

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 23

REINO KALLIO

POHJANMAAN SUOMENKIELISTEN KYLIEN
OLTERMANNIHALLINTO

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1982

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 23

REINO KALLIO

POHJANMAAN SUOMENKIELISTEN KYLIEN
OLTERMANNIHALLINTO

Tutkimus vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen toteuttamisesta

Esitetään Jyväskylän yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella julkisesti tarkastettavaksi yliopiston vanhassa juhlasalissa (S 212) toukokuun 8. päivänä 1982 klo 12.

SUMMARY

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1982

STUDIA HISTORICA JYVÄSKYLÄENSIA 23

REINO KALLIO

POHJANMAAN SUOMENKIELISTEN KYLIEN
OLTERMANNIHALLINTO

Tutkimus vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen toteuttamisesta

Summary

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO, JYVÄSKYLÄ 1982

ABSTRACT

Kallio, Reino, Pohjanmaan suomenkielisten kylien oltermannihallinto: tutkimus vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen toteuttamisesta / Reino Kallio. – Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1982. – 330 s.

(Studia historica Jyväskyläensia, ISSN 0081-6523 ; 23)

ISBN 951-678-680-4

The administrative role of village elders in the Finnish-speaking villages of Ostrobothnia: a study of the implementation of the 1742 directive concerning village ordinances.

Diss.

The system of administration of the villages of Ostrobothnia by village elders was based on a directive concerning village administration issued by the government in 1742. In Northern Ostrobothnia, village administration was implemented only to a limited extent. The eighteenth century may be considered the initial phase of the system of administration by elders, for it was not until the beginning of the nineteenth century that the system became established in Southern and Central Ostrobothnia. Then written ordinances were drawn up for most villages. They provided for an elder to govern the village, and he, together with two assistants appointed to help him, constituted the village judiciary. Supreme jurisdiction lay with the village meeting. The competence of the elder and his assistants covered the use of the village's common tilled land, fencing, ditches, roads, fire protection, and law and order. The system was initiated by the authorities and the parish convention.

The disciplinary ordinances became extremely severe in most of Southern Ostrobothnia. For instance, there was a nightly curfew in many villages. On occasion assize courts dealt very severely with those who broke the peace. It is noticeable that after the tightening-up of discipline capital offences increased and they were highest in those areas where discipline was strictest. An exceptionally intolerant disciplinary system was probably one factor which contributed to the high rate of violence. In the late nineteenth century and early twentieth century, the system of village administration by elders gradually lost its original significance.

village ordinance, village judiciary, discipline, patriarchal establishment.

URN:ISBN:978-951-39-8419-9

ISBN 978-951-39-8419-9 (PDF)

ISSN 0081-6523

ISBN 951-678-680-4

ISSN 0081-6523

Jyväskylä 1982 valos-offset

ALKUSANAT

Monen nykypäivänkin pohjalaisen sanavarastoon kuuluvat käsitteet oltermanni, oltermanninsauva tai kylänkapula, vaikka kylähallintojärjestelmän toiminta maakunnassa on alkuperäisessä merkityksessään jo käytännössä päättynyt. Niinpä tämän kirjoittajalle oltermanninsauva on tuttu jo kansakoulusta, jonka kokoelmiin kuuluu kotikyläni Lapuan Tiistenjoen oltermanninsauva. Pohjanmaan oltermannihallintoa koskeva tutkimustyöni alkoi varsinaisesti kesällä 1961. Silloin osallistuin Helsingin Yliopiston Eteläpohjalaisen osakunnan järjestämälle kotiseuturetkelle Jurvaan, jossa sain ensimmäiset tieteelliset neuvot oltermannihallinnosta osakunnan silloiselta inspektorilta, professori *Armas Luukolta*. Jyväskylässä professori *Mauno Jokipii* havaitsi heti oltermannilaitoksen kiintoisaksi pohjalaiseksi paikallishallinnolliseksi erikoisuudeksi, josta puuttui tieteellinen kokonaisuus. Hänen ehdotuksestaan valitsin laudatur-työni aiheeksi suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan oltermannilaitoksen selvittämisen. Lisensiaatintyössä ja väitöskirjassa tutkimusalue on sitten laajentunut koko suomenkielistä Pohjanmaata koskevaksi.

Työni kuluessa olen saanut runsaasti tutkimusapua. Professori *Mauno Jokipii* ja apulaisprofessori *Erkki Lehtinen*, jotka tarkastivat lisensiaatintyöni, ovat aina auliisti jaksaneet syventyä pohjalaisen hallintohistorian monisäikeiseen problematiikkaan, ja he ovat esiintyneet rakentavassa hengessä sekä sisällön että jäsentelyn kriittisinä asiantuntijoina. Väitöskirjan käsikirjoituksen virallisina tarkastajina ovat olleet apulaisprofessori *Erkki Lehtinen* ja professori *Pentti Virrankoski*. He kumpikin pohjalaiseen paikallishistoriaan perehtyneinä ovat esittäneet huomionarvoisia näkökohtia myös tutkimuksen keskeisiin ongelmiin. Fil.tri *Ragna Ahlbäck* on opastanut kirjoittajaa tuntemaan ruotsinkielisen Pohjanmaan kylähallintoa, ja häneltä olen saanut myös lähdeapua. Lausun kaikille heille parhaimmat kiitokseni, jotka osoitan myös Jyväskylän yliopiston historian lisensiaattiseminaarin jäsenille.

Suuressa kiitollisuuden velassa olen lukuisille pohjalaisille kotiseutumiehille, jotka varsinkin paikallisissa kysymyksissä ovat antaneet osviittoja ja siten helpottaneet kenttätutkimuksia. Heidän vieraanvaraisuudestaankin olen päässyt osalliseksi. Heistä yhtä, kotiseutuneuvos *Väinö Tuomaalaa* kiitokseni eivät enää tavoita, vaikka hänen asiantuntemukseensa saatoin usein turvautua.

Englanninkielisen referaatin on laatinut lähin esimieheni, rehtori *Raimo Olkkonen*, josta häntä kiitän samoin hänen kannustavasta suhtautumisestaan tutkimustyöhöni. Referaatin kieliasun on tarkastanut Mr *Warrick Massey*. Englanninkielisen tiivistelmän on kääntänyt Mr *Gerard McAlester*. Vaimoni, fil.maist. *Vuokko Kallio* on korjannut suomen kielen kieliasua ja lukenut oikovedoksia. Kartat ja piirroukset on laatinut *Raimo Hallberg* Lahdesta. Heitä kaikkia kiitän uhrautuvasta työstä. Kiitoksen sanani kohdistan myös nykyisille ja entisille työtovereilleni, joilta yksityisissä keskusteluissa olen saanut uusia ajatusvirikkeitä. Konkreettista apuakin ovat antaneet lehtori *Armi Saukkola* ja fil.maist. *Olavi Latikka*. Niin ikään haluan kiittää niitä lukuisia arkistojen, kirjastojen ja museoiden toimihenkilöitä, jotka vaivojaan säästämättä ovat avustaneet minua osittain virka-ajan ulkopuolellakin. Lahden kaupunginkirjasto myönsi minulle työhuoneen puoleksi vuodeksi tutkimustyötä varten. Kiitän myös perhettäni työtäni kohtaan osoitetusta ymmärtämyksestä.

Tutkimustyö on tehty yliopiston ulkopuolella varsinaisen päätoimen ohella. Olen siksi kiitollinen, että *Suomen kulttuurirahasto* myönsi minulle 8000 markan apurahan *Huhtamäki-yhtymän rahastosta*. Apurahan turvin saatoin kolmen kuukauden ajan paneutua tutkimuksiini päätoimisesti. Suuresti arvostan myös sitä, että Jyväskylän yliopisto on ottanut teoksen julkaisusarjaansa. Kiitän sarjan toimittajaa sekä erityisesti julkaisutoimikunnan sihteerää, fil.maist. *Aira Lehtistä* painatuksen käytännöllisistä järjestelyistä. Lopuksi lausun vielä tunnustuksen kirjapainolle, *Valos-Offset Oy:lle* teoksen joustavasta painatustyöstä.

Lahdessa 14 joulukuuta 1981

Reino Kallio

SISÄLLYS

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimusaihe ja -alue

- 1.1.1. Tehtävän määrittely 11
- 1.1.2. Aikaisempi tutkimus 13
- 1.1.3. Lähdeaineisto 14
- 1.1.4. Katsaus Pohjanmaan asutukseen, taloudellis-yhteiskunnalliseen kehitykseen sekä henkiseen elämään 1700- ja 1800-luvulla 17

1.2. Oltermannilaitoksen tulo Suomeen

- 1.2.1. Saksan, Tanskan ja Ruotsin oltermannilaitoksen varhaisvaiheet 22
- 1.2.2. Vuoden 1742 kyläjärjestysohje ja sen pääsisältö 23
- 1.2.3. Oltermannilaitoksen läpimurto Ruotsissa 26
- 1.2.4. Oltermannilaitoksen soveltuvuus Suomen oloihin 27
- 1.2.5. Kyläjärjestyksen suomentamis- ja levittämispyrkimykset Etelä-Suomen lääneissä 1700-luvulla 31
- 1.2.6. Oltermannilaitoksen levinneisyys 1700- ja 1800-luvun Suomessa 33

2. OLTERMANNILAITOKSEN ALKUVAIHEET POHJANMAALLA

1700- LUVULLA

2.1. Oltermannilaitoksen taustatekijät

- 2.1.1. Pohjalaisen 1700-luvun kyläyhteisön tilusjärjestys ja kylämuoto ennen isoajakoa 36
- 2.1.2. Pohjanmaan ja Ruotsin keskinäinen vuorovaikutus kylähallintojärjestelmän leviämisen näkökulmasta 41
- 2.1.3. Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen soveltuminen pohjalaiseen paikallishallintojärjestelmään 43
- 2.1.4. Maaherrojen hallinnolliset toimet kyläjärjestysten käyttöönottamiseksi Pohjanmaalla 46
- 2.1.5. Ruotsinkielisen Pohjanmaan oltermannilaitoksen toiminta-alue 1700-luvulla 49

2.2. Pohjanmaan suomalaiskylien oltermannihallinto 1700-luvun puolivälistä vuosisadan loppuun

- 2.2.1. Kyläasetusten käyttöönotto Piperin maaherrakautena 51
- 2.2.2. Pyhäjoen kyläasetus 1751 55
- 2.2.3. Lapuan, Härmän ja Kauhavan kyläasetukset 1769–71 55
- 2.2.4. Pohjanmaan suomalaispitäjien oltermannilaitos 1700-luvun jälkipuoliskolla 58
- 2.2.5. Yleiskatsaus Pohjanmaan kylien 1700-luvun oltermannilaitokseen ... 62

3. UUDET KYLÄASETUKSET OLTERMANNILAITOKSEN TOIMINNAN TEHOSTAJINA 1800-LUVULLA

3.1. Oltermannilaitoksen toinen nousukausi Vaasan läänin suomenkielisissä pohjalaispitäjissä

- 3.1.1. Ilmajoen kyläasetuksen syntyminen 1805 67

3.1.2.	Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetuksen vaikutusalue.....	68
3.1.3.	Kälviän kyläjärjestys 1816	73
3.1.4.	”Lohtajan säännöt” 1816	74
3.1.5.	Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetus.....	76
3.1.6.	Isonkyrön kyläasetus 1832	78
3.1.7.	Lapuan hallitussääntö ja kyläasetus 1843.....	80
3.1.8.	Harvaan asuttujen pitäjien oltermannihallinto.....	81
3.2.	Valtiovallan kyläjärjestyssuunnitelma autonomian ajan alussa – oltermannihallinnon toteuttamispyrkimykset Oulun läänissä	
3.2.1.	Senaatti kyläjärjestystä suunnittelemassa	86
3.2.2.	Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusehdotuksen laatiminen	90
3.2.3.	Paloapuseräajat pohjoispohjalaisten oltermannien toiminnan perustana	94
3.3.	Kyläasetusten uudistamispyrkimykset Etelä-Pohjanmaan kuntakokouksissa	
3.3.1.	Laihian ja Seinäjoen poliisijärjestykset 1868 ja 1871	97
3.3.2.	Vähänkyrön vuoden 1878 kyläjärjestys	98
3.3.3.	Viimeiset kyläasetusten laatimisyriytökset 1880-luvulla	100
3.4.	Kylähallinto yleisen huomion kohteena 1800-luvun jälkipuoliskolla	
3.4.1.	Aikalaisien julkisia arviointeja oltermannilaitoksen merkityksestä ..	102
3.4.2.	Karjalan 1800-luvun jälkipuoliskon kyläasetukset.....	104
3.5.	Oltermannilaitos pohjalaisena ilmiönä.....	106
4.	KYLÄASETUKSET – OLTERMANNILAITOKSEN TOIMINNAN PERUSTA	
4.1.	Kyläasetusten ulkonaiset eroavuudet	
4.1.1.	Kyläasetusten laajuus	109
4.1.2.	Kyläasetusten itsenäisyys ja keskinäiset vaikutussuhteet	112
4.1.3.	Kyläasetusten pääsisältö	116
4.2.	Oltermannilaitoksen hallintojärjestelmä	
4.2.1.	Kylähallinnon sisäinen organisaatio pitäjänkokouskauden kyläasetuksissa	119
4.2.2.	Kuntakokouskauden kyläasetusten hallinto-organisaatio	122
4.2.3.	Kyläasetusten hallinnolliset erityismääräykset.....	124
4.2.4.	Pitäjä- ja kunnallishallinnon vaikutus kyläasetuksiin.....	126
4.2.5.	Kyläasetusten sakot	128
4.3.	Kyläyhteisöjen taloudellinen yhteistoiminta	
4.3.1.	Peltoviljelyn ohjaaminen.....	133
4.3.2.	Niityt ja karjan laiduntaminen	135
4.3.3.	Yhteiset aidat, veräjät, ojat, tiet ja sillat.....	138
4.3.3.	Metsänkäyttö ja kalavedet	142
4.3.5.	Kylien paloturvallisuus	144
4.4.	Yhteiskunnalliset olot ja yleinen järjestys	
4.4.1.	Talollisväestö ja tilattomat	147
4.4.2.	Käyttätymisnormit sekä rikollisuuden torjunta.....	150
4.4.3.	Käyttätymisnormien tausta ja lähteet	153
4.4.4.	Kyläasetusten muut yhteiskunnalliset säädökset	159
4.5.	Pohjalaiset kyläasetukset aikansa sääty-yhteiskunnan kuvastajina	160

5. KYLÄASETUSTEN JA JÄRJESTYSSÄÄNTÖJEN SOVELTAMINEN	
5.1. Oltermannilaitoksen toimintajärjestelmä	
5.1.1. Oltermanninlääni eli -piiri	162
5.1.2. Oltermannien ja lautamiesten valitseminen	166
5.1.3. Oltermannin ja lautamiesten toimikausi ja asema kyläyhteisössä	169
5.1.4. Kyläkokoukset	173
5.1.5. Kylänoikeus	178
5.1.6. Oltermannilaitos pitäjä- ja kunnallishallinnon osana	182
5.1.7. Oltermannilaitos ja kihlakunnankäräjät	184
5.2. Kylän hallintovälineet	
5.2.1. Oltermanninsauvat ja kylänkapulat	188
5.2.2. Kylänarkut ja -arkistot	196
5.3. Oltermannilaitos kyläyhteisön yhteistoiminnan kehittäjänä	
5.3.1. Kylähallinto yhteisnautinnan ja yhteisen omaisuuden hoitajana	200
5.3.2. Huolenpito aidoista, veräjistä ja ojista	205
5.3.3. Kyläteiden rakentaminen ja kunnossapito	209
5.3.4. Kylien paloturvallisuus – oltermannien yleisin tehtäväkenttä	213
5.3.5. Oltermannit erilaisten maksujen ja keräysten kokoajina	218
5.3.6. Oltermannilaitoksen tilapäistehtävät	221
5.4. Oltermannihallinto ja suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan pitäjänkuri	
5.4.1. Pitäjänkurijärjestelmän alkuvaiheet 1700-luvun jälkipuoliskolla ja 1800-luvun alussa	225
5.4.2. Pitäjänkuri byrokratian ajan alussa	228
5.4.3. Pitäjänkuriin kiristymisen kaudesta kurijärjestelmän päättymiseen ...	232
5.4.4. ”Lapuan laki” – pitäjänkuriin huipentuma	240
5.4.5. Pitäjänkuri ja henkikirjollisuuden taso	248
5.4.6. Henkikirjollisuus pitäjänkuriin näkökulmasta	256
5.4.7. Pitäjänkuri myöhäisilmiönä	263
5.5. Suomenkielisen Pohjanmaan oltermannilaitoksen paikallispiirteet	
5.5.1. Oltermannilaitoksen toiminnan luonne Pohjanmaan eri osissa	265
5.5.2. Pohjanmaan ja Ruotsin kylähallintojärjestelmien tärkeimmät erot ja yhtäläisyydet	270
6. OLTERMANNILAITOKSEN PÄÄTTYMINEN SUOMENKIELISELLÄ POHJANMAALLA	
6.1. Oltermannilaitoksen toiminnan loppukausi	
6.1.1. Palotarkastusoltermanneista kunnallisiin palotarkastajiin	274
6.1.2. Oltermannilaitoksen viimeiset vaiheet Etelä- ja Keski-Pohjanmaan keskuseuduilla	277
6.2. Oltermannilaitoksen päättymiseen vaikuttaneet tekijät	281
7. OLTERMANNIHALLINNON MERKITYS	286
LYHENTEET	290

LÄHTEET	291
LIITTEET	
1. Luettelo suomenkielisen Pohjanmaan kyläasetuksista ja niiden lähteistä	307
2. Luettelo säilyneistä kylänarkistoista	309
3. Luettelo säilyneistä kylänarkuista	311
4. Luettelo suomenkielisen Pohjanmaan oltermanninsauvoista ja kylänkapuloista .	312
HENKILÖHAKEMISTO	316
PAIKANNIMIHAKEMISTO	319
SUMMARY	325

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimusaihe ja -alue

1.1.1. Tehtävän määrittely

Pohjalaiselle kyläyhteisölle on osin 1900-luvulle saakka ollut ominaista kylän hallintoon perustuva yhteistoimintajärjestelmä, josta voidaan käyttää oltermannilaitoksen nimeä. Käytännössä hallintojärjestelmä tarkoitti sitä, että kussakin kylässä oli erityinen kylänjohtaja, oltermanni (ruots. ålderman), ja hänellä apulaisena tavallisesti kaksi kylän lautamiestä (bisittare).¹ Nämä muodostivat yhdessä kylänoikeuden (byråd, byaråd), joka johti, hoiti ja valvoi kylän yhteisiä asioita. Kaikkia tai useimpia kyläläisiä koskettelevia kysymyksiä olivat esim. yhteiset maataloustyöt, niitty- ja peltoaitojen, oijen, teiden ja siltojen rakentaminen tai kunnossapito sekä paloturvallisuus ja yleinen järjestys. Ylintä päätösvaltaa käytti kyläkokous (byastämna), jonka oltermanni kutsui koolle oltermannisauvalla (åldermansstav) tai kylänkapulalla (budkavel) ja johon kaikkien kylän isäntien oli osallistuttava. Koko yhteistoimintajärjestelmää sääteli kyläasetus (byordning), jonka tavallisesti pitäjänkokous, myöhemmin kuntakokous, oli suomenkielisellä Pohjanmaalla määrännyt kyläläisten noudatettavaksi, mutta joka periaatteessa saattoi olla myös kyläläisten itsensä laatima ja käräjillä vahvistama järjestyssääntö.

Oltermannilaitoksen voi edellä olevan perusteella määritellä kyläkeskiseen yhteistoimintaan perustuvaksi instituutioksi, jossa kylällä, joka käsitti oman hallinnollisen ja oikeudellisen yksikkönsä, oli tietty hallintokoneisto johtajineen (oltermanni ja lautamiehet) sekä omine päättävine elimineen (kyläkokous) ja jossa yhteistoiminta tapahtui erityisten laillisten säädösten eli kyläasetusten määräämällä tavalla. Kylähallintolaitoksen yleismäärittely on kuitenkin osaksi teoreettinen, sillä paikallisilla sovellutuksilla oli keskeinen merkitys kylähallinnon toimintaan. Paikoin kyläjärjestyksiä toteutettiin vaillinaisesti, tai niistä oli käytössä vain osia, ja toisin paikoin pitäjänkokoukset, kuntakokoukset sekä kihlakunnankäräjät vaikuttivat oleellisesti kylähallinnon toimintaperiaatteisiin. Pohjanmaan oltermannilaitos olikin käytännössä monimuotoinen järjestelmä, joka koko ajan muuttui ja sopeutui uusiin tilanteisiin.

Tähänastisten selvitysten perusteella on tunnettua, että Pohjanmaan oltermannilaitos toimi tehokkaimmin maakunnan etelä- ja keskiosissa, sen sijaan Pohjois-Pohjanmaalta on ollut käytettävissä vain yksittäisiä hajatietoja. Tämän tutkimuksen yhtenä tarkoituksena onkin kartoittaa oltermannilaitoksen toiminta-alue. Kylähallintojärjestelmän levinneisyyden selvittäminen on erityisen ongelmallista, jos oltermannihallinto toimi puutteellisesti. Tällöin oltermannit jättivät itsestään merkkejä laajaan lähteistöön vain perin harvoin.

Kun oltermannilaitos perustui valtiovallan kyläjärjestysohjeeseen, on siksi tutkittava niitä edellytyksiä, joita Pohjanmaalla oli mallikyläjärjestyksen soveltamiseen. Kyläasetusten levittäminen ja synty tarkastelu on taas tärkeää sen takia, että näin selviää, minkälaisen ryhmien tai henkilöiden intressinä oli kehittää kylähallintoa ja millä tavoin

¹ Oltermannin rinnakkaisnimitys on kylänvanhin. Lapualla oltermanneja kutsuttiin myös kylän päällysmiehiksi ja lautamiehiä apumiehiksi. Vähässäkyrössä oltermanniin vastineena oli 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa hoitomies, myöhemmin kylänmies. Kylän lautamiehiä, joita kutsuttiin myös oltermannin lautamiehiksi, ei pidä yhdistää kihlakunnanoikeuden lautamiehiin. Tässä tutkimuksessa lautamiehillä tarkoitetaan yksinomaan kylän lautamiehiä. Kun tulee puhe kihlakunnanoikeuden lautamiehistä, se ilmaistaan tekstissä.

nämä pyrkivät oltermannilaitoksen välityksellä toteuttamaan omia tarkoituksiperiään. Näin osaltaan paljastuu, miksi oltermannilaitos levisi Pohjanmaalle.

Oltermannilaitoksen pohjalainen luonne asettaa kylähallintotutkimukselle toisenkin yleiskysymyksen: miksi kylähallintojärjestelmä ei käytettävissä olevien tietojen mukaan toteutunut kovin näkyvästi Etelä- ja Itä-Suomessa? Pohjanmaata koskevan lähdeaineiston perusteella voidaan ongelmaa tarkastella oltermannilaitoksen toimintaedellytyksistä sekä Pohjanmaan oloista käsin. Etelä- ja Itä-Suomesta ei sen sijaan ole mahdollisuutta toteuttaa yksityiskohtaista analyysia, sillä se edellyttäisi paikkakuntaakohtaista tutkimusta. On lisäksi otettava huomioon, että oltermannilaitoksen tai vastaavien kylähallintomallien järjestelmällistä kartoittamista ei Pohjanmaan ulkopuolelta ole vielä tehty.

Kun oltermannilaitos sai Pohjanmaan eri osissa toisistaan poikkeavia muotoja, on tutkimuksessa käsiteltävä myös oltermannilaitoksen toimintaperusteita. Siksi on tärkeää analysoida ja verrata niitä alueella laadittuja kyläasetuksia, joiden varaan oltermannilaitos rakentui. Kyläjärjestyksiä tutkimalla on mahdollisuus saada valaisua siihen ongelmaan, millä tavoin valtiovallan kyläjärjestyssuunnitelma mukautui paikallisiin oloihin ja mitä tarvetta kylähallinnon toteuttamiseen eri alueilla oli. Pohjanmaan kylähallinto ei kuitenkaan yksinomaan perustunut kyläasetuksiin, sillä niitä täydennettiin monin paikoin pitäjän- ja kuntakokousten laatimilla säännöstöillä. Näistä tärkeimpiä olivat paloapu- sekä yleiset järjestyssäännöt, jotka myös antoivat oltermanneille tehtäviä. Jotta kylähallintojärjestelmän perusteista ja toiminnasta saisi kokonaiskuvan, on myös erillissäännöt otettava tarkastelussa huomioon, koska ne oleellisesti vaikuttivat kylähallinnon toimintaperiaatteisiin. Sitä paitsi kaikin paikoin ei varsinaisia kyläasetuksia laadittu lainkaan, vaan järjestelmä nojautui paloapusaantoihin.

Kyläjärjestysten ja niitä täydentävien säädösten soveltamisesta näkyy oltermannilaitoksen luonne eri puolilla Pohjanmaata, joten näin tarjoutuu mahdollisuus arvioida kylähallinnon merkitystä. Järjestelmän käytännöllisestä toiminnasta kuvastuu, miten yksityiskohtaisesti ja millä tavoin kyläasetuksia ja muita säädöksiä sovellettiin. Lähdeaineisto asettaa kuitenkin soveltamisen seuraamiselle rajoituksen. Kun kylänarkistoja on säilynyt vain harvoista kylistä, ei oltermannilaitosta voi kovin perusteellisesti käsitellä kyläkohtaisesti. Aineiston puutteellisuuden takia on lähinnä tyydyttävä kylähallinnon kartoittamiseen käyttämällä tarkasteluyksikkönä pitäjää. Sen osissa kylähallinto saattoi toimia hieman eri tavoin, sillä esim. harvaan asutussa syrjäkylässä paikalliset olot voivat luoda oltermannilaitokselle jossain määrin toisen luonteen kuin pitäjän tai kappelin keskuksessa.² Toisaalta kun pitäjänkokoukset ja kuntakokoukset laativat alueilleen yhtenäisiä säädöksiä ja myös valvoivat niiden noudattamista, eri kylien oltermannihallinto yhtenäistyi, ja siltä edellytettiin tiettyjen samanlaisten tehtävien hoitamista. Niinpä Kyrönmaassa, jonka kylistä on säilynyt parhaiten arkistoainesta, ei voi havaita eri kylien oltermannilaitoksen toimintaperiaatteissa tai tehtävissä olennaisia eroja.

Tutkimusalueeksi on valittu ainoastaan suomenkielinen Pohjanmaa siinä alueellisessa laajuudessa, jollaisena se oli Ruotsin vallan loppukautena. Pohjanmaan ruotsalaispitäjien kylälaitosta on tähän mennessä jo varsin runsaasti käsitelty paikallishistorioissa, joiden perusteella on mahdollista saada kuva oltermannilaitoksen toiminta-alueesta sekä kylähallinnon yleisluonteesta. Kun oltermannilaitos ruotsinkielisellä Pohjanmaalla sai

² Oltermannilaitoksen toiminta eri kylissä voi poiketa toisistaan esim. tehtävien painottamisessa. Joissakin kylissä paikallisten olojen takia tiekysymykset saattoivat olla keskeisemmällä sijalla kuin aita-asiat jne. Lisäksi kylähallinnon tehtäviä voitiin korostaa eri aikoina eri tavoin. Tämäntapaisten yksityiskohtien perusteelliseen selvittämiseen kyläkohtaisesti lähdeaineisto ei anna mahdollisuutta.

tärkeän merkityksen ja kun siitä on tutkimus edelleen vireillä,³ ei tässä työssä enää ole voitu ryhtyä yksityiskohtaisesti selvittämään ruotsinkielisen Pohjanmaan kylähallintojärjestelmää.

Tutkimuksen otsikko rajoittaa käytännössä käsittelyn ajalliseksi lähtökohdaksi vuoden 1742, jolloin valtiolta julkaisi kyläjärjestysohjeen, sillä se toi varsinaisesti kyläoltermanni-käsitteen koko valtakunnan tietoon. On nimittäin huomattava, ettei oltermanni-nimitys ollut ennen mallikyläjärjestyksen laatimista juuri muualla tunnettu kuin Etelä-Ruotsin ns. tanskalaismaakunnissa ja niihin rajoittuvissa Ruotsin osissa.⁴ On siksi todennäköistä, että oltermannilaitos instituutiona saattoi aloittaa Pohjanmaalla toimintansa vasta 1740-luvulla.⁵ Tutkimuksena Pohjanmaan oltermannilaitos onkin lähinnä kyläjärjestysohjeen paikallisten sovellutusten seuraamista. Kun oltermannihallinnon alkujuuret ulottuvat Keski-Eurooppaan saakka, luodaan tutkimuksen johdannossa lyhyt katsaus myös kylähallintojärjestelmän varhaisvaiheisiin, sen soveltumiseen Suomen oloihin sekä levinneisyyteen.

1.1.2. Aikaisempi tutkimus

Kylähallintolaitoksen järjestelmällinen tutkiminen on Tanskassa ja Ruotsissa varsin nuorta, lähinnä toisen maailmansodan jälkeiseen aikaan ajoittuvaa. Tanskan kylälaitoksesta laati yhtenäisen tutkimuksen *Poul Meyer* (1949). Ruotsin kyläinstituutiota ovat erityisesti selvittäneet *Sigurd Erixon*, *Sven Ljung* ja *Olov Isaksson*. *Erixon* ja *Ljung* ovat kartoittaneet 1950-luvun alussa kyläasetusten levinneisyyden Ruotsissa, kun taas *Isakssonin* väitöskirja (1967) käsittelee Ylä-Norlannin rannikkoseudun kylälaitosta.

Pohjanmaan ruotsalaisalueen oltermannilaitosta on jo varhain tutkinut *Gabriel Nikander* ja hänen jälkeensä erityisesti *K. V. Åkerblom*, *Bror Åkerblom* ja *Ragna Ahlbäck*. *Nikanderin* selvitykset sisältyvät hänen kyläyhteisötutkimuksiinsa sekä erillisartikkeleihin, kun taas *Åkerblomit* ovat käsitelleet kylähallintojärjestelmää lukuisissa pitäjänhistorioissaan. *Ragna Ahlbäck* on julkaissut mm. Uudenkaarlepyyn Soklotin kylän vanhimmat kyläkokouspöytäkirjat sekä laatinut yleisesityksen oltermannilaitoksesta ruotsinkielisen Pohjanmaan maakuntahistoriaan.

Suomenkielisistä tutkijoista *Eino Jutikkala* on kirjoittanut jo vuonna 1938 artikkelin kyläjärjestysohjeen syntyvaiheista ja *Eero Matinelli* mallikyläjärjestyksen suomennoksis-

³ Tässä yhteydessä on aiheellista viitata fil.tri Ragna Ahlbäckin kirjoittajalle kesällä 1974 antamaan lausuntoon, joka koskee ruotsinkielisen Pohjanmaan oltermannilaitoksen tutkimussuunnitelmia. Tohtori Ahlbäckilla on jo hallussaan laaja ruotsalaispitäjien oltermannilaitosta koskeva aineisto, joka on kerätty tuomiokirjoista, pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjoista sekä kylänarkistoista. Hän on myös ystävällisesti osoittanut niitä lähteitä, jotka koskevat suomenkielisen Pohjanmaan kylähallintoa. Lisäksi kesällä 1974 sovittiin tehtäväajasta siten, että tohtori Ahlbäck keskittyy ruotsinkielisen Pohjanmaan oltermannilaitoksen tutkimiseen ja tämän kirjoittaja suomenkielisen Pohjanmaan kylähallinnon selvittämiseen. Kylälaitosta koskevilla tutkimuksissa on – ajatellen niiden valmistumista – aivan erityisen tärkeää välttää päällekkäistutkimusta siksi, että lähdeaineisto on hajanaista ja laajaa. Esim. tätä työtä varten on jouduttu käymään läpi paikallisarkistojen lisäksi suurin osa Etelä-Pohjanmaan suomenkielisten pitäjien tuomiokirjoja ajanjaksolta 1742–1890 sekä merkittävä osa myös Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan tuomiokirjoja.

⁴ Isaksson 1967, s. 7–10 ja 282–283.

⁵ Suomenkieliseltä Pohjanmaalta ei myöskään ole ennen kyläjärjestysohjeen laatimista tavattu kyläjärjestyksiä siitä huolimatta, vaikka alueelta on kirjoitettu maakunta- ja lukuisia paikallishistorioita. Asian täydelliselle varmentamiselle avautuu mahdollisuus, kun Valtionarkistossa tekeillä oleva tuomiokirjakortisto valmistuu. Prof. Pentti Virrankosken (11.6.1981) sekä FM Aila Narvan (15.12.1977) ja FM Anita Pitkäsén (12.6.1981) antamien tietojen mukaan Pohjois-Pohjanmaan tuomiokirjoissa ei vuoteen 1700 mennessä ole näkynyt merkkejä institutionaalisesta kylähallinnosta. Etelä-Pohjanmaan tuomiokirjojen kortitusta ei ole aloitettu.

ta sekä ohjeen toteuttamispyrkimyksistä 1700-luvun puolivälissä (1958). Laajin painettu suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan oltermannilaitosta koskeva esitys liittyy *Aulis J. Alasen* Etelä-Pohjanmaan historiaan (1948).

Eri pitäjäien kylähallintolaitos on ollut erityisesti Eteläpohjalaisen osakunnan kotiseutututkimusten tutkimusaiheena. *E. A. Virtasen* julkaisema artikkeli Vähäkyrön ja Isonkyrön kylälaitoksesta (1933) on ensimmäisiä kylähallintokuvauksia suomenkieliseltä Pohjanmaalta. Myöhemmin eri pitäjäien oltermannijärjestelmiä ovat selvittäneet mm. *Armas Luukko* (Lohtaja), *Aulis J. Alanen* (Isokyrö), *Jalo Lahdensuo* (Lapua), *Jaakko Numminen* (Veteli ja Jalasjärven Jokipii), *Antti Ranta-Knuutila* (Alajärvi) sekä *Eero Matinoli* (Pyhäjoki). Oltermannilaitosta ovat käsitelleet myös eri pitäjänhistorioiden kirjoittajat. Isonkyrön ja Ylistaron oltermannilaitoksesta on laudatur-työn kirjoittanut *Antti Ranta-Knuutila* (1956). Lisäksi tämän tutkimuksen tekijä on laatinut laudatur-työn suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan oltermannilaitoksesta (1964) sekä lisensiaatintyön oltermannilaitoksen levinneisyydestä ja kyläasetuksista suomenkielisellä Pohjanmaalla (1978). Kolmea viimeksi mainittua yliopistollista opinnäytettä ei ole painettu.

1.1.3. Lähdeaineisto

Oltermannilaitoksen tutkimuksen kannalta ensisijaisia lähteitä ovat luonnollisesti kylähallinnon omassa piirissä syntyneet asiakirjat. Kylähallinnon lähteistö on varhaisimmilta ajoilta kuitenkin hyvin puutteellista ja harvinaista. Suurimmassa osassa suomenkielistä Pohjanmaata ei ilmeisesti lainkaan pidetty kyläkokouksista säännöllistä pöytäkirjaa, sillä yhtenäisiä pöytäkirjasarjoja on säilynyt vain muutamista Kyrönjokivarren pitäjistä. Laajimmat pöytäkirjasarjat ovat Jalasjärven Luopajärven ja Jokipiin kylistä, Ilmajoen kirkonkylästä, Isonkyrön Lehmäjoelta sekä 1880-luvulta alkaen Vähäkyrön Merikaarosta ja Kuuttilasta.⁶ Myöskään Pohjanmaan ruotsalaispitäjistä ei ole löydetty täydellisiä kylänarkistoja kovin yleisesti, joskin toisaalta Uudenkaarlepyyn Soklotin kylän kylänoikeuden pöytäkirjat, jotka alkavat vuodesta 1751, ovat sikäli harvinaisia, että ne kuvastavat oltermannilaitoksen toimintaa ennen isonjaon aikaa.⁷

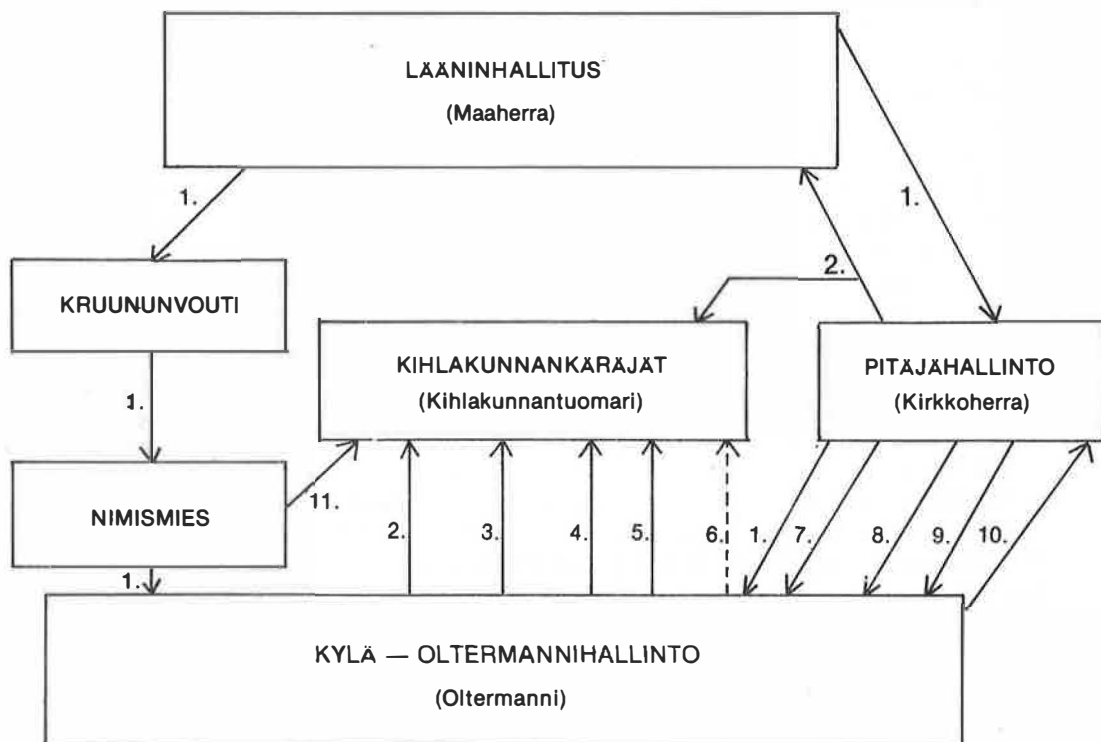
Koska kylähallinnon oma asiakirja-aineisto on vähäistä ja sattumanvaraista, on kylähallintoa tutkittava lähinnä toissijaisten lähteiden avulla eli muista hallintoyksiköistä käsin. Koko kylähallinnon tutkimuksen kannalta on siten välttämätöntä tuntea se järjestelmä, jolla oli yhteyksiä oltermannilaitoksen organisaatioon. Oheinen kaavakuviokuva selvittää pääpiirteissään ne hallinnolliset suhteet, jotka kylähallinnon ja muun paikallishallinnon välillä vallitsivat. Vasta näiden suhteiden selvittämisen jälkeen on paremmin arvioitavissa eri lähteiden merkitys ja luotettavuus oltermannilaitoksen toimintaa tutkittaessa.

Kihlakunnankäräjien ja oltermannihallinnon suhde näyttää olleen sellainen, että käräjät vahvistivat kyläasetukset, kirjasivat pöytäkirjoihinsa kyläläisten kyläkokouksissa tekemiä keskinäisiä sopimuksia sekä ratkaisivat kylähallinnon piirissä syntyneitä riitoja, mikäli niistä valitettiin kihlakunnanoikeuteen. Oltermannilaitoksen tutkimuksissa onkin tuomiokirjoja vanhastaan pidetty keskeisinä lähteinä. Niinpä Ruotsissa ja ruotsinkielisellä Pohjanmaalla tuomiokirjoista on voitu melkein kylä kylältä seurata kyläasetusten laatimista ja siten oltermannilaitoksen leviämistä eri seuduilla. Tavallista Ruotsin kylissä ja ruotsinkielisellä Pohjanmaalla nimittäin oli, että kylät itse laativat paikallisiin oloihin

⁶ Kylähallinnon piirissä syntyneet kylänarkistot säilytyspaikkoineen on lueteltu liitteessä 2.

⁷ Ahlbäck 1971, s. 40-99.

OLTERMANNILAITOS PAIKALLISHALLINNON OSANA

1. Kehotti laatimaan kyläasetuksia ja valvoi kylähallintoa.
2. Vahvistutti kyläasetuksen.
3. Valitus kylänoikeuden päätöksestä.
4. Vahvisti kylähallinnon laatiman sopimuksen.
5. Rankaisi kyläläisiä järjestysasioissa kyläasetusten ja järjestyssääntöjen perusteella.
6. Rankaisi oltermanneja järjestystehtävien laiminlyömisestä (harvinaista).
7. Laati kyläasetuksen oltermannihallinnon käyttöön.
8. Antoi oltermannilaitokselle tehtäviä.
9. Valitsi oltermanneja.
10. Saattoi pitäjähallinnon tietoon kylän asioita.
11. Syytti kyläläisiä järjestysasioissa kyläasetusten ja järjestyssääntöjen rikkomisesta.

sopivat järjestyssäännöt ja vahvistivat ne käräjillä. Tällaista menettelyä edellytti myös vuoden 1742 kyläjärjestysohje (§ 37).

Kun selvitetään oltermannilaitoksen syntyä ja levinneisyyttä, on suomenkielisen Pohjanmaan tuomiokirjoihin suhtauduttava varauksellisemmin kuin ruotsalaisalueen käräjäpöytäkirjoihin. Suomenkielisen Pohjanmaan oltermannilaitos oli nimittäin riippuvaisempi hallinnollisista määräyksistä kuin ruotsalaispitäjien kylähallinto. Kun maakunnan suomenkielisessä osassa kylähallintolaitos sai suurimmalta osalta alkunsa pitäjänkokousten vaikutuksesta, kyläläiset eivät yleensä itse vahvistaneet kyläasetuksiaan käräjillä. Pitäjänkokoukset taas jättivät asetuksensa toisinaan vahvistamatta tai hyväksyttivät ne lääninhallituksilla.

Niidenkään alueiden kylähallinto, joka toimi vajavaisesti, ei kovin helposti ole jättänyt merkkejä tuomiokirjoihin. Mikäli oltermannilaitoksesta ei ole tietoja tuomiokirjoissa, se ei välttämättä todista kylähallintojärjestelmän puuttumista alueelta. Niinpä keski- ja pohjoispohjalaisten käräjäkuntien pöytäkirjoista ei ole 1700-luvulta löytynyt mainintoja oltermannilaitoksesta muualta kuin Lohtajalta,⁸ vaikka toisten lähteiden perusteella tiedetään oltermanneja olleen myös Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla. Toisaalta mikäli käräjillä käsiteltiin oltermannilaitoksen toiminnasta aiheutuneita riitoja, ne olivat merkkejä kylähallinnon aktiivisuudesta, sillä kiistoja tuskin olisi käräjille asti viety, jos kyseessä olisi ollut yhdentekevä järjestelmä. Käräjäpöytäkirjat ovat sen sijaan keskeinen lähde oltermannilaitoksen toimintaan liittyntä kurinpitäjärjestelmää tutkittaessa, koska käräjät ottivat itselleen järjestysasioissa rankaisuvallan suurella osalla Etelä-Pohjanmaata.

Oltermannilaitoksen synnyn ja toiminnan kannalta keskeisenä lähdeaineistona on pidettävä myös pitäjähallinnon yhteydessä syntyneitä asiakirjoja kuten pitäjän- ja kirkonkokousten pöytäkirjoja, kinkeripöytäkirjoja ja kirkon kuulutuksia. Pitäjänkokouksissa oltermannit saattoivat tuoda esille kyläkuntansa asioita, ja lähes kaikkialla pitäjät valvoivat ja ohjasivat kylähallinnon toimintaa. Toisaalta pitäjänkokoukset antaessaan oltermanneille tehtäviä lähtivät luonnollisesti pitäjähallinnon ja siinä mukana olleiden pappien ja talonpoikien näkökulmasta, joten annetut määräykset kuvastivat lähinnä pitäjän omia toiveita tai tarpeita eivätkä välttämättä ilmentäneet oltermannilaitoksen todellista tilaa tai toimintaa. Kunnallishallinto peri kylähallintoasioissa pitäjänkokouksen tehtävät, joten tärkeitä lähteitä ovat myös kuntakokousten pöytäkirjat.

Oltermannilaitoksen alkuvaiheiden selvittelyssä olisivat tarpeen myös nimismiesten ja kruununvoutien arkistot. Ne ovat kuitenkin Vaasan läänissä niin puutteellisesti säilyneet, ettei niistä ole saatu oltermannilaitokseen liittyvää tietoa. Monet Oulun läänin kruununvoutien arkistot ovat sitä vastoin siksi hyvin tallessa, että niiden perusteella on voitu kartoittaa oltermannilaitoksen toimintaa ja kylähallinnon toteuttamispyrkimyksiä Pohjois-Pohjanmaalla.

Muutamit maaherrat toimivat innokkaasti kylähallinnon hyväksi. Tällaisia maaherroja olivat Pohjanmaan maaherra Gustaf Abraham Piper, Vaasan läänin Carl de Carnall sekä Oulun läänin C. H. Ehrenstolpe ja R. V. Lagerborg. Ehrenstolpen ja Lagerborgin osuudet

⁸ VA, Pohjois-Pohjanmaan KOa 68–88, käräjäpk:t 1748–1762, Oulun eteläinen voutikunta KOa 1–19, käräjäpk:t 1763–1777, Oulun pohjoinen voutikunta KOa 1–21, käräjäpk:t 1763–76, Keski-Pohjanmaa KOa 1–26, käräjäpk:t 1777–99, Pohjanmaan pohjoinen KOa 1–35, käräjäpk:t 1777–99. Aineiston laajuuden vuoksi käräjäpöytäkirjoista on Kainuuta ja pohjoisimpia pitäjiä lukuun ottamatta tutkittu järjestelmällisesti vuosien 1748–55, 1775–80 ja 1790–95 pöytäkirjat, koska näiltä ajoilta on muista lähteistä tietoa oltermannilaitoksesta. Muut pöytäkirjat on käyty läpi selaten sekä pistokokein. Kainuun ja Kemistä pohjoiseen sijaitsevien pitäjien pöytäkirjat on käyty läpi ainoastaan pistokokein.

kylähallinnon kehittämiseksi voidaan selvittää, mutta sen sijaan Piperin ja de Carnallin toimista on saatu vain yksittäisiä hajatietoja muista arkistoista, koska Vaasan lääninhallituksen arkisto tuhoutui Vaasan palossa 1852. Tietyllä tavalla maaherra oli avainasemassa kylähallinnon kehittämisessä. Varsinaisesti hänen tarvitsi ainoastaan kehottaa alueensa talonpoikia kyläasetusten laatimiseen, sillä vuoden 1742 kyläjärjestys-ohjeen lisäksi valtakunnan keskushallinto vain poikkeuksellisesti puuttui kylähallinnon toimintaan.⁹ Lääninsä ylimpänä virkamiehenä maaherra halutessaan pystyi kuitenkin voimakkaasti painostamaan alaisiaan virkamiehiä, jotta nämä yllyttäisivät rahvasta ottamaan käyttöön kyläasetuksia.

Kokonaisuutena oltermannilaitoksen tutkimiseen liittyvä lähdeaineisto on hajanaista ja keskeisiltä osiltaan toissijaista, mikä vaikeuttaa erityisesti oltermannilaitoksen toiminnan ja olemuksen selvittämistä. Eri lähteiden tietoja yhdistelemällä ja vertailemalla voi oltermannilaitoksen syntymisestä ja toimintaperiaatteista saada kuitenkin yleiskuvan.

1.1.4. Katsaus Pohjanmaan asutukseen, taloudellis-yhteiskunnalliseen kehitykseen sekä henkiseen elämään 1700- ja 1800-luvulla

Etelä- ja Keski-Pohjanmaan asutuksen kasvu oli voimakasta 1700-luvun jälkipuoliskolla. Kantatalojen jakotoimitukset nopeutuivat, kun valtiovalta poisti halkomisrajoitukset. Uudisasutuksen taitekohdan aiheutti vuoden 1775 isojakoasetus, joka määräsi ns. liikamaan kruunulle. Myös torpparilaitos kehittyi Ruotsin vallan loppukautena. Talojen halkominen oli asutuksen päämuotona Pohjanmaan vanhoilla asutusalueilla, uudisasutusta esiintyi erityisesti harvaan asutuilla seuduilla.¹⁰ *Aulis J. Alasen* mukaan Etelä-Pohjanmaa johti halkomisessa vuoden 1800 tienoilla koko maan tilastoa jaettujen talojen pinta-alan mukaan laskettuna.¹¹

Asutuksen kasvu vaihteli Pohjanmaan eri pitäjissä. *Raimo Rannan* mukaan vuosina 1725–1805 eteläisen Pohjanmaan savuluku kasvoi 3,9-kertaiseksi, Pohjanmaan keskiosien 4,3-kertaiseksi. Nopeimmin savuluku kasvoi Lapväärtin (kasvukerroin 5,8), Lapuan (5,2), Ilmajoen (5,1), Pietarsaaren (4,8), Kokkolan (4,4), Närpiön (4,4) ja Lohtajan (4,2) suurpitäjissä. Hitaimmin savuluku lisääntyi Vähässäkyrössä (2,4), Laihialla (2,7), Vöyryllä (3,0) ja Isossakyrössä (3,1).¹²

Pohjanmaan pohjoisosien asutus oli maakunnan etelä- ja keskiosiin verrattuna 1700-luvulla vielä harvaa ja keskittynyt rannikolle ja vesistöjen varsille. Tiheimmin asuttuja seutuja olivat Oulun ympäristö ja siitä etelään oleva rannikkoalue.¹³ Kiinteää asutusta oli kuitenkin syntynyt ja suurvaltakaudesta pitkin Kemijokivartta ylöspäin, ja 1700-luvulla asutuksen painopiste Kainuussa siirtyi yhä idemmäksi.¹⁴ Talojen halkominen ja uudisasutus vilkastuivat 1700-luvun jälkipuoliskolla myös Pohjois-Pohjanmaalla. Asutus ei siellä kuitenkaan lisääntynyt aivan yhtä nopeasti kuin Etelä- ja Keski-

⁹ Vuoden 1775 kuninkaallinen kirje maaherroille (luku 1.2.2.) sekä senaatin kansliatoimituskunnan kirje maaherroille 1817 (luku 3.2.1.) olivat merkittävimmät konkreettiset toimet, joilla läänin ylimpään johtoon pyrittiin vaikuttamaan.

¹⁰ Alanen 1948, s. 259–277, Luukko 1957/2, s. 76–83, Virrankoski 1961, s. 76–88 sekä Lehtinen 1963, s. 324–328.

¹¹ Alanen 1948, s. 277.

¹² Ranta 1978, s. 19–24.

¹³ Ranta 1978, s. 32–33.

¹⁴ Halila 1954, s. 40–61 ja 83–85.

Pohjanmaalla. Pohjanmaan pohjoisosien savulukujen kasvukerroin oli 1725–1805 ainoastaan 3,1 ja Koillis-Pohjanmaan 2,6.¹⁵

Kun 1800-luvulla Suomen eteläisissä lääneissä maataloudessa toimivan väestön määrä suhteellisesti suorastaan aleni, niin kehitys Pohjanmaalla oli päinvastainen, sillä sekä Vaasan että Oulun läänin maatalousväestö edelleen lisääntyi. Pitäjien keskusseuduilla asutuksen pääpaino oli entistä selvemmin halkomisessa, sillä uudisasutusta esiintyi enemmän vain syrjäkulmilla. Kukin miespolvi raivasi sen verran lisää peltoa, että sitä riitti jakaa myös seuraavan sukupolven jäsenille.¹⁶

Asutuksen laajentuminen oli seurausta nopeasta väestönkasvusta. Suomenkielinen Etelä-Pohjanmaa kuului 1749–1865 suhteellisen tiheästi asuttua Kyrönmaata lukuun ottamatta niihin Suomen alueisiin, joissa väestö lisääntyi nopeimmin.¹⁷ *Aulis J. Alasen* mukaan väestön lisäys Etelä-Pohjanmaalla 1700-luvun puolivälistä vuoteen 1800 olisi suorastaan ollut merkittävintä koko maassa.¹⁸ Väestö kasvoikin erityisesti Pohjanmaan eteläosissa, sillä Vaasan läänin väestökehitys oli 1700-luvun jälkipuoliskolla vielä ripeämpää kuin Oulun läänin Koillis-Pohjanmaata lukuun ottamatta. Hitaimmin väestö kasvoi Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla Vähässäkyrössä (kasvukerroin 2,0), Kälviällä (2,0), Kruunupyysässä (2,0), Vöyriellä (2,2) ja Laihialla (2,4), nopeimmin taas Lapväärtissä (3,9), Ilmajoella (3,1), Lapualla (2,9) ja Mustasaarella (2,9).¹⁹ Pohjanmaalla on havaittavissa sama piirre kuin Hämeessä: väestönkasvu sydänalueilla oli 1700-luvulla vähäisempää kuin harvaan asutuilla äärialueilla. Vaasan ja Oulun läänin väkiluku lisääntyi myös 1800-luvulla huomattavasti nopeammin kuin keskimäärin muualla Suomessa.²⁰ Vaasan läänin osuus Suomen maaseutuväestöstä kasvoi 1825–1875 *Arvo M. Soinisen* mukaan 3,7 ja Oulun läänin 1,4 prosenttiyksikköä.²¹

Pohjalainen 1700- ja 1800-luvun maaseutuyhteiskunta oli sikäli poikkeava, että aatelisto maakunnasta puuttui miltei tyystin ja muitakin säätyläisiä oli vähän. Pohjanmaalle ei myöskään perustettu ratsutiloja. Suomen säätyläisistä asuikin Pohjanmaalla 1700- ja 1800-luvulla vain pieni osa. Heistä suurin osa oli papistoa. Etelä-Pohjanmaan osuus säätyläisten kokonaismäärästä vaihteli 6 %:sta runsaaseen 8 %:iin, Pohjois-Pohjanmaalla heistä oli noin 10 %.²² Paikoin säätyläisten taloudellinen harrastus oli merkittävää. Muutamit säätyläisviljelijät perustivat 1803 Ilmajoen maamiesseuran – ensimmäisen laatuaan Suomessa. Maamiesseura otti tavoitteekseen maatalouden tason kohottamisen.²³

Talollisväestön erityispiirre Pohjanmaalla oli se, että perintötalojen osuus oli suuri ja ylitti Etelä-Pohjanmaalla jo 1720-luvulla kruununtalojen luvun. Vuonna 1805 maakunnassa oli aivan pohjoisimpia ja itäisimpiä alueita lukuun ottamatta perintötalaja enemmän kuin kruununtalaja, ja Etelä-Pohjanmaalla, Oulunjokivarressa sekä paikoin muuallakin

¹⁵ Ranta 1978, s. 25.

¹⁶ Jutikkala 1958, s. 340 ja 354–355 sekä Soininen 1974, s. 26–27. Jutikkalan mukaan maatalousväestöstä maanomistajien luku määrällisesti suorastaan aleni 1815–1901 Uudellamaalla ja Hämeessä. Turun ja Porin läänissä maanomistajien lukumäärä vain hieman nousi, kun taas Vaasan ja Oulun lääneissä maanomistajaväestö kaksinkertaistui.

¹⁷ Jutikkala 1934/2, s. 105 ja 121–123.

¹⁸ Alanen 1948, s. 336–337. Hämeeseen verrattuna Pohjanmaan väestönkasvu oli selvästi nopeampaa. Vuosina 1750–1810 Hämeen väestö ainoastaan kaksinkertaistui, kun taas Pohjanmaan väestön kasvukerroin 1749–1805 oli lähes 2,7. Ks. Rosenberg 1976, s. 60 sekä Ranta 1978, s. 28.

¹⁹ Ranta 1978, s. 28–29 sekä 289–290. Kasvukertoimet on laskettu Rannan väestötaulukoista keräämien väkilukutietojen mukaan.

²⁰ Jutikkala 1958, s. 354–355 sekä Rosenberg 1976, s. 57–61.

²¹ Soininen 1974, s. 26.

²² Wirilander 1974, s. 274–275.

²³ Liakka 1903, s. 9–15 sekä Alanen 1953, s. 111–113.

perintöaloja oli yli 75 % niiden ja kruununtalojen yhteismäärästä.²⁴ Kokotilaviljelijöiden suhteellinen osuus maatalousväestöstä oli Etelä-Pohjanmaalla 1825–1875 yleensä 7 prosenttiyksikköä suurempi kuin Etelä-Suomen peltoviljelyalueella (lähinnä Uudenmaan, Hämeen sekä Turun ja Porin lääneissä), vaikka molemmilla seuduilla luvut laskivat samassa tahdissa. Pohjois-Suomessa oli 1825 kokotilaviljelijöitä suhteellisesti hieman enemmän kuin koko maassa, mutta heidän osuutensa alentui hitaammin kuin Etelä-Pohjanmaalla.²⁵

Torpparilaitos levisi Pohjanmaalle myöhemmin kuin muuhun Suomeen, mutta Etelä-Pohjanmaalla torpparien luku lisääntyi 1700-luvun jälkipuoliskolla nopeasti saavuttamatta kuitenkaan etelän peltoviljelyalueen tasoa. Torpparien suhteellinen osuus maatalousväestöstä oli Etelä-Pohjanmaalla ajanjaksona 1825–1875 noin 3 prosenttiyksikköä alempi kuin Uudenmaan, Hämeen sekä Turun ja Porin lääneissä. Pohjois-Pohjanmaalla torpparien suhteellinen osuus oli 1800-luvulla huomattavan alhainen, vaikka heidän lukumääränsä kasvoi voimakkaasti.²⁶

Irtain työväestö (mäkitupalaiset, itselliset, loiset) lisääntyi Etelä-Pohjanmaalla nopeammin kuin etelän peltoviljelyalueella. Vuonna 1825 oli molemmilla seuduilla suhteellisesti lähimain yhtä paljon irtainta väkeä (n. 8 %), mutta 50 vuotta myöhemmin sen osuus Vaasan läänissä oli noin 18 % eli 2 prosenttiyksikköä enemmän kuin etelässä. Myös irtaimen työväen kasvu Etelä-Pohjanmaalla oli nopeinta – vuosina 1825–75 väestönosa lähes nelinkertaistui. Oulun läänissä irtaimen työväen osuus oli 1825 suurin koko maassa, mutta suhteellinen kasvu hidastui 1800-luvun puolivälissä.²⁷

Pohjanmaan jokilaaksoissa maanviljelys ja karjanhoito olivat keskeisiä elinkeinoja 1700- ja 1800-luvulla, vaikka tulvahaitat ja hallanarkuus olivat monin paikoin ongelmina.²⁸ Peltoalat henkeä kohden olivat Vaasan läänissä sekä 1700- että 1800-luvun lopulla *Soinisen* laskelmien mukaan alhaisempia kuin Uudenmaan, Hämeen sekä Turun ja Porin lääneissä.²⁹ Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla uutta peltoa kuitenkin raivattiin nopeammin kuin väkiluku kasvoi, joten peltoala henkeä kohden lisääntyi väestönkasvusta huolimatta. Varsinais-Suomessa, Uudellamaalla, Hämeessä ja Satakunnassa pellonraivaus sen sijaan eteni suunnilleen samassa tahdissa kuin väestönkasvu. Vilja oli Etelä-Pohjanmaan rintapitäjissä, Keski-Pohjanmaan rannikolla sekä Oulun ympäristössä tärkeä myyntitavara.³⁰

Etelä- ja Keski-Pohjanmaan peltoalan pienuuden korvasi osaksi kydönpoltto, joka vielä 1830-luvulla keskittyi pääasiassa Vaasan läänin pohjalaispitäjiin. Kydönpoltto, joka Pohjanmaan etelä- ja keskiosissa voimistui uudelleen 1700-luvun jälkipuoliskolla ja 1800-luvun alussa, oli näiden seutujen maatalouden erityispiirre, vaikka myös Itä-Suomessa käytettiin suota viljelyyn. Lopulta suoviljelyä harjoitettiin kaikkialla maassa, ehkä eniten kuitenkin Etelä-Pohjanmaalla.³¹ Suoviljely vaati tehokasta ojitamista ja melkoisia laskuojia. Niiden kaivaminen edellytti naapurusten kesken organisoitua

²⁴ Jutikkala 1958, s. 200–201 ja 297–299.

²⁵ Soininen 1974, s. 43 ja 46–49. Kokotilaviljelijöihin Soininen laskee säätyläismaanomistajat, ratsutilalliset, talolliset, lampuodit sekä uudisasukkaat.

²⁶ Gylling 1909, s. 219–20, Alanen 1948, s. 292–295 sekä Soininen 1974, s. 43 ja 47–49.

²⁷ Soininen 1974, s. 43 ja 47–49.

²⁸ Alanen 1949, s. 48–51.

²⁹ Suomen pelto- ja niittyaloista ei ennen 1800-luvun loppua ole mahdollista saada täysin luotettavia tietoja. Vertailu Suomen eri osien välillä perustuu siihen olettamukseen, että arviointivirheet ovat samaa suuruusluokkaa eri puolilla maata. Sama huomautus koskee myös karjavarallisuutta. Ks. Soininen 1974, s. 127–129, 156–157 ja 201–204.

³⁰ Soininen 1974, s. 131–138 ja 368

³¹ Alanen 1949, s. 95–97, Soininen 1974, s. 145–147 sekä Virrankoski 1975, s. 55.

yhteistoimintaa, vaikka ojittamisessa toisinaan myös kilpailtiin.³² Suoviljelyn lisäksi kaskenpoltolla oli merkitystä Pohjanmaan itäosissa.³³

Pohjanmaa ja Peräpohjola olivat luultavasti 1700- ja 1800-luvulla Suomen voimakaimmat karjatalousalueet. Etelä-Pohjanmaa oli aluksi karjavarallisuudessa edellä Pohjois-Pohjanmaata, mutta 1700-luvun lopulla tai viimeistään 1800-luvun alussa Pohjois-Pohjanmaan karjakanta henkeä kohden vahvistui suuremmaksi kuin maakunnan eteläosassa. Toisaalta karjan tuottavuuteen varsinkin Oulun läänin länsiosassa saattoi vaikuttaa myös niittyjen runsaudesta ja hyvästä laadusta johtuva karjan verrattain hyvä ruokinta. Muuta Pohjanmaata korkeampiin karjamääriin päästiin 1800-luvun alussa kuitenkin Peräpohjolassa, mutta sen karjavarallisuus heikentyi 1800-luvun toisella neljänneksellä – tosin siellä harjoitettiin myös porotaloutta. Kun Pohjanmaan väkiluku kasvoi nopeasti, karjamäärä ei lisääntynyt väestöön verrattuna samassa suhteessa. Varsinkin Etelä-Pohjanmaalla karjakannan kasvu jäi selvästi jälkeen väestönlisäyksestä. Etelä-Pohjanmaan niittyala näyttää 1700- ja 1800-luvulla kohonneen ripeämmin kuin Etelä-Suomessa, mutta jonkin verran hitaammin kuin Itä-Suomessa.³⁴

Pohjanmaalta vietiin 1700-luvulla karjaa ja maataloustuotteita etenkin Ruotsiin. Maakunta oli tällöin vientivoin tärkein tuottaja Suomessa. Pohjanmaata pidettiin Tukholman ”elättäjänä”, yhtenä pääkaupungin merkittävimpänä ruoka-aittana. Venäjän vallan aikana vanha voin vientialue joutui kuitenkin vaikeuksiin, sillä vienti Ruotsiin ei ollut enää esteetöntä. Pohjanmaa jäikin 1830- ja 1840-luvulla voin vientialueena auttamattomasti Itä-Suomesta jälkeen.³⁵

Tervanpoltosta syntyi Pohjanmaalle 1600-luvulla uusi sivuelinkeino, ja tervanmyynti sai merkittävää jalansijaa erityisesti isonvihan jälkeen ainakin Lapuan, Ilmajoen, Pietarsaaren, Kokkolan, Kälviän, Lohtajan, Kalajoen, Pyhäjoen, Salon, Siikajoen ja Oulun suurpitäjissä. Sen sijaan Iso- ja Vähäkyrö Etelä-Pohjanmaalla sekä Liminka ja Hailuoto Pohjois-Pohjanmaalla olivat siksi metsättömiä, ettei tervaa suuressa määrin liennyt yli-oman tarpeen. Pohjoisessa Iin ja Pudasjärven pitäjissä tervanmyynti oli vasta alkamassa 1700-luvun puolivälissä.³⁶ Tervanpolttoalue siirtyi koko ajan itään päin, ja varsinkin isonjaon jälkeen Pohjanmaalla oli selvästi havaittavissa tervanpoltton vähentymistä. Kun isoajakoa ei toimitettu Kajaanin kihlakunnassa ennen 1860-lukua, tervatalouden painopiste siirtyi vähitellen Kainuuseen.³⁷

Koko Pohjanmaan rannikkoseudun tärkeä elinkeino oli laivanrakennus. Huomattavinta laivanrakennus oli talonpoikien keskuudessa Kokkolan ja Pietarsaaren ympäristössä. Pietarsaaren ja Kruunupyyn miehet vapautuivat sotamiehen pidosta lähettämällä laivanrakennusmiehiä pääasiassa Karlskronan laivaveistämölle.³⁸ Muita talonpoikaisteollisuuteen liittyviä sivuelinkeinoja olivat mm. salpietarin, kimröökien, hartsin, potaskan sekä erilaisen puu- ja sahatavaran valmistus. Näistä potaskan päävalmistusalueena oli Etelä-Pohjanmaa. Pohjanmaalla harjoitettiin runsaasti myyntiä varten myös erilaista kotiteollisuutta.³⁹

³² Alanen 1953, s. 111–112 sekä Lehtinen 1963, s. 384.

³³ Kaila 1931, s. 207 sekä Soininen 1974, s. 57.

³⁴ Virrankoski 1975, s. 592 sekä Soininen 1974, s. 161 ja 212–214. Ks. myös Virrankoski 1975, s. 64.

³⁵ Alanen 1949, s. 299–300, Halila 1954, s. 294 sekä Soininen 1974, s. 235–237.

³⁶ Kaila 1931, s. 53–64, 85–104 ja 207 ja Alanen 1949, s. 180–200.

³⁷ Hautala 1956, s. 159–161 ja 212 sekä Soininen 1974, s. 256–260.

³⁸ Kaila 1931, s. 207, Alanen 1949, s. 321–322 ja 368–370 sekä Nikander 1959, s. 7–8.

³⁹ Alanen 1949, s. 375–409, Virrankoski 1963, s. 432–434, Virrankoski 1964, s. 287–292 sekä Soininen 1974, s. 256–265 ja 305.

Pohjanmaan rannikkoseutu kuului talonpoikaispurjehduksen piiriin ainakin jo 1500-luvulta.⁴⁰ Isonvihan jälkeen purjehdus näyttää jääneen Etelä-Pohjanmaan suomenkielisel-
tä väestöltä ja hiljentyneen myös Pohjois-Pohjanmaalla. Vuosien 1765–66 valtiopäivillä
kaikille talonpojille myönnettiin vapaa purjehdusoikeus koko valtakunnassa.⁴¹ Pohjan-
maan rannikkoseudulla purjehdus, vaikka se jo 1700-luvulla vähentyi, jatkui vielä
1800-luvun puolella.⁴²

Kalastuksen merkitys elinkeinona supistui Etelä-Pohjanmaalla jo 1700-luvulla, sillä
isonvihan jälkeen suomalaisväestön merikalastus vähitellen tyrehtyi. Vain vähäkyröläiset
jaksoivat muita sitkeämmin noudattaa vanhoja perinteitä.⁴³ Pohjois-Pohjanmaan kalastuk-
sella sen sijaan oli tärkeä asema, sillä merikalastus jatkui siellä. Samoin varsinkin
Kemijoen lohenpyynti oli tuottava elinkeino, ja lohi oli Pohjois-Pohjanmaan
päävientiartikkeleita.⁴⁴

Pohjanmaan monipuolinen elinkeinoelämä sai aikaan korkean varallisuustason.
Jutikkalan mukaan pohjalaiset talonpojat olivat vuoden 1800 vaiheilla suunnilleen yhtä
varakkaita kuin sisämaan kartanonomistajat.⁴⁵ Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla näyttää
talonpoikaisväestö vaurastuneen yleisesti 1800-luvun alkupuolella, ja jälkeensä jääneisyyttä
muuhun Suomeen syntyi vasta sitten, kun suurin osa Pohjanmaata jäi osattomaksi
metsätalouden suuresta noususta 1800-luvun loppupuolella.⁴⁶

Pohjanmaan yhteiskunnallisista ilmiöistä tunnetuimpia käsiteltävänä olevana aikakaute-
na on puukkojunkkariuus, joka kosketti lähinnä vain Etelä-Pohjanmaata. Nuorison
levottomuus syntyi jo 1700-luvun puolivälissä, ja 1790-luvulla henkirikollisuusluvut
alkoivat nousta. Ajanjakso 1790–1825 oli nousevan henkirikollisuuden aikaa, jolloin
tapahtui puukkojunkkareitten esiinmarssi. Surmarikollisuusluvut pysyivät sitten korkeina
1820-luvun puolivälissä 1880-luvun lopulle saakka.⁴⁷

Pohjalaista yhteiskuntaa kosketti voimakkaasti myös siirtolaisuus, joka lähinnä
suuntautui Amerikkaan. Herätteet siirtolaisuuteen saatiin osaksi Ruotsista ja Norjasta,
osaksi suomalaisilta merimiehiltä. Siirtolaisuus ulottui jo 1870-luvun alkupuolella lähes
koko Pohjanmaalle. 1900-luvun alussa eniten siirtolaisia muutti alueelta, joka ulottui
Pohjois-Satakunnasta Pohjois-Pohjanmaalle Lumijoen ja Hailuodon tienoolle, sekä
Ahvenanmaalta.⁴⁸

Pohjanmaan henkistä elämää ohjasi kirkko 1700- ja vielä pitkään 1800-luvulla. Kirkon
piirissä ilmeni erilaisia herätysliikkeitä, joista varsinkin ns. varhaisempi herännäisyys sai
kannatusta Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla 1700-luvun alkupuolelta lähtien. Oman
ryhmänsä muodostivat uskonnolliset hurmosliikkeet, joita esiintyi pitkin 1700-lukua sekä
ruotsinkielisellä rannikkoseudulla että suomenkielisellä Pohjanmaalla.⁴⁹ Suurista 1800-
luvun herätysliikkeistä vaikuttivat Pohjanmaalla erityisesti myöhempi herännäisyys,
lestadiolaisuus sekä evankelinen herätys.

Suomen maaseudun kehityksessä 1800-luvun jälkipuolisko merkitsi kansallista ja
yhteiskunnallista heräämistä. Se johti mm. suomenkielisen sanomalehdistön laajentumi-
seen, luku- ja sivistysharrastusten lisääntymiseen sekä kansakoululaitoksen syntyyn.

⁴⁰ Erixon 1938, s. 210. Nikander 1959, s. 9–10 sekä Virrankoski 1973, s. 398–403.

⁴¹ Alanen 1949, s. 303 sekä Halila 1954, s. 309–310.

⁴² Kaukiainen 1970/1, s. 142 sekä karttaliite.

⁴³ Alanen 1949, s. 220–226.

⁴⁴ Halila 1954, s. 255–259, 271–274 ja 292.

⁴⁵ Jutikkala 1949, s. 185.

⁴⁶ Soininen 1974, s. 352.

⁴⁷ Ylikangas, 1973 s. 178. Ks. myös Huttunen 1958, s. 125–173.

⁴⁸ Kero 1974, s. 16–19.

⁴⁹ Österbladh 1949, s. 669–680.

⁵⁰ Numminen 1961, s. 118–120.

Suomen ensimmäinen nuorisoseura perustettiin 1881 Kauhavalle,⁵⁰ ja ennen pitkää monet muutkin aatteelliset seurat ja yhdistykset aloittivat toimintansa. Henkiset virtaukset ulottuivat nyt entistä kiinteämmin maaseudulle, joka koki myös taloudellisesti uuden kehitysvaiheen.

Pohjanmaan 1700- ja 1800-luvun yhteiskunta joutui varsin suurten muutosprosessien kohteeksi. Väkiluvun nopea kasvu, liikkaväestön syntyminen kyliin, voimakas uudisraivaus, maanomistusolojen nurinkurisuus,⁵¹ muutokset elinkeinoelämässä, yhteiskunnalliset levottomuusilmiöt ja uskonnolliset herätysliikkeet asettivat sekä väestön että paikallisen hallintokoneiston ehkä tavallista suuremmalle koetukselle. Pohjanmaan olot eri osissa olivat toisistaan poikkeavat ja hallintoyksiköt alueellisesti suurikokoisia – Pohjanmaa oli kylähallinnon syntymisen aikoihin vielä yhtä lääniä – tarjoutui myös paikalliselle hallintokäytännölle riittävästi maaperää. Tätä taustaa vasten kylähallinto antoi sekä asukkaille että viranomaisille yhden uuden ratkaisumallin ajankohtaisten ja paikallisten ongelmien selvittämiseen.

1.2. Oltermannilaitoksen tulo Suomeen

1.2.1. Saksan, Tanskan ja Ruotsin oltermannilaitoksen varhaisvaiheet

Vaikka ruotsalainen kyläyhteisö maakuntalakien aikakaudella piti kylää hallinnollisena ja oikeudellisena kokonaisuutena, silti oltermannilaitos oli lähtöisin Keski-Euroopasta. Saksassa kirjoitettuja kyläasetuksia tunnetaan jo 1200-luvulta, ja myös Tanskan kylähallinto oli keskiaikaista perua. Jälkiä kylän merkityksestä omana hallintokokonaisuutena tavataan Tanskasta 1300-luvun puolivälistä, ja ensimmäiset kirjoitetut kyläasetukset olivat 1400-luvun lopulta. Kuningas Hannun vuonna 1492 antama ns. Fyns vedtægt, joka säännösti talonpoikien aitausvelvollisuutta, osoittaa, että kyläasetuksia maalaiskylissä oli jo silloin olemassa.⁵²

Ryhmäkyläasetus, sarkajaon vaatima kiinteä yhteistyö sekä maalaiselämän rytmin säilyminen miltei sukupolvesta toiseen muuttumattomana olivat keskeisiä tekijöitä kylänvanhinjärjestelmän syntymiseen Saksassa ja Tanskassa. Mutta alkanutta kehitystä oli tukemassa myös läänityslaitos, sillä lääninherrojen etujen mukaista oli, että heille kuuluneissa kylissä oli vastaamassa talonpoikien oma luottamusmies. Muutamain paikoin Saksassa kylänvanhinta koettiin saada vastuulliseksi jopa turpeeseen sidottujen talonpoikien karkaamisesta,⁵³ ja Tanskassa kylähallinnon yhteys läänityslaitokseen tuli näkyviin esim. oltermannin rinnakkaisnimityksestä kylänvouti (foged).⁵⁴ Valtiovallan verotus kohdistui yhteisvastuullisesti kaikkiin asukkaisiin, minkä takia sekin tuki yhteistoiminnan syntymistä kylässä. Saksassa kylänvanhimman tehtäviin näyttääkin kuuluneen verojen kanto.⁵⁵

Ruotsin eteläiset maakunnat kuuluivat 1600-luvun puoliväliin saakka Tanskaan, ja niissä kylähallinto sai jo ennen vuoden 1742 kyläjärjestysohjetta varsin laajan kannatuksen. Skoonessa, Blekingessä ja Hallannissa sekä eräillä muillakin Ruotsin tasankoseuduilla oli 1700-luvulle tultaessa melkoinen osa maata raivattu pelloksi, joten

⁵⁰ Ks. luku 2.1.1.

⁵² Bjerger-Sörgaard 1904–06, s. VIII sekä Meyer 1949, s. 24, 28 ja 44–47.

⁵³ Aubin 1910, s. 88–93 sekä Ranta-Knuutila 1956, s. 6–8.

⁵⁴ Feilberg 1952, s. 151.

⁵⁵ Aubin 1910, s. 16–18.

hakamaita oli niukasti ja peltoja täytyi käyttää karjan laiduntamiseen. Kun lisäksi metsistä oli puutetta ja oli tultava toimeen niin vähillä aidoilla kuin mahdollista, tällainen tilanne tarjosi hyvät edellytykset pääasiassa laiduntamista ja aitaamista säännösteleville kyläasetuksille.⁵⁶

Skoonessa mutta myös muissa eteläisissä tanskalaismaakunnissa kylähallintojärjestelmä toimi pitkään tanskalaisten esikuvien mukaan kansanomaiselta pohjalta. Vanhin tunnettu kyläasetus on Skoonesta Tränen pitäjältä vuodelta 1594. Mutta erityisesti 1600-luvulla kyläasetukset tanskalaismaakunnissa yleistyivät niin, että niitä ennen vuoden 1742 mallikyläjärjestyksen syntymistä oli käytössä pitkästi kolmattasataa.⁵⁷ Skoonelaiset kyläjärjestykset ovat vaikuttaneet myös muihin eteläruotsalaisiin kyläjärjestyksiin, minkä lisäksi vuoden 1742 kyläjärjestysohje on saanut piirteitä skoonelaisesta kyläjärjestys-traditiosta.⁵⁸

Ruotsissa kylän käsittäminen omaksi hallinnolliseksi ja oikeudelliseksi yksiköksi oli perinteistä. Jo muinaiset maakuntalait pitivät kylää yhteiskunnan perusyksikkönä, ja niiden pohjalta syntyneet Maunu Eerikinpojan (n.1350) ja Kristoffer-kuninkaan (1442) maanlait noudattivat rakennuskaariensa osalta samaa linjaa. Niinpä esim. kotieläinten aiheuttamia vahinkoja arvioitaessa tai satoa koskevia riitoja ratkottaessa kyläkunta saattoi toimia sovintotuomioistuimena jopa niin, että kylällä oli oikeus kantaa sakkoja määräyksiä rikkoneilta.⁵⁹ Yleinen lainsäädäntö tuki näin välillisesti kylähallinnollisen instituution luomista, joten vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen soveltaminen ei merkinnyt periaatteellisesti suuria muutoksia ruotsalaisessa kyläyhteisössä.

Ruotsissa onkin tanskalaismaakuntien ulkopuolelta löydetty muutamia kymmeniä kyläjärjestyksiä, jotka on laadittu ennen vuotta 1742. Näistä suurin osa sijoittuu Smoolantiin, Itä-Götanmaalle ja Uplantiin, mutta myös Länsipohjasta Norrbottenia myöten on tavattu lähes kolmekymmentä kyläjärjestystä vuosilta 1674–1741. Sen sijaan vanha kyläjärjestysperinne tiettävästi puuttuu kokonaan mm. Bohuslänistä, Jämtlannista, Taalainmaalta, Värmlannista sekä Gotlannista. Länsi-Götanmaaltakin on vain vähän merkkejä kyläjärjestys-traditiosta ennen kyläjärjestysohjetta.⁶⁰ Vaikka Ruotsista löytyisi vielä lisää ennen vuotta 1742 hyväksytyjä kyläjärjestyksiä, kymmenissä laskettava asetusten määrä ei silti riitä todistamaan, että kylähallintojärjestelmä olisi ennen valtiovallan toimia saavuttanut vakiintunutta asemaa Ruotsissa eteläisten tanskalaismaakuntien pohjoispuolella.

Oltermannilaitos hallinto- ja tapajärjestelmineen syntyi keskieurooppalaisena ilmiönä ja levisi vähitellen pohjoista kohti niin, että kylähallinnon ensimmäiset merkit tavataan Etelä-Ruotsista jo 1500-luvun lopusta. Silti Ruotsi-Suomen oltermannilaitos joutui ratkaisevaan vaiheeseen vasta vuosien 1740–41 valtiopäivillä.

1.2.2. Vuoden 1742 kyläjärjestysohje ja sen pääsisältö

Suuren Pohjan sodan jälkeen Ruotsi-Suomen maatalouspolitiikka oli joutunut merkittävään käännekohtaan, kun Uudenkaupungin rauhassa oli menetetty valtakunnan vilja-aitta, Itämeren-maakunnat. Kun melkoisessa osassa Suomea viljantuotanto oli sodan

⁵⁶ Jutikkala 1938, s. 213 sekä Jutikkala 1939, s. 126.

⁵⁷ Erixon-Ljung 1954, s. 84 ja 119. Ks. myös Johnsson 1932, s. 16–22 ja Erixon 1954, s. 125–134.

⁵⁸ Isaksson 1967, s. 7–8.

⁵⁹ Magnus Erikssons landslag 1962, s. 98–104 sekä Ahlbäck 1967, s. 199–202.

⁶⁰ Erixon-Ljung 1954, s. 84 ja 119 sekä Isaksson 1967, s. 8–10 ja 389–391.

hävitysten johdosta vähentynyt ja kun 1730-luvulla useat katovuodet vielä lisäsivät viljan puutetta, vaativat uudet olot valtiovallan ryhtymään maatalouden tilan parantamiseen. Vuoden 1742 kyläjärjestysohje liittyi osana niihin maanviljelyksen uudistamispyrkimykseen, joita erityisesti vuodesta 1740 lähtien alettiin toteuttaa. Samalla kyläjärjestysohje täytti osaltaan niitä aukkoja, joita vuoden 1734 yleinen laki jätti määriteltäessään puutteellisesti kyläyhteisöjen oikeudellisen aseman.⁶¹

Valtakunnan maatalouspolitiikan tavoitteena oli peltojen tuotantokyvyn lisääminen. Tähän päämäärään pyrittiin kahdella näennäisesti vastakkaisella tavalla: toisaalta jos sarkajako säilytettäisiin, oli saatava aikaan järjestelyjä, joilla siitä aiheutuneet haitat pienentyisivät, toisaalta haluttiin lopettaa tilusten seka-asema, mihin tähtäsi isonjaon toimeenpano.⁶² Käytännössä kummatkin järjestelyt tapahtuivat miltei samanaikaisesti, joskin kyläjärjestysohjeen valmisteleminen ja vainiopakon vahvistamissuunnitelmat ehtivät esille jo vuosien 1740–41 valtiopäivillä. Kehityshistoriallisesti kyläjärjestysohjeen synty pohjautui perinteeseen, ja sen johtoaatteena oli vainiopakon lujittaminen, mutta siten, että järjestelmää kehittämällä vainiopakosta aiheutuneet haitat vähentyisivät.

Kun valtakunnan kamari- ja talousdeputaatio tammikuussa 1741 pohti maatalouden heikkouksia, Itä-Götanmaalta kotoisin ollut aatelinen tilanomistaja Carl Gustaf von Roxendorff kertoi, miten siinä kylässä, jossa hänen kartanonsa oli sarkajaossa talonpoikaistilojen kanssa, kaikki naapurit olivat suostuneet kyläjärjestyksen laatimiseen.⁶³ Asiasta virisi keskustelu, ja Skoonen ja Blekingen talonpoikaishedustajat selittivät säädysään 23.2., miten vuoden 1734 lain tultua voimaan perinteellisten kyläjärjestysten merkitys oli pienentynyt.⁶⁴ Asia otettiin myös talonpoikaissäädyn yleisiin valtiopäivävalituksiin (§ 43), ja siinä Skoonen ja Blekingen talonpojat anoivat, että kihlakunnanoikeudet saisivat luvan vahvistaa kyläjärjestyksiä.⁶⁵ Kysymystä pohdittiin myös kamari-, talous- ja kauppadeputaation asettamassa kamari- ja talousvaliokunnassa. Siellä esitettiin Roxendorffin tekemä mietintö, jota tosin ei ole säilynyt, mutta jossa todennäköisesti kehoitettiin saattamaan voimaan kyläasetuksia.⁶⁶

Aloite kyläjärjestysohjeen laatimiseksi oli syntynyt näin aatelisista tilanomistajista, jotka jo aikaisemmin olivat rälskikyliään varten valmistaneet järjestyssääntöjä. Mutta Roxendorff laati myös luonnoksen kyläjärjestykseksi, joka perustui eteläruotsalaiseen kyläjärjestysperinteeseen ja joka oli miltei yhdenmukainen sittemmin annetun kyläjärjestysohjeen kanssa.⁶⁷ Kun sitten talonpoikaissäädyn asiasta tekemää valitusta käsiteltiin, kamari-, talous- ja kauppadeputaatio esitti käsityksensä, että talonpoikaissäädyn valitukseen olisi suostuttava. Samalla tuotiin esille luonnos kyläjärjestykseksi, minkä kaikki säädöt hyväksyivät. Kuningas antoi syksyllä 1741 myönteisen vastauksen, ja 20.2.1742 maaherroille lähetettiin kiertokirjeenä ohjeet kyläjärjestysten laatimiseksi. Näin mallikyläjärjestys saatettiin valtakunnan eri osien tietoon.⁶⁸

Valtiopäivät näkivät kyläjärjestyksissä menetelmän yllyttää ja pakottaa taitamattomia paremman taloudenpidon järjestämiseen, mikä merkitsi sitä, että valtion ohjaus oli ulotettava myös maatalouden piiriin. Tavoitteena oli kohottaa maatalous sille tasolle, että valtakunta tulisi toimeen omilla viljasadoillaan ja että pitäjän johtavat miehet puhuisivat

⁶¹ Enequist 1935, s. 386, Jutikkala 1938, s. 215 ja Ljung 1952, s. 285–286.

⁶² Jutikkala 1938, s. 241–246 sekä Matinelli 1958/2, s. 92.

⁶³ Ljung 1952, s. 288–294.

⁶⁴ Bondeståndets riksdagsprotokoll 1740–41, s. 73.

⁶⁵ Bondeståndets riksdagsprotokoll 1740–41, s. 322 sekä Enequist 1935, s. 387.

⁶⁶ Jutikkala 1938, s. 214–215.

⁶⁷ Jutikkala 1938, s. 216–217 ja Ljung 1952, s. 286–287.

⁶⁸ Modée, Utdrag utur Publique Handlingar 1749, s. 1845–1847 sekä Jutikkala 1938, s. 215–216.

pitäjänkokouksissa kansalle maataloudesta, esittäisivät anomuksia ja olisivat itse esimerkkeinä naapureilleen.⁶⁹

Maaherroille lähetetty kiertokirje sisältää esipuheen ja kyläjärjestyksen mallikappaleen. Esipuheessa selostetaan niitä toimenpiteitä, jotka olivat johtaneet mallikyläasetuksen syntymiseen. Lisäksi huomautetaan, että kyläjärjestysten avulla pyrittiin paitsi hyvän järjestyksen aikaansaamiseen myös maatalouden tilan parantamiseen. Itse ohje oli tarkoitettu vain mallikappaleeksi, jonka pohjalta kukin kylä saisi itse laatia oman järjestyssääntönsä.⁷⁰ Vaikka kyläjärjestysohjeen sisällöstä suurin osa pohjautui eteläruotsalaisiin kyläasetuksiin, muutamit ohjeen kohdat ovat syntyneet Roxendorffin omista kokemuksista käytännön maanviljelijänä, tai ne voidaan johtaa ajan yleisiin maatalousteorioihin.⁷¹

Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeessa on kaikkiaan 37 pykälää. Näistä 9 käsittelee oltermannilaitoksen organisaatiota, ja loput 28 erilaista kyläyhteisön taloudenpitoon liittyvää yhteistoimintaa. Aitojen ja veräjien rakentamisesta ja kunnossapidosta on kolme säädöstä (§:t 2–4), kun taas ojien kaivamisesta ja veden juoksutuksesta selvittää kahdella pykälällä (§:t 5–6). Erityistä huomiota kiinnitetään sarkajakoisten peltojen ja yhteisten niittyjen käyttöön, joita koskevia määräyksiä on yhteensä 14 (§:t 7–16 ja 18–21). Yhteismetsän käyttöä säätelee kaksi pykälää (§:t 22 ja 24), mutta kalavesistä on ainoastaan yksi säädös (§ 25). Lisäksi mallikyläjärjestyksessä on määräyksiä paimenen pidosta (§ 23), sikojen laiduntamisesta (§ 31) ja kylän yhteisestä kaivosta (§ 33). Kylätien hoidosta annetaan niin ikään ohjeita (§ 17), samoin kylän paloturvallisuudesta (§ 32). Tilattoman väen kylään ottamista rajoittaa yksi pykälä (§ 30).⁷²

Ruotsin eteläosien kyläasetukset olivat syntyneet sarkajakoisessa kyläyhteisössä, mihin myös vuoden 1742 kyläjärjestysohje oli tarkoitettu. Mallikyläjärjestys oli silti varsin mukautuva, sillä 37 pykälästä vain 13 edellytti sarkajakoa,⁷³ loput 24 pykälää sopivat sarkajakoiseen kyläyhteisöön, mutta myös isonjaon jälkeen. Kun kyläjärjestysohjetta noudatettiin suuressa osassa valtakuntaa vasta isonjaon toteuduttua, ohjeen joustavuudella oli tärkeä merkitys. Sitä paitsi selvästi sarkajakoiseen yhteiskuntaan soveltuvasta 13 pykälästä on vielä enemmistö eli 7 sellaista, joita voitiin käyttää isonjaon jälkeen siinä tapauksessa, että jako toteutettiin puutteellisesti.⁷⁴ Kun varsinkin Pohjanmaalla jakotoimitukset suoritettiin vaillinaisesti niin, että tonttisiirrot jäivät harvinaisiksi ja vainiopakko monin paikoin voimaan eikä tilusten seka-asema paljoa muuttunut,⁷⁵ vuoden 1742 kyläjärjestys soveltui näihin oloihin varsin hyvin. Mallikyläjärjestyksen pykäläistä oli nyt enää vain 6 (16 %) sellaisia, joita ei voinut ottaa käyttöön isonjaon jälkeen.⁷⁶

Vuoden 1742 kyläjärjestysohje muodosti kylähallinnon perustan laajassa osassa valtakuntaa, samalla kun se siirsi eteläruotsalaisen perinteen maan muiden osien käyttöön. Kyläjärjestysohje korosti vuoden 1734 yleisen lain vastapainoksi kyläyhteisöjen hallinnollista ja oikeudellista merkitystä ja oli omiaan yhtenäistämään alinta paikallishallinnon tasoa maan eri osissa. Kyläjärjestysohjeen jälkeen valtiovalta ei Ruotsin vallan aikana enää virallisesti juuri puuttunut kylähallintoon. Ainoana toimenpiteenä oli Kustaa III:n maaherroille 1775 lähettämä kirje, jossa heitä kehoitettiin huolehtimaan kyläjärjes-

⁶⁹ Jutikkala 1958, s. 242–243.

⁷⁰ Modée 1749, s. 1845–47, jossa on myös kyläjärjestysohje alkuperäisessä asussaan.

⁷¹ Ljung 1952, s. 296–299.

⁷² Modée 1749, s. 1848–1858.

⁷³ Pykälät 7–12, 15, 16, 18, 19, 22, 24 ja 27.

⁷⁴ Pykälät 9–12, 18–19 ja 27.

⁷⁵ Jutikkala 1958, s. 250–251.

⁷⁶ Pykälät 7–8, 15–16, 22 ja 24.

tyksistä ja niiden uudistamisesta ajan tasalle. Kun kaiken tuli tapahtua ”asukkaiden vapaasta tahdosta ja ilman minkäänlaista pakkoa”,⁷⁷ kuninkaallisella kirjeellä ei ollut kovin velvoittavaa merkitystä.

1.2.3. Oltermannilaitoksen läpimurto Ruotsissa

Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen julkaisemisen jälkeen organisoitu kylähallinto levisi voimakkaasti yli koko Ruotsin. Niinpä vuosina 1742–1800 hyväksyttiin yli 500 uutta järjestyssääntöä, ja vielä vuoden 1800 jälkeenkin on kyläasetuksia laadittu lähes 300. Alueellisesti tarkasteltaessa voi havaita, että kyläasetuksia syntyi vuoden 1742 jälkeen eniten Ruotsin tiheimmin asutuille seuduille, vaikka myös Lapista ja Norrbottenista on kummastakin tavattu yksi kyläjärjestys. Oltermannilaitos sai siten melkoisen kannatuksen Ruotsissa, ja kylähallinnon todellinen läpimurto, jos huomioon ei oteta tanskalaismaakuntia, ajoittui vasta mallikyläjärjestyksen laatimisen jälkeen. Kaikista Ruotsin tunnetuista kyläasetuksista onkin yli 3/4 nuorempia kuin kyläjärjestysohje.⁷⁸

Varsin järjestyneesti oltermannilaitos toimi Ruotsin puolella Norlannin rannikkoseudulla, Länsipohjassa, joka maantieteellisesti sijaitsee Pohjanmaan tasalla. Varhaisin kyläasetus oli syntynyt Luulajaan 1674, ja muitakin kyläjärjestyksiä oli vahvistettu jo ennen vuotta 1742. Silti oltermannihallinnon läpimurto Norlannissa tapahtui vasta kyläjärjestysohjeen vaikutuksesta. Länsipohjan maaherra Gabriel Gyllengrip (virassa 1733–53) toimi nimittäin erityisen aktiivisesti valtion kyläjärjestysohjeen levittämiseksi, ja pitkin Norlannin rannikkoseutua kyläjärjestyksiä otettiin käyttöön. Maaherra Gyllengrip saattoikin vuonna 1751 kirjoittaa kuninkaalle, että hänen lääninsä kaikissa kylissä oli hyväksytty kyläjärjestys. Tieto oli ilmeisesti liioiteltu, vaikka maaherra oli saanut paljon aikaa kylähallinnon hyväksi. Ainakin läänin pohjoisosista kyläjärjestykset vielä tällöin puuttuivat.⁷⁹

Vaikka Tornionjokilaaksossa ei 1700-luvulla ollut kyläasetuksia, oltermannit kylän johtajina eivät silti olleet tuntemattomia. Maaherra Gyllengripin virallinen kertomus vuodelta 1742 sisältää alueen oltermannien täydellisen luettelon. Kyläoltermanneiksi oli nimitetty etenkin kihlakunnanoikeuden lautamiehiä, mikäli kylissä sellaisia oli, ja heidän tehtävänään oli elinkeinoelämän, nähtävästi mm. kalastuksen järjestely.⁸⁰ Kituliaasta alusta huolimatta oltermannilaitos jäi elämään, ja 1800-luvun puolella lienee Ruotsin Ylitorniolla hyväksytty yksi tai useita kyläjärjestyksiä, vaikka niitä ei ole säilynyt eikä niitä ole kirjaimellisesti noudatettu.⁸¹ Myös Norrbottenissa oltermannilaitos toimi 1800-luvulla tehokkaasti, sillä maakunnan eri kylistä on tavattu runsaasti oltermannilaitokseen liittyviä asiapapereita ja kylänarkkuja.⁸²

Aluksi kyläjärjestyksiä Ruotsissa syntyi vain yhtä tai kahta naapurikylää varten, mitä edellytti myös kyläjärjestysohje. Vähitellen kehitys kuitenkin johti siihen, että kyläjärjestyksiä alettiin suunnitella laajempia alueita varten. Siten syntyivät koko pitäjää käsittäneet kyläjärjestykset, jotka usein hyväksyttiin pitäjäntuvissa.⁸³ Vieläkin pitemmälle

⁷⁷ Person 1960, s. 58–60 ja Isaksson 1967, s. 189–190.

⁷⁸ Erixon-Ljung 1954, s. 115 ja 119. Onpa Taalainmaan nuorin kyläasetus valmistunut niinkin myöhään kuin 1950.

⁷⁹ Isaksson 1967, s. 71, 80–81 ja 132–141.

⁸⁰ Halila, 1954, s. 116.

⁸¹ Isaksson 1967, s. 71–72.

⁸² Nordberg 1936, s. 97–116 ja Isaksson 1956, s. 111–115.

⁸³ Nordlind 1925, s. 145 ja Meyer 1949, s. 69–76.

mentiin, sillä ennen pitkää laadittiin koko läänin kattavia järjestyssääntöjä. Näistä ensimmäinen valmistui Norrbottenissa jo 1675,⁸⁴ ja 1758 kuningas vahvisti Gästriklandin, Hälsinglandin, Medelpadin ja Ångermanlandin yhteisen kyläjärjestyksen, joka oli tehty kyläjärjestysohjeen mallin mukaisesti.⁸⁵ Kronobergin lääni sai kyläjärjestyksen 1816, Kalmarin lääni 1817, Blekinge 1818, Jämtlandi 1819 ja Upsalan lääni 1821.⁸⁶

Koko pitäjän tai läänin käsittäneet kyläjärjestykset olivat osoituksena siitä kylähallinnon organisaation tehostamisesta, minkä viranomaiset saivat aikaan. Monet maaherrat levittivät innokkaasti kyläjärjestyksiä.⁸⁷ Esimerkiksi Malmöhusin läänin maaherra määräsi kuulutuksessaan 1766 kyläasetukset otettaviksi käytäntöön sekä velvoitti kyläläiset ja kruununvoudit sakon uhalla lähettämään oikeaksi todistetun jäljennöksen asetuksesta lääninhallituksen tarkastettavaksi. Näin myös meneteltiin, ja useat jo käytössä olleet kyläasetukset vahvistettiin virallisesti. Lisäksi hyväksyttiin uusia asetuksia, joiden mallina oli tavallisesti kyläjärjestysohje. Kun toistakymmentä vuotta myöhemmin toimittiin samalla tavoin Kristianstadin läänissä, on havaittavissa, että mallikyläjärjestys tehosti Skoonenkin oltermannihallintoa.⁸⁸ Kustaa III:n maaherroille lähettämän kuninkaallisen kirjeen jälkeen organisoitu kylähallinto näyttää voimistuneen myös Uplannissa, jossa 1700-luvun jälkipuoliskolla syntyi useita kyläasetuksia. Uplannin maaherra kuulutti vielä 1820, että järjestyssääntöjä oli ajanmukaistettava.⁸⁹

Kyläjärjestysohjeen merkitystä ruotsalaiselle kyläyhteiskunnalle voi pitää melkoisena. Asetus tehosti kylähallintoa koko maassa ja myös valtakunnan eteläisimmissä maakunnissa, joissa oltermannilaitoksella oli vanhastaan perinteitä. Samalla kylähallintojärjestelmä valtasi uusiksi alueikseen suurimman osa Keski- ja Pohjois-Ruotsia. Ruotsin oltermannilaitoksen laajaan levinneisyyteen vaikutti ehkä ratkaisevasti se, että paikalliset hallintoelimet ja niiden esimiehet valvoivat kyläasetusten laadintaa.

1.2.4. Oltermannilaitoksen soveltuvuus Suomen oloihin

Kyläasetuksia ja organisoitua kylähallintoa oli oma-aloitteisesti syntynyt alueilla, joissa sarkajakoista maanviljelystä harjoitettiin vainiopakossa ja yhteisesti aidatuissa kyläpelloissa ja joissa asutus oli lisäksi keskittynyt tiheiksi ryhmäkylämuodostelmiksi. Niinpä Ruotsissa Skoone, Itä-Götanmaa ja Mälaren maakunnat olivat niitä seutuja, joissa kylälaitos oli jo varhain järjestäytynyt, kun taas Gotlannista ja Värmlannista, joissa talot vain harvoin sijaitsivat suurissa kylärykelmissä, puuttui varsinainen kyläorganisaatio ennen kyläjärjestysohjeen laatimista. Vainiopakko edellytti, että monet maataloustyöt oli suoritettava sekä yhtäaikaaisesti että yhteisesti. Siksi suulliset ja kirjalliset säännöt yhteisen omaisuuden ja yhteisesti viljellyn maan hallinnosta ja hyväksikäytöstä olivat välttämättömiä.⁹⁰

Suomessa kylähallintojärjestelmä saattoi käytännössä tulla kysymykseen lähinnä vain Länsi- ja Etelä-Suomen maakunnissa, sillä Itä-Suomen mäkiasutus- ja kaskitalousalueelle

⁸⁴ Erixon-Ljung 1954, s. 118.

⁸⁵ Meyer 1949, s. 77 sekä Isaksson 1967, s. 16–26. Kyläasetus on painettu myös asetuskoelmassa. Ks. Modée 1761, s. 4789–4811.

⁸⁶ Nordlind 1925, s. 145.

⁸⁷ Ingers 1948, s. 226–255.

⁸⁸ Person 1960, s. 54–62.

⁸⁹ Lampa 1910–1912, s. 157–158.

⁹⁰ Isaksson 1967, s. 59.

oli kiinteän kyläkeskeisen yhteistoimintajärjestelmän vaikea sopeutua. Sitä vastoin maamme läntisissä ja eteläisissä maakunnissa vallitsi harvaan asuttuja seutuja lukuun ottamatta yleisesti sarkajako ja vainiopakko. Etelä-Pohjanmaan pellot olivat tosin lohkojaossa, mikä tarkoitti sitä, että kylän jokaisella talolla oli yhteisesti aidatussa vainiossa ilman mitään tiettyä järjestystä omat epäsäännölliset ja vaihtelevanmuotoiset peltolohkonsa. Tällaisten sarka- tai lohkojakoisten ja vainiopakossa olevien kyläpeltojen viljelemisessä oli yhteistoiminta kylänaapurien kesken välttämätöntä. Yhteishenkeä oli omiaan kehittämään myös ryhmäkyläasutus, joka paikoin ulottui Pohjanmaalle saakka. Länsisuomalaiselle kylänmuodostukselle oli nimittäin ominaista, että talot olivat kasautuneet lähelle toisiaan, joten kylät olivat ahtaasti asuttuja. Varsinais-Suomessa, vaikka maakunnassa oli yksinäistalojakin, saattoi toisaalta olla niin tiheästi rakennettuja talorykelmiä, että talon rakennukset nojasivat naapurin seinään.⁹¹

Sarka- tai lohkojakoisten ja yhteisesti aidattujen kyläpeltojen viljelemisessä naapurit joutuivat neuvottelemaan töiden aloittamisesta samoin kuin niittyjen käytöstä sekä aitojen ja ojien kunnossapidosta. Neuvotteluissa lienee vanhimmilla tai arvossapidetyimmillä talonpojilla ollut johtava asema. Nousiaisissa oli tapana pitää kyläkokoukset kylän vanhimpien isäntien talossa.⁹² Kyläläisten keskinäinen yhteistoiminta ei pysähtynyt vain maanviljelystöihin, vaan esim. vilja jauhettiin tavallisesti kyläläisten yhteisesti omistamissa lahkomyllyissä, joista vanhimmat olivat keskiaikaista perua. Myös talonpoikaissahat voivat olla kyläläisten, joskaan ei välttämättä kaikkien, omistuksessa.⁹³

Erilaisissa maataloustöissä kyläläisten yhteistoimintamuotoina olivat työliitot ja talkoot. Niille oli ominaista, että naapurit ja sukulaiset autoivat toinen toisiaan mm. elonleikkuussa tai pellavanvalmistuksessa. Työliittoihin ja talkoihin, jotka olivat vapaaehtoisia, ei tarvinnut kuulua kaikkien talonpoikien, ja niiden jäsenenä saattoi olla perheitä kylän ulkopuolelta.⁹⁴

Monien paikallishallinnollisten luottamusmiesten tehtävät kohdistuivat välittömästi kyläläisiin. Luottamustoimenhaltijoista tärkeimpiä olivat vanhastaan kihlakunnanoikeuden lautamiehet, joiden tehtävät olivat monilukuiset. Niihin kuuluivat käräjiin haastaminen, tietyt syyllisyyden toteamiseen ja tutkintaan liittyneet toimet, todistamisvelvollisuuden täyttäminen yleisissä asioissa, vahinkojen arvioiminen, tuhoutuneiden rajamerkkien uudistaminen, maanjakojen ja tangotusten suorittaminen, aita- ja tulisijojen tarkastukset, perinnönjakojen ja ulosottojen todistaminen sekä yleisten velvollisuuksien noudattamisen valvominen. Lautakunta oli tavallaan käräjien toimeenpaneva elin. Kun lautamiesten tehtävät useimmiten vakiintuivat samoilta isännille, oli luonnollista, että he saivat osakseen paitsi omissa kyläyhteisöissä myös sen ulkopuolella varsin suurta arvontantoa.⁹⁵

Lautamiesten lisäksi pitäjäyhteisössä oli muitakin talonpoikien luottamusmiehiä. Heihin kuuluivat nimismiehet, jotka olivat talonpoikaista alkuperää aina 1600-luvun lopulle saakka ja joiden henkilökohtaisina apulaisina Pohjanmaalla toimivat räätärit, sekä siltavoudit, jahtivoudit ja pitäjänkirjurit. Nimensä mukaisesti siltavouti huolehti pitäjän

⁹¹ Virtanen 1934, s. 420, Luukko 1945, s. 75, Luukko 1957/1, s. 427-428, Jutikkala 1958, s. 28, 241-242 sekä 349-350, Laurikkala 1961, s. 125-126, Lehtinen 1963, s. 71 sekä Jokipii 1974, s. 9-11 ja 18.

⁹² Jutikkala 1939, s. 124-125 sekä Laurikkala 1961, s. 142-143.

⁹³ Aaltonen 1944, s. 151-164, Virtanen 1938, s. 62-65, Luukko 1950/1, s. 290-291, Luukko 1957/1, s. 487-490 sekä Jokipii 1974, s. 430-435 ja 454-455.

⁹⁴ Virtanen 1934, s. 457-459, Jutikkala 1939, s. 125 sekä Viikuna Kustaa 1946, s. 26-44 ja 62-68.

⁹⁵ Luukko 1945, s. 323, Renvall 1949, s. 171-173, Jutikkala 1958, s. 178-180, Blomstedt 1960, s. 78-79 sekä Virtankoski 1973, s. 540-548.

teistä ja silloista, ja valvoessaan niiden kuntoa hänellä oli apunaan lautamiehiä. Jahtivouti johti petojen hävittämistä.⁹⁶ Kruunun veronkannosta huolehti usea virkamies. Vanhaan pitäjät oli jaettu neljänneskuntiin, joissa veronkannosta vastasivat neljännesmiehet. Heidän tehtävänsä siirtyivät osittain yökuntamiehille, jotka huolehtivat yökuntansa veronkannosta. Veronkanton osallistuiivat myös lautamiehet.⁹⁷ Isonvihan aikana olivat venäläiset asettaneet kyläkuntiin starosteja (starostoja, staaarostoja) avustamaan veronkannossa.⁹⁸

Perinteisen kyläkokousten lisäksi länsisuomalaisessa kyläyhteisössä oli jo 1600-luvulla myös sellaisia paikallishallinnollisia yhteistyömuotoja, jotka loivat pohjaa organisoidulle kylähallinnolle. Ainakin Lounais-Hämeen, Satakunnan sekä Etelä-Pohjanmaan suomalais- ja ruotsalaispitäjien aidantarkastusjärjestelmää voi pitää tietyssä mielessä kylähallinnon esiasteena. Käräjillä pitäjäläiset saattoivat nimittäin valita kyläkuntiin erityisiä tarkastusmiehiä, joiden oli valvottava aitojen, oijen ja siltojen kunnossapitoa sekä saatettava käräjillä vastuuseen ne, jotka olivat velvollisuutensa laiminlyöneet. Aitojen rakentaminen ja kunnossapito, joka aluksi oli perustunut keskinäiseen sopimukseen, muodostui yleiseksi velvollisuudeksi. Toisaalta aidantarkastusmiehet nähtiin tarpeellisiksi, koska isännät varsinkin suurissa kylissä jättivät ilman tarkastusmiesten silmäläpitoa aita- ja pellonojaosuutensa rappeutumaan koko kylän vahingoksi, kuten Hauhon ja Tuuloksen käräjillä selitettiin 1600-luvun puolivälissä.⁹⁹

Läntisten maakuntien aidantarkastusjärjestelmä, joka perustui maanlain säädöksiin,¹⁰⁰ ei liene yleisesti muodostunut kylähallinnolliseksi instituutioksi, sillä aidantarkastusmiehet olivat käräjien asettamia ja niille vastuussa olevia luottamustoimenhaltijoita, vaikka toimivatkin kyläkunnissa. Silti aidantarkastusmiehiä voi tehtäviensä puolesta pitää oltermannien suoranaisine edeltäjinä.¹⁰¹ Saattoipa aidantarkastusmiesten toiminta suorastaan saada vakiintuneen järjestelmän muotoja. Niinpä Satakunnassa Ulvilan Harjunpään kylän talolliset vahvistivat käräjillä 1684 sopimuksen, jonka mukaan he olivat keskenään päättäneet, että yksi talollisista vuoron perään toimi vuoden kerrallaan aidantarkastusmiehenä.¹⁰² Paikoin ruotsinkielistä Pohjanmaata aidantarkastusjärjestelmä kehittyi pitkälle institutionaalista kylähallintojärjestelmää kohti.¹⁰³

Omalla tavallaan myös kirkollishallinto, joka 1600-luvulla jo ulottui kyläyhteisöihin asti, kehitti kyläläisten keskinäistä yhteishenkeä. Kirkollisia luottamusmiehiä olivat kuudennusmiehet eli seksmannit, joiksi valittiin talonpoikia eri puolilta pitäjää edustamaan omaa kulmakuntaansa. Kuudennusmieslaitos yleistyi Suomessa 1600-luvulla, jolloin verojen kannossa siirryttiin vakinaiseen kymmenysjärjestelmään. Kuudennusmiesten tehtävänä oli valvoa seurakunnan ja kruunun puolesta kirkollisten verojen kantoa. Piispa Rothoviuksen ajoista lähtien kuudennusmiesten velvollisuudeksi tuli myös seurakuntalaisten siveellisen elämän ja sapatinvieton valvonta samoin kuin irtolaisten tarkkailu, joten heistä kehittyi kirkkokurin ja -järjestyksen paikallisia edustajia.¹⁰⁴

⁹⁶ Luukko 1945, s. 318–322 ja 326–330, Jutikkala 1958, s. 178, Blomstedt 1960, s. 79–87 sekä Virrankoski 1973, s. 531–540.

⁹⁷ Luukko 1945, s. 322–323, Alanen 1948, s. 168–169 sekä Virrankoski 1973, s. 540.

⁹⁸ Lindeqvist 1919, s. 485. Karjalassa käytettiin venäläisten asettamista veronkantomiehistä yleisimmin nimityksiä starosta tai staaarosta.

⁹⁹ Jutikkala 1939, s. 124–125, Åkerblom K. V. 1941, s. 60, Luukko 1945, s. 149, Luukko 1957/1, s. 429 sekä Jokipii 1974, s. 98.

¹⁰⁰ Jutikkala 1939, s. 124–125, Magnus Erikssons landslag 1962, s. 101–102.

¹⁰¹ Isaksson 1967, s. 275–282.

¹⁰² Jokipii 1974, s. 99.

¹⁰³ Ks. myöhemmin luku 2.1.3.

¹⁰⁴ Aaltonen 1939, s. 103–105 sekä Ursin 1957, s. 81–119.

Kuudennusmiesten apuna toimivat kyläkunnissa ns. katsastusmiehet, joita Varsinais-Suomessa asetettiin jo 1600-luvulla,¹⁰⁵ mutta joita Hämeestä, Satakunnasta ja Pohjanmaalta tunnetaan lähinnä 1700-luvulta.¹⁰⁶

Olov Isakssonin mukaan uskonnolliset tilaisuudet – mm. kylärukoukset – olivat luonnollisena taustana oltermannilaitokseen liittyvälle kyläkokousjärjestelmälle samaan tapaan kuin kyläläisten keskeiset neuvottelut seka-asetussa olleiden tilustensa viljelemisestä.¹⁰⁷ Maamme läntisissä maakunnissa – Varsinais-Suomesta on tietoja 1600-luvulta – yhteiset kylärukoukset järjestettiin jo varhain vakiintunein muotoin. Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa kutsuttiin väkeä monin paikoin iltarukouksiin joko tuohitorveen tai sarveen puhaltamalla, Hämeessä kelloa soittamalla.¹⁰⁸ Myös Pohjanmaalla on yhteisiä kylärukouksia pidetty, ja ainakin Närpiön Normäsin kylässä oli niitä varten rakennettu erityinen rukoushuone.¹⁰⁹ Lapualla oli ison- ja pikkuvihan vuosina alettu pitää perheissä ja kyläkunnissa aamu- ja ehtorukouksia, joita sitten kehotuksilla ja valvonnalla koetettiin ylläpitää.¹¹⁰ Rukoushetket vahvistivat kylän asujainten yhteenkuuluvuuden tunnetta.¹¹¹

Oltermanninsauvalla ja kylänkapulalla oli vastineensa perinteessä, sillä kapula oli vanhastaan kansanomaisen ilmoitusväline. Niinpä *Pentti Renvallin* mukaan käräjät kutsuttiin 1500-luvulla koolle siten, että kärjäkapula pantiin kiertämään, mikä järjestelynä toimi täysin tyydyttävästi.¹¹² Samalta vuosisadalta on tietoja ns. merkkipirkoista, joita käyttivät mm. verokuntamiehet. Ainakin muuan alasatakuntalainen talonpoika tuomittiin 1552 kolmen markan sakkoon, kun hän oli lyönyt rikki verokuntamiehen merkkipirkan.¹¹³ 1600-luvulla Porin kreivikunnan laivuri merkitsi kuljetettavan veroviljan tileihinsä kalastajan ja laivurin pitämien merkkipirkkojen mukaan.¹¹⁴ Vanhastaan olivat käytössä ns. kalenterisauvat, jotka ovat tunnettuja varsinkin Hämeestä ja Itä-Karjalasta, mutta vähäisessä määrin myös Pohjanmaalta.¹¹⁵

Etelä-Suomessa ja Pohjanmaan ruotsalaisalueella esiintyi ns. vuorokapulointa, joita käytettiin yhteistä laatua olevia töitä kuten lumenajoa määrättäessä. Vuorokapuloiden muoto oli hyvin vaihteleva, ja niitä säilytettiin aina siinä talossa, joka oli työvuorossa.¹¹⁶ Tornionjokilaaksossa nimismiehen tuli lähettää kiireellisissä kokousasioissa kiertämään viestikapula (budkavle). Vuonna 1695 sakotettiin muuatta talollista, kun hän hoiti kapulan eteenpäin lähettämisen niin huonosti, että se lojui puoli vuorokautta sotamiehen mökin penkillä.¹¹⁷

Länsisuomalaisessa kyläyhteisössä oli siten vanhan sellaisia piirteitä, että niihin kyläasetusten mukainen kylähallintojärjestelmä saattoi soveltua. *Isakssonin* mukaan viranomaisten aktiivisuus ja toimenpiteet olivat kuitenkin keskeisiä tekijöitä kyläjärjestysten käyttöön ottamisessa Ruotsissa, vaikka ruotsalaisella kyläyhteisöllä oli vanhoja itsehallinnollisia perinteitä. *Isaksson* on osoittanut, että juuri viranomaisten toimet

¹⁰⁵ Juva 1955, s. 104, 128 ja 170 sekä Salomies 1962, s. 195.

¹⁰⁶ Kuusanmäki 1966, s. 453–456, Lehtinen 1967, s. 690 sekä Pohjanmaan osalta luku 2.1.3.

¹⁰⁷ Isaksson 1967, s. 227–231.

¹⁰⁸ Valonen 1951, s. 169–177 sekä Laurikkala 1961, s. 142–143.

¹⁰⁹ Isaksson 1967, s. 230.

¹¹⁰ Lehtinen 1963, s. 564.

¹¹¹ Laurikkala 1961, s. 143.

¹¹² Renvall 1949, s. 36.

¹¹³ Ala-Satakunnan tuomiokirja 1550–1552, s. 189.

¹¹⁴ Jokipii 1953, s. 130.

¹¹⁵ Hirsjärvi 1944, s. 240–249.

¹¹⁶ Forsblom 1917, s. 69–74 ja Sirelius 1921, s. 522.

¹¹⁷ Virrankoski 1973, s. 528.

vaikuttivat merkittävästi siihen, että Ylä-Norlannin rannikkoseudun kyläorganisaatio muotoutui tehokkaaksi. Sitä vastoin Norlantia eteläisemmissä Gästriklandissa ja Hälsinglandissa virkamiesten mielenkiinto suuntautui kylää suurempiin hallinnollisiin yksiköihin eli pitäjiin ja koko lääniin. Siksi näiden maakuntien kylähallinto ei muodostunut niin voimakkaaksi kuin harvempaan asutun Ylä-Norlannin.¹¹⁸

1.2.5. Kyläjärjestyksen suomentamis- ja levittämisyrittäykset Etelä-Suomen lääneissä 1700- luvulla

Oltermannilaitoksen juurtumista Suomeen ehkäisivät maan kieliolot. Kyläjärjestysohje oli julkaistu ruotsinkielisenä, ja sen kääntäminen suomeksi sekä käännösten levittäminen tuottivat ongelmia. Ensimmäinen käännös oli tehty tosin jo 1743 tai 1744 Tukholmassa, mutta painosmäärä oli kaiketi vähäinen, koska myöhemmin ryhdyttiin uusiin käännöstöihin.¹¹⁹ Nekään eivät sujuneet vaikeuksista. Turun maaherranvirasto julisti 1745 takavarikkoon linnansaarnaaja Samuel Wacklinin suomentaman ja satulaseppä Niklas Johnin kustantaman 2000 kappaleen painoksen, joka oli tarkoitettu pääasiassa Uudenmaan ja Hämeen lääniin. Käännöksen levittäminen kiellettiin siksi, että suomennos oli toimitettu lainvastaisesti ja oli kieliasultaan heikko.¹²⁰ Turun ja Porin läänin maaherralle Lars Johan Ehrenmalmille hallitus antoi oikeuden painattaa kyläjärjestysohjeen vain siinä tapauksessa, ettei hänellä ollut käytössään aikaisemmin toimitettuja suomennoksia. Joka tapauksessa Ehrenmalm on teettänyt oman käännöksen ja saanut sen painattamiseen valtaneuvostolta luvan.¹²¹

Vaikka kyläjärjestysohjeesta lopulta tuli useita suomennoksia, ne valmistuivat hitaasti, ja ilmeisesti niistä Pohjanmaan ulkopuolella oli jatkuvasti puutetta. Niinpä Janakkalan, Hauhon ja Lammin pitäjät anoivat 1750, että kyläjärjestysohje suomennettaisiin, joskaan ei tiedetä, miten anomukseen on suhtauduttu.¹²² On siten ilmeistä, että suomenkielisten kyläjärjestysten puute siirsi osaltaan oltermannilaitoksen alkua myöhemmäksi, jolloin viranomaisilla ei ollut kylähallintoa kohtaan enää samaa mielenkiintoa kuin heti mallikyläjärjestyksen julkaisemisen jälkeen.

Kyläjärjestysohjeen soveltamisessa annettiin maaherroille melko vapaat kädet, joten heistä paljon riippui, miten kylähallinto maahamme juurtui. Vaikka suomalaisten maaherrojen toiminta kylähallinnon toteuttamiseksi alkoi verkkaisesti pikkuvihan jälkeen, silti kaikki eteläisten läänien maaherrat, jotka kyläjärjestysohjeen julkaisemisen aikoihin olivat virassa, suhtautuivat kyläasetuksiin myönteisesti ja pyrkivät niitä levittämään. Uudenmaan ja Hämeen sekä Turun ja Porin lääneissä tiedusteltiin käräjillä maaherrojen määräyksestä myös rahvaan mielipidettä kyläjärjestyksistä.¹²³

Käräjärahvaan vastaukset kyläjärjestystiedusteluihin olivat kuitenkin – muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta – joko torjuvia tai pidättyviä.¹²⁴ Vaikka oltermannilaitoksella oli edellytyksiä soveltaa Suomen oloihin, niin silti sitä kohtaan tunnettiin epäluuloa. Ehkä sarkajaon varjopuolek eivät Etelä-Suomessa olleet niin voimakkaita kuin esim. Skoonessa, jossa asutus oli tiheää. Perinteelliset kanssakäymisen muodot riittivät vielä

¹¹⁸ Isaksson 1967, s. 16 ja 59.

¹¹⁹ *Matinoli* 1958/1, s. 159 sekä *Matinoli* 1958/2, s. 124–135.

¹²⁰ *Matinoli* 1958/1, s. 157–158.

¹²¹ *Matinoli* 1958/2, s. 95–103.

¹²² Suolahti 1912, s. 4 sekä Jutikkala 1938, s. 217.

¹²³ *Matinoli* 1958/2, s. 95–111.

¹²⁴ *Matinoli* 1958/2, s. 111.

1700-luvun puolivälissä ohjaamaan suomalaisen kylän yhteistoimintaa.¹²⁵ Tähän viittaisi myös Satakunnan aidantarkastusjärjestelmä – aitansa laiminlyönyt sai heti vastata huolimattomuudestaan käräjillä.¹²⁶

Eteläsuomalainen kyläyhteiskunta lienee jo ennen kyläjärjestysohjetta saavuttanut siinä määrin vakiintuneen aseman, ettei uusi järjestelmä voinut kovin helposti kotiutua vanhoillisten talonpoikien keskuuteen.¹²⁷ Kun maaherroilla oli tarpeeksi vaikeuksia kyläjärjestysten suomennuttamisessa, heiltä ehkä jäivät käytännön toimet kyläasetusten juurruttamiseksi liian vähälle. Sitä paitsi eteläisten läänien maaherrat vaihtuivat usein, eivätkä heistä suinkaan kaikki olleet kiinnostuneita kyläjärjestysohjeesta.¹²⁸ Ainakin maaherrojen vaihdoksista seurasi, että ylimmän paikallisen hallintoelimen toiminta kyläjärjestyskysymyksessä muodostui helposti katkonaiseksi ja epäjohtonmukaiseksi. Suomessa ei tietävästi yksikään maaherra velvoittanut kyläläisiä sakon uhalla lähettämään kyläasetuksen jäljennöstä maaherralle, kuten tapahtui Ruotsissa.

Kun maaherrojen toimenpiteet mm. kyläjärjestyksen suomentamisen sekä pikkuvihan vaurioiden korjaamisen takia viivästyivät, oli myöhästyminen ehkä ratkaisevaa, sillä 1750-luvulle tultaessa maatalouspolitiikkaa hallitsivat jo uudet suuntaukset. Nyt maaherroja kehoitettiin kiinnittämään huomiota isoonjakoon, johon eteläisten läänien maaherrat näyttävät suhtautuneen myönteisesti.¹²⁹ Isonjaon esilletulo merkitsi Suomen alullaan olleen oltermannilaitoksen joutumista Ruotsiin nähden toiseen asemaan: läänien johtavista viranomaisista ei voinut enää tuntua mielekkäältä lujittaa kyläasetusten avulla vainiopakkoa, kun isojako pyrki eroon koko järjestelmästä. Ruotsissa sitä vastoin oltermannilaitos oli jo ennen vuoden 1757 isojakoasetusta vakiinnuttanut asemansa, joten kyläasetuksia voitiin soveltaa isonjaon aiheuttamiin uusiin oloihin.¹³⁰

Suomessa oltermannilaitos Pohjanmaan paikkakuntien ohella toimi todistettavasti ennen isojakoa ainoastaan Marttilassa ja Urjalassa.¹³¹ Kun näilläkin seuduilla oltermannilaitos ei oletettavasti ehtinyt vakiintua sarkajakoiseen yhteiskuntaan, oli tavallaan luonnollista, ettei isonjaon kynnyksellä enää kehitetty entiseen yhteiskuntaan soveltuvaa järjestelmää. Isonjaon suorittamisen aiheuttamissa sekavissa oloissa olisi kyläasetuksia ollut Ruotsiin verrattuna myös vaikeampi soveltaa, kun kokemukset sarkajaon ajalta puuttuivat. Tältä pohjalta onkin ymmärrettävissä Turun ja Porin läänien maaherran Kristoffer Rappen vastaus vuoden 1775 kuninkaalliseen kirjeeseen. Vastauksessaan Rappe ilmoitti, että kyläjärjestysohje oli vanhentunut hänen lääninsä alueella.¹³²

Yleisesti voi todeta, että kyläjärjestysohje soveltui maamme eteläisiin ja läntisiin maakuntiin. Kuitenkin lähtöasemat kylähallinnon käytännölliseksi toteuttamiseksi kieliolojen ja ehkä myös viranomaisten toimenpiteiden takia muodostuivat sellaisiksi, ettei oltermannilaitokseen voitu maamme keskusseuduilla kiinnittää riittävästi huomiota. Kun tilusten seka-asemasta selviydettiin perinteisin keinoin ja kun lisäksi näkyi merkkejä kyläyhteisöjen elämään vielä syvemmin vaikuttavista uudistuksista, virkamiesten mielenkiinto ei kohdistunut muuta kuin poikkeuksellisesti järjestelmään, jolta Suomessa puuttuivat sovellutukset. Näin ollen jäi riippumaan kyläläisistä itsestään, missä määrin oltermannilaitos Etelä- ja Länsi-Suomen kylissä Pohjanmaata lukuun ottamatta saattoi toteuttaa. Sitä paitsi suomalaisella kyläyhteisöllä ei ehkä ollut yhtä voimakasta

¹²⁵ Ranta-Knuutila 1956, s. 22.

¹²⁶ Jokipii 1974, s. 98–99.

¹²⁷ Jutikkala 1934/1, s. 295–296.

¹²⁸ *Matinolli* 1958/2, s. 103.

¹²⁹ *Kuusi* 1914, s. 58–62 ja 64–74.

¹³⁰ *Kuusi* 1933, s. 5–6.

¹³¹ Suolahti 1912, s. 4, Virtanen 1934, s. 462 ja Aaltonen 1934/2, s. 51

¹³² Jutikkala 1938, s. 217.

hallinnollis-oikeudellista perinnettä kuin Ruotsin keskusseutujen kylillä, jotka jo maakuntalakien aikakaudella nähtiin omina kokonaisuuksinaan. Oli siten tavallaan odotettavissa, ettei oltermannilaitos Suomessa voisi saavuttaa ilman erityistoimia sitä merkitystä, minkä se Ruotsissa sai.

1.2.6. Oltermannilaitoksen levinneisyys 1700- ja 1800-luvun Suomessa

Oltermannilaitoksen valta-alueeksi muodostui maassamme Pohjanmaa, jonka kyliin järjestynyt kylähallinto juurrutettiin 1700-luvun puolivälistä lukien. Tosin jo ennen Pohjanmaata Länsipohjan maaherran Gabriel Gyllengripin kyläjärjestysten levittämispyrkimykset olivat ulottuneet Tornionjokilaaksoon, joka kyläjärjestysohjeen syntymisen aikoihin laskettiin vielä kokonaisuudessaan kuuluvaksi Ruotsiin. Vaikka alueelle nimitettiin oltermanneja heti mallikyläjärjestyksen julkaisemisen jälkeen 1742, kylähallinto ei kuitenkaan Tornion Suomen puoleisessa osassa 1700-luvulla menestynyt kuten ei Ruotsin puolellakaan. Alueen asutus ja elinkeinoelämän rakenne eivät sellaisenaan edellyttäneet kyläasetuksen sanelemia järjestysmuotoja.¹³³

Turun ja Porin läänissä on oltermanneja valittu ainakin Marttilassa, Ulvilassa ja Säkylässä.¹³⁴ Ulvilan oltermanneista on tieto vasta vuodelta 1848, vaikka järjestelmä on voitu ottaa käyttöön isonjaon aikoihin.¹³⁵ Marttilassa sitä vastoin oltermanneja oli jo 1745, joten pitäjä on ensimmäisiä, jossa vuoden 1742 kyläjärjestysohjetta yritettiin soveltaa. *Matinolli* on arvellut, että kyseessä olisi kansanomaiselta pohjalta syntynyt kylähallintojärjestelmä.¹³⁶ Näin ei kuitenkaan liene asianlaita – olihan oltermanni-nimitys Keski- ja Pohjois-Ruotsissakin ennen mallikyläjärjestystä vielä tuntematon. Sitä paitsi kyläjärjestysohjeen julkaisemisesta oli kulunut jo kolme vuotta, ennen kuin Marttilaan oltermanneja valittiin.

Hämeessä kylähallinto sai jalansijaa mm. Sääksmäessä, jossa muutamat kylät vahvistivat kihlakunnanoikeudessa kyläjärjestysohjeesta otettuja pääasiassa laiduntamista ja aitaamista koskevia kohtia, ja samanlaisia sopimuksia tunnetaan naapuripitäjistä. Sääksmäen Huitulassa oli 1762 sopimuksen määräyksiä valvomassa kylänvanhin.¹³⁷ Suuremman merkityksen kyläjärjestysohje saavutti Urjalassa, sillä Salmen kyläläiset laativat 1761 kyläjärjestysohjeen mallin mukaisen kyläasetuksen, joka tietävästi on 1700-luvulta ainoa täydellinen hämäläinen kyläasetus.¹³⁸ Myös Janakkalassa, Hauholla ja Lammilla, joista 1750 anottiin kyläjärjestysohjeen suomentamista, on mahdollisesti oltermanneja valittu.¹³⁹ Ainakin Hauhon Hyömäen kylässä oli vielä 1900-luvun alussa jäänteitä oltermannilaitoksesta. Kylän yhteisistä asioista päätettiin kyläkokouksissa, joiden puheenjohtajana oli kylänvanhin.¹⁴⁰

Tiedot hämäläisistä oltermanneista tulevat 1800-luvulla yhä harvinaisemmiksi, joskin kylänvanhimpia vielä toisinaan valittiin. Syntyipä Hämeeseen uusi kyläjärjestys, kun Lopen pitäjänkokous hyväksyi 1823 Ilmajoen vuoden 1821 kyläjärjestyksen mallin mukaisen järjestyssäännön. Jonkinlainen aitoja koskenut kyläjärjestys oli voimassa myös

¹³³ Halila 1954, s. 116–117 sekä Isaksson 1967, s. 71–72.

¹³⁴ Suolahti 1912, s. 4 ja Virtanen 1934, s. 462–463.

¹³⁵ Lehtinen 1967, s. 551.

¹³⁶ *Matinolli* 1958/2, s. 117–118.

¹³⁷ Jutikkala 1934/1, s. 296–301, Kuusänmäki 1966, s. 458–459.

¹³⁸ Aaltonen 1934/2, s. 51–64 sekä Arajärvi 1973, s. 373–376.

¹³⁹ Suolahti 1912, s. 4.

¹⁴⁰ Leimu 1971, s. 49–50.

Luhangan Judinsalon saarella 1860-luvulla.¹⁴¹ Muistitietoa kylänvanhimista on säilynyt myös Ypäjältä, Humppilasta ja Jokioisista. Ypäjällä kylänvanhimman koollekutsumassa kyläkokouksessa päätettiin aitojen teosta, lähteen perkaamisesta sekä kujien aukaisemisesta.¹⁴²

Hämeessä säätyläiset toimivat innokkaasti kyläjärjestysten hyväksi,¹⁴³ mutta siitä huolimatta oltermannilaitos ei – muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta – saavuttanut sitä merkitystä, minkä kylähallintojärjestelmä Vaasan läänissä 1800-luvulla sai. Hämeessä ja Satakunnassa kyläjärjestysohjeen suomennoksia saatettiin käyttää sellaisenaan, tai vahvistettiin vain osittaisia sopimuksia kuten Sääksmäessä. Hämeen oltermannilaitos ei hallintojärjestelmänä myöskään saavuttanut niin kiinteitä muotoja kuin Etelä- ja Keski-Pohjanmaan kylähallinto.¹⁴⁴ Esim. Urjalan Salmen kyläasetuksessa ei puhuta mitään oltermanninsauvasta, kyläkokousten koollekutsumistavasta tai kylänoikeuden toiminnasta.¹⁴⁵ Ypäjän Levän kylästä puuttui taas kylänvanhimmalta apulainen.¹⁴⁶ Muutenkin oltermanni-nimitys oli Hämeessä harvinainen, kun sitä vastoin kylänvanhin tunnettiin useilta seuduilta. Hämeessä kylänvanhin tarkoitti kuitenkin kuudennusmiestä tai vastaavaa kirkollista luottamusmiestä.¹⁴⁷ Monin paikoin Hämeessä, mm. Koskella, Pälkäneellä ja Iitissä, papisto vaati erityisiä kylänvanhimpia valvomaan kyläkuntien elämän nuhteettomuutta.¹⁴⁸

Erikoinen on Vanhan Suomen kylähallinnon synty tapa, sillä järjestelmä perustuu alun perin venäläiseen starosta-laitokseen, mutta on saanut vaikutteita myös vuoden 1742 kyläjärjestysohjeesta. Starostojen tehtävä oli luottamustoimen luonteinen, vaikka heidät nimitti lääninhallinto tai komissaari ja heille maksettiin läänin varoista joskus palkkaa. Starostat toimivat verotarkastuksissa paikallisina avustajina,¹⁴⁹ valvoivat erilaisten rasitusten toimeenpanoa, hankkivat sotaväelle muonaa, keräsivät varoja hädänalaisille ja kutsuivat miehet ylimääräisiin kruununkyyteihin.¹⁵⁰ Vaikka starostat joutuivat olemaan vieraan vallan välikappaleina, he silti edustivat kansan vanhoja oikeuksia, ja paikoin heidän virkansakin kulki isännältä toiselle.¹⁵¹ Starostoista on tietoja siksi monelta paikkakunnalta – Virolahdelta, Kurkijoelta, Käkisalimesta, Säkkijärveltä, Heinjoelta ja Viipurin pitäjältä¹⁵² – että järjestelmän voi otaksua olleen yleisesti käytössä Vanhassa Suomessa.

Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen vaikutus starosta-laitokseen näkyy siinä, että ainakin Viipurin pitäjässä alettiin starostoista 1700-luvun lopussa käyttää oltermanni-nimitystä. Oltermanneilla oli tärkeä tehtävä mm. maantierakennusten ja kirkon korjausten järjestelyissä. Näin kyläjärjestysohje vaikutti yli valtakunnan rajan, jonka molemmin puolin oli muutenkin samantapainen järjestelmä säätelemässä kyläyhteisön toimintaa.¹⁵³ Viipurin pitäjän lisäksi mallikyläjärjestyksellä oli suoranaista merkitystä Jaakkimalle. Lokakuussa 1822 pidetyssä pitäjänkokouksessa Jaakkiman kirkkoherra

¹⁴¹ Kuusanmäki 1966, s. 459–460.

¹⁴² Aaltonen 1931, s. 78.

¹⁴³ Jutikkala 1934/1, s. 296 sekä Halila 1939, s. 490.

¹⁴⁴ Leimu 1971, s. 49.

¹⁴⁵ Aaltonen 1934/2, s. 52–64 ja Arajärvi 1973, s. 376.

¹⁴⁶ Kuusanmäki 1966, s. 458.

¹⁴⁷ Jutikkala 1934/1, s. 295.

¹⁴⁸ Rinne 1930, s. 47–48, Jutikkala 1933, s. 20 ja Halila 1939, s. 490.

¹⁴⁹ Kopisto–Paloposki 1967, s. 268.

¹⁵⁰ Seppä 1952, s. 237, Puramo 1958/1, s. 602, Puramo 1958/2, s. 360 ja Kaukiainen 1970/2, s. 478–479.

¹⁵¹ Kaukiainen 1970/2, s. 479.

¹⁵² Seppä 1952, s. 237, Heinjoki 1955, s. 119, Puramo 1958/1, s. 602, Puramo 1958/2, s. 360, Kopisto–Paloposki 1967, s. 268 sekä Kaukiainen 1970/2, s. 478–479.

¹⁵³ Kopisto–Paloposki 1967, s. 268.

luki rahvaalle asetuskokoelmasta vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen. Luetun perusteella pitäjänkokous päätti asettaa oltermannit tehtäviinsä, samalla kun rahvas toivoi saavansa olla ilman siltavouteja, joiden vähäiset tehtävät oltermannit voisivat hoitaa. Vuonna 1833 valittiin Jaakkimaan oltermannit estämään kerjäämistä, ja palkkioksi he saivat vapauden hollikyydistä.¹⁵⁴ Viipurin pitäjän ja Jaakkiman esimerkeistä huolimatta oltermanninimitys ei kuitenkaan liene ollut kovin yleinen Viipurin läänissä, sen sijaan starostat näyttävät toimineen 1800-luvullakin.¹⁵⁵ Sitä paitsi Viipurin läänin kylähallinto sai uutta sisältöä 1870-luvulta alkaen, kun läänin maaherra julkaisi kyläjärjestysluonnoksensa, jonka perusteella kunnat laativat kyläjärjestyksiä alueilleen (luku 3.4.2.). Viipurin läänin kyläjärjestykset olivat kuitenkin tehtäväpiiriltään jo varsin etäällä vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen mukaisesta kylähallinnosta, ja ne oli lähinnä tarkoitettu soveltumaan kunnallishallinnon organisaatioon.

Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen soveltaminen Pohjanman ulkopuolella on tähänastisten tutkimusten mukaan ollut alueellisesti sattumanvaraista, joskin Karjalassa on toiminut oltermannilaitosta muistuttavaa kylähallintoa pysyvämmin. Sen sijaan suurimmassa osassa Hämettä ja Satakuntaa järjestelmä jäi luultavasti pois käytöstä 1800-luvun puolivälin jälkeen, jolloin Urjalan Salmen ja Sääksmäen osittaiset kyläjärjestyssopimukset lakkasivat ilman muodollista kumoamista olemasta voimassa.¹⁵⁶ Kaiken kaikkiaan kyläjärjestysohjeen mukainen kylähallinto ei alueellisesti rajoitettuna ja ajallisesti lyhytaikaisena voinut muodostaa eteläisissä maakunnissa sellaista tekijää, joka olisi syvästi vaikuttanut kyläyhteisön elämänrytmiin. Siten oltermannilaitos sai kyläjärjestysohjeen mukaisen merkityksensä lähinnä vain Pohjanmaan etelä- ja keskiosissa.

¹⁵⁴ Jaakkima 1955, s. 305.

¹⁵⁵ Seppä 1952, s. 237, Heinjoki 1955, s. 119 ja Jaakkima 1955, s. 307.

¹⁵⁶ Jutikkala 1934/1, s. 301, Jutikkala 1938, s. 218, Kuusanmäki 1966, s. 459 ja Arajärvi 1973, s. 376.

2. OLTERMANNILAITOKSEN ALKUVAIHEET SUOMEN-KIELISELLÄ POHJANMAALLA 1700-LUVULLA

2.1. Oltermannilaitoksen taustatekijät

2.1.1. Pohjalaisen 1700-luvun kyläyhteisön tilusjärjestys ja kylämuoto ennen isoajakoa

Kyläasetukset oli tarkoitettu sarkajakoisiin, tiheästi rakennettuihin ryhmäkyliin, joissa kyläläiset olivat peltotöissään ja karjan laiduntamisessa toisistaan riippuvaisia. Pohjanmaan lohkojakoiset pellot merkitsivät nekin tilusten seka-asemaa, vaikka yhteisiä lohkoja oli vain kahdella tai kolmella naapuritalolla. Sitä paitsi suurehkoissa vainioissa, joita kyllä oli harvassa, pellot saattoivat olla kahden tai useamman kylän välisessä sarkajaossa. Mitä pohjoisemmaksi Pohjanmaata edettiin, sitä vähäisemmäksi kävi lohkojakoisten tilusten seka-asema.

Niityillä sarkajako oli jossain määrin yleisempää kuin pelloilla. Sarkajaon käsite oli kuitenkin kokonaan tuntematon Kalajoelta pohjoiseen olevissa pitäjissä – Kalajoeltakin sarkajaosta oli näkyvissä vain pari vähäpätöistä esimerkkiä. Niityt olivat usein yhteisnautinnassa, ja halutuimmilla alueilla kuten Lapuan Alajoella oli monien eri, pääasiassa Suur-Lapuaan kuuluvien kylien taloilla osuuksia. Niityt saattoivat sijaita peninkulmien päässä taloista, sillä raivauksessa kiinnitettiin päähuomio paikan sopivuuteen eikä etäisyydestä välitetty. Pohjanmaan metsät olivat tavallisesti yhteisomistuksessa, vaikka nautinta-alueista oli voitu sopia.¹

Erityisen sekavia olivat Pohjanmaan vanhimman asutusseudun Kyrönjokisuun pitäjien maanomistukset. Laihialta maanmittari C. Fr. Stierwald kertoi, että pellot olivat niin epäsäännöllisessä asemassa kuin ajatella saattoi. Oli taloja, joilla oli pellot hajallaan 18 vainiossa siellä täällä, jopa peninkulman päässä asunnon paikasta. Monien talojen peltokappaleiden määrä nousi toiselle sadalle, ja eniten niitä oli eräässä Miettylän talossa, peräti 179. Niittylohkoja sitä vastoin oli Laihialla huomattavasti vähemmän, keskimäärin vain 20–30 taloa kohden ja enimmilläänkin vähän yli 50. Vähässäkyrössä pellot olivat samanlaisessa tilassa kuin Laihialla, ja 1700-luvun puolivälissä oli yli sadan peltolohkon taloja 25. Suurin peltosten lohkomäärä Vähässäkyrössä nousi yli 150:n eli vähempään kuin Laihialla, mutta lohkot saattoivat sijaita jopa viidessä eri kylässä, joskus sitä paitsi naapuripitäjässä. Myös Isonkyrön peltolohkot olivat tavattoman epäsäännöllisiä ja monimuotoisia ja muodostivat suurimmissa kylissä mitä kirjavimman seka-aseman. Vain Lehmäjoen talojen maat olivat yhtenäisiä.²

Etelä-Pohjanmaan muidenkin keskusseutujen tilustila muistutti yleispiirteiltään Kyrönjokisuun pitäjien tilannetta, mutta tilusten seka-asema ei kuitenkaan ollut niin vaikea kuin Kyrönmaassa. Niinpä Lapualla talojen peltolohkoluvut olivat huomattavasti alhaisempia kuin Kyrönjokivarren tiheimmin asutuissa kylissä: enimmilläänkin peltolohkoja oli vain vähän yli 60, ja suurimpien kylien keskimääräinen lohkoluku nousi 30:n paikkeille. Niittyjen keskimääräiset lohkoluvut olivat Lapualla suunnilleen samaa suuruusluokkaa kuin peltosten, vaikka yli 40 niittylohkon taloja oli vain runsaat puoli tusinaa.³ Kauhavalla

¹ Kuusi 1914, s. 26–28, Kuusi 1933, s. 34–35, Luukko 1945, 75–79 ja 131, Alanen 1949, s. 11–15, Luukko 1950/2, s. 85–94, Lehtinen 1963, s. 90–96 ja 415–417 sekä Virrankoski 1973, s. 179–180 ja 185.

² VMK, Laihia 19, Vähäkyrö 15 ja Isokyrö 6¹⁻³ sekä 8¹³⁻¹⁶. Ks. myös Kuusi 1914, s. 14–34, Alanen 1949, s. 12–14 sekä Luukko 1975, s. 31–81.

³ Kuusi 1914, s. 27–28, Alanen 1949, s. 14–15 sekä Lehtinen 1963, s. 365–370.

ja Härmässä ei myöskään tilusten sekaannus ollut erityisen suuri.⁴ Samantapainen oli tilanne Ilmajoella, jonka muutamissa kylissä talot olivat jonkin verran sopineet peltolohkoista. Kurikassa vain vanhimmissa kylissä toteutettiin lohkojakoa, ja olipa Kurikan kylässä joka talolla tiluksensa omassa ahdatussa vainiossaan. Etelä-Pohjanmaan parhailla niityillä olivat lohkot kyllä pienet ja lukuisat, mutta niitä taloilla oli yleensä vähemmän kuin peltolohkoja. Vain paikka paikoin kuten Alavudella ja osittain Kurikassa niityt oli jaettu talojen kesken. Kuitenkin niityt sijaitsivat monesti kaukana taloista, jopa peninkulmien päässä.⁵

Peltojen ja niittyjen seka-asemasta olivat seurauksena yhteiset vainio- ja niittyaitaukset, joissa saattoi vallita ns. vainiopakko. Jokaisen täytyi viljelyksessään noudattaa yleistä tapaa eikä sitä, mikä olisi ollut edullisinta. Oli kynnettävä silloin, milloin naapuri halusi, samoin leikattava ja tehtävä muutkin maataloustyöt. Viljelijä oli tietyllä tavalla kahlehdittu naapuriinsa eikä voinut ryhtyä sanottaviin uudistuksiin edes pikku asioissa. Esim. ojien suoristaminen oli miltei mahdotonta pienten lohkojen takia. Ojien puhdistamista ei voinut ajatellakaan, jos naapurit vastustivat. Päinvastoin saattoi käydä niin, että jos puhdisti ojat vainion yläosassa, mutta alaosassa ei tehty mitään, vesi alkoi juosta vastakkaiseen suuntaan.⁶

Etelä-Pohjanmaan harvaan asutuilla seuduilla kuten Suupohjan lounaisosassa,⁷ Järvisseudulla sekä Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla pellot eivät asutuksen väljyyden vuoksi olleet kovinkaan sekaisin. Kokkolan pitäjän suomalaiskylissä pellot olivat vain muutamina lohkoina, eikä isossajaossa tehty suuriakaan tilusvaihtoja.⁸ Samoin Lohtajan kirkonkylän viljelykset olivat miltei poikkeuksetta kunkin talon ympärillä yhtenäisellä alalla, vaikka peltolohkojen lukumäärä saattoi nousta toiselle sadalle.⁹ Myöskään Suur-Kalajoen ja Limingan pelloilla ei mitään pahaa tilussekoitusta esiintynyt.¹⁰

Kylien niityt Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla olivat sen sijaan enemmän sekaisin kuin pellot. Lohtajan parhaimmat niityt oli tavallisesti pantu sarkajakoon, jotta kukin olisi voinut aloittaa heinäntekonsa sopivaksi katsomanaan aikana. Juuri heinänteon käytännöllinen järjestäminen näyttää Suur-Lohtajan niityillä useimmiten johtaneen sarkajakoon. Järven kuivattamiseen ryhdyttäessä tietyt talot yhtyivät järviseuraksi, joka teki työt yhteisvoimin ja myönsi sitten nautinnan tavallisesti työn määräämässä suhteessa. Jokainen osakas saattoi saada oman saran, joka sitten vuosittain vaihteli, koska sarat olivat erituottoisia.¹¹ Suur-Kalajoella niittyjen tilussekointu oli myös varsin suuri, ja Limingassa talojen niitypalstat sijaitsivat melko hajallaan ja olivat monessa erillisessä lohossa.¹² Vaikka Pohjois-Pohjanmaan maanomistusolot säilyivät pitkään uudisasutuskauden vapaalla kannalla, naapurit valvoivat silti varsin tarkasti niittyjen valtausta jo 1600-luvulla. Yksityisten kotiniittyjen lisäksi oli myös yhteisniittyjä, joista osa oli kaukoniittyjä. Niityt olivat Pohjois-Pohjanmaallakin paljolti yhteisesti aidattuja.¹³

Pohjanmaalla vallitsivat maanomistuksessa pääpiirteissään samat periaatteet kuin eteläisessä Suomessa: metsät ja laidunmaat olivat yhteisiä, pellot ja niityt kunkin talon yksityisomaisuutta. Pohjanmaalta puuttuivat kuitenkin kiinteärajaiset jako-

⁴ Alanen 1949, s. 14.

⁵ Kuusi 1914, s. 28, Alanen 1949, s. 14–15 ja Rinta-Tassi 1980, s. 144 ja 171–174.

⁶ Kuusi 1914, s. 32–33.

⁷ Lounais-Suupohjaan lasketaan tässä tutkimuksessa Isojoki, Karijoki ja Teuva:

⁸ Virrankoski 1961, s. 343–345.

⁹ Luukko 1957/2, s. 113–117.

¹⁰ Virrankoski 1956, s. 147–148, Tuulasvaara 1960, s. 60–61 sekä Vahtola 1977, s. 151.

¹¹ Luukko 1957/2, s. 117–123.

¹² Tuulasvaara 1960, s. 62–65 sekä Vahtola 1977, s. 151–152.

¹³ Matinoll 1969, s. 184–187 sekä Virrankoski 1973, s. 179, 185 ja 223–226.

kunnat, vaikka sekä pitäjällä että kylällä oli jakokunnan ominaisuuksia. Länsi- ja Etelä-Suomen jakokunnat, jotka olivat osaksi keskiaikaista perua, hallitsivat metsiä ja kalavesiä yhteisesti.¹⁴ Lähinnä liiallisen kaskenpolton takia oli paikoin Hämeessä ja Satakunnassa kotimetsät jo 1600-luvulla saatettu sarkajakoon.¹⁵

Pohjanmaalla sen sijaan tilanne oli toinen. Vasta tervanpolton laajentuminen 1600-luvulla oli aiheuttanut sen, että kylien kotimetsät erotettiin naapurikylien metsistä ja että takamaille syntyivät ensimmäiset epämääräiset sovintorajat.¹⁶ Isoonjakoon saakka metsien ja laidunmaiden omistus oli alkeellisella kannalla. Suurimmassa osassa Pohjanmaata vallitsi pitäjien yhteisomistus. Vain Isossakyrössä, Vähässäkyrössä ja osaksi Suur-Lapualla kyläomistus oli syrjäyttänyt pitäjäomistuksen. Omistuksen sekavuutta Kyrönmaassa lisäsi kuitenkin se, että vielä isonjaon aikana osa Isonkyrön, Laihian ja Vähänkyrön rajoista itse asiassa puuttui.¹⁷

Kun Länsi- ja Etelä-Suomessa jakokunnat olivat kiinteitä, niiden sisällä voitiin toimia yhteisesti maanlakien mukaan. Niin kauan kuin karja sai tarpeeksi ruokaa yhteismetsästä, ei tarvittu minkäänlaisia rajoituksia. Kun laitumet tulivat riittämättömiksi, voitiin niiden käytöstä sopia. Yhteisomistus synnytti paikoin tarkasti säännöstellyn yhteisnautinnan.¹⁸ Laiduntamisriitoja saattoi ilmentyä erityisesti silloin, kun jakokunnat – kuten paikoin Satakunnassa – olivat suuria, jolloin yhteismetsien omistajakylät joutuivat helposti vastakkain kylälle kuuluvista niityistä.¹⁹ Toisaalta ainakin Hämeessä laidunta oli vielä 1600-luvulla riittävästi, eikä sitä tarvinnut jakaa talojen kesken. *Luukon* mukaan laiduntaminen oli Hämeen sarkajakoisessa kyläyhteiskunnassa helpoimmin järjestettäviä asioita.²⁰

Pohjanmaalla yhteistyön tarve oli ehkä laiduntamisessa suurempi kuin Hämeessä, sillä kiistoja syntyi nautinnasta ja omistuksesta paitsi kyläläisten myös eri kylien kesken jo 1600-luvulla.²¹ Samoin metsien ja takamaiden omistus aiheutti jatkuvaa käräjöintiä. Pitäjien ja kylien väliset riidat johtuivat pääosin siitä, että rajat olivat joko käymättä tai rajamerkit aivan epäselvät.²²

Kun Pohjanmaan nurinkuriset maanomistusolot aiheuttivat riitoja, myös kruunun hallinto puuttui niihin. Pohjois-Pohjanmaalla viranomaiset pyrkivät kiistatapauksissa poikkeuksetta niittyjen nautinta- ja omistussuhteissa saamaan aikaan veroluvun mukaisen jaon ja näin estämään, etteivät yksityiset talot valtaisi yhteismaasta kohtuuttomasti niittyjä.²³ Etelä-Pohjanmaalla lukemattomat rajariidat, sopimukset ja kiellot metsänhaaskauksesta johtivat jo 1670 luvulla tervanpolton rajoittamiseen.²⁴ 1700-luvulla maaherrat kiinnittivät suurta huomiota maanomistusoloihin. Maaherra Reinhold von Essen esitti 1720, että Pohjanmaalle nimitettäisiin metsänhoitajia.²⁵ Maaherra Karl Frölich puolsi Pohjanmaan yhteismetsien jakoa, joka hänen mielestään oli välttämätön alituisten omistusriitojen takia. Frölichin mukaan koko maakunnassa oli toimeenpantava yleinen maanmittaus ja verollepano ja lopetettava sellainen järjestys, että taloilla oli tiluksia 4–5

¹⁴ Jutikkala 1958, s. 42–49 sekä Virrankoski 1973, s. 180.

¹⁵ Luukko 1957/1, s. 424–426. Jokipii 1974 s. 386.

¹⁶ Luukko 1945, s. 163–165.

¹⁷ Alanen 1949, s. 15–16 ja 30.

¹⁸ Jutikkala 1958, s. 49.

¹⁹ Jokipii 1974, s. 212–213.

²⁰ Luukko 1957/1, s. 495.

²¹ Luukko 1945, s. 147–149.

²² Alanen 1949, s. 16.

²³ Virrankoski 1973, s. 226–232 ja 320.

²⁴ Luukko 1945, s. 171–172.

²⁵ Halila 1954, s. 232–235.

peninkulman alueella. Maaherra Gustaf Piper laati Pohjanmaan ja Kajaanin läänin varten metsäjärjestyksen ja aloitti taistelun tervakiintiöiden puolesta.²⁶

Pohjanmaan asutus oli levinnyt sisämaahan jokia ja muita vesistöjä myöten. Ennen isoajakoa suurin osa Pohjanmaan taloista sijaitsi vesistöjen varsilla, joiden ympärillä olivat pellot ja niityt. Tiheimmin asutuilla Kyrön- ja Laihianjokivarsilla eri kylien peltovainiot seurasivat toisiaan yhtäjaksoisena muutaman sadan kyynärän levyisenä nauhana joen molemmin puolin. Peltoihin liittyivät välittömästi niityt muodostaen toisen kapean nauhan, kun taas uloimpana levittäytyi yhteisnautinnassa ollut kotimetsä.²⁷ Mitä pohjoisemmaksi mentiin, sitä enemmän vesistöjen varsilla olleiden taloryhmien väliin jäi asumaton maata.

Pohjanmaan kokonaisuutena huomioon ottaen ns. ryhmäkyläasutus oli harvinaista. Isojakokarttojen mukaan kylät pysyivät 1700-luvun puoliväliin saakka suhteellisen laaja-alaisina, samalla kun vanhimpienkin kylien talomäärä oli vähäinen. Esim. Lohtajan kylän talot sijaitsivat 1760-luvulla harvaksen 50–200 metrin päässä toisistaan Lohtajanjoen lähetyvillä.²⁸ Samalla tavalla sijoituivat Etelä-Pohjanmaan Suupohjaan kuuluvan Teuvan talot Teuvajoen varrella, joskin muutamat talot saattoivat muodostaa vähäisiä taloryhmiä.²⁹ Kala- ja Pyhäjoen pitäjien suurimmissa kylissä oli yksinäistalojen ohella kolmen neljän talon ryhmiä, mutta niissäkin talojen väliä oli sen verran, ettei ryhmäkyläasutuksesta voi puhua.³⁰ Tosin Pyhäjoen emäseurakunnan ja Merijärven kyläkunnille oli ominaista ”puhtoasutus”. Toistuvat tulvat ja alueen suuri vesiperäisyys pakottivat väestön keskittämään rakennustoimintansa pienille mäennyppylöille. Kun näitä ei alueella ollut kovin paljon, jouduttiin samalle mälle rakentamaan jopa neljä asumusta, jotka sijaitsivat ”puhdossa” mäenkumpareen keskellä ja useasti niin lähellä toisiaan, että talojen piha oli yhteinen.³¹

Limingassa talojen välit olivat suurempia kuin Kalajokilaaksossa, esim. Temmeksellä keskimäärin 500–1000 kyynärää.³² Vieläkin harvempaa asutus oli Iissä, sillä Iijoen eteläpuolella oli 1760 korkeintaan kaksi taloa toistensa lähellä ja talojen väliä kilometrejä.³³ Pohjoisessa Pudasjärven kylän talojen välillä oli vielä 1860-luvun puolivälissä miltei suoranaisia erämaita, eikä kirkonkaan ympärillä ollut kuin kolme taloa.³⁴

Varsinaista ryhmäkyläasutusta esiintyi ainoastaan Etelä-Pohjanmaan tiheimmin asutuilla seuduilla: Kyrönmaan, Suur-Lapuan ja Suur-Ilmajoen suurimmissa kylissä.³⁵ Selvä ryhmäkylä oli esim. Vähäkyrön Ojaniemi, jonka kaikki yhdeksän taloa sijaitsivat 1761 piirretyn isojakokartan mukaan melkein vieri vieressä niin, että seitsemän lähimmän talon etäisyys oli vain noin 30 kyynärää – pari kaukaisinta taloa oli 100–150 kyynärän päässä. Muutenkin kylä sijaitsi ahtaasti Kyrönjoen ja siihen laskevan Haarajoen yhtymäkohdassa.³⁶ Laihian kylistä oli 1700-luvun puolivälissä noin kaksi kolmasosaa ryhmäkylää ja loput ns. rivikylä. Erikoinen oli kirkonkylä, joka oli kaksiosainen: toinen puoli oli ryhmäkylä, toinen puoli rivikylä.³⁷ Lapualla ja Ilmajoella ryhmäkylät olivat

²⁶ Alanen 1949, s. 18–19 ja 211–212 sekä Halila 1954, s. 234–235.

²⁷ Luukko 1945, s. 75 sekä Luukko 1975, s. 31–81.

²⁸ VMK, Lohtaja 3² sekä Luukko 1957/2, s. 113.

²⁹ VMK, Teuva 31–24.

³⁰ OMK, Kalajoki 1⁹ sekä Matinolli 1967, s. 142–143.

³¹ Matinolli 1967, s. 142–143.

³² OMK, Liminka 1⁹.

³³ OMK, Ii 1¹².

³⁴ OMK, Pudasjärvi 21–4.

³⁵ VMK, Lapua 3⁴ ja Ilmajoki 2⁷, Lehtinen 1963, s. 323, 365 sekä Luukko 1975, s. 87.

³⁶ VMK, Vähäkyrö 1⁴.

³⁷ Luukko 1975, s. 65 ja 87.

Kyrönmaahan verrattuna vaatimattomampia. Kuitenkin esim. Lapuan Isokylä oli selvä ryhmäkylä, mutta myös Liuhtarin ja Haapakosken Karhun tienoot olivat varsin tiheästi asuttuja.³⁸

Toisaalta Kyrönjokiseudun kaikki kylät eivät suinkaan olleet ryhmäkylä. Laihialla oli myös yksinäistaloja, ja Isonkyrön Lehmäjoen ja Orismalan kylissä talot sijaitsivat harvakseltaan Kyrönjokeen laskevien Lehmäjoen ja Orismalajoen varsilla muodostamatta mitään suurempia taloryhmittymiä.³⁹

Ruotsinkielisellä Pohjanmaalla, jossa asutus oli tiheämpää kuin suomalaispitäjissä,⁴⁰ ryhmäkylät olivat varsin yleisiä, vaikka myös ruotsalaisseudulla esiintyi rivikylä pitkin maanteiden tai jokien varsia.⁴¹ Ruotsalaiskylät olivat 1500-luvun puolivälistä kokeneet varsin suuria muutoksia. Maalahden seudulla aikaisemmin tiheä jokiranta-asutus oli harventunut hajallaan olevaksi mäkiasutukseksi, kun viljelysmaa oli moninkertaistunut. Asutus seurasi nyt leveänä nauhana pitkin jokivartta aina pitäjän rajalle saakka ulottuen kauas myös metsäseudulle.⁴²

Pohjanmaan tiheimmin asuttujen seutujen väestömäärä oli 1700-luvun puolivälissä jonkin verran pienempi kuin Länsi- ja Etelä-Suomen keskuseuduilla,⁴³ eikä suurimpien pohjalaisten kylien taloluku liene aivan yltänyt läntisten ja eteläisten maakuntien tasolle. Vakka-Suomessa ja Turunmaan saaristossa oli jo 1500-luvun puolivälissä 20–30 talon kyliä.⁴⁴ Hämeessä oli 1700-luvulle tultaessa harvinaisia esimerkkejä yli 30 talon kylistä, vaikka vallitsevana piirteenä olivat 5–10-taloiset kylät.⁴⁵ Asutuksen väljyydestä ja ryhmäkyläien vähäisestä määrästä huolimatta Pohjanmaallakin naapurit silti olivat monin paikoin siksi lähellä toisiaan ja usein saman joen varrella, että keskinäinen vuorovaikutus ja yhteishallinto oli syrjäisimpiä alueita lukuun ottamatta mahdollista toteuttaa.

Vaikka Pohjanmaan olot poikkesivat lähinnä peltojen sarkajaon sekä asutuksen tiheyden puolesta niistä Ruotsin seuduista, joissa kyläasetuksia oli syntynyt ilman valtiovallan toimenpiteitä, silti Pohjanmaan rintapitäjissä oli edellytyksiä järjestelmälliselle kylähallinnolle. Niinpä Kyrönjokiseudun peltojen seka-asema vaati samanlaista yhteistoimintaa kuin selvästi sarkajakoisten tilusten viljely, ja niittyjen nautintasuhteet olivat vielä Keski-Pohjanmaan korkeudella siksi monimuotoisia ja osin sarkajaossa, että yhteistoiminta kyläläisten kesken oli tärkeää. Etelä- ja Länsi-Suomeen verrattuna niittyjen ja laidunten säännöstely Pohjanmaan tasaisissa ja vesiperäisissä jokilaaksoissa oli myös sen takia suotavaa, että maakunta oli voimakasta karjatalousaluetta 1700-luvulla. Sitä paitsi laiduntaminen ja metsänkäyttö vaativat rajojen epämääräisyyden takia tavallista suurempaa tarkkuutta, jolloin myös viranomaisten huomio kiintyi epäkohtien korjaamiseen ja yhteistyösääntöjen kehittämiseen.

³⁸ VMK, Lapua 34 ja Ilmajoki 27 sekä Lehtinen 1963, s. 323, 326 ja 365.

³⁹ VMK, Isokyrö 6¹⁻³ ja 8³⁻⁵.

⁴⁰ Jutikkala 1959, s. 20–21.

⁴¹ Den österbottniska byn 1943, esim. s. 12–20, 31, 103, 141–147, 224–226, 341, 381 ja 551–563.

⁴² Smeds 1935, s. 11–12 ja 162.

⁴³ Jutikkala 1959, s. 20. Kartta kuvaa maaseutuväestöä vuonna 1749.

⁴⁴ Laurikkala 1961, s. 121.

⁴⁵ Kaasalainen 1906, s. 22–23.

2.1.2. Pohjanmaan ja Ruotsin keskinäinen vuorovaikutus kylähallintojärjestelmän leviämisen näkökulmasta

Pohjanmaan kylähallinnon syntyminen taustaa on etsittävä myös maakunnan maantieteellisestä ja kulttuurihistoriallisesta asemasta sekä hallinnollisista oloista. Sisä-Suomen sarkajakoiisiin ryhmäkyliin verrattuna Pohjanmaa oli sikäli erikoisasemassa, että maakuntaan rajoittui tiheä ruotsalaisasutus,⁴⁶ jolla oli laajat kulttuuriyhteydet koko Pohjanlahden piirissä ja jonka vaikutukset heijastuivat suomenkielisiin pitäjiin. Eivätkä ruotsalaisvaikutteet levinneet yksin ruotsinkielisen väestönsosan välityksellä, sillä myös suomalaisilla oli yhteyksiä Pohjanlahden taakse, missä kylähallintojärjestelmä jo varhain oli saavuttanut merkittäviä muotoja.

Pohjanmaa (Österbotten) ja Länsipohja (Västerbotten) olivat aina 1600-luvun viimeiselle neljännekselle hallinnollisesti samaa kokonaisuutta,⁴⁷ joten niiden keskinäinen vuorovaikutus oli luonnollista. Toisaalta ruotsalaisten asumaseudut ovat vanhastaan olleet kulttuurimaantieteellisesti kahden erilaisen kansankulttuurin, suomalaisen ja ruotsalaisen, siirtymäaluetta, josta vaikutteet ovat kulkeneet sekä itään että länteen.⁴⁸ Ruotsalaisen *Erixonin* mukaan esim. lohen- ja siianpyyntiin käytetyt rantavenetyypit ovat siirtyneet suomalaisalueelta ruotsalaiseudulle, kun taas kalastusvälineillä on ollut päivastainen vaellussuunta. Koko Pohjanlahden piirissä kalastus- ja hylkeenpyyntivälineistö on siinä määrin samanlaista, että voi puhua Pohjanlahden kulttuuri -käsitteestä. Yhtäläisyydet eivät tietenkään rajoittuneet vain kalastuksen piiriin, vaan myös muuhun kansankulttuuriin. Esim. pohjalaisella karjasuojajärjestelmällä – karjan kesäsuojat rakennettiin niin lähelle kylää, että hoitajat saattoivat lähteä iltaisin lypsyn jälkeen kotiinsa – oli vastineensa Länsipohjassa. Kirkonseutujen hevostallit – niissä talolliset pitivät hevosiaan jumalanpalveluksen ajan ja niissä voitiin myös yöpyä – ovat tunnettuja Pohjanmaalta, Ahvenanmaalta, Länsipohjasta ja Norlannista.⁴⁹

Pohjanmaalla oli itsehallinnollisia yhteyksiä Ruotsiin. Maakunnassa käytettiin viimeistään 1500-luvulta alkaen Ruotsista tullutta tapaa vahvistaa pitäjäläisten yhteiset anomukset tai todistukset pitäjänsinetillä. Se takasi, että koko pitäjä oli päätöksen takana.⁵⁰ Pitäjänsinettien käyttöoikeus oli pitäjän luottamusmiehillä kuten nimismiehellä tai pitäjänkokouksen puheenjohtajalla (kirkkoherralla). Sinetti on todistus väestön vanhasta itsenäisyyden tunteesta ja muodostui talonpoikaisen itsehallinnon tärkeäksi symboliksi, samalla kun se korostaa paikallisen itsehallinnon korkeata tasoa.⁵¹ Läänityskautena tosin perinnäinen pitäjänsinetin käyttö sai entistä säännöstellymmät muodot.⁵²

Elinkeinojen harjoittaminen toi luonnolliset kosketukset eri väestöryhmien välille. Tervanmyynti, laivanrakennus, talonpoikaispurjehdus ja muu kaupankäynti sekä kalastus loivat keskinäisiä kontakteja ja yhteistoimintaa yli kielirajojen. Eivätkä yhteydet olleet yksin Pohjanmaalta Ruotsiin, vaan päinvastoin. Niinpä 1730-luvulla syntyivät

⁴⁶ Varsinais-Suomen ja Uudenmaan ruotsalaisella rannikkoseudulla ja saaristossa kyläjärjestykset eivät tietyvästi saaneet jalansijaa, mikä ehkä osaltaan kuvastaa hallinnollisten toimien riittämättömyyttä kylähallinnon levittämiseksi (luku 1.2.5.) Toisaalta on ajateltavissa, että pääosin maataloutta säännöstelevä kyläjärjestysohje ei sellaisenaan kovin hyvin soveltunut saariston elinkeinorakenteeseen. Ahlbäckin mukaan yksityiskohtainen ja kaikkia sitova säädöstö ei luultavasti olisi ollut sopiva Kökarissa, jossa liikkuvuus oli luonteensaomaista kylän elämälle. Kökarissa kyläläisten keskeisiä sopimuksia vahvistettiin kärkeillä. Silti kyläkokousinstituutio toimi, vaikka kokouksia pidettiin vain tarvittaessa. Ks.: Ahlbäck 1955, s. 63–70.

⁴⁷ Luukko 1945, s. 300.

⁴⁸ Ahlbäck 1945, s. 5 sekä Talve 1979, s. 323.

⁴⁹ Erixon 1938/1, s. 207–210 ja 214–215 sekä Vilkuha Asko 1961, s. 103–107.

⁵⁰ Jokipii 1960, s. 39.

⁵¹ Rancken 1935, s. 32–33 sekä Soikkanen 1966, s. 24.

⁵² Jokipii 1960, s. 41.

länsipohjalaisten ja eteläpohjalaisten yhteiset kalamarkkinat Vaasaan. Näille vuosittain elokuussa pidetyille markkinoille länsipohjalaiset saapuivat kalalasteineen viljan hakuun ”molempien läänien menestykseksi ja hyvinvoinniksi”. Kaikki länsipohjalaiset eivät edes purjehtineet Vaasan satamaan, vaan menivät tavaroineen suoraan pitäjiin. Vaikka viranomaiset pyrkivät toisinaan rajoittamaan tätä kaupankäyntiä, se jatkui kuitenkin koko Ruotsin vallan loppukauden.⁵³

Pohjanmaan suomalais- ja ruotsalaisväestön välillä oli myös muuttoliikettä. Vaikka Etelä-Pohjanmaan kieliraja oli 1700-luvulla erittäin jyrkkä ja pikemminkin vain jyrkentyi, silti 1700-luvulla väestöä siirtyi suomalaisalueelta mm. Uuteenkaarlepyyhyn, Vöyrille ja Pietarsaareen.⁵⁴ Keski-Pohjanmaalla kieliraja oli vielä 1700-luvulla hyvin epäselvä.⁵⁵ Pohjalaisia muutti myös Tukholmaan ja muualle Ruotsin puolelle. Mutta muuttoliike suuntautui toisinkin päin. Suurten kuolovuosien aikana ja sen jälkeen Pohjanmaalle oli siirtynyt länsipohjalaisia, ja 1700-luvun keskivaiheilla Ruotsin puolelta saapui maakuntaan salpietarinkeittäjiä ja muita ammattilaisia.⁵⁶ Erikoisia olivat Pohjanman rannikkoseutujen asukkaiden työmatkat Ruotsiin. Ne ilmeisesti olivat keskiaikaista perua, mutta jatkuivat 1700-luvulle saakka, vaikka ne jo Kustaa Vaasa oli kieltänyt. Työmatkat tehtiin talvella, minkä takia työssäkävijöistä käytettiin nimitystä ”vinterliggare”. Työmatkat syntyivät useimmiten talollisten aloitteesta: nämä lähettivät veljiään, poikiaan tai renkejään työhön Ruotsiin siksi ajaksi, jolloin kotona oli hiljaisinta. Mutta kesän kiireisiin maataloustöihin ”siirtotyöläiset” palasivat.⁵⁷

Suomalaisten ja ruotsalaisten yli kielirajojen ja Pohjanlahden toiselle puolelle ulottuneen kanssakäymisen myötä siirtyivät kulttuuripiirteet maakunnasta toiseen. Vaikka ei ole voitu todistaa, että oltermannilaitos olisi kansanomaista tietä tullut Ruotsista Suomen puolelle, silti Pohjanmaalle on voinut kulkeutua tietoja ruotsalaisesta kylähallintojärjestelmästä ja sen toteuttamispyrkimyksistä. Mutta ennen kaikkea asukkaiden keskinäinen vuorovaikutus loi yhteyksiä viranomaisten välille, jotka sitten voivat ratkaista hallinnollisia kysymyksiä samanlaisin menetelmin. Kun Länsipohjan läänin maaherraksi tuli 1733 Gabriel Gyllengrip, joka lääninsä väestölle pyrki osoittamaan kylähallintolaitoksen tärkeyttä, hänen toimintansa oli hyvä esimerkki Pohjanmaan maaherroille. Gyllengripin ja maaherra Piperin toimissa kylähallinnon juurruttamiseksi onkin havaittavissa yhtäläisyyksiä. Molemmat maaherrat järjestivät mm. kokouksia kyläjärjestysten käyttöön ottamiseksi. Samoin Piper levitti kyläasetuksia Pohjois-Pohjanmaalle asti, kuten Gyllengrip oli tehnyt muutama vuotta aikaisemmin Tornionjokilaaksossa.⁵⁸ Koko valtakuntaa ajatellen Pohjanmaan oltermannilaitos ei siten muodostanut erillisaareketta, vaan yhtenäisen kylähallintoalue jatkui 1740-luvulta lähtien Länsipohjasta Pohjanmaalle saakka. Oltermannilaitoksen alueellisen laajentumisen välittävänä siltana olivat molempien maakuntien asukkaiden perinteelliset vuorovai-
kutussuhteet, ruotsalainen rannikkoseutu sekä viranomaiset.

⁵³ Alanen 1948, s. 63–64 sekä Alanen 1949, s. 362–364.

⁵⁴ Alanen 1948, s. 217–219.

⁵⁵ Wallén 1932, s. 181–183, Luukko 1957/2, s. 306–307 ja Virrankoski 1961, s. 104–108.

⁵⁶ Alanen 1948, s. 306–307.

⁵⁷ Åkerblom Bror 1962, s. 332–337, Åkerblom Bror 1968, s. 75–76 sekä Virrankoski 1973, s. 370–371.

⁵⁸ Isaksson 1967, s. 70–72 ja 132–141 sekä luku 2.2.1.

2.1.3. Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen soveltuminen pohjalaiseen paikallishallintojärjestelmään

Paikallisen itsehallinnon keskeisimpänä elimenä olivat vanhastaan kihlakunnankäräjät, jotka huolehtivat paitsi oikeudenhoidosta myös monista ”kunnallisista” tehtävistä, kruunun veronkannosta, sotaväenotoista sekä erilaisista taloudellisista asioista ja elinkeinohallinnosta.⁵⁹ Käräjillä kyläläiset saattoivat vahvistaa keskenään tekemiään sopimuksia. Vaikka suomenkielisellä Pohjanmaalla näihin sopimuksiin eivät tiettävästi ennen vuotta 1742 kuuluneet kyläjärjestykset, silti tunnetaan niiden esiasteita, ”käräjäkieltoja” (tingsförbud). Esim. Vähänkyrön syyskäräjillä päätettiin 1669, ettei sikoja saanut päästää oraspelloille eikä lehmii niityille ennen heinäaika 40 markan sakon uhalla. Ilmajoella kiellettiin 1697 saman sakon uhalla niittyjen kevättyttö tietyillä almenninkiniityillä.⁶⁰ Lapualla määrättiin laillisen rangaistuksen uhalla niityt aidattaviksi vappuun mennessä, minkä jälkeen karjaa ei saanut laskea lautumelle ennen Mikon päivää, jos vain jonkun heinä oli korjaamatta.⁶¹ Pohjoisempaanakin annettiin vastaavia määräyksiä. Niinpä muutamassa Limingan kylässä todettiin 1681, että niittyaitojen tuli olla suljettuina Erkin päivästä (29.5.) ”ristinmessuun” (25.9.). Saman pitäjän toisessa kylässä taas oli päätetty 1679, että niityt sai pitää aidattuina vain Jaakon päivään (5.8.).⁶² Erillisistä peltojen ja niittyjen käyttösopimuksista ei ollut pitkä askel tilusten yhtenäiseen säännöstelyjärjestelmään.

Paitsi arvovaltaisia lautamiehiä sekä vakinaisessa asemassa olevia virkamiehiä valittiin 1600-luvun käräjillä erilaisiin tehtäviin arvio- ja tarkastusmiehiä.⁶³ Aidantarkastusmiehiä oli Lapualla jo 1645. Kun heistä on myös myöhemmiltä vuosilta tietoja, aidantarkastusmiehet toimivat nähtävästi varsin säännöllisesti.⁶⁴ Lapuan lisäksi aidantarkastusmiehiä asetettiin ainakin Ilmajoelle ja Kyrönjokisuun pitäjiin.⁶⁵ Ruotsinkielisellä Pohjanmaalla aidantarkastusmiehet hoitivat tehtäviään jo 1500-luvulla.⁶⁶

Mutta aidantarkastusjärjestelmä saattoi saada myös itsehallinnollisia muotoja jopa siinä määrin, että se suoranaisesti muistutti oltermannihallintoa. Selviä kylähallinnollisia piirteitä liittyi Vöyrin käräjillä 29.8.1723 tehtyyn sopimukseen. Käräjillä osa läsnäolleesta rahvaasta valitti, että pelto- ja niittyaitojen laiminlyönnit aiheuttivat heinälle ja viljalle suurta vahinkoa. Siksi päätettiin, että jokaisella piti olla pellot aidattuina siitä lähtien syksyllä ja keväällä, jolloin vilja kylvettiin, siihen saakka, kunnes se oli korjattu. Samoin oli oltava aidat niittyjen ympärillä vapunpäivästä niin kauan, kuin jollakin oli vielä heinää korjaamatta, mutta enintään mikkelinpäivään asti. Tärkeintä kuitenkin oli, että näitä sääntöjä tarkkailemaan asetettiin jokaiseen kylään rehellinen talonpoika, jonka piti valvoa kylän aitoja sekä kutsua toukokuun lopussa naapurit aidantarkastukseen. Aidantarkastustilaisuudessa oli puutteelliset aidat kirjattava ja velvollisuutensa laiminlyöneet asetettava syytteesen. Aitausjärjestelmä oli tarkoitettu pysyväksi, sillä aidantarkastustoimen oli määrä siirtyä talosta toiseen vuosittain vapunpäivän aikoihin.⁶⁷

⁵⁹ Jutikkala 1958, s. 178–180.

⁶⁰ Luukko 1945, s. 150–151 sekä Isaksson 1967, s. 87–88.

⁶¹ Lehtinen 1963, s. 105.

⁶² Virrankoski 1973, s. 223–224.

⁶³ Jutikkala 1958, s. 178.

⁶⁴ VA, Pohjanmaa KOa 6:67, Lapuan käräjäpöytäkirja 9.6. 1645, KOa: 6:193, Lapuan käräjäpöytäkirja 31.5. 1647, Etelä-Pohjanmaa KOa 23: 1577–79, Lapuan käräjäpöytäkirja 19.8. 1705 sekä Lehtinen 1963, s. 103–105.

⁶⁵ VA, Pohjanmaa KOa 8:59, Ilmajoen käräjäpöytäkirja 10.3. 1653, Etelä-Pohjanmaa KOa 60: 456 v., Laibian käräjäpöytäkirja 29.11. 1748 sekä Luukko 1945, s. 149.

⁶⁶ Åkerblom K.V. 1941, s. 58–61, Åkerblom K.V. 1943, s. 73–74, Åkerblom K.V. 1947, s. 69, Åkerblom K.V. 1954, s. 44–45, Åkerblom K.V. 1958, s. 109 sekä Åkerblom Bror 1962, s. 58.

⁶⁷ VMA, Vöyrin käräjäpöytäkirja 29.8.1723 f. 550–551 sekä Huldén 1932, s. 107.

Käytännössä Vöyrin käräjien päätös merkitsi sitä, että tämän ruotsalaispitäjän kaikissa kylissä oli oma aidantarkastukseen perehtynyt kylänjohtaja, jonka oli kerran vuodessa kutsuttava kyläläiset kyläkokoukseen tarkastamaan yhteisen sopimuksen noudattamista. Vöyrin järjestelmä muistutti siten spontaanisesti kansanomaiselta pohjalta syntynyttä kylähallintoa, johon vuoden 1742 kyläjärjestysohje toi lisää ainoastaan oltermanninimityksen ja kylähallinnon tehtäväalueen laajentumisen. Suomenkieliseltä Pohjanmaalta ei näin kiinteää kyläkeskistä yhteistoimintajärjestelmää tunneta. Tosin sen syntymistä ennakoiviin piirteisiin lienee laskettava lapualaisten päätös 1705, kun he velvoittivat kahden aidantarkastajaksi määrätyn miehen suorittamaan katselmuksen osaksten läsnäollessa.⁶⁸ Osaksten mukanaolo viittaa aidantarkastusmiehen johdolla pidettyyn kyläkokoukseen.

Perinteinen yhteistoiminta ei koskenut vain aitoja, sillä myös ojittaminen oli tärkeää Pohjanmaan laakeilla tasangoilla. Limingassa, jossa ojitusasiat olivat erityisen kipeitä, oli jo 1600-luvulla pakko ryhtyä yhteisvoimin pitämään peltoja kuivina. Asukkaiden kesken sovittiin laskuojien avaamisesta ja jaettiin niiden kaivaminen osuuksiin. Käräjillä 1647 määrättiin kaksi lautamiestä tutkimaan niitä pelloja, jotka olivat takapajulla, ja ojituksen laiminlyöviä uhattiin sakoin. Vuoden 1668 kärjäpäätös velvoitti talonpojat pitämään lasku- ja muut ojansa kunnossa 40 markan sakon ja korvausten maksamisen uhalla. Ojitusjärjestelmää kehitettiin 1671 edelleen niin, että hankittiin arvovaltaiset ja puolueettomat tarkastajat selvittämään eri talojen velvollisuuksia, koska laskuojista oli syntynyt riitaa.⁶⁹

Samantapaisia yhteistoimintamuotoja kuin maataloudessa oli myös kalastuksen parissa. Kalajoen Kallan kalastajayhdyskunta järjestäytyi jo varhain. Nimitys karinvanhin oikeuttaa päättelemään, että venekuntien vanhinten eli perämiesten kesken pidettiin kokouksia ja niissä valittiin karinvanhin johtamaan yhteisiä neuvotteluja. Valtiovallan asetusten myötä syntyi Kallaan huolehtimaan paikallishallinnosta viimeistään 1700-luvulla karinkokous, haminaoikeus ja haminavouti. Karinkokous, josta ilmoitettiin rummuttamalla, torveen puhaltamalla tai kirkonkelloa soittamalla, pidettiin ”Kallan torilla” keskellä karia. Karinkokoukseen oli jokaisen velvollisuus osallistua. Kokous valitsi haminavoudin ja karinlautamiehet, jotka yhdessä muodostivat haminaoikeuden. Haminavoudin tärkein tehtävä oli järjestyksen valvominen ja yleisten asioiden hoitaminen. Kaikessa oli ohjenuorana karin lakikirja eli vuoden 1771 haminajärjestys, jota suomennettuna säilytettiin karin arkussa.⁷⁰

Itsevaltiuden aikana paikallishallinnossa tapahtui muutoksia, sillä ylempien talonpoikaisten luottamustoimienhaltijoiden valitseminen siirtyi kruunun viranomaisille. Maaherrat saivat oikeuden nimittää pitäjän nimismiehet sekä silta- ja jahtivoudit.⁷¹ Paikalliseen luottamusjärjestelmään syntyi näin aukko, joka mahdollisti uusien luottamusmiesten käytön.

Paikallishallintoon vuoden 1742 kyläasetus vaikutti siten, että se siirsi muutamia lähinnä pellon ja niityn käyttöön liittyneitä kysymyksiä käräjiltä kyläyhteisön itsensä ratkaistavaksi. Kyläjärjestysten hyväksymistä perusteltiin joskus sillä, että ne estivät tarpeetonta toraa ja riitaa oikeudenkäynnissä.⁷² Samalla kun käräjien tehtäviä siirtyi alaspäin kyläyhteisölle, myös kärjähallinnon luottamustointen haltijoiden työkentästä kylän uusi johtaja, oltermanni, peri osan. Selvimmin oltermannien suoranaaisina edeltäjinä

⁶⁸ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 23: 1577–79, Lapuan kärjäpöytäkirja. 19.8. 1705 sekä Lehtinen 1963, s. 104–105.

⁶⁹ Virrankoski 1973, s. 197–198.

⁷⁰ Vilkkunen 1956, s. 490–493.

⁷¹ Jutikkala 1958, s. 281.

⁷² Näin esim. Lapualla 1769. VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 95, Lapuan kärjäpöytäkirja. 19.2. 1770 § 61.

voi pitää aidantarkastusmiehiä, sillä oltermannien ja lautamiesten keskeisimpiä tehtäviä oli huolehtiminen yhteisistä aidoista. Aidantarkastusjärjestelmä oltermannihallinnossa tavallaan vain vakinaistui instituutioksi. Käräjien lautamiehiltä oltermanni peri tulisijojen tarkastustehtävän ja osittain kaiketi maanjakojen suorittamisen.

Myös siltavoudin ja oltermannin tehtävät sivusivat toisiaan. Tämän totesi hallituskin, joka rahvaan valituksen perusteella määräsi 1743 siltavoudin viran lakkautettavaksi. Perusteluissa viitataan nimenomaan oltermannijärjestelmään:⁷³

”Sitten kun kyläjärjestys on useilla paikkakunnilla otettu käytäntöön ja laki sitä paitsi yleensä määrää sakkoja aitausvelvollisuuden laiminlyömisestä, pitää kuninkaallinen majesteetti ns. siltavouteja ym. vähemmän tarpeellisina ja siksi rahvaan alamaisestä anomuksesta lakkauttaa ne, ollen tästä lähtien kylissä nk. kylänvanhimprien velvollisuutena aitaamisen valvominen.”

Siltavoudin viran täyttämättä jättämistä pohjalaiset eivät kuitenkaan hyväksyneet, ja pitkän kinastelun ja useiden lakkautuspäätösten jälkeen siltavoudit lopulta saivat jatkaa entisissä tehtävissään.⁷⁴ Siltavoudin ja oltermannin välinen tehtäväjako lienee lähinnä järjestynyt siten, että siltavouti huolehti enemmän yleisistä teistä ja silloista, oltermanni taas kylä- ja viljelysteistä.

Osaksi oltermannit perivät myös yökuntamiehen tehtäviä, kun he joutuivat keräämään pitäjän saatavia. Kokkolan emäpitäjässä suorastaan päätettiin 1833, että kylänvanhimman piti toimia myös yökuntamiehenä ja koota pitäjää varten kerättäviä rahoja. Ilmeisesti päätöksellä vahvistettiin jo aikaisemmin vallinnut käytäntö.⁷⁵

Käräjien hallintotehtävistä siirtyi osa 1700-luvun kuluessa kirkon- ja pitäjänkokouksille, mikä korosti kirkollisten luottamustoimenhaltijoiden merkitystä. Heitä olivat kirkonisännät, kuudennusmiehet ja katsastusmiehet. Vaikka katsastusmiesten asema seksmanneihin nähden oli epämääräinen, katsastusmiesjärjestelmä näyttää Pohjanmaalla vakiintuneen 1700-luvun puoliväliin mennessä. Katsastusmiehiä oli Lapualla 1746, Pyhäjoella 1751, Vähässäkyrössä 1755, Isossakyrössä ja Ilmajoella 1759. Lapualla katsastusmiesten tuli valvoa, ettei rukouksia jätetty pitämättä tai harjoitettu muuten säädyttömyyttä. Rikkomuksista katsastusmiesten tuli ilmoittaa pitäjän kirkkoherralle. Isossakyrössä katsastusmiehet asetettiin kinkerikunnittain.⁷⁶ Seurakunnat oli nimittäin jaettu kinkeripiireihin, joita pitäjissä oli enemmän kuin kuudennusmiehläinejä.⁷⁷

Kirkollinen paikallishallinto loi pohjaa kylähallinnon toteuttamiselle. Niinpä monin paikoin oltermannilaitos omaksui toiminta-alueekseen kirkollisen aluejaon, kinkerikunnan, ja oltermanni sekä lautamiehet saattoivat saada virkansakin kinkereillä. Varhaisin tieto kylänoikeuden valitsemisesta kinkereillä on Vähänkyrön Selkämäen kylästä vuodelta 1757, jolloin oltermanni ja lautamiehet oli tällä tavoin nimitetty, koska naapurit olivat silloin olleet yhteisesti koossa.⁷⁸

Oltermannin, kuudennusmiesten ja katsastusmiesten tehtävät jäivät kuitenkin osittain päällekkäisiksi. Sekä oltermanniin että seksmannin oli huolehdittava irtolaisten valvonnas-

⁷³ Modée 1749, s. 2077.

⁷⁴ Alanen 1948, s. 404–407.

⁷⁵ Back 1980, s. 426.

⁷⁶ VMA, Lapuan ka, piispantarkastuksen pk. 15.2. 1746, OMA, Pyhäjoen ka, pit.kok.pk. 3.2. 1751, VMA, Vähänkyrön ka, pit.kok.pk. 22.11. 1755, VMA, Ilmajoen ka, piispantarkastuksen pk. 23.12. 1759, VMA, Isonkyrön ka, piispantarkastuksen pk. 28.12. 1759.

⁷⁷ Kuusanmäki 1966, s. 446. Kyläkuntien merkityksen kasvua 1700-luvulla kuvastanee osaltaan myös se, että varsinkin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla pitäjänkäsitöläiset otettiin usein eri kyliin. Ks. Ranta 1978, s. 221–248.

⁷⁸ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 73, Vähänkyrön käräjäpk. 5.4. 1757 § 34.

ta. Kun Etelä-Pohjanmaalla järjestyskysymykset tulivat tärkeiksi 1700-luvun jälkipuoliskolta alkaen, oli seksmannien, katsastusmiesten ja lopulta myös oltermannien tarkkailtava järjestyssääntöjen noudattamista ja saatettava syylliset vastuuseen. Lapualla järjestyksen valvonta uskottiin oltermanneille jo 1770, muissa pitäjissä yleensä 1800-luvulla.⁷⁹ Tehtävien päällekkäisyys todistane osaltaan alimman paikallis- ja kirkollishallinnon eriytymättömyyttä, mutta myös järjestysongelmien keskeistä merkitystä. Sikäli kylänvanhinta ja kirkollisten luottamusmiesten toimet poikkesivat toisistaan, ettei oltermannien velvollisuuksiin kuulunut varsinaisen hengellisen elämän valvonta.

Oltermannilaitoksen tärkeimmillä tunnusmerkeillä – kylän johtajalla, kyläkokouksella ja kyläasetuksella samoin kuin oltermanninsauvalla – oli kullakin erikseen vanhat perinteet. Vuoden 1742 kyläjärjestysohje muutti oikeastaan tilannetta vain siten, että nämä perinteet yhdistettiin institutionaaliseksi järjestelmäksi, joka toimi itsehallinnollisin muodoin, mutta joka käytännössä silti oli riippuvainen viranomaisten ja paikallishallinnollisten elinten tuesta. Vuoden 1742 kyläasetuksella oli siten edellytyksiä sopeutua itsehallinnollisten perinteiden vuoksi pohjalaiseen kyläyhteisöön, mikäli viranomaiset toimivat riittävän tehokkaasti kyläasetusten tunnetuksi tekemiseksi ja rahvaan mahdollisten epäluulojen poistamiseksi.

2.1.4. Maaherrojen hallinnolliset toimet kyläjärjestysten käyttöönottamiseksi Pohjanmaalla

Tukholmassa laadittu kyläjärjestysohje lähetettiin helmikuussa 1742 maaherroille, joiden huoleksi jätettiin asetuksen soveltaminen.⁸⁰ Kyläjärjestyksen julkaisemisen aikoihin oli Pohjanmaan maaherrana kreivi Gustaf Creutz (virassa 1739–1746). Hänen suhtautumisestaan kyläjärjestysohjeeseen ei ole tietoa, mutta ilmeisesti hän levitti mallikyläjärjestyksiä ja niiden suomennoksia lähiseudun kyliin, sillä ainakin Koivulahdella oli oltermanneja jo 1746.⁸¹ Vähänkyrön Merikaarron kylästä on löydetty Tukholmassa painettu suomennoskappale, jonka takasivulle on kirjoitettu: ”Meri Karron Kylän Järiestys Ja oiiennus”. Puukansien sisällä säilytetty järjestyssääntö, joka merkinnöistä päätellen oli kylässä voimassa 1800-luvullakin, sisältää paitsi varsinaisen kyläjärjestyksen myös kuninkaan maaherroille lähettämän kirjeen. Merikaartolaiset olivat hyväksyneet mallikyläjärjestyksen sellaisenaan ja vain täydentäneet sen tekstiä sakkomäärillä.⁸² Vaikka ei tiedetä tarkasti, milloin merikaartolaiset ottivat kyläjärjestyksensä käyttöön, voi kuitenkin otaksua, että näin on menetelty jo ennen, kuin maaherra Piperin teettämä suomennos 1751 valmistui.

Sellaista yleistä rahvaan mielipiteen tiedustelua, joka toteutettiin Uudenmaan ja Hämeen sekä Turun ja Porin lääneissä, ei Pohjanmaalla tiedetä järjestetyn. Ainoastaan Ilmajoen pitäjänkokouksen mielipidettä maaherra Creutz kysyi, mutta ilmajokelaiset pyysivät miettimisaikaa⁸³ ja mahdollisesti jättivät tiedusteluun kokonaan vastaamatta. Toisaalta pikkuvihan aikaisissa oloissa tuskin kovin suuresti tunnettiin kiinnostusta uutta maatalousjärjestelmää kohtaan, kun etualalla olivat suuremmat ongelmat.

⁷⁹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 95, Lapuan kärjäpk. 19.2. 1770 § 83 sekä luvut 4.4.1. – 4.4.3.

⁸⁰ Modée 1749, s. 1845–1847.

⁸¹ Åkerblom K. V. 1941, s. 62–64.

⁸² VMA, Matti Auran kok., Merikaarron kyläjärjestys s.a.

⁸³ VMA, Ilmajoen ka, pit.kok.pk. 26.7.1742.

Vuonna 1746 pohjalaiset saivat maaherrakseen ruotsalaisen Gustaf Abraham Piperin (virassa 1746–1761), itsepäisen ja jopa itsevaltaisuteen taipuvan henkilön, jolta ei puuttunut aloitekykyä eikä toiminnanhalua. Piperistä tuli tarmokas maaherra, joka erityisesti ponnisteli maatalouden tilan parantamiseksi, vaikka tuskin oli moniakaan toimialoja, joihin innokkaan maaherran huomio ei olisi ulottunut. Hän pyrki perehtymään tarkoin lääninsä asioihin ja kutsutti moneen otteeseen maakuntalaisia kokouksiin pohtimaan erilaisia tärkeitä kysymyksiä. Vuonna 1747 pidettiin maakuntakokousta tervanpoltosta, ja 1750 neuvoteltiin pitäjänmakasiineista. Toisaalta Piperin monitoimisuu- den takia useat uudistukset jäivät myös huonolle tolalle, sillä maaherra ei suinkaan aina ehtinyt valvoa, että jälki tuli kunnollista. Monet Piperin aloitteet olisivat kenties jääneet kovin tuloksettomiksi, ellei hänellä olisi ollut erinomaista lääninsihteeriä Johan Mathesiusta, jonka huostaan Piper jätti tärkeät tehtävänsä.⁸⁴

Maaherra Piperin ruotsalaiseen taustaan soveltui hyvin hänen erityinen kiinnostuksensa kyläasetuksiin, olihan hän ollut Pohjan sodan jälkeen käytännön maanviljelijänä Skoonessa juuri sillä alueella, jossa kyläjärjestykset olivat vanhastaan yleisimpiä.⁸⁵ Muutenkin Piper pyrki levittämään ruotsalaisia vaikutteita maakuntaan: hän tuotatti maahan taalalaisia suonviljelijöitä, hankki ulkolaisia pässejä maakuntaan ja yritti tuottaa skoonelaisen olkikattomallin Pohjanmaalle.⁸⁶ Kyläjärjestyksissä maaherra Piper näki ehkä keinon aloitteittensa ja uudistustensa toteuttamiseen ja mahdollisesti juuri siksi pyrki innokkaasti levittämään asetuksia lääninsä. Kun maaherra järjesteli kyläasetusten avulla tilusten nautintasuhteita, hänen menettelynsä ei ollut Pohjanmaalla poikkeuksellista, sillä maaherrat olivat perinteisesti esittäneet ratkaisujaan maakunnan sekaviin maanomistusoloihin.⁸⁷ Piperillä oli lisäksi aivan erityinen syy kiinnittää huomiota Pohjanmaan maatalouteen. Metsien loppumisen pelosta hän koetti tehokkaasti valvoa tervanpolttoa ja yritti korvata sen uudisraivauksella.⁸⁸

Varsin selvästi kyläasetusten merkitys näkyy Piperin 1748 julkaisemassa kuulutukses- sa, joka koski Pohjanmaan ja Kajaanin läänin maanviljelyksen uudistamispyrkimyksiä. Siinä rahvasta opastettiin yksityiskohtaisesti viljelemään ja lannoittamaan peltojaan, rakentamaan kiviaitoja, kaivamaan ojia sekä rajoittamaan tervanpolttoa. Lisäksi maaherra neuvoi, ettei nimismiesten tullut ainoastaan tukea rahvasta yleisillä julistuksilla, vaan myös panna ne toimeen neuvottelemalla jokaisessa pitäjässä papiston kanssa ja valitsemalla joku säätyhenkilö valvomaan päätösten toimeenpanoa. Hänen avukseen tuli nimittää ymmärtäväisimmistä rahvaanmiehistä erityisiä neljänneskuntamiehiä (quarters- man), joiden täytyi kylien oltermannien kanssa neuvotella ja tutkia, mitä kuulutuksen johdosta oli kunkin kylän pelloilla ja niityillä hyödyllisintä tehdä. Jos joku talonpojista niskoitteli eikä alistunut määräyksiin tai esti niiden toimeenpanon, häntä piti kyläjärjestyksen mukaan vakavasti puhutella sekä sakottaa, ja jos hän ei sittenkään muuttanut tapojaan, ilmiantaa nimismiehelle, jonka sitten oli hänet tottelemattomuutensa takia saatettava lailliseen kuriin.⁸⁹ Ainakin tämä maaherran kuulutus osoittaa, että Piper ei tähännyt kyläläisten itsehallinnon lisäämiseen, vaan pikemminkin hän näki kyläasetukset välikappaleina ylhäältä päin määrättyjen uudistusten juurruttamiseksi kansaan.

Vuonna 1750 mahdollisesti maaherra Piperin toimeksiannosta lääninkamreeri Carl Stillman suoritti kaikissa Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan pitäjissä maantarkastukset. Niissä

⁸⁴ Alanen 1948, s. 372–375 sekä Cederberg 1950, s. VIII–IX.

⁸⁵ Ahlbäck 1971, s. 20.

⁸⁶ Alanen 1948, s. 374.

⁸⁷ Ks. aikaisemmin luku 2.1.1.

⁸⁸ Alanen 1949, s. 212.

⁸⁹ OMA, Pyhäjoen ka II Ef:1, maaherra Gustaf Abr. Piperin kuulutus 31.8.1748.

nimismiehiltä ja rahvaalta tiedusteltiin, kuinka kyläasetuksia noudatettiin. Useimmista pitäjistä saatiin myönteiset vastaukset (luku 2.2.1.), mutta mm. Lohtajalla, Salossa, Siikajoella, Limingassa, Sotkamossa ja Kemissä valitettiin, ettei kyläjärjestyskappaleita ollut riittävästi. Etenkin kaivattiin suomenkielisiä laitoksia, joita luvattiin toimittaa niin pian, kuin niitä tuli painosta.⁹⁰ Kyläasetusten soveltamistiedustelut yleisessä tarkastuksessa osoittavat, miten tärkeälle sijalle lääninhallituksen ylin johto asetti asetukset. Tarkastustilaisuudet olivat samalla keino levittää kyläasetuksia läänin jokaiseen kolkkaan.

Mutta ilman maantarkastustakin maaherra Piper oli saattanut havaita, että suomenkielisiä kyläasetuksia puuttui hänen lääninsä alueelta. Hän oli jo 1749 kirjoittanut kuninkaalle suomenkielisten kyläasetusten riittämättömyydestä sekä anonut 200 suomenkielisen kyläjärjestysohjeen saamista lääniinsä joko niin, että hän saisi luovuttaa niitä kyläkuntiin ilmaiseksi, tai niin, että niitä jaettaisiin maksua vastaan. Kirjeessään maaherra Piper selitti lisäksi, että hän oli kaikissa sopivissa tilaisuuksissa pyrkinyt rohkaisemaan rahvasta kohottamaan maatalouden tasoa, mutta oli huomannut, että leväperäiset ja huolimattomat viivästyttivät sängen suuresti kylien hyviä ja järkeviä maamiehiä, mistä seikasta monin paikoin valitettiin. Kun maaherran mukaan ei ollut voimakkaampaa keinoa saada laiskat ja leväperäiset noudattamaan velvollisuuksiaan kuin vuoden 1742 kyläjärjestyksen tarkka toteuttaminen, oli siksi maakuntaan saatava riittävästi kyläjärjestysohjeen suomalaisia laitoksia. Piperin mukaan useimmissa maakunnan pitäjissä ei oltermannilaitosta ollut voitu toimeenpanna siksi, että kyläjärjestyksiä puuttui. Niinpä maaherra oli vaatinut kaikilta kruununvoudeilta selostuksen, miten paljon kuhunkin voutikuntaan tarvittiin asetuksia, ja näin saanut tietää 200 kappaleen tarpeen. Valtaneuvosto suhtautui maaherra Piperin anomukseen myönteisesti ja määräsi kirjeen jätettäväksi kansliakollegioon, jonka huoleksi tuli kyläasetuksen painattaminen.⁹¹

Maaherra Piperin suomennoksen valmistuttua 1751 kyläasetuksia ilmeisesti jaettiin läänin kaikkiin pitäjiin, joten oltermannihallinto saattoi 1750-luvun alusta lukien toimia entistä selvemmin ohjein. Piper käytti nähtävästi nimismiehiä apunaan kyläjärjestysten levittämiseksi. Niinpä vuoden 1750 maantarkastuksen yhteydessä juuri nimismiehet joutuivat vastaamaan tarkastajien kyläasetusta koskeviin kysymyksiin,⁹² ja olipa Laihian nimismies nimittänyt Käyppälän kylään oltermanninkin.⁹³ Samalla tavalla meneteltiin luultavasti ruotsalaispitäjissä, sillä esim. Maalahden nimismies koetti jo 1740-luvulla pitää huolta siitä, että kyläasetus otettaisiin pitäjässä käyttöön.⁹⁴

Oltermannilaitoksella oli eteläpohjalaisessa hallinto- ja kansanperinteessä vanhastaan esikuvia, jotka eivät kuitenkaan vielä olleet kehittyneet järjestelmän asteelle. Siksi tarvittiin hallinnollisia toimenpiteitä, jotka antoivat sysäyksen kyläkeskisen hallintojärjestelmän syntymiselle. Maaherra Piperin ja muiden viranomaisten toimet oltermannilaitoksen toteuttamiseksi olivat siten varsin ratkaisevia, vaikka ne pikemminkin pyrkivät kylien hallinnolliseen ohjaamiseen kuin niiden itsehallinnon kehittämiseen.

⁹⁰ VA, Topografica: Pohjanmaa 4: Virkkusen kokoelmat, Kemin, Iin ja Pudasjärven, Oulun ja Hailuodon, Limingan, Salon ja Siikajoen, Sotkamon, Paltamon, Lohtajan, Kalajoen, Pyhäjoen, Kokkolan ja Kälviän maantarkastuksen pk. 13.1.–20.6. 1750. Maisteri Raili Rytkösen ystävällisesti osoittama lähde.

⁹¹ RVA, Landshövdingarnas skrivelser till KM. Österbottens län: maaherra Piperin kirje KM:lle 16.12. 1749. Valtaneuvoston päätös 16.1. 1750, FR 65. Ks. myös Alanen 1948, s. 424–425.

⁹² Em. maantarkastuksen pk. 13.1.–20.6. 1750.

⁹³ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 67, Laihian käräjäpk. 12.11. 1753 § 38.

⁹⁴ Åkerblom K.V. 1954, s. 45.

2.1.5. Ruotsinkielisen Pohjanmaan oltermannilaitoksen toiminta-alue 1700-luvulla

Kun vuoden 1742 kyläjärjestysohje oli ruotsinkielinen, Pohjanmaan ruotsalaisalue oli luonnollisesti kyläjärjestysten käyttöönotossa suomalaispitäjiä paremmassa asemassa, sillä mallikyläjärjestyksen soveltamisen esteenä eivät olleet kielivaikeudet. Sitä paitsi rannikon ruotsalaisseutu sijaitsi edullisesti läänin hallintokeskuksen molemmin puolin, joten kyläasetusten toteuttamista voitiin valvoa. Oltermannilaitos saavuttikin Pohjanmaan ruotsalaiskylissä varsin keskeisen aseman 1700-luvun puoliväliin mennessä.

Oltermannilaitoksen alkamisen tarkan ajankohdan määrittäminen tuottaa ruotsalaisalueella vaikeuksia, sillä kyläjärjestysohjeen painoksia, joita maaherra Creutz levitti lähiseudun kyliin,⁹⁵ voitiin aluksi käyttää sellaisenaan. Kyläasetus saatettiin vasta myöhemmin vaikkapa jonkin riitakysymyksen yhteydessä käsitellä kihlakunnanoikeudessa, jolloin asetus samalla täydennettiin sakkomäärillä. Niinpä Vöyrin Rekiön kyläasetus vahvistettiin käräjillä vasta 1776, vaikka tästä kylästä tunnetaan nimitykset oltermanni ja kyläjärjestys vuodelta 1751.⁹⁶

Ennen Vöyrin oltermanneja tiedetään heitä muutamista muista ruotsalaispitäjistä. Mustasaaren ensimmäiset oltermannit asetettiin virkoihinsa 1740-luvun jälkipuoliskolla, Koivulahdella jo 1746.⁹⁷ Pietarsaaren suurpitäjän kylistä Kovjoelle vahvistettiin kyläasetus 1747 muiden kylien seurattessa esimerkkiä.⁹⁸ Useimmat Uudenkaarlepyyn kylät saivat järjestyssääntönsä 1750,⁹⁹ ja oltermannilaitos näyttää alusta alkaen toimineen tässä pitäjässä tehokkaasti.¹⁰⁰ Maalahden nimismies piti huolta, että kyläasetus otettiin 1740-luvulla käyttöön, ja esim. pirttikyläläiset vahvistivat järjestyssääntönsä 1754.¹⁰¹ Närpiössä, johon 1700-luvulla kuuluivat myös Ylimarkku ja Korsnäs, laadittiin kyläasetuksia yhdelle tai kahdelle naapurikylälle yhteisesti, ja Ylimarkussa oltermannilaitos lienee ollut tunnettu 1740-luvulla.¹⁰² Närpiön kyliä varten vahvistettiin järjestyssääntöjä 1770-luvulla.¹⁰³ Ruotsalaisalueen eteläosassa Lapväärtissä hyväksyttiin kyläasetuksia 1748,¹⁰⁴ ja maakunnan pohjoislaidalla Kruunupyssä oli oltermanneja 1750.¹⁰⁵ Kokkolan ruotsalaiseen osaan nimitettiin oltermannit viimeistään 1760-luvun puolivälissä,¹⁰⁶ mahdollisesti jo aikaisemmin.

Ruotsinkielisellä Pohjanmaalla kyläjärjestysohje omaksuttiin aluksi sellaisenaan, ja kukin kylä tai pari naapurikylää yhdessä vahvistutti sen kihlakunnanoikeudessa. Alusta alkaen joissakin kylissä kyläasetuksia täydennettiin erityisillä lisäpykälillä, jotka kirjoitettiin painetun asetuksen loppuun. Näin meneteltiin muutamissa Uudenkaarlepyyn kylissä kuten Monässa, Veksalassa ja Soklotissa. Monässa lisäpykälä oli ainakin 20, mahdollisesti 22, Veksalassa 10 ja Soklotissa 13.¹⁰⁷

⁹⁵ Åkerblom K.V. 1941, s. 62.

⁹⁶ Åkerblom Bror K. 1937, s. 236–237.

⁹⁷ Åkerblom K.V. 1941, s. 62–64, Åkerblom K.V. 1943, s. 73–77, Åkerblom K.V. 1958, s. 109–111 ja Åkerblom Bror 1962, s. 58–60.

⁹⁸ Åkerblom K.V. 1950, s. 92.

⁹⁹ Huldén 1932, s. 12–13.

¹⁰⁰ Ahlbäck 1971, s. 40.

¹⁰¹ Åkerblom K.V. 1954, s. 45 ja Ahlbäck 1968, s. 101–102.

¹⁰² Åkerblom K.V. 1947, s. 71.

¹⁰³ Nordlund 1928, s. 369.

¹⁰⁴ Åkerblom K.V. 1952, s. 41.

¹⁰⁵ VA, Topografica, Pohjanmaa 4, Kruunupyyn maantarkastuksen pk. 11.6. 1750. Ks. myös Tegengren 1943, s. 143–144.

¹⁰⁶ Back 1976, s. 402–403.

¹⁰⁷ Huldén 1932, s. 38–48 sekä Ahlbäck 1971, s. 37–39.

Yleisesti sanoen oltermannihallintoa ruotsalaispitäjissä toteutettiin ilmeisesti jo 1700-luvulla varsin tehokkaasti,¹⁰⁸ ja viimeistään 1800-luvulle tultaessa kylähallinto ulottui myös syrjäkyliin.¹⁰⁹ Tosin muutamain paikoin 1700-luvun lopulla – etenkin alueen eteläosissa – kylähallinnon toiminta osittain lamaantui. Närpiössä ei liene 1800-luvun alussa ollut oltermanneja, ennen kuin pitäjänkokous 1822 puuttui asioiden kulkuun.¹¹⁰ Maalahdessa, jonne kylähallintoa levitettiin 1740-luvulla, oltermannilaitos koki varsinaisen nousun vasta 1800-luvun toisella vuosikymmenellä, jolloin mm. laadittiin Yttermalaxin kyläjärjestys (1817).¹¹¹ Lapväärtistä valitettiin 1700-luvun lopussa, että kyläasetus oli tosin hyväksytty, mutta sen aitaamissääntöjä noudatettiin huonosti.¹¹² Oltermannilaitoksen heikkeneminen lienee kuitenkin ollut tilapäinen ilmiö, sillä samoissa pitäjissä kylähallinto sai pian uutta vauhtia.

Mutta 1700-luvun lopulla ja erityisesti 1790-luvulta alkaen oli nähtävissä merkkejä myös oltermannilaitoksen toiminnan vilkastumisesta. Koivulahden Vassorin kyläjärjestys hyväksyttiin käräjillä 1780,¹¹³ ja Mustasaassa otettiin käyttöön useita kyläjärjestyksiä vuosina 1780–1803.¹¹⁴ Raippaluodon kyläjärjestys vahvistettiin 1793,¹¹⁵ ja Teerijärvellä on kyläkokousjärjestelmä ollut tunnettu ainakin vuodesta 1796.¹¹⁶ Kokkolan pitäjän ruotsinkielisessä osassa oltermannit toimivat 1700-luvun viimeisillä vuosikymmenillä säännöllisesti,¹¹⁷ kun taas Pietarsaaren kylähallinto vahvistui entisestään 1797, jolloin koko pitäjää varten hyväksyttiin paloapuasääntö – sen vaikutukset ulottuivat myös Järvisseudulle.¹¹⁸ Lapväärtissä pitäjänkokous korosti vuodesta 1795 erityisesti oltermannien palotarkastusvelvollisuutta, mikä tavallaan oli alkua 1816 syntyneelle Lapväärtin ja Skaftungin kylien kyläasetukselle.¹¹⁹ Vaikka oltermannilaitos Pohjanmaan ruotsalaisalueella paikoin vähän taantui 1700-luvun jälkipuoliskolla, niin saman vuosisadan viimeistä vuosikymmentä voi pitää myös kylähallinnon uuden nousun aikana.

Ruotsinkielisellä Pohjanmaalla pitäjänkokoukset eivät 1700-luvulla valvoneet niin kokonaisvaltaisesti kylähallinnon toimintaa kuin suomenkielisellä alueella. Niinpä kyläläiset yleensä itse hyväksyttivät kyläasetuksensa, eikä niitä tavallisesti painettu. Kuitenkin 1800-luvulla pitäjänkokousten ote tuntuu jossain määrin voimistuneen myös ruotsalaispitäjissä. Kokkolan emäpitäjässä ja Alavetelissä otettiin 1833 käyttöön koko pitäjän kyläasetus.¹²⁰ Lapväärtin ja Skaftungin kyläasetus puolestaan vastoin tavanomaista menettelyä painettiin, vaikka asetus koski vain kahta kylää. Tosin pitäjän muut ruotsalaiskylät lienevät käytännössä noudattaneet Lapväärtin ja Skaftungin asetusta, vaikka sitä ei niitä varten ollut laadittu.

Pohjanmaan ruotsalaisalueella – sen kieliolojen, asutuksen ja sijainnin takia – oli paremmat lähtöasemat oltermannihallinnon toteuttamiselle kuin suomalaispitäjissä.

¹⁰⁸ Nikander 1910, s. 168 sekä Nikander 1959, s. 61 ja 140–141.

¹⁰⁹ Sweins 1961, s. 113–114, Åkerblom Bror 1963, s. 114–115, Pass 1964, s. 173, Rosenholm 1965, s. 137, Åkerblom Bror 1971/1, s. 382, Åkerblom Bror 1971/2, s. 360 ja Åkerblom Bror 1972, s. 327.

¹¹⁰ Nikander, Wasabladet 20.11.1919.

¹¹¹ Smeds 1935, s. 226 ja Ahlbäck 1968, s. 102–107.

¹¹² Åkerblom K.V. 1952, s. 41–42.

¹¹³ Åkerblom K.V. 1943, s. 76 ja Åkerblom Bror 1962/1, s. 59.

¹¹⁴ Åkerblom K.V. 1941, s. 64.

¹¹⁵ Åkerblom K.V. 1958, s. 111.

¹¹⁶ Tegengren 1943, s. 144.

¹¹⁷ Back 1976, s. 402–404.

¹¹⁸ VA, Keski-Pohjanmaa KOa 25: 502–503, Pietarsaaren talvikäräjäpk. 27.3.1798. Nikander 1959, s. 50–51 sekä Åkerblom 1971/2, s. 360. Ks. myöhemmin luku 3.1.8.

¹¹⁹ Lapväärtin ka, pit.kok.pk. 16.3.1795 sekä Alanen 1948, s. 416.

¹²⁰ Kaarlelan ka, Kokkolan pit.kok.pk. 15.4.1833. Kokkolan ruotsinkielinen osa omaksui pitäjänkyläasetukseen Lohtajan kyläasetuksen. Ks. luku 3.1.4.

Niinpä kylähallinto näyttää jo 1700-luvulla saavuttaneen rannikon ruotsalaiskylissä varsin merkittävän sijan. Kyläelämä ruotsinkielisellä Pohjanmaalla sai nopeasti vakiintuneet muodot ja on jatkunut 1900-luvulle saakka. Pohjanmaan ruotsalaisalueella on säilynyt melko runsaasti oltermanninsauvoja ja kylänkapuloita sekä kylänarkkuja, jotka myös viittaavat oltermannilaitoksen voimakkuuteen.

2.2. Pohjanmaan suomalaiskylien oltermannihallinto 1700-luvun puolivälistä vuosisadan loppuun

2.2.1. Kyläasetusten käyttöönotto Piperin maaherrakautena

Muutamin paikoin suomenkielistä Pohjanmaata kyläjärjestykset hyväksyttiin jo ennen maaherra Piperin suomennoksen valmistumista. Etelä-Pohjanmaan suomalaispitäjistä on tosin vain pari varmaa hajatietoa, mutta Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalta on useita.

Varhaisin ajoitettu tieto Pohjanmaan suomalaiskylien oltermannihallinnosta on Isonkyrön pitäjän Orismalan kylästä.¹²¹

Isonkyrön syyskäräjillä 1747 valitti talollinen Matti Liimakka kaikkia naapureitaan vastaan siksi, että he olivat ottaneet hänen vasikkahakansa ympärille rakentamastaan aidasta 120 seivästä ja vieneet ne mukanaan.

Vastajaat kyläkunnan oltermannin Matti Laurilan johdolla esittivät puolestaan, että Liimakka oli ottanut kappaleen kylän yhteismaata vasikkahaakseen ja aidannut sen vastoin oltermannin kieltoa eikä ollut suostunut luopumaan aitauksestaan, minkä takia kylänmiehet olivat sen purkaneet. Oikeudessa Liimakka myönsi rakentaneensa osan aidasta kylän yhteismaalle, mutta ilmoitti, että hän oli monta vuotta sitten luovuttanut sotilastorpalle valmista peltoa, jolloin upseerit olivat luvanneet hänelle maata vastikkeeksi kylän yhteismaasta.

Kun Liimakalta kuitenkin puuttuivat todisteet yhteismaan käyttöoikeudesta eikä hän ollut saanut kylänmiehiltä lupaa vasikkahaalleen, kihlakunnanoikeus vapautti kyläläiset niistä syyteistä, joita Liimakka oli esittänyt, sekä velvoitti hänet siirtämään vasikkahakansa pois kylän yhteismaalta.

Kun Orismalan oltermannilaitos käsitteli asukkaiden välistä kiistaa jo 1747, uusi hallintojärjestelmä lienee aloittanut toimintansa varsin pian kyläjärjestysohjeen julkaisemisen jälkeen. On mahdollista, että Orismalan oltermannilaitoksen saattoivat alulle Orisbergin ruukinpatruunat,¹²² joiden ruotsinkielisinä ei tarvinnut odottaa kyläasetuksen suomennoksia. Nähtävästi Orismalassa toteutettiin aluksi kyläjärjestysohjetta sellaisenaan ilman, että edes asetuksen sakkomääriä olisi vahvistettu käräjillä. Tähän viittaa se, että Orismalan kylänoikeus, joka 1750 oli sakottanut talollista Juha Kattilaista hänen niskoittelustaan ja aiheuttamastaan vahingosta, haki päätökselleen kihlakunnanoikeuden suostumusta. Käräjät vahvistivat kylänoikeuden päätöksen ja kehottivat Kattilaista vastedes noudattamaan oltermannin käskyjä.¹²³

Vuoskosken kylän talolliset hyväksyivät kyläjärjestyksen kokouksessaan 23.7.1750 ja vahvistuttivat päätöksensä vielä samana vuonna kihlakunnanoikeudessa. Käräjäpöytäkirjoista ei suoranaisesti ilmene, minkälainen kyläjärjestys oli Vuoskoskelle hyväksytty,

¹²¹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 58, Isonkyrön käräjäpk. 21.11.1747 § 26.

¹²² Alanen 1949, s. 260–262.

¹²³ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 62, Isonkyrön käräjäpk. 25.10.1750 § 41.

mutta kaikesta päättäen kyläläiset olivat ottaneet käyttöönsä mallikyläjäjärjestyksen sellaisenaan ja täydentäneet sitä ainoastaan sakkomäärillä. Vakuudeksi oli kyläläisten nimet ja puumerkit kirjoitettu asetuksen alle. Niinpä kun¹²⁴

kyläjäjärjestys luettiin oikeudessa eikä kenelläkään läsnäolevalla ollut mitään muistuttamista ja kun asetetut sakot tuntuivat olevan joka pykälässä kohtuullisia, niin oikeus näki hyväksi pyynnöstä vahvistaa kyseisen kyläasetuksen heidän noudatettavakseen kihlakunnanoikeuden tuomion mukaan.

Vuoskosken kyläjäjärjestys on ilmeisesti merkittävä ruotsalaisvaikutuksen tiliin, sillä kylä kuului Uudenkaarlepyyn pitäjään, jonka muutkin kylät samoihin aikoihin hyväksyttivät kyläasetuksiaan käräjillä.¹²⁵

Lääninkamreeri Stillmanin suorittaman maantarkastuksen pöytäkirjasta vuodelta 1750 ilmenevät varhaisimmat tiedot Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan pitäjien oltermannilaitoksesta. Pöytäkirjan mukaan ainakin Salon, Siikajoen, Limingan, Iin ja Pudasjärven pitäjissä oli kyläasetukset otettu käyttöön sekä asetettu oltermannit jokaiseen kyläkuntaan. Olivatpa kyläasetukset levinneet Pohjanmaan ja Kajaanin läänin ääri-laidoille Paltamon, Sotkamon ja Kemin pitäjiin. Vaikka niissä oltermannit tai kylänvoudit, kuten kylänvanhimpia Sotkamossa ja Paltamossa nimitettiin, oli valittu kyliin, ilmoitettiin samalla, ettei heistä kaikin paikoin ollut juuri lainkaan hyötyä, koska kyläkunnat olivat alueiltaan laajoja ja naapurit asuivat kaukana toisistaan. Myös kyläjäjärjestyksiä puuttui, ja useimpien pitäjien asukkaat toivoivat painettuja suomenkielisiä asetuksia.¹²⁶

Maantarkastus koski lisäksi Kokkolan, Kälviän, Lohtajan, Kalajoen, Pyhäjoen, Oulun ja Hailuodon pitäjiä, mutta näiden vastauksista ei suoranaisesti selviä, oliko kylähallinto pantu alulle, vaikka asukkaat muuten ilmoittivat erityisen mielellään ja ahkerasti pyrkivänsä uudistamaan maataloutta.¹²⁷ Osaan näidenkin pitäjien kylistä silti oltermanneja valittiin. Pyhäjoen pitäjälle hyväksyttiin oma kyläjäjärjestys maantarkastusta seuraavana vuonna, ja Lohtajalla oli oltermanneja 1752.¹²⁸ Kokkolan emäpitäjässä oli oltermanneja 1766.¹²⁹ Mahdollisesti ruotsinkielisen emäpitäjän oltermannit oli asetettu jo maantarkastuksen aikoihin, ja he toimivat siten vuoden 1742 kyläjäjärjestysohjeen pohjalta. Näin selittyisi, miksi pitäjälle ei ennen vuotta 1833 vahvistettu omaa kyläjäjärjestystä.

Kun maaherra Piperin kyläjäjärjestysohjeen suomennotokset valmistuivat, oltermannilaitoksen toiminta-alue laajeni suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla. Kyläasetukset saatettiin välittömästi voimaan ainakin Vähänkyrön, Laihian, Kurikan ja Alajärven muutamissa kylissä. Vähässäkyrössä, jonka kylistä Savilahdessa oli oltermanneja jo 1751, pitäjänmiehet olivat yhteisesti – luultavasti siis pitäjänkokouksessa – allekirjoittaneet ja vahvistaneet kyläasetuksen. Lisäksi joko pitäjänkokouksessa tai erikseen kussakin kyläkunnassa oli kyläasetusta täydennetty sakkomäärillä.¹³⁰ Myös Laihialla kyläasetuksen hyväksymisestä oli keskusteltu pitäjänkokouksessa.¹³¹ Kaikkiin Laihian kyliin olterman-

¹²⁴ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 62, Uudenkaarlepyyn käräjäpk. 12.11. 1750 § 37.

¹²⁵ Huldén 1932, s. 11–14 sekä Ahlbäck 1971, s. 21.

¹²⁶ VA, Topografica: Pohjanmaa 4, Virkkusen kokoelmat, Kemin, Iin ja Pudasjärven, Oulun ja Hailuodon, Limingan, Salon, Siikajoen, Sotkamon, Paltamon, Lohtajan, Kalajoen, Pyhäjoen, Kokkolan ja Kälviän maantarkastuksen pk. 13.1.–20.6. 1750. FM Raili Rytkösen ystävällisesti osoittama lähde. Ks. myös Rytkönen 1977, s. 94.

¹²⁷ Em. maantarkastuksen pöytäkirja.

¹²⁸ VA, Pohjois-Pohjanmaa KOa 72: 653 v., Lohtajan käräjäpk. 15.10. 1752.

¹²⁹ Back 1976, s. 403. Ks. myös Back 1980, s. 425–426.

¹³⁰ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 64, Vähänkyrön käräjäpk. 30.3. 1752 § 27 sekä KOa 73, Vähänkyrön käräjäpk. 5.4. 1757 § 34.

¹³¹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 67, Laihian käräjäpk. 12.11. 1753 § 38.

nihallinto ei kuitenkaan heti juurtunut, sillä Torstilassa kyläjärjestys ei ollut vielä 1754 voimassa.¹³² Vaikka kylähallinto sittemmin omaksuttiin, niin järjestelmä suomalaisen maanmittauskomission johtajan Otto Efraim Runebergin mukaan toimi tehottomasti, koska kyläasetuksen määräyksiä ei toteltu. Runeberg kirjoitti 1758 kertomuksessaan Laihian pitäjistä:¹³³

”Kyläjärjestys on täällä jaettu kyliin ja oltermanneja tavataan jokaisesta kylästä; mutta sitä enemmän tapahtuu joka puolella kaikenlaista sellaista, mikä on vastoin tervettä kyläjärjestystä, kuten: mainitakseni esimerkin, että eläimet ja hevoset käyvät myöhään kesällä laitumella ja syövät nuorta ruohoa, minkä johdosta heinäkasvu kärsii.”

Runebergin kyläasetuksen vastainen toimintaesimerkki tarkoitti kyläjärjestysohjeen 11. pykälän rikkomista. Mainittu kyläjärjestyksen kohta kielsi eläinten laskemisen niityille keväällä ilman naapureitten yhteistä sopimusta sen jälkeen, kun kirsi oli maasta lähtenyt. Toisaalta Runebergin kuvaus saattoi olla osin väritetty – olihan hän isonjaon toimittaja, jonka tehtävänä oli pikemmin pyrkiä eroon yhteisniityistä kuin suosia niiden käytön säännöstelyä.

Kurikan Miedon kylässä oltermannihallinto käsitteli aita-asioita jo 1751.¹³⁴

Ilmajoen talvikäräjillä 1751 valitti talollinen Matti Mieto naapuristaan Niilo Tassista, että vaikka kylän asukkaat olivat yksimielisesti sopineet kylänoikeudessa Miedon niityn aitaamisesta, Tassi ei kuitenkaan ollut noudattanut päätöstä. Tassi väitti, ettei oltermanni ollut jakanut hänelle aitaosuutta. Koska kylänmiehet pitivät Miedon niityn aitaamista välttämättömänä, kihlakunnanoikeus velvoitti niin hyvin Tassin kuin Miedonkin ylläpitämään kiisteltyä aitaa sen mukaan, kuin kylän oltermanni oli heille aitaosuuksia jakanut.

Miedon kylän lisäksi oltermannilaitos otettiin käyttöön muissakin Kurikan kylissä. Maanmittari Jakob Hoof kirjoitti 1762, että painettu kyläjärjestys oli hyväksytty joka kylässä.¹³⁵ Myös Etelä-Pohjanmaan Järviseudulla oltermannihallinto näyttää saaneen jalansijaa jo 1750-luvun alussa. Niinpä Alajärven Kurejoella kylänoikeus oli toiminnassa 1752, jolloin kylän oltermannina oli Simo Pynttari.¹³⁶

Vaikuttaisi siltä, että viranomaiset ja muutamat johtavat pitäjäläiset toimivat aktiivisimmin kyläjärjestysten käyttöön ottamiseksi – Vähässäkyrössä pitäjänkokous, Laihialla nimismies Anders Matlien ja Alajärvellä pitkäaikainen kihlakunnan-oikeuden lautamies Pekka Spangar. Tavallisen rahvaan keskuudessa sen sijaan esiintyi uutta järjestelmää kohtaan epäluuloa, jopa vastustusta. Niinpä maaherra selitti vuosien 1755–56 valtiopäiväkertomuksessaan, että laiskat koettivat kyläkunnissa napista ja valittaa kyläjärjestysten aikaansaamia parannuksia vastaan.¹³⁷ Oltermannilaitokselta puuttui mahdollisesti myös tarpeellinen arvovalta kyläläisten keskuudessa, joten vähäisistäkin aita-asioista mentiin vanhan tavan mukaan käräjille asti. Erimielisyyttä saattoi syntyä myös viranomaisten kylähallinnon juurruttamistoimista, kuten esimerkki Laihialta osoittaa.¹³⁸

Nimismies Anders Matlien haastoi talollisen Jaakko Juhanpoika Konsterin vuoden 1753 syyskäräjille, koska hän oli lausunut, että

¹³² VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 69, Laihian käräjäpk. 8.11.1754 § 65.

¹³³ VMK, Laihia 1¹¹, Otto Efraim Runeberg, Beskrifningar öfwer Laihela socken.

¹³⁴ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 63, Ilmajoen käräjäpk. 18.10.1751 § 29.

¹³⁵ VMK, Kurikka 213, Jakob Hoof, Charte beskrifningar öfwer Curicka Capell gäld uti Ilmola socken upprättad af underskriften comissions Landtmätare år 1762. Ks. myös Rinta-Tassi 1980, s. 371–372.

¹³⁶ VMA, Pietarsaaren käräjäpk. 9.9.1752 §:t 64 ja 122.

¹³⁷ Cederberg Suomen maaherrojen valtiopäiväkertomukset 1755–56, s. 227.

¹³⁸ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 67, Laihian käräjäpk. 12.11.1753 § 38.

pitäjänkokouksessa oltermanniksi valitun Juha Murhusen pitäisi erota tehtävistään ja että nimismies ei ollut sen arvoinen, jotta hän voisi nimittää oltermanneja.

Käräjillä Konster ei suinkaan perunut puheitaan, vaan ainoastaan perusteli lausuntoaan. Konster nimittäin valitti, että Murhunen oli vastoin kyläjärjestyksen 19. §:n määräyksiä päästänyt karjansa kylän yhteiselle niitylle, vaikka oli päätetty, että vain lampaat saivat käydä laitumella. Tämän tapahtuman jälkeen Konster ilmoitti sanoneensa, ettei Murhusen, jolla ei ollut oikeutta edellä esitetyllä tavalla menetellä, pitäisi olla oltermannina. Nimismiehen toiseen väitteeseen Konster vastasi, että vuoden 1742 kyläjärjestyksen 1. §:n mukaan kruunun palvelijoiden ei pitäisi nimittää oltermanneja, vaan kylänmiesten siten, että eniten ääniä saanut tulisi valituksi.

Kun muutkin kyläläiset olivat tyytymättömiä Murhuseen siksi, ettei hän itse noudattanut kyläjärjestystä, ei oikeus langettanut Konsterille mitään rangaistusta. Viralliseksi syyksi päätökseen ilmoitettiin, että osa lautamiehistä oli tullut jääveiksi, joten oikeus ei enää ollut tuomiokelpoinen.

Todellinen syy Konsterin tuomitsematta jättäminen lienee kuitenkin ollut se, että nimismiehen ilmianto oli perusteeton ja Konsterin selitykset oikeutettuja.

Mutta oltermanni voi joutua myös lievän väkivallan kohteeksi, kuten kävi Vähänkyrön Selkämäessä 1757.¹³⁹

Vähänkyrön talvikäräjillä 1757 syytettiin talollista Pekka Laurinpoika Kruutaria siksi, että hän oli maaliskuussa sanottuna vuonna aiheuttanut tuuppaamisella naapurilleen Matti Antinpoika Haltiselle vamman kasvoihin.

Matti Haltinen oli kylän oltermannina ollut tarkastamassa tulisijoja Kruutarin talossa, jossa tuuppaus tapahtui. Oltermannin lautamies Jaakko Ojanperä kertoi, että Pekka Kruutari oli heidän astuessaan sisään kysynyt, mitä miehiä he olivat ja millä asialla he liikkuivat. Kun he olivat selittäneet, että heidän velvollisuutensa oli tarkastaa tulisijat, Kruutari oli edelleen epäillyt heitä ja sanonut, ettei hän ollut ollut läsnä silloin, kun oltermanni oli valittu. Ennen välikohtausta molemmat lautamiehet olivat ehtineet tarkastaa tuvan takan ja savupiipun, mutta kun oltermanni oli mennyt tarkastamaan saunan uunia, Kruutari oli tuupannut hänet maahan, niin että hän oli kaatunut oviaukkoa vasten ja iskenyt siihen oikean silmänsä, joka oli turvonnut ja sinertynyt ympäriinsä.

Kihlakunnanoikeus totesi Kruutarin syylliseksi ja määräsi hänelle 2 hopeataalarin sakon sekä velvoitti hänet suorittamaan Haltiselle 3 hopeataalarin korvaukset. Lisäksi Kruutari tuomittiin kyläjärjestyksen mukaan tulisijojen tarkastuksen estämisestä 6 hopeataalarin sakkoon.

Vastustuksesta huolimatta oltermannilaitos oli 1700-luvun puoliväliin mennessä saavuttanut suomenkielisellä Pohjanmaalla laaja-alaisen levinneisyyden, kun kyläasetuksia oli hyväksytty jopa läänin äärimmäisillä laidoilla. Maaherra Piper ilmaisi valtiopäiväkertomuksessaan, että suuressa osassa Pohjanmaata kyläjärjestykset olivat käytössä, ja niiden avulla järkevät ihmiset vaikuttivat kyläkunnissa laiskoihin ja vastahakoisiin ja saivat näin aikaan monia hyödyllisiä toimenpiteitä tilojensa parantamiseksi.¹⁴⁰ Muutamien harvaan asuttujen seutujen lisäksi Pohjanmaalla olikin oikeastaan enää vain Lapuan, Kalajoen ja Oulun suurpitäjät, joiden oltermannilaitoksesta ei ole tietoja 1750-luvun puoliväliin mennessä.

¹³⁹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 73, Vähänkyrön käräjäpk. 5.4.1757 § 34.

¹⁴⁰ Cederberg 1950, s. 227.

2.2.2. Pyhäjoen kyläasetus 1751

Ensimmäinen kokonaisuudessaan säilynyt kyläasetus laadittiin Pyhäjoella Pohjois-Pohjanmaalla. Kyläasetus hyväksyttiin pitäjänkokouksessa 21.8.1751. Kokous oli kutsuttu koolle maaherra Piperin ”armollisen” käskyn johdosta. Pappilassa pidetyn kokouksen puheenjohtajana toimi emäseurakunnan kirkkoherra Petter Niklas Mathesius, ja läsnä oli pitäjänmiehiä – heidän lukumäärästään ja kotipaikoistaan ei ole lähempää selvitystä. Kyläasetus oli tarkoitettu koko suurpitäjää varten. Uusi pitäjänkyläasetus noudatteli vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen kaavaa, sillä 37 pykälästä vain kolme oli omintakeista.¹⁴¹

Virike kyläjärjestyksen laatimiseen lähti ilmeisesti kirkkoherra Mathesiuksen pojasta, Johan Mathesiuksesta, josta 1745 oli tullut Pohjanmaan lääninsihteeri. Tämä Pyhäjoella syntynyt hallintomies oli jo ennen virkaan tuloaan tutustunut kyläasetuksiin, sillä vuodesta 1735 hän oli ollut suomen kielen translaattorina kansliakollegiossa. Juuri translaattorit suomensivat hallituksen mallikyläjärjestyksen Tukholmassa 1743–44.¹⁴²

Pyhäjoen kyläasetuksen vaikutusalue käsitti emäseurakunnan lisäksi Merijärven, Oulaisen, Haapaveden, Kärämäen ja Pyhäjärven.¹⁴³ Kyläasetuksen soveltamisesta ei ole säilynyt tietoja. Mahdollisesti silti oltermanneja Pyhäjoen kyliin valittiin, koska heitä nimitettiin tähän aikaan muuallekin Pohjois-Pohjanmaalle. Sitä paitsi Salon kihlakunnassa, johon Pyhäjoki kuului osana, näyttää olleen oltermanneja myös 1790-luvulla.¹⁴⁴

Pyhäjoen kyläasetuksen toteuttaminen lienee jäänyt puutteelliseksi. Syynä oli mahdollisesti se, että viranomaiset kiinnittivät enemmän huomiota siltavoudin toimien täyttämiseen, jolloin oltermannit jäivät toissijaiseen asemaan.¹⁴⁵ Toisaalta kyläjärjestykselle ei hallinnollisesti jäänyt riittävästi toimintapohjaa, sillä pitäjähallinnon hoitamisessa ryhdyttiin Pyhäjoella käyttämään erityisiä pitäjänvaltuutettuja, jotka samoin kuin siltavoudit korvasivat paikalliskysymyksissä kylähallinnon.¹⁴⁶ Kuitenkin Pyhäjoen kyläasetus oli vakava yritys kylähallinnon tehostamiseksi ja suurpitäjän taloudellisten ja hallinnollisten ongelmien ratkaisemiseksi.

2.2.3 Lapuan, Härmän ja Kauhavan kyläasetukset 1769–71

Suur-Lapuan oltermannilaitoksesta ei ole tietoja ennen vuotta 1769. Epäilemättä silti mallikyläjärjestyksen suomennosten täytyi olla tunnettuja Lapualla jo 1750-luvulla, vaikka säännöllistä kylähallintoa ei olisikaan toteutettu. Vakiintunut aidantarkastusjärjestelmä saattoi osaltaan hidastaa kyläjärjestyksen omaksumista, jolloin uutta hallintoa ei kaikilta osin nähty tarpeellisena. Sitä paitsi nimismies Israel Holstiuksen ja pitäjäläisten suhteet olivat 1740- ja 1750-luvulla tulehtuneet,¹⁴⁷ joten hänen arvovaltansa ei kenties riittänyt kyläasetuksen juurruttamiseen. Kyläasetuksen laatiminen Lapualla tuli mahdollisesti vasta sitten ajankohtaiseksi, kun syntyi jokin riitatapaus, joka teki kylähallinnon virallisen voimaansaattamisen tärkeäksi. Tällaista sattui Pohjanmaan ruotsalaispitäjissä.¹⁴⁸

¹⁴¹ Pyhäjoen ka, pit.kok.pk. 21.8. 1751 sekä *Matinoli* 1967, s. 148–154. *Matinoli* on julkaissut kokonaisuudessaan Pyhäjoen kyläasetuksen.

¹⁴² Juva 1946, s. 194–199 sekä *Matinoli* 1967, s. 135.

¹⁴³ *Matinoli* 1967, s. 138.

¹⁴⁴ OMA, Saloisten kihlakunnan kruununvoudin arkisto B 1:24, maaherra Carpelanin kirje kruununvouti Johan Silfverbergille 19.5. 1794.

¹⁴⁵ Ks. myöhemmin luku 2.2.4.

¹⁴⁶ Halila 1954, s. 116–120, Halila 1955, s. 93–97, *Matinoli* 1967, s. 137–138 sekä *Matinoli* 1969, s. 509–510.

¹⁴⁷ Lehtinen 1963, s. 459–461.

¹⁴⁸ Åkerblom Bror 1937, s. 236–237.

Lapuan oltermannilaitoksen vakiinnuttamispyrkimysten takana oli pitäjän kirkkohera Isak Lithovius, joka oli 28.8.1769 kutsunut Alapään, Liuhtarin ja Alanurmon talonpojat valmistamaan kyläasetusta. Siitä tuli käytännössä pitäjänkyläasetukseen verrattava, koska se asteittain otettiin käyttöön suurimmassa osassa suuripitäjää. Lapuan ensimmäistä kyläasetusta ei kuitenkaan hyväksytty pitäjänkokouksessa, vaan kolmen sellaisen kylän talonpoikien kokouksessa, joilla kaikilla oli niittyosuuksia Alajoella.¹⁴⁹ Tämä osoittaa, että organisoitua kylähallintoa tarvittiin vielä isonjaon jälkeen Alajoen niittyjen nautinnan tarkoituksenmukaiseksi järjestämiseksi. Isojako olikin jättänyt Lapuan niityt varsin monilohkoisiksi, sillä esim. pappilalla oli niitytpaloja 57 ja monilla taloilla yli 30.¹⁵⁰

Toisaalta lapualaiset ehkä näkivät olevan aihetta tehostaa niittyjensä hoitoa, sillä niiden alat taloa kohti laskettuna olivat 1760-luvulla alentuneet edellisen vuosikymmenen tasosta, vaikka tuotto oli noussut. Kun talojen karjakanta oli suuri, oli senkin takia entistä säännöstellympi niityn käyttö tarpeellista. Samansuuntainen kehitys liittyi peltoihin. Vaikka peltoala koko ajan lisääntyi, väestö alkoi 1760-luvulla kasvaa viljantuotantoa nopeammin. Kyläasetus tarjosi mahdollisuuden estää peltojen ja niittyjen väärinkäyttöä, josta Lapualla valitettiin jo 1750-luvulla. Osa kirkonkyläläisistä syötti valittajien mukaan karjallaan niityt keväisin niin, ettei heinä ehtinyt kunnolla kasvaa, ja päästi mukayllä karjansa odelmaan, ennen kuin kaikkien heinä oli korjattu. Lapuan kyläasetus kiinnitti suurta huomiota juuri aitaamiseen ja laiduntamiseen, mutta myös raja- ja laskuojien kaivamiseen. Uusi järjestelmä saattoi näin edesauttaa niitä suuria niittyjen kuivatuksia, joita Alajoella toteutettiin 1700-luvun lopulta alkaen.¹⁵¹

Pappilassa 1769 tehty kyläasetus hyväksyttiin käräjillä 19.2.1770.¹⁵² Oikeuden päätöksessä sanotaan:

koska tämä kyläjärjestys tulee edistämään hyvää järjestystä ja estämään tarpeetonta toraa ja riitaa oikeudenkäynnissä, niin oikeus on myös nähnyt hyväksi määrätä sen voimaan ja kaikilta osiltaan asianomaisten todeltavaksi ja noudatettavaksi vahvistaa.

Vaikka Lapuan kyläasetuksen mallina oli käytetty vuoden 1742 kyläjärjestysohjetta, asetuksen laatiminen näyttää tapahtuneen varsin suurpiirteisesti. Niinpä Lapuan kyläasetuksessa on ainoastaan 13 pykälää, kun niitä hallituksen kyläasetuksessa on 37. Lapuan kyläasetukseen oli siten otettu vain kyläjärjestysohjeen keskeisimmät kohdat, ja olipa joitakin kyläjärjestysohjeen pykäläiä yhdistetty samaksi pykäläksi.

Oltermannihallinnon soveltamisesta on säilynyt 1700-luvulta pari esimerkkiä, joten Lapuan kyläasetus ei jäänyt kuolleeksi kirjaimeksi. Alanurmossa oli kyläasetuksen hyväksymisen aikoihin päätetty tehdä karjatie, ja sen ojat oli kylänoikeus määrännyt kaivettaviksi. Ojittamisessa oli kuitenkin niskoitelu, jolloin oltermanni oli sakottanut niskoittelijoita ja lopulta maksamattomista sakoista takavarikoinut piilun. Tästä oltermanni Juha Heikkilä oli haastettu käräjille vuonna 1780. Mutta oltermanni oli menetellyt kyläasetuksen edellyttämällä tavalla ja voitti jutun.¹⁵³ Vuonna 1786 pitäjänkokous hyväksyi oltermannioikeudelle luvan ulosmitata pitäjän rästejä.¹⁵⁴

¹⁴⁹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 95, Lapuan käräjäpk. 19.2. 1770 § 61, Lahdensuo 1950, s. 55–59 sekä Luukko 1950/2, s. 87–90.

¹⁵⁰ Lehtinen 1963, s. 369–370 ja 396.

¹⁵¹ Lehtinen 1963, s. 380, 395–403 ja 409–410.

¹⁵² Kyläasetuksen hyväksymisvuotena pidetään tässä tutkimuksessa sitä vuotta, jolloin kyläasetus ensi kerran hyväksyttiin, eikä esim. kyläasetuksen vahvistamis- tai painatusvuotta. Näin ollen tässä esityksessä käytetään Lapuan vuoden 1769 kyläasetuksen nimeä.

¹⁵³ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 105, Lapuan käräjäpk. 31. 1. 1780 § 58 sekä Lehtinen 1963, s. 454–455.

¹⁵⁴ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 4. 12. 1786 sekä Lehtinen 1963, s. 455.

Lapuan kyläasetus merkitsi oltermannihallinnon voimistumista myös kahdessa Lapuan kappeliseurakunnassa, Härmässä (myöhemmät Ala- ja Ylihärman pitäjät) sekä Kauhavalla. Kun kihlakunnanoikeus oli vahvistanut Lapuan kyläasetuksen, ”olit edellä Lapuaan cutsumisen jälkeen Härman Cappelin isännät Alavitalan taloos yhteisesti koosa” ja hyväksyivät kappelikokouksessaan 6.4.1770 kyläasetuksen, joka on sisällykseltään lähes samanlainen kuin Lapuan kyläasetus. Härman asetus on säilynyt suomenkielisenä kirkkokokouksen pöytäkirjoissa.¹⁵⁵ Kihlakunnanoikeus vahvisti vasta 1774 härmäläisten kyläasetuksen, jolloin sen jätti oikeuden käsiteltäväksi Naarasluoman kyläläisten puolesta kihlakunnanoikeuden lautamies ja kylän oltermanni Hannu Haapajarvi. Kyläasetusta ei kirjoitettu – päinvastoin kuin Lapuan asetuksen suhteen oli menetelty – kihlakunnankärä-jien pöytäkirjoihin, vaan se ainoastaan luettiin ja sellaisenaan hyväksyttiin.¹⁵⁶

Lapualaisten ja härmäläisten esimerkkiä noudattaen kauhavalaiset ottivat keskenään vapaaehtoisesti käyttöön kyläasetuksen 4.4.1771. Kauhavan kyläläisten puolesta esitti asetuksen käräjillä kihlakunnanoikeuden lautamies ja kylän oltermanni Niilo Isosoppi. Kihlakunnanoikeus vahvisti asetuksen 7.3.1774 eli samanaikaisesti Härman kyläasetuksen kanssa. Kauhavankaan kyläasetuksen sisältöä ei ole merkitty oikeuden pöytäkirjoihin.¹⁵⁷

Lapuan suurpitäjän kappeleista jäi ainoastaan Nurmo ilman kylähallintolaitosta 1700-luvulla. Lapuan pitäjänkokouksessa todettiin 1814, että oltermannilaitos toimi pitäjän muissa kylissä, mutta ei Ylinurmossa. Nyt kylähallinto pantiin alulle Nurmossa. Kappeli jaettiin kahteen oltermanninlääniniin, joihin valittiin oltermannit.¹⁵⁸ Kyläasetusten hyväksymisjärjestys Lapualla osoittaa, että pitäjän keskeisimmät kylät kulkivat muita edellä ja oltermannilaitos koko suurpitäjään levisi vasta 1800-luvun kuluessa, vaikka ensimmäiset kyläasetukset oli laadittu jo vapaudenajan lopulla.

Lapuan ja Härman kyläasetukset käsitelivät yksinomaan taloudellisia asioita, jotka uskottiin oltermannilaitoksen toteutettaviksi. Vuonna 1770 kirkkoherra Lithoviuksen esityksestä Lapuan käräjät vahvistivat pitäjän nuorisolle käyttäytymissäännöt, joiden noudattamisen valvonta annettiin viranomaisten ja paikallisten luottamustoimihaltijoiden lisäksi myös oltermanneille.¹⁵⁹ Oltermannilaitoksen tehtäväpiiri laajentui näin jo 1770-luvulla käsittämään myös järjestyksenpidon, josta sitten tuli 1800-luvulla keskeinen kylähallinnon toimintamuoto.

Pyhäjoen ja Lapuan alueella syntyneet kyläasetukset merkitsivät oltermannihallinnon kehityksessä muutosta. Tietävästi ei näet muualla suomenkielistä Pohjanmaata laadittu 1700-luvun kuluessa omia järjestyssääntöjä, vaan todennäköisesti omaksuttiin vuoden 1742 kyläjärjestysohje tai sen suomennos sellaisenaan ilman, että aina olisi edes vahvistettu käräjillä kyläjärjestysohjeen sakkomääriä. Ensimmäiset pitäjänkyläasetukset olivat tietyllä tavalla oireita Pohjanmaan suomenkielisen oltermannilaitoksen itsenäistymisestä, mikä varsinaisesti tapahtui vasta 1800-luvulla.

¹⁵⁵ Alahärman ka, kirkkokok.pk. 6.4. 1770.

¹⁵⁶ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 99, Lapuan käräjäpk. 7.3. 1774 § 78.

¹⁵⁷ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 99, Lapuan käräjäpk. 7.3. 1774 § 79. Kauhavan kyläasetus ei ole säilynyt myöskään konseptuomiokirjoissa VMA:ssa eikä kirkonarkistossa. Mahdollisesti asetus noudatteli Lapuan ja Härman kyläasetusten kaavaa, ja ehkä samansisältöisyyden takia jätettiin kirjoittamatta tuomiokirjaan.

¹⁵⁸ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 31.10. 1814.

¹⁵⁹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 95, Lapuan käräjäpk. 19.2. 1770 § 83. Ks. luku 4.4.3.

2.2.4. Pohjanmaan suomalaispitäjien oltermannilaitos 1700-luvun jälkipuoliskolla

Etelä-Pohjanmaan oltermannilaitos oli ensin juurtunut Kyrönjokivarren pitäjiin. Isossakyrössä ja sen kappelissa Ylistarossa, Vähässäkyrössä, Laihialla, johon kuului kappelina Jurva, sekä Kurikassa oltermannilaitoksen toiminta tuntuu 1750-luvulla suorastaan vakiintuneelta, kun kihlakunnankäräjät saivat lähes vuosittain käsitellä kylähallinnon piirissä syntyneitä riita-asioita.¹⁶⁰ Tiedot oltermannilaitoksesta alkoivat kuitenkin 1750-luvun jälkeen vähentyä, ja ainakin Kurikassa järjestelmä jäi pois käytöstä 1700-luvun jälkipuoliskolla. Tähän viittaa Ilmajoen maamiesseuran maaherralle lähettämä kirje.¹⁶¹

”Valtakunnan säätyjen v. 1741 valmistuttamaa ja yleisesti käytettäväksi julkaisemaa kyläasetusta joko ei ollut Ilmajoen pitäjässä ensinkään toteutettu, jos kenties joissakin kylissä oli hyväksytty seurattavaksi, se oli kuitenkin sittemmin, niinkuin ilman hoitoa ja valvontaa jätetty rakennus, ajan oloon kokonaan rappeutunut.”

Kyrönmaan pitäjistä Isossakyrössä oltermannilaitos toimi tehokkaasti 1770-luvulla, mutta kyläasetuksia noudatettiin myös 1790-luvulla.¹⁶² Ylistaron Heikkolan kylänarkussa on vuosiluku 1799.¹⁶³ Vähässäkyrössä puhuttiin oltermanneista käräjillä 1769,¹⁶⁴ ja vuodelta 1786 on säilynyt epätäydellinen kylänoikeuden pöytäkirja.¹⁶⁵ Laihialla valitettiin kylänoikeuden päätöksestä käräjille vuonna 1779,¹⁶⁶ ja Jurvan Niemenkylässä tekivät kylänmiehet yhteisen laiduntamissopimuksen 1799.¹⁶⁷ Tiedoista päätellen oltermannilaitoksen perinne lienee Kyrönmaan pitäjissä yleisesti siirtynyt katkeamattomana 1800-luvun puolelle. Korkeintaan oltermannilaitos on voinut välillä kokea vähäisen taantuman ennen 1800-luvun nousukautta.¹⁶⁸

Lapuanjokilaaksossa oltermannilaitos toimi 1780-luvun puolivälissä.¹⁶⁹ Ruotsin vallan parilta viimeiseltä vuosikymmeneltä tiedot Lapuan ja sen kappelien oltermannilaitoksesta tosin puuttuvat, mutta oletettavasti kylähallintolaitos on jatkanut yhtäjaksoisesti toimintaansa 1800-luvun puolelle, koska 1814 pitäjässä oli yleisesti oltermanneja.¹⁷⁰

Etelä-Pohjanmaan Järvisseudun oltermannilaitoksesta ei vuoden 1752 tiedon jälkeen ole käytettävissä muita havaintoja ennen kuin aivan 1700-luvun lopusta.¹⁷¹ Harvaan asutulla Järvisseudulla oltermannilaitos lienee suurimman osan 1700-lukua ollut sattumanvaraista. Suupohjan lounaisosan, Ilmajoen suurpitäjän (Kurikkaa lukuun ottamatta) sekä Kuortaneen ja Alavuden seuduilta puuttuvat 1700-luvun oltermannilaitosta koskevat

¹⁶⁰ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 62, Isonkyrön käräjäpk. 25.10. 1750 § 41, KOa 63, Ilmajoen käräjäpk. 18.10. 1751 § 29, KOa 64, Vähänkyrön käräjäpk. 30.3. 1752 § 27, KOa 67, Laihian käräjäpk. 12.11. 1753 § 38, KOa 69, Laihian käräjäpk. 8.11. 1754 § 65, KOa 70, Isonkyrön käräjäpk. 10.11. 1755 § 10, KOa 70, Vähänkyrön käräjäpk. 18.11. 1755 § 53, KOa 71, Vähänkyrön käräjäpk. 13.5. 1756 § 46, KOa 73, Vähänkyrön käräjäpk. 5.4. 1757 § 34 sekä KOa 74, Vähänkyrön käräjäpk. 12.12. 1757 § 26.

¹⁶¹ Liakka 1903, s. 100–101 sekä Rinta-Tassi 1980, s. 372.

¹⁶² VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 96, Isonkyrön käräjäpk. 25.10. 1771 § 24, KOa 97, Isonkyrön käräjäpk. 14.3. 1772 § 30, KOa 102, Isonkyrön käräjäpk. 22.2. 1777 § 37, KOa 108, Isonkyrön käräjäpk. 24.2. 1783 § 143, KOa 120, Isonkyrön käräjäpk. 23.2. 1795 § 174 sekä KOa 121, Isonkyrön käräjäpk. 26.10. 1796 § 158.

¹⁶³ Säilytyspaikka: Ylistaron museo.

¹⁶⁴ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 94, Vähänkyrön käräjäpk. 20.10. 1769 § 40.

¹⁶⁵ VMA, Vähänkyrön ka, vanhimmat kylänoikeuden pöytäkirjat, epätäydellinen pöytäkirja 4.6.1786.

¹⁶⁶ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 104, Laihian käräjäpk. 8.4. 1779 § 74.

¹⁶⁷ Jurva-Seuran ark., Niemenkylän kyläkok.pk. 27.3.1799

¹⁶⁸ Ranta-Knuutila 1956, s. 29.

¹⁶⁹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 105, Lapuan käräjäpk. 31.1. 1780 § 58, KOa 107, Lapuan käräjäpk. 14.10.1782 § 56 sekä VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 4.12. 1786 sekä Lehtinen 1963, s. 454–455.

¹⁷⁰ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 31.10. 1814.

¹⁷¹ Ks. lähemmin luku 3.1.8.

asiakirjat tyystin. Kylähallintoa ei näissä pitäjissä ilmeisesti toteutettu, vaikka sitä oli saatettu juurruttaa maaherra Piperin aikoihin.

Keski-Pohjanmaalla ei Perhon- ja Kalajokivarren suomalaiskylien oltermannilaitoksesta ole tietoja 1700-luvulta.¹⁷² Maakunnan keskiosassa Lestijokilaaksossa oltermannilaitoksen sijaan toimi ainakin 1770-luvulle saakka. Vuonna 1765 Lohtajan pitäjänkokouksessa keskusteltiin siltavoudin kappojen kohtalosta. Osa pitäjäläisistä oli sitä mieltä, että siltavoudin kapat pitäisi lakkauttaa ja tiesyynit siirtää kylien oltermanneille. Useimmat kuitenkin vastustivat ajatusta ja katsoivat, etteivät oltermannit olleet riittävän arvovaltaisia tarkastuksiin, minkä takia oli hyvä, jos siltavouti arvioi tiet.¹⁷³ Esimerkki valottaa niitä ongelmia, joita syntyi sovellettaessa oltermannihallintoa vallitsevaan paikallishallintojärjestelmään. Myös Lohtajalla tuntuu kylähallinto taantuneen 1700-luvun viimeisillä vuosikymmenillä, koska pitäjänkokouksissa ei enää puututa oltermannilaitoksen toimintaan ja kärjäpöytäkirjassa mainitaan oltermanni viimeksi 1773.¹⁷⁴ Mahdollisesti Lohtajan oltermannilaitoksen heikentymiseen vaikutti pitäjähallinnon tehostuminen, kun Lohtajalle syntyi 1760- ja 1770-luvun vaihteessa puhdas pitäjänvaltuusto. Vaikka se ei ollut kovin pitkäikäinen, kappelit lähettivät kuitenkin suhteellisen säännöllisesti koko 1700-luvun loppupuolen ajan valtuutettujaan pitäjänkokouksiin.¹⁷⁵ Näin suurpitäjän reuna-alueiden mielipiteet saatiin keskitetyksi pitäjänkokouksessa esille, minkä seurauksena varsinaisen kylähallinnon merkitys supistui.

Lohtajan eteläisessä naapuripitäjässä Kälviällä, johon myöhempi Ullava kuului, oltermannilaitos otettiin käyttöön 1700-luvun lopulla. Pitäjänkokouksessa joulukuussa 1789 keskusteltiin nimismies Fredrik Köpingsonin esityksestä, joka koski oltermannien asettamista kyläkuntiin. Jokainen talonmestaja suostui vuorotellen vastaanottamaan kylänvanhimman tehtävät. Vuoron piti vaihtua vuosittain syyskinkereitten aikaan. Kälviä jaettiin yhdeksään oltermannipiiriin, joihin valittiin kylänvanhimmat. Pitäjänkokous määräsi oltermannit huolehtimaan kaikista niistä tehtävistä, jotka kyläjärjestyksen mukaan heille kuuluivat.¹⁷⁶ Huomiota herättää, että kyläjärjestyksestä puhuttiin itsestään selvänä asiana. Lieneekin ajateltavissa, että Kälviän oltermannilaitos olisi ollut toiminnassa jo aikaisemmin – mahdollisesti 1750-luvulla – mutta että kylähallinto olisi sitten lamaanut. Siksi tarvittiin suoranaista pitäjänkokouksen päätöstä, ennen kuin oltermannit uudestaan ryhtyivät hoitamaan tehtäviään.

Pohjois-Pohjanmaan pitäjissä oltermannilaitos oli vuoden 1750 maantarkastuksen mukaan melkein kaikkialla toteutettuna. Kun tiedot oltermannilaitoksen toiminnasta ovat kuitenkin 1700-luvun jälkipuoliskolta sattumanvaraisia, kiinteällä kyläkeskisellä hallintojärjestelmällä ei voinut olla kovin keskeistä sijaa pohjoispohjalaisen kylän elämässä. Silti oltermanneja oli myös Pohjois-Pohjanmaalla. Maaherra Bror Cederström kirjoitti 1775, että läänin pohjoisissa pitäjissä siltavoudin toimet oli lakkautettu, jolloin teiden hoito ja kunnostus olivat jääneet kruunun viranomaisten ja kyläoltermannien huoleksi.¹⁷⁷

Kovin korkeata arvosanaa maaherra ei oltermannien toiminnasta antanut. Niinpä hän valitti, että oltermannit olivat teettäneet maanteiden kunnostus- ja parannustyöt varsin puutteellisesti ja epäluotettavasti, vaikka nimismiehet olivat heitä valvoneet ja ohjanneet

¹⁷² Kokkolan ja Kalajoen oltermannilaitoksen tilasta ei edes Stillmanin maantarkastus 1750 anna selvää kuvaa.

¹⁷³ Lohtajan ka, pit.kok.pk. 8.4. 1765.

¹⁷⁴ VA, Oulun eteläinen voutikunta ja Korsholman pohjoinen kihlakunta KOa 12, Lohtajan kärjäpk. 11.10. 1773 § 129.

¹⁷⁵ Luukko 1957/2, s. 563–566.

¹⁷⁶ Kälviän ka, pit.kok.pk. 6.12. 1789.

¹⁷⁷ RVA, Landshöfdingarnas skrivelser till KM, Österbottens län, maaherra Bror Cederstömin kirje 15.7. 1775. FR 68.

niin paljon kuin muilta velvollisuuksiltaan olivat ehtineet. Olivatpa oltermannien omat tieosuudet monin paikoin kaikista keinoimmat. Maaherra uskoi, etteivät suurisuuntaiset tieraivaukset ja -parannukset toteutuisi koskaan oltermannien johdolla, koska vuosittain vaihtuvat kylänvanhimmat tuskin lähtivät omalla virkakautenaan huolehtimaan sellaisista parannustoista, joita kyläjärjestys heille määräsi, mutta joihin he itse olivat vastahakoisia. Jos kylänvanhimmat jättivät kunnostamatta omat tieosuutensa, he eivät voineet samaan tehtävään pakottaa toisiakaan.¹⁷⁸

Maaherra Cederströmin vihjausten tarkoitus oli selvä: lakkautetut siltavoudin virat oli mitä pikimmin täytettävä uudestaan, jotta läänin tiestö saataisiin kohtalaiseen kuntoon. Pyrkimyksessään maaherra onnistui, ja vuosisadan lopulla siltavoutijärjestelmä jälleen vakiintui pohjalaisiin kyliin.¹⁷⁹ Huomion kiinnittäminen siltavoutien asemaan kavensi kuitenkin osaltaan pohjois-pohjalaisten oltermannien toimintamahdollisuuksia.

Myös muutamat hajatie-dot Pohjois-Pohjanmaan pitäjistä osoittavat oltermannilaitoksen toimineen 1790-luvulla. Pudasjärven pitäjänkokous antoi 1791 kirkon sakaristossa olleen pitäjänarkun avaimen kolmelle henkilölle, jotka olivat kihlakunnan lautamies Iisak Ervasti, kylän oltermanni Antti Riecki sekä kylän oltermanni ja kuudennusmies Tuomas Pähtilä. Arkkuun koottiin sotilasmaksuja, ja avainten haltijoiden tuli vastaanottaa rahat, merkitä muistiin, mitä kukin oli maksanut, sekä olla rahoista vastuussa.¹⁸⁰ Pudasjärven oltermannit olivat näin jonkinlaisia keräyspäälliköitä. Tämäntapaisia tehtäviä ei kylänvanhimille asetusten mukaan kuulunut, mutta muuallakin on havaittavissa, että oltermannit keräsivät pitäjille kuuluneita maksuja. Lohtajalla oltermannien tehtävät suuntautuivat jo 1760-luvulla etupäässä ”kunnalliseen” veronkantoon, ja Lapualla kylänvanhimmat keräsivät 1786 verorästejä.¹⁸¹

Kuusamossa oli oltermanneja samoihin aikoihin kuin naapuripitäjässä Pudasjärvelä. Vuonna 1793 Kuusamon nimismies Fredrik Planting ilmoitti kirjeessään kruununvoudille, että hän saisi luettelon Kuusamon kyläoltermanneista. Vaikka nimismiehen lupaama luettelo ei ole säilynyt, jos sitä koskaan tehtiinkään, silti ei ole syytä epäillä Kuusamon oltermannien olemassaoloa. Kylänvanhimpia oli pitäjässä saman nimismiehen ilmoituksen mukaan myös 1817.¹⁸²

Pohjois-Pohjanmaan eteläisissä pitäjissä lienee 1790-luvulla ollut niin ikään oltermanneja. Maaherra Johan Fredrik Carpelan lähetti Saloisten kihlakunnan kruununvoudille kirjeen, jossa kehoitettiin toimittamaan maaherran julkaisema rakennusjärjestys mm. Salon kihlakunnan pitäjien oltermanneille sekä kruunun viranomaisille. Heidän oli säilytettävä hallussaan painettuja rakennusjärjestyksiä ja valvottava niiden noudattamista.¹⁸³ Maaherra Carpelanin kirjeessä tuskin olisi oltermanneja mainittu, ellei heitä olisi ollut ainakin jossain osassa Salon kihlakuntaa. Kirjeen lähettämisen aikoihin kihlakuntaan kuuluivat Kalajoen, Pyhäjoen, Siikajoen ja Salon suurpitäjät.

Oltermannilaitoksen lähdetiedot 1700-luvulta kattavat suurimman osan suomenkielistä Pohjanmaata. Ainoastaan Lounais-Suupohjasta, pääosasta Ilmajokea, Kuortaneen ja Alavuden seudulta, Kokkolan suomenkielisestä osasta, Kalajoen, Oulun sekä Hailuodon

¹⁷⁸ RVA, Landshöfdingarnas skrivelser till KM, Österbottens län, maaherra Bror Cederströmin kirje 15.7. 1775. FR 68.

¹⁷⁹ Alanen 1948, s. 405–407.

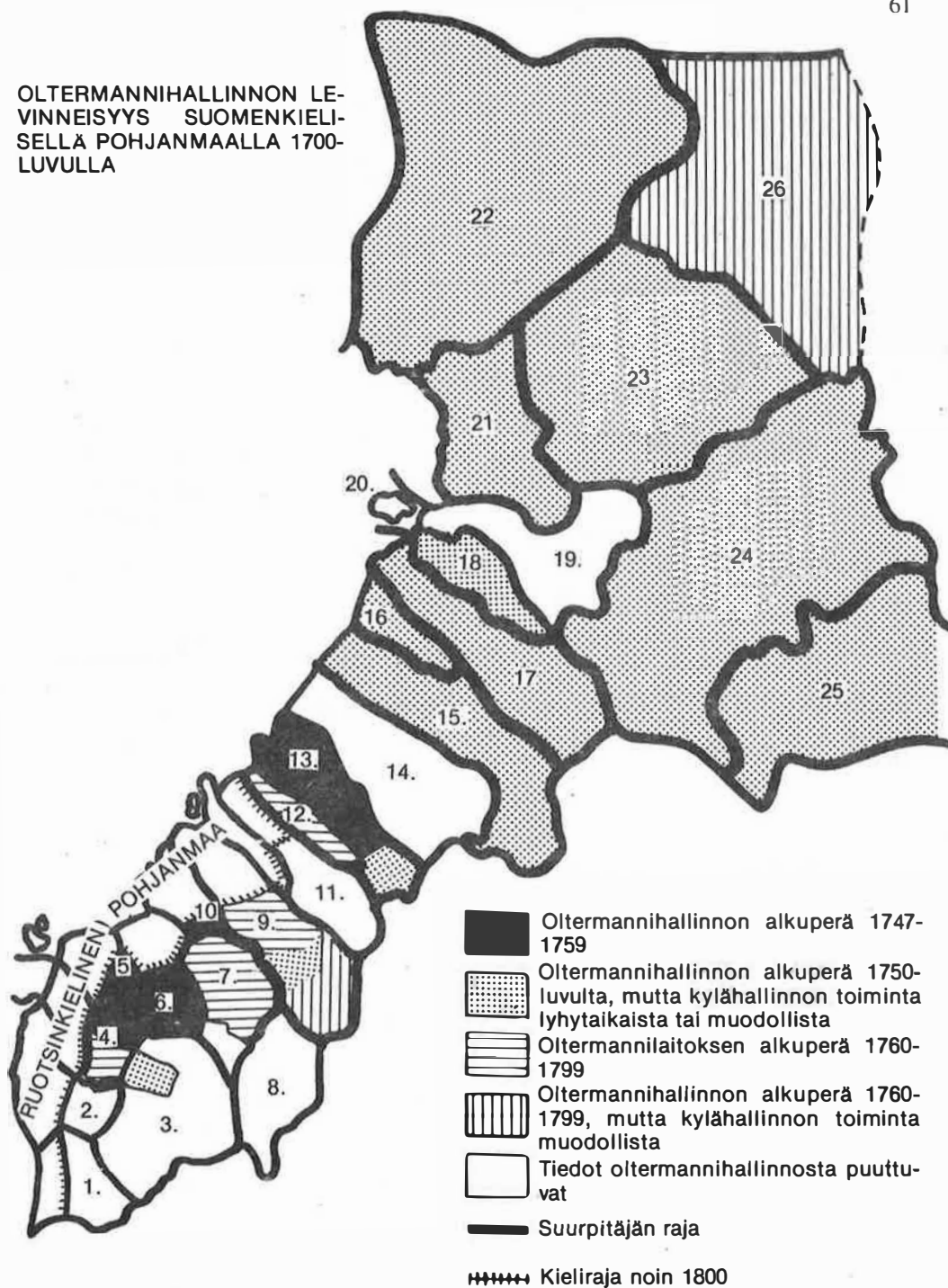
¹⁸⁰ OMA, Pudasjärven ka, pit.kok.pk. 4.7. 1791. FM Raili Rytkösen ystävällisesti osoittama lähde.

¹⁸¹ Luukko 1957/2, s. 573 sekä Lehtinen 1963, s. 455.

¹⁸² OMA, Kemin kruununvoudin arkisto B II:2, nimismies Plantingin kirje kruununvoudille 7.4. 1793 sekä B II:4, nimismies Plantingin kirje kruununvoudille 25.6. 1817. FM Seppo Ervastian osoittamat kirjeet.

¹⁸³ OMA, Saloisten kihlakunnan kruununvoudin arkisto B I:24, maaherra Carpelanin kirje Saloisten kruununvoudille 19.5. 1794.

OLTERMANNIHALLINNON LEVINNEISYYS SUOMENKIELISELLÄ POHJANMAALLA 1700-LUVULLA

Kartassa olevat numerot tarkoittavat seuraavia suurpitäjiä. 1. Lapväärtin suomenkielinen osa, 2. Teuva, 3. Ilmajoki, 4. Laihia, 5. Vähäkyrö, 6. Isokyrö, 7. Lapua, 8. Kuortane, 9. Pietarsaaren suomenkielinen osa, 10. Uudenkaarlepyyn suomenkielinen osa, 11. Kokkolan suomenkielinen osa, 12. Kälviä, 13. Lohtaja, 14. Kalajoki, 15. Pyhäjoki, 16. Salo, 17. Siikajoki, 18. Liminka, 19. Oulu, 20. Hailuoto, 21. Ii, 22. Kemi, 23. Pudasjärvi, 24. Paltamo, 25. Sotkamo ja 26. Kuusamo. Karttojen pohjana Eino Jutikkalan Suomen historian kartasto.

pitäjistä ei ole selviä todisteita kylähallintojärjestelmästä, vaikka sitä niissäkin on voitu toteuttaa jossakin vaiheessa. Pääasiassa kylähallinto oli saatettu voimaan maaherrojen ja muiden viranomaisten hallinnollisin toimin.

Ehkä paikallisten viranomaisten erilaisesta aktiivisuudesta ja toisaalta oltermannilaitoksen toimintamahdollisuuksista johtui osaltaan, että suomenkielisen Pohjanmaan kylähallinto oli varsin monentasoista 1700-luvulla. Kyrönmaan ja Lohtajan pitäjissä sekä lopulta suurimmassa osassa Suur-Lapuaa oltermannihallinto toimi ilmeisesti melko vakiintunein muodoin, ja suoranaisen nousun koki Kälviän kylälaitos vuosisadan lopussa. Järviseudulla uusi järjestelmä pääsi 1750-luvun ensiyritysten jälkeen varsinaisesti vauhtiin 1700- ja 1800-luvun vaihteessa,¹⁸⁴ joskin alueen itäisimmissä kylissä oltermannien merkitys, jos heitä edes valittiin, oli muodollinen. Ilmajoelta oltermannit Kurikkaa lukuun ottamatta puuttuivat kokonaan – Kurikankin oltermannilaitos kuivui kokoon 1700-luvun lopussa.

Pohjois-Pohjanmaan oltermannilaitoksella ei liene yleisesti ollut instituution luonnetta. Pohjoispohjalaiset oltermannit, jos heistä tietoja on, joutuivat lähinnä huolehtimaan viranomaisten apuna vähäpätöisistä keräys- ja tarkastustehtävistä, eikä heidän arvovaltansa maaherra Cederströmin lausunnoista päätellen ollut kovin suuri. Oltermannilaitos ei näin kyennyt syvällisesti vaikuttamaan kyläläisten elämään, ja autonomian ajan alkuun mennessä Pohjois-Pohjanmaan oltermannilaitos lienee Kuusamon seutua lukuun ottamatta menettänyt merkityksensä. Ainakaan Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusta 1817–18 laadittaessa entiseen kylähallintolaitokseen ei millään tavoin viitattu.¹⁸⁵

Aivan 1700-luvun lopussa näkyi rannikon ruotsalaispitäjissä merkkejä oltermannilaitoksen tehostumisesta, ja osittain vaikutukset ulottuivat suomenkieliselle Pohjanmaalle saakka (Kälviä, Järviseutu). Kylähallinnon varsinaisen nousun sai aikaan kuitenkin vasta Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetus, joka aloitti uuden aikakauden oltermannilaitoksen historiassa.

2.2.5. Yleiskatsaus Pohjanmaan kylien 1700-luvun oltermannilaitokseen

Kyläjärjestykset otettiin Pohjanmaalla yleisesti käyttöön jo ennen isoonjakoon ryhtymistä. Vaikka jakotoimitukset aloitettiin Kyrönmaan pitäjistä, kylähallintojärjestelmä oli ehtinyt toimia toistakymmentä vuotta, ennen kuin peltojen ja niittyjen jako 1760-luvun alkuun mennessä valmistui Laihialla, Vähässäkyrössä ja Isossakyrössä.¹⁸⁶ Mutta isojakokaan ei tehnyt kyläjärjestyksiä tarpeettomiksi, sillä tontteja siirrettiin harvoin. Useissa kylissä säilyivät yhteiset vainioaitaukset ja myös vainiopakko.¹⁸⁷ Niinpä Lapuan vuoden 1769 kyläjärjestys laadittiin vasta isonjaon jälkeen. Järjestäytynyt yhteistyö ilmeisesti kannatti isossajaossa moniin lohkoihin jääneiden peltojen viljelemisessä ja niittyjen nautinnassa. Isonjaon puutteellisuuksien takia olot pohjalaiskylissä pysyivät sellaisina, että jaon jälkeenkin oltermannihallinnolle tarjoutui toimintamahdollisuuksia.

Jos verrataan Pohjanmaan ja Hämeen kylähallintolaitoksia toisiinsa, voi niissä vielä 1700-luvulla havaita yhtäläisyyksiä. Kummassakin maakunnassa kyläjärjestysohje omaksuttiin ikään kuin passiivisesti, ja vain poikkeustapauksissa laadittiin omia

¹⁸⁴ Järviseudun vanhimmat säilyneet oltermanninsauvat ovat Kortesejärveltä. Kahdessa sauvassa on vuosiluku 1803.

¹⁸⁵ Ks. lähemmin luku 3.2.2.

¹⁸⁶ Kuusi 1914, s. 86–87 ja 101–102.

¹⁸⁷ Kuusi 1914, s. 130–131, Kuusi 1933, s. 37, Jutikkala 1958, s. 250–251 sekä Virrankoski 1975, s. 49.

järjestyssäntöjä. Samoin sekä Hämeessä että Pohjanmaalla esiintyi kyläjärjestyksiä kohtaan epäluuloa.¹⁸⁸ Kun Hämeessä 1700-luvun kyläasetukset vähitellen menettivät merkitystään 1800-luvun alussa, oli samanlaisia kylähallinnon heikentymisen merkkejä havaittavissa myös Pohjanmaalla.

Lähinnä ulkonaisena Pohjanmaan ja Hämeen 1700-luvun kylähallintolaitosten erona voi pitää sitä, ettei Hämeestä ole säilynyt oltermanninsauvoja tai kylänkapuloita.¹⁸⁹ Tosin suomenkieliseltäkin Pohjanmaalta niitä on tavattu vain muutamia, mutta osa sauvoista ja kapuloista on saattanut hävitä. Sitä paitsi Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalta ei ole 1700-luvun sauvoja lainkaan, ja myös 1800-luvulla vakinaiset sauvat olivat Keski-Pohjanmaalla harvinaisia.¹⁹⁰ Hämäläisten oltermanninsauvojen puuttumisen ei käytännössä tarvinnut merkitä oltermannilaitoksen tehottomuutta myöskään siksi, että kyläjärjestysohje antoi mahdollisuuden kutsua kyläkokoukset koolle paitsi sauvalla myös puhaltamalla torveen tai rummuttamalla (§ 1). Jälkimmäisiä tapoja on voitu hyvinkin käyttää Hämeessä.¹⁹¹ Ypäjän Levästä on perimätieto, että kylänvanhin kutsui isännät koolle puhaltamalla keskellä kylää häränsarvitorvella, kun jostakin yhteisestä asiasta oli neuvoteltava.¹⁹² Lisäksi eteläiset maakunnat olivat vanhan rukoustorviperinteen aluetta.¹⁹³ Hämäläisten oltermanninsauvojen puuttumista onkin lähinnä pidettävä Pohjanmaan kylähallintoon nähden vain näennäisenä ja osittaisena eroavuutena, joka samoin kuin Urjalan Salmen kyläasetuksen hallinnollinen ylimalkaisuuskaan ei vielä merkinnyt ratkaisevaa poikkeamaa pohjalaisesta oltermannilaitoksesta.

Kuitenkin Pohjanmaan oltermannilaitoksessa esiintyi jo 1700-luvulla myös sellaisia piirteitä, jotka ennakoivat maakunnan kylähallinnolle suurempaa merkitystä kuin Etelä-Suomen lääneissä. Suomen muihin maakuntiin verrattuna Pohjanmaan oltermannilaitos käsitti alusta lähtien alueellisesti laajemman ja yhtenäisemmän kokonaisuuden. Pohjanmaan oltermannilaitoksen voimakkaassa levinneisyydessä kuvastuivat selvästi maaherra Piperin ja pitäjien nimismiesten kyläasetusten levittämispyrkimykset, jotka antoivat tehokkaan sysäyksen koko pohjalaiselle kylähallinnolle 1700-luvun puolivälissä. Vaikka eteläistenkin läänien maaherrat kyselivät rahvaan mielipidettä kyläjärjestyksistä, heidän ei kuitenkaan tiedetä järjestäneen maantarkastuksia kyläasetusten käyttöön ottamiseksi, kuten meneteltiin Pohjanmaalla.

Toisaalta kylähallinnon levinneisyyteen Pohjanmaalla saattoi vaikuttaa myös Pohjanmaan jokivarsien alava maasto ja uudisraivaus. Tasaisissa jokilaaksoissa ojittaminen oli välttämätöntä, ja yhtenäiset niittymaat vaativat järjestelmällistä aitaamista. Lapuan Alajoella jouduttiin 1700-luvun jälkipuoliskolla tekemään useita aitajakoja, koska niittyjen raivaamisen takia entiset jaot vanhentuivat.¹⁹⁴ Kyläläisten keskinäinen yhteistyö muodostui tällöin erityisen tärkeäksi. Uusien peltojen ja niittyjen raivaamisessa säännöstelty yhteistyö oli tarpeellista myös siksi, että taloluvun nopean kasvun takia maata oli entistä tarkemmin hyödynnettävä. Kun Pohjanmaan taloissa oli suuri karjakanta, niityistä ja laitumista oli pyrittävä saamaan mahdollisimman paljon irti. Uudestaan alkanut kydönpoltto vaati lisäksi suurten laskuojien avaamista. Oman ongelmansa muodosti ennen isoajakoa rajojen epämääräisyys, joka helposti aiheutti

¹⁸⁸ Jutikkala 1934/1, s. 296–299 ja Cederberg 1950, s. 227.

¹⁸⁹ Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa (2045:66–67) on valokuva kahdesta aakaalaisesta viestikapulasta, jotka muistuttavat kylänkapuloita. Lähteestä ei kuitenkaan ilmene viestikapuloiden käyttötarkoitus.

¹⁹⁰ Keski-Pohjanmaalta on löydetty ainoastaan kolme oltermanninsauvaa, yksi sekä Halsualta, Kannuksesta että Kaustiselta.

¹⁹¹ Virtanen 1934, s. 467, Valonen 1951, s. 169–177 ja Laurikkala 1961, s. 139.

¹⁹² Aaltonen 1931, s. 78.

¹⁹³ Valonen 1951, s. 169–177.

¹⁹⁴ Luukko 1950/2, s. 96–106 ja Lehtinen 1963, s. 403–406.

riitoja. Kuvaavaa onkin, etteivät kaikin paikoin kyläjärjestysohjeen määräykset edes riittäneet 1750-luvulla. Uudessakaarlepyyssä muutamat kylät lisäsivät asetukseensa pykälää, joissa säännösteltiin metsänkayttöä ja korostettiin rajojen koskemattomuutta.¹⁹⁵

Maatalouden ja muun elinkeinoelämän lisääntynyt yhteistyötarve saattoi juuri 1700-luvun puolivälin jälkeen olla Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla suurempaa kuin Etelä-Suomen lääneissä. Varsinais-Suomen, Satakunnan ja Hämeen rintamaiden sarkajako, joka osittain oli keskiaikaista perua, pakotti kyläläiset jo varhain säännönmukaiseen yhteistyöhön, sillä talojen pelto-osuudet oli pirstottuina niin moniksi kymmeniksi kappaleiksi, että niitä oli mahdotonta erikseen aidata ja viljellä. Siksi kyläkokouksissa oli välttämättä neuvoteltava aidanpanoista ja peltotöistä.¹⁹⁶ Näihin oloihin kyläjärjestykset tietenkin hyvin soveltuivat, mutta jo ennen niiden olemassaoloa kylähallinnon täytyi olla vakiintunutta. Kyläjärjestykset eivät ehkä olisi ratkaisevasti muuttaneet vallinnutta tilannetta – yhteistoiminta olisi enintään lainmukaistunut ja täsmentynyt. Länsi- ja Etelä-Suomen kylissä ei kenties ollut 1700-luvun puolivälissä isonjaon kynnyksellä riittävästi uutta tarvetta järjestelmän muuttamiseen. Ainakin Satakunnassa aidantarkastusjärjestelmä vaikuttaa niin kiinteältä,¹⁹⁷ etteivät kyläasetukset kyenneet sitä korvaamaan, kun hallinnollista pakkoa ei käytetty.

Etelä- ja Keski-Pohjanmaan tiheimmin asutuilla alueilla asianlaita oli jossain määrin toinen, sillä peltojen ja niittyjen jako oli huomattavan epäsäännöllistä. Jakotoimitukset ja tangotukset tarkoittivat tuskin muuta kuin lohkojen järjestelyjä kylävainioissa, joissa yhteisiä aitauksia oli tavallisesti vain muutamalla naapuritalolla – ei välttämättä kaikilla kylän taloilla.¹⁹⁸ Toisaalta kuitenkin talojen pellot saattoivat sijaita useassa eri kylässä, joten yhteistoimintaa, vaikka sitä esiintyi, kuten aidantarkastusmiesten valinnat osoittavat, oli ehkä vaikea organisoida ja mahdollisesti se oli myös vanhastaan hajanaisempaa ja epäyhtenäisempää kuin etelän sarkajakoalueella. Kun 1700-luvun jälkipuoliskolla voimakkaan väestönkasvun takia asutus tihentyi, elinkeinoelämä laajentui ja rintamailla alkoi esiintyä tiettyä tilanpuutettakin, oli peltojen ja niittyjen nautintaa tehostettava, mikä edellytti entistä kiinteämpien yhteistyömuotojen etsimistä. Ehkä juuri siksi Etelä- ja Keski-Pohjanmaan jokivarsilla tarvittiin enemmän kuin ennen sellaista yhteistyötä kokoavaa ja keskittävää kylähallinto-organisaatiota, minkä kyläasetukset tarjosivat. Ne antoivat viranomaisille, papistolle ja paikallishallinnon elimille mahdollisuuden luoda oltermannihallinnosta koko yhteisön taloudellista toimintaa säätelevän auktoriteetin. Väestöpohjassa ja elinkeinoelämässä esiintyneet muutokset loivat mahdollisesti edellytyksiä myös uusien ja vieraiden vaikutteiden omaksumiselle, jolloin ne saattoivat paremmin sulautua entisiin yhteistoimintamuotoihin. Niinpä Etelä-Pohjanmaalla, jossa vuorokapulat olivat yleisiä, saatettiin lumirekikapulaa säilyttää oltermannin luona, koska hän tarkasti myös tieosien kunnon.¹⁹⁹

Vaikka oltermannilaitoksen toiminta-alue Pohjanmaalla supistui 1700-luvun jälkipuoliskolla, kylähallinto jäi pysyvästi vaikuttamaan juuri niissä jokilaaksoissa, jotka sijaitsevat ruotsalaisaluetta lähellä ja joissa oli tiheä asutus. Ruotsalaiskylien esimerkin vaikutusta ei kyllä voi täsmällisesti mitata, koska kylähallinto kummallakin alueella perustui samanlaisiin järjestyssääntöihin, mutta jo se tosiseikka, että oltermannilaitos alkoi ja vakiintui ruotsinkielisellä Pohjanmaalla aikaisemmin kuin suomalaiskyliissä, viittaa rannikkoseudulta, jopa Ruotsista saakka saapuneisiin virikkeisiin. Sitä paitsi

¹⁹⁵ Huldén 1932, s. 39–48 ja Ahlbäck 1971, s. 37–38.

¹⁹⁶ Jutikkala 1958, s. 73–81.

¹⁹⁷ Jokipii 1974, s. 98–99.

¹⁹⁸ Luukko 1945, s. 76–80, Alanen 1949, s. 12–14, Luukko 1950/1, s. 265–267 sekä Jutikkala 1958, s. 77–78.

¹⁹⁹ Sirelius 1921, s. 522–524.

Kyrön-, Lapuan- ja Lestijokien varsilta oli hyvät ja perinteiset liikenneyhteydet ruotsalaisalueelle, eikä kielirajan jyrkkyednkään tarvinnut estää kylähallinnon syntyä ja säilymistä, sillä oltermannilaitos näyttää alusta lähtien saaneen taakseen ruotsin kieltä osanneiden säätyläisten tuen.

Pohjanmaan kylähallinnon toteuttamisessa oli jo 1700-luvulla merkittävää se, että papiston johtamat pitäjän- ja kirkonkokoukset ryhtyivät toimimaan tarmokkaasti kylähallinnon hyväksi. Monet pitäjän- ja kirkonkokoukset antoivat oltermanneille tehtäviä, ja osa niistä hyväksytti alueilleen myös kyläjärjestyksiä, mitä ei tiedetä tapahtuneen Hämeessä ja Satakunnassa. Juuri pitäjänkokoukset ja papisto jatkoivat maaherra Piperin työtä oltermannilaitoksen kehittämisessä, jolloin kylähallinnon perinne ei päässyt katkeamaan. Pitäjien intressinä oli ehkä oltermannilaitoksen välityksellä lisätä talojen paloturvallisuutta, koska paloapujen maksaminen siirtyi näihin aikoihin pitäjille,²⁰⁰ sekä taistella jo pikkuvihan jälkeen alkanutta nuorisolevottomuutta vastaan.²⁰¹

Pohjanmaan oltermannilaitoksen olisi saattanut käydä samoin kuin Hämeessä, elleivät pitäjänkokoukset olisi kiinnittäneet kylähallintoon huomiota. Kun Ilmajoen pitäjänkokous 1700-luvulla suhtautui passiivisesti kyläjärjestyksiin, jo alkuun päässyt kylähallinto menetti nopeasti merkityksensä. Onkin ajateltavissa, ettei Suomen oloissa yhden tai parin naapurikylän voima yksin riittänyt, kuten kyläjärjestysohje edellytti, ylläpitämään sellaista kyläkeskistä yhteistoimintaa, kuin kiinteältä kylähallinnolta onnistuakseen vaadittiin. Oltermannilaitoksen taakse tarvittiin aivan ilmeisesti kylälaitosta voimakkaam-pien instituutioiden kannatus. Tällainen välitön tuki saatiin Pohjanmaalla pitäjän- ja kirkonkokouksilta, vaikka lääninhallitus oli pannut kylähallinnon alkuun.

Pitäjänkokouksen pyrkimykset saattoivat kohdata sikäli otollisen maaperän, että Pohjanmaan maanviljelijäväestö nähtävästi oli sosiaalisesti yhtenäisempää kuin eteläisissä maakunnissa.²⁰² Perintötalojen luku oli Pohjanmaalla suhteellisesti huomattavasti suurempi kuin Etelä- ja Länsi-Suomessa, samoin Pohjanmaalta puuttuivat ratsutilat, ja säätyläisviljelijöitä oli vähän. Kun kantatalojen halkominen oli Pohjanmaalla jatkuvasti yleistä, on ajateltavissa, että talot olivat varallisuudeltaan homogeenimpia kuin Etelä-Suomen kartanoalueella. Maanviljelijäväestön sosiaalinen yhtenäisyys saattoi lisätä talonpoikien itseluottamusta ja rohkeutta osallistua yhteisten asioiden hoitamiseen, mihin kyläjärjestykset antoivat lisämahdollisuuden. Maanomistajien välille ei myöskään kovin helposti päässyt syntymään yhteiskunnallista ristiriitaa. Yhteishengelle, jota järjestynyt kylälaitos tarvitsi, oli Pohjanmaalla mahdollisesti paremmat sosiaaliset edellytykset kuin Länsi- ja Etelä-Suomessa. Niinpä Itissä väestön vastakohtaisuus lienee ollut esteenä kiinteätä kylähallintoa vaatineen oltermannilaitoksen syntymiselle.²⁰³

Yhteenvetona voi ilmaista, että Pohjanmaan etelä- ja keskiosissa oli edellytyksiä oltermannilaitoksen toteuttamiselle itsehallinnollisten perinteiden, asutuksen tihentymisen, suurten hallinnollisten yksiköiden, tilusten seka-aseman ja maanomistusolojen epäkohtien takia. Peltojen ja niittyjen raivauksen ja nautinnan vaatima yhteistyötarve Pohjanmaan alavilla mailla, isonjaon puutteellinen toteuttaminen, ruotsalaisen rannikko-seudun esimerkki, uusien vaikutteiden omaksumishalu, maanviljelijäväestön sosiaalinen yhtenäisyys sekä ennen kaikkea viranomaisten, harvalukuisten säätyläisten ja paikallisten hallintoelinten jatkuvat ponnistelut kyläasetusten käyttöön ottamiseksi olivat luultavasti niitä tekijöitä, jotka ratkaisevimmin vaikuttivat siihen, että oltermannilaitos suomenkieli-

200 Alanen 1967, s. 67–68.

201 Ylikangas 1976, s. 229.

202 Ks. myös Ylikangas 1981, s. 229.

203 Halila 1939, s. 490.

sellä Pohjanmaalla sai jo 1700-luvun jälkipuoliskolla laajan levinneisyyden. Vaikka Länsi- ja Etelä-Suomessa olivat ulkoiset edellytykset kylähallinnolle ainakin yhtä hyvät kuin Pohjanmaalla, viranomaisten ja säätyläisten toimet eivät ehkä olleet riittävän määrätietoisia ja pitkäjänteisiä, tai ne kaatuivat väestön vastustukseen. Vakiintuneet yhteistoimintamuodot kykenivät näin Suomen eteläisissä lääneissä säilyttämään asemansa, eikä uusi järjestelmä pystynyt niitä yleisesti korvaamaan tai muuttamaan.

Kokonaisuudessaan 1700-luku voidaan vielä laskea Pohjanmaan oltermannilaitoksen alkuvaiheisiin, sillä vaikka kylähallinto muihin maakuntiin nähden oli laaja-alaista, kylälaitoksen toiminta maakunnan eri osissa oli epäyhtenäistä. Pohjanmaan oltermannilaitos joutui 1800-luvun alussa aivan uuteen vaiheeseen, kun säätyläisten muodostama Ilmajoen maamiesseura otti ohjelmaansa kylähallinnon voimaan saattamisen.

3. UUDET KYLÄASETUKSET OLTERMANNILAITOKSEN TOIMINNAN TEHOSTAJINA 1800-LUVULLA

3.1. Oltermannilaitoksen toinen nousukausi Vaasan läänin suomenkielisissä pohjalaispitäjissä

3.1.1. Ilmajoen kyläasetuksen syntyminen 1805

Ilmajoen vilkkaasti toimintaansa aloittanut maamiesseura kiinnitti alusta lähtien huomiota oltermannilaitoksen kehittämiseen, sillä jo ennen seuran syntymistä oli havaittu, että suurpitäjistä puuttui kylähallintojärjestelmä. Seuran perustajajäseniin kuulunut ilmajokelainen tilanomistaja maisteri Salomon Hanelles mainitsi 1801 Suomen Talousseuralle lähettämässään kertomuksessa, ettei Ilmajoella ollut voimassa kyläasetusta.¹ Mutta varsinaisen sysäyksen kyläasetuksen laatimiselle antoi vasta maamiesseura, sillä sen toiminnalle oli tärkeää, että pitäjässä oli organisaatio, jonka välityksellä tiedot saattoivat levitä maanviljelijäväestön piiriin. Niinpä maamiesseuran pöytäkirjaan on 15.10.1804 kirjoitettu:²

”Kun kyläasetuksia ja kylänoikeuksia ei ole Ilmajoella eikä muissa lähipitäjissä asianomaisesti hyväksytty ja vahvistettu, niin on Maamiesseura hyvin havainnut ne monet haitat, jotka tästä ovat varmana seurauksena. Tämän puutteen vuoksi vaikeutuvat sangen suuresti Seuran yritykset antaa vaikutusalueellansa hyödyllisiä neuvoja työtätekevälle maanviljelijälle.”

Pöytäkirjamerkinnän jälkeen tapahtumat etenivät nopeasti, sillä maamiesseura kehotti maisteri Salomon Hanellesta laatimaan pitäjälle kyläasetuksen.³ Seura ilmeisesti valitsi oikean henkilön tehtävään, sillä Hanelles tunsii verraten hyvin paikalliset olot, olihan hän itse maanviljelijä ja lisäksi laatinut pitäjänsä maanviljelyksen tilasta Suomen Talousseuralle selostuksen nimeltä ”Yritys Ilmajoen pitäjän kertomukseen”. Nähtävästi hän oli myös selvillä oltermannihallinnon toimintaperiaatteista, koska 1801 osasi kaivata kyläasetusta.⁴

Hanelleksen laatima asetusehdotus valmistui joulukuussa 1804, ja sen suomensi kappalainen N. Lagus välittömästi.⁵ Maaherranvirasto vahvisti kyläasetuksen 15.1.1805, ja pitäjänkokouksessa se hyväksyttiin 11.2.1805. Erikoista on, että maamiesseura hankki ensin maaherran vahvistuksen ja toi esityksen vasta sen jälkeen pitäjänkokoukseen. Ehkä näin haluttiin varmistaa kyläasetuksen hyväksyminen pitäjänkokouksessa, kun asetuksella oli jo ennen päätöstä takanaan maaherran arvovalta ja tuki. Kyläasetus painettiin Vaasassa ”Londicerin lesken tykönä” vielä samana vuonna, ja otsikoksi merkittiin ”Uudistettu Kylän Asetus Ilmajoen Pitäjäsä”. Pykälää siinä on kaikkiaan 32. Painatuskustannukset saatiin ”Sawu Lugun jälkeen”, ja jokaiselle talolliselle jaettiin asetusta yksi kappale.⁶

Samassa pitäjänkokouksessa, jossa kyläasetus otettiin käyttöön, hyväksyttiin myös maisteri Hanelleksen laatima ehdotus talojen jaoksi kylätuomaripiireihin. Lokakuussa 1805 maamiesseura valitsi jäsenistänsä puheenjohtajia oltermanninläänien kokouksiin, joissa nimitettiin kylänoikeudet, ja joulukuun 15. päivään mennessä nämä vaalit oli

¹ Hanelles 1903, s. 12.

² Liakka 1903, s. 99–100.

³ Liakka 1903, s. 100.

⁴ Maisteri Hanelleksen kertomus on painettu 1903. Ks. myös painetun kertomuksen s. 12.

⁵ Liakka 1903, s. 100.

⁶ Ilmajoen kyläasetus 1805, s. 1–2 ja 16.

suoritettu.⁷ Näin maamiesseura piti huolta siitä, ettei kyläasetus jäänyt vain paperille, vaan se saatettiin voimaan koko pitäjässä.

Ilmajoen kylätuomaripiirien rajat eivät ole määriteltävissä, koska pitäjänkokouksen pöytäkirjat eivät ole tältä ajalta säilyneet. Joka tapauksessa uudistettu kyläasetus otettiin käyttöön paitsi Ilmajoella myös sen kappeliseurakunnissa. Niinpä Jalasjärven Luopajärven vanhin kyläkokouksen pöytäkirja on vuodelta 1806,⁸ ja samaten Seinäjoen kylänarkussa – Seinäjokiin oli tällöin vain yksi Ilmajoen kylä – on säilynyt jäljennös helmikuussa 1806 toimitetuista tiejaoista.⁹ Kauhajoella oltermannilaitos toimi ainakin jo 1807.¹⁰ Kurikassa oltermannien valinta viivästyi muutamissa kylissä siksi, ettei kurikkalaisia ehditty ajoissa kutsua siihen pitäjänkokoukseen, jossa kyläjärjestys hyväksyttiin.¹¹ Kuitenkin 1809 Kurikan kaikissa kylissä olivat jo oltermannit.¹² Peräseinäjoella oltermannilaitos oli käytössä viimeistään vuonna 1821.¹³ Vaikka kaikista Ilmajoen kappeliseurakunnista ei ole yksityiskohtaisia tietoja kylähallinnon alkamisajasta, näyttää todennäköiseltä, että asetus oli varsin pian sen laatimisesta voimassa koko suurpitäjässä.¹⁴ Ilmajoen kirkonkylän kyläkokouksen pöytäkirjasta vuodelta 1813 ilmenee, että Suur-Ilmajoella oli tällöin 23 oltermanninläänää.¹⁵

Uudistetulla kyläasetuksella oli aikaisten käsityksen mukaan välitön hyödyllinen vaikutus maatalouden yhteistoimintaan. Maamiesseura totesi jo ensimmäisenä kolmivuotiskautenaan, miten maanviljelykselle haitalliset riidat olivat vähentyneet, miten tiluksia oli ryhdytty paremmin aitaamaan ja miten moni huolimatonkin maamies oli saatu sysätyksi vireään toimintaan.¹⁶ Samoin saattoi kirkkoherra Erik Johan Frosterus 1814 sanoa:¹⁷

”Sitäpaitsi on tämä kyläasetus vaikuttanut sen suuren hyödyn, että tuomioistuinten edessä ratkaistavat oikeusjutut ovat Ilmajoen pitäjässä tuskin puolta siitä, mitä väkilukuun verraten naapuripitäjissä ilmoitetaan kihlakunnan oikeuteen käsiteltäväksi.”

Ilmajoen uudistettu kyläasetus vaikutti sekä pitäjän taloudelliseen että henkiseen elämään, samalla kun maamiesseura toi Ilmajoen suurpitäjän oltermannilaitoksen piiriin. Mutta uuden kyläasetuksen vaikutus ei pysähtynyt yksin Ilmajoelle, sillä kylähallinto elpyi lähes koko Etelä- ja osaksi Keski-Pohjanmaalla saakka. Kylähallinto voimistui lähinnä kahdella tavalla: joko siten, että pitäjät tai kylät omaksuivat maamiesseuran kyläasetuksen sellaisenaan, tai siten, että Ilmajoen uudistetun kyläasetuksen antamasta herätteestä laadittiin uusia pitäjänkyläasetuksia.

3.1.2. Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetuksen vaikutusalue

Maamiesseuran teettämä kyläasetus Ilmajokea ja sen kappeliseurakuntia varten ei voinut jäädä huomaamatta naapuripitäjissä, sillä seuraan kuului säätyläisjäseniä oman

⁷ Liakka 1903, s. 101–102.

⁸ EPMA, Luopajärven kyläkok.pk. 21.6. 1806.

⁹ EPMA, Seinäjoen kyläkok.pk. 16.7. 1806 (jäljennös) sekä Liakka 1934, s. 576.

¹⁰ Kauhajoen ka, kirkkok.pk. 15.3. 1807. Ks. myös Eräs kylänoikeuden päätös Kauhajoelta, s. 55–56.

¹¹ Rinta-Tassi 1980, s. 372.

¹² Kurikan ka, kirkkok.pk. 23.4. 1809.

¹³ Peräseinäjoen ka, kirkkok.pk. 2.9. 1821. Ks. myös Ilkka 7.11.1957.

¹⁴ Liakka 1903, s. 102. Liakka arvelee, että kyläasetus olisi otettu käyttöön noin vuoden kuluttua sen laatimisesta koko suurpitäjässä.

¹⁵ VMA, Ilmajoen ka, kirkonkylän kyläkok.pk. 4.6. 1813.

¹⁶ Liakka 1903, s. 102.

¹⁷ Liakka 1903, s. 102–103.

pitäjän ulkopuolelta.¹⁸ Sitä paitsi maamiesseuran toimintaa ja kyläasetusten käyttöönottoa selostettiin sanomalehdissä. Ilmajoen kappalainen ja maamiesseuran sihteeri Johan Gabriel Toppelius julkaisi Åbo Tidningissä 1807 kirjoituksen, jossa kyläasetuksista sanottiin seuraavasti:¹⁹

”Kun Seura on saanut tietää olevan monia suuria esteitä ei vähemmän toiminnassaan kuin yleensä maanviljelyksen kehityksessä, että Ilmajoen pitäjän rahvaalta on puuttunut tietty kyläjärjestyslaitos, on Seura huolehtinut sellaisen erittäin hyödyllisen järjestyksen käytäntöön ottamisesta.”

Paitsi yleistä jälkisuutta Ilmajoen kyläasetus oli alusta alkaen saanut taakseen myös läänin maaherran arvovallan. Vaikka yksityiskohtaisesti ei ole voitu selvittää maaherrojen Magnus Vanbergin ja Carl de Camallin toimenpiteitä kyläjärjestysten levittämiseksi, oli ainakin heidän suhtautumisensa kyläasetuksiin myönteinen. Vuonna 1806 maaherra Vanberg kuulutti Ilmajoella laaditun kerjäläisten kulkua estävän säädöksen esikuvaksi lääninsä pitäjille. Tässä säädöksessä kaikkien kylänoikeuksien jäsenten täytyi kuudennusmiesten kanssa valvoa, ettei pitäjän sisälle pääsyt laittomasti toisten pitäjien kerjäläisiä.²⁰ Vuonna 1816 maaherra de Camall tähdensi kyläasetusten suurta merkitystä ja kehotti niitä ottamaan käyttöön.²¹

Ensimmäisenä Ilmajoen kyläasetus lienee oman pitäjän ulkopuolella omaksuttu parissa Isonkyrön kylässä: Ulvilassa ja Laurolassa. Tämä tapahtui toukokuussa 1806, jolloin mainittujen kylien isännät tekivät asiasta kirjallisen sopimuksen.²² Mahdollisesti muutkin Isonkyrön kyläkunnat omaksuivat näihin aikoihin uudistetun kyläasetuksen, koska vuonna 1813 oltermanneista ja heidän lautamiehistään puhuttiin ”vallan tuttuina kunnallisina virkamiehinä”.²³ Ulvilan ja Laurolan kylät olivat uuden kyläasetuksen välittäjiä, sillä Isonkyrön pitäjänkokous hyväksyi 15.1.1815 koko pitäjälle Ilmajoen kyläasetuksen oltermannihallinnon perustaksi. Samassa kokouksessa myös todettiin, miten muutamat kylät, joiden nimiä ei mainita, olivat jo yksityisesti ottaneet käytäntöön Ilmajoen kyläasetuksen.²⁴ Se tuli voimaan myös Isonkyrön kappeliseurakunnassa Ylistarossa. Vielä samassa kuussa hyväksyttiin Isonkyrön ja Ylistaron oltermanniläänien rajat.²⁵

Mutta ennen kuin Isossakyrössä uudistettu kyläasetus oli virallisesti hyväksytty, kuortanelaiset olivat ryhtyneet vastaavanlaiseen toimintaan. Näihin aikoihin Kuortane, joka 1799 oli eronnut Lapuan suurpitäjästä, muodosti oman emäpitäjän, johon kuuluivat kappeliseurakuntina Alavus ja Töysä.²⁶ Kuortaneen pitäjänkokouksessa otettiin 1810 esille kysymys kyläneuvostojen perustamisesta ”hyvän järjestyksen ja hyödyllisen taloudenpidon edistämiseksi kyläkunnissa”. Näiden päämäärien saavuttamiseksi pitäjänkokous hyväksyi emäpitäjän alueelle Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetuksen, jonka mukaan kaikki asiat oli ratkaistava kyläneuvostoissa. Kuitenkin sovittiin, että yleisessä pitäjänkokouksessa kyläasetukseen voitiin tehdä lisäyksiä, mikäli tulevaisuudessa asiat niin vaatisivat tai mikäli paikalliset olot niin edellyttäisivät. Kyläasetus päätettiin

¹⁸ Bäckman 1852, s. 153.

¹⁹ Åbo Tidning 25.7.1807.

²⁰ VMA, Jalasjärven ka, maaherra Vanbergin kuulutus 9.5.1806.

²¹ VMA, Jalasjärven ka, maaherra de Camallin kuulutus 22.5.1816.

²² Hakosalo, Vaasa 19.2.1914 sekä Alanen 1945, s. 22, jossa on sopimuspaperista valokuva.

²³ Hakosalo, Vaasa 19.2.1914.

²⁴ VMA, Isonkyrön ka, pit.kok.pk. 15.1.1815.

²⁵ VMA, Isonkyrön ka, pit.kok.pk. 29.1.1815.

²⁶ Klemetti 1932, s. 209.

painattaa erikseen Kuortanetta varten, samalla kun pitäjä jaettiin kahdeksaan oltermannipiiriin.²⁷

Kuortanelaiset saivat kyläasetukselleen lääninhallituksen vahvistuksen 17.8.1810. Maaherranvirasto perusteli kyläasetuksen hyväksymistä nimenomaan sillä, että asetus oli ”hyvän järjestyksen voittamiseksi sovelias ja johdettava”. Kuortaneen kyläasetuksen painoi 1810 Carl Londicerin kirjapaino Vaasassa. Asetuksen nimenä on ”Uudistettu Kylän Asetus Kuortanen Pitäjässä”, mutta se on sisällöltään täydellinen kopio Ilmajoen ensimmäisestä kyläasetuksesta.²⁸

Kuortaneen kyläjärjestyshankkeen alullepanija oli todennäköisesti kirkkoherra Karl Fredrik Stenbäck, vaikka asiaa pöytäkirjassa ei erityisesti mainittu. Kirkkoherralle oltermannilaitos oli tuttu jo lapsuudestaan, jonka hän oli viettänyt Alahärmässä ja jossa hän oli ollut kappalaisena lähes 20 vuotta. Muutettuaan Alahärmästä Kuortaneen kirkkoherraksi hän tietenkin mielellään järjesti asiat samalla tavalla uudessa seurakunnassa, mihin oli tottunut Alahärmässä.²⁹

Kirkkoherra Stenbäck oli taloudellisista kysymyksistä kiinnostunut pappismies, joten senkin takia hän soveltui kylähallinnon kehittäjäksi. Vuonna 1817 Suomen Talousseura julkaisi hänen muistionsa rahvaan taloudenpidosta. Kirjoituksessaan Stenbäck valitti, etteivät monet uudisasukkaat kyenneet 15–20 vapaavuodenkaan jälkeen maksamaan verojaan, mikä johtui paitsi puutteellisista viljelys- ja työmenetelmistä myös kruununtilojen heikosta valvonnasta. Asiantilan korjaamiseksi hän ehdotti, että pitäjiin perustettaisiin pitäjäseuroja, jotka rohkaisisivat ja valistaisivat rahvasta huolehtimaan paremmin taludestaan. Seuraan kuuluisivat pitäjän viisaimmat, tarmokkaimmat ja utterimmat maanviljelijät. Pitäjänkirjurin ja oltermannien välityksellä pitäjäseura voisi valvoa rappiitiloja, laatia suunnitelmia uudistilojen auttamiseksi sekä tarkistaa, miten ne täyttivät viljelysvelvollisuutensa. Stenbäck kehotti pitäjänkokouksia laatimaan kyläasetuksia, jos niitä ei vielä ollut, sekä valvomaan, että kyläoltermanneiksi valittaisiin kunnollisia henkilöitä. Pitäjäseuran toiminta onnistuisi hänen mukaansa parhaiten juuri pitäjänkirjurin ja oltermannien myötävaikutuksella ei vain taloudellisten lakien valvomisessa vaan myös siksi, että asukkaat kehittyisivät yhteisvastuuseen ja tukisivat yhteistyöllä ja muilla keinoin utteraa, mutta vaikeuksissa olevaa lähimmäistään.³⁰

Kuortaneen kylähallintopäätös, jota pitäjässä oli yhteisesti jo aikaisemmin suunniteltu, ei koskenut kappeliseurakuntia. Pitäjänkokouksen pöytäkirjassa nimenomaan sanotaan, että kappelien asukkaat pidättivät itsellensä oikouden ryhtyä organisoimaan kylähallintoa kappelien oman papiston kanssa.³¹ Mutta ainakin Alavudella oltermannilaitos saatettiin voimaan jo 1811, jolloin kappeli jaettiin 12 oltermanniläniin. Kyläasetuksesta ei pöytäkirjassa puhuta mitään, ilmeisesti kuitenkin Kuortaneella hyväksytty Ilmajoen kyläasetus tuli käyttöön.³² Vaikka oltermannihallinnon piirijako vaikuttaa joiltakin kohdin keinotekoiselta, niin kylähallinto Alavudella toimi.³³ Töysästä ei lähempiä tietoja ole saatavissa.³⁴ Silti oltermannilaitos on levinnyt Töysäänkin, koska sieltä on löydetty yksi oltermanninsauva.

²⁷ Alavuden ka, Kuortaneen pit. kok. pk. 7.4. 1810.

²⁸ Uudistettu Kylän Asetus Kuortanen Pitäjässä 1810, s. 1–2.

²⁹ Kojonen 1963, s. 451.

³⁰ Stenbäck 1817, s. 23–30.

³¹ Alavuden ka, Kuortaneen pit. kok. pk. 7.4. 1810.

³² Alavuden ka, Alavuden kirkkokok. pk. 21.4. 1811 sekä Kojonen 1963, s. 451–452.

³³ Kojonen 1963, s. 452–455.

³⁴ Kirkon- ja kuntakokouksen pöytäkirjat eivät mainitse oltermanneista mitään. Pöytäkirjat ovat kuitenkin sisällöltään suppeita.

Ilmajoen kyläasetuksen vaikutukset ulottuivat myös Lapualle. Suurpitäjän omat kyläasetukset olivat mahdollisesti osoittautuneet suppeiksi, ja ehkä olojen kehityskin edellytti uutta järjestyssääntöä.³⁵ Pitäjänkokouksessa 1814, jossa olivat mukana kappeliseurakuntien edustajat, oltermannilaitoksen uudistuspyrkimykset tulivat esille Ylinurmista kotoisin olleen tilanomistajan Simon Carvónen aloitteesta. Hän ilmoitti, että Ylinurmista puuttuivat oltermannit, mistä aiheutui paljon taloudellista vahinkoa, sekä ehdotti Ilmajoen kyläasetuksen hyväksymistä. Pitäjänmiehet suostuivat Carvónen esitykseen, samalla kun he päättivät, että jokaiseen oltermanninlääniniin hankittaisiin yksi kappale Ilmajoen painettua kyläasetusta.³⁶

Pitäjänkokouksen päätös merkitsi sitä, että Ilmajoen kyläasetus otettiin emäseurakunnan lisäksi käyttöön Kauhavan, Alahärmän, Ylihärmän ja Nurmon kappeleissa. Sen sijaan jää tietämättä, hankittiinko painettuja asetuksia oltermanninlääneihin ja millä tavoin siirtyminen uuteen kyläjärjestykseen muutti Suur-Lapuan oltermannihallintoa. Joka tapauksessa Ilmajoen kyläasetus sai aikaan oltermannilaitoksen uuden nousukauden Lapuanjokilaaksossa, sillä pitäjänkokous alkoi kiinnittää entistä enemmän huomiota kylänvanhinten toimintaan. Sittemmin lapualaisten päätökset johtivat oman kyläasetuksen laatimiseen.

Laihian pitäjänkokouksessa säädettiin 1813 eräitä tulipalon vaaran vähentämiseen tähdänneitä määräyksiä, joiden valvonta jätettiin oltermannien tehtäväksi.³⁷ Periaatteessa pitäjäläisten hyväksymät säännöt olivat samanlaisia kuin Ilmajoen kyläasetuksen kohdat (§:t 20 ja 26), joten mahdollisesti ne olivat vaikuttaneet päätökseen. Tosin on huomattava, että vastaavanlaisia säädöksiä on myös kyläjärjestysohjeessa, jonka mukaan Laihian oltermannihallinto ilmeisesti tähän aikaan toimi, mutta sitä, että palontorjuntaohjeet vahvistettiin uudelleen, lienee pidettävä Ilmajoen kyläasetuksen antamana sysäyksenä.

Suoranaisesti Ilmajoen kyläasetuksen vaikutusalue ulottui Laihian kappeliseurakuntaan Jurvaan. Niemenkylässä otettiin käyttöön Ilmajoen kyläasetus vapunpäivänä 1816. Sopimus uusittiin seitsemän vuoden kuluttua, ja 1826 sen vahvisti myös maaherranvirasto.³⁸ Tiedossa ei ole, omaksuivatko Jurvan muut kylät saman asetuksen, mutta mahdollisesti näin on tapahtunut – rajoittuahan Jurva Ilmajokeen, joten kylähallinnon kehittämispyrkimykset saattoivat hyvin kulkeutua pitäjän rajan yli.

Mutta Ilmajoen uudistetulla kyläasetuksella oli merkitystä myös Pohjanmaan ruotsalaiskylille. 1800-luvun alussa käytiin Lapväärtissä keskustelua kyläasetuksen muuttamisesta, ja pian valmistui Lapväärtin ja Skaftungin kylien järjestyssääntö, jonka maaherra Carl de Carnall vahvisti 1816.³⁹ Vaikka uusi kyläjärjestys rakentui hallituksen malliasetuksen pohjalle, kuten maaherran esipuheessa sanotaan, silti järjestyssääntö oli saanut selviä vaikutteita Ilmajoen vuoden 1805 asetuksesta. Niinpä kyläasetuksen sanamuodot vastaavat täysin ilmajokelaista esikuvaa. Samoin Lapväärtin ja Skaftungin järjestyssääntöön oli otettu myös ne Ilmajoen asetuksen pykälät, joita ei ollut sitä aikaisemmissa kyläasetuksissa.⁴⁰

Vain vähäisiä tarkennuksia oli Ilmajoen kyläasetukseen Lapväärtissä tehty. Eri pykälien sakkomääriä oli jossain määrin muuteltu, ja lisäksi oli laadittu kokonaan uusi

³⁵ Lahdensuo 1950, s. 55–56.

³⁶ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 31.10. 1814. Ks. myös Koskimies Juho 1908, s. 357–358.

³⁷ Laihian ka, pit.kok.pk. 25.4. 1813.

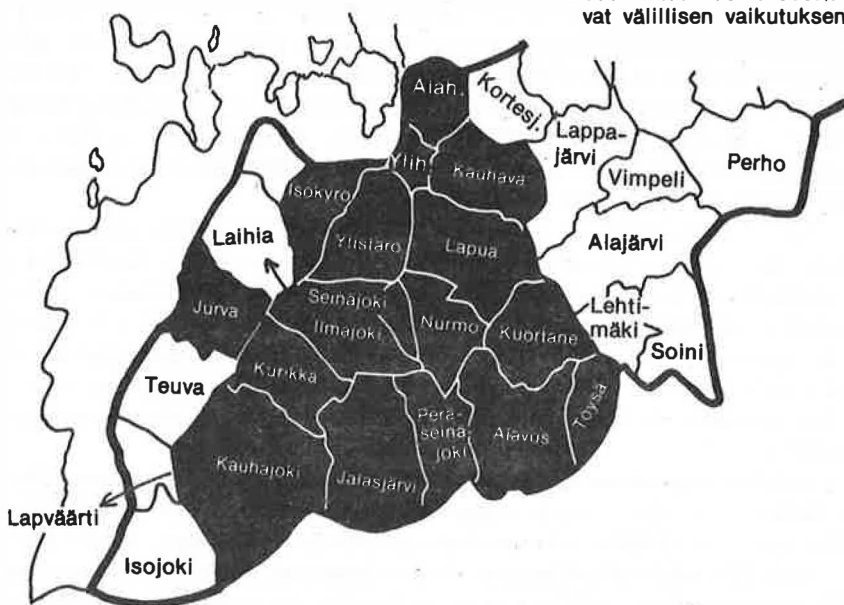
³⁸ Jurva-Seuran ark., Niemenkylän kyläkok.pk. 1.5. 1816 ja 3.5. 1823. Vaasan lääninhallituksen vahvistus kyläasetukselle 19.7. 1826.

³⁹ Åkerblom K. V. 1952, s. 42.

⁴⁰ Förnyad Bya-Ordning uti Lappfjärds och Skaftung Byar i Lappfjärds Socken 1816, §:t 1–33 (erityisesti §:t 20, 21, 30 ja 32, joita vastaava pykälät Ilmajoen vuoden 1805 asetuksessa ovat 19, 20, 29 ja 31).

ILMAJOEN VUODEN 1805 KYLÄASETUKSEN VAIKUTUSALUE LAAJIMMILLAAN

Laihiaan ja Lapväärtiin suunnatut nuolet osoittavat välillisen vaikutuksen.

säädös (§ 15). Siinä sanotaan, etteivät torpparit tai muut maata omistamattomat saaneet kalastaa yhteisillä kalavesillä ilman oltermannin ja kylänmiesten erityisesti antamaa päätöstä. Jos joku rikkoi määräystä, hän menetti kalastusvälineensä, ja hänet tuomittiin yleisen lain mukaan. Rikkomuksen toistuessa rangaistus oli kaksinkertainen, ja asianomainen määrättiin poistettavaksi kylästä.

Lapväärtin kyläasetuksen otsikkona on "Uudistettu Kylä-Asetus Lapväärtin ja Skaftungin Kylissä Lapväärtin Pitäjässä". Siinä on pykälää kaikkiaan 33. Asetus on luonnollisesti ruotsinkielinen, ja se painettiin 1816. Jokaiselle talolliselle jaettiin asetusta yksi kappale, ja painatuskustannukset kerättiin kuten Ilmajoella savuluvun mukaan.⁴¹ Vaikka kyläjärjestys koski virallisesti vain Lapväärtin ja Skaftungin kyliä, sillä on voinut olla välillistä vaikutusta myös Isojoen ja Karijoen suomalaiskappeleissa, jotka tähän aikaan kuuluivat Lapväärtin pitäjään.

Ilmajoen maamiesseuran ponnistelut kylähallinnon kehittämiseksi eivät siis johtaneet tuloksiin vain Ilmajoella ja sen kappeliseurakunnissa, vaan kyläasetuksen vaikutukset heijastuivat välittömästi lähes koko suomenkieliselle Etelä-Pohjanmaalle ja ruotsalaiskyliinkin asti. Maamiesseuran toimittama kyläasetus aikaansai siten uuden ajanjakson kylähallinnossa laajoilla alueilla. Mutta Ilmajoen kyläasetuksen välillinen vaikutus oli myös suuri, sillä sen antaman herätteen mukaan laadittiin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla useita uusia kyläasetuksia, jotka kaikki omilla tahoillaan tehostivat oltermannilaitoksen toimintaa.

⁴¹ Em. kyläasetus, s. 1–2 ja 12.

3.1.3. Kälviän kyläjärjestys 1816

Pohjanmaan ruotsalaispitäjien vieressä sijaitsevalla Kälviällä olivat kyläasetukset tunnettuja jo 1700-luvulla, mutta 1800-luvun toisella vuosikymmenellä Kälviän oltermannilaitos koki uuden nousukauden, kun pitäjälle laadittiin oma kyläasetus. Kälviän kyläjärjestys on ”ylösrakettu ja yhteiseksi jälkeen elämiseksi suostuttu Kelwiön Pitäjäsä Sinä 5:nä päivänä Heinä Kuusa Wuonna 1816”. Maaherra Carl de Carnall vahvisti uuden järjestyssäännön vielä saman vuoden lokakuun 3. päivänä. Kyläasetus, jossa on kaikkiaan 40 pykälää, painettiin Vaasassa Londicerin kirjapainossa 1817.⁴² Kyläjärjestyksen vaikutusalueeseen kuului myös myöhempi Ullava.

Kälviän kyläjärjestyksen allekirjoitti kaikkiaan kymmenen säätyläistä ja talonpoikaa, mm. pitäjän kirkkoherra Carl Gustaf Elfving ja kappalainen Carl Fredrik Alcenius.⁴³ Todennäköisesti pitäjän papisto oli aloitteentekijänä, sillä kappalaisen Alceniuksen on täytynyt olla perillä oltermannilaitoksen toiminnasta, koska hän oli ollut papiston apulaisena ruotsinkielisellä Pohjanmaalla (Ähtävällä) ennen Kälviälle tuloaan. Kirkkohera Elfving sitä vastoin oli syntynyt Oulussa ja toiminut siellä kappalaisena ennen kuin muutti Kälviälle.⁴⁴ Kälviän järjestyssäännössä on useita paikallisiin oloihin tarkoitettuja määräyksiä, vaikka se muuten noudattaa selvästi hallituksen mallikyläasetuksen periaatteita.

Vaikka Kälviän pitäjänmiehet olivat varsin itsenäisesti laatineet oman kyläasetuksensa, sysäys sen syntymiseen lienee saatu maaherra de Carnallin kirjeestä 22.5.1816. Siinä maaherra ilmoitti, että useissa kylissä ja pitäjissä oli jo hyväksytty kyläasetuksia maatalouden tilan kohentamiseksi ja ne olivat johtaneet hyödylliseen ja tarpeelliseen yhteistoimintaan. Maaherra kehotti sellaisia kyliä ja pitäjiä, joista kyläjärjestys vielä puuttui, hyväksymään sen sekä valitsemaan oltermannit. Lisäksi oli sovittava ne säännöt, joita maataloustöissä voitiin pitää hyödyllisinä ja sopivina järjestyksen ja hyvien tapojen parantamiseksi. Kyläjärjestys täytyi joko vahvistaa kihlakunnanoikeudessa tai lähettää lääninhallitukselle täytäntöön pantavaksi. Asetus voitiin myös painattaa, jotta jokainen talonomistaja saisi sitä yhden kappaleen säilytettäväkseen.

Erytisesti maaherra kehotti pitäjien papistoa ja säätyhenkilöitä huolehtimaan kyläasetuksen toimeenpanosta sekä opastamaan asukkaita asetuksen soveltamisessa. Maaherra vetosi myös kunnianarvoisaan talonpoikaissäätöyn, jotta se antaisi kyläasetuksille kaiken sen ”auliuden ja huolenpidon, jotka ovat erottamattomia uutteralle ja valistuneelle Pohjanmaan rahvaalle”.⁴⁵ Maaherra oli lisäksi painattanut vuoden 1742 mallikyläjärjestyksiä, joita viranomaisten oli jaettava joka kylään. Hän myös edellytti, että lääninkansliaan lähetettäisiin yksi kyläjärjestykscappale sitten, kun se oli hyväksytty.⁴⁶

Maaherran toimenpiteet oltermannilaitoksen tehostamiseksi olivat siinä määrin velvoittavia, että ne lienevät ratkaisevasti vaikuttaneet Kälviän ja myös muiden kyläasetusten syntymiseen. Kälviällä uusi asetus laadittiin siitä huolimatta, että oltermannilaitos toimi jo vanhastaan. Vuoden 1816 kyläasetus vakiinnutti Kälviän oltermannihallinnon vuosikymmeniksi eteenpäin. Vielä kuntakokouskaudella kyläjärjestys nähtiin niin tärkeänä, että siitä otettiin uusi painos. Vuoden 1876 laitos, joka on

⁴² Kälviän ka, pit.kok.pk. 5.7. 1816 sekä Kälviän kyläjärjestys 1816, s. 1–2 sekä §:t 1–40. Kälviän kyläjärjestyksestä on kirjallisuudessa vähän mainintoja vanhastaan. Ks. kuitenkin Simonen, Seura n:o 11/1936

⁴³ Kälviän kyläjärjestys 1816, s. 14.

⁴⁴ Lagus 1895, s. 343–344 ja 372.

⁴⁵ VMA, Jalasjärven ka, maaherra Carl de Carnallin kuulutus 22.5. 1816.

⁴⁶ VMA, Jalasjärven ka, maaherra Carl de Carnallin kuulutus 22.5. 1816. Ks. myös Ahlbäck 1979, s. 195.

sanatarkka kopio vuoden 1816 asetuksesta, painettiin Unggrenin kirjapainossa Nikolain-kaupungissa (Vaasassa).⁴⁷

3.1.4. ”Lohtajan säännöt” 1816

Uuden kyläasetuksen laatiminen tuli ajankohtaiseksi Suur-Lohtajalla sen jälkeen, kun maaherra de Carnall oli kehottanut uudistamaan järjestyssääntöjä. Lohtajan kyläasetus hyväksyttiin pitäjänkokouksessa 23.9.1816 eli vain runsasta kahta ja puolta kuukautta myöhemmin kuin Kälviän kyläjärjestys. Junttilan kestikievarissa Lohtajan kylässä pidetyssä pitäjänkokouksessa oli läsnä talollisia kaikista pitäjän kappeleista, Toholammilta erityiset kappelivaltuutetut. Pöytäkirjaan kirjoitettiin kokonan 25 pykälää sisältävä kyläjärjestys, johon ei ilmeisesti saatu vaikutteita Kälviän järjestyssäännöstä, vaikka pitäjät sijaitsevat vierekkäin. Kummallakaan kyläjärjestyksellä ei nimittäin ole sellaisia yhteisiä piirteitä, joita ei olisi vuoden 1742 kyläjärjestysohjeessa. Pitäjänkokouksessa valittiin lisäksi kaikkiin 20 kinkerikuntaan oltermannit.⁴⁸

Lohtajan kyläasetuksella, joka painettiin 1818 Londicerin kirjapainossa Vaasassa, on pitkä ja komea nimi:

”Lohtajan. Pitäjään Wasan Maanherran Länisä yhteinen SUOSTUMUS ja PÄÄTÖS; Kuinga Maan wiljeleminen ja Christillinen elämä Kylisä ja Taloisia parahiten voimasa pidetän ja edesautetan. Neuwotettu ja päätetty yhteisessä Pitäjän Kokouksesa s. 23 p. Syys Kuusa 1816.”

Nimi ei luonnollisesti jäänyt ihmisten mieliin, ja siksi kyläasetusta sanottiin kansanomaisesti ”Lohtajan säännöksi”.⁴⁹

Kyläasetus vahvistettiin 1.9.1817 Lohtajan syyskäräjillä, jotka pidettiin Palolan talossa. Käräjäpöytäkirjassa (§ 16) sanotaan, että pitäjänmiehet olivat laatineet järjestyssäännön maaherra Carl de Carnallin kehotuksesta. Pitäjäläisten läsnäollessa kruununnimismies Israel Grottelin esitteli kyläasetuksen kihlakunnanoikeudelle, samalla kun pitäjänmiehet vakuuttivat, että he keskenään neuvoteltuaan olivat vapaaehtoisesti suostuneet kaikkeen siihen, mitä pitäjänkokouksen pöytäkirjaan oli kirjoitettu. Kihlakunnanoikeus vahvisti kyläjärjestyksen, koska

”senkaltanen Kylän-Ordningi Pitäjään miehiltä koeteltiin tarpeellisexi ja hyödyllisexi, ei ainoastansa mitä tulee Taloin Maan wiljelemiseen, kuin myös että estää kaikenlaista pahuutta ja jumalatoinda elämätä, jotka nyt wijmmesinä vuosina owat enämmän wallan saaneet”.⁵⁰

Kyläasetuksen olivat allekirjoittaneet kirkkoherra Anders Törnudd, kappalainen Nils Petter Holmström, kirkkoherran apulainen Anders Gustaf Törnudd, nimismies Israel Grottelin sekä yhteensä kahdeksan talollista eri puolilta suurpitäjää. Asetuksen laatija oli mahdollisesti kirkkoherra Törnudd, olihan hän lähtöisin Etelä-Pohjanmaalta ja tunki jo vanhastaan oltermannihallinnon periaatteet.⁵¹ Kihlakunnanoikeuden käsittely edellytti, että kyläasetukselle oli hankittava myös maaherran vahvistus. Se saatiin 21.1.1818.⁵² Pitäjänkokouksen päätöksen mukaisesti järjestyssääntö painettiin 500 kappaleena, ja

⁴⁷ Kälviän kyläjärjestys 1876, s. 1 sekä §:t 1–40.

⁴⁸ Lohtajan ka, pit. kok.pk. 23.9.1816.

⁴⁹ Lohtajan kyläasetus 1816, s. 1–3, Luukko 1938, s. 22 sekä Luukko 1957/2, s. 574, jossa on myös valokuva kyläasetuksen ensimmäiseltä sivulta.

⁵⁰ Lohtajan kyläasetus 1816, s. 20–22.

⁵¹ Em. kyläasetus, s. 19 sekä Luukko 1957/2, s. 574.

⁵² Em. kyläasetus, s. 2.

jokaisen talollisen oli säilytettävä asetusta hallussaan, jotta sitä tarkasti noudatettaisiin.⁵³

Lohtajan kyläjärjestys otettiin käyttöön luonnollisesti koko suurpitäjässä, mitä pitäjänkokouksen suorittama oltermannien valintakin edellytti. Lohtajan emäpitäjän lisäksi kyläasetuksen vaikutusalueeseen kuuluivat siten myöhemmät Kannuksen, Himangan, Toholammin ja Lestijärven pitäjät. Lohtajalla ja sen kappeleissa oltermannilaitos oli toiminnassa 1800-luvun jälkipuoliskolle saakka, vaikka oltermannin-sauvoja on säilynyt ainoastaan Välikannuksen alakinkerin oltermannipiiristä vuodelta 1845.⁵⁴

Lohtajan kyläjärjestys oli esimerkkinä myös Kokkolan ruotsalaiskylille. Kokkolan pitäjänkokouksessa todettiin 1833, että pitäjästä puuttui täydellinen kyläjärjestys ”järjestyksen ja kaiken käytöksen edistämiseksi kyläkunnissa”. Siksi pitäjänmiehet hyväksyivät oltermannilaitoksen toiminnan perustaksi Lohtajan kyläasetuksen, koska sitä pidettiin Kokkolassa melko soveliaana. Vähäisiä muutoksia ”Lohtajan sääntöihin” kuitenkin tehtiin. Asetuksen ensimmäistä pykälää täydennettiin siten, että virastaan luopuneen oltermannin tuli syksyisin ilmoittaa pitäjänkokouksessa, kenelle hän oli tehtävänsä jättänyt – muuten hän oli velvollinen jatkuvasti hoitamaan virkaansa. Tulisijat piti Kokkolassa tarkastaa ensi kerran toukokuussa ja uudestaan kuukautta myöhemmin (§ 18) eikä keväisin ja syksyisin, kuten Lohtajan asetus edellytti. Tanssit kiellettiin kokonaan lauantaisin ja sunnuntaisin, poikkeuksena vain häät (§ 24). ”Krääviäisiä eli maahanpanijaisia” sai Kokkolassa pitää jumalanpalveluksen jälkeen säädylisellä tavalla (§ 25), kun ne Lohtajalla olivat kiellettyjä kirkon läheisyydessä. Lisäksi muutettiin kahden pykälän sakkomääriä (§ 2 ja § 17).⁵⁵

Kokkolan pitäjän ruotsinkielinen osa omaksui Lohtajan kyläasetuksen ilmeisesti siitä syystä, että ”Lohtajan säännöt” oli painettu 1818 myös ruotsiksi. Pykälien sisältö ruotsinkielisessä painoksessa vastaa suomenkielistä, joskin painos oli luultavasti otettu suoraan käräjäpöytäkirjasta, joka ruotsinkielisessä laitoksessa on kyläjärjestyksen alussa – suomenkielisessä asetuksen lopussa. Ruotsinkielisen laitoksen otsikkona on ainoastaan lyhyesti ”Bya-Ordning för Lächteå Socken”.⁵⁶ Todennäköisesti Kokkolan pitäjässä kyläjärjestys oli voimassa jo pian vuoden 1818 jälkeen, mutta asetus vahvistettiin virallisesti vasta 1833, jolloin siihen samalla nähtiin tarpeelliseksi tehdä vähäisiä muutoksia.

Kokkolan emäpitäjän lisäksi Lohtajan kyläasetusta sovellettiin ruotsinkielisessä Alavetelissä. Sitä vastoin Kokkolan pitäjän yläosan suomalaiskylissä kyläasetusta ei liene käytännössä toteutettu, vaikka pitäjänkokous päätti, että asetus koskisi koko pitäjää. Kaustisen kappelin valtuutettu Mikko Warg vastusti kyläjärjestyksen käyttöönottoa Kaustisella,⁵⁷ eikä mistään muistakaan Kokkolan suomenkielistä osaa koskevista lähteistä käy ilmi, että ”Lohtajan säännöt” olisivat tulleet voimaan. Kappelleissa ehkä katsottiin, että Kokkolan talvikäräjien 1822 hyväksymä paloapusaäntö, joka asetti oltermanneille ja lautamiehille tiettyjä paloturvallisuusvelvoitteita, riitti suomalaiskylälienen oltermannilaitoksen toimintapohjaksi.⁵⁸

⁵³ Lohtajan ka, pit.kok.pk. 23.9. 1816 sekä Luukko 1938, s. 23.

⁵⁴ Toholammin ka, kirkonkok.pk. 6.11. 1859, Himangan ka, kirkonkok.pk. 23.12. 1860, Toholammin kunn.ark., kunnallislautakunnan pk. 15.8. 1875 ja 30.4. 1876 sekä Lestijärven kuntakok.pk. 18.12. 1883.

⁵⁵ Kaarlelan ka, Kokkolan pit.kok.pk. 15.4. 1833, Fil. tri Ragna Ahlbäckin ystävällisesti osoittama lähde.

⁵⁶ Bya-Ordning för Lächteå Socken 1818, s. 1–3 sekä §:t 1–25.

⁵⁷ Kaarlelan ka, Kokkolan pit.kok.pk. 15.4. 1833. Ks. myös Back 1976, s. 403.

⁵⁸ VA, Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 20, Kokkolan käräjäpk. 10.4. 1822 § 8. Ks. myös Virrankoski 1961, s. 468.

Kälviän ja Lohtajan kyläasetukset syntyivät kummatkin läänin maaherran kehotuksesta ja aikaansaivat uuden kauden Keski-Pohjanmaan suomalaispitäjien ja osittain ruotsalais-kylähallinnossa. Vaikka järjestyssääntöjen laadinta lähti ylhäältä käsin, silti Kälviällä ja Lohtajalla oli vanhastaan kylähallinnollista valmiutta, kun molemmissa pitäjissä oltermannilaitos oli jo 1700-luvun perua. Maaherran käskykirje saattoi kuitenkin Keski-Pohjanmaan oltermannilaitoksen oman aikansa mittapuun mukaan uudenaikaiselle tasolle.

3.1.5. Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetus

Ilmajoen ensimmäinen kyläasetus oli saanut aikaan oltermannilaitoksen voimakkaan tehostumisen Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla. Mutta ilmajokelaiset eivät jättäytyneet kylähallinnon kehittämisestä syrjään vuoden 1805 asetuksen jälkeenkään, vaan pyrkivät määrätietoisesti pitämään asetuksensa ajan tasalla. Kyläasetuksen kehittämisyhtymien johtoon asetui Ilmajoen kirkkoherra Erik Johan Frosterus, jonka pitäjäläiset 1809 olivat saaneet seurakuntansa esipaimeneksi ja joka tunsu erityistä kiinnostusta kylähallintoa kohtaan. Hänen johdolla kyläasetusta täydennettiin ja korjattiin syksyllä 1820, ja siihen otettiin ne päätökset ja sopimukset, joita pitäjänkokous oli aika ajoin tehnyt ja jotka koskivat sekä taloudellisia että siveellisiä seikkoja.⁵⁹

Kyläasetus, jonka nimenä on kuten edeltäjällään ”Uudistettu Kylän-Asetus Ilmajoen Pitäjäsä”, hyväksyttiin pitäjänkokouksessa Ala-Rannan talossa Lahden kylässä 19.5.1821. Asetuksen johdannossa sanotaan, että se oli tehty ”yhdistetysä neuwosa Maanmiesten Seuran kansa”. Vaasan maaherranvirasto vahvisti järjestyssäännön vajaan viikossa, sillä lääninhallituksen päätös on päivätty 24.5.1821. Pykälää vuoden 1821 laitoksessa on 53 ja uutuuksena asetuksen lopussa kyläjärjestyksen asioista aakkosellinen rekisteri. Kirkkoherra Frosteruksen lisäksi kyläjärjestyksen oli allekirjoittanut 17 pitäjän säätyläistä ja talollista, heidän joukossaan maisteri Salomon Hanelles. Kyläjärjestys, jonka oli suomentanut kappalainen Daniel Alenius, painettiin samana vuonna Londicerin kirjapainossa. Tarkoituksena oli, että jokaiselle talolliselle luovutettaisiin yksi kappale painettua asetusta.⁶⁰

Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetus kiinnitti aikaisempaa enemmän huomiota yleiseen järjestykseen, joka oli asetuksen laatijan kirkkoherra Frosteruksen sydäntä lähellä. Jo 1819 Frosterus oli Suomen Talousseuran julkaisemassa paloviinan polttoa koskevassa kirjoituksessaan ehdottanut maaseudun järjestyksen parantamiseksi poliisia. Oltermannien ja katsastusmiesten apu järjestyksen ylläpidossa oli Frosteruksen mukaan epätäydellistä niin kauan, kun heillä ei ollut mitään vastuuta. Siksi kirkkoherra esitti, että oltermannien ja katsastusmiesten täytyisi kerran kuukaudessa määräpäivänä sakon uhalla antaa joko kirjallinen tai suullinen raportti papistolle niistä laittomuuksista, joita heidän alueillaan oli sattunut. Saman velvollisuuden tuli ulottua myös kuudennusmiehiin, jotka piti erottaa toimistaan, jos he laiminlöisivät tehtäviään. Vähäisistä rikkomuksista pappien oli nuhdeltava asianomaista joko yksityisesti tai kirkkoneuvostossa, mutta suuret järjestyshäiriöt heidän oli määrä ilmiantaa yleiselle syyttäjälle (nimismiehelle), joka näin viivytyksettä saisi ne tiedot, jotka rikosten tutkimukselle olisivat tarpeellisia.⁶¹

⁵⁹ Liakka 1903, s. 103 sekä Alanen 1953, s. 775–777.

⁶⁰ Ilmajoen kyläasetus 1821, s. 1–2, 24–26 ja §:t 1–53 sekä Liakka 1903, s. 103.

⁶¹ Frosterus 1819, s. 46–48.

Kirkkoherra Frosteruksen järjestyksen parantamispyrkimykset tuottivat sikäli tulosta, että vuoden 1821 kyläjärjestyslaitoksessa on enemmän lähinnä nuorison käyttäytymistä rajoittaneita pykäläiä kuin maamiesseuran laatimassa ensimmäisessä kyläasetuksessa. Kaikilta kohdin Frosterus ei kuitenkaan saanut tahtoaan läpi, sillä oltermannien kuukausittaista raportointisvelvollisuutta ei vuoden 1821 kyläjärjestykseen sisällynyt. Päinvastoin se vähensi kirkkoherran koollekutsumat oltermannien yhteiskokoukset yhteen kertaan vuodessa – vuoden 1805 laitoksen mukaan niitä oli pidettävä kahdesti vuodessa.⁶²

Vaikka vuoden 1821 kyläasetus käsitteli entistä perusteellisemmin palvelusväen ja irtolaisten aiheuttamia ongelmia, päätettiin pitäjänkokouksessa joulukuussa 1828 kolmea kyläasetuksen pykälää vielä ankaroittaa. Vuoden 1821 asetukseen verrattuna nostettiin rangaistuksen määrä 2 ruplasta 10 ruplaan sellaiselle, joka vastaanotti ilman naapurien suostumista tiluksillensa ”huutoin alaista wäkeä”, minkä lisäksi hänen oli korvattava kaikki se vahinko, mitä rikkomuksesta seurasi (§ 36). Samoin korotettiin sakkomäärää 12 ruplasta 20 ruplaan, jos joku antoi kirjoittaa hengille rengin tai piian, joka ei ollut hänen vakituksessa palveluksessaan. Lisäystä oli sekin, että oltermannin oli ilmoitettava pitäjän nimismiehelle, jos joku rikkoi määrääystä (§ 37). Kylänmiesten tuli myös joka kylässä kokoontua vähintään kaksi viikkoa ennen henkikirjoitusta ja sopia ne henkilöt, jotka merkittäisiin henkikirjaan palvelusväkenä, torppareina tai loisina (§ 38).⁶³ Pitäjänkokouksen lisäykset saattoivat osaksi jäädä todellista käyttöä vaille, koska myöhemmässä kyläasetuksen painoksessa näitä muutoksia ei ollut otettu huomioon, vaan pykälät olivat säilyneet entisenlaisina.

Ilmajoen toisen kyläasetuksen tarpeellisuutta ja käyttöä osoittaa se, että asetuksesta otettiin toinen painos vuonna 1846, joka on – vähäisiä kielellisiä korjauksia lukuun ottamatta – sisällöltään samanlainen kuin Frosteruksen aikaansaama laitos. Vuoden 1846 asetuksen kappaleet painettiin kuitenkin vaasalaisessa Lundbergin kirjapainossa.⁶⁴ Uuden laitoksen valmistuttuakin maamiesseura käsitteli syksyllä 1848 jälleen kyläasetusta, joka seuran kokemuksen mukaan ei enää riittänyt järjestyksen ja hyvien tapojen edistämiseksi. Vaikka seura teki päätöksen asetuksen uudistamisesta, silti toimenpiteet lienevät jääneet toteutumatta.⁶⁵

Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetus tuli myös varsin yleisesti tunnetuksi. Kyläasetus otettiin välittömästi käyttöön Ilmajoella, sen kappeleissa Kauhajoella, Jalasjärvellä, Peräseinäjoella ja Kurikassa sekä Seinäjoella. Mutta Frosteruksen laatima kyläasetus sai jalansijaa myös naapuripitäjässä Laihialla ja sen kappelissa Jurvassa. Vuonna 1825 Jurvan rovastintarkastuksessa valitettiin nuorison paheellista elämää, jonka vähentämiseksi tarkastaja ehdotti, että pitäjälle hyväksyttäisiin uusi kyläjärjestys. Neuvoa noudattaen sekä laihialaiset että jurvalaiset päättivät ottaa käyttöön Ilmajoen vuoden 1821 asetuksen.⁶⁶ Sitä ei kuitenkaan käsitelty pitäjänkokouksessa, joten

⁶² Ilmajoen kyläasetus 1805 § 31 sekä 1821 § 49. Mahdollisesti kirkkoherra Frosteruksen kurinpitotoimet eivät saaneet Ilmajoella kaikkien säätyläisten yksimielistä kannatusta, koska kirkkoherra koetti teologisin perustein todistella, ettei papiston ja järjestysvallan yhteistyö mitenkään häirinyt pappien ja sanankuulijoiden välisiä suhteita (Frosterus 1819, s. 49). Ehkä maamiesseuran piirissä haluttiin enemmän painottaa kyläasetuksen taloudellista merkitystä kuin kirkkoherran kannattamaa järjestyksenpitoa. Tähän viittaa se, ettei Frosteruksen kuoleman (1826) jälkeen Ilmajoella kiinnitetty kurinpitosäädöksiin – päinvastoin kuin yleisesti Etelä-Pohjanmaalla – enää suurtakaan huomiota (luku 4.4.3.).

⁶³ VMA, Ilmajoen ka, pit.kok.pk. 19.12.1828.

⁶⁴ Ilmajoen kyläasetus 1846, §:t 1–53 sekä s. 1. Kielellisistä korjauksista mainittakoon ks:n tulo x:n tilalle, kahden s:n käyttö inessiivissä sekä t:n käyttö d:n sijasta.

⁶⁵ Liakka 1903, s. 103.

⁶⁶ Koskimies Y.S. 1954, s. 161. Jurvan kirkonarkistosta on mainittu rovastintarkastuksen pöytäkirja myöhemmin hävinnyt.

mahdollisesti rovastintarkastuksessa tehdyllä sopimuksella on ollut vain ohjeellista merkitystä.

Ilmajoen toisen kyläasetuksen välillinen vaikutus oli melkoinen, sillä myöhemmät Isonkyrön ja Lapuan kyläasetukset lainasivat pykälää Frosteruksen järjestyssäännöstä.⁶⁷ Mutta kyläasetuksella oli merkitystä kauempanakin. Vuonna 1859 Iin yleinen pitäjänkokous otti seurattavakseen Ilmajoen vuoden 1821 asetuksen pykälät 42–45, joissa käsiteltiin juopumusta, korttipeliä, ”Hyppy-kokouksia”, tappeleita ja krouvaamista. Ainoastaan sellainen lisäys Iissä tehtiin, että tanssinpidosta oli vaivauskassaan suoritettava vähäinen maksu. Lisäksi huomautettiin, että Ilmajoen kyläasetuksessa mainittuja ”kylän vanhempia” koskevat kohdat eivät sellaisenaan soveltuneet lihin, koska ”tämän nimellisiä toimitusmiehiä ei täällä vielä löydy”.⁶⁸

Mutta Ilmajoen toisen kyläasetuksen vaikutukset ulottuivat myös maakunnan rajojen ulkopuolelle. Etelä-Hämeessä Lopen pitäjässä hyväksyttiin 1823 oma pitäjänkyläasetus, jonka maaherra vahvisti. Pohjalaisen mallin mukaan oli jokaiseen Lopen kyläkuntaan tai oltermanninlääniniin valittava kylänoikeus, jonka muodostivat oltermanni ja kaksi lautamiestä. Kylänoikeuden tehtävät olivat yleisesti ottaen samat kuin Ilmajoen vuoden 1821 asetuksen määräämät. Niinpä maataloustöiden lisäksi Lopen kyläasetus kiinnitti suurta huomiota irtolaisiin ja huonomaineisiin, palvelusväen vapaamaanantain viettoon sekä juopotteluun, samalla kun kiellettiin sakon uhalla tanssit paastona ja pyhäpäivinä.⁶⁹

Kylähallinnon kehittämässä olivat ilmajokelaiset maamiesseuran perustamisen jälkeen esittäneet ratkaisevaa osaa ja saaneet aikaan oltermannilaitoksen nousukauden ei vain omassa pitäjässä, vaan myös suuressa osassa Vaasan läänin suomalaispitäjiä yksittäisten vaikutusten ulottuttua Pohjois-Pohjanmaalle ja Hämeeseen saakka. Kun Ilmajoen kylälaitoksen kehittämistä seurasivat muut pitäjät, ilmajokelaisten toimilla oli tärkeä merkitys koko oltermannilaitokselle. Huomiotta ei myöskään voi jättää pitäjäläisten osuutta siihen yleiseen mielipiteenvaihtoon, jota oltermannilaitoksesta käytiin eri yhteyksissä 1800-luvulla⁷⁰ ja joka teki pohjalaisen kylälaitoksen koko Suomessa tunnetuksi.

3.1.6. Isonkyrön kyläasetus 1832

Isonkyrön oltermannilaitoksen perinteet ulottuivat 1740-luvun jälkipuoliskolle ja 1750-luvun alkuun, jolloin kyläkunnissa otettiin käyttöön kyläjärjestysohjeen suomennoskappaleet. 1800-luvun alussa hyväksyttiin Ilmajoen ensimmäinen kyläasetus Isonkyrön oltermannihallinnon perustaksi, mutta samaan aikaan alkoivat käytännössä myös oman kyläasetuksen valmistelutyöt. Pitäjänkokouksissa tehtiin päätöksiä, jotka aikanaan siirtyivät pitäjän omaan kyläasetukseen.

Vuonna 1813 isokyröläiset hyväksyivät tulipalovaaran vähentämiseen tähdänneet säädökset ja hankkivat niille lääninhallituksen vahvistuksen. Vuotta myöhemmin rajoitettiin potaskan polttoa Isonkyrön metsissä. Kymmenkunta vuotta myöhemmin eli 1825 vahvistettiin säännöt, jotka pyrkivät rajoittamaan palvelusväen joutilaisuutta, juopottelua ja luvatonta hevosella-ajoa. Kaikki päätökset nähtiin niin tärkeiksi, että ne määrättiin vuosittain kuulutettaviksi pitäjän kirkkoissa.⁷¹

⁶⁷ Ks. luvut 3.1.6.–3.1.7.

⁶⁸ OMA, Iin ka, pit. kok. pk. 3.7. 1859. FM Raili Rytkösen tekijälle osoittama lähde.

⁶⁹ Kuusanmäki 1966, s. 459–460.

⁷⁰ Ks. luvut 3.4.1.–3.4.2

⁷¹ VMA, Isonkyrön ka, vuosittain kirkossa luettavat uhkasakkokirjat: pitäjänkokouksen päätökset 16.5. 1813, 20.6. 1814 sekä lääninkanslian vahvistuskirje 5.12. 1825. Ks. myös Alanen 1946, s. 12–16.

Isonkyrön kyläasetuksen suunnitteleminen aloitettiin jo 1820-luvulla, kun pitäjänkokous antoi elokuussa 1829 oman kyläasetuksen laatimisen kirkkoherroja Johan Reinhold Aejmelaeuksen sekä muutamien talonpoikien tehtäväksi.⁷² Valmistelutyöt kestivät kolmisen vuotta, sillä ”Uudistettu Kylän-Asetus Ison-Kyrön Pitäjässä” hyväksyttiin 8.10.1832. Kihlakunnanoikeus vahvisti asetuksen 25.3.1833, ja seuraavana vuonna se painettiin. Painosmäärä oli 600 kappaletta. Kustannukset kerättiin savuluvun mukaisesti. Kyläasetuksia jaettiin yksi jokaiselle talonpojalle, ja loput talletettiin pitäjänarkkuun myyntiä varten.⁷³

Isonkyrön kyläasetuksessa on pykälää muodollisesti 36, mutta asiallisesti vain 35. Kihlakunnanoikeus jätti nimittäin vahvistamatta kyläjärjestysohjeesta saadun pykälän (§ 25), joka koski yhden kyläläisen mahdollisuutta pakottaa naapurinsa uudistuksiin. Kihlakunnanoikeus perusteli pykälän poisjättämistä sillä, että ne, jotka tahtoivat saada aikaan sellaisia uudistuksia, joita kyläläiset eivät vapaaehtoisesti suostuneet tekemään, voivat yrittää parannuksia oikeusteitse.⁷⁴ Mainittu vapaudenajan hyödyllisyyttä tavoitellut pykälä säilyi yleensä muissa pohjalaisissa kyläasetuksissa,⁷⁵ joten Isonkyrön kihlakunnankäräjien päätös oli poikkeuksellinen.

Kyläasetukseen tehtiin myös joitakin vähäisiä korjauksia käräjillä. Niinpä 4. pykälästä, joka velvoitti kyläläiset pitämään kunnossa aitansa, poistettiin sakko vuoden 1802 kuninkaallisen aita-asetuksen perusteella. Asetuksen 11. pykälässä velvoitettiin näet aitojen laiminlyöjä paitsi korvauksiin myös yhden riikintaalarin ja 32 killingin sakkoihin, jotka määrättiin jaettaviksi kantajan ja pitäjän vaivaskassan kesken. Samoin muutettiin aitaajan toimittamisen uhkasakko koskemaan yksinomaan oltermannia eikä maanomistajaa. Lisäksi poistettiin sakko aitojen väkivaltaisesta hävittämisestä (§ 6), koska rakennuskaaren 5. luvun 8. pykälässä oli sakko aitojen särkemisestä. Metsien haaskauksesta määrätty sakko ulotettiin ainoastaan kruununtaloihin, koska perintöalojen omistajilla oli täysi oikeus maihinsa (§ 23) – alun perin metsien haaskauksesta uhattiin rangaista kaikkia talonpoikia. Puustellitalojen haltijoilta poistettiin sakonuhka, mikäli he jättivät noudattamatta kyläasetusta (§ 27), eikä kruununvoutia taikka nimismiestä voitu velvoittaa ulosottamaan oltermanninoikeuden langettamia sakkoja, niin kuin pitäjäläiset olivat ajatelleet, koska heille ei ollut määrätty palkkiota ulosotosta (§ 32). Kylänoikeuden päätökseen tyytymätön sai valittaa kihlakunnanoikeuteen, ja valitusajaksi määrättiin vähintään kuukausi (§ 33).⁷⁶

Kihlakunnanoikeuden varsin perusteellisen tarkastuksen jälkeen voimaan astunut Isonkyrön kyläasetus otettiin virallisesti käyttöön 1833, sillä oikeuden päätös luettiin pitäjänkokouksessa 3.6.1833 pitäjäläisten ”jälkeen elämiseksi”.⁷⁷ Käytännössä kyläasetus oli voimassa vuosikymmeniä pitkälti 1900-luvun puolelle. Vielä 1800-luvun lopussa kyläasetus nähtiin niin tärkeänä, että siitä otettiin 1893 uusi painos. Kyläasetuksen sisältö säilyi kuitenkin entisenä, ainoastaan kieliasua korjattiin. Vuoden 1893 laitos painettiin Unggrenin kirjapainossa Vaasassa.⁷⁸ Isonkyrön kyläasetuksen vaikutusalueena oli paitsi emäpitäjä myös Ylistaron kappeli, josta 1859 muodostettiin itsenäinen pitäjä.

⁷² VMA, Isonkyrön ka, pit.kok.pk. 30.8. 1829.

⁷³ VMA, Isonkyrön ka, pit.kok.pk. 8.10. 1832 sekä Isonkyrön kyläasetus 1832, s. 1, 25–28 sekä §:t 1–36.

⁷⁴ Isonkyrön kyläasetus 1832, s. 27.

⁷⁵ Vastavat pykälät muissa kyläasetuksissa: vuoden 1742 kyläjärjestys § 26, Pyhäjoki 1751 § 26, Ilmajoki 1805 § 21, Kälvä 1816 § 22, Ilmajoki 1821 § 33 ja Lapua 1843 § 30.

⁷⁶ Isonkyrön kyläasetus 1832, s. 26–28 sekä §:t 4,6,23,27,32 ja 33.

⁷⁷ VMA, Isonkyrön ka, pit.kok.pk. 3.6. 1833 sekä Isonkyrön kyläasetus 1832, s. 28.

⁷⁸ Isonkyrön kyläasetus 1893, s. 1–18. Kielellisiä muutoksia olivat mm. ks:n tulo x:n tilalle, yhdyssanojen muodostaminen ja inesiivin päätteen nykyisen kirjakielen mukainen käyttö. Niinpä kyläasetuksen alku vuoden 1834 painoksessa ”Maan wiljellys töitten ja hywän järjestyxen edesauttamiseksi pitäjässä” oli muuttunut 1893 muotoon: ”Maanwiljelystöitten ja hywän järjestyksen edesauttamiseksi pitäjässä”.

3.1.7. Lapuan hallitussääntö ja kyläasetus 1843

Kylähallinnon tehostuttua Lapualla 1800-luvun alussa kävi yhä ilmeisemmäksi, että pitäjä tarvitsi oman kyläasetuksen, sillä pitäjänkokouksessa tehtiin päätöksiä, joiden toteuttamisesta oltermannilaitos joutui pitämään huolta. Lapuan kyläasetuksen uudistamishankkeet alkoivat runsasta kymmentä vuotta myöhemmin kuin Isossakyrössä. Lapuan vuoden 1843 järjestyssäännöstä tuli viimeinen painettu kyläjärjestys, joka syntyi pitäjänkokouksen aikakaudella.

Ensimmäinen kyläasetukseen vaikuttanut pitäjänkokouksen päätös syntyi jo 1815, jolloin rajoitettiin potaskan polttoa lähinnä tulipalovaaran takia.⁷⁹ Tulipalojen torjumiseksi pitäjänkokous oli 1822 määrännyt kyläien oltermannit ja lautamiehet joka vuosi ennen puintia pitämään riihiä uunien katselmuksen. Tarkastuksessa niiden täytyi olla kunnolliset, mikäli aikoi vahingon tapahduttua saada paloapua.⁸⁰ Palvelusväen ja nuorison käyttäytymiseen kiinnitettiin kaiken aikaa huomiota. Vuonna 1818 kiellettiin palkollisia omin päin eroamasta palveluksestaan, ennen kuin laillinen muuton aika oli tullut.⁸¹ Vuonna 1842 kiellettiin nuorten miesten luvaton ajo hevosilla ja yöjuoksu, koska ne aiheuttivat monenlaista pahennusta.⁸² Päätöksensä pitäjänkokous vahvistutti lisäksi lääninhallituksella, joten säädökset voitiin perustellusti liittää kyläasetukseen.⁸³

Lapuan vuoden 1843 kyläasetus, jonka nimeksi asetettiin ”Hallitus Sääntö ja Kylän Asetus, Lapuan Pitäjässä, laitettu vuonna 1843”, syntyi tavallaan kahdessa vaiheessa. Varsinainen kyläasetus, jonka laativat kirkkoherra J.D. Alcenius ja muutamat eri puolilta suurpitäjää olleet talonpojat, hyväksyttiin pitäjänkokouksessa Leskelän talossa Alanurmossa 17.5.1842.⁸⁴ Kihlakunnanoikeus vahvisti kyläasetuksen helmikuussa 1843.⁸⁵ Kuvernöörinvirasto ei kuitenkaan hyväksynyt sellaisenaan lapualaisten 39-pykäläistä järjestyssääntöä, joka sisällöltään muistutti paljon Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetusta. Lääninhallituksen esittämien muutosten takia Lapuan pitäjänkokous päätti lisätä 2.9.1843 kyläasetukseen erillisen hallitussäännön, jossa on kaikkiaan 15 pykälää ja jonka kuverööri vahvisti 24.10.1843.⁸⁶ Näin laadittu kaksiosainen hallitussääntö ja kyläasetus, jota kutsuttiin myös ”Lapuan laiksi”, painettiin Wolffin kirjapainossa Vaasassa 1844.⁸⁷

Lapuan hallitussääntö ja kyläasetus syntyi kasvavan henkiriikollisuuden varjostamassa ilmapiirissä, mistä juuri johtui, että kuvernööri C.O. Cronstedt ehdotti poliisissäännön liittämistä kyläasetukseen. Hallitussääntöä, joka lähes yksinoman käsittelee järjestykselymyksiä, perusteltiin nimenomaan niillä monilla järjestyshäiriöillä ja levottomuuksilla, jotka yleisesti järkyttivät pitäjää.⁸⁸ Ankarilla säännöillä pyrittiin aivan ilmeisesti poistamaan se epäjärjestys, jonka puukkojunkkarit aiheuttivat. Ehkä siksi oltermannien nimittäminenkin siirrettiin pitäjänkokoukselle, alkuperäisessä kyläjärjestyssuunnitelmassa valinta oli vielä uskottu kyläläisille.⁸⁹

Lapuan hallitussääntö ja kyläasetus tuli voimaan koko suurpitäjässä eli Lapualla, Kauhavalla, Alahärmässä, Ylihärmässä ja Nurmossa.⁹⁰ Kun Alahärmän

⁷⁹ VMA, Lapuan ka, pit.kok. pk. 10.4. 1815.

⁸⁰ VMA, Lapuan ka, pit.kok. pk. 7.9. 1822.

⁸¹ VMA, Lapuan ka, pit.kok. pk. 26.10. 1818.

⁸² VMA, Lapuan ka, pit.kok. pk. 25.8. 1842.

⁸³ Lapuan hallitussääntö 1843 §:t 2, 6 ja 14 sekä kyläasetus § 33.

⁸⁴ VMA, Lapuan ka, pit.kok. 17.5. 1842.

⁸⁵ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 54, Lapuan käräjäpk. 8.2. 1843 § 3.

⁸⁶ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 2.9. 1843 sekä hallitussääntö 1843, s. 13–14.

⁸⁷ Lapuan hallitussääntö ja kyläasetus 1843, s. 1 sekä Koskimies Juhon 1908, s. 357 ja Lahdensuo 1950, s. 55.

⁸⁸ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 2.9. 1843 sekä hallitussääntö 1843, s. 3.

⁸⁹ VMA, Keski-Pohjanmaan alinen tk., Lapuan käräjäpk. 7.2. 1843 § 3.

⁹⁰ VMA, Lapuan ka, esim. pit.kok.pk. 9.4. 1844.

kappeli itsenäistyi 1859 ja siihen liitettiin Uudestakaarleppeystä suomenkieliset Heikkilän ja Vuoskosken kylät, joissa oltermannilaitos oli järjestetty 1750 oman kyläjärjestyksen mukaan, Lapuan hallitussäännön ja kyläasetuksen vaikutusalue laajentui myös näihin kyliin. Alahärmän kuntakokouksen pöytäkirjaan on 1869 merkitty:⁹¹

”Koska Heikkilän ja Vuoskosken kylissä ei ole tähän asti sitä kylän asetusta, joka Seurakunnan toisessa osassa on vanhastaan vallinnut, päätettiin, että sellainen asetus pannaan toimeen näissäkin kylissä; ensi tapahtuvissa talvikinkerissä katsotaan oltermannia ja apumiehiä joka kinkerikuntaan.”

Alahärmäläisten päätös osoittaa, että kuntakokoukset valvoivat 1860-luvulla vielä varsin tarkasti oltermannilaitoksen toimintaa ja edellyttivät kyläasetuksen kirjaimellista noudattamista.

3.1.8. Harvaan asuttujen pitäjien oltermannihallinto

Pohjanmaan suomalaispitäjien 1800-luvun painetut kyläasetukset olivat syntyneet Vaasan läänin rintapitäjissä, joista ne hallinnollisin toimin ulotettiin kappeliseurakuntiin. Niissä emäpitäjissä, joissa oli hyväksytyt oma kyläasetus, oltermannilaitos ulottui myös kappeliseurakuntien harvaan asuttuihin syrjäkyliin. Mutta Vaasan läänissä oli lisäksi muutamia sellaisia alueita, jotka eivät varsinaisesti olleet hallinnollisesti sidoksissa suomenkielisiin rintapitäjiin. Tällaisia alueita olivat Etelä-Pohjanmaalla Suupohjan lounaiskolkka ja Järvisetu eli Lappajärvi kappeliseurakuntineen sekä Keski-Pohjanmaalla Kokkolan pitäjän yläosan suomalaiskylät.

Suupohjan seurakunnista Isojoki ja Karijoki olivat ruotsinkielisen Lapväärtin kappeleita. Edellinen oli saanut kappelin oikeudet 1731 ja irtautui kokonaan emäpitäjästä 1855, jälkimmäisestä tuli Lapväärtin saarnahuonekunta 1811, kappeli 1835 sekä lopulta itsenäinen seurakunta 1862.⁹² Lapväärtissä oltermannilaitos oli jo 1740-luvun perua, vaikka kylähallinnon toiminta lienee vuosisadan jälkipuoliskolla taantunut.⁹³ Kuitenkin 1790-luvun puolivälistä lähtien Lapväärtin pitäjänkokous kiinnitti enenevää huomiota oltermannilaitoksen toimintaan. Syynä oli nimenomaan kylien paloturvallisuus. Oltermannit esim. velvoitettiin 1795 ennen puintiaikaa joka kylässä tarkastamaan riihien kiukaat. Vuonna 1820 määrättiin, että palovahingon tapahduttua piti siitä ilmoittaa joko kihlakunnanoikeuden lautamiehelle tai kylän oltermannille, jonka oli tarkastettava vahinko ennen paloavun saamista. Vuonna 1822 kiellettiin suorastaan maksamasta paloapua, ellei oltermanni ollut kevään tai syksyin tarkastanut tulisijoja ja hyväksynyt niitä.⁹⁴ Samantapaisia määräyksiä liittyi myös pitäjänkokouksessa 1841 hyväksytyyn ja kihlakunnan käräjillä 1843 vahvistettuun paloapusopimukseen.⁹⁵

Lapväärtin pitäjänkokouksen paloturvallisuusmääräykset loivat luonnollisesti hallinnollista painetta oltermannien valitsemiseksi myös harvaan asuttuihin suomalaiskappeleihin. Silti ei liene itsestään selvää, että oltermanneja olisi ainakaan 1800-luvun alkupuoliskolla ollut yleisesti Isojoen ja Karijoen kylissä. Niinpä Lapväärtissä 1816 laadittu kyläasetus koski ainoastaan Lapväärtin ja Skaftungin kyliä eikä koko pitäjää. Samoin 1841 hyväksytyssä paloapusopimuksessa sanotaan, että oltermannien ja lautamiesten täytyi

⁹¹ Alahärmän kunn.ark., kuntakok.pk. 22.10. 1869.

⁹² Åkerblom K. V. 1938, s. 140–143.

⁹³ Åkerblom K. V. 1952, s. 41–43.

⁹⁴ Lapväärtin ka, pit.kok.pk: 16.3.1795, 14.10.1820 ja 8.7. 1822.

⁹⁵ Lapväärtin ka, pit.kok.pk. 11.10. ja 22.11. 1841.

vuosittain toukokuussa tarkastaa tulisijat niissä kylissä, missä heitä oli, ja muissa kylissä niiden, jotka tehtävään vuosittain valittiin.⁹⁶

Vaikka kylähallinto Isojoella ja Karijoella ei missään vaiheessa liene saavuttanut todellista kylähallinnollista merkitystä – esim. kirkonkokouksissa tai kuntakokouksissa ei oltermannilaitokseen kiinnitetty huomiota⁹⁷ – silti on säilynyt vähäisiä viitteitä myös oltermannihallinnon toteuttamisesta. Niinpä Isojoelta on löytynyt yksi oltermanninsauva,⁹⁸ ja vuonna 1886 Lapväärtin, Isojoen, Karijoen, Siipyyn ja Kristiinankaupungin maalaiskunnan asukkaat hyväksyivät yhteisen aitaus- ja laiduntamissopimuksen, joka edellytti oltermannien valitsemista kuhunkin kylään valvomaan säännösten noudattamista.⁹⁹

Jos Karijoella ja Isojoella oltermannilaitos jossain määrin sai jalansijaa emäpitäjän Lapväärtin vaikutuksesta, ei vastaavaa hallinnollista painetta enää ollut Teuvalla, joka 1795 oli kokonaan irtautunut Närpiöstä.¹⁰⁰ Teuvan oltermannilaitoksesta ei ole säilynyt tietoja lainkaan, vaikka esim. pitäjän- ja kuntakokousten pöytäkirjat ovat hyvin säilyneet ja ne ovat perusteellisia. Oltermannien ehkä yleisin tehtävä palotarkastus oli Teuvalla järjestetty siten, että erityiset ruotumestarit tarkastivat keväisin ja syksyisin tulisijat.¹⁰¹ Sinänsä järjestely ei juuri muussa poikennut syrjäisten seutujen oltermannihallinnosta kuin siinä, ettei lähteissä esiinny sanaa oltermanni. Teuvan kirkollishallinnossa herättää puolestaan huomiota se, että seksmannien apulaisina toimineiden tarkastusmiesten (uppsyningsman) asema oli korostunut. Nämä valittiin kinkerikunnittain, ja he merkitsivät toisinaan pitäjänkokouksen pöytäkirjaan puumerkkinsä alle tarkastusmies-arvonsa.¹⁰² Näyttäisi siltä, ettei oltermannilaitos ollut Teuvalla pysyvästi toiminnassa, vaan oltermannin tehtävät annettiin muille pitäjä- ja kunnallishallinnon luottamusmiehille.

Etelä-Pohjanmaan Järviseu-dulla olternanneja oli ainakin Alajärven Kurejoella jo 1750-luvun alussa – Järviseu-tuhan kuului Pietarsaaren suurpitäjään vuoteen 1812 saakka, jolloin Lappajärvi kappeliseurakuntineen siitä erosi.¹⁰³ Ruotsinkielisen emäpitäjän Pietarsaaren esimerkki näyttää 1700-luvun lopussa tehostaneen myös suomenkielisen osan kylähallintoa, sillä pitäjänkokous hyväksyi 1797 suurpitäjälle paloturvallisuus-sopimuksen, joka edellytti oltermannien valitsemista kyläkuntiin. Sopimus vahvistettiin Pietarsaaren talvikäräjillä 1798.¹⁰⁴

Sopimuksessa huomautetaan, että rahvas oli aikaisemmin ”veljelliseen hellyyteen perustuen” antanut melkein kaiken vahingonkorvauksen, eikä ollut vaatinut mitään tarkkoja todisteita tulipalosta. Tästä menettelystä oli aikaa myöten seurannut, että joku helposti huolimattomuuttaan ja ajattelemattomuuttaan päästi tulen irti asuinhuoneessaan. Tämän takia Pietarsaaren pitäjän rahvas päätti nyt noudattaa vuoden 1742 kyläjä-jestysohjeen 32. pykälää, joka antoi ohjeita tulen käytöstä ja kyläkuntien palosyynestä. Kyläjä-jestyksen mukaisesti määrättiin oltermannit kukin alueillaan suorittamaan

⁹⁶ Lapväärtin ka, pit.kok.pk. 11.10. ja 22.11. 1841.

⁹⁷ Isojoen ka, kirkonkok. pk., Karijoen ka, kirkonkok.pk., Isojoen kunn.ark.,kuntakok.pk., Karijoen kunn.ark., kuntakok.pk.

⁹⁸ Isojoen kotiseutumuseossa on tallessa mahdollisesti Kärjen kylän oltermanninsauva. Siinä ei ole vuosilukua, mutta se on todennäköisesti peräisin 1800-luvun lopulta.

⁹⁹ Lapväärtin kunn.ark., Lapväärtin, Isojoen, Karijoen, Siipyyn ja Kristiinankaupungin mlk:n yhteinen kuntakok.pk. 17.5. 1886.

¹⁰⁰ Österbladh 1949, s. 585–586.

¹⁰¹ Teuvan kunn.ark., kuntakok.pk. 18.9. 1869 ja 23.7. 1871.

¹⁰² Teuva ka, pit.kok.pk. 18.6. 1815 ja 15.6. 1832.

¹⁰³ Lampola 1937, s. 274–276.

¹⁰⁴ VA, Keski-Pohjanmaa KOa 25: 502–503, Pietarsaaren käräjäpk. 27.3. 1798 sekä Nikander 1959, s. 50–51 ja Åkerblom Bror 1971/2, s. 360.

syksyisin ja keväisin lautamiestensä avustamina palotarkastukset 10 rixsin sakon uhalla. Niiden oli määrä koskea paitsi asuinhuoneiden myös saunojen, riihien ja keittohuoneiden muureja ja kiukaita. Samalla oltermannien oli valvottava, etteivät ulkorakennukset olleet määräysten vastaisesti liian lähellä asuinrakennuksia. Tulipalon sattuessa oli vahinkoa kärsineen näytettävä todistus oltermannin palosyyntä sekä kunnollisista tulisijoista, ennen kuin anoi paloapua.¹⁰⁵

Kun kyläjärjestysohjeen paloturvallisuuspykälä vahvistettiin käräjillä, viittaa päätös siihen, ettei oltermannilaitos toiminut pitäjässä ainakaan täysitehoisesti. Mahdollisesti Pietarsaaren oltermannilaitosta oli kohdannut samanlainen taantumailmiö 1700-luvun jälkipuoliskolla kuin eräiden toistenkin pitäjien kylähallintoa samoihin aikoihin. Joka tapauksessa vuoden 1797 paloturvallisuussopimus vahvisti Järvisuodun oltermannilaitosta. Niinpä kahteen Korttesjärven oltermanninsauvaan on merkitty vuosiluvuksi 1803.¹⁰⁶ Vuonna 1814 vahvistettiin Pietarsaaren ja Lappajärven emäseurakuntien kesken sopimus susien hävittämisestä pitäjien alueelta. Sopimuksessa, joka ei koskenut Alajärven kappeliseurakuntaa, velvoitettiin oltermannit todistamaan suden kaataja, jotta hänelle voitiin maksaa tapporaha.¹⁰⁷

Pietarsaarelaiset suomenkielisen Järvisuodun erottua suurpitäjästä kehittivät edelleen omaa paloasetustaan. Vuonna 1815 he lisäsivät sääntöihin määräyksen, jonka mukaan tulipaloo tutkittaessa oli oltermannit lautamiehineen kutsuttava käräjille kuultaviksi. Liian tulenarat rakennukset kuten saunat ja pajat määrättiin rakennettaviksi vähintään 45 kyynärän päähän lähimmästä mies- tai karjapihan rakennuksesta, ennen kuin paloapua voitiin maksaa.¹⁰⁸ Entisten emäpitäjäläisten esimerkki vaikutti myös lappajärveläisiin, jotka pitäjänkokouksessa 1821 hyväksyivät uuden paloasetuksen. Siihen oli liitetty tärkeimmät Pietarsaaren vuoden 1815 palosäännön määräykset kuten mainitut rakentamista ja käräjille kutsumista koskeneet kohdat. Erityistä painoa oli asetettu oltermannin ja lautamiesten palotarkastuksille. Jos nämä vähäisimmissäkin määrin laiminlöivät tehtävänsä, oli seurauksena sakottaminen, ja mikäli kyläläiset eivät valvoneet oltermannien ja lautamiesten toimintaa, vapautettiin pitäjä paloavun maksamisesta. Lappajärveläiset vahvistivat sopimuksensa kihlakunnan syyskäräjillä 1821 ja saivat lisäksi maaherran vahvistuksen säännöilleen vuoden 1822 lopulla, minkä jälkeen paloasetus voitiin ottaa käyttöön.¹⁰⁹

Järvisuodun oltermanneilla oli 1800-luvulla muitakin kuin palotarkastustehtäviä. Korttesjärvellä kylänvanhimmat kuuluttivat aita- ja tiesyöneistä, ja myös Evijärvellä aita-asiat kuuluivat oltermannien tehtäväkenttään.¹¹⁰ Kokonaiskuvan saamista Järvisuodun oltermannilaitoksen toimintaperusteista vaikeuttaa kuitenkin se, että pitäjän- ja osaksi kirkonkokouksien pöytäkirjat ovat 1800-luvun alkupuolelta alueella varsin puutteellisesti säilyneet. Silti oltermannilaitos tuntui saaneen suhteellisen vakiintuneet toimintamuodot Lappajärvellä, Evijärvellä, Korttesjärvellä sekä Alajärven Kurejoella.¹¹¹

¹⁰⁵ VA, Keski-Pohjanmaa KOa 25:502–503, Pietarsaaren käräjäpk. 27.3. 1798, Nikander 1959, s. 50–51 sekä Åkerblom Bror 1971/2, s. 360.

¹⁰⁶ Liite 4.

¹⁰⁷ VA, Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 11:198–199, Pietarsaaren talvikäräjäpk. 25.2. 1814.

¹⁰⁸ Nikander 1959, s. 51 sekä Alanen 1967, s. 68.

¹⁰⁹ Evijärven ka., jäljennökset Lappajärven pit.kok.pk:sta 17.2. 1821 sekä kihlakunnanoikeuden ja maaherran päätöksistä.

¹¹⁰ VMA, Korttesjärven ka., kirkonkuulutukset 7.6. 1846 ja 23.6. 1860 sekä Evijärven kunn.ark., kuntakok.pk. 11.5. 1896. Ks. myös Laukkonen 1966, s. 137–138.

¹¹¹ Esim. Lappajärven ka., pit.kok.pk. 25.1. 1814 ja 27.10. 1832, Korttesjärven ka., kirkonkok.pk. 16.10. 1853, Korttesjärven kunn.ark., kuntakok.pk. 19.12. 1874 ja 1.10. 1883, Evijärven ka., Lappajärven pit.kok.pk. (jäljennös) 17.2. 1821, Evijärven kunn.ark., kuntakok.pk. 21.3. 1870 ja 29.3. 1890 sekä Lampola 1937, s. 26, Laukkonen 1966, s. 137–138 ja Ranta-Knuutti 1966, s. 133–134.

Kylähallinnon toiminnan laajentuminen palotoimen ulkopuolelle saattoi johtua 1700-luvun perinteestä, entisen emäpitäjän Pietarsaaren esimerkin vaikutuksesta, mutta myös omasta kyläasetuksesta, jonka Lappajärven pitäjänkokous hyväksyi 1829. Kyläjärjestys ei ole säilynyt, mutta se kosketteli ainakin tanssien järjestämistä. Kyläjärjestyksen merkitys lienee jäänyt osittaiseksi, kun sitä ei virallisesti vahvistettu.¹¹² Vimpelin kappelikokous sääti 1866 kyläjärjestyksen, joka pääasiassa kosketteli käyttäytymistä ja tapakulttuuria. Järjestyssäännössä ei kuitenkaan mainita oltermanneja edes nimeltä, vaan asetuksen valvonta uskottiin kunnallislautakunnalle.¹¹³

Järvisuuden itäosissa eli suurimmassa osassa Alajärveä sekä Lehtimäellä ja Soinissa kylähallintoa on sen sijaan pidettävä muodollisena: tiukkojen paloturvallisuusmääräysten takia kyliin on jossain vaiheessa voitu valita oltermanneja, mutta minkäänlaisia mainintoja heistä ei ole asiakirjoihin jäänyt.¹¹⁴ Esim. kuntakokouskaudella palosyyntä pitäjistä käytettiin Alajärvellä nimitystä tulisijaintarkastaja, Lehtimäellä ja Soinissa palosyyntämiehen tai ruotumestarin nimeä.¹¹⁵ Siinäkin tapauksessa, vaikka oltermanneja näiden pitäjien kyliin olisi tilapäisesti nimitetty, ei järjestelmällä ole voinut olla kylähallinnollista merkitystä. Kylien nuoruus, alueellinen hajanaisuus sekä harva asutus olivat todennäköisesti niitä tekijöitä, jotka estivät kiinteän kylähallintoon perustuvan instituution muodostumisen.

Kaksikielisen Kokkolan suomenkielisessä osassa eli myöhemmissä Kaustisen, Vetelin, Halsuan ja Perhon pitäjissä oltermannilaitos pääsi käyntiin 1800-luvun alussa. Talvikäräjillä 1805 esittivät Kokkolan ja Kälviän nimismiehet Fredrik Köpingson ja Carl Magnus Hallongren, että kyläkuntien oltermannit tarkastaisivat vuosittain kesäkuun kuluessa kaikki tulisijat, ja jos puutteita ilmeni, ne oli heti korjattava. Mikäli käräjillä tulipalon satuttua aikoi saada paloapua, oli pystyttävä esittämään selvitykset sekä tulisijojen tarkastuksesta että tulen mahdollisesta irtipääsyn syystä. Käräjärahvas hyväksyi yksimielisesti nimismiestensä esityksen,¹¹⁶ jota vielä 1806 täydennettiin siten, että oltermannien oli vuosittain käräjillä selostettava pitämiään palotarkastuksia.¹¹⁷

Sopimusten mukaan myös suomenkielisessä osassa Kokkolaa olisi näin täytynyt valita oltermanneja viimeistään vuonna 1805 – ruotsinkielisessä osassa pitäjää ja Kälviällä heitä oli jo 1700-luvulla. Silti Kokkolan pitäjän yläosassa oltermannien toiminta sopimusten jälkeisinä vuosina näyttää jääneen puutteelliseksi, jos heitä kaikin paikoin edes valittiin. Niinpä kun talollinen Juha Tuomaanpoika Korkeaniemi Halsualta anoi vuoden 1810 syyskäräjillä paloapua riihestään, käräjät eivät myöntäneet hänelle korvausta, koska tulisijoja ei ollut tarkastettu eikä Korkeaniemi voinut sanoa, mistä tuli oli päässyt irti.¹¹⁸ Paloapu jäi saamatta samoilla käräjillä myös perholaiselta Elias Jylhältä, jolta oli tuhoutunut asuinrakennus. Myöskään Jylhällä ei ollut pidetty palosyyniä.¹¹⁹

Paloapujen maksamatta jättäminen oli ilmeisesti se syy, joka havahdutti Kokkolan pitäjän yläosan miehet huomaamaan oltermannien merkityksen. Niinpä Perhossa oli jo 1811 kaksi oltermannia lautamiehineen.¹²⁰ Ehkä seurakuntien papitkin pyrkivät

¹¹² VA, Keski-Pohjanmaa ylinen KOa 46, Lappajärven käräjäpk. 5.2. 1839 § 10 sekä 3.9. 1839 § 5. Kyläasetusta ei ole säilynyt Lappajärven kirkonarkistossa.

¹¹³ Vimpelin ka, kirkonkok.pk. 2.1. 1866 sekä Lampola 1937, s. 213–214.

¹¹⁴ Alajärven, Lehtimäen ja Soinin kirkon- ja kunnanarkistojen asiakirjoissa ei puhuta oltermanneista. Ks. myös Ranta-Knuutila 1966, s. 133.

¹¹⁵ Alajärven kunn.ark., kuntakok.pk. 12.3. 1886, Soinin kunn.ark., kuntakok.pk. 23.3. 1886 sekä Lehtimäen kunn.ark., kuntakok.pk. 28.3. 1896.

¹¹⁶ VMA, Kokkolan ja Kälviän käräjäpk. 25.2. 1805 § 2. Ks. myös Back 1976, s. 483.

¹¹⁷ VMA, Kokkolan ja Kälviän käräjäpk. 14.4. 1806 § 1.

¹¹⁸ VMA, Kokkolan ja Kälviän käräjäpk. 12.11. 1810 § 4.

¹¹⁹ VMA, Kokkolan ja Kälviän käräjäpk. pk. 12.11. 1810 § 5.

¹²⁰ Perhon ka, kinkeripöytäkirjat, oltermanninoikeuden päätös 16.4. 1811.

vakiinnuttamaan oltermannilaitoksen, sillä vuodesta 1812 lähtien alettiin Kokkolan pitäjän yläosassa nimittää oltermanneja kinkereillä. Oltermannit apulaisineen – apulaisesta käytettiin nimitystä bisittare tai nämndeman – valittiin yleensä vuodeksi kerrallaan, mutta sama henkilö saattoi pysyä oltermannina toisenkin vuoden. Perhossa valinta siirtyi kinkereille hitaasti. Vuonna 1812 nimitettiin oltermanni vasta yhteen seitsemästä kinkerikunnasta. Kuutta vuotta myöhemmin oltermanneja oli kahdessa kinkerikunnassa, 1819 jo viidessä ja 1820-luvun alussa lopuissakin.¹²¹ Kaikissa neljässä pitäjässä oltermannien valinta oli vakiintunutta 1800-luvun viimeisille vuosikymmenille saakka, joskin kylänvanhinten nimittäminen siirtyi Kaustisella, Vetelissä ja Halsualla kinkereiltä vuosisadan lopulla kuntakokouksille.¹²²

Kokkolan pitäjän oltermannilaitos sai vuonna 1822 toimintansa pohjaksi paloapusuunnon, joka oli hyväksytty Kokkolan pitäjänkokouksessa ja vahvistettu käräjillä. Paloapusuunnanto ei kuitenkaan ollut itsenäisesti laadittu, vaan oli samansisältöinen kuin Pietarsaaren ja Lappajärven vähän aikaisemmat sopimukset.¹²³ Joka tapauksessa paloapusuopimuksen hyväksyminen sai aikaan sen, että oltermannien tehtäväksi jäi lähinnä vain kylän paloturvallisuuden valvominen, kuten *Jaakko Numminen* ja *Pentti Virrankoski* ovat esittäneet.¹²⁴ Ennen paloapusuopimusta kylänvanhimmat saattoivat huolehtia myös muista tehtävistä. Ainakin vuonna 1811 Perhon oltermannit kokoontuivat tarkastamaan pappilan tiluksia, koska virkatalon naapurina ollut talollinen Juha Koivukoski oli kaatanut puita Tervakosken Ahomaalta eli alueelta, joka kuului pappilalle. Kaksi oltermannia ja neljä apulaista päättivät, ettei Koivukoski enää saanut koskea pappilan tiluksiin. Päätös uusittiin 1813.¹²⁵ Koivukosken menettely johtui ehkä siitä, ettei Perhossa ollut siihen aikaan pappia.¹²⁶ Vuonna 1813 Perhon oltermannit ja lautamiehet tarkastivat pappilan rakennusten ja peltojen kunnan ja esittivät niihin korjauksia ja parannuksia.¹²⁷

Kun Perhonjokilaakson oltermannilaitos vakiintui tulisijojen tarkastustehtävään, Kokkolan pitäjän yläosan asukkaat eivät enää olleet halukkaita hyväksymään Lohtajan kyläasetusta oltermannihallintonsa perustaksi, vaikka pitäjänkokouksen päätös vuodelta 1833 tätä edellytti. Kaustislaisen pitäjänvaltuutetun Mikko Wargin vastustus oli nähtävästi muillekin esimerkkinä.¹²⁸

Oltermannilaitos oli 1800-luvun alkuvuosina saavuttanut Vaasan läänin pohjalaispitäjissä lähes maksimaalisen laajuuden, sillä ainoastaan muutamit Suupohjan alueet sekä Järvisuudun itäisimmät kylät olivat sellaisia, joissa oltermannilaitoksella ei ollut käytännön merkitystä. Useimpiin syrjäkyliin oltermannilaitos levisi vain hallinnollisin toimin, ja ulottuivatpa viranomaisten määräykset myös niihin Vaasan läänin pitäjiin, joita ei varsinaisesti laskettu Pohjanmaahan. Virroilla päätettiin 1816 suostua maaherran esittämään kyläjärjestykseen, vaikka päätös lienee jäänyt käytännössä toteutumatta. Kymmentä vuotta myöhemmin tiedusteltiin uudestaan, halusivatko pitäjäläiset ottaa oltermannilaitoksen käyttöönsä. Virtain kappalainen oli laatinut yleisten ohjeiden mukaisen kyläjärjestyksenkin, jonka pitäjäläiset lupasivat painattaa.¹²⁹ Näin ei liene

¹²¹ Kaustisen ka, kinkeripkt: 1812–1874, Vetelin ka, kinkeripkt: 1812–1883, Perhon ka, kinkeripkt: 1812–1859 ja Halsuan ka, kirkkokok.pk. 24.4. 1866.

¹²² Kaustisen kunn.ark., kuntak.pk. v:sta 1894, Halsuan kunn.ark., kuntakok.pk. v:sta 1876 ja Vetelin kunn.ark., kuntakok.pk. v:sta 1888. Ks. myös Numminen 1955, s. 81–83, sekä Virrankoski 1961, s. 468–469.

¹²³ VA, Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 20:234–239, Kokkolan käräjäpk. 10.4. 1822.

¹²⁴ Numminen 1955, s. 82 sekä Virrankoski 1961, s. 469.

¹²⁵ Perhon ka, kinkeripöytäkirjat, oltermanninoikeuden päätökset 16.4. 1811 ja 20.4. 1813.

¹²⁶ Virrankoski 1961, s. 530.

¹²⁷ Perhon ka, kinkeripöytäkirjat, oltermanninoikeuden päätös 19.7. 1813.

¹²⁸ Ks. aikaisemmin luku 3.1.4.

¹²⁹ Koukkula 1967, s. 332.

tapautunut, koska Virtain kyläjärjestyksestä ei ole säilynyt muita tietoja. Oltermanninimitys tunnettiin, joskin harvinaisena, myös Saarijärvellä ja Karstulassa, joissa järjestelmä ei saavuttanut kylähallinnollista merkitystä. Oltermanneiksi kutsuttiin ainoastaan palotarkastajia.¹³⁰

Pitäjäkokousten hyväksymät painetut kyläasetukset ja pitäjien laatimat paloapusäännöt johtivat siihen, että oltermannilaitos oli voimassa miltei kaikissa Vaasan läänin pohjalaispitäjissä. Tosin pitäjänkokouslaitos, joka aivan ratkaisevasti oli vaikuttanut kylähallinnon voimistumiseen, lopetti toimintansa 1860-luvulla, mutta oltermannilaitos jatkui entisen perinteen varassa myös kuntakokousten aikana, jotka nekin aluksi tarvitsivat kylähallinnon organisaatiota.

3.2. Valtiovallan kyläjärjestyssuunnitelma autonomian ajan alussa – oltermannihallinnon toteuttamisyritykset Oulun läänissä

3.2.1. Senaatti kyläjärjestystä suunnittelemassa

Pohjois-Pohjanmaalla kyläjärjestykset oli yleisesti otettu käyttöön ja 1750-luvun alussa maaherra Piperin aikana, ja jossain määrin tietoja oltermanneista on myös 1790-luvulta. Oltermannihallinnon toiminta Oulun läänissä olisi ilmeisesti loppunut varsin lyhyeen – 1800-luvun alussa kylänvanhimpia oli todistettavasti vain Kuusamossa¹³¹ – elleivät valtiovalta ja lääninhallitus olisi kiinnittäneet kylähallintoon huomiota autonomian ajan alussa.

Vaikuttaa siltä, että nimenomaan Ruotsin kyllien oltermannilaitos antoi sysäyksen Suomen ylimpien viranomaisten kylähallintosuunnitelmille.¹³² Suomen johtaviin valtiomiehiin kuulunut Gustaf Mauritz Armfelt teki 1810-luvun alussa matkan Ruotsiin, jossa hän tutustui Kalmarin ja Skaraborgin läänien taloudellisiin järjestelyihin. Vuonna 1814 hän julkaisi matkaltaan Åbo Allmänna Tidningenissä kirjoituksen, jossa hän erityisesti puolusti kyläasetuksia ja korosti niiden merkitystä kyllien taloudelliselle elämälle.¹³³

Kuukauden kuluttua Armfeltin kirjoituksesta Ilmajoen kirkkoherra Erik Johan Frosterus julkaisi samassa sanomalehdessä Ilmajoen maamiesseuran toimintakertomuksen. Frosteruksen kirjoitus oli mahdollisesti samalla vastaus Armfeltille, sillä kirkkoherra korosti jo käytössä olevien kyläasetusten suurta merkitystä seuraavasti:¹³⁴

”Seuran aloitteesta Ilmajoella käytäntöön otettu kyläjärjestys on suuresti myötävaikuttanut hyvien tapojen säilyttämiseen ja tuntuvasti edistänyt pelto-, niitty- ja suo- eli kyömaanviljelyä.”

Lisäksi Frosterus kehaisi, miten nopeasti kyläasetuksessa määrätyt kylänoikeudet ratkaisivat teiden, valtaojien ja aitojen rakentamiseen liittyviä kysymyksiä.¹³⁴

Mutta ennen kuin Frosteruksen kirjoitus tuli tunnetuksi, Armfeltin kokemukset kylähallinnosta vaikuttivat toisellakin taholla. Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherra Gustaf Fredrik Stiernwall, joka oli kirjeenvaihdossa Armfeltin kanssa, ehdotti nimismiesohjesäännössään (1814) kyläpäällismiesten ottamista nimismiesten avuksi

¹³⁰ Kallio 1972, s. 477.

¹³¹ OMA, Kemin kruununvoudin arkisto B II:4, nimismies Fredrik Plantingin kirje kruununvoudille 25.6. 1817.

¹³² Ranta-Knuutila 1956, s. 54.

¹³³ Åbo Allmänna Tidningen 15.5. 1814, Danielson-Kalmari 1925, s. 578–583 ja Him 1931, s. 685.

¹³⁴ Åbo Allmänna Tidningen 21.6. 1814.

järjestyshäiriöiden ja rikosten selvittämisen nopeuttamiseksi.¹³⁵ Kenraalikuvernööri Fabian Steinheil ei kuitenkaan hyväksynyt Stiernwallin ohjesääntöä, sillä samaan aikaan myös häneltä valmistui oma ehdotus.¹³⁶

Kun Stiernwall ehdotti kylänpäällysmiesten valitsemista nimismiesten avuksi luultavasti tietämättä, että näin oli asianlaita jo Etelä-Pohjanmaalla, Steinheil nimenomaan mainitsi pohjalaisen käytännön. Steinheilin ohjesäännössä sanotaan:¹³⁷

”Vaikka siis nimismiesten on vastattava kaikista epäjärjestyksistä, joihin he itse tai heidän käskyläisensä ovat syypäät, pidän kuitenkin tarpeellisena, että heidän avukseen siihen tapaan kuin monin paikoin Pohjanmaalla on tavallista, vuosittain valitaan muutamia vanhimpia, joiden on valvottava hyvää järjestystä ja asukasten siveellisyyttä –”

Steinheil siis tunsi Etelä-Pohjanmaan oltermannilaitoksen ja käytti sen kokemuksia hyväkseen. Kenraalikuvernöörin vaikutuksesta Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetuksen 29. pykälä, joka velvoitti oltermannit ja lautamiehet tutkimaan kylässä tapahtuneita rikoksia, sai entistä laajempaa kantavuutta.

Esitykset kylänpäällysmiehistä johtivat lopulta konkreettisiin toimiin. Huhtikuussa 1817 senaatin kansliatoimituskunta lähetti kaikille maaherroille yhteisen kiertokirjeen, jossa heitä kehoitettiin – huomioon ottaen lääninsä paikalliset olot – laatimaan ehdotus sekä rakennus- että kyläjärjestykseksi sekä lisäksi antamaan lausuntonsa ehdotuksesta, joka koski ns. kylänvoutien (By Fogde) asettamista kyläkuntiin järjestyksen ja tapojen ylläpitämiseksi.¹³⁸

Maaherrojen vastaukset saatiin kaikista muista paitsi Viipurin läänistä. Senaatin arkistossa ne kuitenkaan eivät ole säilyneet, vaikka diaarikirjoissa on erityinen maininta asiakirjojen tallentamisesta.¹³⁹ Kirjelmien sisältö Vaasan läänin lukuun ottamatta selviää kuitenkin lääninhallitusten kirjekonsepteista, joista näkyy läänin ylimmän johdon suhtautuminen senaatin esitykseen.

Maaherrojen vastaukset käsitelivät yleensä ensin rakennusjärjestystä, sitten kyläasetusten tarpeellisuutta ja lopuksi kylänvoutien asettamista. Rakennusjärjestystä käsitellessään maaherrat tavallisesti tyytyivät selostamaan paikallista rakennustapaa sekä tekemään siihen vähäisiä muutoksia. Heistä useimmat vaativat sellaisten rakennusten siirtämistä pihapiiristä kauemmaksi, jotka saattoivat aiheuttaa helposti tulipaloja. Samoin edellytettiin mies- ja karjapihan tarkkaa erottamista toisistaan.

Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherraksi oli vastikään (1817) nimitetty Gustaf Hjärne, joten hän joutui antamaan lausuntonsa kyläjärjestyksestä varsin tuoreeltaan. Maaherra ilmoitti tunteneensa jo kauan huolta sekä uskonnon että tapojen turmeluksesta. Erityisesti paloviinan valmistus ja rahvaan naisväen liian ylellinen pukeutuminen olivat Hjärnen mukaan suurimpia ongelmia. Kyläjärjestysohjetta hän ei näyttänyt tuntevan, eikä hän myöskään katsonut voivansa laadituttaa sellaista kylä- ja rakennusjärjestystä, joka olisi sovelnut kaikkiin läänin osiin. Sitä vastoin Hjärne esitti, että jokaiseen pitäjään asetettaisiin erityinen järjestysseura tai kirkkoraati, joka toimisi papiston alaisena ja johon pitäjälaiset valitsisivat 6–8 jäsentä pitäjän tai kappelin suuruudesta riippuen. Jäsenten täytyisi olla talollisia pitäjän eri osista, ja heidät valittaisiin kolmeksi vuodeksi kerrallaan.

¹³⁵ Danielson-Kalmari 1928, s. 140–147 sekä Him 1931, s. 682–694.

¹³⁶ Danielson-Kalmari 1927, s. 261.

¹³⁷ Danielson-Kalmari 1927, s. 261.

¹³⁸ VA, Sen. kansliatoimituskunta Da 8:129, yhteinen kiertokirje maaherroille 1.4. 1817.

¹³⁹ VA, Sen. KD 98/227 1817, 58/132 1818, 6/225 1818, 67/163 1818, 125/195 1818 ja 66/75 1822. Vastaavat kansliatoimituskunnan kirjediaarit 4/72 1818, 21/57 1817, 54/94 1818, 46/82 1818, 18/47 1818 ja 19/30 1822.

Järjestyskunta, jossa nimismies tai jokin muu kirjoitustaitoinen pitäisi pöytäkirjaa, käsittelee kaikki uskontoon ja tapoihin kuuluneet loukkaukset ja rikkomukset. Järjestysseuralla olisi oikeus tuomita kaikesta sellaisesta, mikä varsinaisesti ei edellyttänyt laillista käsittelyä tuomioistuimessa.¹⁴⁰

Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherraa perusteellisempia oltiin Turun ja Porin läänissä, sillä ennen kuin vastauskirjelmiä lähetettiin senaattiin, pyydettiin myös kruununvoudeilta lausunnot. Tämän toisen eteläisen läänin kannanotto saatiin valmiiksi vasta 1822. Vt. maaherran Lars Gabriel von Haartmanin poissaolon takia vastauksen oli laatinut lääninkanslia. Vastauksessa suhtauduttiin periaatteessa kyläjärjestyksiin myönteisesti, sillä kirjelmässä sanotaan, että ne voitiin ottaa parhaiten käyttöön niissä kylissä, missä talot sijaitsivat lähellä toisiaan, mutta että tietyt osat kyläjärjestyksestä soveltuivat myös harvemmin asutetuille seuduille. Vuoden 1742 kyläjärjestysohje oli lääninhallituksen mukaan sopiva pohja yleiseksi kyläjärjestykseksi Turun ja Porin läänissä. Silti huomautettiin, että isojako oli useimmissa kylissä jo toimitettu, joten yhteinen pellonkäyttö oli lakannut. Mutta koska paikoin esiintyi vielä yhteisaitauksia, täytyi kyläjärjestykseen tehdä muutoksia ja lisäyksiä – sellaisenaan sitä ei voinut ottaa käyttöön. Lääninkanslia ei kuitenkaan pitänyt tarpeellisena laatia ehdotusta kyläjärjestykseksi, sillä mallikyläjärjestyksen muuttaminen oli läänin johdon mielestä mahdollista toteuttaa vain kunkin kylän omien vaatimusten mukaan ja yhteisesti neuvottelemalla. Senaatin kirjelmässä mainittuja kylänvoudeja maaherranvirasto piti samoina kuin kyläjärjestysohjeen oltermanneja, joiden valitseminen kyläkuntiin katsottiin tärkeäksi.¹⁴¹

Turun ja Porin läänin kruununvoutien vastauksista ovat säilyneet ainoastaan Mynämäen, Vehmaan ja Ahvenanmaan kihlakuntien voutien vastaukset. Mynämäen ja Ahvenanmaan kruununvoudit suhtautuivat kylänvoutien nimittämiseen myönteisesti. Mynämäen kruununvouti suunnitteli heille lähinnä järjestysmääräysten valvomista ja hänen ahvenanmaalainen virkaveljensä majoitus- ja kyyditystehtäviä. Kumpikaan heistä ei tuntenut oltermanni-nimitystä eikä yhdistänyt senaatin esitystä vuoden 1742 kyläjärjestysohjeeseen. Vehmaan kruununvouti asennoitui pidättyvästi koko kyläjärjestyshankkeeseen omalla alueellaan. Hänen mukaansa vuoden 1742 kyläjärjestysohje oli käytännöllinen ainoastaan niillä paikkakunnilla, joissa oli suuria kyliä sekavine tiluksineen ja joissa oli kirjoitustaitoisia henkilöitä. Kruununvoudin mukaan tilanne hänen kihlakunnassaan ei ollut sellainen, sillä Taivassalon, Vehmaan, Uudenkirkon ja Pyhämaan kaikki kylät olivat pieniä.¹⁴²

Kymenkartanon läänin maaherra Anders Gustaf Langenskiöld piti vuoden 1742 kyläjärjestysohjetta vähäisine täydennyksineen sopivana lääninsä alueelle. Kuitenkin hän korosti, että jokaisessa kylässä ehdotettaisiin omaa kyläasetusta, joka ottaisi huomioon paikalliset olot. Tästä syystä maaherra ei laadittanut koko läänille yhteistä asetusta. Järjestyksen ylläpitämiseksi voitiin jokaiseen kylään asettaa kylänvouti, jonka tulisi toimia kruunun virkamiesten apuna. Kylänvoudeille maaherra asetti yleensä samoja tehtäviä kuin oltermanneille. Lisäksi heidän oli valvottava, ettei juoppous lisääntyisi ja nuoriso turmeltuisi. Toimistaan kylänvoudin piti olla vastuussa papistolle ja kruunun virkamiehille aina maaherraa myöten. Langenskiöldin mukaan kylänvoudin valitsisivat

¹⁴⁰ VA, Uudenmaan ja Hämeen lääninkanslia Da 84:277–280, maaherra Hjårnen kirje senaatin talousosastolle 16.3. 1818.

¹⁴¹ TMA, lääninkanslian kirjekonseptit 1822, lääninhallituksen kirje senaatin talousosastolle 23.3. 1822.

¹⁴² TMA, Mynämäen kruununvoudin arkisto Da 3, kruununvoudin kirje maaherralle 29.7. 1817. Ahvenanmaan kruununvoudin arkisto Da 8, kruununvoudin kirje maaherralle 2.7. 1817. Vehmaan kruununvoudin arkisto Da 3, kruununvoudin kirje maaherralle 4.7. 1817.

yksissä tuumin kruunun viranomaiset, papisto ja kyläläiset siten, että kullakin ryhmällä olisi 1/3 äänistä.¹⁴³ Erikoinen vaalitapa olisi käytännössä merkinnyt sitä, että viranomaiset ja papisto olisivat saaneet nimittää kylänvoudit.

Kuopion läänin maaherra Gustaf Aminoff hankki lausunnot myös kruununvoudeilta. Sekä maaherran että kaikkien kruununvoutien asennoituminen kyläjärjestyksiin oli torjuva. Maaherran mukaan vuoden 1742 kyläjärjestys ei sopinut Kuopion lääniin nimenomaan asutuksen harvuuden takia eikä myöskään siksi, että jokaisella talolla oli omat erilliset peltonsa ja niittynsä.¹⁴⁴ Savon alisen kihlakunnan kruununvouti tosin mainitsi, että Kerimäen ja Säämingin pitäjiin, joissa ei ollut suoritettu isoajakoa, kyläjärjestys saattaisi soveltua. ”Mutta koska asukkailta vielä puuttui kyky, että he puolueettomasti ja arvostelukykyisesti voisivat rangaista rikoksista mahdollisesti käyttöön ottamansa lain mukaan”, kyläjärjestykset aiheuttaisivat kruununvoudin mukaan vain sekasortoa ja epäspua naapurusten kesken. Siksi hän esitti, ettei kylänvousteja asetettaisi kyläkuntiin, varsinkin kun papiston alaisina jo toimivat seksmannit.¹⁴⁵ Karjalan alisen kihlakunnan kruununvouti perusteli kylänvoutien nimittämättä jättämistä sillä, että tuomiokapituli oli kehottanut kirkkoherroja valituttamaan kyliin erityisiä järjestysmiehiä (Bya ordningsman), joiden oli seurattava väestön käyttäytymistä ja tapoja. Heille voitaisiin uskoa myös kylänvoudeille suunnitellut tehtävät.¹⁴⁶

Kylänvoutien valitsemiseen maaherra Aminoff suhtautui sitä vastoin myönteisesti ja osittain Karjalan yllisen kihlakunnan kruununvoutikin, vaikka molemmat pitivät kyläjärjestyksiä tarpeettomina. Karjalan yllisen kihlakunnan kruununvoudin mukaan kylänvousteja saattoi ajatella ainoastaan siinä merkityksessä, mitä kenraalikuvernööri tarkoitti oltermanneilla vuoden 1814 nimismiehen ohjesäännössä.¹⁴⁷ Maaherra arveli, että kylänvoudit voitaisiin asettaa harvaan asuttuihin kyliin, mutta maaherran täytyisi heidät nimittää. Tämä tapahtuisi siten, että nimismiehet laatisivat kylittäin sopivista talonpojista luettelon ja lähettäisivät sen kruununvoudille, jonka esityksestä maaherra valitsisi voudit. Kylänvoutien velvollisuutena olisi mm. tilattoman väestön valvominen, samalla kun heidän olisi pidettävä huolta, ettei kylissä juopoteltu, pelattu korttia tai poltettu laittomasti paloviinaa.¹⁴⁸

Vaasan maaherran Carl de Carnallin mahdollinen vastauskirjelmä senaatille ei ole säilynyt. Toisaalta Vaasan läänissä senaatin ehdotus ei ollut välttämätön, kun kyläjärjestyksiä muutenkin laadittiin.

Oulun läänissä senaatin huhtikuussa 1817 lähettämä kirjelmä aiheutti laajan hallinnollisen prosessin, sillä maaherra C. H. Ehrenstolpe pyysi lausunnot kylä- ja rakennusjärjestyksestä myös kruununvoudeilta ja nimismiehiltä. Tuloksena oli Oulun ja Kajaanin läänin lääninkyläasetusehdotus sekä muutamia paikallisia kyläjärjestyksiä, joista tosin vain ensiksi mainittu lähetettiin senaattiin.¹⁴⁹ Kyläasetusehdotukset olivat osaltaan luomassa pohjaa kylähallinnon voimistumiselle Pohjois-Pohjanmaalla.

¹⁴³ MMA, Kymenkartanon lääninkanslia A III/61, Kymenkartanon maaherran kirje senaatin talousosastolle 24.10.1817.

¹⁴⁴ JoMA, Kuopion lääninkanslia Da 8, Kuopion läänin maaherran kirje senaatille 15.12.1817.

¹⁴⁵ JoMA, Kuopion lääninkanslia KD 133/227 1817, Savon alisen kihlakunnan kruununvoudin kirje Kuopion läänin maaherralle 20.11.1817.

¹⁴⁶ JoMA, Kuopion lääninkanslia KD 50/241 1817, Karjalan alisen kihlakunnan kruununvoudin kirje maaherralle 5.7.1817. Ks. myös Ilomantsin kruununvoudin arkisto Db 1, Ilomantsin kruununvoudin vuosikertomus 1816.

¹⁴⁷ JoMA, Kuopion lääninkanslia KD 75/236 1817, Karjalan yllisen kihlakunnan kruununvoudin kirje Kuopion maaherralle 1.11.1817.

¹⁴⁸ JoMA, Kuopion lääninkanslia Da 8, Kuopion läänin maaherran kirje senaatille 15.12.1817.

¹⁴⁹ OMA, Oulun lääninkanslia Da 16:581, maaherra Ehrenstolpen kirje senaatille 10.12.1818.

Suomen seitsemästä maaherrasta suhtautui kyläjärjestyksen laatimiseen autonomian ajan alussa myönteisesti tai melko myönteisesti viisi maaherraa – tosin Uudenmaan ja Hämeen läänin maaherran vastaus oli jonkin verran epämääräinen. Kuopion läänin maaherra piti kyläjärjestyksiä lääniinsä soveltumattomina, mutta kylänvoudit hän olisi hyväksynyt. Viipurin läänin maaherra jätti tiedusteluun kokonaan vastaamatta. Tosin läänissä kylänvouteja vastasivat vanhastaan starostat. Senaatin kirjelmän varsin myönteisestä vastaanotosta huolimatta konkreettiset tulokset jäivät silti vähäisiksi, sillä lääninkyläjärjestysehdotus syntyi todistettavasti vain Oulun ja Kajaanin lääniä varten, joten oltermannilaitos ei kirjelmän johdosta kovinkaan paljon saanut lisää toiminta-alaa. Osittain syy oli senaatissa itsessään, sillä maaherroille lähetetty kirje oli liian ylimalkainen ja epäselvä, joten vastaukset saattoivat olla monimuotoisia. Esim. senaatin kirjelmässä ei viitattu lainkaan vuoden 1742 kyläjärjestysohjeeseen, vaikka maaherroja pyydettiin laatimaan lääniänsä varten kyläjärjestysehdotus.

Maaherrojen lausunnot olivat senaatin talousosaston käsiteltävinä huhtikuun lopussa 1823. Tällöin senaatti katsoi, ettei ollut ajankohtaista laatia yleistä rakennus- ja kyläjärjestystä kylien erilaaisuuden ja hajanaisuuden takia. Siksi kaikkien toimenpiteiden, mitä maaherrat olivat ehdottaneet, annettiin raueta, joskin asiakirjat päätettiin säilyttää senaatin arkistossa.¹⁵⁰ Valtakunnallinen kyläjärjestyssuunnitelma oli näin jäänyt ehdotusten asteelle ja kylähallinnon kehittäminen puolitiehen. Vain Pohjois-Pohjanmaalla senaatin aloitteella oli jossain määrin merkitystä, koska Vaasan läänissä kylähallinto toimi tehokkaasti ilman valtakunnallisia suunnitelmiakin.

3.2.2. Oulun ja Kajaanin lääninkyläasetusehdotuksen laatiminen 1817–1818

Ennen kuin maaherra C.H. Ehrenstolpe saattoi lähettää senaattiin ehdotuksensa Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetukseksi, oli asiaa valmisteltu pitkään. Maaherra välitti senaatilta saamansa käskykirjeen alaisilleen kruununvoudeille,¹⁵¹ jotka puolestaan kehottivat kihlakuntansa nimismiehiä laatimaan omat suunnitelmansa. Rakennus- ja kyläjärjestyksestä sekä kylänvoutien tarpeellisuudesta antoi lausuntonsa viisi kruununvoutia – Salon, Oulun, Kemin, Kajaanin ja Tornion kruununvoudit – sekä ainakin kaksitoista nimismiestä. Näiden kannanottoihin perustui Ehrenstolpen varsin yksityiskohtainen esitys senaatille.

Oulun läänin eteläisimmässä ja Lohtajaan rajoittuneessa Salon kihlakunnassa paneuduttiin kyläjärjestyksymykseen ehkä perusteellisimmin. Kaikki alueen nimismiehet puolsivat kyläjärjestyksen käyttöönottoa ja pitivät kylänvoutien asettamista tarpeellisina. Kalajoen pitäjän yläosan nimismies Vilhelm Sundström esitti, että kylänvoudit olisi asetettava näiden tarmon ja aktiivisuuden lisäämiseksi nimismiesten valvontaan ja että heille olisi myös maksettava jonkinlaista palkkaa.¹⁵² Kärämäen nimismies Jakob Björkroth määritteli kylänvoudeille kuuluvat tehtävät siten, että näiden tuli tarkastaa vuosittain tulisijat, valvoa pelto- ja niittyaitojen sekä veräjien kuntoa, estää nuorison tarpeeton yöjuoksu sekä tarkkailla, että kaikki kirkonmälle saapuneet osallistuisivat jumalanpalvelukseen.¹⁵³ Siikajoen pitäjän alaosan nimismies Petter

¹⁵⁰ VA, Sen.tal.os.pk. 29.4. 1823.

¹⁵¹ OMA, Oulun lääninkanslia Da 15, maaherra Ehrenstolpen kirje Oulun läänin kruununvoudeille 6.5. 1817.

¹⁵² OMA, Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto B 1:72, nimismies Sundströmin kirje kruununvoudille 25.6. 1817.

¹⁵³ OMA, Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto B 1:72, nimismies Björkrothin kirje kruununvoudille 25.6. 1817.

Zimmerman edellytti, että kylänoikeus järjestyksen parantamiseksi käsittelee ja ratkaisisi vähäisimmät rikokset yleistä lakia ja erityisesti rakennuskaarta vastaan, huolehtisi sudenajoista sekä valvoisi kasvatusta ja hyviä tapoja.¹⁵⁴ Salon nimismies E. V. Hedberg katsoi, että kylänvoudit voisivat ilmiäntää järjestyshäiriöt ja rikkomukset ja että he toimisivat muutenkin viranomaisten apuna, mm. järjestämällä kyydityksiä. Kylänvoutien olisi myös pidettävä huolta, että jokainen täyttäisi aitausvelvollisuutensa.¹⁵⁵

Mutta kaikki nimismiehet eivät tyytyneet vain kirjallisen lausunnon antamiseen, vaan ryhtyivät konkreettisesti kehittämään kylähallintoa. Pyhäjoen pitäjän alaosan nimismies Jakob Frosterus laati oman rakennus- ja kyläjärjestysehdotuksensa. Frosteruksen 10 pykälää sisältävä esitys käsittelee rakentamistapaa, rakennusten kuntoa, tulipalojen torjuntaa, aitaamis- ja ojittamisvelvollisuutta sekä kylän siveellistä elämää. Nimismies valitutti myös kaikkiin kyliin kylänvoudit.¹⁵⁶ Kun heitä lisäksi nimitettiin Kärsämäen nimismiespiiriin,¹⁵⁷ koko Pyhäjoen suurpitäjä sai kylänvoutilaitoksen. Suur-Pyhäjoen lisäksi kylänvouteja valittiin ainakin Kalajoen pitäjän alaosaan (Kalajoki, Alavieska, Ylivieska, Sievi ja Rautio)¹⁵⁸ sekä Siikajoen yläosan pitäjiin, Pulkkilaa, Kestilään ja Piippolaan.¹⁵⁹

Vaikka Salon kihlakunnan nimismiehet olivat antaneet varsin yksityiskohtaisia ohjeita kyläjärjestyksistä ja kylänvoudeista, niin silti kihlakunnan kruununvouti laati oman ehdotuksensa itsenäisesti. Kruununvouti Gustaf Bergbomin esitys poikkesi nimismiesten ehdotuksista sikäli, että hän nimenomaan käytti kylänvoudin sijasta nimitystä oltermanni. Hän ei pitänyt kylänvouteja tarpeellisina, jos kyliin asetettaisiin oltermanni ja kaksi lautamiestä. Kruununvouti tunsikin muutenkin oltermannilaitoksen, sillä hänen laatimansa 18 pykälää sisältävä kyläasetus oli selvästi saanut vaikutteita vuoden 1742 kyläjärjestysohjeesta. Toisaalta kuitenkin Bergbomin kyläasetus, joka kaikkein eniten on vaikuttanut Oulun ja Kajaanin lääninkyläasetuksen sisältöön, otti paikalliset olot riittävästi huomioon, sillä asetusehdotuksessa ei puututa esim. sarkajakaisen kyläyhteisön ongelmiin kuten mallikyläjärjestyksessä. Kruununvouti ilmoittikin laatineensa ehdotuksen kihlakuntansa talous- ja elämäntapoihin soveltuvaksi. Kyläasetusehdotuksensa kruununvouti Bergbom lähetti lääninkansliaan 14.7.1817.¹⁶⁰

Oulun kruununvouti Erik Wilhelm Liljeqvist ei laatinut omaa kyläasetusehdotusta, vaan ilmoitti, että Iin ja Keljon pitäjille laadittu kyläasetussuunnitelma oli soveltuvin koko kihlakuntaan. Iin ja Keljon ehdotus ei ole säilynyt, joten sen yksityiskohtia ei tunneta. Sakotusperiaatteen kruununvouti oli valmis omaksumaan Oulun pitäjän asetusehdotuksesta. Sen mukaan sakkojen tuli langeta puoleksi pitäjän köyhille ja puoleksi ilmiäntäjälle.¹⁶¹ Oulun pitäjän kyläasetusehdotus syntyi pitäjänkokouksessa kesäkuussa 1817. Asetuksen sisältämät 6 pykälää säännöstelevät nuorison tanssilaisuuksia, huoneiden rakennusjärjestystä, irtotulen käsittelyä sekä palotarkastuksia.¹⁶²

¹⁵⁴ OMA, Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto B I:72, nimismies Zimmermanın kirje kruununvoudille 7.6.1817.

¹⁵⁵ OMA, Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto B I:72, nimismies Hedbergin kirje kruununvoudille 23.6.1817.

¹⁵⁶ OMA, Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto B I:72, nimismies Frösteruksen kirje kruununvoudille 30.6.1817.

¹⁵⁷ OMA, Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto B I:72, nimismies Björkrothin kirje kruununvoudille 25.6.1817.

¹⁵⁸ OMA, Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto B I:72, nimismies Sandmanın kirje kruununvoudille 30.6.1827.

¹⁵⁹ OMA, Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto B I:72, H. A. Salowin kirje kruununvoudille 2.6.1817.

¹⁶⁰ OMA, Oulun lääninkanslia KD 53/248 1817.

¹⁶¹ OMA, Oulun kruununvoudin arkisto E I:4, kruununvouti Liljeqvistin kirje maaherralle 2.8.1817.

¹⁶² OMA, Oulun pitäjän ka, pit.kok.pk. 13.6.1817.

Kemin kihlakunnan nimismiehistä Pudasjärven Elias Planting ilmoitti keskustelensa kylänvoudeista pitäjän kirkkoherran kanssa, jolloin he yksissä tuumin olivat päätyneet sellaiseen ratkaisuun, että kyläkuntien seksmannit olivat soveliaimpia rakennus- ja kylänvoudeiksi. Kylänvoudin tehtäviin he laskivat kuuluvaksi lähinnä yleisen järjestyksen valvomisen.¹⁶³ Naapuripitäjän Kuusamon nimismies Fredrik Planting saattoi puolestaan kirjoittaa, että Kuusamossa olivat oltermannit jo vanhastaan kaikissa kylissä, joten he voivat hoitaa kylänvoutien tehtävät.¹⁶⁴ Kuusamo olikin Oulun läänin pitäjistä ainoa, jossa vedottiin jo olemassaolevaan kylänvanhinjärjestelmään. Kemin nimismies Carl Gustaf Nordberg piti myös välttämättömänä kylänvoutien asettamista järjestyksen ja hyvien tapojen valvojiksi. Nimismies lisäksi edellytti, että kylänvoudit, joiksi isännät valittaisiin vuosittain vuorotellen, tarkastaisivat kyläkuntien tulisijat sekä valvoisivat kylän yhteisten aitojen ja ojien kuntoa. Myös nimismies Nordberg tuntuu olleen tietoinen oltermannilaitoksesta, sillä hän mainitsi, että kylänvoutia tuli rahvaan totella ja hänellä oli oikeus kylänkapulalla kutsua kylänmiehet yhteiseen neuvonpitoon omista asioistaan.¹⁶⁵

Kemin kruununvouti Carl Erik Nordberg ei laatinut omaa kyläasetusehdotusta, vaikka piti kylänvoutien asettamista hyödyllisenä. Kylänvoudeiksi hän tosin esitti valittavaksi seksmanneja, koska heidän virkatoimensa tulisivat olemaan yhteisiä kylänvoutien kanssa ja koska kuudennusmiehiksi valittiin aina rehellisiksi ja sävyisiksi tunnettuja henkilöitä. Kylänvoutien tehtäväksi hän määritteli ensisijaisesti hyvien tapojen ja erityisesti nuorison elämäntavan valvomisen, minkä lisäksi heidän olisi tarkastettava tulisijat, huolehdittava aitojen ja ojien kunnosta sekä hyvästä järjestyksestä yhteisissä kokouksissa ja jumalanpalveluksissa.¹⁶⁶

Tornion ja Kajaanin kihlakuntien kruununvoudeille kyläjärjestysten laatiminen näyttää olleen vierainta. Olihan näiden kihlakuntien asutus harvaa, joten kyläjärjestysten soveltaminen saattoi tuottaa vaikeuksia. Tornion kruununvouti Jakob Heickell katsoikin kihlakuntaansa parhaiten soveltuvan erään Kemin kihlakunnassa laaditun kyläjärjestysehdotuksen. Siinä on kaikkiaan 8 pykälää, jotka käsittelevät tilattoman väestön asemaa, laitonta maakauppaa, kylien paloturvallisuutta, aitausvelvollisuutta sekä yleiseen järjestykseen liittyviä kysymyksiä.¹⁶⁷

Erikoisin on Kajaanin kihlakunnan kruununvoudin vastaus. Kruununvouti Daniel Elfving ilmoitti, että Gästriklandin, Hälsinglandin ja Ångermanlandin rahvaalle 1758 laadittu kyläjärjestys oli niin täydellinen, ettei siihen voinut lisätä mitään. Tuo ruotsalainen kyläjärjestys, jonka kruununvouti oli löytänyt painetusta asetuskokoelmasta, soveltui tuskin sinällään Kainuun oloihin. Kruununvoudin esitys todisti kai vain sen, ettei Kajaanin kihlakuntaan voinut realistisesti ajatella kyläkeskiseen yhteistoimintaan perustunutta instituutiota. Vastauksensa lopussa kruununvouti piti vaikeana ehdottaa, millä tavalla järjestystä ja tapoja voi saada aikaan Kajaanin kihlakunnan laajoissa ja harvaan asutuissa kylissä. Kruununvoudin mukaan joukko asukkaita oli vielä ”siinä tilassa”, etteivät he koskaan uhranneet ajatustakaan tulevaisuudelleen, vaan ainoastaan nauttivat kaikkea käsillä olevaa aivan yltäkylläisesti ja tarkoituksettomasti.¹⁶⁸

¹⁶³ OMA, Kemin kruununvoudin arkisto B II:4, nimismies Elias Plantingin kirje kruununvoudille 27.7. 1817.

¹⁶⁴ OMA, Kemin kruununvoudin arkisto B II:4, nimismies Fredrik Plantingin kirje kruununvoudille 25.6. 1817.

¹⁶⁵ OMA, Kemin kruununvoudin arkisto B II:4, nimismies Carl Gustaf Nordbergin kirje kruununvoudille 10.7. 1817.

¹⁶⁶ OMA, Kemin kruununvoudin arkisto E I:1, kruununvouti Carl Fredrik Nordbergin kirje maaherralle 2.8. 1817.

¹⁶⁷ OMA, Tornion kruununvoudin arkisto E I:1, kruununvouti Heickellin kirje maaherralle 31.7. 1817.

¹⁶⁸ OMA, Kajaanin kruununvoudin arkisto E I:1, kruununvouti Daniel Elfvingin kirje maaherralle 27.7. 1817 sekä Modée 1761, s. 4789-4811.

Senaatin maaherroilta pyytämä ehdotus koski sekä rakennus- että kyläjärjestyksen laatimista. Oulun läänin nimismiehet ja kruununvoudit kiinnittivät kuitenkin etupäässä huomionsa kyläjärjestyksiin ja jättivät rakennusjärjestyksen vähemmälle tai korkeintaan selittivät seutukuntansa rakennustapaa kuten Siikajoen pitäjän alaosan tai Kärämäen nimismiehet.¹⁶⁹ Salon pitäjän nimismies sekä kihlakunnan kruununvouti pitivät maaherra Carpelanin 1793 painattamaa rakennusjärjestystä parhaimpana.¹⁷⁰ Myös maaherra Ehrenstolpen esitykseen sisältyy rakennusjärjestysosuus, jossa hän korosti talojen tonttien kokoa, mies- ja karjapihan eristämistä sekä rakennusten riittävää etäisyyttä toisistaan tulipalojen estämiseksi. Lisäksi maaherra antoi yksityiskohtaiset ohjeet rakennusten määrästä ja niiden sijainnista pihapiirissä.¹⁷¹

Päähuomionsa maaherra Ehrenstolpekin kiinnitti kyläjärjestykseen. Hänen 19 pykälää sisältävä ehdotuksensa perustui lähes kokonaan Salon kihlakunnan kruununvoudin ehdottamaan asetukseen, sillä sen lisäksi oli ainoastaan Tornion kihlakunnan asetusehdotuksesta siirtynyt pari pykälää lääninkyläasetukseen. Lääninkyläasetuksen asioiden käsittelyjärjestys noudatti Salon kihlakunnan kruununvoudin esitystä, jonka sisältökin oli melkein kokonaisuudessaan lääninkyläasetuksessa – ainoastaan pari jalkapuurangaistusta oli poistettu.¹⁷² Yhdessä suhteessa lääninkyläasetus kuitenkin poikkesi kruununvouti Bergbomin asetusehdotuksesta: oltermanni-sanana sijasta käytettiin lääninkyläasetuksessa järjestelmällisesti nimitystä kylänvouti (byfogde) ja lautamies-sanana vastineena ruotsinkielistä bisittare-termiä (Salon kihlakunnan esityksessä Bya Nämndeman).¹⁷³ Kylänvoutinimityksen käyttäminen oltermannin sijasta johtui luultavasti hallinnollisista syistä: senaatin tehtäväksiannossa pyydettiin nimenomaan lausuntoa kylänvoudin asettamisesta eikä kirjelmässä mainittu oltermanneja lainkaan.

Senaatin osaksi epämääräisen kyläjärjestys- ja kylänvoutitiedustelun tulokseksi muodostui, että Oulun läänissä laadittiin kuusi kyläasetusehdotusta, joista viisi on säilynyt. Kyläasetusehdotukset eivät kovin suurella määrällä edellyttäneet kyläkeskeistä itsehallintojärjestelmää, vaan pikemminkin ne asettivat kylän johtoon viranomaisten avuksi myös kylän oman virkamiehen. Toisaalta kylänvoutien suunniteltu tehtäväkenttä varsin suuresti muistutti eteläpohjalaisten kyläasetusten oltermanneille määräämiä tehtäviä, joten ehdotukset, mikäli niitä olisi järjestelmällisesti ryhdytty toteuttamaan, olisivat saattaneet johtaa kiinteään kyläkeskiseen yhteistoimintaan. Sitä paitsi ainakin Salon kruununvoudin kyläjärjestysesitys ja sitä kautta myös lääninkyläasetus oli laadittu vuoden 1742 kyläjärjestysohjetta noudattaen, joten niitä voi selvästi pitää oltermannilaitoksen toteuttamispyrkimyksinä.

Oulun läänissä 1817–1818 suoritettujen kyläasetusten laatimispyrkimykset valuiivat hiekkään, kun senaatissa valtakunnallisen kyläasetuksen suunnittelu raukesi. Vaikka muutamin paikoin Oulun läänissä ehdittiin valita jo kylänvoudit, joita lähinnä lienee pidettävä oltermannien vastineina, kylähallintolaitos ei näihinkään pitäjiin luultavasti jäänyt pysyväksi, koska kylänvoudeilla ei ollut toimintansa pohjana virallisesti hyväksyttyä ohjesääntöä, kyläasetusta. Toisaalta kyläasetusehdotusten syntyminen ja viranomaisten myönteinen asenne niihin osoittavat, että myös pohjoispohjalaisessa kylässä oli oltermannien tapaisille kylänjohtajille työkenttää.

¹⁶⁹ OMA, Salon kruununvoudin ark. B I:72, nimismies Björkrothin kirje 25.6. 1817 ja nimismies Zimmermanin kirje 7.6. 1817 kruununvoudille.

¹⁷⁰ OMA, Salon kruununvoudin ark. B I:72, nimismies Hedbergin kirje kr. voudille 23.6.1817 sekä Oulun lääninkanslia KD 53/248 1817.

¹⁷¹ Oulun lääninkanslia Da 16:581, maaherra Ehrenstolpen kirje senaatille 10.12. 1818.

¹⁷² Pykälät 7 ja 12 kummassakin kyläasetusehdotuksessa.

¹⁷³ OMA, Oulun lääninkanslia Da 16:581, maaherra Ehrenstolpen kirje senaatille 10.12. 1818.

3.2.3. Paloapusäännöt pohjoispohjalaisten oltermannien toiminnan perustana

Kylän paloturvallisuus kuului niihin ongelmiin, jotka pakottivat viranomaiset kiinnittämään huomiota kyläyhteisöjen toimintaan. Asia tuli Oulun läänissä ajankohtaiseksi 1830-luvun puolivälissä eli 20–30 vuotta myöhemmin kuin Vaasan läänissä. Oulun läänin uusi maaherra R. V. Lagerborg (virassa 1834–49) ajoi innokkaasti erityisten paloapusääntöjen laatimista pitäjiin, vaikka muutamat Siikajoen pitäjän Revonlahden talonpojat asetettiin aloitteentekijöiksi. Nämä kahdeksan talonpoikaa olivat maaherralta anoneet perusteita, rajoituksia ja muita ehtoja paloapujen maksamiseen, koska palovahingot olivat jatkuvasti lisääntyneet. Talonpoikien anomus siirrettiin käräjille, joille osallistui myös maaherra. Syyskäräjillä 1835 Siikajoen pitäjänmiehet hyväksyivät yhteisen paloapusopimuksen. Se käsitti paitsi emäseurakunnan myös myöhemmät Paavolan, Revonlahden, Piipolan, Pulkkilan ja Rantsilan pitäjät.¹⁷⁴

Siikajoen paloapusopimuksessa määriteltiin yksityiskohtaisesti rakennusten korvausperusteet sekä määrättiin tulipalojen varalta jokaiseen taloon pakolliset torjuntavälineet. Näitä olivat kahdet palotikkaat (toiset mies-, toiset karjapihalla), kaksi palohakaa, kolme lyhtyä, muutamia saaveja ja sankoja. Jos välineet taloista puuttuivat tai jos tulta oli käsitelty huolimattomasti, menetti paloavun. Riisiä kiellettiin rakentamasta liian lähelle kartanoa, ja lisäksi edellytettiin, että tulisijat puhdistettaisiin.¹⁷⁵

Kylälaitoksen kannalta oli kuitenkin tärkeintä, että jokaiseen kylään piti valita kinkereillä oltermannit ja lautamiehet kolmeksi vuodeksi kerrallaan joko kihlakunnanoiden lautamiehistä, kuudennusmiehistä tai talollisista. Heidän tuli joka vuosi toukokuun alussa tarkastaa kaikki katot ja tulisijat sekä palokalusto. Jos niissä havaittiin puutteita, oli annettava määräaika niiden korjaamiseen, minkä jälkeen heinäkuun alussa oli pidettävä uusintatarkastus. Oltermannien täytyi ehdottomasti osallistua niille käräjille, joilla käsiteltiin hänen piirissään tapahtunutta tulipaloa. Käräjillä oltermanni oli velvollinen todistamaan sattuneen palovahingon.¹⁷⁶

Pääpiirteissään samanlaiset paloapusäännöt kuin Siikajoella hyväksyttiin Muhoksella 1836, Hailuodossa, Limingassa ja Oulussa 1838, Pyhäjoella 1839, Salossa ja Kalajoella 1840, Iissä ja Pudasjärvellä 1843 sekä Kuusamossa 1846.¹⁷⁷ Kaikissa muissa paitsi Hailuodon paloapusäännössä tulisijojen tarkastus annettiin oltermannelle ja lautamiehille – Hailuodossa tarkastustoimi uskottiin pitäjänkokouksen valitsemille ”hyville miehille”.¹⁷⁸ Myöhempienkin sopimusten laatimisessa näyttää maaherra toimineen aktiivisesti. Vuonna 1838 hän lähetti Salon tuomiokunnan kihlakunnantuomarille kirjeen, jossa hän kehotti Kalajoen, Salon ja

¹⁷⁴ OMA, Siikajoen käräjäpöytäkirja. 23.9. 1835 § 30

¹⁷⁵ OMA, Siikajoen käräjäpöytäkirja. 23.9. 1835 § 30

¹⁷⁶ OMA, Siikajoen käräjäpöytäkirja. 23.9. 1835 § 30.

¹⁷⁷ OMA, Muhoksen käräjäpöytäkirja. 22.10. 1836 § 13, Oulun ja Hailuodon käräjäpöytäkirja. 25.1. 1838 § 30, Limingan käräjäpöytäkirja. 28.3. 1838 § 13, Oulun ja Hailuodon käräjäpöytäkirja. 5.9. 1838 § 8, Pyhäjoen käräjäpöytäkirja. 15.3. 1839 § 11, Salon käräjäpöytäkirja. 17.4. 1840 § 14, Kalajoen käräjäpöytäkirja. 14.2. 1840 § 21, Iissä ym. pitäjien käräjäpöytäkirja. 4.4. 1843 § 2, Pudasjärven käräjäpöytäkirja. 21.2. 1843 § 2 ja Kuusamon käräjäpöytäkirja. 16.1. 1846 § 4. Kuusamoon oli hyväksytty kolme vuotta aikaisemmin paloapusääntö, jossa ei ollut mainittu oltermannia, mutta sopimusta ei lääninhallitus vahvistanut. Ks. myös Kuusamon käräjäpöytäkirja. 2.2. 1843 § 1.

¹⁷⁸ OMA, Oulun ja Hailuodon käräjäpöytäkirja. 25.1. 1838 § 30.

Pyhäjoen pitäjiä sopimaan paloapuserästä.¹⁷⁹ Samanlaisen kirjeen olivat saaneet myös liminkalaiset.¹⁸⁰ Sitä paitsi kuvernööri vahvisti käräjillä hyväksytyt paloapuserät.¹⁸¹

Oltermannien osuus Iin ja Pyhäjoen paloapuseräissä oli samanlainen kuin Siikajoella. Muissa paloapuseräissä esiintyi vähäisiä muutoksia tai täsmennyksiä. Useimpien paloapuseräntöjen mukaan oltermannit ja lautamiehet oli valittava kinkereillä vain vuodeksi kerrallaan, ja heille annettiin oikeus hajottaa kelvoton tulisija. Mikäli oltermannien kehotusta puutteiden korjaamisesta ei uusintatarkastuksessa ollut toteltu, täytyi laiminlyönnit ilmoittaa kruunun viranomaisille. Oltermannien oli osallistuttava tulipalon tapahduttua myös vahinkojen suuruuden arvioimiseen.

Niistä pohjoispohjalaisista pitäjistä, joiden paloapuserät edellyttivät oltermanneja, heidän valintojaan ei voi järjestelmällisesti seurata, koska kinkeripöytäkirjat ovat säilyneet puutteellisesti. Kuitenkin oltermanneista on siksi paljon tietoja, että paloapuseräntöjen määräyksiä on katsottava noudatetun yleisesti. Siikajoella valittiin oltermannit ja lautamiehet kinkerikunnittain pitäjänkokouksessa vuosina 1839, 1842 ja 1845, minkä jälkeen heidän nimittämisensä siirtyi kinkereille.¹⁸² Siikajoen käräjäkuntaan, jota paloapuseräntö koski, kuului koko suurpitäjä.

Limingan käräjäkunta käsitti emäpitäjän lisäksi Kempeleen, Lumijoen, Temmeksen ja Tyrnävän. Vuonna 1840 valittiin Suur-Limingan 20 kinkerikuntaan oltermannit ja lautamiehet.¹⁸³ Valintajärjestelmä jäi luultavasti pysyväksi, koska Temmeksen kinkereillä nimitettiin oltermannit 1848–60 ja Kempeleessä 1858–59.¹⁸⁴ Oltermanneja valittiin kinkereillä myös Oulun pitäjässä 1849–1855,¹⁸⁵ Kuusamossa 1851¹⁸⁶ sekä Iissä 1868–69.¹⁸⁷

Tietoja oltermanneista on säilynyt myös tulipalon jälkeisistä tarkastuksista. Siikajoella ja Iissä järjestelmä toimi tehokkaasti vielä 1850- ja 1860-luvulla.¹⁸⁸ Lisäksi oltermannit ja lautamiehet kävivät arvioimassa tulipalovahinkoja Haapajärvellä, Reisjärvellä, Nivalassa, Kärämäellä, Piippolassa, Pyhäjoella, Oulaisissa ja Salossa.¹⁸⁹ Kalajoen alaosan nimismiespiiristä puuttuvat oltermanneja koskevat tiedot. Mahdollisesti kalajokelaiset eivät valinneet oltermanneja lainkaan, sillä he esittivät varauksia 1840 hyväksytyyn paloapuseräntöön.¹⁹⁰ Käsitystä vahvistaisi myös se, ettei Kalajoen, Ylivieskan ja Alavieskan kinkeripöytäkirjoissa, jotka ovat hyvin yksityiskohtaisia, ole säilynyt mainintoja oltermannien valinnoista.¹⁹¹

¹⁷⁹ OMA, Oulun lääninkonttori Da 30:810–811, kuvernöörin kirje Salon tuomiokunnan kihlakunnantuomarille 31.12. 1838.

¹⁸⁰ OMA, Limingan käräjäpk. 20.10. 1837 § 13.

¹⁸¹ OMA, Oulun lääninkonttorin ark., kuvernöörin päätökset 30.12. 1835 (Siikajoki), 7.3. 1837 (Muhos), 23.3. 1838 (Hailuoto), 31.12. 1838 (Oulun pitäjä), 13.11. 1840 (Pyhäjoki), 16.5. 1840 (Salo), 6.5. 1840 (Kalajoki), 30.9. 1843 (Ii) sekä 31.12. 1844 (Pudasjärvi). Ks. myös Ervasti 1978, s. 405–406.

¹⁸² OMA, Siikajoen ka, pit.kok.pk. 20.5. 1839, 16.5. 1842 ja 12.6. 1845 sekä lukukinkeripöytäkirjat 1849–57. Kinkeripöytäkirjat eivät ole säilyneet vuosilta 1858–1887.

¹⁸³ OMA, Limingan ka, pit.kok.pk. maaliskuu 1840.

¹⁸⁴ OMA, Temmeksen ka, kinkeripk:t vuodesta 1847 sekä Kempeleen ka, kinkeripöytäkirjat 1856–59.

¹⁸⁵ OMA, Oulun ka, kinkeripöytäkirjat 1849–1855.

¹⁸⁶ Ervasti 1978, s. 406.

¹⁸⁷ OMA, Iin ka, luettelo palotarkastusmiehistä 1868–69. Ks. myös Rytönen 1977, s. 122.

¹⁸⁸ OMA, Siikajoen käräjäpk. 15.10. 1856 § 1, 13.10. 1858 §:t 3–5, 28.9. 1869 § 6 ja Iin käräjäpk. 9.4. 1862 § 5 sekä 9.10. 1862 §:t 3–4.

¹⁸⁹ OMA, Haapajärven käräjäpk. 1.9. 1857 §:t 4–5, 2.2. 1858 § 2, 3.2. 1857 § 4, Kärämäen käräjäpk. 5.10. 1858 § 5, Piippolan käräjäpk. 24.2. 1852 § 2, Pyhäjoen käräjäpk. 19.10. 1858 § 5, 23.10. 1860 § 6, 3.11. 1863 § 4, Salon käräjäpk. 20.10. 1857 §:t 4 ja 7, 20.10. 1856 § 6 sekä 16.11. 1858 § 7.

¹⁹⁰ OMA, Kalajoen käräjäpk. 14.2. 1840 § 21.

¹⁹¹ OMA, Kalajoen ka, kinkeripk:t 1800–1880, Ylivieskan ka, kinkeripk:t vuodesta 1800 sekä Alavieskan ka, kinkeripk:t 1799–1898.

Palotarkastusoltermanneja ei esiintynyt 1800-luvulla Kainuussa, Kemissä eikä siitä pohjoiseen olevissa pitäjissä. Kemin pitäjäläiset eivät päässeet yhteisymmärrykseen paloapuseräpöytäkirjasta, ja maaherra vahvisti 1836 ainoastaan Tervolan kappelilaisia koskevan säännön. Siinäkin ei oltermanneja mainita.¹⁹² Samoin oli asianlaita Paltamon (1820), Hyrynsalmen (1832) ja Sotkamon (1845) vahvistetuissa paloapuseräpöytäkirjoissa.¹⁹³ Rovaniemeläiset hyväksyivät pitäjänkokouksessaan 1844 oman paloapujärjestelmänsä, jossa tulisijojen tarkastus oli uskottu erityisille palotarkastusmiehille.¹⁹⁴ Kainuussa, Kemissä, Rovaniemellä, Kemijärvellä, Tornionjokilaaksossa sekä Lapin kihlakunnassa paloapua maksettiin vuoden 1734 lain rakennuskaaren perusteella, joskin sen lisäksi pitäjäläiset olivat erikseen sopineet maksujen suuruudesta.¹⁹⁵

Pohjois-Pohjanmaan oltermannit olivat suurimmaksi osaksi ainoastaan tulisijojen tarkastajia ja tulipalojen arviomiehiä, joten he täyttivät vuoden 1742 kyläjärjestyksen mukaan vain yhden oltermanneille ja lautamiehille määrätyn tehtävän. Pohjois-Pohjanmaan oltermannijärjestelmä muistutti näin Vaasan läänin harvaan asuttujen seutujen kylähallintoa. Pohjois-Pohjanmaan oltermannihallinnolta puuttui yleisesti myös itsehallinnollinen ja institutionaalinen toimintapohja, sillä oltermannit ja lautamiehet olivat vain nimismiesten ja kihlakunnan lautamiesten paikallisia apulaisia. Kun Vaasan läänin rintapitäjissä oltermannien tehtävät ulottuivat tulisijojen tarkastuksesta aina aita-, oja- ja tiekatselmuksiin saakka, tuntuu näiden velvollisuuksien valvonta olleen Pohjois-Pohjanmaalla eri henkilöillä, mikäli valvontaa ylipäänsä oli tarvinnut järjestää. Niinpä Limingan pitäjänkokouksessa 1837 valittiin vuodeksi erityisiä tarkastusmiehiä (uppsyningsman) Vehkamaan ja Jäkälän niittyaitoja varten, minkä lisäksi nimitettiin niittyvahti. Näille kaikille – tarkastusmiehiä oli kaikkiaan neljä – maksettiin palkkaa. Muuatta toista niittyä varten hankittiin niittyvahdiksi paikallinen siltavouti, samalla kun hän otti huolekseen myös aitojen ja ojien valvomisen.¹⁹⁶ Esimerkki osoittaa, että Limingasta puuttui yhtenäinen niittyjen hoitojärjestelmä, koska päätökset jokaisesta niitystä täytyi tehdä erikseen.

Kun pohjoispohjalaisille oltermanneille varsinaisesti kuuluivat vain tulisijojen tarkastus ja palovahinkojen arviointi, oltermanni-nimitys myös jossain määrin horjui tehtävän luonteen mukaan. Joskus oltermannista käytettiin nimitystä palosyynioltermanni (Kärsämäki),¹⁹⁷ palotarkastaja (Ii),¹⁹⁸ syynimies (Kuusamo)¹⁹⁹ tai palosyynimestari (Temmes).²⁰⁰ Sinänsä pohjoispohjalainen oltermanni, koska järjestelmältään puuttui itsehallinnollinen luonne, poikkesi käytännössä muista kyläyhteisön luottamustoimenhaltijoista vain nimensä puolesta. Kuvaavaa onkin, että Limingan pitäjänkokouksen pöytäkirjaan on 1840 oltermanni-sanana tilalle kirjoitettu aluksi ”uppsyningsman”, joka sitten on pyyhitty yli ja korjattu oikean muotoon.²⁰¹ Toisaalta

¹⁹² OMA, Oulun lääninkonttorin ark. Db 36: 383–387, kuvernöörin päätös 24.8. 1836.

¹⁹³ OMA, Oulun lääninkonttorin ark. Db 20: 650–651, kuvernöörin päätös 14.9. 1820, Db 32: 536–537, kuvernöörin päätös 28.8. 1832, Db 45: 41–44, kuvernöörin päätös 24.2. 1845 sekä Sotkamon käräjäpk. 20.2. 1844 § 9.

¹⁹⁴ Ahvenainen 1970, s. 433.

¹⁹⁵ OMA, Kajaanin kruununvoudin ark. C IV a, paloavustuksia koskevat päätökset 1783–1906, Kemin kruununvoudin ark. C IV a, paloavustuksia koskevat päätökset 1779–1879 sekä Lapin kihlakunnan kruununvoudin ark. K II, paloavustuksia koskevat päätökset 1838–1875.

¹⁹⁶ OMA, Limingan ka. pit.kok.pk. 2.5. 1837

¹⁹⁷ OMA, Kärsämäen käräjäpk. 5.10. 1858 § 5.

¹⁹⁸ OMA, Iin käräjäpk. 5.3. 1859 (ruots. brandsyneman).

¹⁹⁹ OMA, Kuusamon käräjäpk. 2.2. 1858 § 4 (ruots. syningsman).

²⁰⁰ OMA, Temmeksen ka, kinkeriprk: 1860-luvulla (ruots. brandsynemästare).

²⁰¹ OMA, Limingan ka, pit.kok.pk. maaliskuu 1840.

oltermanni-nimitys saattoi yleistyä tietynlaiseksi yksikön johtajan yleisnimitykseksi. Kuusamossa esiintyi poro-oltermanni (rehnålderman), joka tarkoitti poroyhdistyksen, myöhemmän paliskunnan, esimiestä eli isäntää. Poro-oltermanni valittiin vuodeksi kerrallaan, ja hänen oli vannottava käräjillä virkavala.²⁰²

Vaikka Pohjois-Pohjanmaan pitäjissä oltermanneilla oli vain yksi kyläjärjestysohjeen mukainen tehtävä, silti järjestelmä saattoi saada myös poikkeavia muotoja. Ainakin Oulun pitäjässä oltermannien tehtäviin kuuluivat järjestyksenpito ja tieasiat. Vuonna 1849 Oulun pitäjässä valittiin kahteen kinkerikuntaan oltermannit, joiden täytyi valvoa nuorison tapoja ja käytöstä sekä järjestyksen ja siveellisyyden säilymistä. Lisäksi oltermannien oli tarkkailtava tilusteiden kuntoa.²⁰³ Sekä järjestyksenpito että tieasiat kuuluivat Etelä-Pohjanmaalla kyläjärjestysten mukaan oltermannien tehtäviin. Silti Oulun järjestelmä erosi eteläpohjalaisesta sikäli, että palotarkastuksia suorittivat toiset henkilöt, erityiset palosyynimiehet, joita oli kolme ja jotka niin ikään valittiin kinkereillä. Myös palosyynimiesten nimestään huolimatta voi katsoa edustaneen pohjoispohjalaista oltermanniperinnettä, sillä järjestyksenpitoon liittyneet oltermannien tehtävät olivat Oulun läänissä poikkeuksellisia. Palosyynimiesten tai palomestareiden sekä oltermannien lisäksi kinkereillä valittiin seksmannit.²⁰⁴

Oltermannilaitosta pyrittiin pohjoispohjalaisissa pitäjissä toteuttamaan hallinnollisin toimin useaan otteeseen 1700- ja 1800-luvulla. Kummallakin vuosisadalla oltermanneja valittiin Pohjois-Pohjanmaalla, mutta järjestelmä ei yleisesti liene saavuttanut itsehallintojärjestelmän astetta, vaan oltermannit olivat lähinnä virkamiesten apulaisia omissa kyläyhteisöissään. Lisäksi oltermannien toiminta oli pysähdyksissä 1800-luvun alkupuolella ennen lääninkyläasetuksen valmistelua, eikä kuntakokouskaudeltakaan ole paljon säilynyt tietoja kylänvanhimmista. Kun oltermanni-nimitys Pohjois-Pohjanmaalla kuitenkin tunnettiin ja joitakin vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen piirteitä oltermannien toiminnassa on havaittavissa, valtion mallikyläjärjestys sai merkitystä myös Oulun läänissä, vaikka itse kyläjärjestyksen toteuttamisessa Pohjois-Pohjanmaa oli selvää periferia-aluetta.

3.3. Kyläasetusten uudistamispyrkimykset Etelä-Pohjanmaan kuntakokouksissa

3.3.1. Laihian ja Seinäjoen poliisijärjestykset 1868 ja 1871

Etelä-Pohjanmaan suomalaispitäjissä kylähallintoa pyrittiin kehittämään 1800-luvulla siihen suuntaan, että kylien oltermannit olisivat edustaneet järjestyksenpitovaltaa omilla kulmakunnillaan. Erityisesti Ilmajoen vuoden 1821 asetuksessa ja Lapuan vuoden 1843 hallitussäännössä näkyi selvästi pitäjänkokousten tavoite saada oltermannilaitoksen avulla kylien elämää järkyttäneet rauhattomuudet poistetuiksi ja järjestys palautetuksi. Mutta saman päämäärän asettivat myös kuntakokoukset, jotka laativat järjestyssääntöjä puukkojunkkarien käyttäytymisen hillitsemiseksi. Kuntakokousten järjestyssäännöistä ankarimpia olivat Laihian poliisijärjestys 1868 sekä Seinäjoen vuoden 1871 kyläasetus.

Laihian kuntakokous hyväksyi 5.10.1868 pitäjää varten järjestyssäännön, jonka nimenä on "Laihian Pitäjän Poliisi-asetus". Järjestyssäännössä on 11 pykälää, jotka

²⁰² OMA, Kuusamon talvikäräjäpöytäkirja, 1843 §:t 114–115. FM Seppo Ervastian osoittama lähde.

²⁰³ OMA, Oulun pitäjän ka. kinkeripöytäkirja, 26–27.3. 1849.

²⁰⁴ OMA, Oulun ka. kinkeripöytäkirjat 1848–1855, erityisesti pöytäkirjat 29.–30.4. 1853 ja 3.–4.4. 1854.

kaikki liittyvät tavalla tai toisella yleisen järjestyksen parantamiseen. Laihian poliisijärjestyksessä ei lainkaan puututa kylänvanhinlaitoksen järjestysmuotoon, vaan oltermannit veloitettiin piireissään ainoastaan valvomaan ja toimeenpanemaan asetuksen määräykset. Samanlainen velvollisuus säädettiin myös kihlakunnankäräjien lautamiehille.²⁰⁵ Kun Laihian poliisiasetus lähti toimivan oltermannilaitoksen pohjalta, on asetuksen pykälät ilmeisesti ymmärrettävä siten, että ne olivat jonkinlaisia lisäohjeita kylänvanhinlaitoksen toiminnalle.

Laihialaiset eivät jättäneet järjestyssääntöään kuntakokouksen päätöksen varaan, vaan hankkivat poliisiasetukselleen kuvernöörin vahvistuksen. Se saatiin 18.9.1869.²⁰⁶ Laihian poliisiasetus painettiin Vaasassa 1881 yli toistakymmentä vuotta vahvistamisen jälkeen.²⁰⁷ Uutta Laihian kyläjärjestyksessä oli se, että kylänvanhin, vaikka kyläkokus hänet valitsi, voitiin erottaa kuntakokouksen päätöksellä, jos tehtävään oli valittu ”kelwoton ja arwoton” henkilö (§ 2).

Seinäjoen kuntakokous hyväksyi elokuussa 1871 kyläasetuksen, joka sisällöltään muistuttaa Laihian poliisijärjestystä. Seinäjoen kyläasetuksessa on myös muutama samansisältöinen pykälä kuin Lapuan hallitussäännössä. Yhteensä Seinäjoen kyläasetuksessa, jonka kuvernööri vahvisti, on 12 pykälää. Vaikka Seinäjoen järjestyssäännöllä on kyläasetuksen nimi ja asetuksen sisältökin on saanut jossain määrin vaikutteita muista kyläasetuksista, silti asetusta ei voi varsinaisesti pitää oltermannilaitokseen kuuluvana.²⁰⁸ Kyläasetus ei näet tunne lainkaan oltermanneja, vaan se keskitti järjestystehtävät kunnallisille ja seurakunnallisille luottamustoimihaltijoille (§ 9), vaikka todistettavasti Seinäjoella toimi samaan aikaan myös oltermannijärjestelmä.²⁰⁹ Seinäjoen kyläasetus on siten tietynlainen oltermannilaitoksen lieveilmiö ja osoittaa omalla tavallaan, että kylähallintolaitos jo oli hajoamassa.

3.3.2. Vähänkyrön vuoden 1878 kyläjärjestys

Vähäkyrö kuului niihin eteläpohjalaisiin pitäjiin, joihin oltermannilaitos oli levinnyt viimeistään 1750-luvun alussa. Vähässäkyrössä oli vuoden 1742 kyläjärjestysohje otettu käytäntöön ja täydennetty sitä sakkomäärillä. Vähänkyrön oltermannilaitos toimi siten toistasataa vuotta kyläjärjestysohjeen ja käytännön perinteen pohjalta. Kuntakokouskauden alussa Vähässäkyrössä kuitenkin ryhdyttiin puuhaamaan omaa pitäjänkyläasetusta. Jo vuonna 1875 vähäkyröläisillä oli valmiina kyläjärjestys, joka luettiin kuntakokouksessa – asetusehdotuksen oli laatinut varta vasten asetettu toimikunta. Päätöksenteko siirtyi kuitenkin muutamalla vuodella.²¹⁰

Huhtikuussa 1877 kyläjärjestysehdotus oli uudestaan esillä, mutta sitä vastustettiin niin voimakkaasti, että asia raukesi.²¹¹ Ilmeisesti kyläjärjestykseen tehtiin joitakin parannuksia, koska vuotta myöhemmin kyläjärjestysehdotus oli jälleen kuntakokouksessa, ja nyt se pienin muutoksin hyväksyttiin.²¹² Pitäjäläiset lähettivät kyläasetuksensa kesäkuussa 1879 lääninhallituksen vahvistettavaksi, mutta 8.9.1879 tekemällään päätöksellä kuvernööri vaati useita kohtia korjattavaksi eikä hyväksynyt asetusta.

²⁰⁵ Laihian kunn.ark., kuntakok.pk. 5.10. 1868. Ks. myös poliisiasetuksen § 1.

²⁰⁶ VMA, Vaasan lääninkanslia KD 77/923 1869, kuvernöörin päätös 18.9.1869.

²⁰⁷ Laihian poliisiasetus 1868, s. 1.

²⁰⁸ Seinäjoen kaup.ark., kuntakok.pk. 21.8. 1871 sekä Ala-Kulju 1963, s. 99–101.

²⁰⁹ EPMA, Seinäjoen kyläkokouksen pk:t 1806–1914 sekä Alanen 1970, s. 532–534.

²¹⁰ Vähänkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 2.10. 1875.

²¹¹ Vähänkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 30.4. 1877.

²¹² Vähänkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 23.2.1878.

Erikoista on, että kuvernöörin vaatimat muutokset yleensä koskivat vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen pykälää. Niinpä kuvernööri vaati kokonaan poistettavaksi kyläasetuksen 14. pykälän, joka antoi kylän hoitokunnalle (vastasi kylänoikeutta) oikeuden teettää vastahakoisen kustannuksella kyläkokouksessa hyväksytyin työn. Kuvernööri perusteli pykälän poisjättämistä sillä, että kyläkokous ei voinut pakottaa ketään yhteiseen työhön.²¹³ Kuvernöörin päätöksessä kuvastuu selvästi sarkajakoisen ja isonjaon jälkeisen kyläyhteisön ero. Sarkajakoisessa kyläyhteisössä oli suorastaan välttämätöntä pyrkiä saattamaan kylänaapurit yhteistyöhön, jota vuoden 1742 kyläjärjestys korosti. Isonjaon jälkeen talolliset taas huolehtivat omista viljelyksistään, joten yhteistyön tarve oli entistä vähäisempää ja siihen pakottaminen tarpeetonta.

Kuvernööri vaati poistettavaksi myös sitä kyläasetuksen kohtaa (§ 5), jossa asianomaista uhattiin sakolla, mikäli hän käyttäytyi kyläkokouksessa sopimattomasti tai loukkasi hoitomiestä (oltermannia). Kuvernööri perusteli päätöstään 1866 ilmiantamisesta ja muusta kunnianloukkauksesta annetulla asetuksella, joka määräsi sopimattomasta käytöksestä rangaistuksen. Samoin kuvernööri hylkäsi sakon tie- ja siltaosuuksien laiminlyömisestä (§ 8), koska yleinen laki määräsi niiltä osin rangaistuksen. Ojien hoitamatta jättämisestä poistettiin sakko (§ 9), jota olisi täytynyt maksaa kunnostamatta jääneiden syylien mukaan (5 penniä syleltä), koska 1868 annettu asetus vesilaitoksista sisälsi sääntöjä ojittamisesta. Sopimattomana kuvernööri piti kyläasetuksen 13. pykälää, jonka mukaan hoitokunta valvoi järjestystä ja hyviä tapoja piirissään ja oli velvollinen jakamaan syyllisille siveellisiä ja vakavia neuvoja ja muistutuksia sekä ilmoittamaan heidät nimismiehelle. Kuvernööri vaati vähäkyröläisiä luopumaan koko pykälästä.²¹⁴

Vähäkyröläisten alun pitäen 22 pykälää sisältänyt kyläasetus kutistui näin kuvernöörin käsittelyssä 20 pykälään, ja lisäksi muutamia säädöksiä lyhennettiin. Vähäkyröläiset hyväksyivät kuvernöörin esittämät muutokset,²¹⁵ joten kyläasetus vahvistettiin 18.6. 1880.²¹⁶ Se painettiin vielä samana vuonna Unggrenin kirjapainossa. Kyläasetuksen nimi on sanatarkasti ”Vähänkyrön pitäjään Kyläjärjestys-Säännöt”²¹⁷ Päinvastoin kuin Laihian poliisijärjestys Vähänkyrön kyläasetus pyrki kattamaan kylähallinnon eri toimintamuodot, joten se on täydellinen kyläasetus. Siinä on kuitenkin luovuttu oltermanni-sanasta, sen tilalla on hoitomies. Kylien johtoon oli asetettava hoitokunta, jonka muodostivat hoitomies, varahoitomies sekä kaksi jäsentä (§ 1). Selvyyden vuoksi on 17. pykälässä mainittu, että hoitokunnan tuli noudattaa niitä paloturvallisuusmääräyksiä, joita säännöt oltermannien tehtäväksi asettivat.

Vähänkyrön kyläasetus oli viimeinen käyttöön otettu kyläasetus. Asetuksen synnyssä oli sikäli erikoisia piirteitä, etteivät vähäkyröläiset itse olisi alunperin halunneet kovin voimakkaasti uudistaa vanhaa järjestelmää. Kuntakokouksessa 1877 osa pitäjäläisiä olisi tahtonut säilyttää entisen järjestyksen muutoksitta. Kun enemmistö kuitenkin tajusi kyläjärjestyksen jälkeensä jääneisyyden ja sai aikaan parannuksia, nekin olivat ajastaan niin paljon jäljessä, ettei kuvernööri voinut kyläasetusta hyväksyä. Yhteiskunnallinen lainsäädäntö ja ajattelutapa olivat näin edenneet kyläjärjestysten ohi, joten niistä oli tullut vanhanaikaisia.

Kun kyläjärjestykset siirsivät osaltaan 1700-luvun maatalouden yhteistoimintamuotoja pitkälle 1800-luvun puolelle, oltermannihallinto ehkä samalla säilytti kyläyhteisöissä

²¹³ VMA, Vaasan lääninkanslia AD 12/1880, Vaasan läänin kuvernöörin päätös 8.9. 1879.

²¹⁴ VMA, Vaasan lääninkanslia AD 12/1880, Vaasan läänin kuvernöörin päätös 8.9. 1879.

²¹⁵ Vähänkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 30.3. 1880.

²¹⁶ VMA, Vaasan lääninkanslia AD 12/1880, Vaasan läänin kuvernöörin päätös 18.6. 1880.

²¹⁷ Vähänkyrön kyläasetus 1878, s. 1.

konservatiivisen perinteen, jolle isonjaon puutteellinen toteuttaminen antoi perusteita. Vähänkyrön kylillä oli runsaasti yhteisomistuksia isonjaon jälkeen, eikä niistä mahdollisesti haluttu aina luopuukaan. Niinpä Selkämäessä kyläläiset viljelivät vainioitaan yhteisesti vielä 1884, kuten kyläkokouksen pöytäkirjasta ilmenee:²¹⁸

”Otettiin keskusteltavaksi Ylisenvainion yhteisestä viljelemistavasta ja Suostuttiin kaikin yksimielisesti jättämään tänä kesänä kylvämätä ja päätettiin että tästä ruveten viljellään sanottua vainiota aina sillä tavalla että kaksi laihua aina peräkkäin ja kolmantena kesänä lepäjää, eikä silloin saa kukaan kylvää kun lepo kesä on muutoin kuin joka kylvää niin airatkoon että vainio saapi lepo kesänä olla itikkain alla joka täten vakuutetaan.”

Kuvernöörin vaatimat varsin perusteelliset muutokset saivat aikaan sen, että kyläjärjestystä voitiin entistä paremmin soveltaa uusiin oloihin. Kyläjärjestys muistutti nyt yleispiirteiltään jonkinlaisia yhdistyssääntöjä, joskin siihen oli tallennettu runsaasti myös oltermannilaitoksen periaatteita. Toisaalta kyläjärjestyksen laatiminen sinänsä osoittaa oltermannilaitoksen tarpeellisuuden vielä 1800-luvun jälkipuoliskon kyläyhteisössä sekä todistaa kylähallinnon perinteen voiman muuttuneissa oloissa.

3.3.3. Viimeiset kyläasetusten laatimisyrietykset 1880-luvulla

Oli luonnollista, että 1800-luvun ensipuoliskolla syntyneet kyläasetukset alkoivat olla vuosisadan lopussa vanhentuneita, joten niitä olojen ja käsitysten muuttuessa oli tarpeen uudistaa. Kuntakokouksissa kyläjärjestyksiin jossain määrin kiinnitettiin huomiota vielä 1880-luvulla. Niinpä Lapuan kuntakokous asetti 1883 komitean, jonka oli määrä tehdä esitys ”uudesta nykyisiin oloihin sopivasta kyläasetuksesta”. Kolme vuotta myöhemmin kuntakokous kehotti toimikuntaa niin pian kuin mahdollista saattamaan kyläasetuksen asianmukaiseen kuntoon,²¹⁹ mutta tämän jälkeen asiakirjat vaikenevat asetuksen uudistamispyrkimyksistä, joten koko kysymys lienee hautautunut. Lapuan esimerkki joka tapauksessa osoittaa, että kuntakokous tiedosti paitsi kyläasetuksen merkityksen myös sen uudistamistarpeen.

Kauhajoella kyläasetuksen säätämistä ehdotti kruununnimismies K. N. Gyllenbögel. Kuntakokouksessa elokuussa 1884 luettiin ja hyväksyttiin hänen laatimansa ehdotus ”Poliisi- ja kyläjärjestys Kauhajoen pitäjälle”. Nimismiehen esitys korosti samoin kuin Laihian poliisiasetus yleistä järjestystä, jonka ylläpitäjiksi oltermannit oli määrä asettaa. Kauhajoen kyläasetusehdotus on varsin suppea, siinä on vain 11 pykälää. Läänin kuvernööri ehdotti järjestyssääntöön muutoksia, joten asia tuli esille uudelleen kuntakokouksessa 1885. Keskustelun jälkeen kokous päätti luopua koko hankkeesta.²²⁰

Lähes vuosikymmenen oli kyläasetuksen uudistamiskysymys esillä Ilmajoen kunnalliselämissä. Asia lähti vireille, kun kuntakokouksessa 21.6. 1884 tarkasteltiin ehdotusta ojituslautakunnan säännöiksi. Tehtyä ehdotusta ei nimittäin hyväksytty, vaan asetettiin uusi komitea, jonka oli määrä tehdä muutoksia ”varsinkin siihen suuntaan, ettei se olisi ristiriidassa oltermanniasetuksen kanssa”.²²¹ Seinäjoen Heikkilän kylänarkussa on säilynyt konseptiluonnos, joka ilmeisesti on komitean työn tulos, koska ehdotus sisältää

²¹⁸ Toivo Niemen kok., Selkämäen kyläkok.pk. 14.5. 1884.

²¹⁹ Lapuan kaup.ark., kuntakok.pk. 10.9. 1883 ja 7.6. 1886.

²²⁰ Kauhajoen kunn.ark. kuntakok.pk. 11.8. 1884 ja 21.9. 1885.

²²¹ Ilmajoen kunn.ark., kuntakok.pk. 21.6. 1884.

sekä ”kylänoikeuston” että ojityslautakunnan säännöt. Ehdotuksen loppuun on kirjoitettu lyijykynällä: ”Tarkastettu ja muutellen hyväksytty Ilmajoen kansakoululla 7.9.1886.”²²²

Ilmajoen uusimman kyläasetuksen esittelemineen oli kuitenkin kuntakokouksessa hidasta, vaikka komitea oli ehdotuksensa hyväksynyt. Pöytäkirjoista ilmenee vielä 1890, että kyläasetus ja kylänoikeus olivat edelleen uudistettavina. Tällöin on pöytäkirjaa merkitty:²²³

”Kumminkin saisi kunnallisasetus sisältää muutamia kyläjärjestyksen piirteitä, esim. yhteisissä töissä kuten vedenlaskuissa jne sopisi kyläjärjestyksen sääntöjen tulla käytäntöön.”

Viimeisen kerran Ilmajoen kyläasetussuunnitelma oli pöytäkirjojen mukaan esillä tammikuussa 1892, jolloin kyläjärjestysehdotus päätettiin lähettää terveydenhoitosääntöesityksen kanssa samaan komiteaan, jonka piti sovittaa molemmat säännöt yhtäpitäviksi keskenään.²²⁴ Terveydenhoitosääntö valmistui aikanaan, mutta kyläasetuksen uudistamissuunnitelmat jäivät sikseen.

Järvisseudun pitäjistä Lehtimäellä ryhdyttiin 1887 laatimaan kyläjärjestyksestä. Asia tuli esille kuntakokouksessa, joka päätti asettaa ”isäntäyhtiön” laatimaan ohjesääntöä kyliä varten. ”Isäntäyhtiön Ohjesääntö Kyläjärjestykselle” hyväksyttiin kuntakokouksessa 12.12.1887. Asetuksen mukaan Lehtimäki jaettiin seitsemään piiriin, joiden johtoon asetettiin piirimies. Nämä nimitettiin vuodeksi 1888 toimeensa,²²⁵ mutta sen jälkeen kyläasetuksesta tai piirimiehistä ei ole mainintoja, joten järjestelmä ei todennäköisesti päässyt vakiintumaan. Kyläasetuksessa, jossa on 10 pykälää, ei oltermanneista puhuta mitään. Kuitenkin Lehtimäen kyläasetus edellytti siinä määrin oltermannihallinnon tapaista kylähallintojärjestelmää – piirimiehen ja kylänvanhimman tehtävät esimerkiksi vastasivat toisiaan – että Lehtimäen kyläasetusta voi pitää oltermannilaitoksen vaikutuksesta syntyneenä järjestyssääntönä.

Myös Isossakyrössä huomattiin entinen kyläasetus vanhentuneeksi, ja 1889 kuntakokous asetti kunnallislautakunnan esimiehen johtaman komitean laatimaan uutta kyläasetusta. Komitea valmisti esityksensä, joka hyväksyttiin 1890.²²⁶ Esityksen yksityiskohdat eivät ole säilyneet, mutta käytännössä tulokseksi muodostui, että isokyröläiset julkaisivat 1893 entisen kyläasetuksensa muutamia kielellisiä korjauksia lukuun ottamatta sellaisenaan.²²⁷ Samalla tavalla olivat menetelleet vajaata pariakymmentä vuotta aikaisemmin kälvialäiset.²²⁸

Vielä 1880-luvulla ainakin viidessä Etelä-Pohjanmaan kunnassa ryhdyttiin laatimaan uutta kyläasetusta, ja kolmessa tapauksessa toimenpiteet johtivat joko ehdotuksen tai hyväksymisen asteelle. Yhteistä kaikille yrityksille oli, etteivät ne johtaneet käytännössä kylähallinnon elpymiseen, mikä osaltaan enteili oltermannilaitoksen hiljaista päättymistä. Tietynlaisiin kyläasetuksen uudistamispyrkimyksiin kuului myös uusintapainoksen ottaminen entisestä asetuksesta.

Kuntakokoukset kiinnittivät toimintansa alkuvaiheessa Vaasan lääniin kuuluneessa Pohjanmaan osassa myönteistä huomiota kylähallinnon kehittämiseen. Etelä-Pohjanmaalla jopa syntyivät viimeiset kyläasetukset kuntakokouksissa. Kun oltermanni-

²²² EPMA, Seinäjoen Heikkilän kylänarkisto, Ilmajoen kyläasetusehdotus 7.9.1886.

²²³ Ilmajoen kunn.ark., kuntakok.pk. 11.8.1890.

²²⁴ Ilmajoen kunn.ark., kuntakok.pk. 25.1.1892.

²²⁵ Lehtimäen kunn.ark., kuntakok.pk. 24.8. ja 12.12.1887. Itse kyläasetuksessa ei isäntäyhtiötä otsikon lisäksi edes mainita, joten termillä lienee tarkoitettu kuntakokouksen asettamaa ja isäntien muodostamaa toimikuntaa, jonka tehtävänä oli ainoastaan laatia kyläasetus.

²²⁶ Isonkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 1.10.1889 ja 1.3.1890.

²²⁷ Isonkyrön kyläasetus 1893 §:t 1–36.

²²⁸ Kälvian ka. kuntakok.pk. 17.1.1870 sekä Kälvian kyläasetus 1876, s. 1.

laitosta vielä sen päättymisen aikoihin pyrittiin uudistamaan, se osoittaa, miten voimakkaan jalansijan kylähallinto oli talonpoikaisväestön keskuudessa saanut. Voikin sanoa, että 1800-luvulla eteläpohjalaiseen kyläyhteisöön liittyi olennaisena osana tehokas kylähallinto, jonka toimintamuodot osittain ulottuivat Pohjois-Pohjanmaalle saakka.

3.4. Kylähallinto yleisen huomion kohteena 1800-luvun jälkipuoliskolla

3.4.1. Aikalaisten julkisia arvioiteja oltermannilaitoksen merkityksestä

Autonomian ajan alkuvuosina oltermannilaitos herätti maamme ylimpien hallintoviranomaisten huomiota siinä määrin, että senaatti suunnitteli valtakunnallisen kyläjärjestyksen luomista. Uudestaan oltermannilaitoksen merkitystä alettiin pohtia 1850-luvulla, jolloin syntyivät ensimmäiset ehdotukset paikallisen itsehallinnon uudistamisesta. Toukokuussa 1856 Suomen Talousseura antoi saamansa pyynnön mukaisesti hallitukselle lausunnon, joka koski maanviljelyksen ja sen sivuelinkeinojen kehittämistä. Lausunnon valmistelua varten Talousseura oli asettanut komission, joka tiedusteli useiden henkilöiden mielipiteitä ja lähetti kaksi jäsentään, kreivi August Armfeltin ja tohtori Karl von Haartmanin, matkustelemaan eri seuduille ja tekemään oloista omakohtaisia havainnot.²²⁹

Talousseuran lausunnossa, jossa virallisesti tuotiin esille ajatus myös pitäjähallinnon uudistamisesta, tunnettiin erityistä kiinnostusta oltermannilaitosta kohtaan. Niinpä Armfeltin ja Haartmanin matkakertomuksista ilmenee, että kyläasetukset olivat heidän mielestään osoituksia pitkälle kehittyneestä kunnallishallinnosta, samalla kun ne näyttivät, kuinka paljon hyvää kunnallishenki voi synnyttää.²³⁰ Talousseuran mietinnön liitteeksi onkin painettu Ilmajoen vuoden 1821 ja Lapuan vuoden 1843 kyläasetukset.²³¹

Kylähallinnon vaikutus näkyy myös kunnallishallinnon järjestämisehdotuksessa, jonka komissio valmisti. Ehdotuksessa mm. sanotaan, että seurakunnat täytyi jakaa tiettyihin ruotuihin eli alueisiin, joista jokaiseen tulisi valita johtaja. Hänen oli niin kuin oltermannin tai ruodun järjestysmiehen huolehdittava kunnallishallintoon kuuluvista tehtävistä.²³² Myös se komission osa, joka käsitteli maanviljelystä, totesi kyläasetuksen merkityksen maanviljelyksen kehittäjänä.²³³

Vaikka oltermannilaitos ei sinänsä vaikuttanut vuoden 1865 kunnallisasetuksen syntymiseen – olihan Talousseuran mietintö vain yksi lukuisista esityksistä²³⁴ – silti Pohjanmaan oltermannilaitos herätti sanomalehdistössä kiinnostusta. Åbo Tidningar kirjoitti jo 1857, että kyläjärjestyksen käytäntöön ottaminen kaikissa kunnissa olisi kieltämättä suuri askel eteenpäin, vaikka lehti ilmoitti, ettei se tarkemmin tuntenut kyläasetusten vaikutusta maatalouteen.²³⁵ Suometar mainitsi 1860, että kyläasetukset olisivat luultavasti hyvä pohja ja perustus kunnallishallinnolle. Artikkelissa sanotaan:²³⁶

²²⁹ Rauhala 1922, s. 163–164 sekä Soikkanen 1966, s. 133

²³⁰ Kejserslige Finska Hushållningssällskapetets underdåniga utlåtande 1857, s. 273–274.

²³¹ Em. lausunto s. 213–228 ja 231–247.

²³² Em. lausunto s. 287.

²³³ Em. lausunto s. 88.

²³⁴ Rauhala 1922, s. 167–183, Kaukovaikku 1940, s. 47–50 sekä Soikkanen 1966, s. 135–140.

²³⁵ Åbo Tidningar 30.1. 1857 sekä Soikkanen 1966, s. 133.

²³⁶ Suometar 18.5. 1860 (lisälehti).

”Kun kyläkunnat tottuivat keskustelemaan ja neuvottelemaan, itsekukin oman kylänsä yhteisistä asioista, niin ne pikemminkin woisiwat tottua ryhtymään käsiksi koko kunnanki yhteisiin asioihin.”

Vuonna 1877 Åbo Underrättelser julkaisi kuvauksen oltermannilaitoksen toiminnasta Etelä-Pohjanmaan ruotsalaisalueella. Kirjoituksen alussa annetaan ymmärtää, että vastikään syntynyt kunnallishallinto kuvasteli monessa suhteessa ikivanhoja oloja. Artikkelissa selvitetään oltermannilaitoksen toimintaa, riita-asoiden ratkaisemista kylänoikeudessa, kyläkokouksen koollekutsumista kylänkapulalla sekä kylähallinnon tehtäviä.²³⁷ Ehkä kyläasetusten uudistamispyrkimykset 1880-luvulla vaikuttivat osaltaan, että toinen turkulaislehti Åbo Tidningar käsitteli 1883 suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan oltermannilaitosta ottaen esimerkiksi muutamia Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetuksen pykälää. Kirjoituksessa korostetaan kyläasetusten ja kyläkokousten merkitystä maatalouden tilan ja yhteishengen parantajana.²³⁸

Ehkä suurinta huomiota herätti Hämeen läänin kuvernöörin Edvard von Ammondin 1883 ehdottama kyläjärjestys, joka julkaistiin useassa sanomalehdessä,²³⁹ mutta joka ei luultavasti johtanut käytännön tuloksiin. Vaikka kuvernööri itse ei tuntenut Pohjanmaan oltermannilaitosta, se tuotiin muissa kirjoituksissa esille. Kuvernööri von Ammondin kyläjärjestyksen lähtökohtana oli huoli maaseudun rakennus- ja terveysoloista. Rahvaan ahdas asumistapa aiheutti hänen mukaansa tulipaloja ja vaikutti haitallisesti ihmisten terveyteen. Siksi oli kaikin käytettävissä olevin keinoin koetettava saada rahvas noudattamaan entistä suurempaa järjestystä ja puhtautta.²⁴⁰ Ehdotuksensa von Ammond ilmoitti perustavansa vuoden 1742 kyläjärjestysohjeeseen, vuoden 1865 kunnallishallintoasetukseen sekä 1879 annettuun terveydenhoitoasetukseen. Kuvernöörin kyläasetusehdotus sisältää 44 pykälää, ja sen esipuheessa hän mainitsee:²⁴¹

”Koska täydellisiä järjestyssäntöjä kuntia varten maalla ei ensinkään ole maassamme laadittu ja ne eräät järjestyksen woimassa pitämistä maalla tarkoittawat määräykset, jotka wähän kerrasansa owat ilmestyneet, löytywät monessa eri asetuksessa, ja owat näyttäneet täydellisen woimattomuutensa, luultawasti siitä syystä, että niitä tawallisesti ei seuraa määräys edeswastauksesta niiden rikkomisesta, olen minä koettanut Hämeen lääniä warten laatia sellaisen —”

Kuvernöörin ehdotuksessa kunnallislautakunnan tuli valita kullekin alueelle piirimies ja hänelle varamies kolmeksi vuodeksi kerrallaan. Näiden tehtäväksi kuvernööri oli suunnitellut mm. huolehtimisen yleisistä järjestyks- ja siveellisyysmääräyksistä samoin kuin kylien rakennusjärjestyksestä, terveydenhoidosta ja paloturvallisuudesta. Tavoitteenä oli, että kunnat laatisivat ehdotusten pohjalta oman kyläasetuksen.²⁴²

Kuvernööri von Ammondin esitys synnytti keskustelua sanomalehdistössä. Hufvudsbladet korjasi kuvernöörin tietoja välittömästi kirjoittamalla, että kyläasetukset olivat käytännössä ruotsinkielisellä Pohjanmaalla. Varmemmaksi vakuudeksi lehti esitteli Uudenkaarlepyyn Veksalan kyläjärjestyksen.²⁴³ Varsin kriittisesti suhtautui kuvernöörin esitykseen Åbo Underrättelser, joka kysyi, täytyikö toisen kylänmiehen olla toisen vakoilijana ja kylänmiesten yhdessä muodostaa jonkinlainen vakoiluliiga?²⁴⁴ Åbo

²³⁷ Åbo Underrättelser 31.10. 1877.

²³⁸ Åbo Tidningar 20.2. 1883.

²³⁹ Ks. ainakin Uusi Suometar 18.–23.4. 1883 sekä Åbo Tidningar 24.–26.4. 1883.

²⁴⁰ Kaukovalta 1931, s. 1157–1160..

²⁴¹ Uusi Suometar 18.4. 1883.

²⁴² Uusi Suometar 18.–23.4. 1883.

²⁴³ Hufvudsbladet 30.5. ja 1.9. 1883.

²⁴⁴ Åbo Underrättelser 17.5. 1883.

Tidningarin mukaan kuvernöörin ehdotus oli ampunut yli maalin, koska kylänvanhimasta esityksen mukaan tulisi jonkinlainen lakiin ja asetuksiin perustuva yleinen syyttäjä.²⁴⁵ Toisaalta von Ammondin kyläjärjestys sai myös puoltavia lausuntoja. Hämeen Sanomat kirjoitti, että Etelä-Suomen maamiesseura oli ottanut ehdotuksen tarkasteltavaksi ja lausunut siitä kiitoksensa, koska se oli hyvää tarkoittava esitys.²⁴⁶

Kun kylähallinto herätti kiinnostusta Pohjanmaan ulkopuolella, se tapahtui osaksi oltermannilaitoksen mutta myös uuden kunnallishallinnon vaikutuksesta. Varsinkin varhaisimpina aikoina oltermannilaitosta ja yleensä kylähallintoa pidettiin yhteistä hyvää tarkoittavana ja hyödyllisenä yhteishengen ilmentymänä, mutta 1800-luvun lopussa samassa järjestelmässä nähtiin myös kielteisiä puolia. Huomion kiintyminen kylähallintoon johtui ehkä niistä ongelmista, joita kunnallishallinnon toteuttamisen alkuvaiheessa saattoi ilmetä ja joiden poistamiseen voitiin kylälaitoksesta saada tukea. Mahdollisesti tätä taustaa vasten on ymmärrettävissä, että Sääksmäen kuntakokous valitsi 1871 kylänvanhimmat jokaiseen kylään.²⁴⁷ Samalla tavoin kunnallishallintoa tehostamaan syntyivät myös ne kyläasetukset, joita laadittiin Viipurin läänissä 1800-luvun loppupuolella.

3.4.2. Karjalan 1800-luvun jälkipuoliskon kyläasetukset

Suomen oloissa oltermannilaitos oli alun pitäen länsisuomalainen ja etupäässä pohjalainen ilmiö, sillä Itä-Suomen harva asutus ei suosinut kiinteän kyläkeskisen yhteistoiminnan syntymistä. Kuitenkin Karjalassa oli Venäjän vallan aikana jo 1700-luvulla luotu kyliä koskeva starosta-järjestelmä, joka osaksi tosin palveli venäläisen esivallan tarkoituksia. Lisäksi Vanhasta Suomesta on vähäisiä viitteitä myös vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen soveltamisesta.²⁴⁸ Paikallinen itsehallintoperinne saattoi taustatekijänä vaikuttaa siihen, että kylähallinnon järjestämiskysymykset tulivat uudelleen ajankohtaisiksi 1800-luvun jälkipuoliskolla.

Varhaisimmat tiedot kyläasetuksen laatimisesta Itä-Suomessa ovat Ilomantsista. Suometar kirjoitti 1860, että Ilomantsin pitäjänkokous oli valinnut toimikunnan laatimaan ehdotusta kyläjärjestykseksi. Lehti kertoi viitattuaan Talousseuran mietintöön, että sellaisiin ajatuksiin oli tultu nimenomaan siksi, että kyläasetukset olisivat hyvä pohja kunnallishallinnolle. Suometar julkaisi ilomantsilaisten kyläasetusehdotuksen. Siinä on 40 pykälää, joista selvästi ilmenee, että ehdotuksen laatijat olivat tutustuneet pohjalaisiin kyläasetuksiin. Asetusehdotuksen mukaan kuhunkin kylään oli asetettava yksi kylänmies ja kaksi apumiestä. Kylähallinnon tehtävänä oli ratkaista pienet riita-asiat, estää rikokset ja pahat tavat ja saada paremmin toimitetuiksi kylän yhteiset työt.²⁴⁹

Jos pohjalaisessa kyläyhteisössä asutuksen tiheys oli merkittävä tekijä oltermannilaitoksen syntymiseen, saattoi Ilomantsissa kyläasetussuunnitelmiin vaikuttaa päinvastoin asutuksen laajuus ja hajanaisuus. Harvaan asutussa pitäjässä pitäjähallinnon oli ehkä vaikea toimia riittävän tehokkaasti, ellei se saanut avukseen kylähallinnon voimaa. Ilomantsilaiset perustelivat asetuksen laatimista sillä, että se opettaisi rahvasta hoitamaan kunnan yhteisiä asioita.²⁵⁰ Ilomantsilaisten kyläasetussuunnitelma lähti näin pikemmin

²⁴⁵ Åbo Tidningar 17.5. 1883.

²⁴⁶ Hämeen Sanomat 20.4. ja 27.4. 1883.

²⁴⁷ Jutikkala 1934/1, s. 295–296.

²⁴⁸ Ks. aikaisemmin luku 1.2.6.

²⁴⁹ Suometar 18.5. 1860.

²⁵⁰ Suometar 18.5. 1860.

kunnallisen itsehallinnon näkökulmasta kuin kylähallinnon kehittämistarpeesta. Asetusehdotus kuvasti myös niitä toiveita, joita asetettiin paikallisen itsehallinnon uudistamiseen ja jotka lopulta johtivat vuoden 1865 kunnallishallintoasetuksen syntymiseen. Ilomantsilais-ten kyläasetusehdotuksen toteuttamisesta ei ole käytettävissä yksityiskohtaisia tietoja.

Kymmentä vuotta myöhemmin kuin ilomantsilaiset ryhtyi kyläjärjestyksiä kehittämään Viipurin läänin kuvernööri, joka julkaisi Helsingfors Dagbladetissa asiaa koskeneen kirjoituksen 1870. Kuvernööri Chr. Oker-Blom (virassa 1866–1882) sai ilmeisesti hankin virikkeen Talousseuran mietinnöstä, koska hän artikkelissaan viittaa niihin toimenpiteisiin, joita kyläasetusten hyväksi oli suoritettu kunnallisasetuksen säätämisen yhteydessä. Siitä syystä kuvernööri oli katsonut aiheelliseksi laatia ehdotuksen kyläjärjestykseksi. Kuhunkin kylään oli kuvernöörin suunnitelman mukaan perustettava kyläkokous ja kylähallitus, joista jälkimmäiseen oli määrä kuulua 3–5 jäsentä. Kylähallinnon oli hoidettava kylän yhteisiä asioita kuten paloturvallisuutta sekä valvottava myös yleistä järjestystä.²⁵¹ Periaatteessa kylähallinnon tehtävät olivat samansuuntaisia kuin Ilomantsin asetuksessa.

Maaherran ehdotus ei ainakaan kaikissa Viipurin läänin kunnissa saanut suopeata vastaanottoa, mm. Heinjoella ja Jaakkimassa päätöksiä vitkuteltiin. Kun maaherra kuitenkin uhkasi sakkorangeistuksilla, ellei kyläjärjestyksiä laadittaisi,²⁵² hyväksyttiin ja vahvistettiin Viipurin läänissä neljännesvuosisadan aikana (1871–1896) ainakin 14 kyläjärjestystä. Ne oli laadittu kuntakohtaisesti yhtä poikkeusta lukuun ottamatta, ja ne oli tarkoitettu sovellettaviksi kaikissa kunnan kylissä tai usean kylän muodostamassa piirissä. Asetuksista käytettiin nimitystä kylä- tai kylänjärjestys, ja ne myös painettiin. Kyläjärjestyksiä hyväksyttiin 1871 Heinjoella, Impilahdella, Jaakkimassa, Käkisalmen maalaiskunnassa, Muolaassa, Räisälässä, Sakkolassa ja Valkjärvellä, 1873 Pyhäjärvellä, 1885 Antreassa, 1892 Viipurin maalaiskunnassa ja erikseen Viipurin maalaiskunnan Sorvalinsaaren ja Kivisillan kylissä, 1894 Virolahdella (luonnos jo 1870) ja 1896 Säkkijärvellä.²⁵³ Nuorimmat kyläasetukset lienevät olleet jo uusintoja, sillä ainakin Säkkijärvellä oli järjestysmiehiä kylissä 1880-luvulla.²⁵⁴ Kyläjärjestykset oli hyväksytyt kuntakokouksissa, joiden päätökset oli kuvernööri vahvistanut.²⁵⁵

Viipurin läänin asetusten mukaan kylän hallinto jakautuu toisaalta kyläkokoukselle, toisaalta kylähallitukselle, joista viimeksi mainitusta on erilaisia nimityksiä kuten kyläjärjestyshallitus (Jaakkima), kylähoito (Muolaa), kylänlautamiehistö (Impilahti, Sakkola, Valkjärvi, Pyhäjärvi), kyläkuntahallitus (Räisälä, Antrea, Viipurin mlk.), kylänvanhimmat (Käkisalmen mlk., Muolaa, Antrea, Viipurin mlk.). Virolahden kyläasetus ei tunne lainkaan kylähallitusta, johon muualla yleisesti piti kuulua 3–5 jäsentä. Virolahden kylien johtoon oli määrä asettaa kolmeksi vuodeksi kerrallaan kuntakokouksen valitsema esimies eli kylänvanha. Yleensä kylähallitus oli valittava joko kyläkokouksessa tai kuntakokouksessa. Impilahden, Sakkolan, Valkjärven ja Pyhäjärven kyläjärjestysten mukaan kyläkokousten kokoonkutsumisvälineenä oli ”arpa”, jota oli säilytettävä esimiehen kotona ja joka oli lähetettävä kokouskutsuna kiertämään talosta toiseen. Todennäköistä on, kuten *Veikko Anttila* on esittänyt, että Etelä-Karjalassa oli pohjalaista oltermanninsauvaa tai kylänkapulaa vastaava kokouskutsuväline käytössä.²⁵⁶

²⁵¹ Helsingfors Dagblad 15.1. 1870. Vrt. myös Anttila 1970, s. 171.

²⁵² Jaakkima 1955, s. 305 ja Heinjoki 1955, s. 119.

²⁵³ Kyseiset 14 kyläasetusta ovat säilyneet ainakin Helsingin yliopiston kirjastossa (ryhmässä pienpainatteita) yhdessä pohjalaisten kyläasetusten kanssa. Ks. myös Anttila 1970, s. 162.

²⁵⁴ Seppä 1952, s. 237.

²⁵⁵ Anttila 1970, s. 162.

²⁵⁶ Anttila 1970, s. 163–164.

Tehtäväpiiriltään Karjalan kyläasetukset poikkeavat varsin suuresti vuoden 1742 kyläjärjestysohjeesta samoin kuin 1800-luvun alkupuolen pohjalaisista asetuksista, joiden pääkohteena oli maatalous ja siihen liittyvä yhteistoiminta. Oikeastaan vain tulipalojen torjunta, kyläläisten keskeisten riitaisuuksien sovittelu sekä siveellisestä elämästä ja järjestyksestä huolehtiminen olivat niitä kysymyksiä, joiden voi katsoa kuuluneen oltermannilaitoksen toimintaan myös Pohjanmaalla. Sen sijaan huoltotoimi, terveydenhoito, kansanopetus, yleinen valistustoiminta sekä tiedottaminen olivat lähinnä kunnallishallintoon liittyneitä tehtäviä, joita pohjalaiset oltermannit saattoivat tilapäisesti suorittaa.²⁵⁷

Karjalan kyläasetukset näyttävät osaksi syntyneen Pohjanmaan oltermannilaitoksen välillisen vaikutuksen tuloksena, kun maakunnan kylähallinto kunnallishallinnon uudistamisen yhteydessä levisi yleiseen tietouteen merkittävänä kunnallisen yhteishengen ilmentymänä. Kuitenkin Karjalan kyläasetukset laadittiin paikallisen perinteen pohjalta itsenäisesti ja kunnalliseen järjestelmään soveltuviksi, koska niiden keskeinen tarkoitus oli kunnallishallinnon tehostaminen.²⁵⁸ Mutta tässä tehtävässä asetuksen edustivat toisaalta uutta kehitysvaihetta kylälainsäädännön historiassa, koska niistä oli poistettu se jälkeenjääneisyys, joka pysäytti kylähallinnon uudistamisen Pohjanmaalla 1800-luvun lopussa. Vaikka Karjalan kyläasetukset uudenaikaisuutensa takia olivat etäännyneet jo varsin kauas kyläjärjestysohjeen päämäärästä, silti järjestyssäännöt täyttivät oltermannihallinnon – vaikka sanaa oltermanni ei niissä edes esiinny – olennaisimmat piirteet: kuhunkin kylään oli tarkoitus luoda kylähallinnollinen instituutio, jolla oli omat johtajansa ja tehtävänsä ja jonka oli määrä toimia varta vasten kirjoitettujen säädösten mukaan.

Kyläjärjestysten soveltamisesta Karjalassa, vaikka järjestelmälliset tutkimukset puuttuvat, on joitakin esimerkkejä. Heinjoella kunnallislautakunta valitsi jäseniä kylähallitukseen, joskin niiden toiminta käytännössä supistui vähiin.²⁵⁹ Myös Säkkijärvellä järjestysmiesten toimintaa vähäteltiin ja arvailtiin heidän toimintavaltuuksiaan.²⁶⁰ Jaakkima jaettiin 1872 kaikkiaan 12 piirikuntaan. Niihin valittiin järjestys- ja hallintomiehet, joita kutsuttiin myös oltermanneiksi. Jaakkimalaisetkin suhtautuivat penseästi kyläjärjestykseensä, ja aika ajoin tapahtui oltermannien joukkoeroamisia. Kuitenkin oltermanneja oli Jaakkimassa yleisesti vielä 1880-luvulla.²⁶¹ Vastustuksen takia Viipurin läänin myöhäsyntyisillä kyläasetuksilla on tuskin ollut kovin syvällistä vaikutusta kyläkuntien elämänmenoon.

3.5. Oltermannilaitos pohjalaisena ilmiönä

Oltermannilaitos ei ollut pohjalaiselle kyläyhteisölle välttämätön instituutio, mutta ennen isoajakoa varsin tarpeellinen, koska yhteisesti aidattujen peltojen ja niittyjen nautinnalle oli säännöstelty yhteistoiminta edullista ja suotavaa. Siksi oli luonnollista, että hyödyn aikakauden viranomaiset jopa tyrkyttivät rahvaalle kyläyhteisön uutta hallintojärjestelmää. Pohjanmaalla oltermannilaitos saavutti kukoistuskautensa kuitenkin vasta

²⁵⁷ Anttila 1970, s. 166–171.

²⁵⁸ Useissa kyläasetuksissa kunnallishallinnon anttamisesta on mainintakin. Esim. Räisälässä kyläkokouksen piti auttaa kunnallishallinnon päätösten toimeenpanoa, kun taas Heinjoella kylähallituksen ja Vironlahdella kylänvanhan täytyi antaa kaikki kunnanhallinnon pyytämät tiedot. Ks. Anttila 1970, s. 164–173.

²⁵⁹ Heinjoki 1955, s. 121.

²⁶⁰ Seppä 1952, s. 237.

²⁶¹ Jaakkima 1955, s. 305–307.

isonjaon jälkeen. Vaikka jako vähensi kylänaapurien keskinäistä riippuvuutta, muutos ei kuitenkaan ollut ratkaiseva. Yhteiset vainio- ja niittyaitaukset säilyivät Pohjanmaan alavilla mailla pitkään 1800-luvun puolelle, ja uudet raivaukset vaativat jatkuvasti yhteistyötä, varsinkin kun väestö lisääntyi ja asutus tihentyi.

Pohjanmaan oltermannilaitos, jolle maaherra Piper oli jo 1700-luvun puolivälissä antanut voimakkaan sysäyksen levittämällä kyläjärjestyksiä maakunnan lähes jokaiseen kolkkiaan, koki perusteellisen elpymisen 1700- ja 1800-luvun vaihteessa. Pitäjien paloturvallisuuden lisäämispyrkimykset, nuorison kasvanut levottomuus sekä harvalukuisten säätyläisten harrastukset maatalouden tason kohottamiseksi olivat luultavasti niitä tekijöitä, jotka eniten vaikuttivat kylähallinnon uuteen nousukauteen.

Järjestys- ja paloturvallisuusongelmat olivat esillä pitäjänkokouksissa ja käräjillä 1700-luvun jälkipuoliskolla varsin useasti, ja jo silloin kylähallintolaitosta käytettiin yksittäisesti hyväksi näiden kysymysten ratkaisemiseksi. Mutta varsinaisen organisatorisen järjestelyn toteutti vasta Ilmajoen maamiesseura, joka alusta lähtien otti kylälaitoksen kehittämisen ohjelmaansa ja jolla säätyläisten muodostamana elimenä oli välitön kosketus myös läänin ylimpään johtoon. Taloudellisesti suuntautuneelta Ilmajoen maamiesseuralta ei voinut jäädä huomaamatta maatalouden yhteistyötarve, mutta eivät myöskään lisääntyneet rikollisuusluvut varsinkin nuorissa ikäluokissa.²⁶² Väkivallan kasvu keräsi yhteiskuntaa säilyttävät voimat yhteistyöhön, ja järjestyssäännöt nähtiin tänä järjestyksen ja virkavallan aikana välttämättöminä rauhan ja turvallisuuden takaamiseksi. Uusien tehtävien myötä suomenkielisen Pohjanmaan oltermannilaitos itsenäistyi ja sen toiminta vakiintui, mikä näkyi kyläjärjestyksissäkin. Kun 1700-luvulla ei muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta laadittu omia järjestyssääntöjä, vaan yleensä omaksuttiin vuoden 1742 kyläjärjestysohje sellaisenaan, niin 1800-luvulla syntyivät painetut kyläjärjestykset lähes jokaiseen suomenkieliseen suurpitäjään Vaasan läänissä.

Myös Hämeessä säätyläiset pyrkivät juurruttamaan kylähallintoa, ja esim. Sääksmäessä ja Iitissä heidän toimintansa oli vilkasta.²⁶³ Hämeessä säätyläisten yritykset olivat kuitenkin erillisiä ja muodostuivat siitä syystä hajanaisiksi sekä kilpistyivät väestön eripuraisuuteen. Etelä-Pohjanmaalla tilanne oli toinen: säätyläiset olivat yhtyneet Ilmajoen maamiesseuraksi, joten kylähallinnon voimistamisessa oli yhteistoiminta mahdollista. Näin kyläasetusten taakse saatiin laajan alueen säätyläisten tuki. Ilmajoen maamiesseura antoi oltermannilaitokselle sysäyksen, joka Hämeestä ja muulta Suomesta puuttui. Pohjanmaan ulkopuolella oltermannilaitos ei saanutkaan yhteiskunnallisesti tärkeää asemaa, sillä jo käyttöön otetut kyläjärjestykset vähitellen menettivät merkitystään.

Mutta Vaasan läänin oltermannilaitosta voi pitää myös tehokkaan hallintotyön tuloksena. Kun Ilmajoen maamiesseura oli saanut aikaan uudistetun kyläasetuksen, se sai taakseen sekä läänin ylimpien viranomaisten kannatuksen että voimistuneen pitäjähallinnon mahdin. Pitäjät valvoivat tarkasti, että kyläasetuksia niiden alueella noudatettiin. Mm. kyläasetuksissa määrättiin, että ne oli vuosittain luettava kylänmiesten edessä.²⁶⁴ Lapuan hallitussääntö ja kyläasetus oli luettava kirkossa. Näin ilmeisesti myös meneteltiin, ainakin Nurmosta on löytynyt Lapuan kyläasetuksen kappale, jonka loppuun

²⁶² Ylikangas 1976, s. 132–133.

²⁶³ Jutikkala 1938, s. 217–218 sekä Halila 1939, s. 490.

²⁶⁴ Esim. Ilmajoen kyläasetus 1805 § 27.

papit ovat kirjoittaneet kuulutusmerkintänsä 1870- ja 1880-luvulla.²⁶⁵ Sitä paitsi jotkut kyläasetukset velvoittivat oltermannit tekemään tiliä sakkorahoistaan pitäjänkokouksissa.²⁶⁶ Niiltä oltermannilaitoksen valvonta siirtyi kuntakokouksille, jotka aluksi tunsivat kiinnostusta kylähallintoa kohtaan. Hallinnollisten toimenpiteiden merkitystä osoittaa se, että institutionaalisen kylähallintolaitoksen raja Pohjanmaalla kulki Vaasan ja Oulun lääninrajaa myöten.

Vuoden 1742 kyläjärjestyksen tarkoituksiin oli kuulunut, että pitäjän johtavat ja kokeneimmat puhuisivat pitäjäntuvissa kirkkoherran ja muiden säätyläisten läsnäollessa kansalle maataloudesta ja vaikuttaisivat naapureihinsa esimerkillään. Pohjanmalla valtiovallan toivomukset toteutuivat, sillä kylähallinnon kehittämisessä säätyläiset ja etenkin papisto esittivät merkittävää osaa. Lapuan ja Härmän 1700-luvun kyläasetukset syntyivät kirkkoherra Isak Lithoviuksen johdolla. Ilmajoen maamiesseuran vuoden 1805 asetuksen levittämisestä huolehtivat säätyläiset: Kuortaneella Ilmajoen kyläasetus omaksuttiin kirkkoherra Karl Fredrik Stenbäckin aloitteesta, Lapualla maanmittari Simon Carvónen esityksestä, isokyröläiset ostivat maamiesseuralta kyläasetuksia kirkkoherra Nils Aejmelaeuksen neuvosta, ja Jurvaan kyläasetus lienee levinnyt tainuskyläläisen tilanomistajan Gustaf Hobinin ehdotuksesta – hänkin maamiesseuran jäsen.²⁶⁷

Etelä-Pohjanmaan pitäjiä järkyttäneet järjestyshäiriöt vaikuttivat ehkä osaltaan siihen, että Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetuksen jälkeen syntyneiden järjestyssääntöjen laatijoina olivat pitäjänkokouskaudella säännöllisesti juuri papit. Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetusta valmisteli kirkkoherra Erik Johan Frosterus, Isonkyrön omaa kyläasetusta kappalainen Johan Reinhold Aejmelaeus ja Lapuan toista kyläasetusta kirkkoherra J. D. Alcenius. Myös keskipohjalaisia Kälviän ja Lohtajan kyläasetuksia oli keskeisesti laatimassa papisto. Pohjoispohjalaisten kyläasetusten alullepanijoita olivat sitä vastoin virkamiehet. Pyhäjoen vuoden 1751 kyläasetus hyväksyttiin ilmeisesti lääninsihteeri Johan Mathesiuksen ehdotuksesta, Oulun läänin vuosien 1817–18 kyläasetusehdotukset sekä 1830- ja 1840-luvun paloapussäännöt syntyivät hallinnollista tietä.

Yleisesti sanoen oltermannilaitos levisi Pohjanmaalle vähittäisen kehityksen tuloksena. Aluksi talonpoikaisväestön keskuudessa ilmeni epäluuloa uutta järjestelmää kohtaan, ennen kuin se pystyttiin juurruttamaan maakuntaan. Aikaa myöten väestö kuitenkin omaksui kylähallintojärjestelmän säännölliseksi osaksi kylän elämää, samalla kun oltermannilaitoksen toiminta Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla reuna-alueita lukuun ottamatta saavutti vakiintuneet muodot. Kylähallinnon sopeutuvuutta pohjalaiseen kyläyhteiskuntaan osoittaa se, että järjestelmä jatkui vuosikymmeniä, vaikka ne perusteet, miksi kylähallinto oli alun pitäen luotu, alkoivat jo isonjaon myötä heikentyä. Järjestynyt kylälaitos sai uusia tehtäviä, joiden varassa se saattoi toimia entiseen tapaan 1800-luvun lopulle saakka. Vasta tällöin kyläyhteisö koki niin perusteellisia muutoksia, että kylähallinnon hidas päättymisvaihe alkoi.

Kylähallinnon tutkimuksen kannalta on tärkeää, miten kyläasetukset kehittyivät 1700- ja 1800-luvulla uusissa isonjaon jälkeisissä oloissa ja miten oltermannihallinnon voimistuminen soveltui pitäjäläisten etuihin. Näiden kysymysten tarkasteluun antavat kyläasetukset ja niissä tapahtuneet muutokset mahdollisuuden.

²⁶⁵ V.J. Talvitién kokoelmat, Hallitus Sääntö ja Kylän Asetus Lapuan

Pitäjänsä 1844. Ks. myös hallitussäännön 15. §.

²⁶⁶ Ilmajoki 1805 § 32, Ilmajoki 1821 § 52, Isokyrö 1832 § 36 sekä Lapua 1843 § 38.

²⁶⁷ Bäckman 1852, s. 153 sekä Liakka 1903, s. 103.

4. KYLÄASETUKSET – OLTERRMANNILAITOKSEN TOIMINNAN PERUSTA

4.1. Kyläasetusten ulkonaiset eroavuudet

4.1.1. Kyläasetusten laajuus

Valtiovalta oli julkaissut vuoden 1742 kyläjärjestyksen siinä tarkoituksessa, että kukin kylä sen perusteella laatisi oman järjestyssääntönsä. Tästä syystä kyläjärjestyksessä on kohtia, joista kylät saivat itse päättää. Niinpä kyläläisten oli sovittava sakoista, joskin hallituksen teettämä mallikappale antoi myös tässä suhteessa viitteitä. Esim. rikkomuksen tapahduttua toistamiseen oli sakotettava kaksinkertaisesti (mm. § 15), ja edelleen toiset rikkomukset katsottiin vain äyrien, toiset taalarien arvoiksi (esim. §:t 2 ja 9). Kyläkokouksen koollekutsumistavasta saattoivat kyläläiset myös itse päättää (§ 1).

Kylien harkintaan jätetyt kohdat muodostavat kuitenkin varsin epäolennaisen osan kyläjärjestysohjeesta, sillä yleisesti se säätelee melko tarkkaan kylän yhteistoimintamuodot. Kyläjärjestysohjeen yksityiskohtaisuudesta kai johtui, että järjestyssääntö voitiin ottaa käyttöön sellaisenaan vahvistamatta omaa asetusta käräjillä. Vuoden 1742 kyläjärjestystä saatiin tosin soveltaa paikallisiin oloihin, mutta tässäkin kohden oli toimintavapautta pyritty rajoittamaan. Soveltamisesta näet sanotaan:¹

” – Että mitä täsä Kylän-Asetuxesa säätään/ ja samaan maanpaickahan han sopiwainen on/ ei mahda siitä ulossuljettaa/ wan että pikemmin se mahta lisätyxi tulla cuin täsä ei ole mainittu/ ja kummingijn sen kylähän hywäxi kelwata taidais – – ” (§ 37).

Pohjalaisista kyläasetuksista vanhin, Pyhäjoen vuoden 1751 kyläasetus noudattaa kirjaimellisesti edellä olevaa kyläjärjestysohjeen neuvoa. Mallikyläjärjestyksen lähes suora kopiointi – Pyhäjoen kyläasetuksen pykälämääräkin on täsmälleen sama kuin kyläjärjestysohjeessa eli 37 – osoittaa oltermannilaitoksen vakiintumattomuutta ja käytännön kokemusten puutetta. Silti kyläjärjestys oli tarkoitettu sovellettavaksi, koska muutamaaan kyläjärjestysohjeen pykälään oli tehty muutoksia ja lisäyksiä. Lapuan vuoden 1769 ja Härmän vuoden 1770 kyläasetukset ovat varsin ylimalkaisia, ja ne ovat lähes samansisältöisiä.²

Huomattavasti 1700-luvun kyläasetuksia täydellisempiä ovat 1800-luvun alkupuolen painetut kyläasetukset. Niissä on kyläjärjestysohjeesta poistettu – tosin varsin varovasti – paikallisiin oloihin soveltumattomia sääntöjä, ja vastaavasti kyläasetuksiin on tullut uusia säädöksiä.

Rakenteensa ja kielensä puolesta näyttää Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetus johdonmukaisimmalta. Siinä jokainen asia on käsitelty omana kohtanaan, mistä osittain johtuu kyläasetuksen suuri pykälämäärä (53). Lisäksi asetuksessa eri aihepiireihin kuuluvat asiat ovat vierekkäisissä pykälissä, joten järjestyssäännössä on selvä asiaryhmittely. Kyläasetuksen järjestelmällisyyttä osoittaa sekin, että lopussa on asianmukainen ja aakkosellinen hakemisto ”Registeri”. Mutta kyläasetuksen laatija

¹ Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen suomennoksista käytetään tämän tutkimuksen suorissa lainauksissa maaherra Piperin suomennosta, koska se lienee ollut yleisimmin käytössä Pohjanmaalla.

² Kyläasetusten pykälämäärät ilmenevät luvun lopussa olevasta asetelmasta. Asiallisesti Lapuan ja Härmän kyläasetukset ovat muuten samansisältöisiä, mutta Härmän kyläasetuksesta puuttuu Lapuan kyläasetuksen 10. pykälä.

kirkkoherra Frosterus oli tavallista kouliintuneempi henkilö, olihan hän ennen Ilmajolle tuloaan ehtinyt toimia Turun yliopiston dosenttina sekä hoitanut neljättä vuotta professorin virkaa.³ Hajanaisimmalta vaikuttaa kaksiosainen Lapuan hallitussääntö ja kyläasetus, sillä niissä on osaksi päällekkäisiä pykäläiä ja myös painovirheitä.⁴

Oulun läänin kyläasetusehdotuksista (1817–18) Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetukset muistuttavat selvimmin Etelä- ja Keski-Pohjanmaan painettuja kyläasetuksia. Vaikka tosin edellisessä on vain 18 ja jälkimmäisessä 19 pykälää, niistä useimmat ovat laajoja ja perusteellisia. Muut kyläasetusehdotukset sitä vastoin ovat sisällykseltään suppeita.

Etelä-Pohjanman 1800-luvun jälkipuoliskon kyläasetukset tai kyläasetusehdotukset poikkeavat melkoisesti vuosisadan alun asetuksista. Kyläasetusten yhteys varsinaiseen oltermannihallintoon, vaikka ne ovat syntyneet kylähallinnon perinteen pohjalta, ei ole enää kovin kiinteä. Niinpä Vimpelin vuoden 1866 ja Seinäjoen vuoden 1871 kyläasetuksissa oltermannien tehtävät kuuluivat kunnallishallinnon luottamusmiehille,⁵ ja muutkin asetukset – Ilmajoen vuoden 1886 kyläjärjestysehdotusta lukuun ottamatta – välttävät oltermanni-nimitystä. Aihepiiriltään 1800-luvun jälkipuoliskon asetukset ovat suppeita, sillä organisaatiopykäläien lisäksi ne keskittyvät yleensä vain joko yleisen järjestyksen parantamiseen tai sitten aivan olennaisimpiin kylähallinnon tehtäviin.

Kyläasetusten vertailua vaikeuttaa se, että pykäläjako on tehty eri kyläasetuksissa erilaisin perustein, jolloin esim. samassa pykälässä on esitetty kahteen tai useampaan aiheryhmään kuuluvia asioita. Jotta kyläasetukset saataisiin entistä tarkemmin yhteismittalliseksi, on seuraavassa esityksessä käytetty asiakokonaisuuksiin perustuvaa jakoa siten, että perustaksi on otettu Ilmajoen vuoden 1821 asetuksen pykäläjako ja sovellettu sitä muihin kyläasetuksiin. Ilmajoen toinen kyläasetus sopii lähtökohdaksi hyvin, koska siinä on muita selväpiirteisemmin sisällytetty kuhunkin pykälään vain yksi asia. Mikäli Ilmajoen kyläasetus ei anna osviittaa pykäläjaolle, on periaatteeksi otettu se, että pykälä on jaettu, jos sen sisältämät asiat ovat aihepiiriltään erilaisia. Esim. Pyhäjoen kyläasetuksen 37. pykälä on jaettu kahteen osaan, koska siinä puhutaan toisaalta sakkujen jakamisesta toisaalta annetaan tarkkoja pukeutumisohejeita. Lapuan hallitussäännössä ja kyläasetuksessa on jouduttu yhdistelemään pykäläiä. Niinpä hallitussäännön ja kyläasetuksen 1. pykälää pidetään yhtenä, koska molemmissa puhutaan oltermannin ja hänen apulaistensa valinnasta. Seuraavaan asetelmaan on koottu kaikkien vertailtavien kyläasetusten tai kyläasetusehdotusten todellinen pykalajako sekä asiakokonaisuuksien määrä.⁶

³ Alanen 1953, s. 776.

⁴ Ilmeisesti painovirhe on muuttanut Lapuan kyläasetuksen §:n 34 §:ksi 35, joita siten on kaksi, kun taas § 34 puuttuu.

⁵ Vimpelin ja Seinäjoen kyläasetukset on tutkimuksessa otettu vertailtaviksi lähinnä esimerkin vuoksi, sillä ne osoittavat, miten oltermannilaitos vähitellen irtautui alkuperäisestä tehtäväpiiristään. Vimpelin ja Seinäjoen tapaisia käyttäytymissääntöjä, vaikka niitä ei kutsuttaisi kyläjärjestyksiksi, on voinut syntyä muuallakin.

⁶ Käytännöllisistä syistä käytetään taulukoissa ja tekstissäkin kyläasetuksista tai kyläasetusehdotuksista vain nimitystä kyläasetus, vaikka järjestyssäännön nimi ei olisikaan siinä muodossa.

Pohjalaisten kyläasetusten pykälämäärä ja todelliset asiakokonaisuudet

Kyläasetus	Kyläasetuksen laatimisvuosi	Kyläasetuksen pykälämäärä	Asiakokonai- suuksien määrä	Asiakokonai- suuksien lisä- ys (+) tai vähennys (-)
1. Kyläjärjestysohje	1742	37	45	+ 8
2. Pyhäjoki	1751	37	47	+ 10
3. Lapua	1769	13	18	+ 5
4. Härmä	1770	12	17	+ 5
5. Ilmajoki ⁷	1805	32	38	+ 6
6. Kälviä	1816	40	45	+ 5
7. Lohtaja	1816	25	30	+ 5
8. Ilmajoki	1821	53	53	+ 0
9. Isokyrö ⁸	1832	35	43	+ 8
10. Lapua	1843	54	53	- 1
11. Oulun pitäjä	1817	6	7	+ 1
12. Pyhäjoki (alaosa)	1817	10	10	+ 0
13. Salo (kihlakunta)	1817	18	32	+ 14
14. Tornio (kihlakunta)	1817	8	10	+ 2
15. Oulun ja Kajaanin lääni	1818	19	35	+ 16
16. Vimpeli	1866	7	7	+ 0
17. Laihia	1868	11	12	+ 1
18. Seinäjoki	1871	12	12	+ 0
19. Vähäkyrö	1878	20	20	+ 0
20. Kauhajoki	1884	11	11	+ 0
21. Ilmajoki	1886	19	22	+ 3
22. Lehtimäki	1887	10	10	+ 0

Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla kyläasetusten pykäläluku pysyi Lapuan ja Härmän ensimmäisiä asetuksia lukuun ottamatta korkeana 1800-luvun puoliväliin saakka, jonka jälkeen järjestyssääntöjen asiasisältö supistui. Kälviän, Ilmajoen sekä Lapuan 1800-luvun painetuissa kyläasetuksissa säädöksiä on suorastaan enemmän kuin hallituksen julkaisemassa malliasetuksessa. Enimmillään asiakokonaisuuksiin perustuva jako poikkeaa todellisesta pykälämäärästä 16 yksikköä. Esim. Isonkyrön kyläasetuksessa asiakokonaisuusjako kasvattaa kyläasetuksen pykälälukua lähes 23 %, Oulun ja Kajaanin lääninkyläasetuksessa nousu on miltei 85 %. Asiakokonaisuuksiin perustuva jako on tosin melko karkea vertailumetodi, sillä se ei riittävästi ota huomioon eri kyläasetusten yksityiskohtaisuutta ja perusteellisuutta.

⁷ Kuortaneen kyläasetuksessa (1810) on sama sisältö kuin Ilmajoen vuoden 1805 asetuksessa. Siksi Kuortaneen kyläasetus on jätetty vertailtavien asetusten ryhmästä pois.

⁸ Isonkyrön kyläasetuksessa on muodollisesti 36 pykälää, mutta asiallisesti vain 35, koska kihlakunnanoikeus jätti yhden (§ 25) vahvistamatta (ks. luku 3.1.6.).

4.1.2. Kyläasetusten itsenäisyys ja keskinäiset vaikutussuhteet

Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen ansiota oli, että Pohjanmaalle syntyi kyläasetuksia. Siksi on tärkeää selvittää, missä määrin kyläjärjestysohje on vaikuttanut pohjalaisiin järjestyssääntöihin. Varsinaisten kyläasetusten osalta vaikutussuhde voidaan varsinkin yksiselitteisesti arvioida vertaamalla kyläasetusten sisältöä mallikyläjärjestykseen. Jäljempänä olevassa taulukossa onkin tilastollisesti esitetty, kuinka moni kyläasetuksen asiamäärä perustuu joko kokonaan tai pääosiltaan kyläjärjestysohjeeseen ja kuinka moni on puolestaan laadittu itsenäisesti tai saatu asetukseen toisista kyläasetuksista.

Muutamien Oulun läänien kyläasetusehdotusten sekä kuntakokouskauden kyläasetusten yhteyttä kyläjärjestysohjeeseen ei voi kovin tarkasti mitata, sillä jo näiden asetusten ulkomuoto poikkeaa mallikyläjärjestyksestä melkoisesti. Tästä huolimatta näissäkin kyläasetuksissa on samantapaisia aiheryhmiä kuin kyläjärjestysohjeessa. Kuntakokouskauden kyläasetuksiin nämä lienee saatu oltermannihallinnon luoman perinteen pohjalta, joten kyläjärjestysohje on vaikuttanut välillisesti toisten kyläasetusten kautta. Muutamien Oulun läänin kyläasetusehdotusten vastaavat pykälät ovat siksi ylimalkaisia, että ne ovat yhtä hyvin voineet syntyä ilman kyläjärjestysohjeen esikuvaa vuoden 1734 lain, muiden asetusten sekä käytännön kokemusten perusteella. Pyhäjoen alaosan ja Oulun pitäjän kyläasetuksissa viitataankin vuoden 1734 lain rakennuskaareen. Taulukossa on niiden kyläasetusten pykälät, jota vastaavia tosin esiintyy kyläjärjestysohjeessa, mutta jotka on saatu siitä vain joko välillisesti tai viitteellisesti, merkitty sulkuihin.

Kyläasetusten itsenäisyyttä tarkasteltaessa on eliminoitava myös toisten kyläasetusten vaikutus. Jo kyläasetusten syntyarkastelussa osoitettiin, että tietyt kyläasetukset ovat olleet esikuvina uusia kyläasetuksia luotaessa. Härmän kyläasetus laadittiin vuotta vanhemman Lapuan kyläasetuksen vaikutuksesta, ja Ilmajoen kyläasetukset ovat puolestaan olleet Isonkyrön ja Lapuan toisen kyläasetuksen malleina. Ilmajoen ensimmäinen kyläasetus on ollut myös vuoden 1821 laitoksen lähtökohtana. Oulun ja Kajaanin lääninkyläasetus syntyi pääasiassa Salon ja Tornion kihlakuntien kyläasetusehdotusten pohjalta.

Erikseen on mainittava, että myös Kälviän ja Ilmajoen vuoden 1821 asetuksella on kolme ja viimeksi mainitulla ja Oulun pitäjän kyläasetusehdotuksella pari samansisältöistä pykälää.⁹ Mainituissa tapauksissa aikaisemmat asetukset tuskin ovat vaikuttaneet Ilmajoen toiseen kyläasetukseen, sillä näitten kohtien asiasisältö on käsitelty siinä määrin eri tavoin, ettei vaikutussuhdetta voi todeta. Pikemminkin pykälien yhtäläisyys johtui asioiden ajankohtaisuudesta, sillä potaskan polttoa, krouvaamista ja tanssirajoituksia koskeneet asiat olivat 1800-luvun alussa yleisiä ongelmia, jotka näin kuvastuivat myös eri asetuksissa. Samalla tavalla lienevät syntyneet myös Ilmajoen 1805-asetuksen ja Kälviän sekä Isonkyrön kyläasetusten yhdet yhteiset pykälät.¹⁰ Taulukossa ei tämäläisiä ajankohtaisista kysymyksistä johtuneita yhtäläisyyksiä olekaan vaikutussuhteissa otettu huomioon.

⁹ Vrt. Kälviän kyläasetuksen pykälä 20, 37 ja 40 Ilmajoen 1821-asetuksen pykäliin 40, 44 ja 48 sekä Oulun pitäjän kyläasetuksen pykälä 1 ja 2 Ilmajoen 1821-asetuksen pykäliin 43 ja 45.

¹⁰ Ilmajoki 1805 § 19, Kälviä 1816 §:t 32 ja 34 sekä Isonkyrö 1832 § 17.

Pohjalaisten kyläasetusten itsenäisyysasiakokonaisuuksien mukaan tarkasteltuna

Kyläasetus	Kyläjärjestysohjeesta saatuja asiakokonaisuuksia.		Muista kyläasetuksista saatuja asiakokonaisuuksia.		Itsenäisesti laadittuja asiakokonaisuuksia.		Asiakokonaisuuksia yhteensä		
	Määrä	%	Määrä	%	Määrä	%	Määrä	%	
1. Pyhäjoki	1751	44	94	—	—	3	6	47	100
2. Lapua	1769	16	89	—	—	2	11	18	100
3. Härmä	1770	16	94	1	6	—	—	17	100
4. Ilmajoki	1805	33	87	—	—	5	13	38	100
5. Kälviä	1816	33	74	—	—	12	26	45	100
6. Lohtaja	1816	28	93	—	—	2	7	30	100
7. Ilmajoki	1821	30	57	5	9	18	34	53	100
8. Isokyrö	1832	28	65	9	21	6	14	43	100
9. Lapua	1843	30	57	16	30	7	13	53	100
10. Oulun pit.	1817	(3)	(43)	—	—	4	57	7	100
11. Pyhäjoki	1817	(3)	(30)	—	—	7	70	10	100
12. Salo	1817	17	53	—	—	15	47	32	100
13. Tornio	1817	(4)	(40)	—	—	6	60	10	100
14. Oulun lääni	1818	17	49	17	49	1	2	35	100
15. Vimpeli	1866	(1)	(14)	5	72	1	14	7	100
16. Laihia	1868	(4)	(33)	7	59	1	8	12	100
17. Seinäjoki	1871	(1)	(8)	4	33	7	59	12	100
18. Vähäkyrö	1878	10	50	2	10	8	40	20	100
19. Kauhajoki	1884	(3)	(27)	7	64	1	9	11	100
20. Ilmajoki	1886	(12)	(55)	2	9	8	36	22	100
21. Lehtimäki	1837	(5)	(50)	2	20	3	30	10	100

Pohjalaisista kyläasetuksista 1700-luvun jälkipuoliskon asetukset perustuvat miltei kokonaan kyläjärjestysohjeeseen, sillä niiden sisällöstä 89–94 % voidaan johtaa mallikyläasetukseen. Sen pykälien säilyvyys sitä vastoin vaihtelee 1700-luvun asetuksissa. Kun Pyhäjoen kyläasetuksessa ovat yhtä asiakokonaisuutta lukuun ottamatta kaikki mallikyläjärjestyksen säädökset eli 98 %, niin Lapuan ja Härmän asetuksissa säilyneitä asiakokonaisuuksia on vain 36 %. Mallikyläjärjestystä seurattiin siten 1700-luvulla joko kirjaimellisesti kopioimalla miltei kaikki asetuksen pykälät tai kyläjärjestysohjetta toteutettiin puutteellisesti. Molemmat vaihtoehdot kuvastanevat oltermannihallinnon vakiintumattomuutta. 1800-luvun alkupuolen etelä- ja keskipohjalaisissa kyläasetuksissa kyläjärjestysohjeen säädökset säilyivät tasaisesti. Isonkyrön ja Lohtajan kyläasetuksissa säilyneitä asiakokonaisuuksia on 62 %, Ilmajoen vuoden 1821 ja Lapuan vuoden 1843 asetuksissa 67 % sekä Ilmajoen vuoden 1805 ja Kälviän kyläjärjestyksessä 73 %.

1800-luvun alkupuolen kyläasetuksiin, joiden varaan Pohjanmaan oltermannihallinnon toiminta pääosin rakentui, kyläjärjestysohje vaikutti yli 67 %:iin asetusten sisällöstä. Kuitenkin voidaan havaita, että mitä pidemmälle 1800-luku kului, sitä enemmän asetuksiin saatiin ainesta myös muualta kuin kyläjärjestysohjeesta. Tästä huolimatta

kyläjäestysohjeen merkitys oli keskeinen, kun asetuksen sisällöstä vähimmässäkin tapauksessa 62 % siirtyi painettuihin pohjalaisiin kyläjäestyksiin. Mallikyläasetus voitiin siten varsin hyvin asettaa 1800-luvun ensi puoliskolla oltermannihallinnon perustaksi Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla.

Kyläjäestysohjeen soveltuvuus Oulun läänin pohjalaiskyliin ei sitä vastoin ollut niin selvä kuin maakunnan etelä- ja keskiosissa. Niinpä Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin lääninkyläasetusten sisällöstä vain enää noin puolet voidaan yhdistää kyläjäestysohjeeseen, ja mallikyläjäestyksen pykälistä näissä asetuksissa säilyi ainoastaan 38 %. Kun muissakin Oulun läänin kyläasetuksissa on muutamia kyläjäestysohjeen säädöksiä, lienee oltermannihallinnolla ollut kuitenkin jossain määrin toimintaedellytyksiä myös Oulun läänin pitäjissä.

Kuntakokouskauden kyläasetuksista Vähänkyrön ja Ilmajoen asetuksissa tuntuu selvimmin kyläjäestysohjeen vaikutus, vaikka se ainakin viimeksi mainittuun lienee saatu välillisesti. Kun muissakin asetuksissa – Vimpelin ¹¹ ja Seinäjoen kyläasetuksia lukuun ottamatta – on vähintään neljännes kyläjäestysohjeeseen johdettavia pykäläitä, sen merkitys oli siten Etelä-Pohjanmaalla 1800-luvun lopussakin vielä melkoinen. Kyläjäestysohjeen sisällöstä on säilynyt Vimpelin ja Seinäjoen kyläasetuksissa enää 2 %, Kauhajoen asetuksessa 7 %, Laihian poliisijärjestyksessä 9 %, Lehtimäen asetuksessa 12 %, mutta Vähänkyrön kyläjäestyksessä 22 % ja Ilmajoen asetuksessa peräti 27 %. Vimpelin ja Seinäjoen asetusten pykäläistä voi vain yhden ja senkin epävarmasti katsoa syntyneen kyläjäestysohjeen välillisestä vaikutuksesta.

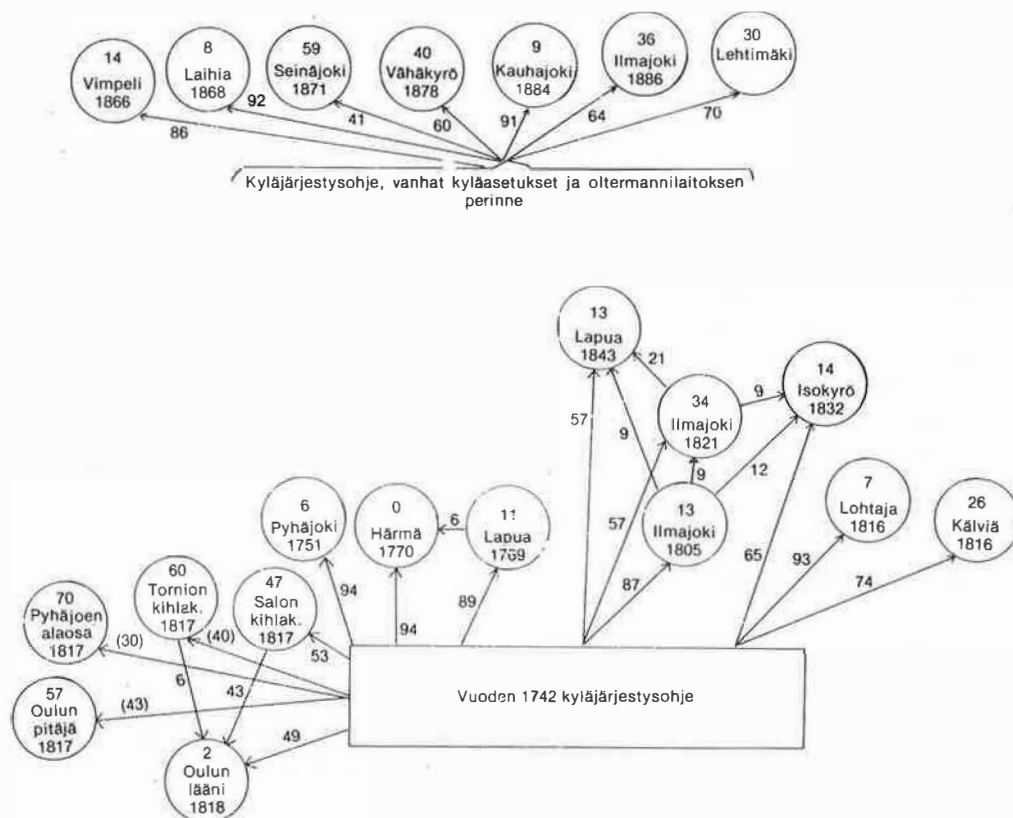
Kokonaisuutena kyläjäestysohje on kaikista muista lähteistä merkittävimmin vaikuttanut pohjalaisiin kyläjäestyksiin muutamaa Oulun läänin kyläasetusehdotusta ja kuntakokouskauden asetusta lukuun ottamatta. Sitä paitsi mallikyläjäjäestyksellä on ollut ulkoistakin merkitystä, sillä useimmissa painetuissa kyläasetuksissa asiat on käsitelty samassa järjestyksessä kuin vuoden 1742 kyläjäestyksessä. Niin ikään monet itsenäisesti laaditut pykälät ovat vain jonkinlaisia täydennyksiä, joita tosin ei varsinaisesti voi yhdistää mihinkään malliasetuksen kohtaan, mutta jotka aivan selvästi noudattavat sen periaatteita.

Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla ennen 1800-luvun puoliväliä syntyneiden kyläasetusten sisällöstä on keskimäärin vain 16 % laadittu ilman toisten kyläasetusten vaikutusta. Itsenäisimpiä ovat Kälviän (1816) ja Ilmajoen (1821) asetukset. Epäitsenäisin on Härmän kyläasetus (1770), joka on lähinnä Lapuan vuotta aikaisemmin laaditun asetuksen kopio.

Kyläjäestysohjeen lisäksi ovat toisiin kyläasetuksiin eniten vaikuttaneet Ilmajoen molemmat kyläasetukset. Ilmajoen vuoden 1805 asetuksen kaikki 5 uutta säädöstä kertautuvat Ilmajoen toisessa sekä Isonkyrön ja Lapuan myöhemmissä asetuksissa. Ilmajoen vuoden 1821 asetuksen uusista pykäläistä on 4 lainattu Isonkyrön ja 11 Lapuan järjestyssääntöön. Isonkyrön kyläasetus ei sitä vastoin ole jättänyt merkkejä Lapuan hallitussääntöön ja kyläasetuksen sisältöön, koska näillä kyläasetuksilla ei ole sellaisia yhteisiä piirteitä, joita ei olisi aikaisemmissa asetuksissa, ja muutenkin kyläasetukset ovat periaatteiltaan ja rakenteiltaan erilaisia. Myöskään Kälviän kyläjäjästyks ei ole vaikuttanut ”Lohtajan sääntöihin”.

¹¹ Pitäjä- ja kunnallishallinnon rajamailla syntynyt Vimpelin kyläasetus (1866) luetaan tässä tutkimuksessa rakenteensa ja organisaationsa takia kuntakokouskauden kyläasetuksiin, vaikka se hyväksyttiin kirkkokokouksessa.

POHJALAISTEN KYLÄASETUSTEN LÄHTEET PROSENTEISSA ILMAISTUINA

Nuolen suunta osoittaa, kuinka paljon kyläjäjestysohje tai toinen kyläasetus on vaikuttanut suhteellisesti ympyrässä mainittuun kyläasetukseen. Itsenäisesti laadittujen pykälien suhteellinen osuus ilmenee ympyrän sisällä olevasta numerosta.

Oulun läänin kyläasetukset ovat pääosin omintakeisia järjestyssääntöjä, joiden esikuvina eivät ole olleet muut kyläasetukset kuin kyläjärjestysohje, jos sekään. Oulun ja Kajaanin lääninkyläasetus syntyi lähes kokonaan Salon ja Tornion kruununvoutien esitysten pohjalta, sillä asetuksessa on vain yksi itsenäinen säädös. Salon kihlakunnan kyläasetuksesta siirtyi lääninkyläasetukseen 15 ja Tornion esityksestä 2 pykälää.

Itsenäisesti laadittujen sääntöjen osuus kuntakokouskauden kyläasetuksissa on erittäin epätasainen ja vaihtelee 8 %:sta 59 %:iin, mutta on yleensä kuitenkin yli kolmannes kaikista. Kunnallishallinnon aikaisiin kyläasetuksiin kyläjärjestysohje ja vanhemmat kyläasetukset lienevät vaikuttaneet osaksi käytännön perinteen pohjalta, joten eri asetusten osuutta on täsmällisesti vaikea määritellä. Kun monet 1800-luvun jälkipuoliskon kyläasetukset kuitenkin erityisesti korostavat hyvän järjestyksen merkitystä, on siten nähtävästi Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetuksella ja Lapuan vuoden 1843 hallitussäännöllä ollut suurin joko välillinen tai välitön vaikutus.

Kuntakokouskauden kyläasetusten useimmat omaperäiset määräykset ovat suoraa seurausta kunnallishallinnon toimenpiteistä, mistä pääasiassa johtuu itsenäisesti laadittujen pykälien suuri osuus. Tällä tavalla syntyneitä säädöksiä ei voikaan pitää oltermannihallinnon tehostumisen merkinä, vaan pikemmin osoituksena kylähallintojärjestelmän etäännyttämisestä alkuperäisestä tehtävästään. Pisimmälle tässä loitontumisessa ovat päässeet Vimpelin ja Seinäjoen kyläasetukset, joita nimestään huolimatta voi paremmin pitää kunnallisina ohjesääntöinä kuin kyläasetuksina. Seinäjoen kyläasetuksessa onkin varsinaisten kyläasetusten pohjalta syntyneitä pykäläitä enää alle puolet (41 %) asetuksen sisällöstä.

4.1.3. Kyläasetusten pääsisältö

Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen asiasisältö on jäsenneily aihepiireittäin, joskaan ei kovin johdonmukaisesti. Kyläjärjestysohjeen ensimmäinen pykälä koskettaa kylähallinnon organisaatiota, jonka jälkeen puhutaan aidoista, ojista, yhteispelloista, -niityistä ja muista yhteisomistuksista sekä tilusteistä. Kyläjärjestysohjeen loppupuolella on hajallisia määräyksiä, kunnes mallikyläasetuksen viimeiset kohdat kasittelevät jälleen kylähallinnon toimintatapoja. Useimmat kyläasetukset noudattelevat pääpiirteissään mallikyläjärjestyksen asiaryhmittelyä, joskin esim. Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetuksessa asiat on jäsenneily tarkoituksenmukaisemmin. Muutamien puutteellisten Oulun läänin kyläasetusten sekä 1800-luvun lopun asetusten jäsentelyssä ei enää voi havaita yhtäläisyyksiä mallikyläjärjestykseen.

Seuraavassa asetelmassa on eri kyläasetusten sisältö ryhmitelty aihepiireittäin siten, että ensin ovat kyläasetusten organisaatiota, sitten taloudellista yhteistoimintaa ja lopuksi yleistä järjestystä ja muita yhteiskunnallisia kysymyksiä sisältävät asiakokonaisuudet.

Kyläasetusten asiasisältö asiakokonaisuuksien mukaan

Kyläasetus		Kylä- hal- linn- organi- saatio	Pel- to- vil- jely	Nii- tyt, lai- dun- tam- nen	Aidat, ojat, tiet, sil- lat	Met- sät ja kala- vedet	Palot- tur- valli- suus	Pal- velus- väki, tilat- tomat	Käyt- täy- tymis- normit	Muut yh- teisk. sää- dök- set	Asia- koko- naisuuk- sia yht.
1. Kyläjärjestysohje	1742	13	10	10	6	3	2	1	–	–	45
2. Pyhäjoki	1751	13	9	10	7	4	2	1	1	–	47
3. Lapua	1769	7	2	3	5	–	1	–	–	–	18
4. Härmä	1770	7	1	3	5	–	1	–	–	–	17
5. Ilmajoki	1805	14	5	6	6	–	5	1	1	–	38
6. Kälvä	1816	13	6	10	7	2	4	1	1	1	45
7. Lohtaja	1816	11	2	6	6	–	2	1	2	–	30
8. Ilmajoki	1821	18	5	6	8	1	5	3	7	–	53
9. Isokyrö	1832	16	3	5	9	2	6	1	1	–	43
10. Lapua	1843	18	5	6	7	1	5	2	9	–	53
11. Oulun pit.	1817	1	–	–	–	1	3	–	2	–	7
12. Pyhäjoki	1817	3	–	–	2	1	2	–	2	–	10
13. Salo	1817	13	–	3	3	2	4	2	4	1	32
14. Tornio	1817	–	–	1	1	1	1	2	2	2	10
15. Oulun lääni	1818	14	–	3	3	2	5	3	4	1	35
16. Vimpeli	1866	–	–	–	–	–	1	–	6	–	7
17. Laihia	1868	6	–	–	–	–	–	–	6	–	12
18. Seinäjoki	1871	3	–	–	–	–	–	1	8	–	12
19. Vähäkyrö	1878	14	–	–	4	–	2	–	–	–	20
20. Kauhajoki	1884	3	–	–	–	–	–	–	7	1	11
21. Ilmajoki	1886	17	–	–	3	–	2	–	–	–	22
22. Lehtimäki	1887	5	–	–	3	–	–	–	2	–	10

Huomaus. Peltoviljelyä, niittyjä, laiduntamista, aitoja, veräjä, ojia, teitä, siltoja, metsänkäyttöä ja kalavesiä koskevat asiakokonaisuudet luetaan tässä tutkimuksessa maanviljelykseen liittyvään yhteistoimintaan, ja ne sekä kylien paloturvallisuusmääräykset kyläyhteisöjen taloudelliseen yhteistyöhön. Palvelusväen ja tilattomien asemaa, käyttäytymistä ja muuta yhteiskunnallista toimintaa sisältävät säädökset lasketaan järjestys- ja yhteiskuntakysymyksiin.

Kylähallinnon organisaatiomääräysten osuus joitakin Oulun läänin kyläasetuksia lukuun ottamatta kasvoi hiljalleen. Vimpelin, Seinäjoen ja Kauhajoen kyläasetusten organisaatiokokonaisuuksien suhteellinen vähyys lienee ollut näennäistä, sillä järjestyssääntöjen tarkoituksena oli niveltä osaksi kunnallishallintoa, joten erityisiä organisaatiosäädöksiä ei tarvittu. Muutamat Oulun läänin asetukset olivat taas puutteellisia ehkä siksi, että ne olivat vasta esityksiä kyläasetuksen laatimiseksi, joten niissä kaikissa ei organisaatioon kiinnitetty lainkaan huomiota.

Peltoviljelystä säännöstelevien pykälien merkitys supistui koko ajan, kunnes Oulun läänin ja 1800-luvun lopun kyläasetuksista ne puuttuvat kokonaan. Kun Etelä- ja Keski-Pohjanmaan kyläasetuksiin tarvittiin vielä 1800-luvun alkupuolla peltojen käytösäädöksiä, niissä kuvastuvat näiden seutujen sekavat maanomistusolot isonjaon jälkeen. Samanaikaisissa Oulun läänin kyläasetuksissa sen sijaan näkyi jo asutuksen riittävä väljyys, koska peltoviljelyksestä ei tehty erityisiä sopimuksia.

Niittyjen käyttö- ja laiduntamissäädösten lukumäärä 1800-luvulle tultaessa – Kälviän kyläasetusta lukuun ottamatta – pienentyi jopa noin puolella. Alentumiseen vaikutti osaltaan isojako, joka vähensi niittyjen seka-asemaa. Silti kyläasetusten mukaan Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla niittyjen käyttö ja laiduntaminen oli vielä niin suuri ongelma, että niitä varten tarvittiin maanlain lisäksi erityissäädöksiä. Vähäiseltä osin niittyjen säännöstely saattoi koskea myös Pohjois-Pohjanmaata. Vasta 1800-luvun lopun kyläasetuksista puuttuivat niittyjen käyttöä ohjaavat määräykset. Yhteisiä aitoja, ojia, teitä ja siltoja koskevia sääntöjä tarvittiin 1800-luvun lopullakin, ja saman vuosisadan alussa olivat ajankohtaisia metsäkäyttöä ja kalavesiä rajoittavat pykälät.

Uusina piirteinä esiintyivät pohjalaisissa kyläasetuksissa paloturvallissäädösten kasvu 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla sekä käyttäytymis- ja järjestyspykälän korostuminen. Mallikyläasetuksessa on ainoastaan yksi yhteiskunnalliseen kuriin viittaava määräys, ja vaikka Pyhäjoen asetukseen niitä tuli yksi lisää, silti vasta 1800-luvun kyläasetuksissa yleiset järjestys- ja yhteiskuntakysymykset saivat entistä tärkeemmän sijan. Käyttäytymistä ohjaavia ja rikosten estämiseksi tarkoitettuja sääntöjä on eniten Ilmajoen sekä Lapuan toisessa kyläasetuksessa. Käytännössä kyläasetusten kurinpitosisäädökset eivät kuitenkaan kuvaa järjestyskysymysten todellista merkitystä muualla kuin Ilmajoella ja Lapualla, sillä useissa Etelä-Pohjanmaan pitäjissä laadittiin kyläasetusten täydennykseksi erillisiä käyttäytymissääntöjä ja -rajoituksia.¹² Samantapaisia määräyksiä on runsaasti myös pohjoispohjalaisissa kyläasetuksissa, ja 1800-luvun lopun eteläpohjalaisista asetuksista puolet suorastaan keskittyy järjestysongelmaan. Laihian, Seinäjoen ja Kauhajoen asetuksissa ei kylähallinnon organisaation lisäksi käsitellä muita aihepiirejä lainkaan, ja Vimpelin kyläasetuksessa on lisäksi ainoastaan yksi paloturvallisuuspykälä.

Kokonaiskuvan saamiseksi kyläasetusten sisällöstä on seuraavaan taulukkoon kerätty myös suhteelliset luvut niiden käsittelemistä aihepiireistä. Taulukosta ilmenee yksityiskohtaisesti maatalouteen liittyvän yhteistoiminnan osuuden vähentyminen, mutta paloturvallisuuden, yleisen järjestyksen ja yhteiskunnallisten kysymysten sekä kylähallinnon organisaationkin merkityksen kasvu.

¹² Ks. lähemmin luku 4.4.3.

Kyläasetusten aiheiryhmien suhteelliset osuudet asiakokonaisuuksien mukaan mitattuna¹³

Kyläasetus		Kylähallinnon	Maanviljelykseen	Paloturvallisuus-	Järjestys	Yhteensä
		organisaatio	liittyvä yhteis-	kysymykset	ja yhteisk.	
		%	toiminta	%	kysymykset	%
1. Kyläjärv. ohje	1742	29	64	5	2	100
2. Pyhäjoki	1751	28	64	4	4	100
3. Lapua	1769	39	55	6	—	100
4. Härmä	1770	41	53	6	—	100
5. Ilmajoki	1805	37	45	13	5	100
6. Käilviä	1816	29	55	9	7	100
7. Lohja	1816	36	47	7	10	100
8. Ilmajoki	1821	34	38	9	19	100
9. Isokyrö	1832	37	44	14	5	100
10. Lapua	1843	34	36	9	21	100
11. Oulun pitäjä	1817	14	14	43	29	100
12. Pyhäjoki	1817	30	30	20	20	100
13. Salo	1817	41	25	12	22	100
14. Tornio	1817	—	30	10	60	100
15. Oulun lääni	1818	40	23	14	23	100
16. Vimpeli	1866	—	—	14	86	100
17. Laihia	1868	50	—	—	50	100
18. Seinäjoki	1871	25	—	—	75	100
19. Vähäkyrö	1878	70	20	10	—	100
20. Kauhajoki	1884	27	—	—	73	100
21. Ilmajoki	1886	77	14	9	—	100
22. Lehtimäki	1887	50	30	—	20	100

4.2. Oltermannilaitoksen hallintojärjestelmä

4.2.1. Kylähallinnon sisäinen organisaatio pitäjänkokouksen kauden kyläasetuksissa

Vuoden 1742 kyläjäestysohje asetti kylän taloudelliseen johtoon oltermannin, jonka avuksi suurissa kylissä sai valita kaksi lautamiestä. Oltermanniksi valitulla ei ollut oikeutta kieltäytyä tehtävästään, mikäli enin osa naapureista hänet siihen valitsi. Oltermanniksi nimitetyn piti saada toimessaan kyläläisiltä riittävää arvonantoa, sillä mallikyläjäestyksessä uhattiin sakottaa sellaista, joka ryhtyi sopimattomin sanoin ”käymän vanhimmalla pöytä”. Kylänvanhimmalla oli oikeus kutsua naapurit yhteiseen kyläkokoukseen keskustelemaan niistä töistä, joita he kulloinkin halusivat suorittaa. Kyläkokouksen koollekutsuminen tapahtui joko ”Arwan kautta” tai ”Torwen eli Sarwen soittamisella / elickä Trumbun Lyömisellä yhdellä noppulalla”. Mikäli kyläkokous kutsuttiin koolle arvalla (oltermanninsauvalla), sen piti kiertää järjestyksessä talosta toiseen. Jos joku rikkoi vuorojärjestystä, oli uhkana sakkorangaistus. Kun kokouskutsu oli kiertänyt kylän, oli jokaisen talonasujan velvollisuus osallistua kyläkokoukseen,

¹³ Taulukon prosenttiluvut on laskettu edellisen taulukon asiakokonaisuuslukujen perusteella.

luvattomasta poissaolosta oli seurauksena sakko (§ 1). Jos oli poissa kotoa kokouksen aikaan, oli asianomaisen hankittava oltermannilta tiedot siitä, mitä kyläkokouksessa oli päätetty (§ 29). Kyläasetus oli lisäksi kerran vuodessa luettava kylänaapureitten läsnäollessa, ettei epäselvyyksiä syntyisi (§ 34).

Vuoden 1742 kyläasetuksen määräykset oltermanneista ja kyläkokouksista säilyivät pääpiirteissään pohjalaisissa kyläasetuksissa.¹⁴ Muutamia lisäyksiä tai muutoksia kuitenkin esiintyi. Niinpä Ilmajoen molemmissa sekä Lapuan vuoden 1843 kyläasetuksessa oltermannin ja lautamiesten toimikaudeksi oli asetettu kolme vuotta, kun sitä vastoin Isossakyrössä kylänvanhimman apulaisineen oli määrä vaihtua joka toinen vuosi. Pyhäjoen, Lapuan ja Härmän 1700-luvun kyläasetuksista ei ilmene kylänoikeuden jäsenten viranhoidon kestoaikaa, ja Kälviällä sekä Lohtajalla oltiin kyläjärjestysohjeen kannalla: oltermannit ja lautamiehet piti valita yhdeksi tai useammaksi vuodeksi (§ 1).

Oulun läänin kyläasetusehdotuksista ainoastaan Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetukset selvittävät oltermannihallinnon organisaatiota lähimain kyläjärjestysohjeen tapaan – muista asetuksista puuttuvat hallinnolliset pykälät miltei tyystin. Salon kihlakunnan sekä lääninkyläasetuksen mukaan kylänvoudit (oltermannit) ja lautamiehet valittiin kolmeksi vuodeksi kerrallaan kyläkokouksen äänten enemmistön perusteella. Mikäli valitut laiminlöivät tehtäviään, kyläläiset saattoivat heidät erottaa neuvoteltuaan sitä ennen kirkkoherran ja pitäjän nimismiehen kanssa (§ 2). Uutta oli kyläkokouksia koskenut määräys: kokous oli päätösvaltainen, jos vähintään puolet kylänmiehistä oli läsnä, mutta tärkeissä asioissa vaadittiin 2/3:n läsnäolo (§ 16).

Kylänvanhimman nimityksessä on joitakin poikkeuksellisia muotoja. Ilmajoen vuoden 1805 asetus puhuttelee oltermannia myös kylän tuomariksi (§ 1),¹⁵ ja Lapuan hallitussäännössä ja kyläasetuksessa on sana oltermanni hylätty kokonaan, ja sen tilalle asetettu päällysmies. Lautamiehiä kutsuttiin Lapualla apumiehiksi. Useimmissa Oulun läänin kyläasetusehdotuksissa oltermannia sanotaan senaatin kirjeen mukaisesti kylänvoudiksi. Silti Salon kihlakunnan kyläasetus tuntee vain muodon oltermanni, joka esiintyy kerran myös Oulun pitäjän kyläasetuksessa. Periaatteessa erilaiset nimitykset olivat kuitenkin vain käännöksiä ruotsalaisista termeistä älderman, byfogde tai bisittare.

Oltermanneiksi ja lautamiehiksi valituille asetettiin joitakin ehtoja. Ilmajoen vuoden 1805 asetuksen mukaan kylän johto oli valittava ”wakaista ja kunniallisista Talollisista”, ja vuoden 1821 asetuksessa taas niistä, jotka olivat ”rehellisydensä ja hywän tapainsa suhten hywin tutut” (§ 1). Lapualla päällysmiehiksi pääsivät vain ne isännät, joilla tiedettiin olevan siivo käytös (§ 1). Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetukset kehottivat kylänmiehiä valitsemaan oltermanninsa ja lautamiehensä ymmärtäväisimmistä, tarmokkaimmista ja parhaista talollisista (§ 2). Pyhäjoen pitäjän alaosan asetusehdotuksen mukaan kylänvoudin piti olla vakava, taitava, moitteeton ja säädyllinen elämäntavoiltaan sekä puolueeton erilaisissa tarkastuksissa (§ 10). Oulun pitäjän kyläasetuksen johdannossa edellytetään, että kylänvoudit valittiin siveellisiksi, maataloudesta innostuneiksi ja raittiiksi tunnetuista talollisista.

Lapuan hallitussääntö ja kyläasetus poikkeaa muista järjestyssäännöistä siinä, että sen mukaan pitäjänkokous valitsi kylän päällysmiehet ja apumiehet. Jos oltermanni kuoli tai

¹⁴ Vastaavat pykälät pohjalaisissa asetuksissa: Pyhäjoki 1751 §:t 1, 29, 34, Lapua 1769 ja Härmä 1770 §:t 1–2, Ilmajoki 1805 §:t 1, 24, 27, Kälviä 1816 §:t 1, 24, 29, Lohtaja 1816 §:t 1, 16, 20, Ilmajoki 1821 §:t 1–8, Isokyrö 1832 §:t 1–2, 30, Lapua 1843: hallitussääntö §:t 1, 4 ja kyläasetus §:t 1–6. Lapuan ja Härmän 1700-luvun kyläasetuksissa määräykset ovat puutteellisinmin esitettyjä.

¹⁵ Vastaava nimitys Lapväärtin ja Skaftungin uudistetussa ruotsinkielisessä kyläjärjestyksessä vuodelta 1816 on By-Domare (§ 1).

muuton tai huonon käytöksen vuoksi joutui eroamaan kesken toimikauden, kirkkoherran piti valituttaa uusi kylänvanhin (§ 1). Ilmajoen ja Lapuan toisessa kyläasetuksessa uhataan sakkorangaistuksella jokaista sellaista oltermannia, joka oli syyttä poissa kyläkokouksesta (§ 7).

Kyläasetuksen kylä-käsitettä täsmensivät muutamat asetukset. Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetuksessa kyllä sanotaan, että joka kylään oli nimitettävä oltermanni ja lautamiehet, mutta lisätään, että pienten kylien tai yksinäistalojen naapurit – määrältään kuusi tai useampia – saattoivat yhdistyä samaksi oltermanninpiiriksi. Jos kyläkunta oli suuri, siihen voitiin valita kaksi tai useampia oltermanneja ja näille lautamiehet ”kungin määrättyhyn Paikka kundahan” (kyläosaan). Vuoden 1821 laitoksen mukaan kylän johto valittiin kuhunkin kylään eli oltermanninlääniin. Isossakyrössä kylänvanhimmat nimitettiin niihin oltermanninlääneihin, joihin pitäjä oli jaettu tai jaettaisiin. Poikkeuksellinen on Kälviän kyläasetus, sillä oltermannit ja lautamiehet määrättiin kinkerikunnittain (§ 1). Salon kihlakunnan ja Oulun sekä Kajaanin läänin kyläasetukset edellyttivät kylänoikeuden asettamista sellaisiin kyliin, joissa oli 20 taloa. Jos kylä oli suuri, voitiin sinne valita useita kylänoikeuksia, niin että jokainen käsitti 20–30 taloa, mutta jos kylä oli pieni, saatiin siihen yksinäänkin silti perustaa kylänoikeus (§ 1).

Oltermannin ja lautamiesten sekä kyläkokousten välinen oikeudellinen suhde jäi vuoden 1742 kyläasetuksessa jossain määrin epäselväksi. Oltermannien ja lautamiesten oli tosin ratkaistava riita-asiat ja koottava sakkorahat (§ 1), mutta toisaalta heidän toimintaansa omana elimenä, kylänoikeutena, ei varsinaisesti tuotu esiin. Niinpä kyläjärjestysohjeessa ei esiinny lainkaan sanaa kylänoikeus eikä siitä ilmene, kuka määräsi tehtävänsä laiminlyöneille sakot.

Eteläpohjalaisissa kyläasetuksissa kyläkokouksen ja kylänoikeuden suhteita on täsmennetty, samalla kun niissä esiintyy kyläjärjestysohjeeseen nähden korostuneempana kylänoikeuden oikeudellinen luonne. Jo Lapuan ja Härmän 1700-luvun kyläasetukset puhuvat oltermanninoikeudesta varsin kunnioittavasti, kuten Härmän kyläasetuksen 2. pykälä asian ilmaisee:

”Åldermannin oikeudella pitä muutoingin caicki welwollinen cunnia asetettaman, nijn että se edesä seisotan, ollaan lakittomin päin, ei poldeta cocous huonesa tupackia, ei pidetä ändä eli muuta sopimatto-muutta edesäns nimitetyn sacon haastolla.”

Ilmajoen vuoden 1805 asetus tuo esille, että sakot määrättiin kylänoikeudessa (§ 30). Vuoden 1821 laitoksessa taas säädetään, että kylänoikeuteen kuului oltermanni ja kaksi lautamiestä, sekä lisätään:

”Siinä tapauxesa, että yxi näin walittu Oidermannin taikka Lautamies edespäin hawaittaisın olewan jääwin alainen, tutkiman edestulewata asiata, mahtawat läsnä olewaiset Kylänmiehet walita yhden jääwämät-tömän Talollisen, joka kohta istuu sen jääwätyn siaan ja tutkii edesä olewan asian, niin myös sen duomion kautta päättää” (§ 1).

Ilmajoen esimerkin mukaisesti myös Isonkyrön ja Lapuan myöhemmissä kyläasetuksissa esitetään kylänoikeus omana instituutiona (§ 1). Kun 1800-luvun kyläasetukset velvoittivat kylänoikeuden tarkastamaan aidat, ojat, tiet ja tulisijat sekä huolehtimaan järjestyksestä kylässä, voidaan oltermannia ja lautamiehiä pitää kylähallinnon toimeenpajevana elimenä, jolla lisäksi oli oikeudellinen luonne.

Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan kyläasetuksissa kylänoikeus-käsitteessä näkyy horjuvuutta. Lohtajan säännöissä kylän omaa oikeusistuinta ei edes mainita, kun sen sijaan Kälviän kyläasetuksessa (§:t 30–40) ja ruotsalaisella Pohjanmaalla kylänoikeus tunnetaan,

mutta ei niin korostuneena kuin Ilmajoen toisessa, Isonkyrön tai Lapuan kyläasetuksissa.¹⁶ Kaikkein selvimmin kylänoikeus on kuitenkin määritelty Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetuksissa, joissa ilmaistaan, että jokaiseen kylään piti asettaa kylänoikeus, johon kuului kylänvouti (oltermanni) ja kaksi lautamiestä (§ 1). Olipa kylänoikeuden ja kyläkokouksen suhteetkin rajattu. Asetusehdotuksissa nimittäin sanotaan, että kyläkokouksissa täytyi sopia ja päättää sellaisista asioista, jotka koskivat tapoja, elämää ja kaikkea, mikä saattoi edistää maanviljelystä, taloudenpidon parantamista sekä järjestystä kyläkunnissa, mutta niissä asioissa, jotka sisälsivät jonkin rikkomuksen, oli kylänoikeudella yksin ratkaisuvallta (§ 3).

Etelä-Ruotsissa Skoonessa, jossa kyläasetuksia koko ajan täsmennetään, määriteltiin tarkasti kylänoikeuden asema ja kyläkokousten koollekutsuminen.¹⁷ Myös Norlannin rannikkoalueella tunnettiin kylänoikeus, mutta siellä se oli suhteellisen harvinainen ja merkitykseltään epäselvä. *Isakssonin* mukaan kylänoikeus Norlannissa merkitsi monessa tapauksessa samaa kuin kyläkokous.¹⁸

Kälviän kyläasetuksessa oli ensi kertaa määrätty, että kylänoikeuden päätöksestä sai valittaa. Jos joku tunsu kärsineensä vääryyttä, hänellä oli oikeus tuoda asiansa esille pitäjänkokouksessa, jossa pitäjän muut oltermannit ja lautamiehet yhteisesti tekivät asianomaiselle oikeutta (§ 40). Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetuslaitoksen mukaan kylänoikeuden päätöksestä saattoi valittaa kihlakunnankäräjille, ja saman periaatteen omaksuivat Isonkyrön, Lapuan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetukset.¹⁹ Sinänsä valitusoikeuden lisääminen lienee osittain ollut muodollista, sillä periaatteessa jokaisella oli muutenkin oikeus tuoda riita-asiansa käräjille. Kuitenkin määräyksessä on havaittavissa pyrkimys saattaa kylänoikeus eräänlaiseksi alimmaksi oikeusasteeksi, sillä valitus oli tehtävä ensimmäisiin mahdollisiin talvikäräjiin. Mikäli näin ei menetellyt, oli kantaja "oikeuttansa paitsi", kuten Ilmajoen vuoden 1821 asetus asian ilmaisee.

Pohjanmaan vanhimpien kyläasetusten hallinnolliset säädökset muutamia Oulun läänin kyläasetusehdotuksia lukuun ottamatta noudattivat melko yksityiskohtaisesti kyläjärjestysohjeen määräyksiä, sillä varsinaiset muutokset koskivat vain vähäisiä yksityiskohtia tai olivat pelkkiä täsmennyksiä. Myös merkittävimmälle poikkeamalle, kylänoikeuden aseman korostamiselle, antoi kyläjärjestysohje lähtökohdan. Toisaalta kylähallinnon organisaation vähäinenkin selkiyttäminen, mikä osittain lienee perustunut käytännön kokemuksiin, todistaneen, että kyläasetusten järjestysmuotoa pyrittiin toteuttamaan kirjaimellisesti sekä soveltamaan sitä paikallisiin oloihin. Kylälaitoksen hallinnollista kehittämistä voi siten pitää oltermannilaitoksen toiminnan tehostamispyrkimyksenä.

4.2.2. Kuntakokouskauden kyläasetusten hallinto-organisaatio

Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen vaikutus näkyy kuntakokouskauden kyläasetuksissa epätasaisesti, mikä osoittaa, että niiden organisaatiopykälät ovat pääasiassa syntyneet oltermannihallinnon käytännön toiminnan pohjalta sekä paikallisista tarpeista. Ainoastaan Vähänkyrön vuoden 1878 kyläasetusta laadittaessa mallikyläjärjestys on luultavasti ollut

¹⁶ Lapväärtin ja Skaftungin kylien kyläjärjestys 1816 § 31 sekä Ahlbäck 1971, s. 22.

¹⁷ Nilsson 1938, s. 279.

¹⁸ Isaksson 1967, s. 241–242.

¹⁹ Ilmajoki 1821 § 48, Isonkyrö 1832 § 33, Lapuan kyläasetus 1843 § 34 sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusehdotus 1818 § 18.

lähtökohtana.²⁰ Yleensä uusimpien kyläasetusten hallinnolliset säännöt ovat modernisoituneet ja selkiytyneet, joskin useista kyläasetuksista puuttuvat samalla yksityiskohdat.

Vanhat kyläasetukset ovat tuskin ollenkaan vaikuttaneet Vimpelin (1866) ja Seinäjoen (1871) asetusten hallinnollisiin määräyksiin, sillä niistä kumpikaan ei mainitse oltermanneista mitään. Vimpelin kyläjärjestyksestä varsinaiset hallintopykälät tosin puuttuvat, mutta kun kunnallislautakunnan jäsenet velvoitettiin pitämään järjestystä häissä (§ 5), lienee asetus pikemminkin tarkoitettu soveltuvaksi kunnallishallinnon kuin kylähallinnon organisaatioon. Samantapainen on Seinäjoen kyläasetus. Kunnan esimies, varaesimies, kunnallislautakunnan jäsenet ja seurakunnan vanhimmat määrättiin huolehtimaan siveydestä ja säädyllisestä elämästä (§ 9), kun taas kyläasetusta vastaan tehdyn rikkomuksen tutki kunnallislautakunta (§ 10).

Kauhajoen kyläasetusehdotuksen (1884) mukaan jokaiseen kinkerikuntaan oli kuntakokouksen valittava kolmeksi vuodeksi kerrallaan oltermanni – oltermannin lautamiehistä ei sen sijaan puhuta lainkaan. Tehtävään sopi hyvämaineinen talollinen tai joku muu sopivaksi tunnettu henkilö. Jokaisen velvollisuus oli ottaa oltermannin tehtävät vastaan, mikäli hänet siihen nimitettiin (§ 2). Lisäksi oltermanneille oli osoitettava riittävää arvonantoa, eikä heitä saanut sanoilla tai käytöksellä solvaista (§ 4). Muita kylähallinnon järjestysmuotoja kyläasetuksessa ei tuodakaan esille, ja suunnilleen yhtä lyhyesti ilmaisee asiansa myös Lehtimäen kyläasetus. Sen mukaan siveyden ja järjestyksen parempaa valvomista varten kunta määrättiin jaettavaksi piireihin (§ 1), joiden järjestystä asetettiin valvomaan piirimies. Hänet tuli kunnallislautakunnan nimittää ymmärtäväisistä, siveistä, rehellisistä ja vakaista miehistä (§ 2).

Laihian poliisijärjestys asetti kurinpidon valvonnan etupäässä kunnallishallinnon ja kruunun virkamiesten harteille, mutta lisäsi, että kylänvanhimmat olivat asetuksen erityiset valvojat ja toimeenpanijat (§ 1). Poliisijärjestyksestä käy ilmi, että kylänvanhin valittiin kyläkokouksessa toukokuussa. Vaalista oli ilmoitettava nimismiehelle, jolla oli oikeus vaatia, että kunnallislautakunta nimittäisi tehtävään toisen isännän, mikäli kyläkokouksessa oli valittu sopimaton henkilö (§ 2). Kun Laihian poliisijärjestys esittää lyhyesti kylähallinnon organisaation, järjestyssäännössä ilmeisesti lähdettiin jo olemassaolevan kylähallinnon pohjalta. Tähän viittaa sekin, että Laihialla toimi vielä pitkään 1900-luvulla oltermannihallinto alkuperäisissä tehtävissään, vaikka niistä ei mainita poliisijärjestyksessä.

Vähänkyrön kyläasetuksessa, päinvastoin kuin Laihian poliisiasetuksessa, lähdettiin sitä vastoin oltermannihallinnon kokonaisuudesta käsin. Kyläasetuksen mukaan pitäjän jokaiseen kylään oli valittava vuosittain marraskuussa hoitokunta. Siihen tuli kuulua hoitomies, varahoitomies ja kaksi jäsentä (§ 1). Hoitomiehen tehtävänä oli kutsua kylänmiehet keskustelemaan ja päättämään yhteisistä asioista lähettämällä kapula kiertämään kylää (§ 2). Kylänkapulan kuljettamisesta tai hukkaamisesta on samanlaisia säädöksiä kuin aikoinaan kyläjärjestysohjeessa (§ 4). Varsinaisia kyläkokouksia määrättiin pidettäväksi vähintään kolme vuodessa (§ 3), ja niissä oli äänestettävä miesluvun mukaan, mikäli asioista ilmeni erimielisyyttä (§ 5). Kokouksen kulusta oli kirjuriin tehtävä pöytäkirja (§ 6). Vuoden 1742 kyläasetusta mukaillen oli siinä tapauksessa, että asia koski useita kyliä, jonkin kylän hoitomiehen pyydyttävä muut hoitomiehet ja asianosaiset päättämään (§ 7).

Ilmajoen vuoden 1886 kyläasetusehdotuksessa on varsin perusteellisesti selvitetty oltermannilaitoksen toimintaperiaatteita. Kuhunkin oltermannipiiriin oli asukkaiden

²⁰ Ks. aikaisemmin luku 3.3.2.

valittava oltermanni ja hänen esimiehyytensä alaisuuteen kylänoikeus, johon kuului oltermannin lisäksi kaksi lautamiestä ja kaksi varamiestä. Jos asia koski kahta oltermanninpiiriä, kuului kylänoikeuteen kummankin kylän oltermanni, ja he puolestaan valitsivat kolmannen jäsenen (§ 2). Oltermanni ja kylänoikeuden jäsenet oli valittava kyläläisten yhteisessä kokouksessa kolmeksi vuodeksi kerrallaan, eikä valittu saanut ilman laillista syytä kieltäytyä (§ 3). Kyläasetusehdotus määritteli myös kylänoikeuden aseman sekä luetteli oltermannin ja kylänoikeuden tehtävät (§:t 4–5). Äänivaltaisia kyläkokouksessa olivat asetuksen mukaan kaikki hyvämaineiset perheenisännät, joilla oli maanviljelystaloutta. Vaaleissa oli asetettava talollisille ääniä manttaalin mukaan, torppareille tilojensa mukaan (§ 6).

Kylänoikeuden päätöksestä sai Ilmajoen kyläasetusehdotuksen mukaan valittaa joko kihlakunnanoikeuteen tai kuvernöörille (§ 12). Oltermannille ja lautamiehille annettiin mahdollisuus asettaa uhkasakkoja (§ 16), ja suurista tehtävistä heidän tuli saada vähäisiä palkkioita (§ 18). Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen mukaisesti kylänoikeudella oli valta toimittaa yhteiseksi katsottavat työt vastahakoisen tai huolimattoman kustannuksella (§ 13), ja yleiset kokoukset oli määrä edelleen kutsua koolle kylänkapulalla. Kapulan viivyttämisestä ja hukkaamisesta uhattiin kuten kyläjärjestysohjeessa sakkorangaistuksella (§ 15). Utta oli kuitenkin se, että hätätiloissa ja metsäpaloissa annettiin oltermannille korkein käskyvalta paloapujohtokunnan tai nimismiehen kanssa. Myös kiireellisissä pikkuasioissa uskottiin oltermannille yksin päätösvalta (§ 17).

Kuntakokouskauden kyläasetuksissa – Vimpelin ja Seinäjoen asetuksia lukuun ottamatta – on vielä tunnistettavissa sellaisia hallinnollisia määräyksiä, jotka sisältyivät hallituksen mallikyläjärjestykseen. Sen vaikutus lienee muihin paitsi Vähänkyrön asetukseen saatu välillisesti 1800-luvun painetuista kyläasetuksista sekä oltermannilaitoksen perinteen pohjalta. Toisaalta lähes puolitoistasataa vuotta nuorempien kuntakokouskauden kyläasetusten sekä mallikyläjärjestyksen yhteiset piirteet osoittavat, miten syvällisesti vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen periaatteet olivat juurtuneet pohjalaiseen kyläyhteisöön. Ehkä jatkuvan huomion kiinnittäminen kylähallinnon organisaatioon oli yhtenä tekijänä vaikuttamassa myös oltermannilaitoksen säilymiseen Pohjanmaalla 1900-luvun puolelle saakka.

4.2.3. Kyläasetusten hallinnolliset erityismääräykset

Vuoden 1742 kyläasetus sisältää myös muutamia sellaisia hallinnollisia erityismääräyksiä, jotka yleensä siirtyivät pohjalaisiin kyläasetuksiin kuntakokouskauden asetuksia lukuun ottamatta. Niinpä virkatalojen eli puustelliin haltijat veloitettiin noudattamaan kyläasetuksia niin kuin muutkin kyläläiset (§ 28).²¹ Samoin kyläjärjestysohje määräsi eri kylät yhteistoimintaan, mikäli niiden rajat ”yhtehen tulewat / Pellosa / niytusa ja Carjanlaitumesa”, jolloin oli myös noudatettava kyläasetuksen sääntöjä (§ 35). Kyläkuntien yhteistoimintapykälä säilyi Pyhäjoen sekä 1800-luvun ensipuoliskon painetuissa kyläjärjestyksissä.²²

²¹ Vastaavat pykälät muissa kyläasetuksissa: Pyhäjoki 1751 § 28, Ilmajoki 1805 § 23, Kälviä 1816 § 23, Lohtaja 1816 § 15, Ilmajoki 1821 § 35, Isokyrö 1832 § 27 ja Lapua 1843 § 32.

²² Vastaavat pykälät muissa kyläasetuksissa: Pyhäjoki § 35, Ilmajoki 1805 § 28, Kälviä 1816 § 30, Lohtaja 1816 § 21, Ilmajoki 1821 § 5, Isokyrö 1832 §:t 3 ja 29 sekä Lapua 1843 § 5.

Ehkä yhteistoiminnan tärkeyttä kuvastaa se, että muutamissa 1800-luvun kyläasetuksissa on eri kylien yhteistyösääntöjä täsmennetty. Niinpä Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetuksessa on lisäys, että jos kyläkuntien oltermannien kesken syntyi kiistoja, oli kutsuttava kolme oltermannia muista kylistä ratkaisemaan, mitä oli tehtävä (§ 28). Isonkyrön kyläasetus noudatti Ilmajoen esimerkkiä (§ 29), mutta antoi myös kiistanalaisten oltermanninläänien kylänvanhimille – kenelle tahansa – oikeuden pyytää toistenkin läänien oltermannit, lautamiehet ja asianosaiset sopimaan riita (§ 3). Tämä määräys oli omaksuttu Ilmajoen vuoden 1821 asetuksesta (§ 5), joka puolestaan oli luopunut kolmen vieraan kylän kylänvanhimman ratkaisuvallasta. Lapuan vuoden 1843 kyläasetus seurasi Ilmajoen toisen kyläasetuksen käytäntöä (§ 5).

Mielenkiintoinen on yhden kyläläisen mahdollisuus saada aikaan uudistuksia. Jos yksityinen kyläläinen havaitsi jonkin tarpeellisen parannuskeinon, oltermannin oli kutsuttava sitä varten kokous. Jos oman kylän talolliset asettuivat vastustamaan hanketta, asianomaisella oli oikeus vaatia toisten kylien miesten, asiaa kannattavien sekä virkamiesten toimittamaa katselmusta. Jos siinä huomattaisiin, että kyläläiset olivat ilman riittävää syytä vastustaneet uudistusta, heitä piti sakottaa, ja he olivat velvolliset maksamaan katselmuksen kustannukset sekä toimeenpanemaan parannukset (§ 26). Tämä hyödyn aikakauden ajattelutapaa kuvastava sääntö puuttuu varsinaisista kyläasetuksista ainoastaan Lapuan ja Härmän 1700-luvun sekä Isonkyrön asetuksista.²³

Jutikkalan mukaan talonpoikien pakottaminen kyläjärjestysten avulla valtiovallan tahtoon näkyi selvästi kyläjärjestysohjetta laadittaessa.²⁴ Kyläasetusten hyödyllisiä uudistuksia käsittelevät pykälät antoivat juuri yksityisille kyläläisille mahdollisuuden parannusten toteuttamiseen toisten vastustuksesta huolimatta. Kylässä asuville säätyläisille tarjoutui näin tilaisuus vaikuttaa kaikkien kyläläisten taloudenpitoon. Maaherra Piperinkin kuulutuksessa Pohjanmaan rahvaalle näkyy hallinnollisen ohjaamisen periaatte, jolla rahvasta oli totutettava uusiin hankkeisiin.²⁵ Ehkä säätyläisten kannatus kyläjärjestyksille johtui osaltaan siitä, että niiden avulla voitiin toteuttaa sellaisia päätöksiä, jotka muuten olisivat kilpistyneet rahvaan ennakkoluuloihin.

Hallinnollisiin erityismääräyksiin on luettavissa myös se kyläjärjestysohjeen kohta, joka velvoitti päätöksenteon jälkeen jokaisen huolehtimaan sovituista tehtävistä. Kyläjärjestysohjeessa nimittäin sanotaan, että jos

”jocu kyläcunnasta löydyis sijnä wedäperäisexi / wastahacoisexi ja huolimattomaxi / jonga cautta ne muut tulisiwat askaresans estetyxi / nijn ei pidä heidän oleman welcapää odottamaan sitä hidasta ja pitkällistä / wan olcot heillä wapaus työntäns päättää / ja hän syyttäkön itsiäns siihen wahingohon / cuin hän sen cautta tulee kärsimän” (§ 27).

Säädös on ymmärrettävissä vainiopakon pohjalta, sillä kylvö-, heinänteko- ja elonkorjuutyöt oli tehtävä yhdessä. Mutta sama kyläjärjestysohjeen kohta määräsi naapurit myös auttamaan sellaista, joka hädän, köyhyyden tai voimattomuuden takia ei kyennyt yhteisesti päätettyyn työhön. Avusta hänen oli tehtävä muita töitä tai ne kohtuullisesti korvattava.

Säännöt yhteistyöpakosta säilyivät Pyhäjoen, Ilmajoen molemmissa, Isonkyrön ja Lapuan toisessa kyläasetuksessa. Niiden mukaan hädän, köyhyyden tai voimattomuuden takia ei työsuutensa tekemättä jättäneen kuitenkaan tarvinnut osallistua muihin

²³ Vastaavat pykälät muissa kyläasetuksissa: Pyhäjoki 1751 § 26, Ilmajoki 1805 § 21, Kälviä 1816 § 22, Ilmajoki 1821 § 33 ja Lapua 1843 § 30.

²⁴ Jutikkala 1958, s. 215.

²⁵ Ks. luku 2.1.4.

tehtäviin.²⁶ Myös Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetuksissa on vastaavanlainen yhteistyöpakkoon perustuva määräys. Asetuksissa sanotaan, että jos jokin suo, neva tai räme haluttaisiin tehdä hedelmälliseksi, piti kyläkokouksen tutkia asia. Jos kokous päätti yhteisesti kuivattaa suon, jokaisen oli huolehdittava työosuudestaan sovittujen periaatteiden mukaan. Niskoittelevaa uhattiin ruflan sakolla, ja toiset osakkaat saivat tehdä työt hänen kustannuksellaan (§ 13).

Kyläasetusten hallinnolliset pakottamiskeinot kuvastavat luonnollisesti sitä riippuvuutta, minkä sarkajakoinen kyläyhteiskunta loi naapureitten kesken. Pakottamista kyläkokouksissa päätettyihin yhteisiin töihin käytettiin Pohjanmaalla ilmeisesti suurimman osan 1800-lukua eli vielä sen jälkeen, kun oli vapauduttu yhteisviljelyksistä. Esim. vähäkyröläiset yrittivät 1870-luvulla liittää kyläjärjestykseensä yhteistyöpakkoa koske- neen pykälän, vaikka sitä ei hyväksyttykään.²⁷ Samansisältöinen määräys on myös Ilmajoen vuoden 1886 kyläasetusehdotuksessa (§ 13).

4.2.4. Pitäjä- ja kunnallishallinnon vaikutus kyläasetuksiin

Suomenkielisellä Pohjanmaalla kyläasetukset laadittiin pääasiassa pitäjän- ja kuntako- kouksissa. Luonnollisena synnä tähän oli käräjien asemassa 1700-luvulla tapahtunut muutos, kun osa käräjien tehtävistä siirtyi asteittain pappien johtamille pitäjänkokouksil- le. Useimmat pitäjänkyläasetukset tosin vahvistettiin käräjillä, mutta lisäksi ne 1800-luvulla lähetettiin myös maaherran tai kuvernöörin hyväksyttäväksi.

Paikallishallinnon kehitys näkyi kyläasetuksissa lähinnä kahdella tavalla: toisaalta oltermannihallinto sai kyläasetusten mukaan yhä enemmän sellaisia tehtäviä, jotka olivat pitäjähallinnon toimialaa, toisaalta kylien oltermannihallinto pyrittiin saattamaan entistä tiukemmin pitäjänkokousten tai kuntakokousten valvontaan. Paloturvallisuusohjeet ja yleisen järjestyksen parantamiseen tähdänneet määräykset olivat pääosiltaan pitäjänkokousten (kuntakokousten) aikaansaannoksia, joskin ne luultavasti olivat yhdensuuntaisia myös kylähallinnon etujen kanssa. Pitäjähallinto ja kuntakokoukset pyrkivät näin oltermannilaitoksen välityksellä tehostamaan omaa toimintaansa.

Pitäjän voimistunut ote oltermannilaitoksesta tuli erityisesti esille siten, että kylähallinnon virkamiehet tehtiin tilivelvollisiksi pitäjän- ja myöhemmässä vaiheessa kuntakokoukselle. Muutos näkyy kyläasetuksissa vasta 1800-luvulla. Jo Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetuksessa sanotaan, että pitäjän oltermannien täytyi

”kutsumisen jälkeen, Pitäjän Kirkeherralda, kaxi kerta wudes, Syxyllä ja Kewällä, kokoon tulla, yhdistetyllä neuwolla Pitäjän Säätö Personain ja Toimellisten Maanmiesten kansa keskustelemaan kaiken kallaisista Pitäjän parasta, etua ja Hyödytystä edes auttawista asioista, ja mitä muuta Hyödylliseen Maan willjelyxkeen koskee, ja sen parandamisexi tulla taita” (§ 31).

Säädöksestä kuvastuu välillisesti tarmokkaasti toimintansa aloittaneen Ilmajoen maamies- seuran vaikutus, sillä seuran tarkoituksena oli oltermannien välityksellä saattaa yleiseen tietoisuuteen ne maatalouden uudistukset, joita tähän aikaan koetettiin rahvaan keskuuteen levittää.

²⁶ Pyhäjoki 1751 § 27, Ilmajoki 1805 § 22, Ilmajoki 1821 § 34, Isokyrö 1832 § 26 ja Lapua 1843 § 31.

²⁷ Ks. luku 3.3.2.

Vuoden 1821 kyläasetus vähensi oltermannien kokoukset kertaan vuodessa (§ 49), mutta määräsi sakon sille oltermannille, joka ilman laillista estettä oli poissa yhteisestä oltermannien kokouksesta (§ 51). Lisäksi kokouksen oli tutkittava, miten oltermannit olivat virkansa täyttäneet. Jos joku oltermanneista oli ollut ”hidas ja laiminlyövä”, piti hänet langettaa huomattavaan (5–20 ruplan) sakkoon (§ 50). Samansisältöiset määräykset ovat myös Isonkyrön ja Lapuan vuoden 1843 kyläasetuksissa.²⁸ Isossakyrössä oltermannien lisäksi olivat kokouksiin velvollisia osallistumaan myös lautamiehet.²⁸ Ilmajoen molempien, Isonkyrön ja Lapuan vuoden 1843 asetusten mukaan oltermannien oli selvitettävä keräämänsä sakkorahat pitäjän vuotuisissa oltermanninkokouksissa.²⁹ Samanlaista selvitystä edellytettiin Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetuksissa.³⁰

Kylänoikeuden jäsenet olivat näin taloudenpidostaan vastuussa paitsi kyläkokoukselle myös pitäjänkokoukselle. Lapuan pitäjänkokous otti kyläläisiltä päällysmiesten ja apumiesten valintaoikeudenkin.³¹ Keski-Pohjanmaalla Lohtajalla ja Kälviällä pitäjänkokouksen valvonta ei ulottunut niin pitkälle, että oltermannit olisi alistettu pitäjähallinnon välittömään kontrolliin. Jonkinlaista pitäjänkokouksen ylivaltaa edusti kuitenkin se Kälviän kyläasetuksen määräys, joka mahdollisti kylänoikeudessa vääryyttä kärsineen tuomaan asiansa pitäjänkokoukseen (§ 40).

Oltermannien tilivelvollisuus on osittain nähtävä ilmauksena siitä holhouksesta, jolla pitäjä valvoi kylähallinnon toimintaa, mutta toisaalta oltermannien kokoukset lienee tarkoitettu myös jonkinlaiseksi pitäjänkokouksen lautakunnaksi, mikä sinänsä soveltui pitäjähallinnon etuihin. 1800-luvulla kävi yhä selvemmäksi, ettei pitäjänkokous enää voinut tyydyttää riittävästi kunnallishallinnon moninaisia muotoja ja täyttää sen tehtäviä. Pitäjänkokousta oli vaikea kutsua koolle kyllin useasti, ja siltä puuttui myöhempää kunnallislautakuntaa vastaava valmisteleva ja toimeenpaneva elin, joten asioiden hoito kävi hitaaksi. Puutetta koetettiin korvata tilapäisiä komiteoita ja toimikuntia asettamalla,³² ja olivatpa Salon pitäjänmiehet jo 1764 perustaneet erityisen valiokunnan liian kankeasti toimineen pitäjänkokouksen rinnalle.³³ Lohtajalla ja Pyhäjoella melkeinpä vakiintui 1700-luvun jälkipuoliskolla pitäjänvaltuusto, ts. pitäjänkokouksiin eivät enää osallistuneet kaikki niihin oikeutetut, vaan heitä edustivat valtuutetut.³⁴

Jonkinlaisiin pitäjänlautakuntiin voitaisiin lukea myös oltermannien yhteiskokoukset ja yleensä oltermannihallinto silloin, kun sen oli määrä käsitellä pitäjän asioita tai panna toimeen pitäjänkokousten päätöksiä. Oltermannilaitoksen merkitys pitäjänhallinnon toiminnan tehostajana saattoi vaikuttaa siihen, että pitäjänkokous ja pitäjän johtavat henkilöt kiinnittivät suurta huomiota kylähallinnon kehittämiseen. Mielenkiintoista onkin, että esim. Ilmajoella ja Lohtajalla, joissa kylähallinto 1800-luvulla oli voimakasta, myös pitäjähallinto toimi tehokkaasti.³⁵ Syyttä ei ilmeisesti 1860-luvun kunnallishallintouudistuksen yhteydessä kiinnitetty huomiota Pohjanmaan oltermannilaitokseen, jolloin kyläasetuksia pidettiin osoituksena pitkälle kehittyneestä kunnallishallinnosta ja ”kunnallishengen” ilmauksesta.³⁶

²⁸ Isokyrö 1832 § 34, ja Lapua 1843 §:t 35–37.

²⁹ Ilmajoki 1805 § 32, Ilmajoki 1821 § 52, Isokyrö 1832 § 36 ja Lapua 1843 § 38.

³⁰ Salon kihlakunta 1817 § 18 sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusehdotus 1818 § 19.

³¹ Lapuan hallitussääntö 1843 § 1.

³² Aaltonen 1934/1, s. 260.

³³ Halila 1955, s. 93–98.

³⁴ Luukko 1957/2, s. 563–564 sekä Matinelli 1969, s. 509–510.

³⁵ Alanen 1953, s. 535 ja Luukko 1957/2, s. 573–574.

³⁶ Kejslerliga Finska Hushällningsällskapet underdäniga utlåtande 1857, s. 273–274.

Vuoden 1742 kyläjärjestysohje edellytti oltermannilaitoksen itsenäistä toimintaa kyläkunnissa. Muista hallintoelimistä tai viranomaisista mallikyläasetuksessa ei puhuta muuta, kuin että kyläasetus voitiin vahvistaa käräjillä. Mahdollisesti tästä johtui, ettei myöhemmissäkään kyläasetuksissa, vaikka oltermannilaitos jo oli saatettu pitäjähallinnon valvontaan, juuri puututa toisaalta oltermannien, toisaalta pitäjän alimpien toimihenkilöiden välisiin suhteisiin tai työnjakoon. Esimerkiksi kuudennusmiehistä tai kihlakunnan oikeuden lautamiehistä, vaikka hekin tietyllä tavalla olivat oltermannien lisäksi järjestyksen valvojia kulmakunnillaan, kyläasetukset miltei tyystin vaikenevat. Niinpä kuudennusmiehet mainitaan ainoastaan Ilmajoen toisessa kyläasetuksessa ja siinäkin vain kerran: seksmannit saivat kylänoikeuden jäsenten ohella valvoa järjestystä "hyppykokouksissa" (§ 43). Vaikka pitäjät jo ennen kylähallinnon voimaansaattamista oli jaettu kinkerikuntiin, ei kyläasetuksissa oltermannihallinnon toimialueeksi määrätty kinkerikuntaa muualla kuin Kälviällä (§ 1) ja Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan paloapuseräissä. Käytännössä silti, kuten on havaittu, kinkerikunta ja oltermanninlääni olivat laajemmalla alueella samoja hallinnollisia yksiköitä.

1800-luvun jälkipuoliskon kyläasetukset, jotka hyväksyttiin kuntakokouksissa, olivat luonnollisesti yhdensuuntaisia kuntien pyrkimysten kanssa. Niissä ei kuitenkaan Laihian poliisijärjestystä lukuun ottamatta kylähallintoa sidottu kovin kiinteästi kunnallishallinnon kontrolliin. Vimpelin ja Seinäjoen asetukset eivät edes turvautuneet oltermannihallintoon. Vähässäkyrössä täytyi hoitomiehen ainoastaan ilmoittaa kunnallislautakunnan esimiehelle uusista hoitokunnan jäsenistä (§ 1). Ilmajoen vuoden 1886 kyläasetusehdotuksen mukaan oltermanneilla ei ollut erityisiä velvoitteita kuntakokoukselle – tosin oltermanni saattoi toimittaa "ylöskantoluettelonsa" kunnan esimiehelle, jotta maksut voitiin koota kunnallisverojen yhteydessä (§ 19). Lehtimäellä asukkaat saivat valittaa joko suullisesti tai kirjallisesti kunnallislautakunnalle, jos he eivät halunneet tyytyä piirimiehen määräyksiin tai toimiin (§ 9). Kauhajoella tosin kuntakokouksen piti nimittää oltermannit (§ 2), mutta muita kontrollitoimia heille ei asetettu. Laihian poliisiasetus vuodelta 1868 muodostaa kuntakokouskauden kyläasetuksista oltermannihallinnon valvomisessa poikkeuksen. Oltermannia uhattiin jopa sakottaa, jos hän laiminlöi nimismiehen tai kunnallislautakunnan käskyt (§ 5). Kylänvanhimmasta tehtiin näin välittömästi viranomaisten apulainen järjestyksenpidossa.

Puolentoista sadan vuoden kehityksen tuloksena oli, että itsenäiseksi tarkoitettu oltermannihallinto oli kyläasetusten mukaan miltei sulautunut pitäjähallinnon paikalliseksi osaksi ja että järjestyneestä kylälaitoksesta oli muodostunut tärkeä apuelin sekä pitäjälle että aluksi myös kunnallishallinnolle. Käräjien ja kylähallinnon suhteista on kyläasetuksissa vain vähän määräyksiä. Kuitenkin Lapuan vuoden 1843 hallitussäännössä todetaan:

"Ja pitää Kruunun Palweliain Lapuan Pitäjäsä wirkansa uhalla tarkasti peräänkattoa, että kaikki mitä tässä edellä on määrätty tulee jälkeenele-tyksi ja kaikista rikoksista sitä vastaan kohta oikiasa järjestyksesä tygöpuhutella --" (§ 15).

Juuri järjestyskysymyksissä oltermannilaitos tarvitsi toimintansa tueksi paitsi pitäjänkokouksen myös nimismiesten ja käräjien arvovallan.

4.2.5. Kyläasetusten sakot

Kyläjärjestysohje antoi jokaiselle kylälle oikeuden päättää sakkojen määrän, joskin niistä mallikyläjärjestyksessä on ohjeellisia viitteitä. Jos esim. laiminlöi aitaosuuksien rakentamisen, joutui maksamaan sakkoja joka syleltä tietyn äyrimäärän sekä korvaamaan

kaksinkertaisesti aiheuttamansa vahingon (§ 2). Ojien kaivamatta jättämisestä sakotettiin samoin sylien mukaan (§ 5), mutta jos päästi eläimensä kylvettyyn peltoon, oli sakotettava jokaiselta eläimeltä (§ 9). Näitä sakotusperiaatteita noudattivat myös pohjalaiset kyläasetukset.

Kyläasetusten sakkojen vertailua vaikeuttavat rahanvaihdokset sekä rahan arvon muutokset. Muutamista samanaikaisesti laadituista kyläasetuksista voi kuitenkin päätellä, että eri kyläasetusten sakkojen määrät ovat varsin erilaisia. Esimerkiksi jos kylänmies käyttäytyi sopimattomasti oltermannia kohtaan, sai ”Lohtajan sääntöjen” mukaan sakkoa yhden hopearuplan tai enemmän, mutta Kälviän kyläjärjestyksen mukaan kuusi ruplaa. Korkein sakko Lohtajan asetuksessa on viisi ruplaa, kun taas Kälviällä kuuden ruplan sakot olivat aivan yleisiä ja korkein peräti 30 ruplaa – sen sai, jos sakotettu, joka ei ollut maksanut sakkojaan, kävi ulosmittaajien kimppuun haavoittaen heitä tai käyttäytyen sopimattomin sanoin (§ 38). Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetuksessa korkeimmat sakot ovat niin ikään 30 ruplaa, mutta Isonkyrön vuoden 1832 kyläasetuksessa vain 15 ruplaa ja Lapuan vuoden 1843 hallitussäännössä ja kyläasetuksessa 12 ruplaa.

Jos lasketaan muutamien kyläasetusten sakkojen keskiarvot, ovat lievimpiä Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusehdotukset 1817–18 (keskiarvo 0,86 ruplaa), Lapuan 1843 (1,83 ruplaa), Isonkyrön 1832 (1,94 ruplaa), Lohtajan 1816 (2,24 ruplaa) sekä Oulun pitäjän 1817 (2,44 ruplaa) kyläasetukset. Ankarimmin rankaisivat Kälviän 1816 (3,38 ruplaa) ja Ilmajoen 1821 (4,94 ruplaa) asetukset. Kuvaavaa onkin, että kun Ilmajoen vuoden 1821 laitoksesta otettiin uusi painos 1846, ei sakkomääriä tarvinnut muuttaa. Sakotusperiaatetta ei sisällynyt lainkaan Pyhäjoen pitäjän alaosan, Tornion kihlakunnan eikä Lehtimäen asetuksiin.

Kyläasetusten suurimmat sakotusaiheet vaihtelevat jossan määrin. Pyhäjoen vuoden 1751 kyläasetus määräsi liian ylellisestä pukeutumisesta 10 hopeataalaria, joka oli kaksi kertaa korkeampi kuin toiseksi suurin sakko. Sakon määrä johtui ilmeisesti vuoden 1746 ylellisyysasetuksesta, jossa uhattiin sakottaa pukeutumissääntöjen rikkomisesta peräti 200 hopeataalariin asti. Tähän verrattuna Pyhäjoen ylellisyysäädös oli varsin vaatimaton.³⁷ Varomattomasta tulen käsittelystä, kalastussopimuksen noudattamatta jättämisestä, ansatien luvottomasta käytöstä, kosken perkauksen ja vesiväylän kunnostamisen laiminlyömisestä sai kustakin 5 hopeataalaria. Lapuan ja Härmän 1700-luvun kyläasetusten mukaan kylänvanhimman kimppuun hyökkäämisestä silloin, kun hän oli toimittamassa sakkojen ulosmittausta, langetettiin 10 hopeataalarin sakko. Huomattavasti vähemmällä eli 2 taalarilla rangaistiin sitä, joka laski karjan yhteisniitylle silloin, kun jonkun osuus oli vielä korjaamatta.

Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetus määräsi suurimmat eli 2 riksin sakot oltermannin tai lautamiehen virasta kieltäytymisestä, vastahakoisuudesta yhteisiin töihin, leväperäisestä tulen käsittelystä, puustellin haltijan kieltäytymisestä yhteistyöhön sekä tulipalonvaaraa aiheuttavasta rakentamisesta. Kälviän kyläasetus uhkasi aikaisemmin mainitulla 30 ruplan rangaistuksella, jos sakotettu kävi ulosmittaajien kimppuun. Sitä vastoin irtaimen väen kylään otosta sai 18 ruplaa ja toisen niittysaran niittämisestä yhteisniityllä 12 ruplaa. Lohtajalla suurimmat sakot eli 5 ruplaa saivat sekä talon haltija että pelimanni luvottomista tansseista, samoin talollinen ”hautajaiskrääpijäsenten” pidosta. Ruplaa vähemmän annettiin sakkoa kelvottomista tulisijoista, varomattomasta valkean käsittelystä, tilattomien luvottomasta kylään otosta, toisen saran niittämisestä sekä kaivojen perkaamisen laiminlyönnistä.

³⁷ Matinolli 1967, s. 146.

Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetus langetti 30 ruplan sakot krouvaamisesta ja tappelemisestä sekä huoneen antamisesta luvattomiin tansseihin. Piian tai rengin lainvastaisesta henkikirjoituksesta, irtolaisten palvelukseen otosta sekä potaskan keittämisestä kesäkuukausina – tähän liittyi ilmeinen metsäpalonvaara – sai sakkoa 20 ruplaa. Oltermannin velvollisuuksien laiminlyönnistä sakotettiin harkinnan mukaan 5–20 ruplaa. Isonkyrön kyläasetus määräsi suurimman sakon, 15 ruplaa, potaskan poltosta kesäkuukausina. Padon rakentamisesta niin, että se esti veden juoksun laskuojissa, sai 6 ruplaa, ja oltermannin tehtävistä kieltäytyjää sakotettiin 5 ruplalla. Lapualla irstasta elämää viettänyttä rangaistiin 12 ruplalla, potaskan polttajaa kesäkuukausina 5,72 ruplalla sekä oltermannin tehtävien huonoa hoitajaa tapauksesta riippuen 1,42–5,72 ruplalla. Kelvottomista tulisijoista, joutilaisuuden sallimisesta ja luvattomasta hevosella-ajosta rangaistiin kaikista 5 ruplalla.

Oulun läänin kyläasetuksissa ovat suurimpia 5 ruplan sakot. Tämänsuuruisen sakon määräsi Oulun pitäjän kyläasetus vuodelta 1817, jos tansseissa tai huveissa harjoitti väkijuomien myyntiä, juopottelua tai irstautta (§ 1). Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusten mukaan taas sellainen maanviljelijä, joka hävitti jakamattomia metsiä liian paljon tervan- tai potaskanpolttoon, saattoi saada 2–5 ruplan sakon (§ 12). Samat kyläasetukset rankaisivat 3 ruplalla torpan tai mäkituvan perustajaa, jos hän oli rakentanut asumuksensa ilman kyläkokouksen lupaa – sen lisäksi oli rakennukset hajotettava (§ 14). Oulun pitäjän asetus antoi 3 ruplan sakon sellaiselle talonomistajalle, joka joko salli tanssien jatkuvan yli säädetyn aikarajan (§ 2) tai rakensi riihen lähemmäksi kuin 50 sylen päähän asuinrakennuksesta (§ 5).

Yleiskuvan saamiseksi, koska eri aikojen rahat eivät ole yhteismitallisia, on sakkomääristä aihepiireittäin laskettu seuraavaan taulukkoon sakkoindeksit. Ne on saatu siten, että kustakin aihe ryhmästä on ensin laskettu sakkojen keskiarvo ja merkitty pienintä aihe ryhmää luvulla 100, minkä jälkeen muiden ryhmien keskisakkoja on verrattu pienimmän ryhmän indeksiin. Sakot on jaoteltu aihe ryhmiinsä tämän tutkimuksen luvun 4.1.3. mukaisesti. Sakoista on jätetty huomioon ottamatta ne, jotka määräytyivät joko aita- tai ojaosuuksien pituuden tai vahinkoa aiheuttaneiden eläinten määrään mukaan. Mikäli sakko oli harkinnanvarainen, on keskiarvoon laskettu molemmat ääriarvot. Kuntakokouksen kyläasetusten sakkoja ei ole voitu verrata, koska ne olivat suurelta osin pelkästään yleistä järjestystä koskevia tai sakkopykäläiä asetuksissa on vain vähän.

Pohjanmaan kyläasetusten sakkoindeksit aihe ryhmittäin

Kyläasetus	Kylähallinnon organisaatio		Maatalouteen liittyvä yhteistoiminta	Paloturvallisuus	Yleinen järjestys
1. Pyhäjoki	1751	107	100	186	327
2. Lapua	1769	231	100	–	–
3. Härmä	1770	231	100	–	–
4. Ilmajoki	1805	178	100	148	157
5. Kälviä	1816	229	100	193	269
6. Lohtaja	1816	100	327	727	727
7. Ilmajoki	1821	160	100	144	544
8. Isokyrö	1832	100	101	193	175
9. Lapua	1843	183	100	192	496
10. Oulun pitäjä	1817	–	–	200	100
11. Salon kihlak.	1817	100	306	213	162
12. Oulun lääni	1818	100	306	213	162

Taulukosta havaitsee heti, että järjestys- ja paloturvallisuuspykälien rikkomisesta sai suurimmat sakot – ne saattoivat olla jopa yli seitsenkertaiset pienempiin aiheeryhmiin verrattuna kuten ”Lohtajan säännöissä”. Juuri yleistä järjestystä ja tulipalonvaaraa käsitelleet pykälät olivat pääasiassa syntyneet pitäjänkokouksissa, joten ne siis koettiin keskeisiksi. Puukkojunkkarien aikaansaama yleisen rauhan järkkyminen kyläkunnissa sekä tulipalonvaara ryhmäkylissä saattoivatkin aiheuttaa korvaamattomia menetyksiä ei vain asianomaisille vaan myös syyttömille. Ehkä siksi kyläasetukset sakoillaan painottivat juuri näiden seikkojen merkitystä.

Kun oltermannihallinnon organisaatiosäädöksiä korostettiin kolmea poikkeusta lukuun ottamatta sakoilla mitattuna enemmän kuin maatalouden yhteistyötä, oli syynä ehkä se, että kylähallinnolle haluttiin luoda riittävä arvonanto kyläläisten silmissä. Tätä osoittaa sekin, että niskoittelusta tai sopimattomasta käytöksestä oltermannia kohtaan sai yleensä suurimmat sakot. ”Lohtajan sääntöjen” alhainen hallintoindeksi johtui osin siitä, ettei kyläasetuksessa mainita sakon suuruutta, jos oltermanni joutui väkivallan kohteeksi. Tässä tapauksessa syyllistä uhattiin rangaista korkean esivallan lain mukaan.

Oltermannilaitos oli luotu maatalouden yhteistoiminnan kehittämiseksi kylissä, mutta siitä huolimatta kyläasetusten yhteistyötä koskeneet rangaistusvaatimukset olivat tavallisesti pienimpiä. Poikkeuksen muodostavat vain Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetukset, joissa maatalousryhmän sakot olivat selvästi suurimmat. Näissä kyläasetuksissa korkean indeksin aiheutti kuitenkin lähinnä yksi muita suurempi, nimittäin liiallisesta tervan- ja potaskanpoltosta määrätty 2–5 ruplan uhkasakko (§ 12). Ilman sitä olisi molempien kyläasetusten maatalouden yhteistoiminnan sakkoindeksi ollut vain 160.

Pienillä sakkosummilla ei ilmeisesti silti haluttu väheksyä maatalouden yhteistoiminnan merkitystä. Sakkojen pienuus johtui mahdollisesti siitä, että esim. aitojen rikkoontumiset olivat usein tahattomia ja niitä saattoi sattua kenelle tahansa. Myöskään vahingot eivät olleet aitojen rakentamisen tai oijen kaivamisen laiminlyömisestä niin suuria kuin tulipaloissa. Sitä paitsi kyläasetukset yleensä velvoittivat aita- ja ojaosuutensa kunnostamatta jättäneet korvaamaan vahingon – toisinaan jopa kaksinkertaisesti – mikä oli sinänsä jo riittävä rangaistus. Toisaalta sakko saattoi kohota huomattavaksikin, sillä aitojen ja oijen laiminlyömisestä sakotettiin sylimitan mukaan. Suhteellisesti ankarimmin rangaistiin kelvottomista aidoista Lohtajalla, sillä sakko oli yksi rupla joka syleltä, kun taas Kälviällä vain 12 kopeekkaa (§ 2), vaikka Kälviän kyläasetus muuten sakotti ankaremmin kuin ”Lohtajan säännöt”. Menettely ehkä johtui siitä, että Lohtajalle jäi vielä isonjaon jälkeen runsaasti yhteisniittyjä, jolloin aitojen suhteen täytyi olla tarkka. Juuri korkeiden aitasakkojen takia Lohtajan kyläasetuksen taloudellista yhteistoimintaa koskeva indeksi nousi varsin korkeaksi.

Kuntakokouskauden kyläasetuksista Lehtimäen puuttuvien sakkojen lisäksi myös Ilmajoen vuoden 1886 asetusehdotuksessa on vain pari sakkoo. Näistä toinen oli huomattava 100 markan uhkasakko, jos teki rakennuksen kivijalan ennen, kuin kylänoikeus oli antanut siihen luvan (§ 10), ja toinen 2–20 markan sakko, jos uhkasi kylänoikeuden päätöksestä valittaa, mutta ei kuitenkaan niin menetellyt. Ankarimmin kuntakokouskauden kyläasetuksista sakotti Seinäjoen asetus, sillä sen sakkojen keskiarvo on 15,28 mk ja sakon aiheitakin varsin runsaasti. Vimpelin kyläjärjestyksen sakkojen keskiarvo on 9 mk, Laihian poliisijärjestyksen 6,75 mk, mutta Vähänkyrön kyläjärjestyksen vain 2,63 mk. Kauhajoen kyläjärjestysehdotuksessa sakkojen keskiarvo on 12,27 mk. Yleensä kuntakokouskauden kyläasetuksissa on havaittavissa sama piirre kuin 1800-luvun varsinaisissa kyläasetuksissa: yleistä järjestystä vastaan rikkonutta sakotettiin ankarimmin.

Sakkojen periminen jätettiin vuoden 1742 kyläjärjestyksen mukaan kylänvanhimman, lautamiesten ja kyläläisten huoleksi. Heille annettiin myös oikeus ottaa sakotetulta pantti, mikäli hän ei hyvällä suostunut sakkojaan maksamaan. Jos ulosmittaessa sakotettu käyttäytyi väkivaltaisesti tai sopimattomasti, hänelle voitiin määrätä siitakin sakko (§ 36), joka useimmissa kyläasetuksissa oli varsin huomattava ja kuului suurimpien sakkojen joukkoon. Yleensä sakon perivät kyläasetusten mukaan oltermanni ja lautamiehet, mutta Kälviän, Lohtajan ja Ilmajoen kyläasetukset uskoivat tehtävän yksinomaan lautamiehille.³⁸

Hallituksen mallikyläjärjestys velvoitti talojen isännät maksamaan sakot myös palkollistensa, kotureittensa ja torppareittensa puolesta, mutta oikeutti perimään sakon näiltä takaisin joko rahana, työnä tai pidättämällä sakkoa vastaavan summan palkollisen palkasta (§ 37). Sama periaate on hyväksytty myös Pyhäjoen (§ 34), Ilmajoen vuoden 1805 (§ 27) ja Kälviän (§ 30) kyläasetuksiin, mutta muissa pitäjähallinnon aikaisissa asetuksissa sitä vastoin ei mainita erikseen isännän maksuvelvollisuutta, vaan sakot piti periä joko vain ulosmittaamalla omaisuutta tai työsuorituksina.³⁹

Aivan poikkeuksellinen on Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusten 17. pykälä. Siinä sanotaan, että mikäli ei pystynyt sakkoja maksamaan, ne sai korvata jalkapuulla. Tunnin jalkapuurangaistus vastasi sakkoja ruplaan saakka, kahden tunnin rangaistus 2,5 ja kolmen tunnin rangaistus 4 ruplaan asti. Kuntakokouskauden kyläasetuksissa ei sakkojen perimistä yleensä säädetty. Laihian ja Seinäjoen poliisijärjestyksissä on silti maininta, että vanhempien tuli vastata lastensa ja palkollistensa sakoista.⁴⁰

Sakkorahojen käytöstä kyläjärjestysohje esitti, että yksi osa kuului kohtuuden nimissä kylänvanhimmalle, yksi osa vaivaisille tai se oli käytettävä hyödylliseen työhön (§ 37). Pitäjähallinnon aikaisissa kyläasetuksissa sakot yleensä määrättiin puoleksi kylänoikeudelle ja puoleksi pitäjän yhteisiin tarpeisiin – Lapuan ja Härmän 1700-luvun sekä Kälviän kyläasetusten mukaan kylän yhteisiin tarpeisiin. Kylänoikeus jakoi sakkonsa siten, että oltermanni sai sakoista 1/4:n, kumpikin lautamies 1/8:n. Ilmajoen molemmat, Isonkyrön ja Lapuan 1800-luvun kyläasetukset määräsivät, että oltermannit vuotuisissa kokouksissaan päättivät, mihin tarkoitukseen pitäjälle kuulunut osa käytettiin. Isonkyrön kyläasetus asetti kuitenkin sellaisen rajoituksen, että jos oltermannia tai lautamiestä sakotettiin, sakkorahat joutuivat kokonaan vaivauskassaan. Kälviällä sakotusperiaate oli sikäli erikoinen, että kylänoikeuksille kuulunut osuus koottiin koko pitäjän alueelta ensin yhteen, ja jokaiselle oltermannille ja lautamiehelle annettiin omat osuutensa yhtä suurina eli oltermanneille kaksi kertaa enemmän kuin lautamiehille.⁴¹

”Lohtajan säännöt” sekä Oulun läänin kyläasetusehdotukset ovat sakkojen jaon suhteen poikkeuksellisia. Lohtajan kyläasetus määräsi sakoista 1/3:n oltermannille, 1/3:n lautamiehille ja 1/3:n kirkolle ja vaivaisille (§ 23). Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusehdotuksissa päästiin samaan tulokseen, mutta asia vain ilmaistiin siten, että kylänoikeus sai sakoista kaksi kolmasosaa ja loppu kolmasosa joutui kylän köyhille. Kylänoikeuden osuus määrättiin jaettavaksi niin, että kylänvoudille

³⁸ Kälviä 1816 § 38, Lohtaja 1816 § 22, Ilmajoki 1805 § 30, Ilmajoki 1821 § 47. Sakkojen periminen muissa asetuksissa: Lapua 1769 § 12, Härmä 1770 § 11, Salon kihlakunta 1817 § 17, Oulun ja Kajaanin lääni 1818 § 17, Isokyrö 1832 § 35 ja Lapua 1843 § 38.

³⁹ Lapua 1769 § 12, Härmä 1770 § 11, Lohtaja 1816 § 22, Ilmajoki 1821 § 53, Isokyrö 1832 § 32 ja Lapua 1843 § 39.

⁴⁰ Laihia 1868 § 10, Seinäjoki 1871 §:t 2 ja 11.

⁴¹ Pyhäjoki 1751 § 37, Lapua 1769 § 13, Härmä 1770 § 12, Ilmajoki 1805 § 32, Kälviä 1816 § 39, Ilmajoki 1821 § 52, Isokyrö 1832 § 35 ja Lapua 1843 § 38.

(oltermannille) tuli puolet ja lautamiehet jakoivat toisen puolen keskenään. Oulun pitäjän kyläjärjestyssääntö ohjasi kaikki sakot köyhäinkassaan.⁴²

Kuntakokouskauden kyläasetuksissa sakkojen jako oli jonkin verran kirjavaa. Vähänkyrön ja Ilmajoen kyläasetusten mukaan kaikki sakot kuuluivat kylän kassaan. Laihialla sakoista puolet kuului ”päällekantajalle” ja toinen puoli tasan kylänvanhimmalle ja kirkon vaivaskassalle. Kauhajoella kantajan piti saada puolet sakoista, loppuosan oli määrä joutua kruunulle. Vimpelin ja Seinäjoen kyläasetukset eivät sano selvästi, minne sakot joutuivat, mutta luultavasti ne oli tarkoitettu kunnallishallinnon hyväksi.⁴³

Kyläasetusten sakot nostivat kylähallinnon arvovaltaa kyläläisten silmissä ja tekivät oltermannilaitoksen tuomioistuinten järjestysmuotoa muistuttavaksi. Samalla sakot korostivat yhteiskunnan lainmukaisuuden periaatetta kyläyhteistöjen piirissä.

4.3. Kyläyhteistöjen taloudellinen yhteistoiminta

4.3.1. Peltoviljelyn ohjaaminen

Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeessa on peltoviljelystä ja kylvövainioita käsitteleviä pykäliä yhteensä 7. Näistä on kuusi sellaista, jotka edellyttivät sarkajakoa tai yhteisviljelyä. Pohjalaisista kyläasetuksista poistettiin ainoastaan kyläjärjestysohjeen selvimmin sarkajakoa vaatineet määräykset, tai niistä on ainoastaan ylimalkainen maininta.

Missään pohjalaisessa kyläasetuksessa ei ole sitä kyläjärjestysohjeen säädöstä, jossa kyläläisiä neuvottiin joka vuosi ottamaan osa yhteisestä kylvöpellosta ”erinomaittain ruocottawaxi ja ojilla luotawaxi”.⁴⁴ Lähes kaikista kyläasetuksista puuttuu myös se kyläjärjestysohjeen kohta, jossa naapureita kehoitettiin lannoittamaan ja tekemään muutkin peltotyönsä yhteisesti ja yhtäaikaaisesti samassa osassa peltoa, etteivät he tallaisi toistensa laihoa. Vain Pyhäjoen kyläasetuksessa sääntö on säilynyt epämääräisenä ilmauksena:⁴⁵

”Cusa sencaldainen tilustus on, nijn pitä Äldermannin muretta pitä, että se heille jätetty neuwo, tulis heille oijennuxexi.”

Pyhäjoen kyläasetuksen sanonta lienee tulkittava niin, että se koski myös lentokauran hävittämistä, vaikka ongelma ei kenties ollutkaan Pyhäjoella ajankohtainen. Samassa yhteydessä kyläjärjestysohje nimittäin sanoo:⁴⁶

”Ja että Ruiskylwö parhain ja wissimmästi pojes häwittää sen wahingollisen Lendo-cauran eli Caste-heinän / nijn on sangen tarpeellinen / että ne paicat enimmittain täsä kylwösä pidetään / joihin se itsens juurittanut on.”

Kyläjärjestysohjeessa mainittuja peltojen ja sarkojen vesivakojen ajamista ja yhteisen kyläpellon tangottamista pohjalaiset eivät oikein ymmärtäneet, ja siksi mittaustankoa koskeneet määräykset puuttuvat muista kuin Pyhäjoen kyläasetuksesta. Tosin sekin esittää kyläjärjestysohjeen kohdan varauksellisesti:⁴⁷

⁴² Salon kihlakunta 1817 § 18, Oulun pitäjä 1817 § 1–5, Oulun ja Kajaanin lääni 1818 § 19.

⁴³ Laihia 1868 § 11, Seinäjoki 1871 §:t 7 ja 9, Vähäkyrö 1878 § 15, Kauhajoki 1884 § 11 ja Ilmajoki 1886 § 19.

⁴⁴ Kyläjärjestysohje § 7.

⁴⁵ Pyhäjoki 1751 § 8.

⁴⁶ Kyläjärjestysohje § 8.

⁴⁷ Pyhäjoki 1751 § 14 sekä Matinolli 1967, s. 141. Ks. myös kyläjärjestysohje § 14.

”Saman sacon hastolla, nimittäin 8 äyriä hop: rah: cuin edellä käypä §: ulospace, jälken eletän tämä §: cusa se tarpellisexi löytän.”

Sen sijaan Ilmajoen molemmissa ja Lapuan vuoden 1843 kyläasetuksissa säilyi määräys, että vainioitten ja luhtien sarat oli pidettävä oikeitten rajojen mukaan ja että rajapaalut oli välttämättä oltava kivistä.⁴⁸

Varsinaisissa pohjalaisissa kyläasetuksissa pysyi hyvin 1800-luvun puoliväliin saakka hallituksen mallijärjestyksen säädös, joka kielsi laskemasta karjaa kylvettyyn kyläpeltoon ja määräsi sen aidat kunnostettaviksi ennen syyskylvöä. Ilmajoen vuoden 1821 kyläasetus sanoo:⁴⁹

”Koska kylwön aika syxyllä sisälle langee, ja Naaburit Oldermannilda siitä tygösanotan, pitää yhteisten kylwöwainioiden aidat, wuorokauden sisällä sanan saamisen jälken, yhden Rublan sakon haastolla warustettaman. Jos joku, sitte kuin kylwetty on, eläimensä wainiohon päästää, wetäkön sakkoa 20 Kopeekaa kuldakin, paitsi kaxikertaista wahingon palkkiota. Ja olkon myös saman sakon haastolla kielletty, että hajottaa aitaansa Sänki wainioin ymbärildä, ellei kaikki Naaburit ole siihen suostuneet.”

Ohjeet yhteisistä kylvöpeltoista puuttuvat ainoastaan Lapuan ja Härmän 1700-luvun asetuksista.

Lähes täydellisesti pohjalaisissa kyläasetuksissa kertautui 1800-luvun puoliväliin saakka ruislahion syöttökielto. Kyläjärjestysohje nimittäin sääti, ettei kukaan syksyllä ja keväällä saanut päästää eläimiään ilman kylänmiesten lupaa yhteiseen ruisvainioon. Sääntö puuttuu ainoastaan Isonkyrön kyläasetuksesta. Lapuan ja Härmän 1700-luvun kyläasetuksissa määräys on hieman muuntunut. Ne kielsivät laskemasta karjaa viljapelloille, ennen kuin kaikki vilja oli korjattu.⁵⁰

Kyläjärjestysohje kielsi lapsia ja muitakin noukkimasta yhteisestä papu- ja naurismaasta palkoja tai ottamasta nauriita ilman toisten suostumista. Ilmajoen molemmissa sekä Isonkyrön ja Lapuan vuoden 1843 kyläasetuksissa mallikyläjärjestyksen säädös toistui sisällyksellisesti sellaisenaan, sitä vastoin Pyhäjoella ja Kälviällä ohjetta oli hieman muutettu. Pyhäjoen asetuksessa yhteisen papu- ja naurimaan varjeleminen oli ulotettu myös yksityisiin maihin, Kälviän kyläjärjestys tunsikin vain yksityisen ”herne-, nauris- ja krydi-maan”, jonka sisälle sivullinen ei saanut tunkeutua.⁵¹ Lapuan ensimmäinen, Härmän ja Lohtajan kyläasetukset eivät käsittele lainkaan herne- ja naurismaita.

Yhteisviljelystä ei välttämättä edellyttänyt se kyläjärjestysohjeen kohta, jossa jokainen velvoitettiin tarpeen tullen tai kylänvanhimman käskystä ”sitä ylönpaltista wettä Pelloista / ja erinomaittain kylwöwainioista / uloslaskeman”. Pohjanmaan vesiperäisille maille sääntö soveltui, ja niinpä se säilyi Pyhäjoen, Ilmajoen molemmissa, Kälviän, Isonkyrön ja Lapuan kyläasetuksissa.⁵²

Kyläjärjestysten peltoviljelypykälistä kuvastuu tietynlainen hyödyn aikakauden utilitaristinen uudistushenkisyys, jolloin uskottiin parannusten kaikkivoipaisuuteen. Siksi

⁴⁸ Ilmajoki 1805 § 12, Ilmajoki 1821 § 23 ja Lapua 1843 § 21.

⁴⁹ Ilmajoki 1821 § 16. Vastaavat säännöt muissa kyläasetuksissa: kyläjärjestysohje § 9, Pyhäjoki 1751 § 9, Ilmajoki 1805 § 7, Kälviä 1816 § 8, Lohtaja 1816 § 7, Isokyrö 1832 § 12 ja Lapua 1843 § 14.

⁵⁰ Kyläjärjestysohje § 10, Pyhäjoki 1751 § 10, Lapua 1769 § 7, Härmä 1770 § 7, Ilmajoki 1805 § 8, Kälviä 1816 § 9, Lohtaja 1816 § 8, Ilmajoki 1821 § 17 ja Lapua 1843 § 15.

⁵¹ Kyläjärjestysohje § 21, Pyhäjoki 1751 § 21, Ilmajoki 1805 § 17, Kälviä 1816 § 18, Ilmajoki 1821 § 26, Isokyrö 1832 § 15 ja Lapua 1843 § 24.

⁵² Kyläjärjestysohje § 13, Pyhäjoki 1751 § 13, Ilmajoki 1805 § 11, Kälviä 1816 § 12, Ilmajoki 1821 § 22, Isokyrö 1832 § 11 ja Lapua 1843 § 20.

korostettiin peltojen ojittamista ja lannoittamista sekä kyläläisten yhteistoimintaa. Isojako vaikutti pohjalaisiin kyläasetuksiin vain osittaisesti, kun ainoastaan paria kyläjärjestysohjeen sarkajako edellyttänyttä pykälää ei Pyhäjokea lukuun ottamatta tarvinnut käyttää. Kun Pyhäjoellakaan ei sarkajakoista peltoviljelystä tunnettu, oli kumpaakin säädöstä korjattu paremmin pitäjän oloihin soveltuviksi.⁵³ Loput mallikyläjärjestyksen peltoviljelyssäännöt säilyivät varsinaisissa pohjalaisissa kyläasetuksissa 1800-luvun puoliväliin saakka joko sellaisinaan tai hieman muuntuneina.

Kun isojako puutteistaan huolimatta kuitenkin vahvasti yksityisen talonpojan omistusoikeutta maahan ja siten hänen riippumattomuuttaan kylänaapureista, ei uusia peltoviljelyssääntöjä liiemmin tarvittu Pohjanmaalla. Alueen kyläasetuksiin tulikin vain kaksi peltoviljelyssäädöstä, jotka molemmat koskettelivat varsin vähäisiä yksityiskohtia. Lapuan vuoden 1769 kyläasetus kielsi hevosten kuljettamisen kylvetyn pellon yli (§ 10), ja Kälviän kyläjärjestys suhtautui samalla tavalla kaikkinaiseen liikkumiseen toisen vainion tai niityn halki sallien silti kulun pyörtänoitä pitkin (§ 7).

Oulun läänin 1800-luvun alun kyläasetusehdotuksista puuttuvat kokonaan peltoviljelyssäädökset. Tämä oli tietyllä tavalla luonnollista, sillä asutus Pohjois-Pohjanmaalla oli siksi harvaa, ettei tilusten seka-asemasta voinut puhua. Pohjois-Pohjanmaan asutuksen väljyys vaikutti ehkä pääosin siihen, että oltermannilaitos oli suuremmissa määrin kuin maakunnan eteläosissa viranomaisten aikaansaamaa eikä kylähallinnosta koskaan kehittynyt sellaista kyläyhteisön elämän säätelyjärjestelmää kuin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla. Peltoviljelysmääräyksiä ei sisällynyt myöskään Etelä-Pohjanmaan kuntakokouskauden kyläasetuksiin, mikä osoittaa, ettei tilusten seka-asema enää olennaisesti haitannut maatalouden harjoittamista.

4.3.2. Niityt ja karjan laiduntaminen

Niittyjä ja karjan laiduntamista koskevia pykälä on kyläjärjestysohjeessa peräti 10 eli runsas neljännes (27 %) asetuksen koko säädösmäärästä. Niitty- ja laiduntamisohjeet lähtivät yhteisomistuksen tai -käytön näkökulmasta. Erityistä huolta hallituksen mallijärjestys tunsu niittyjen talleamisesta ja liikasyötöstä, joita käsitteleviä pykälä on kolme. Kyläjärjestysohjeessa kiellettiin hevosten ja muiden eläinten laskeminen keväällä niitylle, sen jälkeen kun kirsi oli lähtenyt maasta. Syksyllä kaikki niityt oli aidattava sitten, kun ne oli kohtuullisesti syötetty, etteivät

”niytut tulis aiwan tyyni calwetuixi ja sotketuixi / josta sangen suuri wahingo ja lähimmäisen vuoden caswon caipaus seura” (§ 12).

Keväisin ja syksyisin kukaan ei saanut kulkea tai ajaa niillä niityillä, joilla ei ollut yhteisiä teitä, ettei niityn nurmea tallataisi ja turmeltaisi.⁵⁴

Niittyjen suojelemissäädökset säilyivät pohjalaisissa kyläasetuksissa varsin hyvin, olihan liikasyöttö monin paikoin jo vanhastaan koettu ongelma, jota oli yritetty keskinäisin sopimuksin ratkaista. Eläinten syöttäminen niityillä roudan lähdön jälkeen kiellettiin suorastaan kaikissa varsinaisissa kyläasetuksissa 1800-luvun puoliväliin saakka,⁵⁵ ja niittyjen liikasyöttöä rajoittanut säädös jäi pois vain Lapuan ja Härmän

⁵³ Matinoli 1967, s. 141.

⁵⁴ Kyläjärjestysohje 1742 §:t 11, 12 ja 20.

⁵⁵ Pyhäjoki 1751 § 11, Lapua 1769 § 5, Härmä 1770 § 5, Ilmajoki 1805 § 9, Kälviä 1816 § 10, Lohtaja 1816 § 9, Ilmajoki 1821 § 18, Isokyrö 1832 § 13 ja Lapua 1843 § 16.

1700-luvun kyläasetuksista, jotka muutenkin ovat epätäydellisiä.⁵⁶ Niittyjen kulkurajoi-
kukset puuttuvat edellisten lisäksi Isonkyrön kyläasetuksesta.⁵⁷

Heinä tehtiin niityillä kyläjärjestysohjeen mukaan yhtäaikaaisesti. Muutamaa
päivää ennen heinäaika oli oltermannin kutsuttava naapurit kokoon sopimaan niiton
aloittamisesta ja sarkojen osittamisesta. Kylänvanhimman piti erityisesti valvoa, ettei
jaossa tehty kenellekään vääryyttä. Valmistelujen jälkeen kaikkien oli määrä aloittaa
niittäminen samalla kertaa, ettei kukaan tallaisi toisten osuuksia. Niittyjen tapaan oli
jaettava myös peltojen pyörtänöt, joita ei saanut niittää, ennen kuin siitä oli yhteisesti
sovittu.⁵⁸

Heinäntekoon isojako vaikutti ratkaisevasti, sillä pohjalaisissa kyläasetuksissa on
vähän määräyksiä yhteisestä korjuusta. Vain Pyhäjoen, Kälviän ja Lohtajan asetuksissa
säilyivät osittain heinäntekomääräykset. Vaikka Pyhäjoella oli 1700-luvun puolivälissä
yhteisniittyjä,⁵⁹ kehoitettiin kyläasetuksessa ainoastaan naapuruksia "wajottamaan"
niittysarkansa (=asettamaan saroilleen rajamerkkejä) sekä kiellettiin niittämästä yli
rajojen. Kälviällä ja Lohtajalla oli sen sijaan edelleen sovittava, milloin kyläläiset mielivät
ruveta niittämään ja milloin sarat oli jaettava.⁶⁰ Myös käytännössä kyläjärjestyksen
säädestä Lohtajalla tarvittiin, sillä isonjaon jälkeen pitäjään jäi runsaasti yhteisniittyjä.
Parhailta niityillä tosin säädöksiä yhteisestä heinäkorjuusta ei kirjaimellisesti noudatettu,
mutta järviiniityillä oltiin riippuvaisia toisistaan, minkä vuoksi heinä tehtiin tavallisesti
"seuroin".⁶¹ Ullavanjärven osittainen kuivattaminen toi Kälviälle suuren yhteisniityn,
joten tältä osin yhteinen heinänteko oli tarpeellista myös kälviäläisille.⁶²

Karjan laiduntamisesta säädettiin vuoden 1742 kyläjärjestyksessä, ettei kenellä-
kään ollut lupaa laskea karjaa niityille ja elovainioille, ennen kuin asiasta oli päätetty.
Ilman kaikkien osakasten suostumista ei eläimiä saanut pitää lieassa. Kyläläisiä
kehoitettiin sopimaan yhteisestä karjapaimenesta, sekä heidät velvoitettiin aina pitämään
voimassa kaikki kaivot, lähteet ja karjanjuotopaikat. Määrättiinpä mahdollisesti
eteläruotsalaisen käytännön mukaan sioille rakennettavaksi aitaukset sinä aikana, kun
eläimet olivat ulkosalla, minkä lisäksi ne oli elonkorjuun ajaksi suljettava sisälle.⁶³

Useat mallikyläjärjestyksen laiduntamissäännöt olivat tärkeitä Etelä- ja Keski-
Pohjanmaalla vielä 1800-luvun ensipuoliskolla. Kun isonjaon jälkeen Pohjanmaalle jäi
monin paikoin yhteisaitauksia, kiellettiin useimmissa kyläasetuksissa edelleen, ettei
niittyihin ja elovainioihin saanut päästää karjaa heinä tai viljan korjuun jälkeen ennen
yhteistä päätöstä.⁶⁴ Ilmajoen ja Lapuan toiseen kyläasetukseen mainittua sääntöä ei ole
sisällytetty. Karjan yhteispaimennusta käytettiin varsin säännöllisesti, minkä takia vain
Lapuan ensimmäinen, Härmän, Kälviän ja Lohtajan asetukset jättivät ohjeen huomioon
ottamatta. Silti näissäkin pitäjissä on yhteispaimenia luultavasti käytetty, vaikka ainakin
Lohtajalla pyrittiin siihen, että aidat pidettäisiin kunnossa, jotta paimenia ei tarvittaisi.
Keväällä oli kuitenkin pari kolme päivää "karjattava", että vasikat paremmin rupesivat

⁵⁶ Pyhäjoki 1751 § 11, Ilmajoki 1805 § 10, Kälviä 1816 § 11, Lohtaja 1816 § 10, Ilmajoki 1821 § 19, Isokyrö
1832 § 13 ja Lapua 1843 § 17.

⁵⁷ Pyhäjoki 1751 § 20, Ilmajoki 1805 § 16, Kälviä 1816 § 17, Lohtaja 1816 § 14, Ilmajoki 1821 § 25 ja Lapua
1843 § 23.

⁵⁸ Vuoden 1742 kyläjärjestys §:t 15–16.

⁵⁹ Matinoli 1967, s. 140–141.

⁶⁰ Pyhäjoki 1751 §:t 15–16, Kälviä 1816 § 13 ja Lohtaja 1816 § 11.

⁶¹ Luukko 1938, s. 35–38.

⁶² Kälviän ka, pit. kok. pk. 10.3. 1839 sekä Anttila 1966, s. 278.

⁶³ Vuoden 1742 kyläjärjestys §:t 18, 19, 23, 31 ja 33.

⁶⁴ Pyhäjoki 1751 § 19, Lapua 1769 § 9, Härnä 1770 § 9, Ilmajoki 1805 § 15, Kälviä 1816 § 16, Lohtaja 1816 §
13 ja Isokyrö 1832 § 13.

seuraamaan lehmiä.⁶⁵ Sen verran niittyjen isojako sai aikaan, ettei Kälviän vuoden 1816 kyläasetuksen jälkeen enää ollut ajankohtainen eläinten liekaamiskielto,⁶⁶ koska jokaisen pelto- ja niittysarat olivat riittävän suuria.

Pyhäjoen, Kälviän ja Lohtajan kyläjärjestykset ovat ainoita pohjalaisia asetuksia, joihin oli sisällytetty karjan juottoaikoja käsittelevä sääntö. Vaikka kaikkien pitäjien halki virtaavat joet, oli karjan juottaminen ilmeisesti ongelma joesta kauempana asuville. Kälviän ja Lohtajan asetuksissa tosin kyläjärjestysohjeen pykälää oli hieman muokattu. Kälviällä määrättiin järvien ja jokien varrella asuvat pitämään auki kujaa eli tanhutta, jota myöten eläimet pääsivät veden ääreen. Lohtajalla veloitettiin jokaista perkaamaan ja kaivamaan eläimille kaivoja ja lähteitä, jos niin tarpeelliseksi havaittiin.⁶⁷

Vähiten kyläjärjestysohjeesta lainattiin sikojen aitaussäädöstä. Se sisältyy ainoastaan Pyhäjoen kyläasetukseen, joka muutenkin pyrki toistamaan mahdollisimman tarkasti mallikyläjärjestyksen ohjeita.⁶⁸ Sikojen ulkonapidosta aiheutui luultavasti sen verran vähän yleistä haittaa, ettei siitä nähty tarpeelliseksi tehdä sääntöjä.

Kyläjärjestysohjeeseen verrattuna uusia säädöksiä niityistä ja laiduntamisesta laadittiin pohjalaisiin kyläasetuksiin yhteensä yhdeksän. Kälviän kyläjärjestykseen niitä tuli peräti neljä, Ilmajoen vuoden 1821 ja Lapuan 1843 asetuksiin kaksi sekä Isonkyrön kyläasetukseen yksi. Kun Ilmajoen ja Lapuan niitty- ja laiduntamissääntöt ovat samansisältöisiä ja kun Isonkyrön ainoalla uudella pykälällä on vastineensa Kälviän kyläasetuksessa, syntyi asiasisällöltään paikallisia määräyksiä kuusi. Näistä yksi käsittelee niittyjen hoitoa. Ilmajoen ja Lapuan kyläasetukset määräisivät soisille ja märille luhdille syksyisin pidettäväksi oltermanninsyynin, jotta niittyjä ei vahingollisesti tallattaisi tai sotkettaisi.⁶⁹ Tämäkin sääntö sinänsä vain täydensi kyläjärjestysohjeen liikasyöttökieltoa.

Karjan laiduntaminen oli maalaiskyläyhteisölle Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla siksi pulmallista, että muutamissa kyläasetuksissa laiduntamissääntöjä katsottiin aiheelliseksi täydentää. Kälviän kyläasetus kielsi aitaamasta omaa osuuttaan yhteisellä karjalaitumella sekä niittämästäkin sitä ilman kaikkien osakasten lupaa.⁷⁰ Erityisiä säädöksiä tarvittiin silloin, kun eläimet eivät pysyneet aitauksissaan. Isossakyrössä aiturieläintä ei saanut pitää irrallaan, ja Kälviällä tällainen "pahanretkinen ja ilkiä" eläin määrättiin salvattavaksi sisälle.⁷¹

Jos tilukset eivät olleet laillisesti aidatut ja niille tunkeutui vieraiden eläimiä, kiellettiin Kälviällä tilusten omistajia niitä ajamasta pois niin kovin lyönnein, että eläimet vahingoittuisivat.⁷² Näin tavallaan myönnettiin, että myös aitausvelvollinen oli vastuussa tapahtuneesta. Ilmajoen ja Lapuan kyläasetuksissa uhattiin sakoilla jokaista, joka laski eläimensä toisten aidattuihin hakoihin tai aitaamattomille ulkotiluksille.⁷³ Kälviällä oltermannilla oli oikeus sakottaa ulkopitäjäläisiä, jos heidän karjaansa tavattiin pahanteosta Kälviällä.⁷⁴ Sääntö oli ilmeisesti tarpeen, sillä ainakin Lohtajan Marinkaisten kylän karja saattoi kulkiessaan pitkin meren rantaa helposti eksyä Kälviän puolelle.⁷⁵ "Lohtajan säännöissä" ei silti ollut vastaavaa sakkoa, vaikka kälviäläistenkään eläimet eivät aina pysyneet omissa pitäjässä.⁷⁵

⁶⁵ Luukko 1938, s. 38.

⁶⁶ Pyhäjoki 1751 § 18, Lapua 1769 § 8, Härmä 1770 § 8, Ilmajoki 1805 § 14 ja Kälviä 1816 § 15.

⁶⁷ Pyhäjoki 1751 § 33, Kälviä 1816 § 28 ja Lohtaja 1816 § 19.

⁶⁸ Pyhäjoki 1751 § 31.

⁶⁹ Ilmajoki 1821 § 20 ja Lapua 1843 § 18.

⁷⁰ Kälviä 1816 § 21.

⁷¹ Kälviä 1816 § 32 ja Isokyrö 1832 § 17.

⁷² Kälviä 1816 § 26.

⁷³ Ilmajoki 1821 § 21, Lapua 1843 § 19.

⁷⁴ Kälviä 1816 § 33.

⁷⁵ Luukko 1938, s. 39.

Niittysäädöksiä on vähäisessä määrin myös muutamassa Oulun läänin kyläasetus-ehdotuksessa. Etelä- ja Keski-Pohjanmaan kyläasetusten tapaan kielsivät Salon kihlakunnan ja Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetukset niittyjen kevätystön, samalla kun yhteisniitylle ja -laitumelle annettiin lupa päästää eläimiä vasta keskinäisen sopimuksen perusteella. Korjaamatonta niittyä ei kukaan saanut syöttää eläimillään sakon ja vahingonkorvauksen uhalla. Samat kyläasetukset mahdollistivat myös laidunvahdin palkkaamisen, mistä yksikään ei voinut vetäytyä syrjään, jos niin yhteisesti oli päätetty.⁷⁶ Tornion kihlakunnassa evättiin asiaankuulumattomilta laiduntaminen.⁷⁷

Kokonaisuudessaan niittyjen käyttöä ohjanneet pykälät muodostavat vain vähäisen osan pohjoispuhjalaisten kyläasetusehdotusten sisällöstä. Tästä huolimatta karjan laiduntaminen oli tärkeä kysymys Pohjois-Pohjanmaalla, sillä alueen joki- ja merenrantaniityt olivat maamme parhaita karjamaita. Oulusta kehittyikin Suomen tärkein voinvienti-kaupunki 1700-luvun lopulla.⁷⁸ 1900-luvun alkuun mennessä Tornionjokilaaksossa kylälaisten keskeinen yhteistoiminta oli muodostunut monipuoliseksi esim. karjanhoitajien hankkimiseksi.⁷⁹

Kyläjärjestysohjeen niittyjä ja laiduntamista säännöstellleet määräykset soveltuivat pohjalaisiin oloihin aina 1800-luvun puoliväliin saakka. Mallikyläjärjestyksen niitty- ja laiduntamissäännöistä säilyi 1800-luvun alkupuolen etelä- ja keskipohjalaisissa kyläasetuksissa 40–60 %, Oulun läänissä enintään 30 %. Poisjätetyt kohdat olivat yleensä vähämerkityksisiä, ja niiden tilalle laadittiin uusia kyläjärjestysohjeen periaatteiden mukaisia säädöksiä. Näin ollen kyläjärjestysohjeen niitty- ja laiduntamissäännöt olivat Pohjanmaalla vielä 1800-luvun alkupuolella varsin tarpeellisia. Tavallaan näin oli luonnollista, sillä isonjaon jälkeen jäi paikka paikoin paitsi yhteisiä niittyaitauksia myös yhteisomistuksia.

4.3.3. Yhteiset aidat, veräjät, ojat, tiet ja sillat

Aitojen kunnossapito vaati erityisesti yhteistoimintaa kylänaapurien kesken. Yhteisaitauksien aikakaudella kylän kaikki talonpojat olivat riippuvaisia toisistaan, mutta yhteistoimintaa tarvittiin myös sen jälkeen, kun talolliset itse rakensivat erilliset aitansa, mikä Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla alkoi suuressa määrin vasta 1800-luvun puolella. Aitaja veräjänsäännösten tärkeyttä kuvastaa se, että niitä käsittelevät pykälät ovat kyläasetuksissa 1800-luvun lopun asetuksia lukuun ottamatta ensimmäisenä varsinaisena asiaryhmänä kylähallinnon yleisesittelyn jälkeen (esim. kyläjärjestysohjeessa §:t 2–4). Onpa aitoja ja veräjiä koskevia säädöksiä myös osassa 1800-luvun lopun kyläasetuksia. Aitaaminen oli samalla osa laiduntamisongelmaa.

Kyläjärjestysohjeen mukaan kaikkien aitojen – olivatpa ne kivistä, aidaksista, riu'uista tai vain pelkkiä multavalleja – piti olla peltojen, niittyjen ja hakojen ympärillä aina täydellisessä ja hyvässä kunnossa, "että jocainen nautitsis rauhan ja suojelluksen". Syksyisin ja keväisin oli naapurien yhteisesti pidettävä aita katselmuksella, jossa kaikki viat ja puutteet todettiin ja velvoitettiin ne määräjän kuluessa sakon uhalla korjaamaan. Kylänvanhimman tuli erityisesti valvoa, ettei kenellekään tehty vääryyttä ja että jokaisella

⁷⁶ Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusehdotukset 1817–1818 §:t 9 ja 11.

⁷⁷ Tornion kihlakunnan kyläasetusehdotus 1817 § 4.

⁷⁸ Kaila 1931, s. 21–22.

⁷⁹ Vilkuna Asko 1961, s. 103.

oli osuuksia maansa suuruuden ja tankomitan mukaan (§ 2). Tuulen kaatama tai muuten vioittunut aita oli heti oltermannin tai naapurin huomautusten jälkeen korjattava. Jos ei näin menetellyt, sai sakkoa ja joutui korvaamaan laiminlyöntinsä aiheuttamat vahingot (§ 3). Myös veräjien täytyi olla kunnossa, ja nekin voitiin jakaa naapureitten kesken, jotta kylänmiehet yhä paremmin täyttäsivät velvollisuutensa. Sakon uhalla oli myös talviteiden veräjät tukittava keväisin ennen karjan laitumelle laskua (§ 4).

Kyläjärjestysohjeen aita- ja veräjäpykälät säilyivät kaikissa varsinaisissa pohjalaisissa kyläasetuksissa 1800-luvun puoliväliin saakka lähes muuttumattomina tai vain vähäisin lisäyksin. Esimerkiksi Ilmajoen, Isonkyrön ja Lapuan 1800-luvun painetut kyläasetukset täydensivät aitakatselmuksia siten, että ne kuuluivat oltermannin ja lautamiesten tehtäviin eikä niihin tarvinnut kaikkien kyläläisten osallistua, kuten kyläjärjestysohje oli edellyttänyt.⁸⁰ Kälviän kyläjärjestyksessä katselmuksen suorittajiksi nimettiin oltermanni tai yksi lautamies sekä kaksi jäävitöntä kylänmiestä (§ 2). Pyhäjoen, Lapuan ensimmäinen sekä Härmän kyläasetukset vaativat ehdottomasti ainakin yhden aitasyyrin, muut kuten kyläjärjestysohje vähintään kaksi. Pyhäjoen kyläasetus määräsi lisäksi oltermanneille sakkoja, jos he eivät kutsuneet kyläläisiä aitasyyriin.⁸¹ Ilmajoen vuoden 1821, Isonkyrön ja Lapuan toisessa kyläasetuksessa oltermannille annettiin oikeus korjauttaa vastahakoisen kustannuksella aidat, mikäli ne eivät olleet huomautusten jälkeen kunnossa.⁸² Lapuan vuoden 1769 ja Härmän kyläasetukset määräisivät yhteisvainion aidattavaksi silloin, kun yksikin kyläkunnassa tahtoi kylvää sarkansa. Sakolla uhattiin rangaista myös sitä, joka särki toisen aita. Viimeksi mainittu sääntö on omana pykälänään Ilmajoen toisessa ja Isonkyrön kyläasetuksissa.⁸³

”Lohtajan säännöissä” on veräjän särkemiskielto (§ 4). Lapuan ensimmäinen, Härmän ja Isonkyrön kyläasetukset uhkasivat sakoilla sitä, joka unohti veräjän auki, eikä kahden ensiksi mainitun kyläasetuksen mukaan ”hila” saanut edes harata maata.⁸⁴ Ilmajoen vuoden 1821 ja Lapuan vuoden 1843 kyläasetukset kielsivät tekemästä aitoihin turhia veräjiä tai aukkoja.⁸⁵ Kyläjärjestysohjeen tankomittaukset olivat jääneet pois muista kuin Ilmajoen ensimmäisestä kyläjärjestyksestä⁸⁶ – eihän tangotusta Pohjanmaalla varsinaisesti tunnettu. Lohtajan kyläasetuksessa tangotuksen tilalla on maininta, että aitajako perustui manttaali- ja sylilukuun. Ilmajoen ja Lapuan toinen sekä Isonkyrön kyläasetus määräsi, että aidat oli jaettava lain mukaan.⁸⁷ Kokonaan uusi ja poikkeuksellinen oli Kälviän kyläasetuksen 31. pykälä, joka velvoitti hajottamaan syksyisin peltojen väliaidat, ettei niiden takia muodostuisi talvella laihon turmioksi kinoksia ja hankia.

Pohjois-Pohjanmaan 1800-luvun alun kyläasetusehdotuksissa puututtiin jonkin verran aitaamiskysymykseen, mutta ei läheskään niin perusteellisesti kuin etelä- ja keskipohjalaisissa asetuksissa. Sitä paitsi aitaamisongelmille ei ollut – päinvastoin kuin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla – uhrattu kyläasetuksissa edes omaa pykälää, vaan aitaussäännöt esitettiin ojittamisen tai muiden asioiden yhteydessä.

Pyhäjoen pitäjän alaosan kyläasetusehdotus määräsi jokaisen rakennuskaaren mukaan toteuttamaan aitaamis- ja ojittamisvelvollisuutensa (§ 1), jota kylänvoudin tuli valvoa (§ 8).

⁸⁰ Ilmajoki 1805 § 2, Ilmajoki 1821 § 9, Isonkyrö 1832 § 4 ja Lapuan kyläasetus 1843 § 8.

⁸¹ Pyhäjoki 1751 § 2, Lapua 1769 § 3 sekä Härmä 1770 § 3.

⁸² Ilmajoki 1821 § 9, Isonkyrö 1832 § 4 sekä Lapuan kyläasetus 1843 § 8.

⁸³ Lapuan 1769 ja Härmän 1770 kyläasetukset §:t 3 ja 5, Ilmajoki 1821 § 11 sekä Isonkyrö 1832 § 6.

⁸⁴ Lapuan 1769 ja Härmän 1770 kyläasetukset § 5 sekä Isonkyrö 1832 § 7.

⁸⁶ Ilmajoki 1805 § 2.

⁸⁷ Lohtaja 1816 § 2, Ilmajoki 1821 § 9, Isonkyrö 1832 § 4 sekä Lapua 1843 § 8.

Tornion kihlakunnan kyläasetusehdotus velvoitti kylänvoudin tarkastamaan, että jokainen täytti aitaamisvelvollisuutensa (§ 4.). Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusten mukaan voitiin sakottaa jokaista, joka ei ylläpitänyt tai korjannut aita-, veräjä- tai ojaosuuksiaan, minkä lisäksi työt saatiin teettää hänen kustannuksellaan (10 §). Oulun pitäjän kyläasetusehdotus tavallaan ilmaisi, miksi pohjoispohjalaisissa kyläasetuksissa kiinnitettiin aita- ja oja-asioihin vähän huomiota. Asetusehdotuksen loppuun oli näet kirjoitettu, että yleisen lain rakennuskaari määräsi ojista ja aidoista aivan riittävästi. Koska kaarta jatkuvasti noudatettiin, ei uusia aita- ja ojasääntöjä kyläasetuksessa pidetty tarpeellisina, varsinkin kun isonjaon takia riitaisuudet näissä asioissa olivat suuresti vähentyneet.

Vuonna 1802 annettiin koko valtakuntaa varten kuninkaallinen aita-asetus, jossa yksityiskohtaisesti selvitettiin laillisen aidan mitat ja kunnossapitoperiaatteet. Pohjalaisiin kyläasetuksiin vuoden 1802 aita-asetus ei kovin paljoa vaikuttaneet, sillä ainoastaan Isonkyrön kyläasetuksen 4. §:n sakkosumma määräytyi kihlakunnanoikeuden päätöksellä vuoden 1802 aita-asetuksen mukaiseksi. Toisaalta vuoden 1802 aita-asetus oli periaatteiltaan yhdenmukainen kyläasetusten kanssa. Niinpä siinä velvoitettiin sakon uhalla – kuten kyläasetuksissa – pitämään yhteisiä aitoja kylvövainioitten, luhtain ja ”kaswanto maitten” ympärillä.⁸⁸

Vuonna 1864 annettiin uusi keisarillinen aita-asetus tilusten rauhoittamisesta kotieläinten tekemiä vahinkoja vastaan.⁸⁹ Se vähensi kaikkine yksityiskohtineen aivan ilmeisesti kyläasetusten merkitystä, sillä aita-asetusta myöhemmissä Vähänkyrön, Ilmajoen ja Lehtimäen kyläasetuksissa viitataan yleiseen aita-asetukseen sekä annetaan ymmärtää, että aidat oli pidettävä sen mukaan. Ilmajoen asetusehdotuksessa suorastaan sanotaan, että kylänoikeuden täytyi puuttua aitaamiseen ainoastaan siinä tapauksessa, että naapurusten keskeisellä sopimuksella aitausvelvollisuudesta oli päätetty toisin (§ 9). Lehtimäen asetuksen mukaan piirimiehen velvollisuutena oli vain riitatapauksissa kutsua naapurit kokoon päättämään, kuinka aitaukset saataisiin kuntoon ja niskoittelijat edesvastuuseen (§ 6). Aitauspykälien merkityksen vähentyminen näkyy 1800-luvun lopun kyläasetuksissa ulkonaisesti siinä, että aitaussäädökset eivät enää ole ensimmäisenä asiaryhmänä. Uusimmat kyläasetukset tekivät lähinnä vain vuoden 1864 aita-asetusta tunnetuksi ja korostivat sen tärkeyttä.

Kälviän pitäjä poikkesi yleisestä kehityksestä. Siellä kuntakokous totesi 1870, ettei keisarillinen aita-asetus ollut ”koko laveudessaan sopiva seurattavaksi”. Siksi päätettiin, että pelto- ja niittyaidat rakennettaisiin edelleen kaksi kynnärää korkeiksi ja seivästen väliksi sovittiin kolme kynnärää. Muuten aitojen suhteen oli meneteltävä niin, kuin vuoden 1816 kyläjärjestyksen 2. pykälä määräsi. Aitasäännöille haettiin kuvernöörin vahvistus, ja vuonna 1876 niiden noudattamiseksi otettiin 60 vuotta vanhasta kyläasetuksesta uusi painos.⁹⁰

Sekä peltojen että niittyjen kannalta olivat keskeisiä myös oja t. Niistä kyläjärjestysohjeessa on kaksi pykälää. Toinen määräsi kyläläiset ainakin kaksi kertaa vuodessa suorittamaan ojien katselmuksen, jotta ne kaivettaisiin (§ 5). Toisen mukaan katselmuksessa tarpeellisiksi havaitut juoksu- ja varsiojat oli määrä aina saattaa kuntoon, samalla kun laskuojien alajuoksulla olevat velvoitettiin kaivamaan omat osuutensa, ettei

⁸⁸ Kongliga Svenska Författningar 1800–1802, s. 611–621, kuninkaallinen aita-asetus 9.2. 1802. Isonkyrön kyläasetus 1832 § 4.

⁸⁹ Suomen suuriruhtinasmaan asetuskokous 1864, keisarillinen aita-asetus 19.12. 1864.

⁹⁰ Kälviän ka, kuntakok.pk. 17.1. ja 31.3. 1870 sekä Kälviän kyläjärjestyksen vuoden 1876 painos.

veden juoksu estyisi (§ 6). Kaikki varsinaiset pohjalaiset kyläasetukset noudattivat kyläjärjestysohjeen ojituseriaatteita muuten, paitsi että Lapuan ja Härmän 1700-luvun kyläasetuksista puuttui ojien katselmuspykälä.⁹¹ Ojat täytyi pitää kunnossa myös Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin lääninkyläasetusehdotusten mukaan, ja erityisesti alleviivattiin juoksu- ja pääojien merkitystä, sillä niiden avaamatta jättämisestä koitui naapureille haittaa. Kylänoikeus oli velvollinen yhdenkin osakkaan valituksesta suorittamaan tarkastuksen paikalla ja vaatimaan puutteiden korjaamista (§ 10).

Jossain määrin kyläjärjestysohjeen pykälä oli täydennetty. Kälviän kyläjärjestykseen oli lisätty, etteivät ojitussäännöt koskeneet järvenlaskutapauksia (§ 6), ja ”Lohtajan säännöissä” pureuduttiin yksityiskohtaisesti ojien kaivamiseen. Ojista piti kaikki pyörtänöt tasoittaa sekä liialliset mättäät ja ojamulta siirtää pelloille (§ 6). Ilmajoen ja Lapuan toisessa sekä Isonkyrön kyläasetuksessa uhattiin sakoilla laskuojan luvatonta patoajaa.⁹² Isonkyrön kyläasetuksessa kehoitettiin jokaista, joka kaivoi toisen aidan alitse ojan, sulkemaan se ”krinnillä” tai aidalla (§ 10).

Kaikista kyläjärjestysohjeen pykälistä ojitusmääräykset näyttävät parhaiten soveltuneen myös 1800-luvun lopun oloihin. Ojien katselmuksia eivät kuntakokouskauden kyläasetukset tosin enää tunteneet. Ilmajoen kyläasetusehdotus esitti ojien kaivamisen sekä luomain ja vedenjuoksujen perkaamisen perusteiksi osakkaitten ”maiden avaruuden”, ja Lehtimäen kyläasetus edellytti ojista päättämistä vain riitatapauksissa. Tarkimmin kyläjärjestysohjetta noudatti Vähänkyrön kyläasetus, jonka pykälämääräkin on sama kuin mallikyläasetuksen.⁹³

Tiet ja sillat oli kyläjärjestysohjeen mukaan jaettava asianomaisten kesken ja pidettävä voimassa, sillä muuten kylänvanhin ja kyläläiset saattoivat korjata puutteet laiminlyöneen kustannuksella. Ojien suojelemiseksi kyläjärjestysohje kehotti rakentamaan siirtosiltoja, jotka viimeisenä satonsa korjanneen täytyi syksyllä kuljettaa elopelloilta talveksi suojaansa (§ 17). Kyläjärjestysohjeen teitä ja siltoja käsittelevät pykälät saivat muihin kuin Lapuan vuoden 1769 ja Härmän kyläasetuksiin vastineensa. Yleensä kyläjärjestysohjeen määräykset säilyivät periaatteiltaan ennallaan, sillä vain siirtosiltoja koskenut ohje jäi niistä ”Lohtajan sääntöjä” lukuun ottamatta pois.⁹⁴ Myös Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetuksissa velvoitettiin kaikki tiet ja polut sakon ja niiden teettämisen uhalla raivaamaan ja pitämään kunnossa (§ 10). Tierasitukset säilytettiin asukkaille myös Tornion kihlakunnan kyläasetuksessa (§ 4).

Teitä ja siltoja koskeneita tarkennuksia tuli pohjalaisiin kyläasetuksiin kyläjärjestysohjeeseen verrattuna vähän. Tärkein lisäys oli Pyhäjoen kyläasetukseen tehty täydennys, joka rinnasti teihin myös Pyhäjoen veneväylän. Sekin oli pidettävä voimassa, ja kosket jaettava niiden perkaamiseksi kylänmiesten kesken (§ 17). Välittömänä syynä täydennykseen lienee ollut se, että Pyhäjoen kulkukelpoisuus ei ollut enää tyydyttävä, kun vuosisatoja veneväylänä käytetty joki oli alkanut madaltua.⁹⁵ Isonkyrön kyläasetus tunsu jaettujen kyläteiden lisäksi myös jakamattomat tiet, joita piti yhteisesti ylläpitää siten, että jokainen ”kattilakunta” lähetti etukäteen sovittuna päivänä miehen tietyöhön

⁹¹ Vastaavat pykälät muissa kyläasetuksissa: Pyhäjoki 1751 §:t 5–6, Lapua 1769 ja Härmä 1770 § 6, Ilmajoki 1805, Kälviä 1816 ja Lohtaja 1816 §:t 5–6, Ilmajoki 1821 §:t 13–14, Isokyrö 1832 § 8 sekä Lapua 1843 §:t 11–12.

⁹² Ilmajoki 1821 § 15, Isokyrö 1832 § 9 ja Lapua 1843 § 13.

⁹³ Vähäkyrö 1878 § 9–10, Ilmajoki 1886 § 7 ja Lehtimäki 1887 § 7.

⁹⁴ Vastaavat pykälät pohjalaisissa kyläasetuksissa: Pyhäjoki 1751 § 17, Ilmajoki 1805 § 13, Kälviä 1816 § 14, Lohtaja 1816 § 12, Ilmajoki 1821 § 24, Isokyrö 1832 § 14, Lapua 1843 § 22 sekä Vähäkyrö 1878, Ilmajoki 1886 ja Lehtimäki 1887 § 8.

⁹⁵ Matinelli 1967, s. 140.

(§ 14). 1800-luvun lopun kyläasetuksista Vähänkyrön asetus on muuten kyläjärjestysohjeen mukainen, mutta Vähässäkyrössä oli pidettävä kaksi kertaa vuodessa teiden katselmus (§ 8). Ilmajoen kyläasetusehdotuksessa esitetään lähinnä vain teiden rakentamisperusteita sekä ilmaistaan yleinen periaate, että jokaisella oli oikeus mahdollisimman helppoon ja mukavaan kulkuun (§ 8). Lehtimäellä kyläkokous sai ratkaista, jos naapurukset riitelivät tien pidosta (§ 8).

4.3.4. Metsänkäyttö ja kalavedet

Yhteismetsiä säännösteleviä pykäläiä on kyläjärjestysohjeessa kaksi. Niistä toisen mukaan jokainen kyläläinen oli velvollinen rakentamaan kiviaitoja tai multavalleja yhteiseen metsään, mikäli yksikin osakas näin vaati – muussa tapauksessa piti kylän takamaat jakaa, jottei ”sen wiriän ja toimellisen metsä / mahda sen hitan wastahakoisuden ja laiscuuden cautta / tulla ulos hacatuxi ja häwitetysi” (§ 22). Kyläjärjestysohjeen 24. pykälän mukaan oli naapurien yhteisesti joka vuosi sovittava hakkuut sekä hakkuupaikat. Jos metsää riitti huhdan polttoon, oli jokaiselle merkittävä omat paikkansa kaskeamista varten. Risuja ja oksia ei saanut jättää levälleen ympäri metsiä, etteivät ne haitanneet karjan laiduntamista. Metsän perkaamisesta ja säästämisestä kyläläiset saivat sopia, kuinka kullekin paikkakunnalle oli parasta ja soveliainta.

Pohjalaisista kyläasetuksista puuttuvat pääosin kyläjärjestysohjeen metsänkäyttösäännöt. Syynä niiden poisjättämiseen oli todennäköisesti se, että isossajaossa yhteiset metsät suurimmalta osin jaettiin. Vain Pyhäjoen ja Kälviän asetuksissa näkyy kyläjärjestysohjeen vaikutus. Vaikka Pyhäjoen kyläasetus toisti molemmat mallikyläjärjestyksen määräykset, silti kiviaitojen ja multavallien rakentaminen tuntui olleen pitäjäläisille vierasta, koska asetuksessa mainitaan vain ylimalkaisesti: ”Pitä jälken elettämän, josa sencaldainen tila on” (§ 22). Sitä vastoin mallikyläjärjestyksen metsien suojeluun ja säästämiseen tähtäävä säädös oli ajankohtainen Pyhäjoella, sillä runsas tervanpoltto oli heikentänyt metsät, mihin viranomaiset muutenkin kiinnittivät huomiota koettamalla rajoittaa polttoa tiukoilla vuotuisikiintiöillä.⁹⁶ Mahdollisesti siksi Pyhäjoen kyläasetukseen on lisätty kaskeamisesta ja tervanpoltosta maininta:

”Se joca tahto hacata caskia ja terwaxia koloa, anocon åldermannin lautamjesten cansa sitä synämän kylänmiesten läsnäollesa” (§ 24).

Kälviällä yhteiset metsät säilyivät osittain isonjaon jälkeen – siksi tarvittiin keskinäistä päätöstä metsän hakkuulle. Sikäli kyläjärjestysohjetta oli sovellettu isonjaon jälkeisiin oloihin, että kiellettiin aidaksien, seipäiden ja hirsien hakkuu myös toisten metsäaroilta (§ 19).

Yhteismetsien jaon jälkeen kylähallinnon ei tarvinnut kovin suurella määrällä valvoa metsien käyttöä, koska jokainen talollinen vastasi itse omien maittensa kunnosta. Mutta 1800-luvun alussa pitäjät alkoivat kiinnittää huomiota liialliseen potaskan polttoon, joka uhkasi turmella koivumetsät ja vaaransi paloturvallisuuden. Potaskan teko alkoi levitä Pohjanmaalle 1700-luvun lopussa, kun Suomeen oli ryhdytty perustamaan lasitehtaita.⁹⁷ Vielä 1800-luvun alussa potaskaa poltettiin esim. Ilmajoella vähän.⁹⁸ Mutta

⁹⁶ Alanen 1949, s. 206–208, 211–213 ja Marin 1967, s. 141–142.

⁹⁷ Alanen 1949, s. 399.

⁹⁸ Hanelles 1903, s. 10. Hanelleksen mukaan Ilmajoella ainoastaan yksi talonpoika poltti 1801 potaskaa.

ongelmaksi potaska tuli jo 1810-luvulla, kun myös torpparit ja tilattomat alkoivat sitä valmistaa, ja talollisten metsät hupenivat uhkaavasti.⁹⁹

Maamiessseuran ehdotuksesta Ilmajoen pitäjänkokous päätti 1814 lopettaakseen metsänhaaskauksen, että kukin saisi valmistaa potaskaa vain omilla tiluksillaan ja silloinkin oli pitäjänkokoukselle ilmoitettava aiotun polton tarkka aika ja paikka.¹⁰⁰ Samansuuntaiset päätökset tehtiin Isonakyrössä 1814 ja Lapualla 1815.¹⁰¹ Pitäjänkokousten sopimukset näkyvät kyläasetuksissa. Niinpä Ilmajoen vuoden 1821, Isonkyrön vuoden 1832 ja Lapuan vuoden 1843 asetuksissa annetaan tarkat ohjeet, milloin poltto oli luvallista. Vain metsien omistaja saattoi valmistaa potaskaa ja hänkin vasta sitten, kun oli kuulututtanut aikomuksensa kirkossa. Mutta myös talollisilta kiellettiin polttaminen tulipalovaaran takia kesäkuukausina. Isonkyrön kyläasetus kehotti lisäksi muutenkin säästämään metsiä, mm. käyttämään ensin palaneita ja maahan kaatuneita puita, ennen kuin kaatoi kasvavaa metsää.¹⁰² Samoihin aikoihin kun eteläpohjalaiset pitäjänkokoukset rajoittivat potaskan tekoa, kysymys oli ajankohtainen Kälviällä. Kälviän kyläasetuksessa kiellettiin metsiä omistamattomilta ja toisten metsäsaaroilla potaskan valmistus kokonaan 6 hopearuplan sakon uhalla (§ 20).

Metsän haaskausta pyrittiin estämään myös 1800-luvun alun pohjoispohjalaisissa kyläasetuksissa. Pyhäjoen alaosan asetuksessa kylänvouti veloitettiin tarkkaamaan, ettei metsiä ja ulkosarkoja käytetty vastoin vuoden 1805 metsäjärjestystä tai hoidettu muuten huonosti rakentamalla taloja ylenpalttisesti, polttamalla tervaa ja potaskaa tai valmistamalla hartsia yli säädetyn rajan jakamattomissa metsissä (§ 7). Oulun pitäjän kyläasetuksen lopussa todettiin katkerasti, että pitäjän miltei hävitettyjen metsien suojeleminen tarvitsisi erityistä huolta ja ilmeisesti myös metsävahteja. Tornion kihlakunnan kyläasetus vaati yhteisiä metsiä rauhoitettaviksi laittomilta hakkuilta (§ 4), ja Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetuksissa kiellettiin niin ikään jakamattomien metsien liiallinen tervan- ja potaskanpolto sekä muu tuhlaus (§ 12). Viimeksi mainituissa asetusehdotuksissa annettiin tarkat ohjeet myös metsäpalojen torjumisesta ja petoeläinten pyynnistä, joita oltermannin (kylänvoudin) oli lautamiehineen johdettava (§ 8).

Kalanpyynnistä ja kalavesistä kyläjärjestysohje kehotti naapureita sopimaan, niin kuin kyläkunnalle parhainta ja hyödyllisintä olisi (§ 25). Tällaista kehotusta eivät muut kuin Pyhäjoen vuoden 1751 kyläasetus ja Tornion kihlakunnan vuoden 1817 asetusehdotus noudattaneet. Pyhäjoen kyläasetuksen mukaan naapurien oli oltermannin käskystä kokoonnuttava sopimaan kalanpyynnistä ja kalavesistä ”itzecungin kylän erinomaisten asian harain jälkeen” (§ 25). Tornion kyläasetus kielsi asiaankuulumattomien kalastuksen kylän yhteisissä kalavesissä (§ 4). Kysymys oli 1800-luvun alussa tärkeä, sillä juuri tähän aikaan käytiin kiistaa siitä, millä taloilla oli oikeus ottaa osaa Kemijoen lohenkalastukseen. Vanhan sopimuksen mukaan kalastukseen olivat oikeutettuja vain alueen ensimmäiseen maakirjaan 1608 merkityt kantatalot eivätkä enää sen jälkeen syntyneet uudistalot, joiden määrä 1700-luvulla oli lisääntynyt. Vuonna 1801 maaherra Adolph Meinander ratkaisi riidan uudisasukkaiden hyväksi, mutta kamarikollegio ja kuningas kumosivat päätöksen muutamaa vuotta myöhemmin. Näin jäi Kemijoen lohenkalastus – ennen kuin se siirtyi kruunun oikeudeksi 1870-luvulta lähtien –

⁹⁹ Alanen 1953, s: 327.

¹⁰⁰ Liakka 1903, s. 118.

¹⁰¹ VMA, Isonkyrön ka, vuosittain kirkossa luettavat uhkasakkokirjat: pit.kok. pk. 20.6. 1814 sekä Lapuan ka, pit.kok.pk. 10.4. 1815.

¹⁰² Ilmajoki 1821 § 40, Isonkyrö 1832 §:t 23 ja 24 sekä Lapuan kyläasetus 1843 § 33.

lyhyeksi aikaa vanhojen kantatalojen yksinoikeudeksi,¹⁰³ mitä ilmeisesti kuvasti Tornion kihlakunnan asiaankuulumatonta kalastusta rajoittanut määräys.

Pyhäjoen kalastusmääräys ulotettiin myös ”ansateihin” (§ 25), vaikka metsästys Pyhäjoella oli selvästi näihin aikoihin vähämerkityksinen elinkeino. Kalastussäädöksiä ei pohjalaisiin kyläjärjestyksiin mahdollisesti liitetty siksi, että kalastusta säätelivät monet paikalliset tapaoikeudelliset sopimukset. Kalastusta kyllä jonkin verran edelleen harjoitettiin Etelä- ja Keski-Pohjanmaan joissa ja järvissä, vaikka elinkeinon merkitys toimeentulon lähteenä oli alkanut 1700-luvulta lähtien supistua.¹⁰⁴

4.3.5. Kylien paloturvallisuus

Tiheään asutuissa ryhmäkylissä oli tulipalon vaara suuri. Siksi yhteistoiminta kylänaapurien kesken tulipalon sattuessa, mutta myös sen ennalta ehkäisyssä oli välttämätöntä. Vuoden 1742 kyläjärjestyksessä annettiin neuvoja tulen käsittelymisestä. Niinpä kiellettiin avotulen kuljettaminen talojen välillä ja sen kantaminen talleihin, pihattoihin, latoihin tai muihin ulkorakennuksiin, joissa ei saanut myöskään tupakoida. Erityisen tärkeää oli kuitenkin säännöllisten palotarkastusten järjestäminen kyliin, sillä oltermannien ja lautamiesten oli syksyin keväin tarkastettava kaikki muurit ja kiukaat. Kyläjärjestysohjeessa jopa uhattiin:

”Ja ne (walkianpesät) kuin silloin löytään niin kelwottomixi / että walkian-wahingo sen cautta tulla taidais / pitä Syynimiesten andaman cukistaa ja mahan lyödä / ja niiden omistajat sacoitettacon” (§ 32).

Kyläjärjestysohjeen palosuojelupykälä omaksuttiin yleensä pitäjänkokouskauden kyläasetuksiin sellaisenaan.¹⁰⁵ Vain Lapuan ja Härmän 1700-luvun kyläasetukset muodostavat poikkeuksen. Näissä muutenkin vaillinaisissa kyläasetuksissa tyydyttiin palosuojelusta ainoastaan toteamaan, että katot oli lakaistava keväisin niin usein, kuin tarve vaati. Mikäli joku ei näin menetellyt, kylänvanhin saattoi teettää työn toisilla laiminlyöneen kustannuksella.¹⁰⁶

Oulun läänin kyläasetusehdotuksissa kiinnitettiin niin ikään suurta huomiota palontorjuntaan. Oulun pitäjän, Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetuksissa ovat kuta kuinkin kaikki kyläjärjestysohjeen määräykset, jota vastoin Tornion kruununvoudin ja Pyhäjoen pitäjän alaosan asetusehdotuksissa tuotiin esille pääasiassa vain tulisijojen tarkastukset.¹⁰⁷ Kuntakokouskauden kyläasetuksista puuttui palotarkastussäädös ilmeisesti siitä syystä, että kuntiin oli alettu laatia erityisiä paloapuasääntöjä, joissa katselmukset yleensä oli uskottu oltermanneille.¹⁰⁸

Palosuojelun tärkeyttä korosti se, että 1800-luvun painettuihin kyläasetuksiin laadittiin uusia palontorjuntaohjeita. Näistä tärkeimpiä oli huomion kiinnittäminen rakennusjärjestykseen, mikä ensi kerran tuotiin esille Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetuksessa. Siinä sanotaan, ettei rakennuksia koskaan saanut ”raketa ylön Liki toinen toistans” ja että oltermannin ja lautamiesten oli syynättävä ne paikat, joihin huoneet aiottiin rakentaa.

¹⁰³ Vilkuna Kustaa 1974, s. 90–94.

¹⁰⁴ Alanen 1949, s. 228–229, Lehtinen 1963, s. 438–439 sekä Matinelli 1967, s. 142.

¹⁰⁵ Pyhäjoki 1751 § 32, Ilmajoki 1805 § 26, Kälviä 1816 § 27, Lohtaja 1816 § 18, Ilmajoki 1821 §:t 31–32, Isokyrö 1832 §:t 21–22, Lapuan hallitussääntö 1843, §:t 5–6 ja kyläasetus 1843 § 29.

¹⁰⁶ Lapuan kyläasetus 1769 § 11, Härmän kyläasetus 1770 § 10.

¹⁰⁷ Oulun pitäjä 1817 §:t 3, 4, 5, Pyhäjoen alaosa 1817 § 6, Salon kihlakunta 1817 § 7, Tornion kihlakunta 1817 § 3, Oulun ja Kajaanin lääni 1817 § 7.

¹⁰⁸ Ks. Alanen 1967, s. 73.

Saunat, riihet ja pajat oli pystytettävä tarpeeksi etäälle mies- ja karjapihasta, ja jos tätä määräystä ei totellut, sai siirtää rakennuksensa riittävän turvalliseen paikkaan (§ 19). Tämä Ilmajoen ensimmäisessä kyläasetuksessa mainittu rakennusjärjestyspykälä toistui sitten myöhemmissä Ilmajoen toisessa, Isonkyrön ja Lapuan kyläasetuksissa.¹⁰⁹ Myös Kälviän kyläasetuksessa veloitettiin kylänvanhin lautamiestensä kanssa katsastamaan rakennettaville huoneille soveliain paikka (§ 34).

Parissa kuntakokouskauden kyläasetuksessakin käsitellään rakennusjärjestystä. Vähänkyrön kyläasetuksen mukaan oli jokaisen uuden riihen, saunan ja pajan rakentajan annettava kyläkokoukselta rakennuslupa, joka yleensä oli myönnettävä, jos suunniteltu rakennus oli vähintään 50 kyynärän päässä omasta ja toisten kartanoista (§ 12). Ilmajoen vuoden 1886 kyläasetusehdotus kielsi rakentamasta huoneita 5 kyynärää lähemmäksi naapurin rajaa. Eri rakennusten välitila piti olla vähintään niin suuri kuin korkeimman rakennuksen korkeus. Kylänoikeuden oli lisäksi määrä tarkastaa ja antaa suostumuksensa jokaiselle vähintään 30 kyynärää pitkälle ja 9 kyynärää korkealle rakennukselle (§ 10).

Kyläasetusten rakennusjärjestysmääräykset eivät olleet mitenkään uusia. Jo vuonna 1727 oli maaherra Reinhold von Essen talonkatselmussääntöön vedoten käsenyt siirtää saunat niin kauaksi asuinhuoneista, ettei valkean vaaraa olisi.¹¹⁰ Vuoden 1734 laki puolestaan velvoitti, että uutta rakennusta tehtäessä täytyi sen tontin olla niin iso, että jokainen talo rakennettiin tulipalovaaran takia erilleen toisistaan ja että sauna ja riihi sijoitettiin lisäksi muista rakennuksista kauemmaksi.¹¹¹ Tämä yleisen lain määräys tuotti ainakin Ilmajoella vaikeuksia, sillä pitäjän nimismies Juho Rein valitti talvikäräjillä 1742 osan talollisia olevan haluttomia noudattamaan tehtyjä huomautuksia ja siirtämään riihet ihmis- ja karjapihoista. Oikeus hyväksyi nimismiehen valituksen ja velvoitti asianomaiset purkamaan riihensä.¹¹² Satakunta vuotta myöhemmin Isonkyrön pitäjänkokous määritteli kyläasetusta yksityiskohtaisemmin riihen sijainnin. Riihtä ei saanut rakentaa 135 kyynärää lähemmäksi mies- tai karjapihan rakennuksia. Sitä paitsi riihien piti olla vähintään 50 kyynärän päässä toisistaan.¹¹³

Rakennusjärjestyksen lisäksi Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetuksessa on muitakin palontorjuntaohjeita. Niinpä savupiiput määrättiin kolme kertaa vuodessa puhdistettaviksi. Leivinuunien, riihien ja saunojen tulipesät oli erotettava vähintään puolen kyynärän päähän seinästä, ja tulipalon varalta oli kaikissa taloissa oltava kahdet tikapuut ja yhtä monta keksiä. Kuten aikaisemmat Lapuan ja Härmän kyläasetukset myös Ilmajoen ensimmäinen kyläasetus velvoitti pitämään huoneitten katot ja malat lakaistuina (§ 20). Ilmajoen toisessa kyläasetuksessa oli ohjeita vielä täsmennetty. Syksyllä ennen elojen puintia oli oltermannin erikseen tarkastettava riihien kiukaat, joiden uunien suulle täytyi asettaa rautapelti tai laaka kivi (§ 29). Tikapuiden ja keksien lisäksi taloissa piti olla myös kunnollinen lyhty (§ 30). Ilmajoen kyläasetuksista säädökset siirtyivät Isonkyrön ja Lapuan asetuksiin.¹¹⁴ Vähäisiä eroja asetusten välille silti jäi. Näistä tärkein oli palotarkastusten lukumäärä: Ilmajoella palotarkastuksia piti olla kaksi, Isossakyrössä kolme, mutta Lapualia riitti yksi varsinainen palosyyni toukokuussa riihien kiuskatsel-

¹⁰⁹ Ilmajoen kyläasetus 1821 § 28, Isonkyrön kyläasetus 1832 § 18, Lapuan kyläasetus 1843 § 26.

¹¹⁰ *Författningssamling I*, talonkatselmussääntö 18.7. 1681, s. 26–28. Nikander 1933, s. 261 sekä Vuorela 1949, s. 256.

¹¹¹ Ruotsin Waldakunnan Laki v. 1734 (vuoden 1822 suomennos), s. 79–81 (Rakennuskaaren I. luku 1. § ja 2. luku 1. §) sekä Vuorela 1949, s. 256–258.

¹¹² Liakka 1934, s. 446.

¹¹³ Alanen 1967, s. 73.

¹¹⁴ Ilmajoki 1805 §:t 19, 20 ja 26, Ilmajoki 1821 §:t 28–32, Isokyrö 1832 §:t 18–22, Lapuan hallitussääntö 1843 §:t 5–6 ja kyläasetus 1843 §:t 26–29.

muksen lisäksi. Isossakyrössä suhtauduttiin muutenkin palotarkastuksiin ankarimmin – mm. oltermannille ja lautamiehille oli erikseen säädetty sakko, mikäli he laiminlöivät katselmuksen (§ 22).

Oulun läänissä Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetukset käsittelevät yksityiskohtaisimmin palotarkastuksia ja palontorjuntavälineistöä (§ 7). Lääninkyläasetuksessa puututaan aivan erityisesti riihen kiukaitten tarkastukseen, koska asetuksen mukaan kaikkien aikojen kokemukset osoittivat, että useimmat tulipalot syttyivät syksyisin, jolloin viljaa puitiin. Niinpä riihet oli tarkastettava kaksi kertaa vuodessa, jolloin syynimiehillä oli myös oikeus rikkoa puutteellinen muuri käyttökelvottomaksi. Lääninkyläasetuksen kiuasten katselmukselle olivat pääasiallisesti peräisin Tornion kihlakunnan asetusehdotuksesta (§ 3). Etelä- ja keskipohjalaisiin kyläasetuksiin verrattuna uutta oli kolmessa Oulun läänin kyläasetusehdotuksessa se, että mikäli laiminlöi annetut palontorjuntaohjeet, menetti oikeutensa paloapuun.¹¹⁵

Useimmat yksityiskohtaiset palosuojeluohjeet perustuivat pitäjänkokousten päätöksiin, joista jotkut saattoivat alkuperäisinä olla ankarampia kuin kyläasetusten määräykset. Esim. Lapväärtin pitäjänkokouksessa oli jo 1796 jokainen talo velvoitettu hankkimaan paloheksin, tikkaat, sahan ja sangon tulipalon varalta. Sama pitäjänkokous oli määrännyt myös riihen uunit suojattaviksi.¹¹⁶ Isossakyrössä päätettiin 1813, että kyläkuntien oltermannien apulaisineen oli tarkastettava tulisijat peräti joka kuukauden lopussa. Mies- ja karjapihan rakennusten katot oli vuosittain toukokuussa lakaistava puhtaiksi, ja jokaiseen taloon oli hankittava palotikkaat ja kaksi palohakaa. Karjapihalla ja ulkona liikuttaessa oli valolähde pidettävä suljetussa lyhdyssä, sillä päresoihdun käyttö kiellettiin.¹¹⁷ Lapuan pitäjänkokous oli syksyllä 1822 päättänyt, että oltermannien ja lautamiesten oli joka vuosi ennen puintia katsastettava riihen tulisijat, ja kiukaiden piti olla täydessä kunnossa, ennen kuin paloapua voitiin maksaa. Sopimukselleen lapualaiset hankkivat maaherran vahvistuksen.¹¹⁸

Pohjalaisten kyläasetusten paloturvallisuussäädösten täydentäminen kuvastaa varsin selvästi sitä kehitystä, mikä tapahtui paloapujärjestelmässä 1700-luvulla. Edellisellä vuosisadalla ja etenkin vuoden 1681 talonkatselmuksäännön vaikutuksesta Etelä-Pohjanmaalle oli vakiintunut paloapujärjestelmä, jonka mukaan kunkin talonpojan piti tulipalon sattua saada vahingonapua saman kihlakunnan asukkailta. Yhä useammat pitäjät veivät kuitenkin 1700-luvulla tahtonsa läpi, että jokainen pitäjä vastasi vain omista vahingoistaan. Vihdoin 1770 asia vahvistettiin lailla.¹¹⁹ Tästä oli tietenkin seurauksena, että pitäjät välttyäkseen suurilta paloapumaksuilta koettivat kehittää paloturvallisuutta, joten luultavasti siksi pitäjänkyläasetusten paloturvallisuusmääräyksiä täydennettiin. Painettuihin kyläasetuksiin vedoten oltermannit saattoivat velvoittaa jokaisen talonmestajan sakkorangaistuksen uhalla riittäviin varotoimiin tulipalojen ennalta ehkäisemiseksi.

Myös niissä pitäjissä, joissa ei painettuja kyläasetuksia syntynyt, laadittiin pitäjäläisten noudatettaviksi paloapusääntöjä. Niistä vanhimmat olivat Pietarsaaren (1797), Lappajärven (1821) ja Kokkolan pitäjän yläosan (1822) säännöt. Pohjoispohjalaiset paloapusäännöt olivat 1830- ja 1840-luvulta.¹²⁰ Pitäjien paloapusäännöissä oltermanneille

¹¹⁵ Kyseiset asetukset olivat: Oulun pitäjän kyläasetus 1817 § 4, Tornion kihlakunnan asetus 1817 § 3 sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetus 1818 § 7.

¹¹⁶ Lapväärtin kirkonarkisto, pit.kok.pk. 27.12. 1796 sekä Alanen 1948, s. 416.

¹¹⁷ Alanen 1967, s. 72–73.

¹¹⁸ VMA, Lapuan pit.kok.pk. 7.9. 1822 sekä Lapuan hallitussääntö § 6.

¹¹⁹ Författningssamling I (1538–1799), s. 26–28, talonkatselmuksääntö 18.7. 1681 sekä Nikander 1933, s. 243–267, Alanen 1948, s. 415–416 sekä Alanen 1967, s. 67–72.

¹²⁰ Ks. aikaisemmin 3.1.8. ja 3.2.3.

ja heidän apulaisilleen määrättiin samantapaisia palontorjuntatehtäviä kuin kyläasetuksissa. Sikäli paloapuseräykset olivat kyläasetuksiin verrattuna täydellisempiä, että niissä lueteltiin myös ne rakennukset, joista sai paloapua. Samansisältöisten Lappajärven ja Kokkolan pitäjän yläosan paloasetusten mukaan sai vahingonapua sekä päärakennuksesta että ulkorakennuksista – myös saunasta, pajasta ja riihestä. Myllystä sen sijaan palorahaa ei maksettu eikä yleensä irtaimesta omaisuudesta paitsi karjasta, eläinten ruuasta ja viljasta. Oulun läänin paloapuseräykset eivät luvanneet apua riihistä eivätkä saunoista. Pohjoispohjalaisten paloapuseräyksen alussa lueteltiin ruplamääräisesti rakennusten korvauseräykset,¹²¹ mutta sen sijaan säännöissä ei lainkaan uhattu sakoilla kuten Vaasan läänin kylä- ja paloasetuksissa. Oulun läänissä vain joissakin harvoissa tapauksissa joutui maksamaan korvauksia tai sitten menetti paloavun, jos ei noudattanut annettuja ohjeita.

Pohjalaiset paloapuseräykset olivat hallinnollisesti erikoislaatuisia. Paloapuseräyksen hyväksyttiin käräjillä, mutta niiden toteuttaminen uskottiin sekä pitäjähallinnon että käräjien huoleksi. Niinpä kinkerit valitsivat oltermannit, joiden vahinkotapauksissa tuli antaa lausuntonsa käräjille. Järjestelyissä näkyi vielä 1830- ja 1840-luvulla vallinnut epätietoisuus siitä, kummalle elimelle – pitäjänkokoukselle vai käräjille – paloapukysymykset kuuluivat. Vasta 1850-luvulla tapahtui tässä asiassa selkiintymistä: paloturvallisuuskysymykset siirtyivät pitäjänkokousten ja myöhemmin kuntakokousten toimintapiiriin.¹²²

4.4. Yhteiskunnalliset olot ja yleinen järjestys

4.4.1. Talollisväestö ja tilattomat

Kyläjärjestysohje oli laadittu maatalouden tason kohottamiseksi, ja siksi asetuksen koko sisältö lähti talollisväestön näkökulmasta. Mallikyläasetuksen ensimmäisessä virkkeessä tosin sanotaan, että oltermanni ja lautamiehet oli asetettava hyvän järjestyksen ylläpitämiseksi kyläkunnissa (§ 1). Kun järjestyksen käsitettä ei kuitenkaan tarkennettu, lienee sanonta tulkittava lähinnä pyrkimykseksi saada aikaan hyvä järjestys maatalouden harjoittamisessa.

Vuoden 1742 kyläjärjestysohje ei taloudellisten päämääriensä takia puuttunut lainkaan talollisväestön, torppareitten tai palkollisten yhteiskunnalliseen asemaan. Ainoastaan talojen isännät veloitettiin vastaamaan lastensa, palvelusväkensä ja torppareittensa puolesta, jos nämä rikkoivat kyläasetusta (§ 34). Sitä vastoin itsellisiin ja irtolaisiin suhtauduttiin ajan tavan mukaan ankarammin kuin muihin väestöryhmiin, sillä kyläjärjestysohjeessa sanotaan:

”Ei mahda cukan Cotureita eli muuta halpaa wäkee / Tilustens päälle sisälle ottaa / ennen kuin Naburit siihen suostuneet owat” (§ 30).

¹²¹ Esim. Pyhäjoen paloapuseräyksen (1839) 1. luokan pirtti korvattiin seuraavasti: alle 10 vuotta vanhasta maksettiin 250 ruplaa ja 10–20 vuotta vanhasta 200. Alle 10-vuotiaasta 2. luokan pirtistä maksettiin 200 ruplaa ja 10–20-vuotiaasta 170 ruplaa jne. Kalajoen osalta, ks. Tuulasmaa 1960, s. 224–225. Etelä-Pohjanmaalla tehtiin ilmeisesti eri sopimuksia rakennusten korvauseräyksestä kuten esim. Laihialla 1841. Ks. Alanen 1967, s. 71.

¹²² Aaltonen 1934/1, s. 257 sekä Soikkanen 1966, s. 107–109.

Kyläjärjestysohjeen irtolaispykälä säilyi sisällöltään muuttumattomana useimmissa Etelä- ja Keski-Pohjanmaan kyläasetuksissa 1800-luvun puoliväliin saakka.¹²³ Myös Oulun läänin kyläasetusehdotuksissa on viitteitä mainitusta säädöksestä. Tornion kihlakunnan kyläasetus asetti kylänvoudin tehtäväksi estää epäilyttävien henkilöiden suojelu sekä tuntemattomien majoittaminen, ennen kuin heistä oli ilmoitettu kruunun viranomaisille tai papistolle (§ 7). Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetukset uhkasivat sakottaa isäntää, joka piti luonaan karkulaisia, epäilyksenalaisia tai vain tuntemattomia ja passittomia henkilöitä. Heidät oli kylänvoudin ja lautamiesten toimitettava nimismiehen luokse (§ 6).

Ilmajoen toinen kyläasetus sekä Lapuan hallitussääntö käsittelevät irtolaiskysymystä perusteellisimmin. Ilmajoen vuoden 1821 asetus kielsi sakon uhalla ottamasta vastaan ilkivaltaista, laiskaa, irtolaista tai sellaista renkiä ja piikaa, joka ei ollut talossa jokapäiväisessä työssä ja ”edeskatsotut häneldä (isännältä) elatuxella ja huonehella, hänen omilla tiluxillansa” (§:t 37-38). Lapuan hallitussääntö ei hyväksynyt ketään kyläkuntaan, ennen kuin hänen pitäjään muuttamiseensa oli suostuttu, ja lisäksi jokaisen oli asuttava ja tehtävä työtä niissä paikoissa, joihin hänet oli hengille kirjoitettu (§ 2).

Irtolaisongelmat eivät koskeneet yksin Etelä-Pohjanmaata, sillä Tornionjokilaaksoon oli pesiytynyt sellainen tapa, että rengit ja työkykyinen väestö ottivat syksyllä pestin ehdolla, että he koko talven saivat omin päin kulkea ympäri maata ja harjoittaa kiellettyä maakauppaa. Siksi Tornion kihlakunnan kyläasetuksessa kylänvoudit veloitettiin estämään renkien kaupankäyntiä (§ 2). Säädös siirtyi myös Oulun ja Kajaanin lääninkyläasetukseen, joka määräsi oltermannit ilmiantamaan laitonta kauppaa harjoittaneet kruunun viranomaisille (§ 15). Palkollisilla ei sitä paitsi ollut lupaa päivänkään poissaoloon työstä ilman isännän suostumusta (§ 6).

Kyläasetusten irtolaismääräykset kuvastavat sitä henkeä, mikä vallitsi erityisesti vapaudenajalta lähtien viranomaisten suhtautumisessa säätyjen ulkopuolelle jääneisiin. Irtolaisena voitiin 1720- ja 1730-luvun palkollis- ja värväysasetusten perusteella pitää jokaista, jota ei luettu säätyläisiin tai joka ei omistanut tai viljellyt maata.¹²⁴ Vielä 1800-luvun alussa irtolais- ja palkolliskysymykset askarruttivat viranomaisia keskeisenä ongelmana. Hallitus antoi 1802 kuninkaallisen kirjeen miehistön värväamisestä ja asettamisesta sotaväkeen. Kirjeessä nimenomaan tähdennettiin, että irtolaiset ja laiskurit oli ensimmäisenä vietävä arnejan palvelukseen.¹²⁵ Myös Turun tuomiokapituli kehotti kiertokirjeessään 1806 pitäjän kirkkoherroja noudattamaan tätä samoin kuin vuonna 1804 annettua asetusta yleisistä töistä sekä vuoden 1805 palkollissääntöä. Erityisesti Ilmajoella kiinnitettiin irtolaiskysymykseen poikkeuksellista huomiota. Niinpä Ilmajoen pitäjänkokouksessa maisteri Salomon Hanelles pyysi pitäjän papistolta luetteloa silloisista irtolaisista, laiskoista ja pahantapaisista. Pitäjänkokouksessa arveltiin, että irtolaisista oli sotapalvelukseen pystyvät otettava ensi sijassa palvelukseen, mikä helpottaisi muiden kuormaa.¹²⁶

Ilmajoella tehdyt ratkaisut saivat entistä laajempaa huomiota, kun kappalainen Johan Gabriel Toppelius saattoi ne maaherra Magnus Vanbergin tietoon. Pitäjäläisten sopimuksen ydinkohtana oli, että kylien oltermannien ja lautamiesten oli kuudennusmiesten kanssa tarkoin pidettävä silmällä pitäjään tulevia kerjäläisiä ja huolehdittava siitä, että

¹²³ Vastaavat pykälät muissa kyläasetuksissa: Pyhäjoki 1751 § 30, Ilmajoki 1805 § 25, Kälviä 1816 § 25, Lohtaja 1816 § 17, Ilmajoki 1821 § 36, Isokyrö 1832 § 28 ja Lapuan hallitussääntö 1843 § 2. Lapuan vuoden 1769 ja Härmän 1770 kyläasetuksiin vastaavaa itsellissääntöä ei sisälly.

¹²⁴ Alanen 1963, s. 134–136.

¹²⁵ Kongliga Svenska Författningar 1800–1802, s. 659–663.

¹²⁶ Liakka 1935, s. 452.

sellaisiksi havaitut henkilöt toimitettaisiin kruunun viranomaisten huostaan. Tästä valvonnasta oltermanneille luvattiin kohtuullinen palkkio kylänoikeuden langettamista sakkorahoista. Maaherra Vanberg piti sopimusta niin tärkeänä, että julkaisi sen yleisenä kuulutuksena, koska sopimus hänen mukaansa¹²⁷

”ej ainoastans matkaan saatta hyvän tarkoitus, wan myös anda yhden hyödyllisen Esimerkin muille Pitäille Länisä.”

Kahdeksaa vuotta myöhemmin maaherra Carl de Carnall muistutti uudestaan lääninsä asukkaita irtolaisten asettamisesta sotapalvelukseen tai, mikäli he olivat siihen kykenemättöminä, yleiseen työhön¹²⁸ Ehkä tästä johtui, että Lapuan pitäjänkokous kehotti vielä samana vuonna oltermanneja huolehtimaan siitä, ettei toisten pitäjien kerjäläisiä saapuisi kyliin.¹²⁹

Vuonna 1817 annettiin asetus, jonka mukaan pitäjänkokoukset saivat vallan kieltää sellaisia henkilöitä asettumasta pitäjään, jotka eivät omistaneet maata tai olleet laillisessa suojeluksessa. Asetukseen on mahdollisesti saatu vaikutteita Pohjanmaan oltermannilaitoksesta, koska siinä nimenomaan sanotaan, että köyhien vaellusten estämiseksi täytyi seurakunta jakaa tiettyihin piireihin ja jokaista piiriä varten valita oltermanni tai katsastusmies. Hänen tehtävänään oli valvoa, että köyhät pysyivät kotiseudullaan, ja hänen oli ilmoitettava rikkomuksista kirkkoraadille.¹³⁰

Karsas suhtautuminen sekä palvelusväkeen että irtolaisiin johtui ennen kaikkea siitä, että näiden ryhmien uskottiin aiheuttavan muita enemmän yleisiä häiriöitä. Uskomus pitikin paikkansa, sillä palkollisilla oli vahva yliedustus sekä syyllisten että syytettyjen leireissä, ja he osoittautuivat ajan rauhattomimmaksi yhteiskuntayhmäksi. Sitä paitsi väkivalta muutenkin kasautui sosiaaliasteikon alapäähän – renkimiesten lisäksi sotilaisiin ja käsityöläisiin.¹³¹

Erityisenä ongelmana näyttää olleen ns. fri-maanantain pitäminen, joka kiellettiin sekä Ilmajoen vuoden 1821 asetuksessa (§ 46) että Lapuan hallitussäännössä (§ 9). Lapualla jopa uhattiin sakkorangaistuksella niitä isäntiä, jotka sallivat toisten palkollisten tai lasten oleskelevan joutilaina talossaan tai antoivat palkkaväelleen tai lapsilleen luvan olla arkipäivänä tai kiellettyinä pyhäpäivänä poissa työstä ja ”hyödyllisestä askaroimisesta” (§ 9). Määräystä voitiin perustella vuoden 1805 palkollisasetuksella, jossa palvelusväki veloitettiin olemaan kaikkina arkipäivinä työssä.¹³² Säännön ulottamista lapsiin hallitussääntö perusteli vuoden 1829 juopumusta ja väkevien juomien nauttimista koskeneella keisarillisella asetuksella (§ 9). Vaikka palkollis- ja irtolaissäädöksissä Ilmajoen toinen kyläasetus ja Lapuan hallitussääntö eivät olennaisesti poikenneetkaan toisistaan, jälkimmäiseen oli kuitenkin lisätty Lapuan pitäjänkokouksen 1818 tekemä päätös, joka kielsi palkollista eroamista omin päin palveluksesta, ennen kuin laillinen muutos aika oli tullut.¹³³ Sinänsä tämäkin sääntö, vaikka siitä ei varsinaisesti puhuta vuoden 1805 palkollisasetuksessa, liittyi sen henkeen.

Varsinaiset kyläasetukset eivät kyläjärjestysohjeen tavoin käsitelleet muita maaseudun yhteiskuntaryhmiä kuin palvelusväkeä ja irtolaisia, sillä esim. torppareiden tai mäkitupalaiasten asemaan ei kajottu. Vain kolmessa Oulun läänin kyläasetusehdotuksessa

¹²⁷ VMA, Jalasjärven ka, maaherra Vanbergin kuulutus 9.5. 1806.

¹²⁸ VMA, Jalasjärven ka, maaherra de Carnallin kuulutus 11.7. 1814

¹²⁹ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 31.10. 1814.

¹³⁰ Finlands Allmänna Författningar 1817–1820, s. 111–113. Pohjanmaan oltermannihallinto oli näihin aikoihin senaatin huomion kohteena. Vrt. aikaisemmin luku 3.2.1.

¹³¹ Ylikangas 1973, s. 127–128 ja 138.

¹³² Kongliga Svenska Författningar 1803–1805, s. 406–407.

¹³³ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 26.10. 1818 sekä hallitussääntö § 2.

on torppien tai mäkitupien asioita lyhyesti sivuttu. Tornion kihlakunnan kyläasetusehdotus kielsi renkejä ja loisia asettumasta mäkitupalaisina kylän ja pitäjän yhteismaalle, koska mäkitupalaiset kruununvoudin mielestä hakkasivat usein luvattomasti lähimpiä tervametsiä, kalastivat kyläkunnan kalavesissä sekä muutenkin elättivät itseään talonpoikien kustannuksella. Kiellon valvominen uskottiin kylänvoudeille (§ 1). Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusehdotusten mukaan kukaan ei saanut perustaa torppaa tai mäkitupaa kylän yhteiselle maalle ilman kyläkokouksen suostumusta. Voitiinpa rakennus purkaa ja hirret myydä, jos ne oli hakattu luvatta kylän yhteisestä metsästä (§ 14).

4.4.2. Käyttäytymisnormit sekä rikollisuuden torjunta

Suomenkielisen Pohjanmaan 1700- ja 1800-luvun kyläasetukset poikkeavat toisistaan sikäli, ettei ensin mainitun vuosisadan kyläasetuksissa ollut erityisiä käyttäytymissääntöjä, ellei sellaiseksi lasketa Pyhäjoen kyläasetuksen pukeutumissääntöä. Sen sijaan 1800-luvun kyläasetuksiin sisältyi yhä runsaammin yksityiskohtaisia käyttäytymismääräyksiä. Lopulta oltermanneille ja lautamiehille uskottiin eräänlaisia poliisin tai järjestysmiehen tehtäviä.

Ensimmäinen pohjalainen Pyhäjoen vuoden 1751 kyläasetus koetti rajoittaa ylellistä pukeutumista, koska se asetuksen mukaan ”uhca maacunda yhteisellä köyhdyellä, jousei sitä aicaisin estetä” (§ 37). Miesväki sai käyttää vain vanhaa tavallista vaatepartta, ja naisilta kiellettiin kaikki silkki ja sametti muualta kuin päähineistä ja kauluksista. Röijynä ja hameena voi olla verka tai kotona kudottu kangas. Röijyjä sai valmistaa myös sinisestä ohutlankaisesta kankaasta, ja esiliinat oli lupa tehdä valkoisesta tai sinisestä kotikutoisesta kankaasta. Tyttären ja piikojen päähineistä säädettiin yksityiskohtaisesti:

”Heidän naimattomat tyttärens, ja säädyn personain nijn myös yhteisen cansan pikat ei sa canda muuta pääwerhoa, cuin nijtä heidän sätyäns cauistawaisia, pintilöitä ja hilcuja, ja wilun estämisexi cattuni lackeja; silkihuiweja mistä färistä ne tahtowat, nijn myös tröijyxi, hameixi ja esilinoixi, samancaldaisia waatteita cuin naineille waimoille sääty on (§ 37).

Kaikki asetuksen vastaiset valmiit vaatteet sai kuitenkin kuluttaa loppuun, mutta ne oli ensin näytettävä kylien oltermanneille ja lautamiehille. Muutoin oli kielletyt vaatekappalet takavarikoitava ja asianomainen tuomittava 10 hopeataalarin sakkoon.¹³⁴ Pyhäjoen kyläasetuksen pukeutumisohjeet olivat ilmausta aikakautensa merkantilistisesta hengestä ja perustuivat vuoden 1746 ylellisyysasetukseen, jonka kirkkoherra Mathesius – hänen esityksestään sääntö kyläasetukseen ilmeisesti tuli – saattoi näin järjestysäännön välityksellä seurakuntalaistensa tietoon.¹³⁵ Pyhäjoen pukeutumispykälään verrattavia sääntöjä ei ollut muissa suomenkielisen Pohjanmaan kyläasetuksissa.

Monet Pohjanmaan 1800-luvun suomenkieliset kyläasetukset säätelivät erilaisia yhteisiä tilaisuuksia. Lohtajan säännöissä kiellettiin sunnuntaina, pyhäpäivinä, lauantaina ja maanantaina kaikki tanssit sekä häissä että muissa kokouksissa – lisäksi uhattiin sakoilla sitä, joka antoi huoneensa luvattoman tanssin järjestämiseen (§ 24). Lapualla tansseja ei saatu pitää sunnuntai-, juhla- eikä lukukinkeripäivinä (hallitussäännön 11. §). Ilmajoella vietettiin vuoden 1821 asetuksen mukaan ilman tanssia paaston aika

¹³⁴ *Matinalli* 1967, s. 145–146.

¹³⁵ *Modée* 1749, s. 2274–2282, ylellisyysveroasetus 20.1. 1746 sekä *Matinalli* 1967, s. 146.

sekä suuret juhla- ja rukouspäivät. Tavallisena sunnuntaina sen sijaan Ilmajoella sai ”hyppyykokouksia” järjestää, mutta ne eivät voineet alkaa ennen kello kuutta illalla, ja niiden oli päätyttävä viimeistään puolenyön aikaan. Tansseista piti sitä paitsi ilmoittaa pitäjän papistolle ja oltermanneille etukäteen, ja niitä täytyi olla valvomassa kaksi järjestysmiestä (§ 43). Huoneen antamisesta luvattomaan tanssilaisuuteen uhattiin sekä huoneen haltijaa että pelimannia sakottaa (§ 45). Mikäli tansseissa ilmeni krouvaamista tai ”tappelusta”, oli järjestysmiesten niistä ilmoitettava papistolle ja nimismiehelle (§ 44).

Häiden viettoon puuttui erityisesti Lapuan hallitussääntö. Niinpä sakon uhalla kiellettiin jokaista tulemasta kutsumattomana vieraana häihin tai muihin pitoihin (§ 12). Rangaistavia tekoja olivat myös häissä rahalahjojen antaminen morsiusparille ja siihen kuuluneet viinaryypyt (§ 13). Hautajaisten viettoa ohjasi vain Lohtajan kyläasetus. Sen mukaan kukaan ei saanut pitää ”Gräwiisiä eli Maahan paniaisia” lähellä kirkkoa (§ 25).

Kyläasetukset pyrkivät säännöstelemään myös viinan käyttöä. Kälviän vuoden 1816 kyläjärjestyksessä kiellettiin ensi kerran paloviinan ja muiden väkevien juominen salainen myynti, koska se kyläjärjestyksen mukaan oli alku ja juuri kaikenlaisen pahuuden ja hyväin tapain turmelukseen (§ 37). Ilmajoen vuoden 1821 asetuksessa uhattiin sakoilla sitä perheenhaltijaa, joka salli juopottelua tai korttipeliä huoneessaan (§ 42). ”Juopumus, speli ja meikkaaminen” olivat myös Lapuan hallitussäännön mukaan kiellettyjä (§ 10).¹³⁶

Etelä-Pohjanmaan 1800-luvun painettujen kyläasetusten mukaan oltermannit apulaisineen joutuivat yhä enenevässä määrin toimimaan myös kruunun viranomaisten apuna. Jo Ilmajoen vuoden 1805 asetus velvoitti oltermannit ja lautamiehet rikosten esitutkintaan. Kyläasetuksessa näet sanotaan:

”Niin pian kuin joku suurempi eli vähempi Rikos Kyläkunnan sisällä tapahtunut on, yhteisen ja erinäisen vakuden ja hyvän Järjestyksen särkemiseksi, ahkeroitkoon Äldermanni ja Kylän Lautamiehet, että kohta, pikaisesti toimitetun Tutkimisen kautta, Rikoksen oikeista asianhaaroista, estää ettej Rikollinen ylös ajateldun muuttelemisten, ja kawalain Juonittelemisten kautta taidaisi tehdä sen walkeuteen saattamista waikiaksi” (§ 29).

Esitutinnan lisäksi oltermanni saattoi rikoksesta epäillyn kutsua myös kylänoikeuden eteen vastaamaan syytöksiin. Samat periaatteet omaksuivat myöhemmät Ilmajoen, Isonkyrön sekä Lapuan asetukset.¹³⁷ Näistä Ilmajoen toisessa kyläasetuksessa oltermannien järjestystehtäviä perustellaan kristilliseen näkemykseen vedoten:

”Että hyvät tawat ja Christillinen meno kylisä ja huonetkunnissa waarinotetan; niin owat Oldermannit ja Kylän Lautamiehet welvoitetut, että kukin Läänisänsä rehellisellä kiiwaudella, täsäkin päällekkatsannosa hywän järjestyksen ylitse walwoa” (§ 41).

Ilmajoen toisessa kyläasetuksessa ja Lapuan hallitussäännössä ilmenee muutenkin kylän vanhimman poliisitehtävien korostamista. Niinpä Ilmajoen asetuksessa sanotaan:¹³⁸

”Jos kyläkunnasa ilkiwaltaisia ja laiskuuteen taipuneita persona löydyis, mistä säädystä hywänsä, jotka Kylän Oikeudesa Kylänmiesten suurimmalda osalda, kuin myös Pappedelda ja Kruunun Palwelioilda yhtäpitäwäisesti todistetan senkaldaisixi, pitää ne Oldermannilda kiinni otettaman ja Kruunun Palwelian kautta Hänen Keisarillisen Majestetinsa Käskynhaldian tygö Läänisä lähetettämän —” (§ 39).

¹³⁶ Kyläasetuksen ”meikkaaminen” tarkoitti metelöimistä.

¹³⁷ Ilmajoki 1821 § 41, Isokyrö 1832 § 31 ja Lapuan hallitussääntö § 2.

¹³⁸ Vastaava sääntö Lapuan hallitussäännössä § 2.

Jo Ilmajoen toinen kyläasetus oli järjestys- ja rikosasioissa käänteentekevä, mutta Lapuan hallitussäännössä määräyksiä oli edelleen tiukennettu. Mm. uhattiin sakkorangaistuksella jokaista, joka yöaikana oli ilman laillista syytä poissa kotoa (§ 7), kylän raitilla kiellettiin oleskelu ja meteli (§ 8) sekä tarpeeton ja luvaton hevosella-ajo (§ 14). Lisäksi jokainen isäntä velvoitettiin tulemaan kylänvanhimman ja lautamiesten avuksi, jos nämä ”tappelun eli muun siivottomuden alla tahtovat apua kyläkunnan Isänniltä järjestyksen laittamiseksi” (§ 3).

Samoin kuin etelä- ja keskipohjalaiset kyläasetukset sisältävät myös Oulun läänin kyläasetusehdotukset yleisiä käyttäytymisnormeja. Pyhäjoen pitäjän alaosan asetusehdotus velvoitti kylänvoudin valvomaan kristillistä nuhteettomuutta ja siveellistä elämää (§ 3). Hänen tuli myös seurata, että vanhemmat ja opettajat huolehtivat mitä tarkimmin lasten kasvatuksesta, koska vain siten voitiin saada hyviä yhteiskunnan jäseniä – ajatus, jota ei missään muussa kyläasetuksessa esitetty. Kylänvoudin oli lisäksi valvottava yöjuoksua, juoppoutta, kiroilemista ja pyrittävä estämään tappelut, irstailut sekä törkeät rikokset (§ 9). Tornion kihlakunnan asetusehdotuksen mukaan kylänvoudin oli tarkkailtava sapatin asianmukaista viettämistä sekä ilmiannettava salakapakoitsijat (§ 6). Myös itsemurhien ja juoppouden estäminen kuului kylänvoudin tehtäviin, koska siten siveellisyyttä ja sielunpyhyyttä uskottiin voitavan lisätä ja edistää (§ 8).

Oulun pitäjän kyläasetus kiinnitti erityistä huomiota nuorison ja palvelusväen tanssitilaisuuksiin, joita asetuksen mukaan tuskin voitiin kokonaan kieltää, koska niihin kokoonnuttiin ”suurella mieltymyksellä”. Kylänvoutien eli oltermannien piti olla tansseissa läsnä ja valvoa, ettei niissä harjoitettu väkijuomien myyntiä ja juoppoutta. Mikäli näin tapahtui, kylänvoudin oli heti ilmoitettava asiasta kruunun viranomaisille (§ 1). Sellaisiin tanssitilaisuuksiin, joihin ei ollut kylänvoudin lupaa, kukaan ei saanut luovuttaa huoneitaan. Tanssit eivät myöskään voineet kestää pitempään kuin kello 9:ään talvella ja kello 10:een kesällä. Kaikkinaisesta epäjärjestyksestä, kiroilemisesta ja tappelusta täytyi kylänvoudin niin ikään ilmoittaa viralliselle syyttäjälle, jolloin asianomaiselle langetettaisiin paitsi laillinen myös ylimääräinen sakko (§ 2).

Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusten mukaan tanssitilaisuus ilman kylänvoudille (oltermannille) tehtyä ilmoitusta oli kielletty. Oltermannin tai lautamiehen täytyi olla tansseissa läsnä, mutta ne saivat kestää puoleenyöhön, hää- ja muissa juhlatilaisuuksissa pitempäänkin. Tanssin lisäksi kyläasetukset kielsivät myös nuorisoa kokoontumasta ulkorakennuksiin pelaamaan korttia tai heittämään rahaa (§ 5). Samoin oli kiellettyä juoppous, kiroilu, vallattomuus tai muu epäsäännöllinen elämä (§ 6). Yksikään talollinen ei saanut pitää luonaan paheellista tai huonomaineista henkilöä (§ 14).

Kuntakokouksen kyläasetuksista Vimpelin, Laihian, Seinäjoen, Kauhajoen ja Lehtimäen asetukset kiinnittivät yleiseen järjestykseen suurta huomiota – neljässä ensiksi mainitussa ei käytännöllisesti katsoen muita sääntöjä olekaan. Pääosa määräyksistä perustui 1800-luvun painettuihin kyläasetuksiin – varsinkin Ilmajoen vuoden 1821 asetukseen ja Lapuan hallitussääntöön – mutta joukossa on lisäksi joitakin omaperäisiä säädöksiä. Laihian, Seinäjoen ja Kauhajoen järjestyssäännöt koskettelivat tanssien rajoittamista Ilmajoen toisen kyläasetuksen mukaisesti,¹³⁹ ja samoin juopumusta, viinan myyntiä ja korttipeliä Vimpelin, Seinäjoen, Kauhajoen ja Lehtimäen asetukset.¹⁴⁰ Ilmajoen vuoden 1805 asetuksesta on lähtöisin Kauhajoen ja Lehtimäen järjestyssäännöissä mainittu oltermannin velvollisuus tutkia rikoksia.¹⁴¹

¹³⁹ Laihia 1868 § 8, Seinäjoki 1871 §:t 6–7 ja Kauhajoki 1884 § 6.

¹⁴⁰ Vimpeli 1866 § 2, Seinäjoki 1871 §:t 4–5, Kauhajoki 1884 § 6 ja Lehtimäki 1887 § 5.

¹⁴¹ Kauhajoki 1884 § 1 ja Lehtimäki 1887 § 4.

Lapuan hallitussäännön tapaisia pykäläitä on kuntakokouskauden kyläasetuksissa useita. Niinpä luvaton yökulku oli kiellettyä Vimpelissä, Seinäjoella ja Kauhajoella,¹⁴² turha hevosella-ajo ja eläinten rääkkäys Laihialla ja Seinäjoella,¹⁴³ pahan elämän vietto teillä, yleisillä paikoilla tai toisten rakennuksissa Vimpelissä, Seinäjoella ja Kauhajoella¹⁴⁴ sekä kutsumattomana vieraana häihin meno Vimpelissä, Laihialla ja Kauhajoella.¹⁴⁵ Vimpelissä ja Kauhajoella olivat kiellettyjä myös ns. rahahäät, ja Kauhajoella talollisten oli autettava kylänvanhinta, jos hän joutui hillitsemään tappeluita.¹⁴⁶

Merkittävimpana uutena piirteenä on Laihian poliisiasetuksen määräys yövahtien asettamisesta pyhä- ja juhlapäivien edellä ja jälkeen. Pitäjän nimismiehen oli määrättävä vahdit, jotka sitten kylänvanhin käski tehtäviinsä. Yövahteiksi piti asettaa kaksi täysikasvuista miestä, joiden työ kesäkuukausina alkoi kello 10 illalla, talvikuukausina kello 9, ja päättyi vasta aamulla kello 4.¹⁴⁷ Yleiseen siveellisyteen, säädyllisyyteen ja kristillisyyteen velvoittivat erityisesti Seinäjoen ja Lehtimäen asetukset. Sisältyipä Seinäjoen kyläasetukseen sellainenkin yksityiskohta, että sai sakon, jos särki ilkeilytöillä toisen ikkunan.¹⁴⁸

Pohjanmaan kyläasetusten yleistä järjestystä ja osittain siveellisyyttäkin käsittelevät säädökset olivat kyläjärjestysohjeeseen verrattuna uusi piirre. Tässä suhteessa kehitys johti samaan tulokseen kuin Pohjois-Ruotsissa, sillä Länsipohjan ja Norrbottenin lääneissä oli 1800-luvulla tavallista, että moraliisoivia siveellisyyismääräyksiä sisältyi kyläjärjestyksiin – varhaisimmat tapaukset olivat oikeastaan jo 1700-luvun puolivälistä.¹⁴⁹ Skoonessa sitä vastoin oltermannien taloudellinen johtajuus oli siinä määrin vakiintunutta, etteivät käyttäytymisnormit tämän alueen kyläasetuksissa liene 1800-luvullakaan saavuttaneet merkittävää sijaa.¹⁵⁰ Toisaalta voi huomata, että kylähallinnon järjestystehtävät kehittyivät asteittain. Pyhäjoen ja Ilmajoen vuoden 1805 asetuksessa on vain yksi käyttäytymis- ja järjestyspykälä, kun sitä vastoin Lapuan hallitussääntö ja muutamat kuntakokouskauden kyläasetukset rakentuivat miltei yksinomaan yleisen järjestyksen varaan.

4.4.3. Käyttäytymisnormien tausta ja lähteet

On havaittavissa, että Etelä-Pohjanmaan 1800-luvun kyläasetusten asteittain ankaroituneet järjestyssäännöt olivat myöhäsyntyisiä ja vain vakiinnuttivat vallinneen käytännön, jota oli toteutettu jo 1700-luvun puolivälin tienoilta alkaen. Samoihin aikoihin on palautettavissa myös Etelä-Pohjanmaalla 1800-luvulla esiintyneen puukkojunkkariuden ja ”häjyilyn” juuret. Kyläasetusten järjestyssääntöjen ymmärtämiseksi on välttämätöntä tuntea ne kehityslinjat, jotka 1700-luvulta alkaen johtivat ankaraan järjestyksenpiintoon.

Suuren Pohjan sodan jälkeen tunnettiin Suomessa vielä kauan suurta turvattomuutta, sillä isonvihan aikana staattinen yhteiskunta oli pahasti järkkynyt. Vaikeasti ratkaistava

¹⁴² Vimpeli 1866 § 1, Laihia 1868 § 6, Seinäjoki 1871 § 1 ja Kauhajoki 1884 § 10.

¹⁴³ Laihia 1868 § 7 ja Seinäjoki 1871 § 2.

¹⁴⁴ Vimpeli 1866 § 3, Seinäjoki 1871 § 3 ja Kauhajoki 1884 § 5.

¹⁴⁵ Vimpeli 1866 §:t 4–5, Laihia 1868 § 9 ja Kauhajoki 1884 § 7.

¹⁴⁶ Vimpeli 1866 § 6 ja Kauhajoki 1884 §:t 7 ja 9.

¹⁴⁷ Laihia 1868 §:t 3–4.

¹⁴⁸ Seinäjoki 1871 §:t 8–9 ja Lehtimäki 1886 §:t 1 ja 4.

¹⁴⁹ Isaksson 1967, s. 257–258.

¹⁵⁰ Erixon-Ljung 1955, s. 275–278, 356–358 ja 375–377.

pulmakysymys oli työntekijöiden puute, joka johti työvoiman ankaraan säännöstelyyn. Maanomistajille oli ensi sijassa turvattava riittävä palkollisten saanti, sillä valtion ohjaaman talouspolitiikan takia maatalouden täytyi olla vähintään omavarainen. Näin päädyttiin vuoden 1723 palkollisasetukseen, joka rajoitti taloissa pidettävää palkollisten määrää, jotta heitä riitti säätyläisille. Vuonna 1739 palkollissääntöä tiukennettiin jyrkästi. Sen mukaan osan talollistenkin lapsista oli määrä hankkia palvelupaikka. Palkollisasetukset sekä sotaväen pakko-ottoihin liittyneet erittäin vihatut värväysasetukset säännöstelivät sekä työvoimaa että ihmisten elämää yksityiskohtaisesti.¹⁵¹ Periaatteessa samanlaista valvontamentaliteettia edusti myös vuoden 1742 kyläjärjestysohje, siinä vain ihmisten sijasta säännösteltiin pellon ja niityn käyttöä. Lopputulos oli kuitenkin samansuuntainen kuin palkollisasetuksessa, sillä pellon ja niityn käyttömääräyksillä voitiin ohjata talollisväestön arkipäivän askareita ja elinkeinon harjoittamista.

Aulis J. Alasen mukaan palkollis- ja värväyssääntöjen tapaisilla pakkoasetuksilla ylläpidettiin väestön keskuudessa levottomuutta,¹⁵² josta varsinkin pikkuvihan jälkeen alkoi kantautua tietoja Pohjanmaan eri pitäjistä. Uutta vallattomuudessa entiseen verrattuna oli se, että nuoriso kierteli tai ajeli yhdessä pitkin kyliä sunnuntaisin jumalanpalveluksen jälkeen herättäen pahennusta vanhemmassa väessä. Nuorison sakkautumiseen liittyi tupakointia, juopottelua, kortinpeluuta, tanssia, uhmamieltä, ilkeävaltaa ja orastavaa "häjyilyä". Ongelmaksi koettiin myös kuokkavieraana käynti toisten häissä ja yöjuoksu. Sekä maallinen että kirkollinen esivalta pitivät nuorison yhdessäoloa epäjärjestystä aiheuttavana ja taistelivat sitä vastaan.¹⁵³

Nuorison käyttäytyminen tuli tavan takaa esille piispan- ja rovastintarkastuksissa, joissa käsiteltiin nuorten aiheuttamia järjestyshäiriöitä sekä paheellisina pidettyjä tapoja. Tanssimista, kortinpeluuta ja muuta "synnillistä" menoa yritettiin hillitä jo 1740-luvulta lähtien. Erityisesti papisto kiivaili sekä Lapualla että Ilmajoella järjestyksen ja siveellisyyden parantamiseksi ja yllytti vanhempia valvomaan nuorten elämää. Papiston apuna toimivat kuudennusmiehet ja katsastusmiehet, joiden tehtävänä oli ilmoittaa kirkkoherralle jokainen, joka juopotteli, kiroili tai rikkoi kirkkokuria. Ilmajoen kirkkoherrat asettivat kyliin salaisia ilmiantajia, joiden välittämien tietojen nojalla papisto tiesi ryhtyä järjestystoimiin. Kirkkokuria ja järjestystä valvoi myös kirkkoneuvosto, jonka määräämiä rangaistuksia olivat mm. jalkapuu ja sakot. Juoppous- ja tappelurikkomuksista siirrettiin pahimmat käräjien ratkaistaviksi.¹⁵⁴

Papiston ja kirkkoneuvoston lisääntyneestä kurinpidosta ei ollut pysyvää apua. Niinpä Lapuan kirkkoherra Isak Lithovius valitti talvikäräjillä 1770, että pitäjän nuoret kuljeksivat ympäri kyliä, tanssivat, pelasivat korttia, löivät ns. seinärahaa sekä kävivät kutsumattomina vieraina toisten häissä. Erityisen pahana kirkkoherra piti sitä, että rengit ja pojat kierrellessään joulunpyhinä kyliä vaativat itselleen olutta ja viinaa, ja jos heille ei niitä tarjottu, käyttivät jopa väkivaltaa. Kirkkoherra joutui myöntämään, ettei papisto ollut pystynyt juuri lainkaan estämään tällaista elämänmenoa. Siksi kirkkoherra pyysi kihlakunnankäräjiä ryhtymään toimiin kaikkea nuorison vallattomuutta vastaan. Kun rahvas todisti kirkkoherran väitteet oikeiksi, kihlakunnanoikeus päätti 20 hopeataalarin uhkasakolla kieltää nuorisolta kaikki kirkkoherran mainitsemat "synnilliset ja turmiolliset

¹⁵¹ Kallio Topi 1913, s. 26, Jutikkala 1958, s. 235–238 sekä Alanen 1963, s. 134–136.

¹⁵² Alanen 1963, s. 134–136.

¹⁵³ Koskimies Juho 1908, s. 287–292, Liakka 1934, s. 447–453, Lehtinen 1963, s. 570–578, Ylikangas 1976, s. 230–234, Sinikara 1977, s. 23–64 sekä Rinta-Tassi 1980, s. 288–291 ja 389–390.

¹⁵⁴ Koskimies Juho 1908, s. 287–291, Liakka 1934, s. 447–449, Lehtinen 1963, s. 575–578, Ylikangas 1973, s. 232 sekä Sinikara 1977, s. 46–50.

ajanvietteet” sekä lisäksi vielä yöjuoksun. Sama uhkasakko määrättiin myös niille, jotka luovuttivat huoneensa tanssilaisuuksiin, korttipeleihin tai muihin sopimattomiin kokoontumisiin. Kruunun viranomaiset, kylien oltermannit ja katsastusmiehet sekä kihlakunnanoikeuden lautamiehet velvoitettiin kukin alueellaan valvomaan käräjien päätöstä, joka määrättiin kuuluttavaksi pitäjän kaikissa kirkkoissa.¹⁵⁵

Kun maallinen esivalta sai tehtäväkseen yleisten järjestyshäiriöiden käsittelemisen, ei voitane enää puhua kirkkokurista, joka lähinnä on tulkittavissa kristillisen siveellisyuden ja kirkossa tai kirkonmäärällä vallinneen järjestyksen ylläpitämiseksi. Myös kyläkuri-käsite on liian suppea, sillä se on ymmärrettävissä vain yhtä kylää koskevaksi. Koska järjestysmääräykset haluttiin saada voimaan koko pitäjässä, on tässä tutkimuksessa siksi otettu käyttöön käsite pitäjänkuri, jolla tarkoitetaan itsehallinnollisten elinten (lähinnä pitäjänkokousten ja kihlakunnankäräjien) säädöksiä ja toimia nuorison käyttäytymisen hillitsemiseksi. Pitäjänkurina pidetään myös oltermannien järjestyksenpitoa, koska he yleensä panivat vain toimeen pitäjän yhteisesti säätämää järjestystä, jonka lisäksi oli määrä olla samanlaista pitäjän eri osissa.

Suur-Lapuan pitäjäläisten keskeinen sopimus vahvistettiin käytännössä uudelleen talvikäräjällä 1781 – sakkojen suuruudeksi tosin nyt määrättiin 2 riksiä. Juopuneena esiintyminen krouvissa kiellettiin riksin uhkasakolla, ja kapakoitsijaa, joka piti krouvissaan palkollisia lauantai-illasta kello kuudesta sunnuntai-iltaan kello kuuteen, uhattiin kahta kertaa suuremmalla sakkosummalla. Oikeuden arvovallan alentumiseen viittaa pitäjänmiesten tekemä havainto, että ne, jotka oli haastettu käräjille rikosasiain takia, olivat jääneet saapumatta oikeuden istuntoon, jolloin heitä ei voitu poissaolon takia sakottaa. Tällainen menettely kiellettiin nyt riksin sakon uhalla. Samoilla käräjillä kauhavalaiset uudistivat erikseen sopimuksen, joka kielsi ”jalkaväkenä” kulkemisen häissä. Vuoden 1781 kärjäpäätöksen syntyyn vaikutti edellisvuotena pidetty piispantarkastus, jonka pöytäkirja luettiin kärjärahvaalle.¹⁵⁶

Lapualaisten kurinpitopäätökset eivät jääneet irrallisiksi, sillä periaatteessa samanlaisia pitäjänsovimuksia tehtiin eri puolilla Etelä-Pohjanmaata 1770- ja 1780-luvulla. Yöjuoksu, korttipeli, luvaton tanssinpito ja kuokkavieraana käynti kiellettiin Ilmajoella samoihin aikoihin kuin Lapualla.¹⁵⁷ Vähässäkyrössä vastaavat määräykset hyväksyttiin pitäjänkokouksessa 1779¹⁵⁸ ja Isossakyrössä 1780.¹⁵⁹ Samantapaiset sopimukset ovat tunnettuja myös Lapväärtistä,¹⁶⁰ Laihialta¹⁶¹ ja Kuortaneelta.¹⁶² Järviseudulla sen sijaan pitäjänkuri ei vielä 1700-luvulla ehtinyt vaikuttaa. Tosin Pietarsaareissa rajoitettiin jo 1769 nuorten kokoontumista, mutta päätös koski lähinnä ruotsinkielisen emäpitäjän kirkkorantaa, josta oli tullut nuorison yhdessäolopaikka. Vuonna 1793 saatiin vihdoinkin koko suurpitäjän nuorisolle käyttäytymissäädöstö. Se alistettiin kuitenkin maaherran vahvistettavaksi, mikä toteutui vasta 1801.¹⁶³

¹⁵⁵ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 95, Lapuan kärjäpöytäkirja. 19.2. 1770 § 83, josta jäljennös myös VMA:ssa, Kauhavan ka:n kirkonkokousten ja kirkkoneuvoston pöytäkirjoissa 1750–1852. Vrt. myös Lehtinen 1963, s. 607–608.

¹⁵⁶ VMA, Kauhavan ka, kirkonkokousten ja kirkkoneuvoston pk. 1750–1852, suomennettu jäljennös Lapuan kärjäpöytäkirjasta 17.1. 1781 §:t 19 ja 161.

¹⁵⁷ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 104, Ilmajoen kärjäpöytäkirja. 26.10. 1779 § 47 sekä KOa 109, Ilmajoen kärjäpöytäkirja. 15.11. 1784 § 89.

¹⁵⁸ VMA, Vähänkyrön ka, pit.kok.pk. 15.11. 1779.

¹⁵⁹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 116, Isönkyrön kärjäpöytäkirja. 6.10. 1791 § 93.

¹⁶⁰ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 103, Lapväärtin kärjäpöytäkirja. 28.10. 1779 § 41.

¹⁶¹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 113, Laihian kärjäpöytäkirja. 28.1. 1788 § 42.

¹⁶² VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 119, Kuortaneenkärjäpöytäkirja. 18.11. 1794 § 156.

¹⁶³ Åkerblom K: V. 1950, s. 636–638.

Henkikirjollisuuden aloitettua nousunsa 1790-luvulla laadittiin jälleen uusia järjestysmääräyksiä. Niinpä Vaasan läänin maaherra Carl Fredrik Krabbe vahvisti 1796 Kurikassa tapahtuneen murhan jälkeen Ilmajoen käräjien suosituksesta tansseja ja yöjuoksua koskeneita rajoituksia. Niissä uhattiin sakoilla tanssien pelimanneja sekä kiellettiin pyhäiltäisiin turha kulkeminen ja kokoontuminen. Säädösten perusteluissa ilmoitettiin, että Ilmajoen pitäjän nuorten keskuudessa oli päässyt vallalle sellainen pahe, että he kokoontuivat joko viettämään pyhäpäivät juopotellen ja tanssien tai harjoittamaan muita turmiollisia ja paheellisia hankkeita.¹⁶⁴ Samoin 1806 Jurvan kirkonkokous rajoitti tanssien järjestämistä sekä asetti säädöksiä yökulkua, korttipeliä ja kuokkavieraiden häihin osallistumista vastaan.¹⁶⁵ Maaherra de Carnall muistutti 1814 luvattomien tanssien järjestämiskiellosta, joilla hänen mukaansa ei ollut ollut riittävää vaikutusta.¹⁶⁶

Etelä-Pohjanmaan pitäjänkokoukset ryhtyivät 1810-luvulla uudelleen täydentämään pitäjänkurisäädöksiä. Isossakyrössä päätettiin 1813, että jokainen, joka antoi huoneensa sunnuntai-iltapäivisin pidettäviin tanssitilaisuuksiin, langetettaisiin kuuden hopearuplan sakkoihin. Tanssien viulunsoittajia uhattiin viiden ruplan sakolla, kun taas tansseihin osallistuvista miesten oli määrä selvitä 50 kopeekan ja naisten 75 kopeekan sakolla. Läänihallitus vahvisti isokyröläisten tanssikiellon kesäkuussa 1813.¹⁶⁷ Vähäkyröläiset vahvistivat käräjillä 1814 15 hopearuplan sakon sekä vahingonkorvausvelvollisuuden sille, joka luvatta otti laitumelta toisen hevosen ja ajeli sillä.¹⁶⁸ Samanlainen hevosella-ajokielto oli laadittu Ylihärmässä jo 1801.¹⁶⁹ Isossakyrössä vastaava kielto saatiin aikaan vasta 1825, mutta sakon suuruudeksi määrättiin ensimmäiseltä kerralta 10, toiselta 20 ja kolmannelta sekä useammalta kerralta 30 hopearuplaa.¹⁷⁰

Lapuan pitäjänkokous laati useita järjestyssääntöjä vuosina 1814–1826. Hevosella-ajokielto toteutettiin koko suurpitäjässä 1814 10 hopearuplan uhkasakolla. Päätöksen perusteluna esitettiin se, että nuorilla oli tapana ottaa laitumelta ja talleista hevosia luvatta ja ajella niitä jopa pilalle. Vuonna 1815 lapualaisen Juha Karhun ja alahärmäläisen Matti Kunnarin aloitteesta saatiin aikaan pitkällisen keskustelun jälkeen ”tapainturmeluksen estämiseksi” päätös, että sille, joka kutsumattomana saapuisi suljettuun seuraan, langetettaisiin kuuden hopearuplan sakko. Saman sakon uhalla kiellettiin isäntiä ja palvelusväkeä menemästä vieraisille naapurinsa vaivaksi tai muuten hänen häiriökseen kolmantena tai neljäntenä joul-, pääsiäis- ja helluntaipäivinä. Lisäksi poistettiin palvelusväeltä toinen vapaaviikko. Vuoden 1817 keväällä säädettiin sunnuntai-illaksi ulkonaliikkumiskielto, kun maaherran virastoon sovittiin lähetettäväksi irtolaisena jokainen palvelusmies tai talon poika, joka tavattaisiin pyhänä kello yhdeksän jälkeen ulkosalta tai pitämästä vapaamaanantaita. Lokakuussa 1818 määrättiin 10 ruplan sakko sekä liikoja vapaita sallivalle isännälle että niitä pitävälle palvelusmiehelle. Kolmen hopearuplan sakolla uhattiin isäntää, joka salasi tietämiään väärinkäytöksiä. Vuonna 1821 tehtiin kirkkoherran aloitteesta pitäjänkokouksessa päätös, joka kielsi sakon uhalla isäntiä järjestämästä ja ketään osallistumasta sunnuntai- tai juhlapäivinä ”naittajaisiin”, häihin tai muihin pitoihin, missä oli tanssia tai muuta ”meluisaa ajanvietettä”, koska ne

¹⁶⁴ Ylikangas 1973, s. 242–243.

¹⁶⁵ Koskimies Y. S. 1954, s. 159–161.

¹⁶⁶ VMA, Jalasjärven ka, maaherra Carnallinkuulutus 11.7. 1814.

¹⁶⁷ VMA, Isonkyrön ka, vuosittain kirkossa luettavat uhkasakkokirjat, pit.kok.pk. 16.5. 1813. Ks. myös Hakasalo, Vaasa 1914 n:o 20 A sekä Alanen 1946, s. 14–15.

¹⁶⁸ VMA, Vähäkyrön käräjäpk. 12.9. 1814 § 7.

¹⁶⁹ Perälä 1938, s. 46–47.

¹⁷⁰ VMA, Isonkyrön ka, vuosittain kirkossa luettavat uhkasakkokirjat, kuvernöörin päätös 5.12. 1825 sekä Alanen 1946, s. 16.

vaikuttivat epäedullisesti palkollisten ja nuorten tapoihin. Vihdoin 1826 säädettiin 25 hopearuplan sakko isännälle, jos hän otti suojelukseensa tai pyrki vapauttamaan henkilön, jonka pitäjäläiset olivat irtolaisena, huonomaineisena tai rikostensa takia toimittaneet vangittuna lääninhallituksen käsiin.¹⁷¹

Laihialla kurikysymykset olivat esillä kahdessa perättäisessä pitäjänkokouksessa 1818, jolloin sovittiin erittäin ankarista pitäjänkurisäädöksistä. Kaikenlaisen vallattomuuden estämiseksi kihlakunnanoikeuden lautamiehet, kirkon kuudennusmiehet, kylien oltermannit ja ”rehelliset” talonisännät päättivät kuten Lapualla vahvistuttaa maaherralla tietyt käyttäytymissäännöt. Niiden laatimiseen saatiin aihe murhista, tapoista, tappeluista ja siitä ”jumalattomasta elämäntavasta”, joka päättäjien mielestä oli saanut jalansijaa. Siksi nyt uhattiin viiden ruplan sakolla isäntää, joka salli palvelusväelleen vapaamaanantain. Samalla sakolla kiellettiin jokaista luvattomasti ottamasta suojelukseensa palvelusväkeä. Kuokkavieraisakäyntiä pyrittiin estämään niin ikään viiden ruplan sakolla. Sakko oli kymmenen ruplaa, jos harjoitti kapakointia tai juopottelua kärjöpäikällä, verojen kantamistilaisuuksissa tai muissa niihin verrattavissa paikoissa. Tansseja rajoitettiin siten, että niitä sai pitää kylässä vain neljät vuodessa, ja tanssiminen oli kokonaan kiellettyä kolme päivää ennen joulua, pääsiäistä ja helluntaita sekä sellaisina sunnuntaipäivinä, jotka olivat palvelusväen muuttopäiviä. Tanssitilaisuuksissa piti oltermannien ja seksmannien valvoa järjestystä. Erikoista on, että pitäjään määrättiin lähes täydellinen öinen ulkonaliikkumiskielto, sillä yöjuoksun estämiseksi luvattiin sakottaa jokaista, joka illalla kello 9:n (kesäaikana kello 12:n) jälkeen oleskeli ulkona. Korttipelistä määrättiin laillisen rangaistuksen lisäksi 10 ruplan ja toisen hevosen luvattomasta ajelusta peräti 20 ruplan sakko. Oltermanneja ja seksmanneja uhattiin viiden ruplan sakolla, jos he eivät ilmoittaisi tietoonsa tulleita rikkomuksia nimismiehelle.¹⁷²

Järjestys- ja siveellisyysmääräysten niveltämisen kyläasetukseen toteutti Ilmajoella kirkkoherra Erik Johan Frosterus, joka 1809 tuli pitäjän esipaimeneksi. Kun seurakunnan siveellinen tila oli hänen edeltäjänsä aikana höltynyt, uusi kirkkoherra ryhtyi parantamaan kirkollista järjestystä kiivaillen erityisesti juoppoutta ja salakapakointia vastaan. Frosterus oli kiinnostunut myös maataloudesta. Hän toimi 15 vuotta Ilmajoen maamiesseuran sihteerinä ja oli samalla Suomen Talousseuran kirjeenvaihtaja.¹⁷³ Frosteruksen harrastukset soveltuivat näin hyvin yhteen kyläasetusten uudistuspyrkimysten kanssa, jotka johtivat vuoden 1821 asetuksen painattamiseen.

Pitäjäkokousten pöytäkirjojen häviämisen takia ei Ilmajoelta voi yksityiskohtaisesti seurata niitä päätöksiä, joihin vuoden 1821 kyläasetus perustui. Kuitenkin jo Frosteruksen virkakauden alusta lähtien on havaittavissa, että hän näki kylähallinnossa tärkeän keinon järjestyksen palauttamiseksi. Niinpä vuoden 1810 rovastintarkastuksessa tuotiin esille ajatus kylänvanhinten käyttämisestä apuna seurakunnan hengellisen tilan parantamisessa, minkä mielipiteen mm. maisteri Hanelles hyväksyi.¹⁷⁴ Ilmajoen kyläasetuksen 39. pykälä, joka velvoitti ilkivaltaisuuteen ja laiskuuteen taipuvat henkilöt toimitettaviksi kuvernöörin luokse ja tuomittaviksi edelleen sotapalvelukseen, saattoi kuvastella 1804 yleisistä työpaikoista annetun asetuksen henkeä. Asetuksen mukaan rikoksista rangaistut sekä irtolaiset voitiin lähettää sotilaalliselle kannalle järjestettyihin työlaitoksiin.¹⁷⁵ Kyläase-

¹⁷¹ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 31.10. 1814, 6.11. 1815, 24.5. 1817 ja 27.5. 1821 sekä Lehtinen, Lapuan historia II (käsikirjoitus). Apulaisprof. Erkki Lehtinen on ystävällisesti luovuttanut tekijän käyttöön Lapuan järjestyssääntöjä koskevan luvun Lapuan historia II:n käsikirjoituksesta.

¹⁷² Laihian ka, pit.kok.pk. 21.3. ja 19.4. 1818.

¹⁷³ Alanen 1953, s. 775–777.

¹⁷⁴ Liakka 1934, s. 451.

¹⁷⁵ Kongliga Svenska Författningar, asetus yleisistä työpaikoista 27.2. 1804.

tuksen säätämisen jälkeen Ilmajoen oltermannit vahvistuttivat käräjillä 1821 tehdyn lisäsopimuksen, jolla määrättiin 20 ruplan sakkorangaistus sille, joka luvatta otti toisen hevosensa.¹⁷⁶

Pitäjänkurisäädösten laadinta suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan rintapitäjissä keskittyi 1810-luvulle, sillä seuraavalla vuosikymmenellä syntyi vain muutamia erillissääntöjä. Noin kymmenen vuoden hiljaisen kauden jälkeen alettiin 1830-luvun jälkipuoliskolla jälleen ankarointaa pitäjänkuria. Kuortaneen pitäjänkokouksessa käsiteltiin järjestyssääntöjä vuosina 1836 ja 1838. Tällöin kiellettiin häiden pito muina kuin sunnuntai- tai juhlapäivinä sekä rahalahjan antaminen hääparille tanssin aikana 10 ruplan ja ”jalkamiehenä” olo 2 ruplan uhkasakoilla.¹⁷⁷ Kuortaneen pitäjänkurisäädökset olivat kuitenkin Lapuan ja Laihian vastaaviin määräyksiin nähden vielä suhteellisen vaatimattomia.

Pitäjänkurin kiristämistä 1830-luvun lopulla ajoi erityisesti maaherra C. O. Cronstedt, joka jo 1838 oli kieltänyt läänissään luvattoman ajon toisten hevosilla. Keväällä 1842 hän vaati Lapuan pitäjänkokousta ryhtymään voimakkaisiin toimiin mainitun päätöksen toteuttamiseksi sekä ehkäisemään muutenkin nuorison yöllistä kuljeksimista. Maaherran kirjeen perusteella pitäjänkokous määräsi jo toistamiseen rangaistaviksi teoiksi nuorten luvattomat hevosilla-ajot viiden ruplan uhkasakolla.¹⁷⁸ Käytännössä päätös kirjattiin 1843 hyväksytyyn hallitussääntöön (§ 14), joka tunsu myös täydellisen öisen ulkonaliikkumiskiellon. Nyt uhattiin nimittäin kaikesta tarpeettomasta poissaolosta kotoa illalla kello yhdeksän (1.5. – 30.9. kello kymmenen) jälkeen sakottaa kahdella ruplalla (§ 7).

Samaan aikaan kuin Lapualla kiristettiin pitäjänkuria myös Kyrönmaassa. Maaherran kirjeeseen vedoten Isonkyrön pitäjänkokous hyväksyi elokuussa 1842 samat säännöt, jotka sittemmin esiintyivät Lapuan hallitussäännössä (§:t 7–9, 14 ja 15). Näin Isossakyrössäkin tuli voimaan öinen ulkonaliikkumiskielto, jota valvomaan oli lisäksi asetettava oltermannien ja lautamiesten alaisuuteen yövahdit. Pari vuotta myöhemmin päätettiin, että vuorottaiseen vahdinpitoon oli osallistuttava paitsi isäntien myös torpparien ja itsellisten, jos heillä oli renki tai he omistivat hevosensa.¹⁷⁹ Vähässäkyrössä vahdinpidoista päätettiin pitäjänkokouksessa 1843, jolloin vahdeille luvattiin kerätä pitäjäläisiltä erityinen maksu.¹⁸⁰ Laihialla ei tietävästi annettu uusia järjestyssääntöjä 1840-luvulla, mutta vuoden 1818 erittäin tiukkoja säädöksiä alettiin soveltaa käytäntöön entistä ankarammin.¹⁸¹

Pitäjänkurin koventaminen 1830- ja 1840-luvun vaihteessa ei ainakaan kovin voimakkaasti ulottunut Ilmajoelle, jossa ainoastaan otettiin 1846 uusi painos vuoden 1821 kyläjärjestyksestä. Sen sijaan pitäjänkurisäädöksiä alettiin nyt laatia Järvisseudulla. Maaherran 1801 vahvistama pietarsaarelaisten pitäjänsopius otettiin uudelleen käyttöön 1839,¹⁸² ja vuoden 1846 syksyllä päätettiin Korteesjärven kirkonkokouksessa, että sille, joka ilman pakottavaa tarvetta saapui kirkolle mikkelinä ratsastaen, määrättiin kolmen ruplan sakko. Luvattomista yöllisistä hevosajeluista uhattiin viiden ruplan sakolla. Vuonna 1853 hevosajelijoiden oli määrä joutua entistä ankarampaan vastuuseen, mutta maaherra jätti vahvistamatta korteesjärveläisten uudet säännöt. Vuonna 1866 saatiin aikaan

¹⁷⁶ VA, Korsholman eteläinen KOa 25, Ilmajoen käräjäpk. 28.2. 1826 § 3.

¹⁷⁷ Alavuden ka, Kuortaneen pit.kok.pk. 6.11. 1836 ja 14.10. 1838.

¹⁷⁸ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 17.5. 1842 § 1 ja § 6, 2.9. 1843 § 1 sekä Lehtinen, Lapuan historia II (käsikirjoitus).

¹⁷⁹ VMA, Isonkyrön ka, vuosittain kirkossa luettavat uhkasakkokirjat, pit.kok.pk. 28.8. 1842 ja 9.9. 1844.

¹⁸⁰ VMA, Vähänkyrön ka, pit.kok.pk. 24.1. 1843.

¹⁸¹ Esim. VA, Korsholman pohjoinen KOa 62–63, Laihian käräjäpöytäkirjojen sakkoluettelot 1843–44.

¹⁸² VA, Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 46, Lappajärven käräjäpk. 3.9. 1839 § 5.

ns. Vimpelin kyläjärjestys, joka toi kappeliin öisen ulkonaliikkumiskielion ja muitakin Lapuan hallitussäännön tapaisia rajoituksia. Korttesjärvelle öinen ulkonaliikkumiskielto säädettiin 1881, samalla kun kyläkuntiin asetettiin vartijat. Myös tanssien vastustaminen jatkui koko ajan, ja vielä niinkin myöhään kuin 1897 määrättiin Korttesjärvellä kaikki tanssilavat hävitettäväksi 40 markan sakon uhalla.¹⁸³ Ainakaan Korttesjärven ja Vimpelin pitäjänkurisäädökset eivät oleellisesti poikenneet suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan rintapitäjien määräyksistä muuten, kuin että ne laadittiin myöhemmin kuin maakunnan keskusalueilla.

Käyttäytymisnormien laadinnassa voi 1700-luvulta alkaen erottaa jaksoja, jolloin kurisäädöksiä erityisesti kovennettiin. Jo pikkuvihan jälkeisinä vuosina tiukennettiin nuorison alkaneen levottomuuden hillitsemiseksi kirkkokuria, samalla kun annettiin ensimmäisiä tanssi- ja muita yhdessäolerajoituksia. Toinen vaihe säädösten ankaroitumisessa ajoittui 1770- ja 1780-luvulle, jolloin voidaan puhua pitäjänkuri-käsitteestä. Nyt järjestystä olivat säätelemässä papiston lisäksi itsehallinnon elimet ja lopulta lääninkin ylin johto. Kolmas kurinpalautusjakso liittyi Suomen sodan jälkeisiin vuosiin, lähinnä 1810-luvulle ja seuraavan vuosikymmenen alkuun. Tällöin useisiin Etelä-Pohjanmaan rintapitäjiin luotiin erittäin ankarat järjestys-säännöt. Neljäs kurinpitokausi osui 1830- ja 1840-luvun vaihteen vuosiin, jolloin pitäjänkuriä edelleen tarkennettiin. Suurten nälkävuosien jälkeen pitäjänkurisäädöksiä kiristettiin paikoin vielä 1860- ja 1870-luvun taitteessa, ja maakunnan reuna-alueilla eli lähinnä Järvisseudulla ja Kauhajoella myöhemminkin.

Etelä-Pohjanmaan suomalaispitäjistä Lapua oli pitäjänkurisäädösten ankaroitamisessa johtava pitäjä sekä 1700-luvulla että 1800-luvun alkupuoliskolla. Ainoastaan suurten nälkävuosien jälkeiseltä ajalta ei ole tietoja, että Lapualla olisi laadittu uusia kurisäädöksiä. Myös Ilmajoella kiristettiin pitäjänkuriä pitkin 1700-lukua ja kirkkoherra Frosteruksen aikana myös 1800-luvun alussa, mutta 1820-luvun jälkeen ei ole enää tietoja uusista säädöksistä muualta kuin Seinäjoelta ja Kauhajoelta 1870- ja 1880-luvulta. Kyrönmaassa pitäjänkurisäädökset syntyivät ensinnä Vähässäkyrössä, sen sijaan Laihialla ja Isossakyrössä ankarimmat pykälät laadittiin vasta 1800-luvun puolella (Laihialla 1818 ja Isossakyrössä 1840-luvun alussa). Kuortaneen–Alavuden alueella pitäjänkuri tunnettiin kyllä jo 1700-luvun lopusta, mutta varsinaisesti vasta 1830-luvun jälkipuoliskolla kuria tiukennettiin uusilla säännöillä, jotka silti ankaruudeltaan jäivät selvästi esim. Lapuan säädösten jälkeen. Lapväärtiin kuuluneissa Suupohjan kappeleissa pitäjänkurisäädökset tunnettiin 1700-luvulta, mutta niiden tiukentamisesta ei ole tietoja 1800-luvulta. Järvisseudun kurisäädökset syntyivät vasta 1800-luvulla ja koventuivat 1830- ja 1840-luvun vaihteesta lähtien koko ajan vuosisadan viimeisille vuosikymmenille asti.

4.4.4. Kyläasetusten muut yhteiskunnalliset säädökset

Vuoden 1742 kyläjärjestysohje ja useimmat pohjalaiset kyläasetukset olivat syntyneet kyläyhteisön maatalousongelmien pohjalta, joten niiden näkökulma oli alun pitäen varsin kapea-alainen. Ehkä tästä suppeudesta juuri johtui, että taloudellisten ja järjestyspykälien lisäksi kyläasetuksissa vain poikkeuksellisesti puututtiin muuhun yhteiskunnan toimintaan. Useimmissa kyläasetuksissa ei esim. köyhäinhoitoon tai alkavaan opetustoimintaan kiinnitetty lainkaan huomiota:

¹⁸³ Lampola 1937, s. 202–203 ja 213–214 sekä Laukkonen 1966, s. 219–224.

Varsinaisista kyläasetuksista ainoastaan Kälviän vuoden 1816 asetuksessa on yksi terveydenhoitoon liittynyt sääntö. Siinä määrättiin kaikki ”rupulia pitämättömät lapset” välittömästi käytettäväksi ”Rupuli-Istuttajan tykönä”. Jos rokotuksessa ilmeni vastahakoisuutta, uhattiin vanhempia 48 kopeekan sakolla (§ 36). Tornion kihlakunnan kyläasetusehdotuksen mukaan kylänvoudin tehtäviin niin ikään kuului rokotusten lisääminen, mutta myös tarttuvista taudeista ilmoittaminen sekä itsemurhien estäminen (§ 8). Kyläjärjestysten ”rupulipykälät” kuvastivat mahdollisesti sitä tarmokasta rokonistutustyötä, jota Anders Chydenius oli Kokkolan seudulla suorittanut. Hänen ansiotaan paljolti oli, että Pohjanmaalla rokonistutus oli jo 1780-luvulle tultaessa ratkaisevasti paremmalla kannalla kuin missään muualla Suomessa.¹⁸⁴ Terveydenhuollon alaan on luettava myös se Kauhajoen vuoden 1884 kyläasetusehdotuksen pykälä, joka määräsi 20 markan sakon jokaiselle, joka jätti kuolleen eläimen raadon maahan hautaamatta (§ 8).

Köyhäinhoidosta, niin keskeistä kuin se 1800-luvun pitäjänkokousten toiminnalle oli, antoi ohjeita vain kolme Oulun läänin kyläasetusehdotusta. Tornion kihlakunnan kyläasetuksen mukaan kylänvoudin valvontaan kuului huolenpito ruotuvaivaisille annettavasta ylläpidosta, samalla kun hänen oli pyrittävä torjumaan myös kerjäämistä (§ 5). Salon kihlakunnan sekä Oulun ja Kajaanin läänin kyläasetusehdotukset määräisivät kylänvoudin (oltermannin) lautamiehineen katsomaan tarkasti, että kylän köyhistä pidettiin huolta ja että kirkkoraatien määräämät ruodut elättivät heitä. Velvollisuutensa laiminlyönyttä uhattiin sakoilla. Kylänvanhinten oli lisäksi estettävä mahdollisuuksiensa mukaan toisten pitäjien kerjäläisten ylläpito omassa kylässä sekä heidän kiertämisensä (§ 15).

Kokonaisuutena varsinaisten pohjalaisten kyläasetusten aihepiiri pysyi vakiintuneena, sillä se ei muuttunut juuri lainkaan kylähallinnon toiminta-aikana. Ainoastaan muutamat Oulun läänin kyläasetusehdotukset saattoivat sivuta yhteiskunnan muita toimintoja, mutta niidenkin poikkeamat perinteisestä käytännöstä olivat vähäisiä.

4.5. Pohjalaiset kyläasetukset aikansa sääty-yhteiskunnan kuvastajina

Kyläjärjestysohje oli syntynyt vapaudenajan maatalouspolitiikan seurauksena. Verrat- taessa Pohjanmaan varsinaisia kyläasetuksia kyläjärjestysohjeeseen havaitaan heti, että taloudelliset kysymykset olivat niissä Lapuan vuoden 1843 kyläasetukseen saakka etualalla. Kyläasetusten taloudelliset säädökset muuttuivat suhteellisen vähän: vain yhteismaiden käyttöä ja yhteisiä töitä säännöstelevien pykäliden osuus vähentyi, ja niiden tilalle tulivat uudet ajankohtaiset kysymykset kuten entistä tarkemmat määräykset metsänkäytöstä ja paloturvallisuudesta. Tarkennetut säädökset osoittavat, että kyläkohtainen valvonta talousasioissa nähtiin 1800-luvullakin tarpeellisena, varsinkin kun pitäjähallinnon mahdollisuudet olivat rajoitetut.

Taloudellisten määräysten näkökulma lähti maatalouden parantamisesta käsin, joten kyläasetukset korostivat maataloutta harjoittavien merkitystä. Tällöin tilattomat kuten palkolliset, torpparit ja itselliset joko jäivät kyläasetuksissa miltei käsittelemättä tai heidät nähtiin vain välttämättömänä apuna maatalouden tilan kohentamisessa. Kyläasetus-

¹⁸⁴ Soininen Gunnar 1935, s. 305–306.

ten lähtökohta oli patriarkaalinen: talojen isännät olivat vastuussa talonväkensä ja alustalaistensa sekä toimeentulosta että edesottamuksista.

Vaikka kyläasetusten taloudelliset pykälät soveltuivat yhä parempiin tuloksiin pyrkivien talollisten etuihin, olivat kyläasetukset silti pääosiltaan säätyläisten ja etenkin pappien laatimia ja käytäntöön saattamia. Tärkeänä syynä säätyläisten kyläasetuksia kohtaan tuntemaan mielenkiintoon oli luultavasti se, että heidän keskuudessaan voimistui 1800-luvun alussa maatalouden kehittämisharrastus sekä pyrkimys olla esikuvana pitäjänsä talonpojille. Tätä edellytti myös Ilmajoen maamiesseuran ohjelma.¹⁸⁵

Toisaalta säätyläiset saattoivat myös omien hyötynäkökohtiensa vuoksi toimia kiinteän kylähallinnon hyväksi ja luoda yhteistoimintajärjestelmää talonpoikien kanssa. Niinpä riidaton huolenpito aidoista, vaikka kysymys ei olisi ollut yhteisaitauksistakaan, oli omiaan helpottamaan suurten tilojen järkipiperäistä viljelemistä ja suunnittelua. Myös oijen kunnossapidossa ja uusien rakentamisessa oli joustava yhteistyö – etenkin kun otetaan huomioon Pohjanmaan alavat maat – monesti säätyläisille suorastaan välttämätöntä. Olipa yhteistyön vaillinaisuus ainakin Ilmajoella ennen kyläasetuksen hyväksymistä jo aiheuttanut hankaluuksia. Ilmajoen säätyläisviljelijät olivat nimittäin ryhtyneet 1700-luvun lopussa suuriin soiden kuivatushankkeisiin ja kohdanneet tällöin talonpoikien taholta sellaista vastustusta, että heidät oli vain vaivoin saatu ottamaan osaa ojitus- ja viljelystöihin.¹⁸⁶

Kyläkokouksissa, joissa säätyläisillä oli luonnollisesti suuri vaikutusvalta, heillä oli mahdollisuus saada vastahakoiset talonpojat taipumaan tahtoonsa ja välillisin keinoin pakottaa niskuroivat tarpeellisiin uudistuksiin. Ei liene sattuma, että useimmissa pohjalaisissa kyläasetuksissa säilyi kyläjärjestysohjeen 26. pykälä, jolla kyläläiset voitiin pakottaa sakon uhalla hyödyllisiin uudistuksiin, vaikka vain yksi olisi uudistusta kannattanut ja muut olisivat olleet sitä vastaan.

Yleiset järjestyssäännöt syntyivät miltei samanaikaisesti kyläjärjestysten käyttöön oton kanssa. Aluksi kurisäännöt Lapuaa lukuun ottamatta olivat erillään oltermannilaitoksesta, mutta 1800-luvun alussa oltermanneille uskottiin entistä keskeisempi osuus järjestyksen palauttamisessa. Kyrönmaan pitäjät ja Järviseutu jäivät käyttäytymiskysymyksissä erillissäädösten varaan, mutta Ilmajoella ja Lapualla järjestyksimääräykset yhdistettiin kyläasetuksiin. Näiden esimerkkien mukaan laadittiin vielä 1800-luvun lopulla uusia poliisisääntöjä, joita kutsuttiin kyläjärjestyksiksi, mutta jotka jo olivat kovin etäällä alkuperäisestä kylähallinnosta.

Järjestyssäännöt olivat papiston ja virkavallan yhteisiä aikaansaannoksia, mutta ne eivät olleet ristiriidassa myöskään talonpoikien etujen kanssa. Järjestyksimääräysten vaikutuksesta oltermannilaitos sai aikaisempaa virkavaltaisemman luonteen, ja lopulta kylähallinto tehtiin kurikysymyksissä suorastaan virkavallan välikappaleeksi ja samalla vastuulliseksi tehtäviensä hoidosta. Kyläläisten itsehallintoa järjestyssäännöt tietenkin rajoittivat, koska ylhäältä päin asetettiin oltermannilaitokselle tiukkoja toimintamuotoja. Samalla korostui toisaalta virkamieskuntaa edustaneitten säätyläisten ja toisaalta rahvaan välinen kaksijakoisuus, jossa säätyläiset ja virkavalta esittivät johtavaa osaa. Kuitenkin järjestyssäännöt olivat luonteeltaan sellaisia, että niiden kohteiksi joutuivat ennen kaikkea nuoret ja palkolliset, joiden oli määrä alistua viranomaisten sekä vanhempien tai isäntäväen pikkutarkkaan valvontaan ja holhoukseen.

¹⁸⁵ Liakka 1903, s. 1.

¹⁸⁶ Liakka 1903, s. 3–8.

5. KYLÄASETUSTEN JA JÄRJESTYSSÄÄNTÖJEN SOVELTAMINEN

5.1. Oltermannilaitoksen toimintajärjestelmä

5.1.1. Oltermanninlääni eli -piiri

Vuoden 1742 kyläjärjestysohje vahvisti sen jo Ruotsin maakuntalakien periaatteen, että kylä käsitettiin omaksi hallinnolliseksi ja oikeudelliseksi yksiköksi. Pohjalaisten kyläyhteisöjen merkitys kasvoi näin kyläasetusten myötä. Kylähallintoyksikön nimityksenä käytettiin Pohjanmaalla useimmiten oltermanninlääniniä (län) tai piiriä (district),¹ joskus harvoin oltermanninruotua (rote).² Ilmajoella tunnettiin myös nimitykset oltermannikunta ja kylätuomaripiiri.³

Kun kyläjärjestysohje ei tarkemmin määritellyt oltermannilaitoksen hallintoaluetta, asetuksessa mainittu kylä sai Pohjanmaalla erilaisia tulkintoja. Yhtenä oltermanninläänin aluevaihtoehtona saattoi tulla kysymykseen jakokunta, jonka piirissä metsät ja niityt ennen isoajakoa voivat olla yhteisiä. Ylistarossa kaksi Kyrönjoen toisistaan erottamaa jakokuntaa Kaukola ja Topparla muodostivat aluksi omat oltermanninlääninsä. Toisaalta jakokuntien suuri koko oli osaltaan estämässä kiinteätä kyläkeskistä yhteistoimintaa, joten niiden mahdollisuudet toimia oltermanninläänineinä asutuksen tihtyessä heikentyivät. Niinpä sekä Topparla että Kaukola jaettiin 1815 molemmat viideksi oltermanninlääniksi.⁴ Kyrönmaan muissa pitäjissä Isossakyrössä, Laihialla ja Vähässäkyrössä oltermannilaitos lienee itse luonut itselleen toimintapiirit. Esimerkiksi Isonkyrön kaikki 12 oltermanninlääniniä olivat todennäköisesti jo 1700-luvun perua, ja ne säilyivät muuttumattomina koko 1800-luvun.⁵

Lapuan ja Härmän ensimmäiset oltermanninläänit syntyivät pitäjien kyläasetuksia hyväksyttyä 1769–70. Lapuulle tuli 5 oltermanninlääniniä ja Härmään 3.⁶ Järviseudun varhaisimmista oltermanninläänineistä ei ole paljon tietoja säilynyt, mutta mahdollisesti kylähallinto on Järviseudullakin muodostanut itse toimintapiirinsä. Ainakin Pietarsaaren pitäjänkokous velvoitti 1797 oltermannit kunkin ”piirissään” pitämään vuosittaisia palosyynejä.⁷

Kun pitäjänkokoukset 1700-luvun lopusta lähtien alkoivat yhä enemmän puuttua oltermannilaitoksen toimintaan, ne määräisivät myös oltermanninpiirien rajoja. Ilmajoen pitäjänkokous jakoi 1805 suurpitäjän oltermanninläänineihin, joita 1813 oli 23.⁸ Vastaavanlaisen jaon toteuttivat Kuortaneen pitäjänkokous 1810 ja Alavuden kirkonkokous 1811. Kuortaneelle perustettiin 8 oltermanninlääniniä ja Alavudelle 12.⁹ Mainittujen

¹ Esim. Alavuden ka, Kuortaneen pit.kok.pk. 7.4. 1810, OMA, Oulun lääninkonttorin ark., kuvernöörin päätös 30.12. 1835, Siikajoen palopäätös, Kurikan kunn.ark., kuntakok.pk. 24.9. 1877 sekä Ranta-Knuutila 1956, s. 41.

² VMA, Isonkyrön ka, pit.kok.pk. 29.1. 1815.

³ Numminen 1958, s. 285.

⁴ VMA, Isonkyrön ka, pit.kok.pk. 29.1. 1815 sekä Ranta-Knuutila 1956, s. 41–42.

⁵ Ranta-Knuutila 1956, s. 41–43.

⁶ Lapuan kyläasetus 1769 § 1 ja Härmän kyläasetus 1770 § 1.

⁷ VA, Keski-Pohjanmaa KOa 25, Pietarsaaren käräjät. 27.3. 1798 § 3. Pykälä sisältää otteen Pietarsaaren pitäjänkokouksen pöytäkirjasta 17.12. 1797.

⁸ VMA, Ilmajoen ka, Ilmajoen kirkonkylän kyläkok.pk. 4.6. 1813 sekä Liakka 1903, s. 101. Ilmajoen pitäjänkokouksen pöytäkirjat vuodelta 1805 eivät ole tallessa.

⁹ Alavuden ka, Kuortaneen pit.kok.pk. 7.4. 1810 sekä Alavuden kirkonkok.pk. 21.4. 1811. Ks. myös Klemetti 1932, s. 209 sekä Kojonen 1963, s. 451–452.

oltermanninläänien muodostamisperusteet eivät ole selvillä, mutta ainakin Alavuden oltermannien piiriluetelo vastasi likimain köyhäinhuollon alalle vakiintunutta piirijakoa. Useaan alavutelaiseen oltermanninpiiriin kuului taloja niin laajalta alueelta, ettei kyläjärjestys ole sanottavasti voinut lisätä piirien sisäistä yhteistoimintaa.¹⁰

Kun Kyrönmaassa, Ilmajoella ja Kuortaneella sekä luultavasti pääosin Järviseudulla kylähallinto otti tai sille otettiin omat hallintoalueet, menettely osaltaan todisti oltermannilaitoksen riippumattomuutta muista hallintoyksiköistä. Oltermanninpiiri muodostui tavallisesti suuresta tai keskikokoisesta kylästä, mutta toisinaan myös pari lähellä sijainnutta pientä kylää saattoi olla samana lääninä. Isossakyrössä Kylkkälän ja Ritaalan kylillä oli yhteinen oltermanni, samoin Yryselän ja Palhojaisten, Laurolan ja Ulvilan sekä Hevonkosken ja Ikolan kylillä. Loput kahdeksan oltermanninläänää käsittivät ainoastaan yhden kylän.¹¹

Suurimmassa osassa suomenkielistä Pohjanmaata vakiintui 1800-luvulla oltermanninpiiriin alueeksi kinkerikunta. Varhaisin tieto on Kälviältä vuodelta 1789, jolloin pitäjänkokous valitsi oltermannit 9 kinkerikuntaan.¹² Vuonna 1816 käyttöön otettu Kälviän kyläjärjestys on suomenkielisen Pohjanmaan asetuksista ainoa, joka määritteli kylän kinkerikunnaksi.¹³

Mahdollisesti Kälviän esimerkki vaikutti siihen, että koko Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa omaksui kinkerikuntajaon oltermannilaitoksen hallintoyksiköksi. Vetelissä, Kaustisella, Perhossa ja Halsualla aloitettiin oltermannien valinta kinkerikunnittain 1810-luvulla, ja sama jako säilyi kylähallinnon toiminta-alueena myös vuosisadan lopulla, jolloin oltermannien valinta oli Kaustisella ja Halsualla siirtynyt kuntakokoukselle.¹⁴ Lohtajan oltermannit valittiin kinkerikunnittain 1816,¹⁵ ja käytäntö jatkui suurpitäjässä kuntakokouskaudella.¹⁶ Kaikki Pohjois-Pohjanmaan paloapuoltermannit oli valittava kinkerikunnittain, ja niin myös käytännössä meneteltiin.¹⁷

Oltermannien valinta kinkerikunnittain otettiin käyttöön 1800-luvulla osaksi myös suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla. Kun Lapuan hallitussääntö ja kylänasetus astui 1844 voimaan, pitäjänkokous valitsi kylänpäällysmiehet ja apumiehet kaikkiin kinkerikuntiin, ja heidän valintansa jatkui samalla tavoin myöhemminkin.¹⁸ Alavuden ja Korttesjärven kuntakokoukset käyttivät kinkerikuntajakoa oltermannien toiminta-alueena 1870-luvulta alkaen.¹⁹ Myös niissä pitäjissä, joissa oltermanninläänenejä ei tietoisesti muodostettu kinkerikuntien pohjalta, näiden rajat saattoivat silti osua yksiin. Kauhajoelta vuodelta 1894 peräisin olevasta kylänkapulasta on luettavissa, että se on ollut käytössä Harjan kinkerikunnassa.²⁰

Oltermanninläänien ja kinkeripiirien sulautuminen samaksi hallinnolliseksi kokonaisuudeksi osoitti niiden läheistä hallinnollista suhdetta. Tavallaan tällainen järjestely oli

¹⁰ Kojonen 1963, s. 451–452.

¹¹ Ranta-Knuuttila 1956, s. 41–42.

¹² Kälviän ka, pit.kok.pk. 6.12. 1789.

¹³ Kälviän kyläjärjestys 1816 § 1.

¹⁴ Vetelin, Kaustisen ja Perhon ka:t, kinkeripöytäkirjat sekä Kaustisen kunn.ark., kuntakok.pk. 1892–1897 ja Halsuan kunn. ark., kuntakok.pk. 1876–1888.

¹⁵ Lohtajan ka, pit.kok.pk. 23.9. 1816.

¹⁶ Toholammin kunn.ark., Toholammin kunnallistautakunnan pk. 30.4. 1876 ja Lestijärven kuntakok.pk. 18.12. 1883 sekä Lohtajan kunn.ark., kuntakok.pk. 11.11. 1895.

¹⁷ Ks. aikaisemmin luku 3.2.3.

¹⁸ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 9.4. 1844 ja 20.5. 1856 sekä Kauhavan ka, Kauhavan, Ylihärmän ja Alahärmän kinkeripk:t 1859–1868, Alahärmän kunn.ark., kuntakok.pk. 22.10. 1869 sekä Kauhavan kunn.ark., kuntakok.pk. 21.12. 1896.

¹⁹ Alavuden kaup.ark., kuntakok.pk. 1873–1908. Korttesjärven kunn. ark., kuntakok.pk. 1874–1911.

²⁰ Säilytyspaikka: Kauhajoen museo.

luonnollista, sillä kinkerikunta muodosti jo vanhastaan oman hallinnollisen alayksikön, jonka asukkaat voivat esiintyä yhteisesti pitäjänkokouksissa.²¹ Niissä pitäjissä, joissa oltermannipiiri ja kinkerikunta käsittivät saman alueen, maallinen ja kirkollinen itsehallinto lähenyivät toisiaan ja säilyttivät keskinäisen vuorovaikutuksensa vielä senkin jälkeen, kun kunta ja seurakunta vuoden 1865 kunnallishallintoasetuksella erotettiin toisistaan. Kinkerikunta oltermannilaitoksen toimintayksikkönä oli koko suomenkielisen Pohjanmaan huomioon ottaen yleistä, joskin kylähallinnon valta-alueella Etelä-Pohjanmaalla harvinaisempaa kuin maakunnan pohjoisosissa.

Taloluvultaan oltermannipiirit olivat erikokoisia. Alavuden oltermannipiirien taloluku vaihteli 1810-luvun alussa 7 ja 26 talon välillä.²² Ylistarossa, jossa oltermanninläänejä jaettiin pitkin 1800-lukua, oli vuosisadan lopussa keskimäärin 15–20 taloa, jotka käsittivät 5–10 manttaalinumeroa.²³ Samoihin aikoihin Jurvan kahden pienen Kentan ja Tupen kylien yhteisessä oltermanninläänissä oli vain kymmenkunta taloa.²⁴

Oltermanninläänien asukasluvuista on saatavissa ainoastaan laskennallisia hajajärjestelmiä. Jos oletetaan, että Suur-Ilmajoella oli 1805 yhtä monta oltermannikuntaa kuin 1813 eli 23, muodostui niiden keskimääräiseksi asukaslukuksi 392 henkeä. Kurikan 5 oltermanninläänin keskiväkiluku nousi tällöin runsaaseen 240 henkeen, kun taas Seinäjoen ainoassa piirissä oli 550 asukasta.²⁵ Vuosisadan loppua kohden Kurikan ja Seinäjoen oltermanninläänien asukasluku kohosi ja oli 1880 Kurikan 8 läänissä keskimäärin lähes 760 henkeä ja Seinäjoen 2 piirissä peräti 1160 asukasta.²⁶ Isonkyrön ja Ylistaron 14 oltermanninläänissä oli 1805 keskimäärin noin 560 asukasta. Kun Ylistaron oltermanninläänien luku lisääntyi 1815 10:ksi, on arvioitavissa, että Isonkyrön ja Ylistaron piirien keskiväkiluku alentui suunnilleen samalle tasolle kuin Ilmajoella. Suur-Isonkyrön piirien väkiluvun kasvu ei kuitenkaan ollut niin nopeaa kuin Kurikassa ja Seinäjoella. Vuonna 1880 kummankin pitäjän oltermanninläänien yhteinen keskiväkiluku oli vain 520 henkeä (Isossakyrössä 547 ja Ylistarossa 500).²⁷

Lapuan seudun oltermannipiirien keskiväkilukutiedot on saatavissa vuodelta 1850. Suurpitäjän 31 piirissä oli tällöin keskimäärin 515 asukasta. Pitäjän eri osien välillä oli kuitenkin varsin suuria eroja. Alahärmän oltermanninläänien keskiväkiluku oli 624, Nurmon 607, Lapuan 520, Ylihärmän 500, mutta Kauhavan ainoastaan 456.²⁸ Kauhavan piirien väkiluku keskimääräisesti vain alentui, sillä 1880 se oli vähän yli 400 henkeä.²⁹ Myös Ylihärmän oltermannipiirien keskiväkiluku vähentyi vuoteen 1880 mennessä 475 henkeen.³⁰ Suur-Lapuan muiden osien kinkeripiireistä ei ole varmoja tietoja vuodelta

²¹ Aaltönen 1934/1, s. 259–260.

²² Alavuden ka, Alavuden kirkonkok.p.k. 21.4. 1811. Ks. myös Kojonen 1963, s. 451–452.

²³ Ranta-Knuutila 1956, s. 44.

²⁴ Kallio 1961, s. 5.

²⁵ Vuoden 1805 väkilukutiedot on saatu Alaselta (ks. Alanen 1948, s. 338) sekä vuoden 1880 tiedot virallisesta tilastosta (ks. Suomenmaan tilastollinen vuosikirja 1884, s. 8–9). Näihin lähteisiin ei tässä luvussa enää viitata. Suur-Ilmajoen vuoden 1805 väkiluvusta (10851 asukasta) on vähennetty Alavuden väkiluku, joten Ilmajoella oli tällöin 9025 asukasta. Ks. myös Rinta-Tassi 1980, s. 372.

²⁶ Kurikan asukasluku 1880 6068 henkeä ja Seinäjoen 2321. Ks. myös Kurikan kaup.ark., kuntakok.p.k. 27.9. 1880 sekä Alanen 1970, s. 533.

²⁷ Isonkyrön asukasluku 1880 6575 ja Ylistaron 8495 henkeä. Oltermanninläänejä Isossakyrössä 12 ja Ylistarossa 17. Ks. Ranta-Knuutila 1956, s. 41–44.

²⁸ VMA, Lapuan ka, pit.kok.p.k. 2.4. 1850 sekä VA, mf. VÄ 96, 131, 155, 159, ja 160. Alahärmän väkiluku 1872 henkeä ja oltermanninläänejä 3, Ylihärmän 2002 ja läänejä 1, Kauhavan 4566 ja 10 piiriä, Lapuan 5715 ja 11 läänin ja Nurmon 1821 ja 3 läänin. Suurpitäjän koko asukasluku 15976 henkeä.

²⁹ Kauhavalla oli 1884 16 oltermanninläänin (1865 15) sekä asukasluku 1880 6560 henkeä. Ks. VMA, Kauhavan ka, lukukinkeripöytäkirjat sekä Kauhavan kunn. ark., kuntakok.p.k. 15.12. 1884.

³⁰ Ylihärmän asukasluku 1880 2849 ja oltermanninläänejä 6. Ks. Ylihärmän kunn.ark., kuntakok. pk. 19.4. 1880.

1880. Alahärmässä piirejä oli kuitenkin enintään 9, joten niiden keskiväkiluku kohosi vähintään 530 henkeen, mutta luultavasti korkeammallekin.³¹

Isonkyrön, Ilmajokeen ja Lapuaan verrattuna Kuortaneen alueen sekä Järvisuon oltermanninläänien keskimääräiset asukasluvut olivat selvästi alhaisempia. 1810-luvun puolivälissä oli Alavuden 12 piirin keskiväkiluku vain 136 henkeä, mutta Kuortaneen arviolta kaksi kertaa suurempi.³² Vuoteen 1880 mennessä oli Alavuden oltermanninpiirien keskiväkiluku noussut 317 henkeen.³³ Samansuuruisia olivat muutamien Järvisuon pitäjien oltermanninläänien keskiväkiluvut 1880. Evijärven 12 piirissä oli tällöin keskimäärin 290, Vimpelin 7:ssä 320 ja Korttesjärven 9:ssä 337 asukasta.³⁴

Keski-Pohjanmaalla Kälviän 9 piirissä oli 1790 keskimäärin 250 asukasta.³⁵ Kun Suur-Lohtajalla toteutettiin 1816 jako 20 oltermanninläänin, niiden keskiväkiluku oli 336 henkeä.³⁶ Kokkolan pitäjän yläosassa keskiväkiluvut olivat 1820 alhaisempia, Vetelin 9 piirissä 198, Kaustisen 9:ssä 192, mutta Perhon 7 kinkerikunnassa vain 68 henkeä.³⁷ Vuonna 1880 Vetelin piirien keskiväkiluku oli 165 ja Halsuan 240 henkeä.³⁸ Lestijärven ainoassa oltermanninläänissä oli 1816 runsaat 240 henkeä, kun taas 1880-luvun alussa 4 piirin keskiväkiluku oli enää 175:n paikkeilla.³⁹

Pohjois-Pohjanmaalla Limingan, Tyrnävän ja Temmeksen 12 oltermanninpiirissä oli 1840 keskimäärin 464 asukasta, mutta Temmeksen 4 kinkerikunnassa 1860 vain 292.⁴⁰ Siikajoen 5 oltermanninpiirissä oli 1840 keskimäärin 230, kun taas Oulun 4 piirissä 1855 527 asukasta.⁴¹ Kempeleen 2 kinkerikunnan keskiväkiluku kohosi 1860 484 asukkaaseen.⁴²

Vaikka oltermanninläänien väkiluvusta ei ole tarkkoja tietoja saatavissa, voi laskennallisista keskiarvoväkiluvuista päätellä, että maakunnan rintapitäjien oltermanninläänit olivat väkiluvultaan tavallisesti suurempia kuin syrjäseutujen kylähallintopiirit. Ilmajoen, Isonkyrön ja Lapuan suurpitäjien oltermanninläänien keskiväkiluvut olivat yleensä 400–600 henkeä ja paikoin enemmänkin, ja lähes samoihin lukemiin voitiin päästä myös Pohjois-Pohjanmaan keskuseuduilla. Kuortaneella, Järvisuodulla ja Keski-Pohjanmaalla keskiväkiluku oli 300:n paikkeilla, syrjäseuduilla senkin alle.

³¹ Alahärmän oltermanninläänien luku 1897 oli 9 (1865 5) ja pitäjän väkiluku 1880 4799 henkeä. VMA, Kauhavan ka, lukukinkeripöytäkirjat sekä Alahärmän kunn.ark., kuntakok.p. 27.9. 1897.

³² Alavuden väkiluku 1815 oli 1633 henkeä ja Kuortaneen 1805 2258. Ks. Kojonen 1963, s. 154.

³³ Alavuden asukasluvu 1880 6032 henkeä ja oltermanninpiirejä 19. Alavuden kaup.ark., kuntakok.p. 4.10. 1880.

³⁴ Evijärven asukasluvu 1880 3479, Vimpelin 2236 ja Korttesjärven 3035 henkeä. Evijärven kunn.ark., kuntakok.p. 22.3. 1880, Vimpelin kunn.ark., kuntakok.p. 4.4. 1880 ja Korttesjärven kunn.ark., kuntakok.p. 25.9. 1880.

³⁵ Kälviän asukasluvu 1790 2248 henkeä. Kälviän ka, pit.kok.p. 6.12. 1789 sekä vuoden 1790 väkilukutaulukot.

³⁶ Lohtajan suurpitäjän väkiluku 1815 6703 henkeä. Lohtajan ka, pit.kok.p. 23.9. 1816 sekä vuoden 1815 väkilukutaulukot.

³⁷ Vetelissä oli 1820 1781, Kaustisella 1730 ja Perhossa 473 asukasta. Vetelin, Kaustisen ja Perhon ka, lukukinkeripk:t 1820 sekä Virrankoski 1961, s. 319.

³⁸ Vetelin asukasluvu 1880 2804 henkeä ja oltermanninpiirejä 17. Halsuan asukasluvu 961 ja kinkeripiirejä 4. Vetelin ka, kinkeripöytäkirjat 1880 sekä Halsuan kunn.ark., kuntakok.p. 5.4. 1880.

³⁹ Lestijärven asukasluvu 1815 240 henkeä ja 1880 699 henkeä. Ks. myös Lohtajan ka, pit.kok.p. 23.9. 1816 sekä Toholammin kunn.ark., Lestijärven kuntakok.p. 18.12. 1883.

⁴⁰ Limingan, Tyrnävän ja Temmeksen asukasluvu 1840 5572 henkeä ja Temmeksen 1860 1166. Ks. Limingan, Tyrnävän ja Temmeksen väkilukutaulukot OMA:ssa sekä Limingan pit.kok.p. maaliskuu 1840 ja Temmeksen kinkeripk. 1860.

⁴¹ Siikajoen asukasluvu 1840 1151 henkeä. Ks. OMA, Siikajoen kirkonarkiston väkilukutaulukot sekä pit.kok.p. 20.5. 1839 ja 16.5. 1842. Oulun pitäjän asukasluvu 1855 2109 henkeä. Ks. OMA, Oulun kirkonarkiston väkilukutaulukot sekä kinkeripk:t 1855.

⁴² Kempeleen väkiluku 1860 969 henkeä. OMA, Kempeleen ka, väkilukutaulukot 1860 sekä kinkeripöytäkirja 1859.

Väkiluvun kasvaessa oltermannipiirejä jaettiin, mikä osoittaa, että koko ajan pyrittiin tarkoituksenmukaisesti hallintoalueisiin. Oltermanninläänien jakoihin lienee vaikuttanut kylänvanhinten palotarkastusvelvollisuus, johon 1800-luvulla kiinnitettiin yhä suurempaa huomiota.⁴³ Toisaalta jakoihin vaikuttivat myös kirkolliset syyt, koska kinkerikunta oli usein myös oltermannihallinnon toiminta-alueena.

5.1.2. Oltermannien ja lautamiesten valitseminen

Oltermannit ja näiden apulaiset lautamiehet olivat kylähallinnon keskeisiä luottamushenkilöitä, jotka panivat toimeen kyläkokouksen päätökset, suorittivat erilaisia tarkastuksia, valvoivat kylän järjestystä sekä muodostivat kylänoikeuden. Oltermanni säilytti luonaan kylän hallintovälineitä, oltermanninsauvaa tai kylänkapulaa sekä kylänarkkua arkistoiheen, mikäli sellainen kylässä oli. Oltermannin lautamiehiä oli yleensä kaksi, ja vain poikkeuksellisesti kuten Vähänkyrön Mullolan kylässä kylähallinnon tiedetään toimineen ilman lautamiehiä.⁴⁴

Oltermanni ja lautamiehet piti kyläjärjestysohjeen mukaan valita kyläkokouksessa. Kuitenkin jo 1700-luvulla syntyi käytäntö, että oltermanni ja lautamiehet saivat virkansa ilman erityistä väalial siten, että toimi siirtyi tiettyssä järjestyksessä talosta toiseen. Kurikasta on jo vuodelta 1762 tieto, että kukin talonpoika oli vuorotellen (tourwis) oltermannina ja että virka vaihtui vappuna.⁴⁵ Kälviällä 1789 suorastaan päätettiin, että isännät toimivat vuorotellen kylänvanhimpina.⁴⁶ Vähässäkyrössä virka kulki kiertojärjestyksessä vielä 1800- ja 1900-luvun vaihteessa siten, että toisena lautamiehenä oli se, josta seuraavana vuonna tuli oltermanni, ja toisena lautamiehenä edellisen vuoden oltermanni.⁴⁷ Myös Jurvassa isännät lienevät olleet kylähallinnon tehtävissä kiertojärjestyksen mukaisesti, sillä Sarvijoen kyläkokouksen pöytäkirjassa vuonna 1876 sanotaan:⁴⁸

”Ja met nimitetyt suostuimme yksimielisesti, että olla vuoronsa kukin oltermannina –”

Oltermannien ja lautamiesten vuorottainen kiertojärjestys oli käytännössä Lohtajalla samanlainen kuin Vähässäkyrössä. Oltermannien ja lautamiesten vaaleja ei siten tarvinnut suorittaa, kun toimet kiersivät läpi koko kinkerin. Missä talot eivät sijainneet jokivarressa, oltermannin toimi kiersi ympyrää kinkerikunnassa.⁴⁹

Oltermannin viran vaihtumista vuorottaisen kiertojärjestyksen mukaan esiintyi suomenkielisellä Pohjanmaalla kahdella sellaisella erillisellä alueella, jonka kummankin kylähallintoperinne ulottui 1700-luvulle asti. Kun lisäksi ruotsinkielisellä Pohjanmaalla kiertojärjestelmä oli yleinen,⁵⁰ niin se ehkä osoittaa näiden pitäjien kylähallinnon tiettyä vanhakantaista perinnettä. Sitä paitsi samanlainen järjestelmä on voinut olla käytössä myös Isossakyrössä, Lapualla ja Järviseudulla, joiden oltermannien valintaperiaatteista ei ole tietoja 1700-luvulta.

⁴³ Ranta-Knuutila 1956, s. 44.

⁴⁴ Virtanen 1933, s. 52.

⁴⁵ VMK, Kurikka 2¹², Charte beskrifningar öfwer Curicka Capell.

⁴⁶ Kälviän ka, pit.kok.pk. 6.12. 1789.

⁴⁷ Virtanen 1933, s. 49–52.

⁴⁸ Jurva-Seuran ark., Sarvijoen kyläkok.pk. 2.8. 1876 sekä Kallio 1961, s. 6.

⁴⁹ Luukko 1938, s. 27.

⁵⁰ Åbo Underrättelser 31.10. 1877 sekä Nikander 1910, s. 168.

Uudet painetut 1800-luvun kyläasetukset, erityisesti Ilmajoen vuoden 1805 asetus, yleistivät oltermannin ja lautamiesten säännöllisen valinnan kyläkokouksissa ainakin Ilmajoella ja Iossakyrössä,⁵¹ mutta mahdollisesti muissakin pitäjissä, joihin Ilmajoen kyläasetukset levisivät. Ilmajoen maamiesseuran jäsenet toimivat puheenjohtajina kyläkokouksissa 1805 ensimmäisiä oltermanneja valittaessa.⁵² Niissä kylissä, joissa kyläkokouksista pidettiin pöytäkirjaa, oltermannien valinnasta tehtiin asianmukaiset merkinnät esim. seuraavasti:⁵³

”Ensi tulewaksi kolmeksi wuodeksi walittiin oltermannin virkaan tähän kirkonkylän talollinen Isac Hannuksela ja lautamiehiksi Mikki Laurosela ja Samuel Hannuksela.”

Kyläkokouksissa ei oltermannille tai lautamiehille valittu varajäseniä, minkä vuoksi jouduttiin suorittamaan uusi vaali, mikäli valittu syystä tai toisesta estyi hoitamasta tehtävänsä. Kurikan kirkonkylän kyläkokouksessa 1849 sattui tällainen uudelleevalinta.⁵⁴

”Johan Keski jyrä edestuli valituxen kans että hän on niin kivullonen ja huanon Riaanen ettei hän jaxa Kävellä niis wiraan toimituxi kun hänen wirkahansa waati niin päätetti että hän on wapa Lautamiehen wirasta että Isac Rinta Kurika tuli pantawaxi johan Keski jyrän siahän alkain tästä päiwästä.”

Mikäli oltermanni tai lautamies itse oli asianosainen, hänet katsottiin jääviksi, ja tilalle valittiin toinen. Näin menetettiin Jalasjärven Luopajärvellä muuatta järvi-aita- ja rajaosa-asiaa käsiteltäessä 1864.⁵⁵

”Jääwin alaisuuden tähden, Kylän Lautamiehen, Tuomas Luopajärwen siaan tuli valituksi Taloon Isäntä Gabriel Johanpoika Perälä, ja esille otettiin (Kylän Kokoukses Sinä 4 päivänä joulukuuta 1863) ylöslykäyty järvi aidan ja Raja ojan asia, § 2).”

Pitäjän- tai kirkonkokous valitsi joko oltermannilaitoksen alkuvaiheessa tai uuden kyläasetuksen käytäntöönnoton yhteydessä toisinaan tilapäisesti kyläoltermannit ja lautamiehet. Näin oli menetelty jo 1700-luvun puolella Laihialla (1753), Härmässä (1770) ja Kälviällä (1789)⁵⁶ sekä 1800-luvulla Kurikassa (1809), Kuortaneella (1810), Kauhajoella (1813), Lohtajalla (1816), Evijärvellä (1822) sekä Siikajoella (1837–42).⁵⁷ Lapuan vuoden 1843 hallitussääntö määräsi kyläpäälysmiehet valittaviksi pitäjänkokouksessa, joka nimitti heidät 1844–1856.⁵⁸ Järviseudulla Vimpelin kappelikokous valitsi oltermanneja 1847–1865.⁵⁹

Oltermannien valinnan siirtyminen pitäjän- ja kirkonkokouksille tiukensi pitäjän otetta kylähallinnosta. Kun sitten kunnallishallinto aloitti toimintansa, myös kuntakokoukset ryhtyivät monin paikoin valitsemaan oltermanneja. Näin meneteltiin Vimpelissä (1868–1890), Evijärvellä (1870–1892), Alavudella (1873–1908), Korttesjär-

⁵¹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 1806–1905, EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 1852–1922. Ks. myös Numminen 1958, s. 286–289.

⁵² Liakka 1903, s. 101.

⁵³ VMA, Ilmajoen ka, Ilmajoen kirkonkylän kyläkok.pk. 17.8. 1872.

⁵⁴ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Kurikan kirkonkylän kyläkok.pk. 27.10. 1849.

⁵⁵ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 2.1. 1864.

⁵⁶ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 67, Laihian käräjäpk. 12.11. 1753 § 38, Alahärmän ka, kirkonkok.pk. 6.4. 1770 sekä Kälviän ka, pit.kok.pk. 6.12. 1789.

⁵⁷ Kurikan ka, kirkonkok.pk. 23.4. 1809, Alavuden ka, Kuortaneen pit.kok.pk. 7.4. 1810, Kauhajoen ka, kirkonkok.pk. 21.2. 1813, Lohtajan ka, pit.kok.pk. 23.9. 1816, Lappajärven ka, Evijärven kirkonkok.pk. 11.8. 1822 sekä OMA, Siikajoen ka, pit.kok.pk. 9.4. 1837–16.5. 1842.

⁵⁸ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 9.4. 1844–20.5. 1856.

⁵⁹ Vimpelin ka, kirkonkok.pk. 20.6. 1847–21.5. 1865

vellä (1874–1911), Halsualla (1876–1888), Kurikassa (1877–1898), Ylihärmässä (1877–1909), Kauhavalla (1884–1896), Kaustisella (1892–1897) ja Alahärmässä (1897).⁶⁰

Oltermannien nimittäminen kuntakokouksissa johtui ilmeisesti siitä, että kunnat olivat ryhtyneet perustamaan paloapuyhdistyksiä, jotka tarvitsivat tulisijojen tarkastajia. Tämä tehtävä lankesi ikään kuin itsestään oltermanneille, jotka aikaisemmin olivat huolehtineet vastaavista velvollisuuksista. Näin oltermanneista tavallaan tuli kunnallisia luottamustoimenhaltijoita, ja heidän valintansa siirtyi kuntakokoukselle. Kuntakokouksen nimeämät oltermannit eivät poikenneet kuin nimeltään niistä tulisijojen tarkastajista, joita 1800-luvun lopussa valittiin sellaisiin kuntiin kuten Soiniin tai Alajärvelle,⁶¹ joiden oltermannilaitoksesta ei tältä ajalta ole tietoja. Kuntakokousten oltermanni-nimitykset vähensivät tietenkin kyläkokousten merkitystä. Ehkä siksi Alavuden kuntakokouksen hyväksymissä palovakuutusyhdistyksen säännöissä 1884 päätettiin edes oltermannien varamiesten valinta palauttaa kyläkokouksille. Käytännössä sääntö jäi toteutumatta, kun kuntakokous valitsi edelleen myös oltermannien apulaiset.⁶²

Jo 1700-luvulla oltermanneja oli voitu satunnaisesti valita kinkereillä kuten Vähänkyrön Selkämässä 1757,⁶³ mutta 1800-luvulla käytäntö vakiintui paitsi Pohjois-Pohjanmaalla myös suureksi osaksi Kokkolan pitäjän yläosassa ja Suur-Lapualla. Kaustisella, Vetelissä, Perhossa ja Halsualla kinkerit nimittivät oltermannit ja lautamiehet vuodesta 1811 alkaen,⁶⁴ kunnes Halsualla ja Kaustisella valinta 1800-luvun lopulla siirtyi kuntakokouksille. Vanhin asiakirjatieto Lapuan oltermannien valitsemisesta kinkereillä on vuodelta 1856, jolloin kinkerivuoroluettelon loppuun on kirjoitettu Ala- ja Ylihärman sekä Kauhavan oltermannit ja lautamiehet.⁶⁵ Kun pitäjänkokous nimesi erikseen samat henkilöt toimiinsa, on ajateltavissa, että Lapuan kylien päällysmiesten nimittämisessä vallitsi jo ennen vuotta 1856 sellainen käytäntö, että kinkerit todellisuudessa valitsivat oltermannit, ja pitäjänkokous vain vahvisti kinkerien päätökset. Kun pitäjänkokouksen pöytäkirjaan ei enää vuoden 1856 jälkeen merkitty oltermannien ja lautamiesten valintoja, jäi heidän nimittämisensä yksin kinkerien tehtäväksi,⁶⁶ kunnes Ylihärmässä, Kauhavalla ja kerran Alahärmässä kuntakokous otti kinkereiltä päätösvallan.

Oltermannien valinnan yksityiskohdista pöytäkirjat eivät kovin paljon kerro. Kyläläisillä saattoi silti olla useita ehdokkaita, joista äänestettiin kättä nostamalla puheenjohtajana toimineen vanhan oltermannin laskiessa tuloksen. Vaikka kiertöjärjestystä valinnassa ei ollut, noudatettiin vaalissa silti jonkinlaista vuorottelua, joten suurissa kylissä kenenkään ei tavallisesti tarvinnut olla yhtä kertaa useammin oltermannina.⁶⁷ Mahdollisesti vuorottelusta johtui, ettei pöytäkirjoissa yleensä esiinny mainintoja äänestyksistä. Oltermannit nimitti yksimielisesti tavallisesti myös pitäjän-, kirkon- tai

⁶⁰ Vimpelin kunn.ark., kuntakok.pk. 26.4. 1868–29.3 1890, Evijärven kunn.ark., kuntakok.pk. 21.3. 1870–29.2. 1892, Alavuden kaup.ark., kuntakok.pk. 7.10. 1873–22.10. 1908, Korttesjärven kunn.ark., kuntakok.pk. 19.12. 1874–27.12. 1911, Halsuan kunn.ark., kuntakok.pk. 14.2. 1876–29.12. 1888, Kurikan kaup.ark., kuntakok.pk. 24.9. 1877–12.9. 1898, Ylihärman kunn.ark., kuntakok.pk. 14.4. 1877–27.9. 1909, Kauhavan kunn.ark., kuntakok.pk. 15.12. 1884–21.12. 1896, Kaustisen kunn.ark., kuntakok.pk. 27.2. 1892–27.2. 1897 sekä Alahärman kunn.ark., kuntakok.pk. 27.9. 1897.

⁶¹ Soinin kunn.ark., kuntakok.pk. 25.7. 1885 ja Alajärven kunn.ark., kuntakok.pk. 12.3. 1886.

⁶² Alavuden kaup.ark., kuntakok.pk. 28.4. 1884 (palovak.- yhdistyksen sääntöjen 7. §) sekä kuntakok.pk. 24.10. 1884–22.10. 1908.

⁶³ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 73, Vähänkyrön käräjäpk. 5.4. 1757 § 34.

⁶⁴ Vetelin, Kaustisen ja Perhon ka. kinkeripk:t vuodesta 1811.

⁶⁵ VMA, Lapuan ka. kinkerivuoroluettelot 1854–55.

⁶⁶ VMA, Kauhavan ka. kinkeripk:t 1857–1869.

⁶⁷ Ranta-Knuuttila 1956, s. 47.

kuntakokous, kun nämä valinnan suorittivat. Kuitenkin kun Kurikan kirkonkokous valitsi 1809 oltermannit ja lautamiehet, viitataan pöytäkirjassa äänen jakautumiseen ja äänestyslueuteen.⁶⁸

Oltermannien ja lautamiesten valintajärjestelmät vaihtelivat jonkin verran eri aikoina ja eri osissa Pohjanmaata. Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla kylänoikeudet valittiin pääasiassa kyläkokouksissa tai sitten virka – kuten varsinkin Vähässäkyrössä, Jurvassa, Lohtajalla ja Kälviällä – kulki tietyssä vuorojärjestyksessä. Kokkolan pitäjän yläosassa, Pohjois-Pohjanmaalla sekä osaksi Lapualla oltermannit valittiin kinkereillä. Kylähallintojärjestelmän alkuvaiheessa kylänvanhimpia voitiin nimittää tilapäisesti myös pitäjän- ja kirkonkokouksissa. 1840-luvulta lähtien ensin pitäjän- ja kirkonkokousten ja sen jälkeen kuntakokousten merkitys oltermanneja ja lautamiehiä valittaessa alkoi kasvaa. Vuosisadan lopulla Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla oli jo kymmenen kuntaa, joiden kuntakokoukset valitsivat oltermanneja.

5.1.3. Oltermannin ja lautamiesten toimikausi ja asema kyläyhteisössä

Oltermanneiksi ja lautamiehiksi valittujen velvollisuus oli ottaa tehtävä vastaan, sillä kieltäytyminen ei kyläasetusten mukaan tullut kysymykseen. Näiden luottamustoimien kesto aika vaihteli yhdestä kolmeen vuoteen. Niillä seuduin, joissa oltermannit toimivat kiertojärjestyksessä, kesti pääoltermannin kausi vuoden, minkä lisäksi hänen oli oltava kaksi vuotta lautamiehenä.⁶⁹ Vuoden toimikausi oli myös Korttesjärven oltermanneilla sekä Vimpelissä ennen kunnallishallinnon aikaa.⁷⁰ Kaikissa Keski-Pohjanmaan pitäjissä oltermannit valittiin ainoastaan vuodeksi, ja sama käytäntö vallitsi Siikajokea, Pyhäjokea ja Iitä lukuunottamatta Pohjois-Pohjanmaalla.⁷¹

Etelä-Pohjanmaalla yleistyi 1800-luvun uusien kyläasetusten myötä vuotta pitempiä oltermannikausia. Ilmajoella oltermannien ja lautamiesten toimikaudeksi määrättiin kolme vuotta, mitä myös käytännössä yleisesti noudatettiin.⁷² Tiedossa ei ole, miten usein Lapuan seudun kylänoikeus vaihtui 1700-luvulla ja 1800-luvun alkupuolella, mutta vuodesta 1844 lähtien kylän päällysmiehet ja apumiehet nimitettiin joka kolmas vuosi.⁷³ Luultavasti sama käytäntö tuli voimaan Alavuden–Kuortaneen alueella, ainakin Alavuden kuntakokous valitsi oltermannit joka kolmas vuosi.⁷⁴ Pohjois-Pohjanmaalla Siikajoen, Pyhäjoen ja Iin palotarkastusoltermannit oli valittava niin ikään joka kolmas vuosi.⁷⁵ Kahden vuoden oltermannikautta toteutettiin Isossakyrössä ja Ylistarossa⁷⁶ sekä Evijärvellä ja Vimpelissä 1870-luvulta lähtien.⁷⁷

⁶⁸ Kurikan ka, kirkonkok.pk. 23.4. 1809.

⁶⁹ Virtanen 1933, s. 49–52, Luukko 1938, s. 26–27, Luukko 1938, s. 26–27 sekä Kallio 1961, s. 6.

⁷⁰ Korttesjärven kunn.ark., kuntakok.pk. 19.12. 1874–27.12. 1911 sekä Vimpelin ka, kappelikok.pk. 20.6. 1847–26.4. 1865.

⁷¹ OMA, Oulun pitäjän, Temmeksen, Siikajoen, Limingan ja Kempeleen ka, kinkeripöytäkirjat 1840- ja 1850-luvulta, sekä Kaustisen, Vetelin ja Perhon kirkonarkistojen kinkeripöytäkirjat. Ks. myös Numminen 1955, s. 81–82. Vetelissä silti sama oltermanni voitiin valita toiseksikin vuodeksi.

⁷² VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajarven kyläkok.pk:t 1806–1905, Ilmajoen ka, Ilmajoen kk:n kyläkok.pk. 1812–1875. Ks. Numminen 1958, s. 287.

⁷³ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 9.4. 1844–20.5. 1856.

⁷⁴ Alavuden kaup.ark., kuntakok.pk., 7.10. 1873–22.10. 1909.

⁷⁵ OMA, Siikajoen käräjäpk. 23.9. 1835 § 30, Pyhäjoen käräjäpk. 15.3. 1839 § 11, Iin käräjäpk. 4.4. 1843 § 2 sekä Siikajoen ka, pit.kok.pk. 20.5. 1839–16.5. 1842.

⁷⁶ Valde Tuuran kok., luettelo Tuuralan kylän oltermanneista 1853–1927 sekä Ylistaron kunn.ark., kuntakok.pk. 1872–1908.

⁷⁷ Evijärven kunn.ark., kuntakok.pk. 1870–1892 ja Vimpelin kunn.ark., kuntakok.pk. 1878–1890.

Ruotsinkielisellä Pohjanmaalla oltermannit vaihtuivat yleensä vappuna.⁷⁸ Myös suomalaispitäjissä oli tavallista, että oltermannit ja lautamiehet valittiin helmi-, maalisi- tai huhtikuussa, joten kylähallinnon uusi johto saattoi aloittaa toimensa toukokuun ensimmäisenä päivänä.⁷⁹ Kovin ehdoton vappu silti ei ollut oltermannien vaihtopäivänä edes kylähallinnon valta-alueilla. Ilmajoella ja Kälviällä oltermannit vastaanottivat tehtävänsä syksyllä⁸⁰ sekä Vähässäkyrössä ja Korttesjärvellä kalenterivuoden alussa.⁸¹

Oltermannien asemaa korosti ja samalla ajan henkeä kuvasti, että kylänvanhimmiksi kelpasivat vain maanomistajat, sillä oltermannien luetteloissa ei esiinny torpparien tai muiden maata omistamattomien nimiä ennen 1800-luvun viimeistä neljänestä.⁸² 1800-luvun lopussa tilanne oli kuitenkin jo muuttumassa, kun torppareiden määrä oli kasvanut ja äänioikeusperiaate alkoi saada entistä laajempaa kannatusta. Åbo Underrättelser kirjoittikin 1877, että ruotsinkielisellä Pohjanmaalla oltiin yleisesti sitä mieltä, että myös maata omistamattomalla väestöllä olisi oltava sananvaltaa kyläkokouksissa.⁸³

Kuitenkin 1800-luvun lopussakin torppareita oli oltermanneina suhteellisen harvoin. Silti esim. Ylistaron Kainaston oltermannien täytyi olla torppareita, koska koko oltermanninlänissä ei asunut talollisia.⁸⁴ Aikaisemmin mainittu Jurvan Sarvijoien kyläkokouksen pöytäkirja vuodelta 1876 saattoi olla sopimus, jolla torpparit velvoitettiin hoitamaan oltermannin tehtäviä. Kyläkokouksen oli kutsunut koolle talollinen Herman Sarvela, mutta allekirjoittajat, jotka lupasivat toimia oltermanneina, olivat yksinomaan torppareita.⁸⁵

Kylän lautamiesten valinnassa ei oltu yhtä tarkkoja kuin oltermannien nimittämisessä. Ylihärmän Sorviston kinkerikunnassa valittiin oltermannin lautamieheksi torppari jo 1865,⁸⁶ ja lopulta lautamiehinä tulivat kysymykseen myös talon täysi-ikäiset pojat, leskiemännät ja itselliset.⁸⁷ Torppari voitiin riita-asian yhteydessä valita lautamieheksi, jos varsinainen lautamies oli jääväty. Näin meneteltiin Kurikan kirkonkylässä 1881.⁸⁸

”Walittiin udet oltermannit Koska wanhat oli jävejä Siksi aijaksi ja walittin Samuel oja Kurika oltermaniksi ja Isak Rintta Kurikka ja Torppari nikotemus putkahdus lautamiehiksi.”

Talollisten kesken ei voi havaita eroja oltermannien valinnassa. Jos oltermannilla oli muitakin yhteiskunnallisia luottamustehtäviä, kylänvanhimman asema tietenkin korostui. Seinäjoen ensimmäinen oltermanni oli inspektori Bengt Collin Östermyran ruukilta.⁸⁹ Kauhavan Aution kinkerikunnassa valittiin 1859 oltermanniksi kirkonisäntä Juha

⁷⁸ Nikander 1910, s. 168.

⁷⁹ Ks. edellisessä luvussa olevat valintapöytäkirjat sekä Isonkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 10.3. 1873. Oltermannit pysyivät Isossakyrössä 1873, että kunta vaatisi sakkotilitykset vasta syksyllä, koska oltermannit ja lautamiehet vaihtuivat aina vappuna.

⁸⁰ VMA, Ilmajoen ka, kirkonkylän kyläkok.pk. 1812–75, VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajarven kyläkok.pk. 1806–1905 sekä Kälviän ka, pit.kok.pk. 6.12. 1789. Ks. Numminen 1958, s. 287.

⁸¹ Korttesjärven kunn.ark., kuntakok.pk. 30.9. 1876 sekä Virtanen 1933, s. 49.

⁸² Valde Tuuran kok., luettelo Tuuralan oltermanneista 1853–1927, EPMA, Lehmänjoen kyläkok.pk. 1852–1920, edellä mainitut Luopajarven ja Jokipiin kyläkok. pk:t sekä VMA, Lapuan ka, pit.kok. pk. 9.4. 1844–20.5. 1856.

⁸³ Åbo Underrättelser 31.10. 1877.

⁸⁴ Ranta-Knuutila 1956, s. 48.

⁸⁵ Jurva-Seuran ark., Sarvijoien kyläkok.pk. 26.8. 1876

⁸⁶ VMA, Kauhavan ka, kinkeripk. 1865.

⁸⁷ Virtanen 1933, s. 51, Ranta-Knuutila 1956, s. 48 sekä Numminen 1958, s. 287.

⁸⁸ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Kurikan kk:n kyläkok.pk. 12.11. 1881.

⁸⁹ Alanen 1970, s. 532.

Vähä-Pukkinen (Lillström) ja Ylihärman Jussilan kinkerikunnassa 1865 seksmanni Iisak Luoma.⁹⁰ Lapuan Lahden kinkeripiirissä oli 1856–59 oltermannin lautamiehenä nimismiehenpoika Fredrik Lagerstedt.⁹¹

Oltermannin asema etelä- ja keskipohjalaisessa kyläyhteisössä, vaikka isännät tehtävässä vuorottelivat, on ollut merkittävä jo siitä syystä, että oltermanneilla ja lautamiehillä oli oikeudellista arvovaltaa – kylänoikeudet mm. sakottivat kyläläisiä, mikäli he rikkoivat kyläasetusten määräyksiä.⁹² Kun kylän johdolla oli tukeaan maaherran vahvistama kyläasetus, oltermanninoikeus uskalsi määrätä niinkin arvostetun henkilön kuin kihlakunnanoikeuden lautamiehen korjaamaan laiminlyöntinsä kuten Jalasjärven Luopajärvellä 1860.⁹³

”Talon isäntä Tuomas Tobianoika Luopajärvi edestuli Kylänkokouksessa ja edes toi päälle kanteen, että ei Kihlakunnan lautamies kaiwa, minun ja hänen maansa raja ojaa Kydöön newalla. – – Kun ei vastaaja Jaakob Haapala ollut saapuilla, niin tilalle kutsuttiin hänen täysi ikäinen poikansa Walentin Jaakobinp. Haapala.”

Asiaa tutkittuaan kylänoikeus päätti:

”Että niinkuin Tuomas Luopajärvi on synnyttänyt mainitun raja ojan ja se syyni todistus ylösnäyttää niin kylän oltermanni oikeus hyväksi näki Läänin kuvernööriltä vahvistetun Kylän asetuksen 13. ja 14. luvun jaon johdosta, että Lautamies Jakob Haapala pitää kaiwaa ennen mainittu raja Kydön nevalle, toisen puolen ojan mitasta. Tämä edellä kirjoitettu ojakaiwotyö pitää oleman valmis 30 kesäkuuta tulewana vuonna 1861. Kuitengin on tilaisuus tyytymättömällä walittaa tämän päätöksen ylitte ensimmäisessä Kihlakunnan Talvi kärjässä. Oltermannin wiraan puolesta

Gabriel Perälä
määrätty

Hentrik Westerbäri
Anters Tukeva
Lautamiehet.”

Paitsi oikeudellista asemaa oltermannit käytännössä edustivat kulmakunnillaan myös pitäjä- ja kunnallishallinnon arvovaltaa ja olivat järjestysasioissa osassa Etelä-Pohjanmaata pitäjän nimismiehen alaisia.⁹⁴ Kylänvanhimman virka oli siten jo tehtäviltään niin keskeinen, että kyläläisten oli otettava huomioon oltermannien toiminta. Siksi yleinen mielipide lienee arvostanut oltermannin virkaa. Arvostusta osoittaa sekin, että Pohjanmaalla saatettiin valita kylähallinnon päätyttyä kunniaoltermanneja.⁹⁵ Kylänvanhimman tärkeä asema näkyy kuvaannollisesti myös siinä, että kansanomaisissa hokemissa sormia nimettäessä keskisormi eli pisin oli joskus ristitty oltermanniksi.⁹⁶

Toisaalta oltermannin arvostusta mitattaessa on huomattava, että samassa kyläyhteisössä oli toisinaan myös muita arvohenkilöitä kuten kuudennusmiehiä, kihlakunnanoikeuden lautamiehiä tai kirkonisäntiä, joiden asema oli pysyvämpi kuin tiheään vaihtuvien

⁹⁰ VMA, Kauhavan ka, kinkeripkt: 1859 ja 1865.

⁹¹ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 20.5. 1856.

⁹² Ks. luku 1.1.5.

⁹³ EPMA, Luopajärven kyläkok.pk. 8.12. 1860.

⁹⁴ Ks. tarkemmin luvut 5.1.6.–5.1.7.

⁹⁵ Lapuan kunniaoltermannin arvonimen sai kannattajiltaan 1934 Vihtori Kosola täyttäessään 50 vuotta (Kosola 1935, s. 256–257). Kuortaneen Mäyrin kyläläiset luovuttivat 1936 prof. Heikki Klemetille hänen 60-vuotispäivänään kylänsä oltermanninsauvan ja nimittivät hänet Kuortaneen kunniaoltermanniksi. Sauvan säilytyspaikka on Kuortaneen Klemetti-museo. Hämeestä Ypäjän Levän kylästä on tieto, että oltermanni vain häpeillen tunnusti asemansa. Ks. Aaltonen 1931, s. 78.

⁹⁶ Suomen kansan vanhat runot 1933, s. 106. Kauhavalla lueteltiin lapsille sormien nimiä seuraavasti: peukalopukki, Suomen sukki, oltermanni, kultaralli ja pikkulilli. Samantapaisia hokemia on tallessa ainakin Nurmosta ja Halsualta.

oltermannien. Sitä paitsi harvaan asutuissa pitäjissä ja Pohjois-Pohjanmaalla oltermannit olivat lähinnä viranomaisten apulaisia ilman omaa itsenäistä oikeudellista ja hallinnollista valtaa. Kun lisäksi oltermannin tehtävät syrjäseuduilla keskittyivät pääasiassa vain palotarkastuksiin, kylänvanhimilla tuskin tällöin oli mitään erityisasemaa kyläläisten keskuudessa. Oltermannilaitos järjestelmänä olikin syvällisimmin juurtunut Etelä- ja Keski-Pohjanmaan rintapitäjiin, joissa miltei jokaisella isännällä oli elinaikanaan kerran mahdollisuus johtaa lyhyen aikaa kyläläisten yhteistoimintapyrkimyksiä ja toimia naapureittensa riitojen ratkaisijana.

Oltermannien tehtävät olivat senlaatuisia, että he joutuivat puuttumaan varsin tarkasti kyläläisten yksityiselämään. Siksi oltermannien ja lautamiesten toiminta voi aiheuttaa myös epäluuloja. Tyytymättömyys kylähallinnon päätöksiä kohtaan ilmeni mm. siten, että oltermanneja haastettiin tehtäviensä hoitamisesta käräjille tai kylänoikeuden ratkaisuista valitettiin. Oltermannilaitokseen liittyviä käräjäjuttuja on erityisesti 1750-luvulta eli siltä ajalta, jolloin järjestelmää juurrutettiin Pohjanmaalle. Myöhemminkin oltermannien toimien laillisuutta toki epäiltiin, kuten oikeusjuttu Lapualta vuodelta 1780 osoittaa.⁹⁷

Talollinen Heikki Ulvila Alanurmossa haastoi kylän oltermannin Juha Heikkilän käräjille piilukirveen takavarikoimisesta. Alanurmossa oli kymmenen vuotta aikaisemmin päätetty tehdä karjatie, jonka ojat oli kylänvanhin määrännyt kaivettaviksi. Ojittamisessa oli kuitenkin niskoiteltu, eikä Heikki Ulvila ollut täyttänyt velvollisuuttaan. Maksamattomista sakoista oli kylän oltermanni takavarikoinut Heikki Ulvilalta piilun. Ulvila ei kuitenkaan pitänyt oltermannin menettelyä oikeana ja vaati siksi kihlakunnanoikeudessa piilunsa takaisin. Oikeus asettui kuitenkin oltermannin puolelle, koska hän oli pannut toimeen aikaisemmin tehdyn sopimuksen. Siksi oltermanni vapautettiin syyt-teestä.

Oltermanneihin kohdistunut väkivalta silloin, kun he toimittivat virkaansa, ei ollut yleistä.⁹⁸ Joitakin esimerkkejä oltermanneihin kohdistuneista voimatoimista silti on. Vanhin tunnettu tapaus on Vähästäkyröstä vuodelta 1757, jolloin Pekka Laurinpoika Kruutari palotarkastuksen yhteydessä tuuppasi oltermannia niin, että tämä kaatuessaan vahingoitti oikeaa silmäänsä.⁹⁹ Lapuan käräjillä käsiteltiin puolestaan 1851 juttua, jossa oltermannia oli tönäisty.¹⁰⁰

Nimismies syytti talollista Juha Härsilää kirkonkylästä siitä, että hän oli kohdellut kylän oltermannia Salomon Yliannalaa hävyttömästi sekä tönäissyt häntä kerran, kun oltermanni oli 26.11. 1850 tullut nimismiehen kehotuksesta Härsilän taloon etsimään yösimjaa majoitettavaalle sotaväelle. Oltermannin lautamies todisti, että Härsilä oli sanonut Yliannalan-pakottavan hänet sotaväen majoittamiseen, ja kun oli menty tupaan, oli siellä tuupannut oltermannin ovesta ulos. Oikeus tuomitsi Härsilän kyläjärjestyksen 4. §:n rikkomisesta 1,50 ruplan sakkoon. Lisäksi Härsilä sai sakkoa salakapakoinnista 9,60 ruplaa.

Ruotsinkielisellä Pohjanmaalla Oravaisissa oltermanni joutui henkirikoksen uhriksi, kun muuan ruukintyöläinen tappoi 1817 oltermannina toimineen talollisen Henrik

⁹⁷ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 105. Lapuan käräjäpk. 31.1. 1780 § 58 sekä Lehtinen 1963, s. 454–455.

⁹⁸ Oltermanneihin kohdistunutta väkivaltaa virantoimituksen ulkopuolella ei liene mahdollista kokonaan luotettavasti selvittää, koska tuomiokirjoissa väkivaltatapauksia käsiteltäessä yleensä puhutaan ensisijaisesti talollisista, torppareista jne., eikä välttämättä esitellä uhrin tai todistajan luottamustoimia.

⁹⁹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 73, Vähänkyrön käräjäpk. 5.4. 1757 § 34.

¹⁰⁰ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 61. Lapuan käräjäpk. 14.2. 1851 § 289.

Roukuksen. *Heikki Ylikankaan* mukaan tapolla oli selvä yhteys talollisten harjoittamaan järjestyksenpitoon.¹⁰¹

Oltermannin tehtävät olivat luonteltaan käytännöllisiä, mutta ne edellyttivät luottamuksellisia suhteita oltermannin ja kyläläisten kesken. Osittain ehkä henkilökohtaisista kyvyistäkin riippui, minkälaisen aseman oltermanni kyläyhteisössä sai. Toisaalta kun viranomaiset valvoivat oltermannien toimia – ääritapauksissa heitä rangaistiin käräjillä velvollisuuksiensa laiminlyömisestä¹⁰² – oli kylänvanhinten pyrittävä täyttämään myös kyläyhteisön kannalta hankalat tehtävät. Silti kyläläiset lienevät pitäneet oltermannia enemmän omana luottamusmiehenään kuin viranomaisten edustajana.

5.1.4. Kyläkokoukset

Kyläkokouksia on pidetty jo sarkajakoisessa yhteiskunnassa ennen oltermannilaitoksen syntymistä, sillä kylien isäntien oli neuvoteltava maataloustöiden aloittamisesta ja suorittamisesta, aidoista, metsän käytöstä, kalavesistä ja muista yhteisistä maatalouskysymyksistä. Kokoukset olivat luonteeltaan epävirallisia, niiltä saattoi puuttua puheenjohtaja, eikä niitä kutsuttu koolle vakiintunein muotoin. Tällaiset tapaamiset olivat arkipäiväisine keskustelunaiheineen tärkeitä kylän elämässä, ja toisinaan kylän raitilla oli kokoontumispaikkoja, joissa naapurit kohtasivat toisiaan.¹⁰³

Kun kyläkokoukset liittyivät oltermannihallinnon piiriin, niistä muodostui säännöllisiä jo yksistään sen vuoksi, että niihin oli kyläasetuksen mukaan kaikkien isäntien osallistuttava sakon uhalla. Lisäksi kokoukset kutsuttiin koolle tietyn muodon etukäteen sovittuna aikana, ja joskus niistä pidettiin pöytäkirjaa. Vaikka kyläkokoukset kyläasetuksen myötä säännöllistyivät, kokoukset eivät silti poikenneet niin paljon aikaisemmasta käytännöstä, että pöytäkirjoista pystyisi aina päättelemään, kuuluvatko kokoukset oltermannilaitoksen yhteyteen vai olivatko ne tämän järjestelmän ulkopuolella. Vähänkyrön Savilahdesta on säilynyt pari kyläkokouksen pöytäkirjaa, jotka käsittelevät aitajakoja 1750-luvulla. Asiallisesti ja ajallisesti asiakirjat voi lukea oltermannilaitokseen kuuluviksi, mutta toisaalta niissä ei viitata kylähallintoon millään tavoin eikä niistä ilmene, että kylässä olisi ollut oltermanni.¹⁰⁴

Oltermannilaitokseen kuuluvat kyläkokoukset kutsui koolle kylänvanhin oltermannin-sauvalla tai kylänkapulalla. Kokouskutsu esitettiin joko suullisesti tai sitten mukaan oli liitetty kirjallinen tiedonanto kuten Jalasjärven Luopajärvellä.¹⁰⁵

”Tällä kokoon käsketään Luopajärven kylän Talolliset, keskustelemaan, josko kylämme osa talkkunatietä urakalla teetetään, ja jos Se hyveksitään, niin toijvorus tapahtuu kokouspaikalla Tiistaina 14 p. tätä kuuta kello 9 xän E.P.P. Köykällä. Samassa tilassa ylöskannetaan Sammatintien tekijäänen tämän vuoden edestä ja mietitään Luopajärven Kinkerikunnan Kerjäläisten hainnoista. lähetetty 12 p. t.k. 1868

Elias Luopajärvi
Oltermanni
T. Köykan kautta

Kapula kulkee vastapäivään kiireesti.”

¹⁰¹ Ylikangas 1976, s. 158 ja 370.

¹⁰² Ks. luku 5.1.5.

¹⁰³ Jutikkala 1934/1, s. 296.

¹⁰⁴ Vilkuna Kustaa 1931, s. 105–107.

¹⁰⁵ EPMA, Luopajärven oltermannin käsky 12.4. 1868.

Kiireellisyden merkiksi oltermanninsauvaan voitiin liittää myös höyhen.¹⁰⁶

Kokouskutsu saattoi koskea vain osaa talollisia, kuten Lapuan Haapakosken oltermannin kuulutus antoi ymmärtää.¹⁰⁷

”Tämän kautta tygösanotaan Kaikille Talon asuville, joilla on aita osat ländis puolella Tisten joki Luhdilla, että he viimeis helundai päiwänä kokoontulewat Keski Frändilän ilman pienindä estettä.

Johan Ny Frändi
Oldermanni.”

Kokous voitiin kutsua koolle myös kuuluttamalla siitä kirkossa. Helmikuussa 1839 luettiin Lohtajan kirkon saarnatuolista¹⁰⁸

”Kuulutus

Nenäjärven nijtun osakkaat kokoontuwat tänä päivänä Kello 4. aikana Juckolaan keskustelevaan tarpellisesta asiasta.

Jeremias Luckarila
äldermanni”

Kirkon kuulutuksilla on kyläkokouksia vanhastaan tiedetty kutsutun Lohtajalla,¹⁰⁹ mutta myös Suur-Lapualta ja Korteesjärveltä on tallessa jonkin verran samanlaisia tiedotuksia.¹¹⁰

Kyläasetukset määräisivät sakon kokouksesta poissaolleelle, mutta käytännössä sakottaminen lienee ollut satunnaista. Niinpä kun Jalasjärven Luopajärvellä muuan isäntä ei 1865 ollut läsnä kyläkokouksessa, hän säästy sakolta.¹¹¹ Jokipiissä langetettiin sen sijaan viidelle isännälle poissaolosakot 1850.¹¹² Laihian Perälässä pöytäkirjaan kyllä merkittiin 1844–51 niiden nimet, jotka eivät olleet noudattaneet oltermannin kutsua, mutta vain yksi isäntä sai kahden kopeekan sakon – hän oli ollut poissa kahdesta kyläkokouksesta.¹¹³

Kyläläiset pyrkivät myös itse huolehtimaan, että kokouksiin osallistuttiin. Laihian Miettylän kyläläiset tekivät 1881 kokouksissa käymisestä tarkan sopimuksen. Sen oli allekirjoittanut 27 talollista, joiden nimikirjoitukset todisti oikeiksi kaksi jäävitöntä henkilöä. Perinteiseen tapaan yhteisessä päätöksessä uhattiin sakoilla.¹¹⁴

”Täten me alla Kirijottaneet Suostumme ja Siromme ittemme Maksamaan Seuraavaisen Sakon Että joka Ei Tule Kylän Kokoukseen Koska Kylän Kebpi on Käynyt Haastamas olkoon Welvoitettu Maksamaan Sakkoa 50. Penniä Jokaiselta Pois olo Kerralta Paitsi Laillinen Estet jos Haltia on Talosta Kerinnyt menemään Kotoa pois Ennen Kuin Kylän Kebpi on Käynyt Haastamassa Olkoon Wapautettu mainitusta Sakosta Paitse jos on Talohon Kuuluva Persoona Kotona Kuin Kebpi Käy Talossa niin olkon Welvoitettu menemään Kylän Kokoukseen kuulemaan mistä Siälä esitellään ja Sanomaan Isännälle Kokoukses Esitellyt Asiat, jotka yllä mainitut Lauseet Woimaan Wahvistamme ilman oikeuden Haastua Sakon joka on Wiisi kymmentä,

¹⁰⁶ Ranta-Knuuttila 1956, s. 78–79.

¹⁰⁷ Jussi Sippolan kok., Haapakosken oltermannin käsky s.a. Samalla paperilla on ollut myös Alapään oltermanninläänää koskeva tiedote, joka on pyyhitty yli. Mahdollisesti kyseessä on kirkon kuulutus, sillä Lapuan oltermannit tiedottivat päätöksistään myös kirkossa. Samanlaisia kahdelle puolelle kirjoitettuja tiedotuksia on kirkon kuulutuksissa. Ks. VMA, Lapuan ka, kirkon kuulutukset 1841–46.

¹⁰⁸ Lohtajan ka, kirkon kuulutus 24.2. 1839.

¹⁰⁹ Luukko 1938, s. 25.

¹¹⁰ VMA, Lapuan ka, kirkon kuulutukset 1841–46 sekä VMA, Korteesjärven ka, kirkon kuulutukset 1846 ja 1860.

¹¹¹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 6.11. 1865.

¹¹² Numminen 1958, s. 298.

¹¹³ VMA, Laihian Perälän kyläkok.pk:t 1844–51.

¹¹⁴ VMA, Laihian kotiseutuark., Miettylän sopimus 14.5. 1881.

50, penniä Kerralta olkon oortelmannilla oikeus ottaa Kylän Lootaan mainitun Sakko Rahan jonka Wahwistamme Wiarasten Miästen yhtä Aikaa Paikalla Ollessa oman nimen ia Pumerkin Ala Piirtämisellä joka Täten Wakutetan. Laihialla ja Miettyläs Touko Kuu, 14, Päivä 1881.”

Kyläkokoukset pidettiin tavallisesti oltermannin talossa, mutta muutkin kokouspaikat olivat mahdollisia, jos ne olivat esim. tarkastuskohteen takia sopivia tai jos oltermanni asui hyvin syrjässä.¹¹⁵ Kokousaika oli usein iltapäivä tai ilta riippuen käsiteltävien asioiden määrästä. Kokouksiin osallistuivat yleensä talojen isännät, mutta torpparit ja rengit voivat olla niissä läsnä – viimeksi mainitut ehkä isäntiensä sijasta.¹¹⁶ Oltermannintiedotuksessa voitiin nimenomaan sanoa, että kokoukseen kutsuttiin ”talokkaat ja torpparit”.¹¹⁷ Torpparien läsnäolo oli sikäli tärkeää, että päätökset koskivat useimmiten myös heitä.

Kyläkokouksen kulkua on *Antti Ranta-Knuutila* haastattelujen nojalla kuvannut seuraavasti:¹¹⁸

”Kokousiltana kylänmiehet vähitellen saapuivat oltermannin talon tupaan istuutuen seinänvieruspenkeille tarinoimaan ja piippua polttamaan. Kun kaikki olivat saapuneet, aloitti oltermanni kokouksen selvittellen esiintulevia asioita. Hän toimi kokouksen puheenjohtajana. Kokous sujui sitten varsin vähän virallisin muodoin. Puheenvuoroja ei pyydetty, vaan isännät esittivät vuorotellen kantansa. Yleensä kuunneltiin hyvin tarkkaavaisesti joidenkin arvossapidetyimpien isäntien mielipidettä ja elleivät nämä muuten ryhtyneet puhumaan, kysyi oltermanni sitä heiltä. Tavallisissa asioissa ei äänestystä käytetty, vaan jos mielipiteet menivät huomattavasti ristiin, löydettiin sovittelemalla välitysratkaisu. Ellei tällaista keksitty, tuli päätökseksi se ratkaisu, jota keskustelun aikana useimmat olivat kannattaneet. Vain poikkeustapauksessa sekä oltermannin ja lautamiesten vaaleissa suoritettiin varsinainen äänestys kättä kohottamalla oltermannin laskiessa tuloksen. Jostakin kysymyksestä keskusteltaessa voi jokainen isäntä esittää muita mieleen tulleita kysymyksiä. Näin keskustelu siirtyi vapaasti ja rauhallisesti asiasta toiseen, mutta toisinaan tuli esille kiihottavia riitakysymyksiäkin naapurusten välillä, esim. luvattomasta metsänhakuusta tai yhteisen niityn väärinkäytöstä.”

Lohtajan seudulla kyläkokouksen puheenjohtajuus, päinvastoin kuin Etelä-Pohjanmaalla, ei kuulunut erityisesti oltermannille, vaan puhetta johti tavallisesti kylän kassanhoitaja, varakkaanlainen talollinen, joka huolehti kinkerikunnan rahavaroista. Kokouksissa äänestettiin seisaalleen nousten tai nostamalla käsi pystyyn, tai asia ratkaistiin sovittelemalla. Äänioikeus oli vain talollisilla, vaikka muutkin kyläläiset saivat olla läsnä.¹¹⁹

Kyläkokousten keskustelut ja päätökset sujuivat yleensä rauhallisesti, mutta joskus kävi niin, että kylänoikeus joutui puuttumaan kokouksen kulkuun kuten Ylistaron Heikkolassa 1815.¹²⁰

”Sopimattomasta elämästä kokouksesa ja kiro sanoi koetteli äldermannin oikeus kohtulisexi, että 1 § jälkeen kylän asetuxesa sakoittaa Drengi miehen Anders Gustafvinpojan 32 Sk. joka pätöxen kautta julistettiin.”

¹¹⁵ Ranta-Knuutila 1956, s. 72 ja Numminen 1958, s. 297.

¹¹⁶ VMA, Isonkyrön ka. pit.kok.pk. 1815, joka sisältää Ylistaron Heikkolan kyläkok.pk:n 17.11. 1815.

¹¹⁷ EPMA, Luopajarven oltermannin käsky 26.10. 1869.

¹¹⁸ Ranta-Knuutila 1956, s. 73.

¹¹⁹ Luukko 1938, s. 25.

¹²⁰ VMA, Isonkyrön ka. pit.kok.pk. 1815, joka sisältää Ylistaron Heikkolan kyläkok.pk:n 17.11. 1815.

Vastaavanlainen tapaus sattui kerran Jalasjärven Jokipiissä,¹²¹ mutta sakot kokouksen häirinnästä lienevät olleet harvinaisia. Toisaalta taas tiedetään, että isännillä oli joskus viinaa, ja he ryyppäsivät yhdessä kylän varoja.¹²²

Kyläkokouksia pidettiin yleensä pari kertaa vuodessa, keväällä maaliskuu–kesäkuussa ja syksyllä elo–marraskuussa, ja näistä Lehmäjoen kyläkokouksen pöytäkirja käyttää nimityksiä tavallinen kevät- tai syyskokous.¹²³ Kuitenkaan mikään ei estänyt kokoontumasta useammin, jos oli aihetta. Vähässäkyrössä tunnettiin sanonta ylimääräinen kyläkokous,¹²⁴ ja Jalasjärven Jokipiissä kyläläiset kokoontuivat 1852 neljästi.¹²⁵ Varsin ahkerasti toimi 1860-luvulla Luopajärven kyläkokous, sillä se oli tällöin koolla miltei joka vuosi neljä kertaa.¹²⁶ Lapualla, Kälviällä, Kokkolan pitäjän yläosassa sekä Pohjois-Pohjanmaalla osa kokouksista pidettiin kinkereitten yhteydessä, koska oltermannit valittiin kinkereillä.¹²⁷ Kyläläisten säännöllinen kokoontuminen oli käytännön pohjalta syntynyt tapa, sillä kyläasetukset jättivät kyläläisten kokoontumistiheyden oltermannin ja asukkaiden harkintaan.¹²⁸

Kyläkokouksen tehtävät olivat laajat ja muodostivat tärkeän osan oltermannilaitoksen toiminnasta. Säännöllisiä ja toistuvia tehtäviä olivat oltermannin ja lautamiesten valitseminen sekä kylän tilien tarkastaminen. Kokouksissa päätettiin edelleen teiden, siltojen, ojien, aitojen ja veräjien rakentamisesta ja kunnossapidosta, yhteismetsän käytöstä, heinänteosta yhteisillä niityillä, karjan laskemisesta niityille heinänteon jälkeen, yhteisistä kalavesistä ja muista kylää koskevista asioista. Kokouksissa tuotiin esille oltermannien ja lautamiesten tarkastustuloksia ja annettiin ohjeita puutteiden korjaamisesta. Oltermannin kokouskutsussa mainittiin tavallisesti, mistä asioista oli keskusteltava tai päätettävä. Mutta jokainen isäntä sai myös tehdä omia aloitteita tai esittää havaitsemiaan epäkohtia, jotka sitten kyläkokous tai kylänoikeus ratkaisi. Ilmajoen kirkonkylän kyläkokouksessa 8. maaliskuuta 1819¹²⁹

”edes tuli lahden taloien asuiet ja päällen seisoi, että kote nevala idänpuolella jokia josa on Ala-Kokkolain Kaikein lahtien Lahden kyläs pitää tulla Raia aita Lahden ja ala Kokkolain välille, jonga heidän pitää itte kungin nijn ala Kokkolain kuin myös kaikkien Lahtien wastata. Raia aitaa tynnyri kylwön ja maan suruden jälken wärkit pitää olla sinä 29 maliskuus paikalla samana wuonna. Ja lahdet panevat Rinnasta ladwahan päin ja Kokkolat sitten.”

Kaikilla kylän maata omistavilla isännillä oli näin esitysoikeus, ja sitä paitsi jokaisella talollisella oli mahdollisuus kyläasetusten mukaan vaatia oltermannia kutsumaan koolle kyläkokous haluamassaan asiassa.

Vaikka kaikkien isäntien täytyi olla joko itse mukana kokouksessa tai lähettää sinne edustajansa, tärkeimmät kylää koskevat päätökset voitiin vielä kuuluttaa kirkossa. Näin meneteltiin erityisesti silloin, jos asia koski muitakin kuin oman kylän asukkaita. Luopajärven kyläkokous ryhtyi 1866 varkauksien estämiseksi niin voimallisiin toimiin, että ne haluttiin saattaa koko kirkkokansan tietoon.¹³⁰

¹²¹ Numminen 1958, s. 299.

¹²² Virtanen 1933, s. 50.

¹²³ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. esim. 7.5. ja 14.11. 1885.

¹²⁴ Virtanen 1933, s. 50.

¹²⁵ Aarne Kantolan kok., Jokipiin kyläkok.pk. 1852 sekä Numminen 1958, s. 298.

¹²⁶ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 1860-luvulta.

¹²⁷ Ks. luku 5.1.2.

¹²⁸ Esim. Vuoden 1742 kyläjärjestysohje § 1, Ilmajoen kyläasetus 1805 § 1.

¹²⁹ VMA, Ilmajoen ka, kirkonkylän kyläkok.pk. 8.3. 1819.

¹³⁰ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 29.9. 1866. Luopajärveläisten päätös kuulutettiin kirkossa. Ks. VMA, Jalasjärven ka, kirkon kuulutus 10.11. 1867.

”Päätettiin toimittaa Kartano wahdin joka taloosa, jos Kello 9 xän jälkeen ehtolla, tavataan kulkevi, jotka kysymyksen päälle ei ilmoita nimeänsä ja asiaansa hän ammuttakoon pienillä hauleilla tahi Suoloilla jalkaan puoleen ruumista, tämän päätöksen kuitengi Sitä ennen pitää Oltermannin antaa Kirkossa tahi muuten yleisölle julistettaa, joka ylös luettiin aika kuin edellä.”

Kyläasetukset eivät velvoittaneet pitämään kokouksista pöytäkirjaa. Kun pöytäkirjoja kuitenkin osassa Pohjanmaata laadittiin, ne osoittavat kylähallinnon kehittyneisyyttä. Päätösten kirjaamisesta voitiin tehdä nimenomainen sopimus kuten Lehmäjoella 1852.¹³¹

”Vuonna 1852 sinä 16 bäiwänä lokakus birettin yhteinen kylän kokous sameli turj talos josa bätettin asista kynä birettämän —”

Useat pöytäkirjat ovat käsialan ja kielen käytön takia varsin hataria. Yleensä ne ovat suomenkielisiä, joskin Ilmajoen kirkonkylän oltermanninläänissä on kirjoitettu myös pari ruotsinkielistä pöytäkirjaa.¹³² Joskus kylällä oli oma kirjurinsa kuten Jalasjärven Jokipiissä.¹³³

Kyläkokousten päätösten muistiinmerkitä oli poikkeuksellista oltermannilaitoksen valta-alueillakin. Esim. Kyrönmaan kylistä ei ole löydetty muita 1880-lukua vanhempia yhtenäisiä kyläkokousten pöytäkirjasarjoja kuin Lehmäjoen ”Kylän yhteinen kiria”¹³⁴ Ruotsinkielisellä Pohjanmaalla pöytäkirjat olivat harvinaisia vielä 1800-luvun lopulla, ja mm. Åbo Underrättelser kirjoitti 1877, ettei kokouksista tavallisesti pidetty pöytäkirjaa.¹³⁵ Oltermannilaitokselle oli siten luonteenomaista, että kukin isäntä piti omissa muistissaan kyläkokouksen ja kylänoikeuden päätökset.

Suomenkielisen Pohjanmaan säilyneistä vanhimmista pöytäkirjoista ovat laajimpia Jalasjärven Luopajarven (1806–1910), Ilmajoen kirkonkylän (1812–1875), Jalasjärven Jokipiin (1845–1908) sekä mainitut Isonkyrön Lehmäjoen kyläkokousten päätökset (vuodesta 1852). Laihian Perälästä on vuosilta 1844–51 muutamia muistiin merkittyjä päätöksiä, ja samoin niitä on tallessa Kurikasta, Jurvasta ja Seinäjoelta. Uusimmista pöytäkirjoista ovat täydellisimpiä Vähänkyrön Kuuttilan ja Merikaarron pöytäkirjat, jotka alkavat 1880-luvulta, mutta muistakin Kyrönmaan kylistä niitä on säilynyt. Miltei kaikki oltermannilaitoksen asiakirjat keskittyvät vain Suur-Ilmajoen ja Kyrönmaan pitäjiin,¹³⁶ eikä Lapualta, Järvisseudulta ja Keski-Pohjanmaalta ole pöytäkirja-ainesta tallessa juuri lainkaan. Todennäköisesti kyläkokousten päätöksiä ei näillä alueilla yleensä merkitty muistiin, sillä siksi paljon on eri pitäjistä kerätty asiakirjoja, että niiden mukana olisi täytynyt säilyä edes yksittäisiä kyläkokouspöytäkirjoja, jos niitä olisi säännöllisesti kirjoitettu.¹³⁷

Pohjanmaan kyläkokousinstituutiossa on havaittavissa paikallisia eroja. Kyläkokoukset toimivat ilmeisesti Kyrönmaan ja Suur-Ilmajoen alueella itsenäisimmin ja vakiintuneimmin, koska niitä ei ollut sidottu kirkolliseen järjestelmään. Kokouksiin osallistuttiin Kyrönmaassa ja Ilmajoella säännöllisesti, ja toisinaan päätökset kirjattiin. Lapualla, Kuortaneella, Järvisseudulla sekä Lohtajalla ja Kälviällä pidettiin myös kyläkokouksia, mutta niiden järjestysmuoto ei ehkä ollut niin kiinteä kuin Pohjanmaan eteläosissa.

¹³¹ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 16.10. 1852.

¹³² VMA, Ilmajoen ka, kirkonkylän kyläkok.pk. 16.7. 1834 ja 16.5. 1837

¹³³ Numminen 1958, s. 290–292.

¹³⁴ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 1852–1839 sekä Ranta-Knuutila 1956, s. 74.

¹³⁵ Åbo Underrättelser 31.10. 1877.

¹³⁶ Poikkeuksena on Alavuden Sulkavankylästä löydetty repaleinen pöytäkirja vuodelta 1863. Ks. Kojonen 1963, s. 453.

¹³⁷ VMA:ssa olevien osakuntien, kotiseutuarkistojen ja yksityiskokoelmien asiakirjojen joukosta ei ole löytynyt mainituista pitäjistä kyläkokousten pöytäkirjoja.

Harvaan asutuissa pitäjissä sekä Pohjois-Pohjanmaalla oltermannien johtamat kyläkokoukset saattoivat puuttua tyystin, koska kylänvanhimmat hoitivat vain palotarkastustehtäviä ja heidät valittiin kinkereillä. Kyläkokousinstituutio, jos sitä syrjäseuduilla oli, ei siten välttämättä kuulunut oltermannilaitoksen piiriin, vaan oli siitä erillään.

Kyläkokouksilla oli oltermannilaitoksen valta-alueilla keskeinen merkitys, sillä kokouksiin keskittynyt yhteistoiminta ja -vastuu olivat tavallaan pienoisikoissa jonkinlaisia kansanomaista osuustoimintaa. Sen syntyminen yhtenä edellytyksenä on pidetty juuri yhteishenkeä, jota oltermannihallinto omalta osaltaan kasvatti kyläläisiin. Etelä-Pohjanmaa kuuluikin niihin maakuntiin, joissa osuustoiminnalla oli merkittävä jalansija alusta lähtien – esim. ensimmäiset osuuskaupat perustettiin ennen osuustoimintalain säätämistä 1800-luvun viimeisinä vuosina.¹³⁸ Tosin joskus paikalliset erimielisyydet vaikeuttivat työskentelyä vielä sen jälkeen, kun toiminta oli jo vakiintumassa.¹³⁹ Mutta aivan välittömästi kylälaitos saattoi vaikuttaa osuustoiminnallisen yrityksen syntymiseen. Niinpä Vähänkyrön Merikaarron kyläkokous perusti 1914 kylään oman sähköosuuskunnan, joka valmisti sähköä kymmenkunta vuotta ja jonka osakkaina olivat kaikki Merikaarron taloudet.¹⁴⁰

5.1.5. Kylänoikeus

Oltermanni ja lautamiehet olivat kylähallinnon luottamusmiehiä, jotka valvoivat kyläasetusten ja tehtyjen päätösten tai sopimusten noudattamista. Mikäli laiminlyöntejä ilmeni, oltermannilla ja lautamiehillä oli oikeus sakottaa rikkomuksiin syyllistyneitä. Kylänvanhin ja hänen apulaisensa muodostivat siten yhdessä kylänoikeuden, joka lisäksi ratkaisi kyläasetusten asettamista rajoissa asukkaiden välisiä riita-asioita. Ensimmäisissä kyläasetuksissa ei kylänoikeudesta puhuta mitään, sillä tämän käsitteen vakiinnutti vasta Ilmajoen vuoden 1805 asetus. Käytännössä kylänoikeus (byaråd) eli oltermannioikeus (åldermansrätt) toimi Pohjanmaalla jo 1750-luvulla, joten järjestyssäännöissä oltermannilaitoksen oikeudellinen luonne ilmeni myöhäsyntyisesti.

Kyläkokous- ja kylänoikeuskäsitteitä ei kuitenkaan aina kyetty pitämään erillään, vaan ne varsinkin oltermannihallinnon alkuvaiheessa rinnastettiin toisiinsa. Myös nimityksissä esiintyi kauan kirjavuutta. Niinpä kyläkokouksia saatettiin kutsua oltermanninkokouksiksi ja niissä tehtyjä päätöksiä tuomioiksi.¹⁴¹ Kurikassa eräässä aitariidassa 1751 kantaja väitti, että kylän asukkaat olivat sopineet yksimielisesti aittaamisesta kylänoikeudessa (po. kyläkokouksessa).¹⁴² Toisaalta taas Vähänkyrön Merikaarrossa kylänoikeus selvitti jo 1757 varsin itsenäisesti osapuolten välistä kiistaa, kuten seuraavasta tuomiokirjan lyhennysotteesta ilmenee.¹⁴³

Entinen talollinen Tuomas Tuomaanpoika Waali Merikaarron kylästä väitti, että sotilas Jaakko Juhanpoika oli Merikaarron kylänoikeudessa 6.7. 1757 antanut kantajasta väärän todistuksen, jonka mukaan Waali olisi repinyt aidan Juha Liukon Luhtahaka-nimisen niityn ympäriltä ja siten päästänyt omat ja Knåkarsin hevoset niitylle. Tästä Tuomas

¹³⁸ Gebhard 1914, s. 52, Gebhard 1938, s. 58, Alanen 1964, s. 203 ja Blomstedt 1978, s. 13–15.

¹³⁹ Latikka 1961, s. 50–51.

¹⁴⁰ Merikaarron kirjasto, Merikaarron kyläkok.p.k. 1914–1925 sekä sähköosuuskunnan tilit 1914 kylän tilien yhteydessä. Osuuskunnalla oli oma voimalaitos Kyrönjoessa, jossa oli myös mylly.

¹⁴¹ Ranta-Knuuttila 1956, s. 57.

¹⁴² VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 63, Ilmajoen käräjäpk. 18.10. 1751 § 29.

¹⁴³ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 74, Vähänkyrön käräjäpk. 12.12. 1757 § 26.

Tuomaanpoikaa oli sakotettu kylänoikeudessa 8 äyriä sekä tuomittu korvaamaan Juha Liukon kärsimän vahingon 2 taalarilla.

Vastaja kiisti antaneensa kylänoikeudessa sellaista todistetta, että kantaja olisi repinyt niittyaidan. Todistajiksi kutsutut oltermanni ja lautamiehet asettuivat vastaajan puolelle ja selittivät, että Jaakko Juhanpoika oli ainoastaan tehnyt sellaisen päätelmän kantajan omasta lausunnosta.

Kihlakunnanoikeus tuli siihen tulokseen, ettei Tuomas Tuomaanpoikaa sakotettu ja tuomittu korvauksiin Juha Juhanpojan todistuksen perusteella, joten hänet vapautettiin Tuomaan ilmiannosta. Tuomas Tuomaanpoika velvoitettiin maksamaan vastaajan oikeudenkäyntikulut 2 taalarilla.

Kyläkokouksen ja kylänoikeuden suhteet olivat epäselviä ehkä siksi, että molemmat olivat päättäviä elimiä, joiden ratkaisut lisäksi saattoivat syntyä samassa kokouksessa. Erona on kuitenkin pidettävä sitä, kyläkokous käsitteli uusia asioita kuten teiden ja siltojen rakentamista, mutta kylänoikeus tuomitsi päätösten ja kyläasetuksen noudattamatta jättämisestä tai rikkomisesta. Kylänoikeuden ja kyläkokouksen välisen suhteen määritteli tarkasti Ilmajoen vuoden 1886 kyläasetusehdotus, joka luultavasti kuvasteli oltermannilaitoksen käytäntöä. Asetuksen 5. pykälässä sanotaan:¹⁴⁴

”Milloin kylänoikeusto ratkaisee riitapuolien välillä taikka valvoo olevaa järjestystä, on sillä yksin päätösvalta, saapuilla asianomaisilla vain oikeus esiintuoda mielipiteensä; milloin joku uusi asia on ehdolla, jota ei vielä selvä oikeus vaadi, on kylänoikeustolla ainoastaan esitysvalta yleiselle kyläkokoukselle, jonka hallussa päätös on.”

Kylänoikeus teki päätöksiään tavallisesti kyläkokouksessa, jossa naapurit toivat esiin riitakysymyksiä ja oltermanni apulaisineen ratkaisi ne kyläasetus lakikirjanaan. Ylistaron Heikkolassa¹⁴⁵

”Talon Isändä Johan Heiska päällekkandoi hänen torpparinsa Johan Heiskan päälle, ettei hän, ehkä hän usiammat reisut oli jo tullut häneldä muistutuxi, ollut kuitengin kiinnitukkinut yhtä hänen aidastansa suuremasa ojasa, jonga kautta itikat sisälle kulkivat heidän yhteisen aitooxensa ja ylössöit päällekkandajan kauran, jonga vahingon oikeus syynisä katsoi 16 kopekan wahingoxi ja duomitsi vastajan 3 §: jälken kylän asetuxesa sen palkitseman 2 Rikintalarilla Ruotsin Bankorahasa, Joka päätös asianosaiselle julistettiin.”

Kylänoikeudessa isännät voivat ajaa vaatimuksiaan myös uhkasakoin kuten Matti Keski-Hannula Ilmajoen kirkonkylässä 1824.¹⁴⁶

”Matts Keski-Hannula edestuli ja valitti, että hänen naapurinsa ovat sen tavaksi ottaneet että he vaeldavat sitä tietä, jonga hän on yksin tehnyt hänen peldonsa läpitse, niin näki äldermannin oikeus kohtullisexi että kieltää sitä Tietä vaeldamasta Kahden ruplan sakon haastolla paperi rahas.”

Kylänoikeus saattoi päättää asioista myös muualla kuin kyläkokouksissa, esim. erilaisissa tarkastuksissa. Kun Lehmäjoella synnättiin 1864 kylän teitä, Rinta-Kleemolan isäntä ei ollut läsnä, mikä oli vastoin kyläjärjestystä. Siksi pöytäkirjaan merkittiin:¹⁴⁷

”Isäntä Juha Rinta Klemola nuaree sakotettu poissa olosta tie syynistä 8. kop. hopea raha Lokakuun 1 päivänä piretyssä synnissä.”

¹⁴⁴ EPMA, Seinäjoen Heikkilän kylänarkisto, Ilmajoen kyläasetusehdotus 7.9. 1886 § 5.

¹⁴⁵ VMA, Isonkyrön ka, pit.kok.pk. 1816, Ylistaron Heikkolan kylänoikeuden pk. 7.9. 1816.

¹⁴⁶ VMA, Ilmajoen ka, kirkonkylän kyläkok.pk. 11.12. 1824.

¹⁴⁷ EPMA, Lehmäjoen kylänoikeuden pk. 1.10. 1864.

Vaikka kylänoikeuden oikeudellisiin toimiin kuului sakottaminen, aina ei suinkaan menetelty näin, sillä yleensä ensin pyrittiin sovitteluratkaisuihin. Kun Luopajärven kylänoikeudelle 1809 valitettiin, että kaikki osakkaat eivät olleet sovittuun aikaan mennessä peranneet Paajasen luomaa, päästiin asiassa yksimielisyyteen antamalla kaivuutyölle uusi määräaika, mihin kantaja ”michel Luopajärvi oli tyyväinen”.¹⁴⁸ Samassa kylässä päädyttiin sovintoon Kaunismäen notkon laskuajakysymyksessä 1866.¹⁴⁹

”Torppari Matti Mattila Lintulanmaalta edes tuli ja vaatii Talokkaan Antti Tukevan, kaivamaan hänellensä Lasku ojaa Kauniin mäen notkosa, wastaaja Antti Tukeva, ylös nousi, Sanoin sen olevan niin kivistä maata, että on mahdotoin Laskua saada, muutoin kuin Ruunun voimalla, päälle kantaja M. Mattila myönnötyi olevan Kiviä, mutta on ensin päällä pehmeätä maata, jota kuullessa Kylän oikeusto kehoitti A. Tukevaa, pehmeän maan kaivamiseen, jota sen jälkeen A. Tukevalta myönnytettiin, ja hyväksi näki Kylän oikeusto, että heidän sovintonsa ylös merkitä ja täten wahvistaa, ajaalla ja paikalla kuin edessä seisoo.”

Esimerkki osoittaa, että myös torppari voi vaatia ja saada asiansa ratkaisuun kylänoikeudessa.

Jos ei saatu sovintoa aikaan tai jos kysymys oli selvästä rikkomuksesta tai päätöksen laiminlyömisestä, kylänoikeus turvautui sakkoihin. Kyläasetusten sakkomääräykset eivät jääneet kuolleeksi kirjaimeksi, sillä sakottamista rangaistusmuotona etenkin 1700-luvulla ja 1800-luvun alkupuolella todella käytettiin. Kun Isonkyrön ja Ylistaron oltermannien oli vuosittain tilitettävä sakkorahat pitäjänkokoukselle, vuosi 1869 oli vasta ensimmäinen, jolloin yhdelläkään oltermannilla ei ollut niitä jätettävänä.¹⁵⁰ Yleensä sakkoja ei vuosittain kertynyt kaikista oltermanninpiireistä, vaan 1840–1860-luvuilla keskimäärin joka kolmannelta läänistä. Kovin suuriksi oltermannien pitäjänkassaan luovuttamat sakkosumat eivät kohonneet, sillä koko pitäjässä kylänoikeuksien langettamat sakot olivat yleensä 3–5 ruplaa vuodessa ja vain poikkeuksellisesti yli 10 ruplaa – tosin pitäjänkassaan luovutettiin sakoista vain puolet.¹⁵¹ Pitäjän kannalta ennen pitkää tärkeämmiksi tulivat oltermannien ja lautamiesten poissaolosakot, jotka maksettiin vaivaskassaan.¹⁵²

Jos syylliseksi tuomittu ei kyennyt tai suostunut maksamaan kylänoikeuden määräämiä sakkoja, ne voitiin häneltä ulosmitata. Ulosmittaukset olivat ilmeisesti varsin harvinaisia, koska kylänoikeuden määräämät sakot eivät olleet kovin suuria. Silti Härmässä kiisteltiin 1772 kihlakunnanoikeudessa oltermannin ulosmittauksesta.¹⁵³

Uudisasukas Juha Luomanperä oli kylänoikeudessa saanut 21 kupari-taalarin sakon rikottuaan kuusi seiväsparia talollisen Olavi Olavinpoika Unkurin aitaan. Kun Luomanperä oli jättänyt maksamatta sakon, oli oltermanni Matti Kosola lautamiesten läsnäollessa ulosmitannut Luomanperältä erilaista tavaraa ja mm. vanhan luotipyssyn. Luomanperä väitti nyt oikeudessa, että Kosola oli pantannut tavaraa itselleen, koska sen arvo oli suurempi kuin sakko, ja vaati asettaan takaisin. Kosola kuitenkin ilmoitti, että aseensa sai vasta sitten, kun oli maksanut kylänoikeuden määräämän sakon. Kihlakunnanoikeudessa Luomanperän kante raukesi, ja hän joutui maksamaan Kosolalle oikeudenkäyntikuluja 3 hopeataalaria.

¹⁴⁸ EPMA, Luopajärven kylänoikeuden pk. 12.6. 1809.

¹⁴⁹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 10.1. 1866.

¹⁵⁰ VMA, Ylistaron ka, oltermanninoikeuden pöytäkirjat 1800-luvun alusta ja Isonkyrön kunn. ark., kuntakok.pk. 14.6. 1869.

¹⁵¹ VMA, Isonkyrön ka, pit.kok.pk:t 1838–1860 sekä Isonkyrön kunn. ark., pit.kok.pk:t ja kuntakok.pk:t 1861–70.

¹⁵² Isonkyrön ja Ylistaron kunn.ark., kuntakok.pk:t 1870–1908.

¹⁵³ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 97, Lapuan käräjäpk. 3.11. 1772 § 103.

Vaikka kylänoikeus päätti itsenäisesti, se oli kuitenkin riippuvainen kyläkokouksesta, joka tarkasti oltermanniin ja lautamiesten laatimat tilit. Kyläkokous voitiin puuttua myös oltermanniin viranhoitoon. Kun Jokipiin oltermanni unohti 1857 tiesyynin pidon ja tämä tuli esille kyläkokouksessa, se vaati oltermannia tarkastamaan kaikki tilit.¹⁵⁴ Samoin jos kylänoikeuden jäsenten kesken syntyi eripuraisuutta, kyläkokous joutui puuttumaan asioiden kulkuun. Jokipiin kyläkokouksessa vuonna 1873¹⁵⁵

”edes tuli ortinaari oltermanni ja valitti Lautamiestensä uppiniskasut-
ta ja Seiso 50. §. Päällän Eli sen jälkeen Rikoksen alaseksi Lau-
tamiehensä Tuomitteman josta Lautamiehet eli Hariun päät ei sa-
not kylän asetusta Tietävänsä joka asia lykättiin Tuomijon ala ja
päättivät kylän miehet kaikin yksi mielisesti Että Ei sakoteta Tällä
kertaa kylän asetuksen jälkeen kuin muuten Tygö Nuhdellan mutta jos
Toiste Tekewät sen kaltaista uppiniskasut mitä heidän Wirkansa kuluu
ja Pää miehensä määrä riin jätetään 20 Paperi Ruplan uhka sakolla
Wirkansa täyttämän joka 23 inar 50 pennijä Kummallenk.”

Kylänoikeuden jäsenten keskeiset riidat olivat poikkeuksellisia, vaikka myös Kurikan kylän oltermanniinlänissä lautamiehet joutuivat kerran nostamaan kanteen esimiestään vastaan. Vuonna 1870 oli nimittäin Paskoonnevan laskuojan avaamista koskevan pöytäkirjan loppuun merkitty:¹⁵⁶

”Oltermannin lautamiehet oli pahalla mielellä kuin ei löytäneet
oltermanniin määräämää asiameistä josta syystä he ynnä muiden
kylänmiesten Suostumisella määräisit oltermanniin Sakkoon asetuksen
mukaan.”

Kun Jokipiin kylänoikeus katsoi sormiensa läpi lautamiesten uppiniskaisuutta, kylänoikeus oli joskus valmis menettelemään samalla tavoin, jos laiminlyöntiä voitiin perustella. Lehmäjoelta on säilynyt seuraavanlainen oltermanniin merkintä:¹⁵⁷

”Oltermannin oikeudelta sakotetuita Wuonna 1864 maaliskuun 30
päivänä piretysä syynisä Isäntä Juha Klemola rintalasta wanhe sakotettu
kelpaamattomasta saunan kiukaasta 1 rupla 50 kopeikkaa Banko
agsinatsioni josa hän syyski toi ettei hän ole saanut kylän asetusta
entiseltä isännältä, jonka tähden jätettiin sakkoo ottamatta, pitäjän
miehiltä päätettäväksi, jos hänen puolustuksensa on ulottuvainen
sakosta vapautumaan.”

Varmuutta ei ole, vapautuiko Juha Kleemola sakosta, mutta kun Lehmäjoen kylän oltermanniinilla ei kyseiseltä tilikaudelta ollut lainkaan luovutettavana sakkorahoja pitäjänkassaan,¹⁵⁸ hän mahdollisesti sai rikkeensä anteeksi.

Kylänoikeuden langettamat tuomiot perustuivat yleisimmin tarkastuksissa havaittuihin puutteisiin,¹⁵⁹ ja päätöksiä perusteltiin kyläasetuksen pykälillä. Toisinaan kuitenkin riita-asioissa sattui kuten Jalasjärven Keskikylän oltermanniinlänissä, ettei kyläasetus kosketellut käsiteltävää asiaa. Kylänoikeus antoi silti päätöksensä, mutta se alistettiin kihlakunnanoikeuden ratkaistavaksi. Joskus kylänoikeus tuomitsi ”maan tavan jälkeen”.¹⁶⁰

Kylänoikeudet käsitelivät riita- ja rikkomusasioita oikeusistuimen tavoin ainakin Ilmajoen, Laihian, Isonkyrön, Vähäkyrön, Kälviän, jossa oltermannioikeudesta

¹⁵⁴ Numminen 1958, s. 304.

¹⁵⁵ Aarne Kantolan kok., Jokipiin kyläkok.p.k. 24.5. 1873 sekä Numminen 1958, s. 289.

¹⁵⁶ VMA. Ilmari Jalaksen kok., Kurikan kylän kyläkok.p.k. 28.8. 1870

¹⁵⁷ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.p.k. 30.4. 1864.

¹⁵⁸ Isonkyrön kunn.ark., pit.kok.p.k. 13.5. 1864. Kylähallinnon tilikausi alkoi vappuna.

¹⁵⁹ Ranta-Knuutila 1956, s. 56.

¹⁶⁰ Numminen 1958, s. 300–301.

käytettiin myös nimitystä oltermanninkäräjät (åldermansting),¹⁶¹ sekä Lapuan suurpitäjässä. Lapuan tiedot perustuvat kuitenkin yksinomaan 1700-luvulle, sen sijaan kylänoikeuksien itsenäisestä toiminnasta 1800-luvulla ei ole varmuutta. Päinvastoin Lapualla menttiin 1800-luvulla yhteisen niittysopimuksen rikkomisesta suoraan käräjille ilman, että kylänoikeus olisi asiaa käsitelty,¹⁶² ja samoin meneteltiin pitäjänkuririkkomuksissa.¹⁶³ On mahdollista, että pitäjä- ja käräjähallinnon voimakas ote kylähallinnosta Lapualla lamaanutti ainakin osaksi kylänoikeuksien toimintaa.

Tiedot myös Järviseudun ja Kuortaneen alueen kylänoikeuksista puuttuvat, eikä Lohtajalla niille edes kyläasetus edellyttänyt omaa järjestysmuotoa. Myöskään Pohjanmaan syrjäseuduilla kylänoikeudet eivät luultavasti saaneet kiinteää asemaa, mikäli ne yleensä edes toimivat. Pohjois-Pohjanmaalla kylänoikeuksilla ei ollut tehtäväkenttää, koska kylähallinnon pohjana olleet paloapuseräät eivät sisältäneet sakkorangaistuksia. Oltermanninoikeudet toimivat siten omina itsenäisinä eliminään selväpiirteisimminkin vain Kyronmaan, Suur-Ilmajoen, Kälviän ja ajoittain Lapuan pitäjissä.

Pitäjän- ja myöhemmin kuntakokoukset valvoivat kylänoikeuksia, joten ne edustivat kulmakunnillaan myös pitäjä- ja kunnallishallinnon mahtia. Sen lisäksi oltermanninoikeudet olivat kyläasetusten säätämässä rajoissa tavallaan alin oikeusaste,¹⁶⁴ sillä oltermannin ja lautamiesten päätöksistä sai valittaa kihlakunnankäräjiin. Kylänoikeuden pöytäkirjaan merkittiin toisinaan valitusosoituskin.¹⁶⁵ Kokonaisuudessaan oltermanninoikeuden valvonta oli monensuuntainen, sillä toiminnassaan oltermanni ja lautamiehet vastasivat kyläkokoukselle sekä osaksi pitäjä- ja kunnallishallinnolle, mutta ratkaisujensa laillisuudesta kihlakunnanoikeudelle. Kylänoikeudessa yhdistyivät näin vallitsevat hallinto- ja oikeusperiaatteet samaksi kokonaisuudeksi.

5.1.6. Oltermannilaitos pitäjä- ja kunnallishallinnon osana

Suomenkielisellä Pohjanmaalla pitäjähallinto oli ollut myötävaikuttamassa oltermannilaitoksen vaiheisiin alusta lähtien, ja johtavat paikalliset virkamiehet, nimismiehet ja papisto, olivat työskennelleet aktiivisesti kylähallinnon hyväksi. Jo 1700-luvulla syntyivät ensimmäiset pitäjänkyläasetukset, joita uudistettiin 1800-luvulla. Pitäjän- ja kirkonkokoukset jakoivat paikoin alueitaan oltermanninlääneihin ja valitsivat joskus niihin kylänoikeuden jäsenetkin. Kunnallishallintouudistuksen jälkeen oltermannilaitoksen valvonta siirtyi pitäjänkokouksilta kuntakokouksille.

Pitäjän ja kunnan vaikutus ei rajoittunut yksin organisaatiokysymyksiin, sillä sekä pitäjä että kunta käyttivät järjestynyttä kylälaitosta hyväkseen ja määräsivät sille omia tehtäviään. Näistä varhaisimpia olivat erilaisten maksujen periminen, joista on tietoja jo 1700-luvulta.¹⁶⁶ Keräyksiä keskeisemmäksi työsaraksi tulivat ennen pitkää palotarkastukset, joihin pitäjänkokoukset kiinnittivät kasvavaa huomiota 1700-luvun jälkipuoliskolta

¹⁶¹ Kälviän ka, pit.kok.pk. 29.12. 1817.

¹⁶² Ks. luku 5.3.1.

¹⁶³ Ks. luku 5.3.4. Lapuan kirkonarkiston tilikirjoista ei ilmene oltermanninoikeuden pitäjälle tilittämiä sakkoja, vaikka kyläasetuksen mukaan (§ 38) osa sakkorahoista olisi kuulunut pitäjälle. Ks. VMA, Lapuan ka. tilikirjat 1800-luvulta.

¹⁶⁴ Alanen 1970, s. 533. Ks. myös luku 5.1.6.

¹⁶⁵ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajarven kylänoikeuden pk. esim. 8.12. 1860. Ks. myös luku 5.1.7.

¹⁶⁶ Luukko 1957/2, s. 570 ja Lehtinen 1963, s. 455.

lähtien. Kolmas suuri tehtäväalue, jonka pitäjä- ja kunnallishallinto säilyttivät oltermannien harteille, oli huolehtiminen yleisestä järjestyksestä. Oltermannit ja lautamiehet joutuivat valvomaan niiden järjestyssääntöjen noudattamista, joita pitäjissä laadittiin 1700-luvulta alkaen.¹⁶⁷

Uudistettujen kyläasetusten mukaan oltermannien oli vähintään kerran vuodessa kokoontuttava kirkkoherran kutsusta käsittelemään yhteisiä asioita. Pitäjien oltermannien yhteiskokouksista tiedot ovat hataria, mutta ainakin Ilmajoella ja Isossakyrössä kokouksia pidettiin. Ilmajoen oltermannien kokous oli 5.11. 1821 sopinut 20 ruplan uhkasakon määräämisestä sille, joka luvottomasti otti toisen hevosen. Oltermannien sopimus vahvistettiin talvikäräjillä 1826.¹⁶⁸

Isossakyrössä ja Ylistarossa oltermannit ja lautamiehet ilmoittautuivat säännöllisesti keväällä pidetyssä pitäjänkokouksessa, myöhemmin kuntakokouksessa, ja luovuttivat tällöin kyläläisiltä perimistään sakoista puolet pitäjän kassaan.¹⁶⁹ Pitäjä ja kunta valvoivat tarkasti, että oltermannit ja lautamiehet olivat läsnä. Silti melkein jokaisesta kokouksesta oli joku kylänoikeuden jäsen poissa, ja hän sai kyläasetuksen määräämään sakon. Esim. Isonkyrön kuntakokouksessa 1870 sai 4 oltermannia ja 11 lautamiestä poissaolosakkoja yhteensä 43,51 mk (kukin oltermanni 4,58 mk ja lautamies 2,29 mk).¹⁷⁰ Oltermannit olivat luultavasti hitaanlaisia maksamaan laiminlyöntejään, koska 1869 jouduttiin Isonkyrön kuntakokouksen pöytäkirjaan merkitsemään:¹⁷¹

”Ne sakot, jotka viime vuonna määrättiin muutamain poissaollessa, eivät olleet heiltä otetut vielä, jonka tähden määrättiin ulosottajat pikemmin sakkorahoja ulosottamaan.”

Yhtenä syynä runsaasiin poissaoloihin oli se, että kylänoikeus vaihtui oltermanninkokouksen aikoihin, joten kylän tilit olivat vielä selvittämättä. Vuonna 1873 Isonkyrön oltermannit valittivat liian aikaisista kevätkokouksista, minkä jälkeen oltermannien kokoukset siirrettiin syksyyn.¹⁷² Ylistarossa oltermannit kuitenkin kokoontuivat edelleen keväisin.

Ylistaron kappelin oltermannit kävivät myös Isonkyrön pitäjänkokouksessa selvittä-mässä tilejään. Kun Ylistaron kunta aloitti toimintansa, päätettiin kunnallislautakunnan kokouksessa 1867, että kaikki kyläasetuksen määräämät sakkorahat oli luovutettava oman kunnan rahastoon.¹⁷³ Ensimmäisen kerran oltermannit olivat Ylistaron kuntakokouksessa 1872. Silloin kunnallislautakunnan esimiehen pitämässä puheessa hyvin kuvastui kunnallishallinnon valvova asenne kylähallintoon:¹⁷⁴

”Esimies muistutti ja kehoitti oltermannia, että kaikin voimin, kunnolla ja ahkeruudella hoitaa kyläkunnan kaikkia asioita ja ulkojärjestystä ja koittaa ylläpitää ja edesauttaa siivoa menoa ja hyviä tapoja.”

Ylistarossa oltermannit ja lautamiehet joutuivat käymään kuntakokouksessa vuoteen 1908, mahdollisesti myöhempäänkin.¹⁷⁵ Isossakyrössä tapa jäi käytännöstä pois vähän

¹⁶⁷ Pitäjän- ja kuntakokousten oltermannille määräämiä tehtäviä käsitellään lähemmin luvuissa 5.3.4.–5.3.6. ja 5.4.1.–5.4.4.

¹⁶⁸ VA, Korsholman eteläinen KOa 54, Ilmajoen käräjäpk. 4.9. 1843 § 128, joka sisältää Ilmajoen oltermanninkokouksen pöytäkirjaotteen 5.11. 1821.

¹⁶⁹ VMA, Isonkyrön ka. pit.kok.pk. 30.8. 1829–29.8. 1859, Isonkyrön kunn.ark., pit.kok.pk. ja kuntakok.pk. 9.7. 1861–13.4. 1896 sekä Ylistaron kunn.ark., kuntakok.pk. 17.9. 1872–18.5. 1908.

¹⁷⁰ Isonkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 31.7. 1870.

¹⁷¹ Isonkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 14.6. 1869.

¹⁷² Isonkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 10.3. 1873.

¹⁷³ Ylistaron kunn.ark., kunnallislautakunnan pk. 8.1. 1867.

¹⁷⁴ Ylistaron kunn.ark., kuntakok.pk. 17.9. 1872.

¹⁷⁵ Ylistaron kunn.ark., kuntakok.pk. 18.5. 1908. Kuntakokouksen pöytäkirjat vuosilta 1909–1921 ovat hävinneet, joten ei tarkalleen voi sanoa, milloin oltermannit viimeksi olivat läsnä kuntakokouksessa.

aikaisemmin, sillä pöytäkirjojen mukaan oltermannit ja lautamiehet olivat viimeisen kerran yhteiskokouksessa 1895.¹⁷⁶ Loppuun asti kuntakokous käsitteli oltermanneja kuitenkin sakkojen voimalla ja vaati heitä täyttämään velvollisuutensa. Ylistaron kuntakokouksessa sai 1896 sakkoja muuan oltermanni, joka oli laiminlyönyt periä ”määrättyjä ulosottoja”.¹⁷⁷ Pitäjän ja kuntien kylälaitokseen kohdistama valvonta selittää ehkä osaksi Isonkyrön ja Ylistaron kylähallinnon voimakkuuden vielä 1900-luvulla.

Kälviän kyläjärjestys mahdollisti sen, että kylänoikeudessa vääryyttä kärsinyt sai valittaa pitäjänkokoukseen. Vuonna 1817 pitäjänkokous saikin käsiteltäväkseen riita-asian, joka oli syntynyt Ruotsalan kylässä ja koski karjan päästämistä liian aikaisin yhteisniitylle heinänteon jälkeen, millä oli rikottu kyläjärjestyksen 16. pykälää. Tyytymättöminä oltermanninkäräjien päätökseen osapuolet vetosivat pitäjänkokoukseen. Se velvoitti viiden oltermannin ja yhden lautamiehen yhteisesti tutkimaan kiistakysymystä ja määräsi näiden kokoontumisajan ja -paikankin.¹⁷⁸ Mahdollisesti kiistassa saatiin sovintoratkaisu, koska asia ei myöhemmin enää tullut esille. Kun Kälviän kylänoikeuksien päätöksistä valittiin pitäjänkokoukseen tietyksi kerran, on ajateltavissa, että kyläläiset yleensä olivat tyytyväisiä oltermanninoikeuden ratkaisuihin, koska valitukset niistä olivat perin harvinaisia.

Pitäjän- ja vielä kuntakokouksenkin vaikutus oltermannihallinnon käynnistäjänä ja ylläpitäjänä oli tärkeää, koska isonjaon takia oltermannien alkuperäiset peltoviljelykseen ja yhteisniityjen käyttöön kuuluneet velvollisuudet vähentyivät ja lisäksi niiden määrä harvaan asutuissa kylissä oli luonnollisista syistä vähäinen. Koko oltermannilaitoksen toiminnan ajan pitäjähallinnon ote kylähallintoon voimistui, samalla kun pitäjän oltermanneille asettamien tehtävien merkitys kasvoi. Vaikka oltermannilaitos huolehti itsenäisesti 1900-luvulle asti muutamista sellaisista kysymyksistä, jotka eivät kuuluneet pitäjän tai kunnan toimialaan, silti paikallishallinnon asettamien tehtävien sekä valvonnan vaikutus oli siksi merkittävä, että oltermannilaitosta voi pitää pitäjähallinnon ja alkuvaiheessa myös kunnallishallinnon osana. Kunnat eivät kuitenkaan ryhtyneet kehittämään alueilleen paikallisia organisaatioita, vaan alkoivat ohjata keskitetysti lautakuntiansa välityksellä niitä toimintoja, jotka alunperin kuuluivat oltermanneille. Näin kunnallishallinto oli lopulta viemässä pohjaa järjestyneeltä kylähallinnolta.

5.1.7. Oltermannilaitos ja kihlakunnankäräjät

Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeessa ei käräjistä puhuta muuta, kuin että niillä oli luettava ja vahvistettava käyttöön otettava kyläjärjestys (§ 37). Useimmat kylät ja pitäjät laadittuaan kyläasetuksen jättivät sen 1700-luvulla oikeuden vahvistettavaksi, joskin oltermannilaitoksen alkuvaiheessa ja syrjäseuduilla kylähallinto saattoi toimia myös ilman käräjillä vahvistettua järjestyssääntöä.

Ilmajoella käytäntö kuitenkin muuttui 1800-luvulla, sillä kumpikaan pitäjän kyläasetus ei ollut oikeuden käsiteltävänä lainkaan, vaan ne oli maaherra vahvistanut. Ilmajoen menettelytapaa noudattivat Kuortaneen ja Kälviän kyläjärjestykset, Lapuan vuoden 1843 asetuksen hallitussääntöosa sekä kuntakokouskaudella syntyneet kyläasetukset. Lohtajan,

¹⁷⁶ Isonkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 13.4. 1896.

¹⁷⁷ Ylistaron kunn.ark., kuntakok.pk. 27.4. 1896.

¹⁷⁸ Kälviän ka, pit.kok.pk. 29.12. 1817. Mainittu oltermannin ja yhden lautamiehen yhteiskokous määrättiin pidettäväksi Penttilän talossa 5.1. 1818. Tästä kokouksesta ei pöytäkirjaa ole säilynyt.

Isonkyrön sekä Lapuan vuoden 1843 kyläjärjestöosan olivat hyväksyneet sekä kihlakunnanoikeus että maaherra.¹⁷⁹ Muuttunut tilanne kuvasti maaherran ja lääninhallituksen merkityksen kasvua kyläasetuksia laadittaessa, joten alkuperäinen vahvistamisperiaate jäi osaksi toteuttamatta.

Vaikka käräjien osuus kyläasetuksen vahvistamisessa supistui, niiden asema kylähallinnossa muulla tavoin voimistui 1700-luvun puolivälistä alkaen. Kihlakunnan-oikeudella oli siinä mielessä tärkeä tehtävä, että käräjillä voitiin vahvistaa kyläkokouksissa tehtyjä sopimuksia ja hankkia niille lain voima. Niinpä 1782 jätettiin kaikkien Härmän kylänmiesten puolesta oikeudelle Haapojan, Lööpärin, Kosolan ja Takalan siltojen ylläpitoa koskenut sopimus. Se oli hyväksytty Lööpärin talossa 12.11. 1781 pidetyssä oltermanninkokouksessa, joka oli kutsuttu koolle oltermanninsauvalla. Käräjät totesivat sopimuksen, jonka oli allekirjoittanut 21 talollista, lainmukaiseksi ja vahvistivat sen.¹⁸⁰

Käräjillä käsiteltiin tietenkin vain sellaisia sopimuksia, joiden vaikutus oli pitkäaikainen tai joilla oli muuten pysyvää merkitystä. Isonkyrön Tuuralan kylänmiesten puolesta lautamies Juha Pakkala sekä talollinen Juha Turja pyysivät kihlakunnanoikeutta vuonna 1815 määräämään sopivan uhkasakon sille, joka luvattomasti hakkaisi Tikkuri-nimistä metsäsarkaa. Kihlakunnanoikeus asetti sakon suuruudeksi 10 hopearuplaa.¹⁸¹ Oikeuden päätöksestä tehtiin lisäksi suomennoskappale, joka vuosittain kuulutettiin kirkossa, sillä jäljennöksessä on pappien kuulutusmerkintöjä vuosilta 1815–1887.¹⁸²

Myös silloin kyläkokous voi hankkia käräjien vahvistuksen sopimukselleen, jos se koski jotenkin kylän ulkopuolisia. Vähänkyrön Hyyriän kyläläiset pyysivät 1875 oikeutta estämään uhkasakolla kaikkinaista vahingontekoa kylän yhteisellä ulkometsäsaralla, joka sijaitsi Ylistaron ja Ilmajoen pitäjien välissä. Oikeus määräsi 60 markan uhkasakon sekä lisäksi laillisen rangaistuksen ja vahingonkorvausvelvollisuuden. Kihlakunnanoikeuden päätös piti vuosittain kuuluttaa Ylistaron, Isonkyrön ja Vähänkyrön kirkoissa, ja näin pappien merkinnöistä päätellen meneteltiin.¹⁸³ Hyyriän ja Ojaniemen kylien välinen piiriaita kotimetsän rajalla jaettiin osaksten kesken 31.10. 1881, ja sopimukselle hankittiin käräjien vahvistus seuraavan vuoden maaliskuussa. Sovintojaon mukaan aitaosakasten oli saatava osuutensa kuntoon viimeistään kesäkuun puoleenväliin mennessä 1882.¹⁸⁴

Vaikka kyläläisten välinen sopimus oli vain kyläkokouksen vahvistama, päätöksen rikkomisesta silti joutui käräjille. Kuitenkin kylän varaan jääneeseen sopimukseen käräjät voivat suhtautua epävirallisemmin kuin käräjillä vahvistettuun päätökseen.¹⁸⁵

Muutamat Vähänkyrön Sauson, Kokkolan, Saarensivun, Frontilan ja Tapoilan kylänmiehet valittivat 1755, että talolliset Mikko Soini Tapoilasta ja Matti Mikkola Frontilasta olivat vastoin kylänoikeuden yksimielistä sopimusta myyneet yhteismetsästä hirsii, vaikka sellainen oli kielletty hopeataalarin sakon uhalla jokaiselta tukilta.

Kihlakunnanoikeus päätti vapauttaa vastaajat vielä sillä kertaa sakoista, mutta he joutuivat maksamaan kantajien oikeudenkäyntikulut. Lisäksi oikeus kielsi myyntihakkuun yhteisistä metsistä 5 hopeataalarin sakon uhalla.

¹⁷⁹ Ks. aikaisemmin luvut 3.1.1.–3.1.7.

¹⁸⁰ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 107, Lapuan käräjäpk. 14.10. 1782 § 56.

¹⁸¹ Valde Tuuran kok., ote kihlakunnankäräjien pk:sta 25.4. 1815.

¹⁸² Edellisen suomennoskappale pappien kuulutusmerkintöineen.

¹⁸³ Vähänkyrön osuuspankin kok., Hyyriän kylänarkistoon kuuluva ote Vähänkyrön käräjäpk:sta 3.3. 1875 § 24.

¹⁸⁴ Vähänkyrön osuuspankin kok., Hyyriän kylänarkistoon kuuluva ote Vähänkyrön käräjäpk:sta 7.3. 1882 § 3.

¹⁸⁵ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 70, Vähänkyrön käräjäpk. 18.11. 1755 § 53.

Vaikka käräjät saivat käsitellä oltermannilaitokseen liittyviä valituksia, niiden määrä oltermanninläänien lukuun nähden oli sängen vähäinen. Vuosina 1750–1800 ei Etelä-Pohjanmaan rintapitäjissäkään viety kuin enintään 5–10 valitusta kylähallinnon ratkaisuisista käräjille asti. Seuraava esimerkki on Isostakyröstä vuodelta 1772.¹⁸⁶

Talollinen Antti Riddar oli haastanut talollisen Samuel Esalan laskuojan rakentamatta jättämisestä käräjille. Kantajalla oli ote kylänoikeuden 21.5. 1771 pitämän kokouksen pöytäkirjasta. Siitä ilmeni, että Antti Riddar oli valittanut kylänoikeudelle, että hänen omistamastaan Ylivainiosta johtava laskuoja oli niin tukkeutunut, ettei vesi päässyt virtaamaan vainiolta. Kylänoikeus oli suorittanut katselmuksen paikan päällä ja päätyntyn sellaiseen ratkaisuun, että Samuel Esalan oli alempana jokivartta perattava ne laskuojat, jotka virtasivat hänen tilustensa läpi, jotta vesi pääsisi virtaamaan myös jokivarren yläosasta. Lisäksi kylänoikeus oli velvoittanut kummankin osapuolen pitämään ojansa hyvässä kunnossa. Päätöstään kylänoikeus oli perustellut kyläjärjestyksen 6. pykälällä.

Esala oli jättänyt kylänoikeuden päätöksestä huolimatta laskuojan perkaamatta ja väitti käräjillä, ettei hänelle itselleen ollut ojittamisesta juuri mitään hyötyä. Kihlakunnanoikeus kuitenkin päätti, että Esalan oli kaivettava ja perattava laskuojansa 10 hopeataalarin sakon uhalla niin, ettei veden juoksu Riddarin mailta estynyt. Näin oli meneteltävä riippumatta siitä, oliko Esalalle ojittamisesta hyötyä.

Tavallisesti käräjät tukivat kylänoikeuden ratkaisuja, mutta mikäli oltermanni syyllistyi omavaltaisuuteen, käräjät tietenkin asettuivat häntä vastaan.

Vähänkyrön syyskäräjillä 1769 kaksi Kuuttilan kylän talollista haastoi kylänsä oltermannin Matti Kuonon käräjille siksi, että hän oli vastoin kylänoikeuden yksimielistä päätöstä määrännyt kylän yhteisille Vedenojan niityille rakennettavaksi risuaidan, joka esti suurta osaa kyläläisiä käyttämästä omia niittysarkojaan. Kuono oli myös, kun kantajat olivat jääneet menemättä risuaidan panentaan, ulosmitannut pari kirvestä toisesta ja kattilan toisesta talosta kiireisimpänä kylvöaikana. Kun kantajien mukaan oltermanni oli syyllistynyt omavaltaisuuteen, he vaativat hänelle rangaistusta ja sekä vahingon että oikeudenkäyntikulujen korvaamista.

Kuono väitti, että risuaita oli välttämätön pidättämään kylän eläimiä joutumasta niityllä olevaan ojaan, johon karjaa aikaisemminkin oli pudonnut. Kantajat pystyivät kuitenkin osoittamaan, että he olivat jo rakentaneet aitauksen samaa ojaa varten, sekä toivat esille, ettei oltermannilla ollut kyläjärjestyksen mukaan valtaa yksin päättää mistään ilman kylänmiesten neuvonpitoa ja suostumista.

Näiden väitteiden jälkeen Kuono taipui kyläläisten tahtoon ja lupasi maksaa kantajien kulut, mihin nämä suostuivat. Kihlakunnanoikeus katsoi kuitenkin aiheelliseksi varoittaa Kuonoa enää rikkomasta kyläjärjestyksen sääntöjä ja määräsi hänet heti palauttamaan kyläläisiltä omavaltaisesti ulosmittaamansa tavarat.¹⁸⁷

Kihlakunnankäräjille viedyt valitukset olivat yleensä vähäisiä rikkomuksia tai laiminlyöntejä ja koskettelivat yksittäisten niittyjen, aitojen, ojien tai teiden käyttöön ja hoitoon liittyneitä kiistoja. Lohtajalla sakotettiin 1826 talollista Matti Eskeliä

¹⁸⁶ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 97, Isonkyrön käräjäpk. 14.3. 1772 § 30.

¹⁸⁷ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 94, Vähänkyrön käräjäpk. 20.10. 1769 § 40.

luvottomasta laiduntamisesta Lohtajan kyläjärjestyksen mukaan hopearuplalla,¹⁸⁸ ja Jalasjärven Jokipiissä kiisteltiin pöriaidasta.¹⁸⁹ Joskus haettiin käräjiltä vain tukea oltermanninoikeuden päätökselle. Kun Seinäjoella riiteli pari talollista laidunvahingosta, kylänoikeus määräsi kantajalle 2 hopearuplan korvauksen, jonka sitten kihlakunnanoikeus vahvisti.¹⁹⁰

Säätyvallan aikana 1700-luvun puolivälissä alkanut Etelä-Pohjanmaan nuorison liikehdintä oli ehkä osaltaan vaikuttamassa siihen, että käräjien ote kylähallinnosta tiukkeni. Suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla – Lapualla, Ilmajoella ja Vähässäkyrössä jo 1770-luvulla – ryhdyttiin nimittäin nuorison käyttäytymistä ja yleistä järjestystä säätelemään pitäjänkokousten päätöksillä. Kun samaan aikaan oltermanneille uskottiin yhä enemmän järjestystehtäviä, viranomaiset alkoivat käytännössä pitää kylänvanhimpia ja heidän lautamiehiään käräjähallinnon paikallisina apulaisina. Käyttäytymissääntöjen rikkominen rinnastettiin tavallaan rikoksiin, joista oltermannien oli ilmoitettava kruunun viranomaisille. Ehkä juuri siksi kihlakunnanoikeudet alkoivat kylänoikeuksien sijasta sakottaa kaikkien järjestysmääräysten – siis myös kyläasetusten – perusteella.¹⁹¹

Varsinaisista kyläasetuksista Lapuan vuoden 1843 hallitussääntö ja Laihian vuoden 1869 poliisijärjestys olivat niitä kyläjärjestyksiä, joiden nojalla käräjät useimmiten langettivat tuomioitaan, mutta vähäisessä määrin myös Ilmajoen vuoden 1821 asetus oli rankaisuperusteena. Ennen mainittuja kyläasetuksia tuomittiin Lapualla, Ilmajoella ja Laihialla erillisten pitäjänsopimusten mukaan. Isossakyrössä, Vähässäkyrössä, Kuortaneella ja Järvisseudulla rankaisuperusteena olivat yksinomaan pitäjänsopimukset, koska kyläasetukset sisälsivät vain niukasti järjestyssääntöjä. Kuitenkin 1800-luvun pitäjänsopimukset velvoittivat Kuortanetta lukuun ottamatta oltermanneja samalla tavoin kuin varsinaiset kyläasetukset.¹⁹²

Kyläasetusten ja pitäjänsopimusten järjestysmääräykset toivat käytännössä Etelä-Pohjanmaalle yleisen lain rinnalle pitäjänkokousten säätämät paikallislait, jotka olivat yksityiskohtaisempia ja ankarampia kuin yleinen laki. Samalla kehitys johti osassa Etelä-Pohjanmaata varsinkin 1840-luvulta lähtien kylänoikeuden aseman muuttumiseen: oltermanneista ja lautamiehistä tuli järjestysasioissa oikeutta jakavien kylätuomarien sijasta pelkkiä sääntöjen valvojia ja ilmiantajia. Tosin järjestyssääntöjen rikkomuksia veivät käräjille usein myös ne, jotka olivat kärsineet vahinkoa, ja sitä paitsi vanhastaan oli tietty järjestyksenpitovelvollisuus kihlakunnanoikeuden lautamiehillä ja kirkon kuudenusmiehillä. Kun lisäksi nimismiehet ainakin Lapualla partioivat apulaisineen kylien raitteja, joutui osa sääntöjen rikkojista suoraan virkavallan yllättämiksi.¹⁹³ Kokonaisuudessaan valvonta- ja ilmiantojärjestelmä oli moninkertainen ja tehokas.

Seuraava oltermannien valvonta- ja ilmiantovelvollisuutta kuvaava esimerkki on Isostakyröstä vuodelta 1753.¹⁹⁴

Kruununnimismies Matthias Liljeqvist syytti oltermanni Matti Markon ilmiannosta talollista Kustaa Humalaista, torpparin vaimoa

¹⁸⁸ VA, Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 27: 1329–1330, Lohtajan käräjäpöytäkirja 10.10.1826 (sakkoluettelo).

¹⁸⁹ Numminen 1958, s. 300.

¹⁹⁰ Alanen 1970, s. 533.

¹⁹¹ Järjestyssäännöt ja niiden soveltamisperiaatteet perustuvat luvuissa 4.4.3. ja 5.4.1.–5.4.4. oleviin lähteisiin.

¹⁹² Lapuan pitäjänsopimukset ovat vuosilta 1770, 1814–26 ja 1842, Ilmajoen 1770-luvulta, Laihian vuosilta 1793 ja 1818, Vähänkyrön vuosilta 1779, 1814 ja 1843, Isonkyrön vuosilta 1780, 1813, 1825, 1842 ja 1844, Kuortaneen 1790-luvulta sekä vuosilta 1836 ja 1838 sekä Järvisseudun vuodelta 1801. Ks. aikaisemmin luku 4.4.3.

¹⁹³ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 56, Lapuan käräjäpöytäkirja 22.2.1845 § 164, 23.9.1845 § 53 sekä KOa 68, Lapuan käräjäpöytäkirja 17.10.1854 § 399.

¹⁹⁴ VA, Korsholman pohjoinen KOa 80, Isonkyrön käräjäpöytäkirja 29.9.1853 § 242.

Maria Tapperia, torpparin leskeä Tiina Takalaa ja torppari Jaakko Talvitietä siitä syystä, että he olivat laiminlyöneet yövartijoitten asettamisen.

Kun syyte voitiin näyttää toteen, sakotettiin jokaista syytettyä Isonkyrön pitäjälle 9.9. 1844 hyväksytyyn poliisijärjestyksen mukaan 2 hopearuplalla.

Lapualla kihlakunnanoikeus saattoi sakottaa oltermannia, jos hän laiminlöi ilmiantovelvollisuutensa. Sakottaminen oli kuitenkin harvinaista, vaikka kaksi kertaa näin tapahtui.

Vuoden 1851 talvikäräjillä syytti nimismies Aleksander Favorin renki Tuomas Takalaa siitä, että hän oli käynyt itsellisen Jaakko Hangasmaan kimppuun maantiellä Ylihärmässä sekä lisäksi talollista ja kylän oltermannia Matti Alasaarta siksi, ettei hän ollut ilmoittanut syyttäjälle tappelusta, vaikka Hangasmaa oli saattanut sen oltermannin tiedoksi.

Oikeudessa Alasaari esitti puolustukseksensa, ettei hän ollut nähnyt tappelua, joka oli tapahtunut hänen oltermanninpiirinsä ulkopuolella. Tästä huolimatta kihlakunnanoikeus tuomitsi oltermannin kyläjärjestyksen 36. pykälän rikkomisesta 3 hopearuplan sakkoon. Tuomas Takalan sakkotuomio nousi 33,60 ruplaan.¹⁹⁵

Lapuan talvikäräjät sakottivat 1857 1,42 ruplalla numolaista talollista Gabriel Penttilää oltermannin tehtävien laiminlyömisestä, koska hän oli salannut talossaan käydyin tappelun. Siinä talollisenpoika Juha Autio oli puukolla haavoittanut renki Kustaa Penttilää. Oltermannin sakotusperusteena oli kyläjärjestyksen 36. pykälä.¹⁹⁶

Kylien oltermannihallinto ei ollut irrallinen osa aikakautensa yhteiskuntakoneistoa, vaan kylähallinto oli kiinteästi yhteydessä alimpaan paikallis- ja oikeushallintoon. Kun vuoden 1742 kyläjärjestysohje oli tavallaan lisännyt pohjalaisten kylien itsehallinnollista ja oikeudellista merkitystä, pitäjänkokousten ja käräjien valvonnan tiukentuminen vaikuttivat aikaa myöten päinvastaisesti, sillä voimistuessaan ne eliminoivat kylän itsenäistä päätösvaltaa.

5.2. Kylän hallintovälineet

5.2.1. Oltermanninsauvat ja kylänkapulat

Pohjalaisen kylähallinnon tärkeimpiä ulkoisia tunnusmerkkejä on oltermanninsauva tai kylänkapula, jota kylänvanhin piti hallussaan ja jonka hän pani kiertämään kylää kutsuessaan kyläkokouksia koolle tai tiedottaessaan muista asioista. Paitsi käytännöllistä merkitystä oltermanninsauva oli myös arvonmerkki, joka omalla tavallaan korosti kylänvanhimman asemaa alueensa johtajana. Kylänkapulat sen sijaan lienevät olleet pienen kokonsa vuoksi lähinnä vain tiedotusvälineitä. Vähässäkyrössä oltermannilla on voinut olla sekä kylänkapula että oltermanninsauva, joista edellinen oli tiedotusväline ja jälkimmäinen arvonmerkki.¹⁹⁷ Joskus kyläkokoukset kutsuttiin koolle kahdella sauvalla,

¹⁹⁵ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa, Lapuan käräjäpk. 14.2. 1851 § 341.

¹⁹⁶ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 73, Lapuan käräjäpk. 19.2. 1857 § 309.

¹⁹⁷ Virtanen 1933, s. 51. Muistitiedon mukaan Vähänkyrön Kalsilan kylässä on ollut sekä kylänkapula että oltermanninsauva, mutta kumpikaan ei ole säilynyt. Sekä sauvan että kapulan käyttö lienee Vähässäkyrössä kuitenkin ollut harvinaista, koska pitäjistä on tallessa ainoastaan kylänkapuloita.

joita lähetettiin kylän eri päihin. Niistä äärimmäisten talojen isännät toivat sauvat kokoukseen. Niinpä Alajärven Kurejoelta on tallessa kaksi samanlaista oltermanninsauvaa, joista toista luultavasti kuljetettiin myötä-, toista vastapäivään kylää.¹⁹⁸

Oltermanninsauva tai kylänkapula kulki tavallisesti tietyssä järjestyksessä kylän laidalta toiselle. Kun sauva oli tuotu taloon ja tiedonanto saatu, oli väen huolehdittava, että tiedotus vietiin seuraavaan taloon, kunnes sauva täyden kierroksen jälkeen palasi oltermannille. Sauvaa naapurille luovutettaessa selostettiin suusanallisesti se asia, josta oltermanni tiedotti, tai turvaututtiin erityiseen merkkieleen, josta voitiin päätellä esim. kyläkokouksessa esille tulevia asioita.¹⁹⁹ Kun 1800-luvun jälkipuoliskolla luku- ja kirjoitustaito yleistyivät, oltermannit kiinnittivät sauvaan usein paperilapun, josta asia voitiin lukea. Lappuseen kirjoitettiin toisinaan sauvan tai kapulan kiertokulkukin kuten Jalasjärven Hirvijärvellä:²⁰⁰

''Oltermannin kokous pidetään Lauvantaina Syyskuun 9 päivänä Tuomas Friof Mäntykosken talos kello 5 illalla, josa keskustellaan ja päätetään Mäntykoskelta Pitkäänmäkeen vievän tien uudesta jakamisesta ynnä mitenkä ruvetaan niitä Siltoja rapalahdes kunnostamaan ja Kehoitetaan asioihin koskevia saapumaan kokouksen ynnä muista asioista on keskustelua niinkuin Kattilamäkeen, jos sinne Gomsin matin tie-jako oikiaksi kattotaan.

Mäntykoskelta Elokuun 24 päivä vuonna 1895.

kapula kulkee myötäpäin ilman viivyttelemätä,

Tuomas friiti offi Mäntykoski oltermanni''

Oltermanninsauvaa tai kylänkapulaa kierrätettiin kylässä useimmiten kutsuttaessa kyläkokouksia koolle sekä palo-, aita-, oja- ja tietarkastusten edellä. Mutta oltermannin tiedotusvälineellä voitiin välittää myös sellaisia asioita, jotka eivät kuuluneet oltermannilaitoksen piiriin, mutta koskivat kuitenkin kyläläisiä. Jalasjärven Luopajärven kylän postiyhtiö ilmoitti postinkuljetuksesta 1881 seuraavasti:²⁰¹

''Kaikille Luopajärven kyläläisille tiedoksi ilmoitetaan täten, että koska erinäinen yhtiö Luopajärven kylässä on toimeenpannut ja kustantanut postilaukun joka Mikki Luopajärvestä Ilmajoen postikonttoriin kulkee joka viikko edestakaisin, kauppa kontrahdin mukaan, yhtä säännöllisesti kuin isompikin koko kunnan postilaukku tämän vuoden, niin saavat (vaivan vähyyden vuoksi) Luopajärven kyläläiset, ken haluaa, postitse lähettävät kirjeensä toimittaa Mikki Luopajärveen, josta ne menevät tässä laukussa Ilmajolle --''

Kuulutuksessa selvitettiin lisäksi yksityiskohtaisesti postin kulku ja postimerkkien osto. Kapulakirjeessä toivottiin, että postinkannosta tiedotettaisiin myös torppareille.

Monissa oltermanninsauvoissa ovat talojen puumerkit muistuttamassa siitä, että sauvaa kuljetettiin joka talossa. Joskus sauvaan on kirjoitettu talojen nimet kuten Ylistaron 1700-luvulta peräisin olevaan Kaukolan oltermanninsauvaan.²⁰² Usein sauvoissa on vuosiluku, toisissa pari kolmekin. Ylistaron Topparlan sauvaan on kaiverrettu:²⁰³

''Olter mänin sauwa tämä on tehty si 22 Pä locakuus 1799.''

Puumerkkien, talojen nimien ja vuosilukujen lisäksi oltermanninsauvoissa on toisinaan

¹⁹⁸ Ranta-Knuutilan 1956, s. 78–79 sekä Ranta-Knuutila 1966, s. 134.

¹⁹⁹ Virtanen 1934, s. 466.

²⁰⁰ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Jalasjärven Hirvijärven oltermanninkäsä 24.8. 1895.

²⁰¹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Jalasjärven Luopajärven postiyhtiön kapulakirje 25.1. 1881.

²⁰² Oltermanninsauvojen ja kylänkapulojen säilytyspaikat ilmenevät liitteestä 4.

²⁰³ Ks. myös Ranta-Knuutila 1956, s. 83.

muutakin kirjoitusta. Vuodelta 1799 peräisin olevassa ylistarolaisessa sauvassa on luettavissa varoittavat sanat:

”Ioca ei totele, pitä sacco sama.”

Lapuan Hellanmaan oltermanninsauvan (1847) kirjelokeron kanteen on merkitty:²⁰⁴

”Loodan sisällä asia on.”

Vuotta nuorempaan Tiistenjoen oltermanninsauvaan on kaiverrettu vuosiluvun ja puumerkkien lisäksi sanat:²⁰⁵

”Tämä on Tisten kylän oltermannin oikeure sauwa.”

Parissa laihialaisessa sauvassa on suoranaisia sakkouhkauksia. Miettylän kylänkepeissä tekstiä on harvinaisen paljon:

”Annä 1803 oltermanni kepi ioka kvttv kylän kokohn ia ioka ei tvle kokvxhen eli pitätä hanelä on sakva kaieksan skillinkiä pankva ionka me wavistama.”

Miettylän sakkouhkauksen olivat puumerkein kylän isännät allekirjoittaneet. Kumarlan oltermanninlänissä pidettiin tärkeänä täsmällisyyttä, koska oltermanninsauvaan on kirjoitettu:

”Tämä on oltrmanin kebi joka kutuu kylän kokon joka ei kerkiä tima sisälä kokouxen vetäkö sakco.”

Kylänkapuloissa ei yleensä muutamia Vähänkyrön kylänkapuloita lukuun ottamatta ole puumerkkejä, eikä niihin mahtunut juuri kirjoitustakaan. Kuitenkin useisiin ilmajokelaisiin kylänkapuloihin on merkitty se oltermanninlääni, johon kapula on kuulunut.

Useimmissa oltermanninsauvoissa on erikseen varsiosa ja kädensija. Pituudeltaan sauvat ovat tavallisesti 75 cm:stä runsaaseen metriin saakka. Yleisimpiä ovat hieman alle metrin mittaiset sauvat. Pisimpiin oltermanninsauvoihin kuuluu Evijärven Jokelan kylän ”waltikkasauva”, joka on 136 cm pitkä ja jossa on kylän 24 talon puumerkit.²⁰⁶ Kylänkapuloiden pituus vaihtelee 25 ja 50 cm:n välillä. Isonkyrön Yryselän ja Palhojaisten kylien oltermanninsauvan pituus on seitsemän korttelia eli sama kuin laillisen aidan korkeus, joten oltermanni saattoi käyttää sauvaansa aitakatselmuksissa mittana.²⁰⁷ Lapuan Hellanmaan oltermanninsauva on kädensijaan asti mitattuna seitsemän korttelia, kun taas Haapakosken sauva on kädensijoineen samanmittainen. Kun lisäksi Alavuden Sydänmaan ja Lappajärven Itäkylän sauvoista voidaan erottaa seitsemän korttelia, tämänmittaiset sauvat eivät liene olleet kovin harvinaisia.

Etenkin 1800-luvun jälkipuoliskon sauvoissa on lisäksi erityinen kiinnike tai kannellinen lokero, joihin oltermannin tiedotukset voitiin panna. Näin on asianlaita monissa kyröläisissä sauvoissa ja parissa lapualaisessa sauvassa. Nuorimpien kylänkapuloiden sisusta on puolestaan usein sorvattu ontoksi, jolloin irrotettavasta pääosasta voitiin tiedonanto asettaa kapulan sisälle. Sauvoissa ja kapuloissa on monesti myös nahkaremmi, joten ne voitiin ripustaa tuvan seinälle.

Oltermanninsauvoja ja kylänkapuloja on tavattu ainoastaan Vaasan läänin osasta Pohjanmaata. Suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan sauvoissa ja kapuloissa voidaan erottaa kolme päämuotoa, joita ovat varsinaiset keppimäiset oltermanninsauvat – niitä sanottiin myös kylänkepeiksi – rannikkoseudun kylänkapulat sekä Ilmajoen kylänkapulatyypit. Lisäksi suomenkielinen Keski-Pohjanmaa muodostaa oltermannilaitoksen tiedonantojärjestelmässä tietynlaisen erityisalueen.

204 Vilppula, Vaasa 1940 n:o 346.

205 Lahdensuo 1950, s. 56.

206 Ks. myös Vilppula, Vaasa 1940 n:o 346.

207 Virtanen 1933, s. 53.

Suurimmassa osassa Etelä-Pohjanmaata tavataan pitkiä keppimäisiä oltermanninsauvoja, joista vanhimmat ovat peräisin 1700-luvun puolelta. Ylistaron Kaukolan oltermanninsauvassa ovat vuosiluvut 1711 (?), 1773 ja 1895. Näistä ensimmäinen vuosiluku lienee paikkansapitämätön, sillä Pohjan sodan oloissa tuskin Ylistarossa on voinut olla järjestynyttä kylähallintoa, kun muutkaan tiedot eivät sellaiseen viittaa. Vuosiluku 1773 sen sijaan on mahdollinen, sillä Isonkyrön Torkkolasta on oltermanninsauva samalta ajalta (1775).²⁰⁸

Keppimäisiä oltermanninsauvoja on säilynyt suomenkieliseltä Etelä-Pohjanmaalta Isonkyrön ja Ylistaron lisäksi Laihialta, Jurvasta, Lapuan suurpitäjistä, Kuortaneelta, Alavudelta, Järviseudun pitäjistä Soinia, Lehtimäkeä ja Vimpeliä lukuun ottamatta sekä Isojoelta ja Töysästä. Yleensä keppimäiset oltermanninsauvat ovat nelitahoisia ja alaspäin suippenevia. Mutta Alajärven Kurejoen, Alavuden Taipaleenkylän sekä Lappajärven Savonkylän ja kirkonkylän oltermanninsauvat ovat kolmitahoisia. Ylistaron Kitinojan (?) sekä Kuortaneen Mäyrin (1888) oltermanninsauvat ovat kahdeksantahoisia. Yläosaltaan neljä-, alaosaltaan kahdeksantahoisia sauvoja on tallella Pohjanmaan museossa Ylihärmästä (1833) ja Kuortaneelta (1866). Erikoinen on Lappajärven Itäkylän oltermanninsauva, sillä se on sivuiltaan litteä. Keskiosaltaan litteä on myös Evijärven Särkijärven (1822) sauva.

Poikkeuksellisia pitkiä oltermanninsauvoista ovat ns. ryhmysauvat, joita on ruotsinkieliseltä Etelä-Pohjanmaalta jo 1700-luvulta.²⁰⁹ Ryhmysauvoihin on luettavissa myös Ylistaron Untamalan (1830), Laihian Keskikylän (1850) sekä jurvalaisista Sarvijoen, Kaijan, Jyrin ja Harjun kylien (1877) sekä Tupen ja Kentan kylien (1888) sauvat. Erikoisia ovat Laihian Isonkylän ja Miettylän oltermanninsauvat, jotka on tehty sellaisesta luonnonpuusta, että sauvojen kädensija muodostaa kierukan. Lehmäjoen kahdessa oltermanninsauvassa on metallista tehdyt keihäänkärjet, jotka ehkä kuvastavat oltermannin johtoasemaa sudenajossa. Samanlainen suippeneva metallikärki on myös Kuortaneen Mäyrin sauvassa. Vaikka Alavus varsinaisesti kuului oltermanninsauvalueeseen, on sieltä tavattu myös sellainen erikoisuus, että vanhaa puumerkein varustettua kimpimittaa on käytetty kylänkapulana.

Monet 1800-luvun jälkipuoliskon oltermanninsauvat on sorvattu säännönmukaisiksi kuten mainitut Lehmäjoen sekä useat kuortanelaiset sauvat. Iältään sorvatut sauvat ovat nuoria. Sauvoista uusimpia lienevät Laihian Miettylän (1902), Isonkyrön Laurolan (1903) sekä Laihian Tuurin (1907) oltermanninsauvat.

Rannikkoseudun vuorokapulatyyppejä esiintyi suomenkielisen Pohjanmaan pitäjistä Vähässäkyrössä. Vanhin Vähänkyrön kylänkapula on Merikaarron kylästä vuodelta 1724. Kun kylänkapula on iäkkäämpi kuin tiettävästi kylän oltermannihallinto, on ajateltavissa, että Merikaarron kylänkapulaa on ennen oltermannilaitoksen piiriin joutumista käytetty muussa tarkoituksessa, esim. vuorokapulana. Muodoltaan vähäkyröläiset oltermanninkapulat ovat vaihtelevia, osa on leveälappeisia, osa nuijamaisia tai pahkakapuloita ja osa peltipäällysteisiä. Nuorimpia ovat sorvatut kylänkapulat, joissa on nuijamaisia tai keppimäisiä muotoja.²¹⁰ Ruotsinkielisellä alueella samanlainen kylänkapulamuoto on ollut käytössä ainakin Mustasaarella ja Björköbyssä.²¹¹ Muuan mustasaarelai-

²⁰⁸ Ranta-Knuutila 1956, s. 82. Ranta-Knuutilan mukaan Kaukolan oltermanninsauvassa on mainittu sellaisia taloja, jotka eivät esiinny vuoden 1711 henkikirjassa, mutta jotka kuusikymmentä vuotta myöhemmin ovat uudistaloja.

²⁰⁹ Forsblom 1917, 70–71.

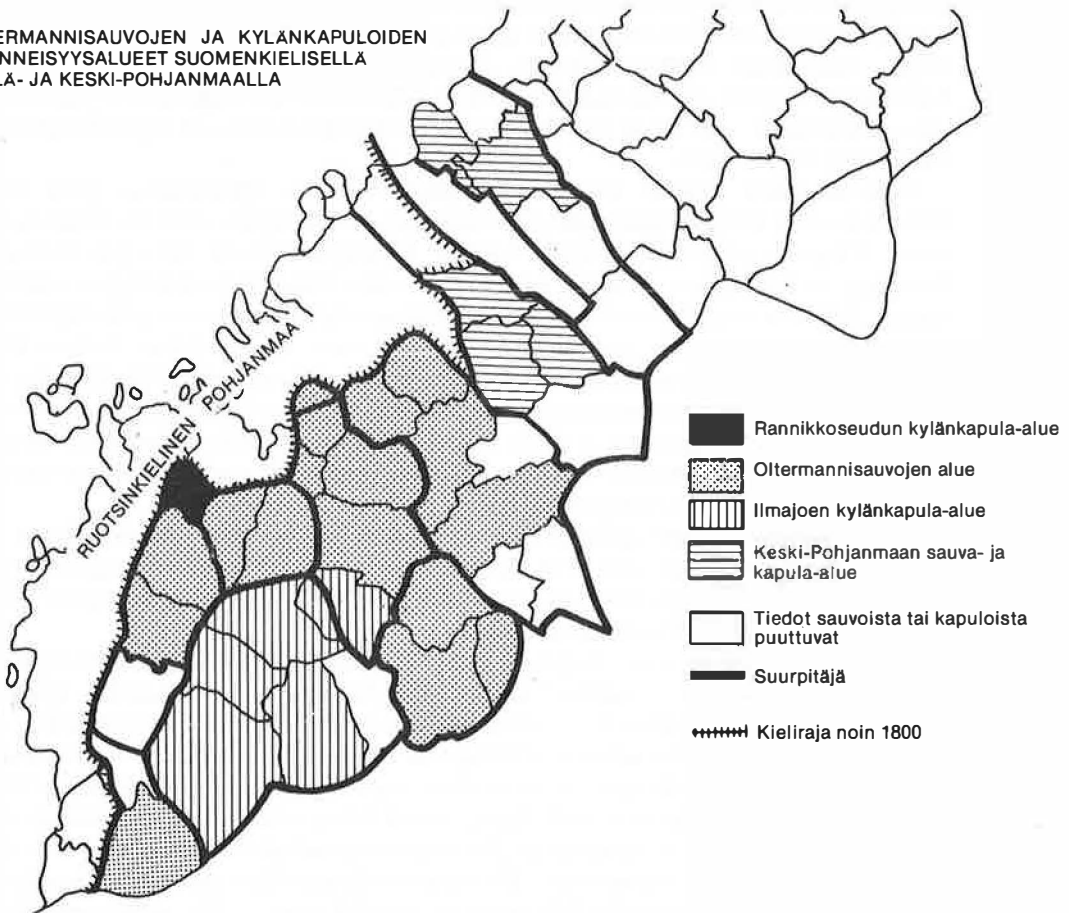
²¹⁰ Museovirasto, Kansatieteen kuva-arkisto 1971: 130. Ks. myös Ranta-Knuutila 1956, s. 79–80. Kun kotiseutretkeläiset veivät 1930-luvun alussa Merikaarron molemmat kylänkapulat Kansallismuseoon, kyläläiset käyttivät pärettä ilmoitusvälineenä. Merikaarron ”pärekapula” on tallella Vähänkyrön museossa.

²¹¹ Pohjanmaan museo 58–419, Karperön kylänkapula sekä kaksi kylänkapulaa Björköbystä.

nen kylänkapula on valmistettu katkaistusta puntarista, jonka päähän on sijoitettu ilmoituskotelo.²¹² Rannikkoseudun kapulamuoito liittyi ehkä kiinteämmin kuin muut oltermannisauvatyyppit vanhaan kapulaperinteeseen.

Ilmajokelainen kylän- eli oltermanninkapulatyyppi syntyi vuoden 1805 paikkeilla, jolloin maamiesseura päätti teettää kapuloita maisteri Salomon Hanelleksen antaman mallin mukaan.²¹³ Ilmajokelainen kylänkapula on yleensä nelitahoinen, ja tahojen sivut ovat sileät. Seinäjoen Heikkilän kylänkapulassa ei ole tahoja lainkaan, sillä kapulan keskiosa on sorvattu pyöreäksi. Vaikka Ilmajoen kyläasetukset levisivät lähes koko suomenkieliselle Etelä-Pohjanmaalle, ilmajokelaista kapulatyyppiä on tavattu ainoastaan Suur-Ilmajoen kylistä sekä Nurmosta.

OLTERMANNISAUVOJEN JA KYLÄNKAPULOIDEN
LEVINNEISYYSALUEET SUOMENKIELISELLÄ
ETELÄ- JA KESKI-POHJANMAALLA

²¹² Pohjanmaan museo n:o 2568.

²¹³ Liakka 1903, s. 102.

Suur-Lohtajalla ja Kokkolan pitäjän yläosassa oltermanninsauvojen ja -kapuloiden käyttö ei ollut niin säännöllistä kuin Etelä-Pohjanmaalla. Lohtajalla käytettiin kyllä tiedotuskapuloita, joita keskenkasvuiset pojat kuljettivat talosta toiseen, mutta kapulat tehtiin vain yhtä käyttöä varten. Myöhemmin kapulat, joita tiettävästi ei ole säilynyt, jäivät kokonaan pois käytöstä, ja esim. kyläkokoukset ilmoitettiin paperilapulla, jota poikaset puuhaarukassa kuljettivat. Sitä paitsi kyläkokouksia kutsuttiin koolle myös kirkon kuulutuksilla.²¹⁴ Vetelin oltermanneilla oli mukanaan palotarkastuksissa ”käppi”, jolla heidän oli määrä särkeä huonot muurit.²¹⁵ Kuitenkin Keski-Pohjanmaalta on säilynyt kolme oltermanninsauvaa, jotka lienevät olleet pysyvässä käytössä. Halsuan kinkerikunta käytti vuodelta 1827 olevaa oltermanninsauvaa, johon on merkitty silloisten talollisten puumerkit.²¹⁶ Välikannuksen alakinkerin oltermanninsauvassa on vuosiluku 1845, ja se on nelitahoinen kuten Halsuan sauva. Kaustiselta tavattu oltermanninsauva on varsiosaltaan nelitahoinen, mutta sauvan päässä on metallista valmistettu terävä kärki. Sauvaa, johon on kaiverrettu runsaasti puumerkkejä, käytettiin apuna uunisyönnissä.²¹⁷

Tähän tutkimukseen on suomenkieliseltä Pohjanmaalta saatu tiedot 134 oltermanninsauvasta ja kylänkapulasta, joista tosin muutamien nykyinen säilytyspaikka on jäänyt tuntemattomaksi. Kunnittain tiedot oltermanninsauvoista ja kylänkapuloista jakautuvat seuraavasti:²¹⁸

Oltermanninsauvat			Kylänkapulat		
Alahärmä	1	kpl	Alavus	1	kpl
Alajärvi	2	**	Ilmajoki	5	**
Alavus	8	**	Jalasjärvi	8	**
Evijärvi	5	**	Kauhajoki	7	**
Halsua	1	**	Kurikka	4	**
Isojoki	1	**	Nurmo	2	**
Isokyrö	19	**	Seinäjoki	2	**
Jurva	4	**	Vähäkyrö	16	**
Kannus	1	**			
Kauhava	1	**	Yhteensä	45	kpl
Kaustinen	1	**			
Kortesjärvi	3	**			
Kuortane	8	**			
Laihia	10	**			
Lappajärvi	4	**			
Lapua	6	**			
Töysä	1	**			
Ylfhärnä	4	**			
Ylistaro	9	**			
Yhteensä	89	kpl			

Runsaimmin tietoja on säilynyt Kyrönmaan oltermanninsauvoista ja -kapuloista. Joistakin kylistä on tallessa kaksikin sauvaa tai kapulaa. Pääsyy useimpien Kyrönmaan kylien sauvojen ja kapuloiden säilymiseen lienee se, että juuri Kyrönmaassa oltermannilaitos on toiminut pisimpään, sillä kylähallinto oli yleisesti käytössä vielä maailmansotien välisenä aikana ja paikoin myöhemminkin.²¹⁹

²¹⁴ Luukko 1938, s. 24–25 ja 29.

²¹⁵ Numminen 1955, s. 82.

²¹⁶ Virrankoski 1961, s. 469.

²¹⁷ Ala-Könni 1980, s. 157.

²¹⁸ Luetteloon on otettu ainoastaan ne oltermanninsauvat ja kylänkapulat, jotka ovat joko säilyneet tai jotka ovat olleet aikaisemman tutkimuksen käytössä. Muistitiedon varaisia sauvoja tai kapuloita ei ole luultu.

²¹⁹ Ks. luku 6.1.2.

Suur-Ilmajoelta ovat parhaiten säilyneet Seinäjoen kylänkapulat. Seinäjoella oli 1800-luvun lopussa vain kaksi oltermanninläänää, joiden molempien kapulat ovat tallella.²²⁰ Myös Jalasjärveltä ja Kauhajoelta on suhteellisen runsaasti kapuloita jäljellä. Kurikan kylänkapuloista on säilynyt ainoastaan neljä, vaikka pitäjässä oli 1800-luvun lopussa kahdeksan oltermanninläänää.²²¹ Peräseinäjoelta oltermanninkapuloita ei ole löydetty, vaikka kylähallinto on siellä varmuudella toiminut.

Lapuan emäpitäjän oltermanninsauvoja on tallessa kuusi, vaikka pitäjässä oli 1850 11 oltermanninpiiriä.²²² Ylihärman oltermanninpiirien lukumäärä oli 1897 yhdeksän,²²³ joista neljän sauva on jäljellä. Nurmon viidestä oltermanninpiiristä (1853)²²⁴ on säilynyt kaksi kylänkapulaa, joista toinen tosin epätäydellisenä. Kauhavalta ja Alahärmästä on sen sijaan tallessa kummastakin vain yksi sauva, vaikka 1800-luvun lopussa Kauhavalla oli 17 ja Alahärmässä 9 oltermanninpiiriä.²²⁵

Kuortaneelta ja Alavudella on kummastakin tavattu 8 oltermanninsauvaa ja Alavudelta lisäksi yksi kylänkapula. Alavudella oltermanninpiirejä oli 1890 kuitenkin 19.²²⁶ Korteesjärvellä oli 1898 jo 15 oltermanninpiiriä,²²⁷ joista kolmen sauvat ovat museoissa. Evijärvellä oltermanninpiirejä oli 1870 12,²²⁸ joiden sauvoista lähes puolet eli 5 on tallessa. Sen sijaan Vimpelistä ei ole säilynyt yhtään sauvaa, vaikka siellä 1878 oli jo seitsemän oltermanninpiiriä.²²⁹

Kyrönmaata lukuun ottamatta oltermannilaitoksen toiminta päättyi suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla yleisesti 1900-luvun alkuvuosina.²³⁰ Kun kylähallinto päättyi hitaasti ja ikään kuin huomaamatta, kylän hallintovälineitä ei ehkä riittävästi tallennettu. Siksi oltermanninsauvoista ja kylänkapuloista on merkittävä osa voinut hävitä.²³¹ Kaikesta huolimatta oltermannien tiedonantovälineitä on vielä niin paljon jäljellä ja lisäksi eri puolilta maakuntaa, että niiden perusteella voi arvioida, että useimpien eteläpohjalaisten kylien raitteja on sauva tai kapula aikoinaan kiertänyt. Kun sauva tai kapula kiersi kylää, niiden kulku jäi lähtemättömästi ihmisten mieliin. Ehkä juuri sen takia oltermanninsauvasta ja kylänkapulasta on tavallaan muodostunut oltermannilaitoksen symboli, joka konkreettisesti on todistanut perinteisen yhteistoimintajärjestelmän olemassaolon.

²²⁰ Alanen 1970, s. 532–535.

²²¹ Kurikan kaup. ark., kuntakok. pk. 24.9. 1877.

²²² VMA, Lapuan ka. pit. kok. pk. 2.4. 1850.

²²³ Ylihärman kunn. ark., kuntakok. pk. 27.9. 1897.

²²⁴ VMA, Lapuan ka. pit. kok. pk. 24.4. 1853.

²²⁵ Kauhavan kunn. ark., kuntakok. pk. 21.12. 1896 sekä Alahärman kunn. ark., kuntakok. pk. 27.9. 1897.

²²⁶ Alavuden kaup. ark., kuntakok. pk. 13.10. 1890.

²²⁷ Korteesjärven kunn. ark., kuntakok. pk. 27.12. 1898.

²²⁸ Evijärven kunn. ark., kuntakok. pk. 21.3. 1870.

²²⁹ Vimpelin kunn. ark., kuntakok. pk. 11.5. 1878.

²³⁰ Ks. myöhemmin luku 6.1.2.

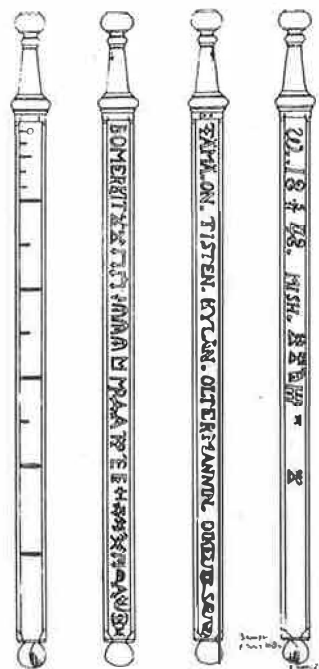
²³¹ Kotiseutuneuvos Väinö Tuomaalan kesällä 1973 kirjoittajalle antaman tiedon mukaan oltermanninsauvoja on vielä 1960-luvulla kuljetettu yksityiskokoelmiin maakunnan rajojen ulkopuolelle, jopa Ruotsiin saakka.

Vähäkylöläisiä kylänkapuloita. Valok. Kustaa Viikuna 1930. Museovirasto.

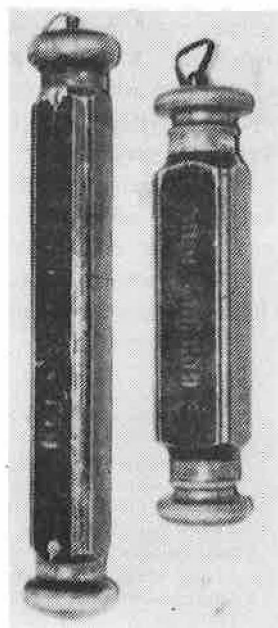

Isonkyrön oltermanninsauvoja Isonkyrön museossa. Alla Laurolan kylänarkku vuodelta 1845. Valok. Matti Loukola 1980.

Tiistenkylien oltermanninsauva vuodelta 1848.
Lapu. Ompelu Valtioneuvoston

Lapuan Tiistenjoen oltermanninsauva vuodelta 1848. E. Tuomen piirros 1947 teoksesta Kyrönmaa VII.

Kurikan ja Luovan kylien kylänkapulat. Valok. Erkki Ala-Könni 1955. Museovirasto.

5.2.2. Kylänarkut ja -arkistot

Kyläjärjestykset määräsivät oltermanninsauvan tai kylänkapulan, joten on tavallaan luonnollista, että kylänvanhimman tiedotusvälineet ovat olleet yleisesti käytössä Pohjanmaan kylissä. Mitkään pohjalaiset kyläasetukset eivät sen sijaan edellyttäneet, että kylällä tulisi olla erityinen kylänarkku arkistoa varten. Vain oltermannilaitoksen myöhäisvaiheessa syntynyt Vähänkyrön vuoden 1878 kyläasetus velvoitti kirjurin laatimaan kyläkokouksesta pöytäkirjan (§ 6), mutta kylänarkkuun ei tässäkään asetuksessa viitata. Silti kylänarkkuja tunnetaan ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta noin 50,²³² eivätkä ne olleet kovin harvinaisia suomenkielisellä puolella Kyrönjokivarren kylissä.

Kyrönmaan ja Suur-Ilmajoen pitäjistä on tavattu 25 kylänarkkua,²³³ joista lähes puolet eli 12 Vähästäkyröstä.²³⁴ Isostakyröstä kylänarkkuja on löydetty 5, Kurikasta 4, Seinäjoelta 2 ja 1 sekä Ylistarosta että Jalasjärveltä. Lisäksi kylänarkkuja on ollut ainakin Laihialla, koska asiakirjoissa mainitaan Keskikylän ja Miettylän ”loorat” ja Perälän oltermannin ”vakka”.²³⁵ Osa kylänarkuista on hävinnyt – esim. Jalasjärven Luopajärven arkku ei ole tallessa – tai sitten arkut eivät enää ole tunnistettavissa, koska niitä on voitu käyttää oltermannilaitoksen päättymisen jälkeen muuhun tarkoitukseen. Lapuanjokilaakson, Kuortaneen, Järvisseudun ja Keski-Pohjanmaan suomalaiskylillä on tuskin kylänarkkuja ollut lainkaan, koska niitä ei ole yhtään säilynyt ja koska sellaista kylähallintoon liittyvää arkistoinesta, jota on voitu säilyttää kylänarkussa, on Kyrönmaan ja Suur-Ilmajoen ulkopuolelta erittäin vähän.²³⁶

Kaikissa kylänarkuissa ei ole vuosilukua, joten niiden iän määrittely tarkasti ei ole mahdollista. Kylänarkkuihin kirjoitettujen vuosilukujen perusteella vanhimmat ovat Ylistaron Heikkolan (1799) ja Vähänkyrön Merikaarron (1816) kylistä. Runsaimmin kylänarkkuja otettiin käyttöön 1830- ja 1840-luvulla. Tältä ajalta ovat peräisin Vähänkyrön Perkiön (1830) ja Saarenpään (1833), Isonkyrön Tuuralan (1845), Laurolan (1845) ja Lehmäjoen (1847) sekä Jalasjärven Jokipiin (1845) arkut. Edellisiä jonkin verran nuorempia ovat Isonkyrön Napuen (1858), Vähänkyrön Kalsilan (1875) ja Isonkyrön Kylkkälän-Ritaalan (1891) kylänarkut. Selvästi nuorin on Vähänkyrön Ojaniemen arkku (1910). Kylänarkut ovat siten varsin eri-ikäisiä, joskin niistä enin osa otettiin käyttöön 1800-luvun ensi puoliskolla eli samaan aikaan, jolloin myös useimmat kyläasetukset laadittiin.

Muodoltaan ja kooltaan kylänarkut ovat erilaisia, jotkut pikemminkin laatikoita kuin varsinaisia arkkuja. Pienimmistä on tuskin aina edes käytetty arkun nimeä, koska asiakirjoissa esiintyy nimityksiä ”skriini” tai ”kriini” (skrin=lipas),²³⁷ ”loora” tai ”loda”,²³⁸ sekä ”vakka”.²³⁹ Kooltaan pienin on Seinäjoen Heikkilän kylänarkku, joka on 10 cm korkea, 25 cm leveä ja 35 cm pitkä. Suurimmat ovat Vähänkyrön Hiiripellon (22 x

²³² Ahlbäck 1979, s. 199–201.

²³³ Kylänarkkujen säilytyspaikat on lueteltu liitteessä 3.

²³⁴ Useimmat Vähänkyrön kylänarkut on kirjoittajan käyttöön etsinyt Vähänkyrön kulttuurilautakunnan puheenjohtaja (1980), kelloseppä Pentti Salli.

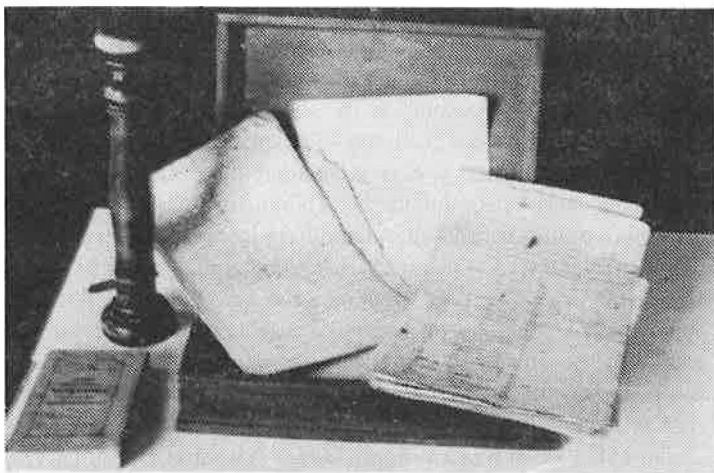
²³⁵ VMA, Laihian kotiseutuark., luettelo Keskikylän kylänarkussa olevista asiapapereista, Miettylän kyläläisten sopimus 14.5. 1881 sekä Perälän kylänarkisto, luettelo Perälän asiakirjoista.

²³⁶ VMA, Kotiseutuarkistot. Lukuisissa kotiseutuarkistoissa, joita on mm. Lapualta, Kuortaneelta, Härnässtä, Järvisseudulta ja Keski-Pohjanmaalta, ei ole – päinvastoin kuin Kyrönmaan ja Suur-Ilmajoen kotiseutuarkistoissa – kyläkokousten pöytäkirjoja tai muita kylänarkkuun kuuluvia asiakirjoja.

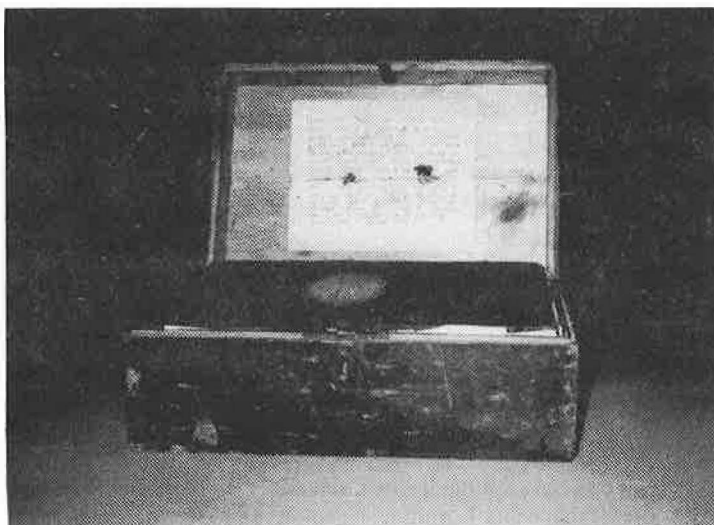
²³⁷ Merikaarron kirjasto, kyläkok.pk. 12.1. 1816 sekä VMA, Ilmari Jalaksen kok., Hirvijärven kyläkok.pk. 11.11. 1854.

²³⁸ Merikaarron kirjasto, kyläkok.pk. 12.1. 1816 sekä VMA, Laihian kotiseutuark., luettelo Keskikylän kylänarkussa olevista asiapapereista sekä Miettylän kyläläisten sopimus 14.5. 1881.

²³⁹ VMA, Laihian Perälän ark., oltermanninarkiston luettelo.

Seinäjoen Heikkilän kylänarkku asiakirjoineen sekä kylänkapula. Valok. Väinö Tuomaala 1951. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto.

Vähänkyrön Merikaarron kylänarkku vuodelta 1816. Valok. Reino Kallio 1980.

45 x 90 cm), Järvenkylän (19 x 48 x 90 cm) ja Ojaniemen (24 x 54 x 104 cm) sekä Isonkyrön Kylkkälän-Ritaalan (30 x 35 x 90 cm) arkut. Yleensä kylänarkuissa on päältä avattavat kannet, mutta Heikkolan, Perkiön sekä kaikkien kurikkalaisten (Kurikankylän, Luovan, Miedon ja Koiviston) arkkujen kannet ovat joko päältä tai sivulta vedettäviä. Ne muistuttavat siten lähinnä asiakirjalaatikkoo. Seinäjoen Joupinkylän arkussa, joka on muutenkin ulkomuodoltaan poikkeuksellinen, on vedettävä laatikko.

Vähänkyrön Hiiripellon, Haarajoen, Kalsilan, Selkämäen ja Ojaniemen sekä Isonkyrön Tuuralan ja Lehmäjoen arkut ovat jyrkeviä ja raudoitettuja. Kaikki kylänarkut, joiden kansi avautuu nostaen, ovat olleet lukittavia. Tuuralan arkussa on suorastaan kolme lukkoa, joten avaimia voitiin säilyttää oltermannilla ja lautamiehillä erikseen, ja he vain yhdessä saivat kannen avatuksi. Kylänarkut varustettiin lukolla ilmeisesti siksi, että niissä säilytettiin kylän kassaa. Tavallisesti arkut on maalattu joko punaruskeiksi tai harmaiksi. Vähänkyrön Saarenpään kylänarkku on kuitenkin maalaamaton. Laurolan, Tuuralan ja Lehmäjoen arkkuihin on maalattu koristeellisia kuvioita. Laurolan ja Tuuralan kylänarkkuihin on lisäksi kirjoitettu: ”Tuuralan kylän Oltermanni-Arku 1845” ja ”Laurolan kylän Oltermanni-Arku 1845.” Kylkkälän-Ritaalan arkun kannessa ovat sanat: ”Kylkkälän kylän kassa Kistu Isokyrö 1891.” Ylistaron Heikkolan kylänarkussa on vuosiluvun lisäksi kirjaimet MEZ.

Kylänarkkujen esikuvana saattoivat olla kaupunkien ammattikuntien arkut tai pitäjän- ja kirkonarkut.²⁴⁰ Toisaalta kylänarkkujen valmistamiseen oli myös käytännön tarvetta, sillä kylillä oli yhteisiä asiapapereita kuten isonjaon karttoja yhteismaista, vuokrasopimuksia, aita-, oja- ja tiejakosopimuksia sekä kyläkokousten pöytäkirjoja. Lisäksi kylänarkistossa säilytettiin kihlakunnanoikeuden vahvistuksia yhteisille sopimuksille sekä oikeuden pöytäkirjajäljennöksiä kylää koskevista riita-asioista. Selvä käyttötarkoitus ilmenee Jalasjärven Hirvijärven kyläkokouksen päätöksestä vuodelta 1854, jolloin pöytäkirjaan on merkitty:²⁴¹

”Kylän yhteinen päätös oli: Että yksi Kriini pitää oltermannin Laitaa kylän Kostannuksella josa taitaan Protokollat tallettaa.”

Hirvijärven kylänarkku ei tietävästi ole tallessa.

Kylänarkkua säilytettiin oltermannin luona ja se luovutettiin uudelle oltermannille hänen astuessaan virkaansa. Vähänkyrön Merikaarron arkun sisäkanteen on liimattu kyläkokouksen päätös vuodelta 1816 muistuttamaan kylänvanhinta hänen velvollisuuksistaan:²⁴²

”Tämä skrini eli Loda on yhteinen koko Meri-Karron Kylän ja täsä pitää Kaikki yhteiset ia tarpehelliset Kylän kiriat, nijn Kuin ensixi Kylän Järiestys, Laki Kiria ja mitä jkänäns ne olla maheta tallella pidettämän ja Tämä skrini pitää aina oleman oltermannin tykönä tallella, ja on oltermannin welvollisuus että pitää tarkan ia wisun (vaa)rin tästä Lodasta että Koska oltermannin muutos tapahtu, että kaicki on hywin tallella nijstä, mitä hän on wastahan ottanut silloin Koska hän Kädestänsä pois anda, joka näin hywäxi löyttihin ia päätettihin yhteisesä Kylän Kokouksesa wahlilan Talos merikarron Kyläs ja wahan Kyrön pitäähäs sinä 12 päi wänä Tammi Kuus wuona 1816.”

²⁴⁰ Ranta-Knuutila 1956, s. 84.

²⁴¹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Hirvijärven kyläkok.pk. 11.11.1854.

²⁴² Merikaarron kirjasto, Merikaarron kyläkok.pk. 12.1.1816 (kylänarkun kannessa). Kylänarkussa ei enää ole kyläasetusta, mutta sen sijaan Matti Auran kokoelmassa VMA:ssa on Merikaarron vanha kyläasetus eli vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen suomennos, jota on täydennetty sakkomäärillä, sekä Vähänkyrön vuoden 1878 kyläjärjestys. Kyläasetukset lienee Auran kokoelmiin saatu juuri Merikaarron kylänarkusta.

Laihian Perälän kylän oltermannin ”vakassa” oli erityinen luettelo kylänarkussa säilytettävistä asiakirjoista.²⁴³

- ”N:o 1. Asetus kylän kokouksista.
 N:o 2. Kylän kokousten protokollakirja.
 N:o 3. Perälän kylän Ylisen vainion Varjelus aidan jakolängdi.
 N:o 4. Karjakujain siltain jakolängdi.
 N:o 5. Wetonojan Luhdan aitajako.
 N:o 6. Torppamaa-Luhdan aitajako.
 N:o 7. Aitajako Wähän Kyrön rajaa vastaan.
 N:o 8. Alajoen vainion varjelusaidan jakolängdi.
 N:o 9. Siltajako joesta alkain Perälän kylän Ladvaan.
 N:o 10. Kohtatien ja Perälän Kujan jako Ladvaan asti.
 N:o 11. Päkin, karhuluoman ja Tojalan Luhdan varjelusaidan jako.
 N:o 12. Aitajako Perälän ja Kirkonkylän välillä.
 N:o 13. Selkärajojan jako.
 N:o 14. Väliaita Lyskilän ja Kumarlan vainion välillä.
 N:o 15. Leppänevan Luhdan varjelusaita.
 N:o 16. Pruta aita Svartilan ja Kumarlan vainion välillä.
 N:o 17. Aitajako Perälän ja Kirkonkylän välillä joka alka Kalliomäki ja mänö Kyryn rajan asti.
 N:o 18. Kihlakunnan oikeuden vahvistus Perälän kylän teiten voimassa pitäminen.
 N:o 19. Aitain voimassa pitäminen Perälän kylässä y. muuta.
 N:o 20. Aitajako joesta alkaen Snootilaan.
 N:o 21. Sopimuskirja M. Leikkaan kanssa talvitiestä hänen maansa yli.
 N:o 22. Sopimuskirja Mikki Liukun kanssa asuintontin arennista.
 N:o 23. Tuomioistuimen päätös koskeva talvitie tal. Herman ja Juho Hatun tilusten yli.
 N:o 24. Asiakirja koskeva juttua Perälän veräjstä.
 N:o 25. Asetus maan mittausta koskevistä asioista.”

Perälän kylänarkistossa ei ole tallessa asetusta kyläkokouksista. Mahdollisesti sillä tarkoitettiin kyläasetusta, joka on säilynyt esim. Jokipiin, Napuen ja Tapoilan arkuissa.²⁴⁴ Vanhimmat kyläkokousten pöytäkirjat, vain muutama on jäljellä, ovat vuosilta 1844–51.²⁴⁵

Karttojen säilyttämistä varten kylänarkussa saattoi olla erityinen karttakotelo. Esim. Hiiripellosa se on peltinen ja muodoltaan pyöreä, ja suunnilleen samanlainen on Kylkkälän-Ritaalan karttakotelo, mutta se on valmistettu puusta. Napuen kylän karttoja säilytetään punertavaksi maalatussa, nelitahoisessa karttakotelossa, jossa on vuosiluku 1891.

Kylänarkussa voitiin säilyttää kylän kassaa. Vaikka esim. Hiiripellon arkussa on erityinen peltinen lipas rahoja varten, kyläkassat eivät 1800-luvulla liene olleet kovin yleisiä. Ainakin Wasa Tidning kirjoitti 1881, että kylänmiehet olivat vain muutama kylliin perustaneet kassan. Kirjoituksessa toivottiin, että sellainen saataisiin joka kylään.²⁴⁶

²⁴³ VMA, Laihian Perälän kylän oltermanninarkiston luettelo.

²⁴⁴ Jalasjärven Jokipiin osalta, ks. Numminen 1958, s. 295.

²⁴⁵ VMA, Laihian Perälän ark., kyläkok.pk:t 1844–51.

²⁴⁶ Wasa Tidning 3.4. 1881.

Varsinaisten asiakirjojen lisäksi kylänarkussa saatettiin tallettaa kirjallisuutta. Laurolan ja Ulvilan kylien oltermannien hallussa oli 1861 painettu kirjanen ”Osoitus eräisiin hyviksi katsottuihin keinoihin Metsän petoja pyytää ja hävittää”. Tuuralan kylän arkussa on toistakymmentä kappaletta 1859 painettua ”Biblian historia” nimistä teosta sekä 1866 painettu kirjanen ”Osoitus yleisölle tuntemaan koirain raivotautia”. Raivotauti oli kylässä luultavasti ajankohtainen asia, koska oltermanni oli kirjaseen takakanteen lisännyt:²⁴⁷

”Tämä kirja tulee kulkemaan tuuralan kyläkunnassa joka taloos mutta ei tämä saa kauvan viipyä yhes taloos Ettei tämä tule hukkaan.”

Seinäjoen Heikkilän arkussa on 1862 painettu teos ”Suomen suuriruhtinaskunnan perustuslait ynnä niihin kuuluwain Waltiokirjoitusten kanssa”. Teoksen esivaiheetkin ovat mielenkiintoiset, sillä kirjan kanteen on musteella kirjoitettu:²⁴⁸

”Seinäjoen kylän oldermannin arkkun. Lahjoitettu ylioppilaisiilta Helsingissä W na 1862.”

Esimerkit osoittavat, että oltermannilaitoksen välityksellä uudet tiedot, taidot ja jopa valtiolliset aatteet saattoivat levitä rahvaan keskuuteen. Oltermannilaitoksella, joka jo sinänsä edusti talonpoikauskulttuuria, oli siten myös kasvatustehtävä.

Oltermanninarkkujen sisältö on eri kylissä jossain määrin erilaista. Niissä kylissä, joissa oli kylän kassa, tilikirjat ja kuitit ovat keskeistä arkistomateriaalia. Jalasjärven Luopajarvellä ja Jokipiissä taas tärkein asiakirja-aineisto perustuu kyläkokousten pöytäkirjoihin. Oltermannin työvälineisiin Jokipiissä kuuluivat mittakäljyt, joiden avulla hän toimitti aita-, tie- ja ojakajoja.²⁴⁹ Myös Vähänkyrön Kuuttilan kyläkokous päätti 1886 ostaa erityiset mittavitjat.²⁵⁰ Kurikan kylänarkuista on asiakirja-aineisto kokonaisuudessaan jo varhain siirretty pois ja ehkä osaksi hävinnyt.²⁵¹

Kylänarkut ja -arkistot – päinvastoin kuin oltermanninsauvat ja kylänkapulat, joita oli yleisesti käytössä Etelä-Pohjanmaalla – keskittyivät yksinomaan Kyrönmaan ja Suur-Ilmajoen kyliin. Tämä osaltaan todistaa, että Kyrönmaan ja Suur-Ilmajoen kylien oltermannihallinto saavutti instituutiona monipuolisemman ja vakiintuneemman aseman kuin muualla suomenkielisellä Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla. Kyrönjokivarren kylien oltermannilaitos toimi siten suunnilleen samanlaisin ulkonaisin muodoin kuin ruotsinkielisen Pohjanmaan rintakyläjen kylähallintojärjestelmä.

5.3. Oltermannilaitos kyläyhteisön yhteistoiminnan kehittäjänä

5.3.1. Kylähallinto yhteisnautinnan ja yhteisen omaisuuden hoitajana

Oltermannilaitoksen tärkeimpiä tehtäviä oli alun pitäen yhteisnautinnassa olevien peltojen ja niittyjen säännösteleminen. Jo 1747 Isonkyrön Orismalan kylähallinto oli ratkaissut yhteismaan käyttöön liittyneen riitakysymyksen,²⁵² ja

²⁴⁷ Valde Tuuran kok., Tuuralan kylänarkisto.

²⁴⁸ EPMA, Seinäjoen Heikkilän kylänarkisto.

²⁴⁹ Numminen 1958, s. 294.

²⁵⁰ Vilho Autiorinteen kok., Kuuttilan kyläkok. pk. 2.11. 1886.

²⁵¹ Osa kylänarkkujen sisällöstä on VMA:ssa Ilmari Jalaksen kokoelmissa sekä Luovan kylän osalta Kurikka-Seuran arkistossa Kurikan muscon kokoelmissa.

²⁵² Ks. aikaisemmin luku 2.2.1.

1750-luvun alussa kiistelivät Lohtajalla Alaviirteen ja Alakannuksen talonpojat ylikannukselaisia vastaan Vehlanperän niityistä.²⁵³

Alaviirteen ja Alakannuksen talonpojat syytivät talvikäräjillä 1752 ylikannukselaisia siitä, ettei heille ollut kelvannut se sopimus, jonka ensiksi mainitut kyläläiset olivat päättäneet kyläkokouksessaan kahden oltermannin läsnäollessa. Sopimuksen mukaan kenelläkään ei olisi ollut oikeutta päästää karjaansa Vehlanperän niin hyvin aidatuille kuin aitaamattomillekaan niityille, mutta ylikannukselaiset, jotka eivät olleet suostuneet sopimukseen, olivat ajaneet karjansa laitumelle, jonka kasvusto oli sitten pahoin tallaantunut.

Kihlakunnanoikeus määräsi suoritettavaksi katselmuksen, ja vuoden 1753 syyskäräjillä riitapuolet pääsivät ratkaisuun. Sovittiin, että sen jälkeen kun Vehlanperän ja Lahtisaaren niityt oli osapuolten kesken aidattu, kukaan ei saanut päästää karjaansa laitumelle ennen syksyä. Jos joku rikkoi päätöstä, oltermannit saivat sakottaa häntä neljällä kuparitaalarilla jokaiselta eläimeltä, jota hän oli luvottomasti laiduntanut.

Lohtajalla kylähallinto onnistui yhteistyössä käräjien kanssa ratkaisemaan niittyjen käyttökiistan, mutta joka paikassa asiat eivät välttämättä olleet näin hyvin. Niinpä maanmittauskomission johtajan Otto Efraim Runebergin mukaan oltermannihallinto kyllä yritti Laihialla 1758 säännöstellä yhteisniittyjä, mutta järjestelmä ei siellä täyttänyt tehtävänsä.²⁵⁴

Isonjaon jälkeen Jurvan Niemenkylässä hyväksyttiin kyläläisten kesken 1799 laiduntamissopimus.²⁵⁵

”Allekirjoittaneiden yhteinen suostumus on, ettei yksikään talo eikä torppari saa tästä edes ottaa muualta eläimiä kesäkäyndään vain ainoastans omansa kukin Kahden riikintalarin sakon hastolla ja siltä joka tätä vastan rikko pitää sakko ilman lain käymätä ulos otettaman kylän vanhimmilta ja vaivaisillen annettaman.”

Seinäjoellakaan ei yhteisaitauksista ollut päästy vielä vuoteen 1839 mennessä. Tällöin Seinäjoen kyläkokous joutui päättämään:²⁵⁶

”Kaicki ne Joidenga osa Kuulu paju newan ja Pitäiän Raialla olewaan Kytöön – nijn owat Seinä Joen Kylän asuimet päättäneet ja suostuneet – Kylän Kokouxes Että se joka siihen Eläimensä eli Hewoisensa laske ilman yhteistä suostumusta wetäkön sackoa Joka Kerran Edestä 2:xi Ruplaa joka Eläimen eli Hewoisen edestä.”

Lisäksi sopimuksessa veloitettiin se, jonka hevonen pääsi lieasta ja aiheutti vahinkoa, korvaamaan sen. Päätöksensä seinäjokelaiset vielä kuuluttivat Nurmon kirkossa.²⁵⁷ Muutenkin yhteisniittyjen hoitoon seinäjokelaiset kiinnittivät tavallista suurempaa huomiota, sillä 1855 kiellettiin ”itikoitten” pano aitaukseen viiden ruplan sakon uhalla, ennen kuin järjestelyyn oli yhteisesti suostuttu.²⁵⁸

Lohtajalla parhaat yhteisniityt oli heinäntekoa varten jaettu sarkoihin, joilla jokainen sai niittää heinänsä milloin halusi.²⁵⁹ Niittyjen laiduntamisesta sen sijaan kyläkokous päätti,

²⁵³ VA, Pohjois-Pohjanmaa KOa 72: 653 v., Lohtajan käräjäpk. 8.4. 1752 sekä KOa 73: 1335 v., Lohtajan käräjäpk. 15.10. 1753.

²⁵⁴ Ks. aikaisemmin luku 2.2.1.

²⁵⁵ Jurva-Seuran ark., Niemenkylän kyläkok.pk. 27.3. 1799.

²⁵⁶ Nurmon ka, kirkon kuulutus 20.10. 1839, Ks. myös Vaasa 15.1. 1955, jossa Väinö Tuomaala on julkaissut kuulutuksen.

²⁵⁷ Nurmon ka, kirkon kuulutus 20.10. 1839.

²⁵⁸ EPMA, Seinäjoen kyläkok.pk. 21.11. 1855.

²⁵⁹ Luukko, 1938, s. 35–36.

kuten Lohtajan kylän kokouskutsusta 1830 ilmenee:²⁶⁰

”Muistutetan vielä, Että Se ennen kuulutettu kylänkokous, Lohtajan kylän ala- ja ylikinkerikunnan kansa, karjan laitumen viljelemisestä, tapahtuu Sinä 13 p. täsä kuusa, joka on ensi tijstaina, kello 10nen Edellä puolen päivän Junttilasa. 10/7 1830. Jeremias Junntila, oldermannii.”

Kälviällä kiisteltiin 1817 pitäjänkokouksessa asti Jokiniityn yhteisestä laiduntamisesta.²⁶¹ Ullavanjärven kuivaus aiheutti kälviäläisille ongelmia, ja 1839 kiellettiin kaikki laiduntaminen Ullavanjärven niityllä. Lisäksi sitä varten päätettiin perustaa ylimääräinen oltermanninpiiri, koska niittyä sen laajuuden ja etäisyyden takia oli vaikea laskea kuuluvaksi mihinkään muuhunkaan silloiseen oltermanninpiiriin.²⁶²

Yhteisniityn laiduntaminen edellytti kylänaapurien keskeistä yhteistoimintaa, jota oltermannihallinto sääтели. Vähänkyrön puolessa kylällä saattoi olla yhteinen paimen, jonka kyläkokous oltermannin esittelystä valitsi vuosittain joka kevät.²⁶³ Molemmissa Kyrön pitäjissä säilyi yhteisesti aidattuja kylävainioita pitkälle 1800-lukua, vaikka niiden viljeleminen aiheutti ongelmia, koska naapurit olivat riippuvaisia toisistaan. Niinpä Vähänkyrön käräjät tuomitsivat 1830 kaikkiaan viisi hiiripeltolaista talollista sakkoihin, koska he olivat päästäneet hevosensa yhteisessä aitauksessa olevalle pellolle, ennen kuin kaikki asukkaat olivat saaneet korjatuksi satonsa.²⁶⁴ Isonkyrön Lehmäjoella annettiin kuitenkin jo 1880-luvulla mahdollisuus myös omien aitojen rakentamiseen. Niinpä kyläkokouksessa Kleemolan numeron asukkaat päättivät 1880:²⁶⁵

”Että kahtena vuonna perätysten kylwää annetaan jouten olla ja joka siinä ajas kylwää vainionsa on velvoitettu aitaamaan kylwönsä itte — —”

Vähässäkyrössä ja Isossakyrössä isojako suoritettiin sikäli puutteellisesti, että kylille jäi jakamattomia viljelyskelpoisia maita, joiden hoidosta kylähallinto huolehti. Lehmäjoella kylän maita viljeltiin yhteisesti 1800-luvun puolivälissä,²⁶⁶ mutta vuosisadan lopussa niitä alettiin vuokrata.²⁶⁷ Vuonna 1890 Kylkkälän-Ritaalan kyläkokous vuokrasi kylänmaat 25 vuodeksi.²⁶⁸ Vähänkyrön Hyyriän kyläkokous vuokrasi 1889 Iisakki Lintulalle kytömaata koko hänen itsensä ja vaimonsa elinajaksi. ”Arentti kontrahdista” käy ilmi, että kytömaan oli raivannut almenningin ulkosaralle muuan ”juha kraanlunti wainaja”. Vuokraksi määrättiin 20 mk vuodessa.²⁶⁵

Lapuan Alajoen niityistä tekivät pitäjäläiset 1820 kirkkoherra Gabriel Laguksen esityksestä pitäjäsopimuksen. Siinä määrättiin, että jokaisen osakkaan oli heti roudan sulamisen jälkeen tai viimeistään oltermanninsyyniin mennessä rakennettava aitaosuutensa lailliseen kuntoon. Kaikkia kiellettiin päästämästä sekä keväällä että syksyllä laitumelle hevosiaan, lehmään, lampaitaan tai sikojaan. Eläinten laitumelle päästäminen ei myöskään ollut sallittua, ennen kuin kaikki osakkaat olivat korjanneet satonsa. Sopimuksen rikkomisesta määrättiin 10 ruplan uhkasakko. Maaherra vahvisti pitäjäläisten sopimuksen 20.5.1820.²⁷⁰ Alajoen niitysosimus oli nähtävästi tarpeen sanelema, sillä 1820-luvulla Lapuan käräjillä rangaistiin kymmenkunta sopimuksen rikkojaa.²⁷¹ Vuonna

²⁶⁰ Lohtajan ka, kirkon kuulutus 10.7. 1830.

²⁶¹ Ks. aikaisemmin luku 5.1.6.

²⁶² Kälviän ka, pit.kok.pk. 10.3. 1839.

²⁶³ Veikko Lehtosen kok., Vähänkyrön Tapoilan kyläkok.pk. 5.5. 1890 sekä Virtanen 1933, s. 62–63.

²⁶⁴ VA, Korsholman poljoinen KOa 40, Vähänkyrön käräjäpk. 18.10. 1830 § 77.

²⁶⁵ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 1.11. 1880.

²⁶⁶ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 21.4. 1857.

²⁶⁷ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 28.5. 1881.

²⁶⁸ Isonkyrön pit.museon kok., Kylkkälän-Ritaalan kyläkok.pk. 7.1. 1890.

²⁶⁹ Vähänkyrön osuuspankin kok., Hyyriän kylänarkistoon kuuluva vuokrasopimus 28.1. 1889.

²⁷⁰ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 27.3. 1820.

²⁷¹ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 17–30. Lapuan käräjien sakkoluettelot 1820–30.

1823 nimismies Henrik Tillman syytti talollista Jaakko Härsilää siitä, että hän oli vastoin pitäjäläisten sopimusta laiduntanut kahta hevostaan Alajoella kirkkoherran niittyosuudella. Kun Härsilä myönsi rikkeensä, kihlakunnanoikeus sakotti häntä 10 ruplalla.²⁷² Sopimuksen rankaisijana ei siten ollut kylänoikeus, vaan käräjät.

Varsinkin tilattomat laidunsivat kotieläimiään myös yksityismetsissä ja teiden varsilla. Kun metsissä vapaana liikkuvat eläimet aiheuttivat joskus vahinkoa viljelysmaille ja metsille, pyrittiin Laihialla 1800- ja 1900-luvun vaihteesta alkaen metsä- ja tienvarsilaiduntamista rajoittamaan. Laihian Isonkylän kyläkokous vaati 1898 yksimielisesti talollisten metsämailla lampaitaan ja lehmiään laiduntavia itsellisiä ja torppareita hankkimaan paimenen – muussa tapauksessa uhattiin kaikki laiduntaminen toisten mailla kieltää.²⁷³ Muutamaa vuotta myöhemmin Jakkulan kylän talonmestajat kielsivät laskemasta luvatta eläimiä omistamiinsa metsiin tai viljelysmaille. Lisäksi kiellettiin metsän hakkuu ja risujen otto.²⁷⁴ Samassa kylässä sai paimentaa karjaansa kylätien pientareella, mutta siitä joutui 1923 maksamaan vuokraa 50 mk jokaiselta eläimeltä. Vihdoin 1927 kiellettiin Jakkulassa kaikkalainen eläinten syöttö kyläteiden varsilla ja metsissä.²⁷⁴

Yhteismetsät olivat toisinaan kylähallinnon huomion kohteena. Vähässäkyrössä, jossa metsistä alkoi olla puutetta jo 1700-luvun puolivälissä, asetettiin myyntipuille hakkuurajoituksia.²⁷⁶ Kiistojakin yhteismetsien käytöstä syntyi. Vuonna 1756 pari Vähänkyrön Krekilän talollista haastoi naapurinsa oikeuteen siksi, että hän oli sallinut luvottomasti hakkauttaa tukkeja heidän yhteismetsästään. Oikeus tuomitsi vastaajan kahden hopeataalarin sakkoon sekä määräsi korvaamaan tukit.²⁷⁷ Isonkyrön Tuuralan kylänmiehet estivät luvottoman hakkuun käräjien päätöksellä.²⁷⁸ Lohtajalla kyläkokous myönsi 1772 entiselle talolliselle Matti Heikinpojalle oikeuden perustaa torppa kylän yhteiselle ulkosaralle. Laillisesti kutsutun kyläkokouksen päätös vahvistettiin syyskäräjillä 1773.²⁷⁹

Vähänkyrön Kuutilan kylän yhteismaalla oli Kalliomäki-niminen torppa, jonka kyläläiset olivat 1876 vuokranneet Juha Hellbackalle. Kontrahdin ehdoksi oli asetettu, että Hellbacka saisi vuodessa hakata enintään 10 syltä puita kylän yhteismetsästä ja jos hän rikkoisi sopimusta, se kokonaisuudessaan raukeaisi. Vuonna 1891 syntyi vuokrasopimuksesta riita, sillä kyläläiset haastoivat Hellbackan käräjille. He väittivät, että Hellbacka oli joka vuosi kymmenen vuoden aikana hakannut puita enemmän kuin oli sovittu, sekä vaativat oikeutta purkamaan kontrahdin. Kihlakunnanoikeus katsoi, ettei sopimuksen rikkomista ollut asianmukaisesti selvitetty, joskin Hellbacka oli vastoin lakia myynyt puita vähäisessä määrin yhteismetsästä. Kun puita oli kuitenkin myyty vilpittömässä mielessä ja ilman lain rikkomisen tarkoitusta, oikeus vapautti Hellbackan syytteistä. Kyläläiset vetosivat riidassa hovioikeuteen saakka, mutta hävisivät jutun.²⁸⁰ Muutenkin Kuutilan kylähallinto joutui vaikeuksiin Ilmajoen rajoilla sijainneen yhteismetsänsä takia. Esim. 1865 kyläläiset kävivät oikeutta luvattomia metsänhakkaajia

²⁷² VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 20, Lapuan käräjäpk. 18.2. 1823 § 70.

²⁷³ VMA, Laihian kotiseutuark., Isonkylän kyläkok.pk. 14.6. 1898.

²⁷⁴ VMA, Laihian kotiseutuark., Jakkulan kylänmiesten sopimus 1.11. 1901.

²⁷⁵ VMA, Laihian kotiseutuark., Jakkulan kyläkok.pk. 1.5. 1923 ja 16.4. 1927.

²⁷⁶ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 70, Vähänkyrön käräjäpk. 18.11. 1755 § 53.

²⁷⁷ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 71, Vähänkyrön käräjäpk. 13.5. 1756 § 46.

²⁷⁸ Ks. aikaisemmin luku 5.1.7.

²⁷⁹ VA, Keski-Pohjanmaa KOa 12, Lohtajan käräjäpk. 11.10. 1773 § 129.

²⁸⁰ Vilho Autiorinteen kok., Kuutilan kylänarkistoon kuuluva Vaasan HO:n päätös 7.2. 1893.

vastaan,²⁸¹ ja 1881 kyläkokous joutui asettamaan talonnumeroittain metsävahdit. Niiden oli valvottava, etteivät varkaat saisi hakatuksi puita kylän metsästä.²⁸²

Yhteisistä kalavesistä suomenkielisen Pohjanmaan oltermannilaitos joutui luultavasti varsin harvoin kantamaan huolta. Kuitenkin Luopajärvellä kalastusasiat olivat toisinaan esillä kyläkokouksessa. Vuonna 1811 kokous teki periaatepäätöksen kalastuksesta Mikko Luopajärven esimerkin mukaan.²⁸³

”Luopajärven Michel pyysi kieltua ettei Kengän saa panna Katiskoja Hänen saralens järves, joka myös yleisesti sovittiin ja päätettiin ettei Kukan saa panna Katiskoja toisensa sarallen yhden Hopia ruplan sakon haastolla.”

Luopajärvellä sitä paitsi vuokrattiin kalastusoikeuksia jo 1810-luvulla sekä kiellettiin kalapatojen rakentaminen.²⁸⁴ Ehkä jonkinlaiseksi vesien suojeluksi on laskettava kyläkokouksen päätös vuodelta 1816, jolloin kiellettiin²⁸⁵

”Käsitöiden (so. pellavia ja hamppuja) likoia panemasta niihin 3. luomaan järwen peräs”.

Kälviän pitäjänkokouksen päätös vuodelta 1839 osoittaa, että pitäjähallinto valvoi toisinaan kalastusalueita oltermannien välityksellä. Kokouksessaan pitäjänmiehet totesivat peninkulman päässä mantereesta sijaitsevan Poroluodon olevan pitäjän yhteistä omaisuutta, jota kalastajat käyttivät asemapaikkanaan. Siksi pitäjänkokous nimitti Poroluodolle oltermanniksi Joonas Pelttarin, jonka oli saatettava kyläjärjestys siellä voimaan järjestyksen ja tapojen parantamiseksi. Luodon 75 vuotta vanhan rukoushuoneen korjaaminen jätettiin sen sijaan kalastajien yksityisasiaksi.²⁸⁶

Ainakin Kyrönmaan pitäjissä kylille kertyi aikaa myöten muutakin omaisuutta kuin maata. Lehmäjokelaisilla oli yhteinen paja, jonka kunnostamisesta kyläkokous päätti 1881.²⁸⁷ Myös sepälle hankittiin kylän omistama asunto.²⁸⁸ Kylkkälän Ritaalan kylän hallussa oli tupa, joka 1916 myytiin huutokaupalla.²⁸⁹ Vähänkyrön Kuuttilan ja Hiiripellon kylillä on edelleen kyläntuvat. Niissä pidettiin aikaisemmin koulua, Kuuttilassa jo 1880-luvulla. Vuonna 1884 koulun vuokratrahoilla päätettiin avustaa köyhien lasten koulunkäyntiä 5 markalla vuodessa.²⁹⁰ Vähänkyrön Merikaarron kylällä oli mylly, ja vuonna 1909 kyläkokous päätti hankkia yhteiset ruumisvaunut.²⁹¹ Omaisuudesta kertyneitä varoja voitiin käyttää esim. tieriitojen kustannuksiin, kuten Lehmäjoella meneteltiin 1900,²⁹² tai niillä hankittiin kyläläisille tarpeellisia käyttöesineitä. Kuuttilan kylällä oli esimerkiksi yhteinen separaattori, joka kuitenkin 1912 päätettiin myydä.²⁹³

Yhteisomistusten tai yhteisnautintamaiden säännösteleminen kuului niihin oltermannilaitoksen tehtäviin, jotka asteittain isonjaon ja sen järjestelyjen sekä lopulta uusjaon myötä vähentyivät. Lisäksi yhteisomistuksen tai -nautinnan piiriin kuuluneet tehtävät olivat paikkakuntakohtaisia. Niinpä Jalasjärven Luopajärven ja Jokipiin sekä Ilmajoen

²⁸¹ Vilho Autiorinteen kok., Kuuttilan kylänarkistoon kuuluva Vähänkyrön käräjäpk. 8.3. 1865 § 36.

²⁸² Vilho Autiorinteen kok., Kuuttilan kyläkok.pk. 15.1. 1881.

²⁸³ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 2.9. 1811.

²⁸⁴ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 27.1. 1816.

²⁸⁵ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 15.6. 1816.

²⁸⁶ Kälviän ka, pit.kok.pk. 10.3. 1839.

²⁸⁷ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 1.11. 1880.

²⁸⁸ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 5.12. 1922.

²⁸⁹ Isonkyrön museon kok., Kylkkälän-Ritaalan kyläkok.pk. 7.1. 1890 ja 9.1. 1916.

²⁹⁰ Vilho Autiorinteen kok., Kuuttilan kyläkok.pk. 12.10. 1884.

²⁹¹ Merikaarron kirjasto, kyläkok.pk. 14.4. 1909 ja 9.2. 1915.

²⁹² EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 24.1. 1900.

²⁹³ Vilho Autiorinteen kok., Kuuttilan kyläkok. 19.12. 1912.

kirkonkylän kyläkokousten ei 1800-luvulla tarvinnut käsitellä yhteisviljelykysymyksiä,²⁹⁴ jotka taas Kyrönmaan suurimmissa kylissä, Seinäjoella, Lapualla, Lohtajalla ja Kälvillä olivat vielä ajankohtaisia.

5.3.2. Huolenpito aidoista, veräjistä ja ojista

Maanviljelyksen ja karjanhoidon tärkeimpiä huolia oli entisajan kyläyhteisössä aitojen ja ojien rakentaminen ja kunnossapito. Sarkajakoisessa kyläyhteisössä yhteisaitaukset vaativat kaikkien osakasten säännöllistä ja yhtäkaista toimintaa, mutta myös isonjaon jälkeen kylänaapurien kesken riitti yhteistyötä aitojen panemisessa ja ojien kaivamisessa. Kyläkokoukset jakelivat määräyksiä aita- ja ojarasitusten tasaamisesta sekä pyrkivät estämään naapurusten välisiä riitoja.

Niistä aidoista ja ojista, joiden rakentamiseen ja kunnossapitoon osallistuivat kaikki tai useimmat kylän talot tehtiin erityinen jakosopimus. Usein sopimukset liittyivät oltermannilaitoksen alkuvaiheisiin, jolloin jo valmiiden aitojen ja ojien kunnossapito tasattiin. Niinpä Jalasjärven Luopajärvellä oli 1806 laadittu Paajasen luoman kunnossapitosopimus.²⁹⁵ Samassa kylässä jaettiin aitojen kunnossapitovelvollisuus 1813 kaikkiaan 35 osakkaan kesken, jolloin sekä ”järven ympärillä olevat maanomistajat että järven kuivamises osalliset Kukin sait aita osansa”²⁹⁶ Seinäjoella sovittiin aitojen jakamisesta ainakin vuosina 1841, 1846, 1855 ja 1862.²⁹⁷ Aitojen ja ojien jakosopimukset ovat yleisimpiä kylänarkistossa säilyneitä asiakirjoja. Sopimukset olivat tärkeitä siksi, että niille oli toisinaan hankittu kihlakunnanoikeuden vahvistus.²⁹⁸

Aitojen jakoperusteena oli tavallisesti osakkaan manttaalimäärä, joten jokainen osuus vastasi talon suuruutta.²⁹⁹ Sen sijaan ojat samoin kuin tiet jaettiin niiden arvioidun käytön tai hyödyn mukaan.³⁰⁰ Jaon jälkeen oli kunkin osakkaan pidettävä osuutensa kunnossa, ja voitiinpa jakosopimuksen loppuun merkitä:³⁰¹

”Valituilla Päälyismiehillä olis täysi valta, niskoittelevan makson päälle antaa puutokset parata.”

Useimmat suuret aita- tai ojaajat tehtiin kylänmiesten läsnäollessa, mutta jaon toimittajana oli monesti jokin virkamies.³⁰² Luopajärven aitajaon toimeenpani joulukuussa 1813 maisteri Salomon Hanelles, ja saman kylän kyläkokous päätti 1853:³⁰³

”Että ensi tilassa oltermannin murhen pidon kautta etsitään Herra Läänin Guvernöörin kautta joku jääväämätön maanmittari syynäämään, puntaroitsemaan ja beskrifvaamaan veden padosta ja laskua Kahilankoskessa ja siitä ylöspäin.”

Tällaiset maanmittarien tai virkamiesten toimittamat jaot saattoivat olla voimassa vuosikymmeniä. Luopajärven vuoden 1813 aitajakosopimus uusittiin kyläkokouksessa

²⁹⁴ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk:t 1806–1905, sekä Ilmajoen ka, Kirkonkylän kyläkok.pk:t 1812–1875. Aarne Kantolan kok., Jokipiin kyläkok.pk:t 1845–1908. Ks. myös Numminen 1958, s. 304–310.

²⁹⁵ EPMA, Luopajärven kyläkok.pk. 12.6. 1809.

²⁹⁶ EPMA, Luopajärven aitajakosopimus joulukuussa 1813.

²⁹⁷ EPMA, Seinäjoen kyläkok.pk. 13.10. 1841, 12.11. 1846, 21.11. 1855 ja 4.11. 1862.

²⁹⁸ Esim. Vähänkyrön osuuspankin kok., Hyyriän kylänarkistoon kuuluva ote Vähänkyrön käräjäpk:sta 7.3. 1882 § 3.

²⁹⁹ Esim. EPMA, Luopajärven aitajakosopimus joulukuussa 1813.

³⁰⁰ Esim. VMA, Napuen kylän aitojen ja ojien jakosopimus 1816.

³⁰¹ EPMA, Seinäjoen kyläkok.pk. 10.7. 1841.

³⁰² Ranta-Knuuttila 1956, s. 58 sekä Numminen 1958, s. 306–307.

³⁰³ EPMA, Luopajärven kyläkok.pk. 18.11. 1853.

ensimmäisen kerran 1863.³⁰⁴ Kun kuntakokous päätti muutamaa vuotta myöhemmin, että aidat pidettäisiin kunnossa vanhan asetuksen mukaan,³⁰⁵ Luopajärven oltermanni vaati kuulutuksessaan 1871 jälleen entisen sopimuksen noudattamista.³⁰⁶

Jos virkamies suoritti jaon, oli ilmeisesti tavoitteena, että jako toteutettaisiin oikeudenmukaisesti ja pätevästi, kun sen tekisi jäävitön henkilö. Pieniä aita- ja ojaosuuksia jaettiin sen sijaan vain kylänmiesten läsnäollessa, jolloin asiasta päätettiin kyläkokouksessa. Jalasjärven kylän kyläkokouksessa avattiin 1850 laskuojaa seuraavasti:³⁰⁷

”Talon Isäntä Matts Rinta Kivistö sekä itte puolestansa kuin myös hänen Torpareinsa Jacob Yrjänänpojaan ja Jonas Redutin puolesta ja ynnä heidän kansansa, edestulivat ja päälle seisoivat yhtä tarpeellista Lasku ojan aukaisemista heidän maaltansa paidannevasa Mäki Kivistön ja Thomas ja Isaac Ala Kivistön mettä sarkain kohdastan läpitte alaspäin ja koska kysymyksen päälle vastaavaisilla ej ollut tätä päälleseisomista vastaan mitään sanomista, waan että Isaac Ala-Kiwistö edustuotti Mäki Kivistön olewan welkapään ensin aukaisemaan; niin tygö sanottiin asianomaisille että sivulle astua, kuin sillä aikaa oltermannin oikeus antoi seuraawaisen

PÄÄTÖKSEN

Tämän Rinda Kivistöltä ja hänen Torpareitensa Jakob ja Jonas Retuutin tehdyn anomuksen päälle, päällepane ja tuomitsee Kylän Oikeus että Samuel Mäki Kivistön, Thomas ja Isaac Ala-Kivistön pitää wielä tänä syksynä kukin maansa kohdastan läpitte tarpeellisen Laskun ylösluoda niin että wesi Yli ja Rinda Kiwistön maalta pääsee vapaasti alaspäin paidannewaa juoksemaan ja mitä tulewana kewännä valituksen päälle löyttään puuttuwan weden laskusa se parannetaan Oltermannilta sen wastahakoisen makson päälle, koska myös ne Asetuksesa edespantut sakot tainkaldaisesta laimiin lyöpäisyydestä tulee määrättäväksi ja kohta ulosotettawaksi, joka julistettiin. Paikalla ja Ajaalla edellä sanottu Isaak Rinta Rajala Oltermanni Jakob Aittoniemi ja Jonas Mäki Rajala Kylän Lautamiehet”

Samalla tavoin kuin talonpojat saivat säätyläisetkin tuoda esille aita-asiansa kyläkokouksessa. Ilmajoen kirkonkylän kyläkokouksessa 1819³⁰⁸

”edestuli Her Kirkoherra ja provasti (Erik Johan Frosterus) ja pällen seisoi, että sada pruta aita Kockolain ja andilan mettä raiaa alkain kotua ja mene aina Antin niemen asti. Josa pitä osa otta andilan ja kaikkein Kockolain – – nijn ei oltermannin oikeus voi muuten tuomita kuin että pruta pitä tulla Andilain ja Kockolain raia ja sen pitä olla pantuna siihen 1 päiwan kesäk. samana vuonna”.

Joskus eri oltermanninläänien kesken tarvittiin yhteistyötä. Vuonna 1853 Jokipiin ja Luopajärven oltermannit kokoontuivat päättämään yhteisesti Paidannevan laskuojan syventämisestä,³⁰⁹ eikä tämä kokous ollut edes ensimmäinen, jossa saman suon ojittamisesta oli eri oltermanninläänien välillä sovittu.³¹⁰

³⁰⁴ EPMA, Luopajärven kyläkok.pk. 7.8. 1863.

³⁰⁵ Jalasjärven kunn.ark., kuntakok.pk. 4.11. 1867.

³⁰⁶ EPMA, Luopajärven oltermannin kuulutus 9.2. 1871.

³⁰⁷ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Jalasjärven kyläkok.pk. 1.11. 1850.

³⁰⁸ VMA, Ilmajoen ka, Ilmajoen kirkonkylän kyläkok.pk. 15.3. 1819.

³⁰⁹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Jokipiin ja Luopajärven kylänoikeuden pk. 10.10. 1853.

³¹⁰ Numminen 1958, s. 299–300.

Aidanpanojen yhteydessä rakennettiin kulkuteille veräjiä, mutta joskus niistä jouduttiin tekemään erillisiä päätöksiä kuten Jalasjärven Hirvijärvellä.³¹¹

”Talokas Matti yli Wentelä astui edes ja nosti kysymyksen; kuka pitää reirus Mäntykosken taloosta Pitkäänmäkeen (menevällä) eli juoksevalta tiellä erisalon mäes Matti ala Wentelän ja Matti yli Wentelän rajalla olevan veräjän! johonka kylän miehet yksistä mielin päättivät, että Koukoolan torpparien Salomon ja Johan Letto ojan pitää pitämän reirus mainitun veräjän joonka kylän oikeus näin päätti edellä mainitulla aijalla ja paikalla.”

Veräjät tietenkin hidastivat kulkua tiellä. Siksi niistä pyrittiin pääsemään mahdollisimman pian eroon, jos ne kävivät tarpeettomiksi. Luopajärven kyläkokous päätti 1880 hävittää neljä veräjää kylän teiltä.³¹²

Oltermannilaitoksen tehtävät eivät tietenkään päättyneet aita- ja ojaosuuksien jakamiseen. Lisäksi oli huolehdittava, että kukin piti osuutensa kunnossa. Oltermannien oli apulaisineen kylän puolesta valvottava, että yhteisesti hyväksytyjä sopimuksia noudatettiin. Kyläkokouksessa lähemmin päätettiin, mitkä aidat ja ojat oli kulloinkin kunnostettava. Samoin sovittiin, mihin mennessä ojat oli perattava, sekä annettiin ohjeita niiden luomisesta. Kylänoikeus voi esim. määrätä:³¹³

”Nijn näki oltermannin oikeus olla sen oian luotuna vuosi tästä päivästä ja sen edellä mainitun oian pitä olla 6 korttelia syvä ja 6 korttelia lewiä njn että wesi sitä ilman estettä pääsee kulkeman ja sitten aina woimasa pidettämän.”

Kyläkokouksessa usein ratkaistiin, milloin oltermanni apulaisineen toimitti katselmuksen.³¹⁴ Yksityinenkin saattoi pyytää oltermannin katselmusta, jos hän naapurinsa laiminlyönnin vuoksi joutui kärsimään vahinkoa. Tällöin kylänoikeus arvioi paikalla vahingon ja määräsi laiminlyöjän korvaamaan sen.³¹⁵

Periaatteessa aidat ja ojat katsastettiin samalla tavoin. Ennen katselmusta oltermanni lähetti sauvansa kiertämään merkiksi toimituksen alkamisesta, tai sitten tarkastuksesta kuulutettiin kirkossa. Lapuan Hellanmaan kylän päällyismies Matti Rantala kuulutti oijen katselmuksesta 1846:³¹⁶

”Ensi Lauwandaina joka on 5. päivä syys kuus tulee pidettäväxi Lasku ojain syyni. Ensimmäinen oja ottaa alkunsa Löyhingi Luomasta ja juooxe Läpi Poutun ja Haara kangaan nevaan Ison Hellän ala asti ja toinen oja ottaa alkunsa joesta nisulan Luhdan Läpi ja juooxe Ruhaan mäjen ala ja kolmas oja ottaa alkunsa Ruusbakan kydöstä ja juooxe poppas korpeen Helbakan ala joka tämän kautta kaikillen asian omaisillen tieto annetaan Että saawat itte kukin tulla paikallen jonga tähän asiaan koskee.”

Lohtajalla aitatarvikkeet piti olla paikalla aikaisin keväällä marianpäivänä.³¹⁷

”Tämän kautta tygö sanotaan kaikille njlle, joilla on osaa Nuottajärven, Höytelön, Nenäjärven ja Paskaperän niytyisä ja joiden aita osat ovat puutoxen alaiset, että he itse kukin laittavat parannus värkkiä heidän osillensa Marion päiwä autuxi joka on se 22. päivä sisälle langeewasa Maaliskuusa –”

³¹¹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Hirvijärven kyläkok.pk. 5.10. 1872.

³¹² VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 8.11. 1880.

³¹³ VMA, Ilmajoen ka, Kirkonkylän kyläkok.pk. 23.9. 1820.

³¹⁴ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 23.9. 1887.

³¹⁵ Ranta-Knuuttiila 1956, s. 53–54.

³¹⁶ VMA, Lapuan ka. kirkon kuulutus 29.8. 1846.

³¹⁷ Lohtajan ka, kirkon kuulutus 24.2. 1839.

Aita- ja ojakatselmukset voivat olla hyvin tarkkoja. Kun Laihian Keskikylässä syynättiin 1886 laskuoja, jossa oli kahdessa osassa yhteensä 64 osuutta, kelpasi näistä tarkastajille vain 11. Loppuja 53 osuutta piti joko levittää tai syvöittää, ja oli pa muutamana luotava koko ojaosuutensa uudestaan.³¹⁸

Jos tarkastuksessa havaittiin puutteita, ei tavallisesti heti ryhdytty rankaisutoimiin, vaan määrättiin viikon tai parin päästä uusi katselmus, jolloin oltermannin huomautukset oli useinkin jo otettu varteen. Kortesjärveläinen oltermanni Juha Nuottimäki kuulutti 1846 kyläkuntansa aitasyyntä jälkeen tavallista kipeämmin:³¹⁹

”Kyläkunnan oltermannit Lautamies Nuottimäki ja Isännät Gustaf ja Elias Nuottimäki ovat eilen syynänneet sen aidan joka on Päkin Luhdilla Oravakumpua vastaan ja löynneet sen olevan niin huonon ettei se voi ollenkaan pidättää eläimiä, Sentähden pitää niiden joilla siellä luhtia on, erinomattain Lillkokon Numero ja Gustaf Vainionpää, huomenna Varain laittaa ittens panemaan aidat lailliseen voimaan, huomenna jälkeen puolen päivän pitää Oltermannit taas Syyntä sen päälle ja Kuusijoen aidan päälle, jonga osa ei silloin ole parattu, niin oltermannit laittaa ne sakon alle ja pykööttävät heidän aita osansa vastahakosten makson päälle.”

Aita- ja ojakatselmuksissa langetetut sakot olivat pöytäkirjoista päätellen jokseenkin harvinaisia, mutta jos aitojen tai ojien kunnostamisessa niskuroitiin, rangaistukselta ei voitu välttyä. Ilmajoen kirkonkylän kylänoikeus sakotti 1837 Antti Seppeliä poissaolosta kahdesta kokouksesta 40 kopeekkaa, puutteellisista aidoista 1,50 ruplaa sekä määräsi maksettavaksi kylän oltermannille korvauksia 6 riksiä.³²⁰

Aitaaminen ja ojittaminen olivat siinä määrin kylän sisäisiä asioita, ettei pitäjähallinto niihin yleensä puuttanut. Sitä vastoin kunnallishallinto joskus käsitteli myös aitaamista ja ojittamista. Kortesjärven kuntakokouksen päätös 1868 toisti tosin vanhan periaatteen, että oltermannilla oli oikeus korjauttaa omistajan laskuun määräysten vastaiset aidat, mutta lisäsi, että nimismies panisi korvauksen uloshakuun, ellei sitä suosiolla maksettu.³²¹ Päänvaivaa kunnille aiheutui vuoden 1864 aita-asetuksesta, joka osaksi korvasi kyläasetusten aitausmääräykset. Ehkä juuri siksi Kuortaneella, Jalasjärvellä ja Kälviällä päätettiin aita-asioissa noudattaa aluksi asetuksen sijasta kyläasetuksen säädöksiä.³²² Kuntien ojitusalautakunnatkin antoivat joskus oltermanneille tehtäviä. Niinpä Lapuan ja Kurikan oltermannit saivat periä työpalkat ja tarkastuspalkkiot, jos lautakunta joutui teettämään ojitustyöt niitä laiminlyöneiden kustannuksella.³²³

Maanviljelykselle aiheutui vesivahinkoja myös jokien kevättulvista. Seinäjoen seudun vaikeaan tulvatilanteeseen kiinnitti huomiota jo Ilmajoen maamiesseura 1800-luvun alussa.³²⁴ Vuonna 1866 Seinäjoen kyläkokouksessa asukkaat päättivät anoa lainaa Kyrönjoen Hanhikosken perkaukseen, jotta tulvista päästäisiin. Kyläkokouksen pöytäkirja kuvaa Hanhikosken perkaushanketta havainnollisesti:³²⁵

”Kysymykseksi otettiin Hanhikosken kaivaminen veren paisumisen estämiseksi ja ne siitä seuraavat wahingot, ja hetken tätä asiaa keskusteltua jäi seurakunnan talon asukkaat yksimielisesti siihen

³¹⁸ VMA, Laihian kotiseutuark., Keski kylän oltermanninsyyntä 10.7. 1886.

³¹⁹ VMA, Kortesjärven ka., kirkon kuulutus 7.6. 1846.

³²⁰ VMA, Ilmajoen ka., Kirkonkylän kyläkok.pk. 16.5. 1837.

³²¹ Laukkonen 1966, s. 137.

³²² Kuortaneen kunn.ark., kuntakok.pk. 20.6. 1866. Jalasjärven kunn. ark., kuntakok.pk. 4.11. 1867 sekä Kälviän kunn.ark., kuntakok. pk. 17.1. 1870.

³²³ Lapuan kaup.ark., kuntakok.pk. 11.10. 1880 sekä Kurikan kaup.ark., kuntakok.pk. 26.11. 1883.

³²⁴ Liakka 1903, s. 109–114.

³²⁵ EPMA, Seinäjoen kyläkok.pk. 18.9. 1866.

päätökseen että koska Suomenmaan Kenraalikuvernööri nyt waeltaa läpi Waasan lääniä tämän seurakunnan taloolliset ynnä Ilmajoen seurakunnan taloollisten kans lähtisivät Waasaan hänen tykö pyynnöllä että waltionwaroosta saataisiin apua eli laihna usiempaan vuoden sisällä maksettavaksi tämän tarpeellisen työn tekemiseen. Wiälä senkin vuoksi olis tämä työ tarpeellinen että talveksi saataisiin työ ansiota köyhällen kansallen. Asiamieheksi tätä asiaa ajamaan walittiin Herra Patruuna G. Wasastjerna joka kans lupas ottaa asian seurakunnan puolesta haltuunsa.’’

Sittemmin seinäjokelaisten toive toteutui,³²⁶ vaikka perkaus ei tulvia lopullisesti poistanut.

Aidoista ja ojista huolehtiminen oli oltermannilaitoksen keskeisiä tehtäviä suomenkielillä Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla. Näiden toimien hoitamisessa Pohjanmaa lienee useimpiin muihin maakuntiin verrattuna ollut erikoisasemassa, sillä yhtenäisten peltoaukeiden aitaaminen sekä alavien, monesti suoperäisten ja tulville alttiiden alueiden ojittaminen oli koko maanviljelyksen kannalta välttämätöntä ja yhteistyö kylänaapureitten kesken suotavaa. Mahdollisesti Pohjanmaan luonnonsuhteetkin, jotka raivausten jälkeen muistuttivat ehkä enemmän kuin minkään muun Suomen maakunnan Skoonen luonnoloja, ovat osaltaan voineet edesauttaa kiinteän kylähallintojärjestelmän juurtumista maakuntaan.

5.3.3. Kyläteiden rakentaminen ja kunnossapito

Yleisten maanteiden lisäksi kyläläiset tarvitsivat paikallisia kulku- ja viljelysteitä. Näiden rakentaminen ja kunnossapito kuuluivat kyläasetusten mukaan oltermannilaitoksen piiriin. Uusista kyläteistä päättivät kyläkokoukset, mutta teiden kunnossapidon valvonta oli uskottu oltermanneille ja lautamiehille.

Kun Isonkyrön Tuuralan kylänmiehet päättivät kokouksessa 24.9. 1864 rakentaa kulkutien Tulisalon tiestä Hangasnevalle, rakennustyöt ja kunnossapito jaettiin 19 talollisen kesken manttaalien mukaan. Räättäli Juha Sandbergin laatimaan sopimukseen on tien teosta kirjoitettu seuraavat ehdot:³²⁷

’’1:si Jokainen antaa Tiä maan sarkansa Läpi ja pasinat.

2:si Ensimmäinen poikki Tiä tulee menemään Tuli salon Wiitaasten Luhdan Läpitse; Ja sitten Tulisalon ja Kildilän Rajaan Nuujalan Rajaan: Ja Nuujalan maan Läpi Ladva päästä Luhtaa suuren niämen mäjen Rannalta Klamppulan Rajaan: Klamppulan Luhtaa suuren niämen mäjen Rannalta Klamppulan Rajaan: Klamppulan Luhtaa suuren niämen mäjen Rannalta: Bakklan Luhtaa Leipi ojan parrasta Nuujalan Rajaan. Tämän poikki Tiän tekee ainuasti ne; Jotka sitä tarvittevat.

3:si Toinen poikki Tiä Leipi ojan parrasta Korvelan Rajaan, ja ylös päin Leipi ojan parrasta yli Nuujan Rajaan asti. Yhteisesti manttaalein jälkeen tehtäväksi ja Reirussa pidettäväksi.

4:si Tiä pitää olla 4. Kyynärää leviän ja valmis 1. P: Heinä Kuuta 1865.

Ja wasta hakosen puolesta pitää oltermannin palkata Tiän tekien. Ensi. Talwena pitää Tiällen ajaa Tarpeellisen fyllin (Hiadan) ja

³²⁶ Liakka 1903, s. 114.

³²⁷ VMA, Isonkyrön kotiseutuark., Tuuralan kyläkok.pk. 24.9. 1864.

Hiata pitää olla ajettuna 24. P: Maalis Kuuta W: 1865 Kaikkien ajallansa.”

Kun oli kysymys vähäisistä kulkuteistä, päätös voi syntyä yhdessä kyläkokouksessa ilman juhlallisesti allekirjoitettua sopimusta. Ilmajoen kirkonkylässä vuonna 1819³²⁸

”edestuli Jakob Perälä sada yhden seisowan kulkutien Heidän Torpillensa Ilomäen Tiellen sitä wanhaa tietä myöten.”

Kun asiasta oli päästy yksimielisyyteen,

”niin näki ältermannin oikeus hyväxi, että tuomita sen yhdexi seisowaxi Kulku-Tiexi edellä mainituillen Torppareillen ja niin edellä mainitut torpparit pitä sen wälinsä jakaman, koska he kaikki edellä mainitut torpparit tarwitsewat sen edellä mainitun tien Nijh hywin.”

Kuten aidoista myös teistä tehtiin jakosopimuksia. Seinäjoella laadittiin 1841 sovintojako tiestä, joka kulki Katilan talosta Latomäen taloon. Kylätien pituus oli 2258 kynnärää ja sen rakentaminen ja kunnossapito jaettiin 40 talollisen ja torpparin kesken.³²⁹ Teiden jakokirjassa sovittiin toisinaan myös oltermannin tarkastukset. Niinpä kun Kurikan Tuiskulassa jaettiin osakasten kesken mylly- ja kirkkotie Jalasjärven maantieltä Koskiniemeen, päätettiin samalla, että oltermannin oli kaksi kertaa vuodessa syynättävä tie, jotta se hiekoitettaisiin ja ojitettaisiin kunnolla.³³⁰

Uuden tien teko saatettiin myydä myös urakalla suoritettavaksi kuten Luopajärvellä 1869.³³¹

”Esitettiin josko Luopajärven kylän osuus Talkuna tiellä kuin myös Sammatti Nevan tiellä taritaan urakalla tehtäväksi yhreksi wuoreksi jossa Sammatin newalla olewa koko Luopajärven Kylän tie osuus meni alimpaan huutoon 27. Markkaa, joonka huusi Talokas Elias Luopajärvi sisällä olewaksi wuodeksi Reirus pitääöksensä Ja myös samoin Talkuna tie myitiin wuoren ajaaksi Reirus pirettäväksi josta on walkamaan osuus pois jätetty sekä ylös pirosta, että maksosta joka meni alimpaan huutoon 45. mark 50. penniä Talokas Johan Hakkoolalta yllä olewat teiren tekopalkat maksetan Toinen puoli sitte kuin on hieta ajettuna teille ja loppu Ensi syksynä.”

Joskus kulkutie tehtiin käyttökelpoiseksi yhteisvoimin, kuten päätettiin toimia Lehmäjoel-la 1858.³³²

”Wuonna 1858 kesä kuun 12. päivä päättivät Lehmäjoen kylän miehet oldermannin kokouksesa yli Nikulan talosa tasitta Renkon kosken talvi kulkua varte. Samati koskella törän reirata jotta pääse vapaasti joelta maantielle johonka märettiin 19 päivä kesäkuusa edellä mainittuna wuona johonka pitä tulla mies joka talosta.”

Yhteisten siltojen rakentamiseen ja kunnossapitoon osallistuivat kaikki, jotka niitä tarvitsivat. Joskus kyläkokous katsoi aiheelliseksi, että yksi tai kaksi isäntää piti sillan kunnossa ja muut maksoivat heille. Jurvan Niemenkylän kyläkokouksessa päätettiin 1824³³³

”Taloon isäntäin ja torpparein välillä että leväjoien susa pitä ihmisten käypä silta rustattaman ja kaikilta taloilta pitä macsettaman nyt ensi vuonna 2 sillin. sen sillan astema raha ja sitten erespäin 1 sillinki ja kaikilta torppareilta 1 sillingi joka vuosi ja Isac Tickala ja Tomas Hautala ottawat tämän sillan asuaxensa ja reirus piitäxensä nyt 5 vuotta.”

³²⁸ VMA, Ilmajoen ka. Kirkonkylän kyläkok.pk. 4.10. 1819.

³²⁹ EPMA, Seinäjoen kylän tiejakosopimus 10.7. 1841.

³³⁰ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Tuiskulan tiejakosopimus 7.6. 1870.

³³¹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 2.1. 1869.

³³² EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 12.6. 1858.

³³³ Jurva-Seuran ark., Niemenkylän kyläkok.pk. 24.2. 1824.

Lehmäjoen kyläkokous määräsi koulumestari Liteinin huoleksi 1864 Kirkonmäen ”portaiden” teettämisen, mutta sillan teko häneltä luultavasti jäi, koska parin vuoden kuluttua tehtävään valittiin toinen mies.³³⁴

Kyläläisten keskinäiset tiejaot saattoivat yhteyksien parannuttua vanhentua, minkä takia tarvittiin uusi jako. Luopajärven kyläkirkkotien jako oli 1868 käynyt epäoikeudenmukaiseksi talolliselle Jaakko Ylijokipiille uuden Peräseinäjoen tien valmistuttua. Hänen vaatimuksestaan ryhdyttiin kirkkotietä jakamaan uudestaan.³³⁵ Kun tierasitus perustui kylätien käyttöön, voi sekin olla riidan aiheena kyläkokouksessa. Luopajärvellä kiisteltiin Peräsaaren kujasta 1866.³³⁶

”Talokas Tuomas Lintula edes tuli, ja walitti, Että hän kärsii liikaa tien tekemistä Peräsaaren kujassa joka on hänelle joutunut Sillä tapaa että on ostanut Niemen torpan, hänen omistettavalta Lintulan maalta, eikä hänellä ole sinne niin suuri kulku, että kannattaisi tietä ylläpitää, niin kuin silloin oli, kuin Siinä asui wasituinen asujan, Salomon Niemi, pyysi Kylän Oikeuston oikeudella vähentää hänen welwollisuuttaan, – Talokkaat Gappo Juhananpoika, ja Iisakki Jaakonpoika Perälä, ylös nousit ja sanoit, että tosin Lintula kärsii liikaa tien teko welwollisuutta Peräsaaren kujasa, ja waatiivat Lintulaa ottamaan Saman mitan Perälän kujaan, kuin hän pois jättää Peräsaaren kujasta, Kuin asian omaisten wälillä ei Saatu Sovintoa, niin ei Kylän oikeusto woinut heidän wälää ratkaista, waan on määrännyt wanhan jaon Seisovaksi, ja päälle pannut asian omaiset Seuraamaan Kylän Asetuksen 24 pykälän jälkeen tytymätöin Saa walittaa ensi talvi Käräjäsä, jos hän luulee Syytä olevan Sitte kuin hän on Kylän oikeustolle Siitä ilmoittanut Kylän asetuksen 48 pykälän jälkeen, ja varustaa itsensä tämän pöytäkirjan otteella joka julistettiin.”

Oltermanninoikeuden päätös jäi voimaan, sillä käräjäpöytäkirjojen mukaan Lintula ei valittanut ratkaisusta.³³⁷

Kylätien jakokokous voitiin kuuluttaa myös kirkossa luultavasti siksi, että päätös olisi mahdollisimman lainvoimainen. Näin menettelivät Kurikan Miedon kyläläiset, kun he jakoivat kylätietä Paloluoman ja Pitkänmäen torpan välillä. Jakokokoukseen kutsuttiin kaikki ne talolliset ja torpparit, jotka tarvitsivat tietä. Kyläkokouksessa kiellettiin muilta kuin osakkailta tien käyttäminen.³³⁸ Samantapainen tiepäätös oli nähtävästi voimassa myös Laihian Keskikylässä. Kyläkokouksessa 1912 nimittäin todettiin, että muuan talollisen leski oli koko kesän käyttänyt toisten kyläläisten rakentamaa tietä ilman minkäänlaista oikeutta siihen. Siksi kyläkokous päätti jälkikäteen periä leskeltä tien käytöstä 8 markkaa kylän kassaan ja määräsi seuraaviksikin vuosiksi saman ”veron”. Päätöksen lopuksi uhattiin asianomainen viedä oikeuteen, jos hän ei vapaaehtoisesti suostunut maksamaan tien käyttöönsä.³³⁹

Kylätien kunnostamisesta ja tarkastamisesta kyläkokous antoi toisinaan ohjeita. Vähänkyrön Perkiön kyläkokouksen pöytäkirjaan on 1892 merkitty seuraavasti:³⁴⁰

”Nevalle menevä kesätie päätettiin että ei Savella saa korjata vaan mäjellä tai hieralla Rinnasta poikkisadaan veräjään, siitä ruveten

³³⁴ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.p.k. 7.5. 1864 ja 28.4. 1866.

³³⁵ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.p.k. 5.3. 1868.

³³⁶ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.p.k. 10.1. 1866 § 6.

³³⁷ VA, Ilmajoki KOu 4, Ilmajoen käräjäp.k. 27.3. 1867.

³³⁸ Kurikka-Seuran ark., Albert Leideniuksen 20.1. 1868 antama todiste Kurikan Miedonkylän kyläkokouksesta 7.6. 1866. FL Osmo Rinta-Tassi on ystävällisesti osoittanut tämän lähteen.

³³⁹ VMA, Laihian kotiseutuark., Keskikylän kyläkok.p.k. 8.11. 1912.

³⁴⁰ Vähänkyrön museon kok., Perkiön kyläkok.p.k. 11.11. 1892.

korjatan savella Wöyrin rajalle. Tiän tarkastaa kylän järjestysmies jolla apuna tuleva ja vanha järjestysmies tarkastus pidetään Kesä kuun 23 päivänä paitsi jos silloin sattuis olla pyhä nin sitte 22 päivänä Sillat pitää olla myös silloin täydes ajettavas kunnos.”

Jos tietä kunnostettiin yhdessä, oltermannit ilmoittivat etukäteen sauvallaan tai kuuluttivat kirkossa:³⁴¹

”Tämän kautta tygösanotan Maringaisten kylän miehille, että he tulewana Manantaina Sydänmetsä myöden puolexi vickoa, tulewat tekemän sitä kylän tietä kuin on sowittu, ja taas toinen puoli kylä lopulla vickoa, kuin on sydänmetsä myöden ylipuoli kylästä. Lohtajasta sinä 24 p. kesäk. 1820. Matts Wuolte”

Teiden ja siltojen katselmuksot toteutettiin samalla tavalla kuin aita- ja ojatarkastukset. Kun kylätie ulottui kahden oltermanninläänin alueelle, voivat oltermannit kuuluttaa tarkastuksista yhteisesti, kuten menettelivät Lapuan Isonkylän ja Talvitien kinkeripiirien päällysmiehet 1844.³⁴²

”Kuulutus

Tulevana Keskivickona se 21. päivä täsä Kuusa, pidetään syni kylän tjän pääle, tjän ristestä Pouttun Hilan- ja samalla jaetaan tjä siitä Poutun Hilasta Rämäckän Hilan, kuin myöskin Pouttun niitun ylitten tulevan tjän jaetan osin, ja pitä sen tähten kaikki asian omaiset parantaman nimitettyä tjätä, kuin myöskin olla läsnä tjän jaosa. Ennen nimitettynä syni päivänä, pidätän, jälken puolen päivän, syni Rihtän Kiukatän pälen, ja pitä sen tähten näät sixi olla paratut.

Lapualta se 17. päivä Elo Kuusa 1844
Gabriel Hissa Johan Talvitie
åldermannit”

Kuten aidoista ja ojista myös teistä voivat oltermannit pahoittaa mielensä. Kortesjärveläinen oltermanni Matti Norrbacka kuulutti huonosti korjatusta kirkkotiestä 1860:³⁴³

”Koska yxi osa yli kylän Asuckaita on huonosti pykänyyt Kircko tiän niin Käsketan Ensi Lauvantaixi pitää Laitta pykätyxi ja hakata mettän pois kahden puolen jos tahtovat välttä Että palkatan. pitäisi pykätä oman kirckotiänsä ja hakata mettän täytypä tuata pykätä alempana Josta Ei kertaa kesäs ole kulkua joko siitte oman joka päiväisten tiänsä joka mettittyy Että vaivoin kulkon pääsee, joka tiato annetan yli kylästä se 23. päi: Kesä Kuus 1860 matti matin poika Norrbacka oltermanni”

Pitäjän- ja kuntakokoukset antoivat oltermanneille toisinaan tienhoitotehtäviä tai puuttuivat muuten kyläteiden ylläpitoon. Kun Kuortaneen pitäjänkokous 1828 määräsi, että joen länsipuolelta kulkevan tien täytyi olla mikkeliin mennessä kunnossa ja sen molemmilla puolilla tarpeelliset ojat, veloitettiin asianomaiset oltermannit vuosittain pitämään syyniä tiellä. Mikäli laiminlyöntejä tien kunnossapidossa sattuisi, heidän oli teetettävä tie kulkukelpoiseksi niskoittelevan kustannuksella.³⁴⁴ Vastaavaa päätettiin myös Jalasjärvellä, jossa kuntakokous määräsi pitämään tiekatselmuksia.³⁴⁵ Vuonna 1878 kokous jopa uhkasi, että jos oltermanni hyväksyi velvollisuutensa laiminlyöneen tieosuuden, häntä itseään sakotettaisiin 12 markalla.³⁴⁶

³⁴¹ Lohtajan ka, kirkon kuulutus 24.6. 1820. Ks. myös Luukko 1938, s. 56.

³⁴² VMA, Lapuan ka, kirkon kuulutus 17.8. 1844.

³⁴³ Kortesjärven ka, kirkon kuulutus 23.6. 1860.

³⁴⁴ Alavuden ka, Kuortaneen pit.kok.pk. 9.6. 1828.

³⁴⁵ Jalasjärven kunn.ark., kuntakok.pk. 7.12. 1868.

³⁴⁶ Jalasjärven kunn.ark., kuntakok.pk. 3.6. 1878.

Alavuden kuntakokouksessa, keskusteltiin 1880 nimismies Viktor Leideniuksen ”käskystä”, millä tavoin kyläkuntien tiet saataisiin hyvään kuntoon. Tällöin sovittiin, että kaikki kylätiet jaettaisiin oltermannien johdolla, minkä jälkeen he siltavoudin kanssa tarkastaisivat, että ne kelpaisivat. Kokous määräsi tällä tavoin parannettavaksi 18 kylätietä.³⁴⁷ Välistä teiden rakentaminen vaati niin suuria kustannuksia, ettei yhden kyläkunnan voima siihen riittänyt. Niinpä Alavuden Hunnakon talolliset, jotka olivat kyläkokouksessaan 1883 päättäneet rakentaa Hunnakon talosta maantielle kärrytien, anoivat siihen valtionapua. Anomus oli esillä kuntakokouksessa, joka puolsi hunnakkolaisten esitystä tien rakentamiseksi.³⁴⁸

Kyläteiden rakentaminen ja ylläpito kuuluivat säilyneistä lähteistä päätellen oltermannilaitoksen tehtäväpiiriin kaikkialla Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla aivan syrjäisimpiä kyliä kenties lukuun ottamatta. Pohjois-Pohjanmaaltakin on viitteitä, että oltermannit huolehtivat tieasioista, kuten maaherra Cederströmin kirjeestä vuodelta 1775 ilmenee.³⁴⁹ Vuonna 1849 Oulun pitäjän pariin kinkerikuntaan valittiin oltermannit, joiden oli valvottava, että jokainen huolehti tilustensa läpi kulkevista teistä.³⁵⁰ Pohjois-Pohjanmaalla oltermannien tievelvollisuudet lienevät 1800-luvulla olleet kuitenkin harvinaisia.

5.3.4. Kylien paloturvallisuus – oltermannien yleisin tehtäväkenttä

Oltermannihallinnon perinteisiä toimia oli huolehtiminen kylän paloturvallisuudesta, sillä varsinkin ryhmäkyllissä taloudelliset menetykset tulipalon sattuessa olivat suuret. Oltermannien palotarkastusvelvollisuus korostui 1700-luvun lopulta alkaen eli samaan aikaan, kun paloavun maksaminen siirtyi kihlakunnilta pitäjille.³⁵¹ Kyläasetukset määräisivät, miten yksityisten talollisten oli huolehdittava paloturvallisuudesta, sekä velvoittivat oltermannin apulaisineen valvomaan, että jokainen noudatti annettuja säädöksiä. Käytännössä oltermannien ja lautamiesten palotarkastustehtävä muodostui aikaa myöten yhä keskeisemmäksi, sillä kun kylähallinnon muut toimet alkoivat 1800-luvun lopussa vähentyä, palotarkastukset pysyivät kylänvanhinten huolena 1900-luvulle saakka.

Kyläasetusten mukaisesti oltermannit tarkastivat muurit ja kiukaat yleensä kahdesti vuodessa. Keväällä oltermanni apulaisineen kulki katsastamassa savupiiput ja tuvan uunit. Takka- eli tornisyyneissä, kuten keväisiä tarkastuksia myös nimitettiin, katsottiin, että talon tikapuut ja keksit olivat kunnossa ja katot lakaistut. Syyskesällä ennen puintaikaan oltermanni lautamiehineen teki toisen tarkastuskierroksen. Tällöin syynättiin riihien ja saunojen kiukaat, jolloin puhuttiin kiuassyneistä.³⁵² Muutamaa päivää ennen tarkastuksen alkamista oltermanni lähetti sauvansa tai kylänkapulansa liikkeelle tai sitten kuulutti katselmuksesta kirkossa.³⁵³ Kapulakirjeessä tai kuulutuksessa oltermanni antoi viimeiset ohjeet kuten Jalasjärven Hirvijärvellä 1896:³⁵⁴

”Riihenkiuvas Syyni piretään Hirvijärven kylä ala Oltermannin Läänis
Torstaina Elokuun 13 päivä Ja määrätään että kiukat ovat hyvin

³⁴⁷ Alavuden kaup.ark., kuntakok.pk. 10.5. 1880.

³⁴⁸ Alavuden kaup.ark., kuntakok.pk. 19.2. 1883.

³⁴⁹ Ks. aikaisemmin luku 2.2.4.

³⁵⁰ OMA, Oulun pitäjän ka, kinkeripk. 26.–27.3. 1849.

³⁵¹ Alanen 1967, s. 68–69.

³⁵² Virtanen 1933, s. 50–51, Ranta-Knuutila 1956, s. 66–67 sekä Numminen 1958, s. 301.

³⁵³ VMA, Lapuan ka, oltermanni Gabriel Hissan kuulutus kirkossa 25.4. 1846.

³⁵⁴ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Jalasjärven Hirvijärven oltermannin kapulakirje 3.8. 1896.

kunnostetut pesän eteen pelli eli kivi ja orrelle kiukaan kohdallen partten pällen Asiaan kuuluvan ohjesäännön Määrittelyn mukaan – –’’

Oltermannien takka- ja kiuassyynit olivat tarkkoja ja kestivät usein monta päivää. Tulisijoista tarkastettiin, olivatko ne kelvollisia, ja kiipesivät tarkastajat myös ullakolle etsimään tornista halkeamia. Vikojen ja puutteiden korjaamiseen annettiin lyhyt määräaika. Jos kylänoikeuden ohjeista ei otettu vaarin, sakotettiin asianomaista huolimattomuudesta.³⁵⁵ Riihien kiukaita syynättäessä saattoi oltermanni koetella niiden kuntoa hyppäämällä kiukaalle. Jos kiuas notkui, rikottiin sitä sen verran, että omistajan oli pakko korjata se ennen riihiajan alkamista.³⁵⁶

Tarkastuksensa tulokset oltermanni esitti kyläkokoukselle, jonka pöytäkirjoihin ne voitiin merkitä joskus hyvinkin yksityiskohtaisesti. Ilmajoen kirkonkylässä 1812 pidetyssä katselmuksessa havaittiin seuraavia puutteita:³⁵⁷

’’Keskiahannukselan Kamariin Kackluuni on rikki ylicauppilan pakarin kackluuni on parattawa ladwa kauppilan pakarin muri on rapattawa ala Kauppilan pakarin muri on iätetty oman wastonsa pällen haoittamata ladwa Ollilan pakarin muri on rapattawa luckarin kackluni on rapattawa antilan iuhon pakarin muri on rapattawa ia Kamarin muri peräti haioitettawa alakokolan pakarin muri on parattawa kaicki rihten ja Saunan kiukat iotka kelwottomiksi nähty owat tullut haiallen lyödyksi Kylän asetuksen johdatu – – iälkihin Johan ala Kocko.’’

Hyvin perusteellinen oli myös Luopajarven kylän palotarkastus 1816.³⁵⁸

’’Kylän asetuxen säännön, ja 3: eli 4. päivä ennen, Kapulan kauta tiedon annon jälkeen Käyy Kylä oikeuden syyni ympäri Kylän s: 20 p: Touko Cuus tänä vuonna josa päälle pantijn seurawasa

§ 1. samuel Köyckä

paia pitä siirrettämän edemmä ja wanhahan Rijhehen ei saa walkia wiedä ollengana.

§ 2. Thomas Köyckä

pakari radin Katto pitää uudesta malotettaman.

§ 3. westerpäri Thomas

sauna siirrettämän edemmä. lato malotettaman. ja rijhen Kiuas parattaman. mitä täsä malottamisesta puhutan se pitä walmis oleman tulewana vuonna näillä aikoia.

§ 4. Tukewa Elias

wanhahan rijhen Kiuas pitä parattaman. ja pakari Tupa, talli ja lutti rati malotettaman. ja edus tupa, ja perä Kamari Kielletty walkia wiemästä, ennen kuin paratan.

§ 5. Perälä

talli pitä malotettaman, ja se pieni tiju Korwalla. samon wanha nawetta. 1. tickapuun ja 1 Kegin puutoxesä sakottihin 16 sillin. päälle pantijn Kohta nijtä toimittaman ja jokapaikas se muistutus tehtijn. maxettu molempain rihten kiuas pitä koriattaman mitä kiukaista puhutan se pitä oleman tehty rijhi aian edellä. silloin kun syyni taas Käy.

§ 6. Pentinmäki Gabriel

maxettu

Rijhen Kiuas udesta tehtävä; ja Kökistä Kieltijn walkia kohta pois. ennen kun parataan. pakarin muuri jotengi kelpa tämän kesän

³⁵⁵ Ranta-Knuutila 1956, s. 67.

³⁵⁶ Virtanen 1933, s. 51 ja Ranta-Knuutila 1956, s. 68.

³⁵⁷ VMA, Ilmajoen ka, Kirkonkylän kyläkok.pk. lokakuussa 1812.

³⁵⁸ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajarven kylänoik.pk. 20.5. 1816.

parannoxen kautta. 1. tickapuun ja 2. Kegsin puutoxesa sakottijn 24. si:

§ 7. Pentinmäki salomon
maxettu

puodin Katto malotettaman, ja 2. Kegsin puutoxesa 16. s: sackua

§ 8. salomon nätkinmäki

Kökin muurihin ei saa walkia panna ennen Kun paratan. samon myös
Kaicki Kamarit.

§ 9. Kettula Jakop

Rijhen Kiuas Koriattawaxi, lutti radin ja lato radin Katto malotettawaxi.

1. tickapuun ja 1. Kegsin puutoxesa 16.s: sackua.

§ 10. mats walkama

Tallin päälle malaat, muorinkamarin muuri koriattama.

1. Kegsin puutoxesa 8.s: sakottiin.

§ 11. Hentriki walkama

Rijhen Kiuas aiwa huono, joka pitä hywin parattaman, sauna määrättijn
sijrtä pois. 2. puuttuwan Kegsin tähre 16. s: sakottijn joka myös kohta
maxettijn. sauna pitä kohta pois sijrrettä.

§ 12. Kleopnas walkama
maxettu

Rijhen Kiuas parattawa lijwerin päälle malat pantaman. 2. tikkapuun. ja
2. Kegsin puutoxesa 32. s: sakottijn.

§ 13. samuel walkama.

2. puuttuwasen Kegsin tähde 16. s: sakottihin.

§ 14. Gapriel walkama

Ei ollut mitän muistuttamista

§ 15. anttila

Kaicki rijhen Kiukat wähän korimalla. mutta trengi tuwan muuri, ison
Korion puutoxesa, eli uudesta tehtävä. 1. tickapuun puutoxesa 8. s:
sakottihin.

§ 16. Kuusisto

Ei ollut mitän muistuttamista

§ 17. Hapaniemi josep

Rijhen Kiuas wähä Korion alla. mutta ittellisen priita panulan tupa ja
puodi rati malotettawaxi.

§ 18. Hapaniemi Johan

Ei ollut mitää muistuttamista.

§ 19. Luopajärwi micki

Ei ollut mitän muistuttamista

§ 20. Luopajärvi Tobias

Rijhen Kiuas Korion alla.”

Yksityiskohtainen palosyyni ei ollut kovin helppo kylänoikeuden jäsenillekään, sillä naapurin sakottaminen kysyi luontoa. Toisaalta tarkastusmiehille voitiin tarjota myös ryyppyjä, eivätkä kaikki aina kestäneet houkutusta. Niinpä edellä mainitun Luopajärven palotarkastuspöytäkirjan loppuun on oltermanni joutunut merkitsemään:³⁵⁹

”Wijmmen mainitan että Kylän lautamies, johan Hapaniemi, Tuli Kowan juowuxiin, jonga todista toinen lautamies, ja mickel Luopajärven väki. jota täyty pitäään Kokouxesa lisätyn Kylän asetuxen woimasta sackoia 2. Rikin tallarihin.”

Palotarkastukset eivät olleet tarkkoja vain oltermannilaitoksen toiminnan alkuvaiheessa vaan myöhemminkin. Laihia Keskikylän oltermanni määräsi tulisijojen katselemissa

³⁵⁹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kylänoik.pk. 20.5. 1816.

1926 purettaviksi useita riihen ja saunojen kiukaita. Lisäksi monet saivat rapata muurejaan tai korjata niitä muuten.³⁶⁰

Esimerkit osoittavat, että oltermannit lautamiehineen paneutuivat palotarkastuksiin huolellisesti, kun jopa muurien ja kiukaiden hajotukset olivat mahdollisia. Myös rakennusjärjestystä valvottiin, kun kylänoikeus määräsi saunan tai kuten Jokipiissä riihen siirrettäväksi tai purettavaksi.³⁶¹ Etelä-Pohjanmaalla vakiintuikin suurelta osin tavaksi rakentaa tulenarat rakennukset edemmäksi varsinaisesta kylästä, kuten vuoden 1734 yleinen laki edellytti.³⁶² Yleensä kyläasetusten ankaria paloturvallisuusmääräyksiä pyrittiin toteuttamaan ja toimimaan oltermannien antamien ohjeiden mukaisesti.³⁶³ Kun oltermanni oli todennut Peräseinäjoen pappilan riihen kiukaat niin huonoiksi, ettei niitä enää voinut lämmittää, sekä määrännyt savupiiput uusittaviksi, kirkonkokous vahvisti oltermannin päätöksen vielä samana vuonna.³⁶⁴ Samoin kävi Toholammilla, jossa pappilan tulisijat oli käsketty 1863 mitä pikimmin korjata. Oltermannien oli lisäksi valittava kaksi miestä kustakin kinkerikunnasta tekemään pappilaan tiiliä.³⁶⁵

Paloavun maksua varten Pohjanmaan pitäjiin syntyivät 1800-luvulla paloapuyhtiöt, jotka nekin olivat eräänlaisia itsehallintoelimiä. Osaksi pitäjän paloapulaitos ja oltermannilaitos sulautuivat yhteen, kun paloapuseräntöissä annettiin oltermanneille tehtäviä. Kokkolan pitäjän yläosassa sekä Pohjois-Pohjanmaalla oltermannihallinnon koko toiminta perustui yksinomaan paloapuseräntöihin.³⁶⁶ Niissä pitäjissä, joissa varsinaiset kyläasetukset olivat voimassa, voitiin paloapuseräntöissä toistaa oltermannien palotarkastusvelvollisuuksia. Kälviän vuoden 1865 paloapuseräntöissä sanotaan nimenomaan, että kinkerikunnan paloruotumestarina oli oltermanni, jonka apulaisineen läytyi toimittamaan vahvistetun kyläjärjestyksen mukaan kaksi kertaa vuodessa tulisijojen tarkastus.³⁶⁷ Samoin Ilmajoen-Seinäjoen paloapuyhtiön säännöt edellyttivät oltermannien palotarkastuksia, ja yhtiön pöytäkirjassakin puhutaan vuoroin oltermannin, vuoroin paloruodun kokouksista.³⁶⁸

Vuoden 1865 kunnalliset asetukset astuttua voimaan paloturvallisuuskysymykset siirtyivät kunnille. Oltermanneista tuli nyt Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla kunnallisten palovakuutusyhtiöiden tarkastajia, joten muuri- ja kiuassyynit pidettiin kuntakokousten valvonnassa,³⁶⁹ ja kylänvanhimmasta tehtiin kunnan luottamustoimenhaltija. Ottipa kuntakokous paikoin tehtäväkseen oltermannien ja lautamiesten valinnankin, samalla kun kylänvanhimpia alettiin nimittää tulisijojen tarkastajiksi, palosyynimiehiksi tai paloruotumestareiksi.³⁷⁰

Kunnat pyrkivät valvomaan, että oltermannit katsastivat tulisijat huolellisesti. Kuortaneen kuntakokous määräsi 1868 uuden tarkastuksen, ennen kuin puintiaika alkaisi.³⁷¹ Muutamaa vuotta myöhemmin sama kuntakokous velvoitti vahinkoa kärsineen hankkimaan oltermannilta lausunnon muurien ja kiuasten kunnosta, ennen kuin

³⁶⁰ VMA, Laihian kotiseutuark., Keskikylän tulisijojen tarkastuspk. 13.7. 1926.

³⁶¹ Numminen 1958, s. 302–303.

³⁶² Vuorela 1949, s. 254–257.

³⁶³ Numminen 1958, s. 302.

³⁶⁴ Peräseinäjoen ka, kirkonkok.p.k. 14.6. 1868.

³⁶⁵ Toholammilla ka, kirkonkok.p.k. 5.7. 1863.

³⁶⁶ Alanen 1967, s. 68–69, Alanen 1970, s. 534 sekä luku 3.1.8.

³⁶⁷ Kälviän ka II Ck 1, Kälviän paloapuseräntö 12.1. 1865.

³⁶⁸ Alanen 1970, s. 534.

³⁶⁹ Esim. Alavuden kaup.ark., kuntakok.p.k. 28.4. 1884 sekä Numminen 1958, s. 303 ja Laukkonen 1966, s. 138.

³⁷⁰ Ks. aikaisemmin luku 5.1.2. sekä esim. Ylihärman kunn.ark., kuntakok.p.k. 14.4. 1877 ja Kälviän kunn.ark., kuntakok.p.k. 24.1. 1898.

³⁷¹ Kuortaneen kunn.ark., kuntakok.p.k. 22.8. 1868.

palovakuutusyhtiö edes käsittelisi korvaushakemusta.³⁷² Ylistaron kuntakokous sakotti 1876 Heikkolan oltermannia laiminlyödyistä muuritarkastuksesta,³⁷³ ja Alavuden kuntakokous uhkasi huolimattomia oltermanneja sillä, että kunnan esimies toimittaisi uuden katselmuksen kylänvanhimman kustannuksella.³⁷⁴ Isonäkylässä päätettiin 1896 saattaa velvollisuutensa laiminlyöneet oltermannit lailliseen edesvastuuseen.³⁷⁵ Lohtajan kuntakokous antoi 1895 palovakuutuslainsäädännössä tulisijojen tarkastajille ohjeet, joissa selvästi kuvastuvat vanhan kylälaitoksen perinteet.³⁷⁶

''Kussakin kinkerikunnassa pitää vanhan tavan mukaisten kylänvanhintojen (oltermannien) kahten apulaisen kanssa Toukokuun kuluessa toimittaa takkain ja muiden tulisijain tarkastus ja että katot ovat jäkälisiä puhdistetut sekä että 12. §:ssä mainitut varokeinot ovat täytetyt. Tämmöisestä tarkastuksesta on kuulutuksella edeltäpäin tieto annettava. Missä sitten vajavuutta huomataan, tehdään siitä ilmoitus asianomaiselle, jonka tulee vika jos se koskee tulisijaa, parantaa, ennen kuin siinä saadaan tulta pitää. Tarkastusmiesten tulee myös katsoa, että annettu korjauskäsky täytetään. Jos tarkastusmiehet laiminlyövät tässä mainitut tehtävät maksakot kukin sakkoa 20 markkaa käyhäinkassaan. Joka ei tarkastusmiesten määräysten mukaan korjaa tulisijaa, olkoon ilman vahingon korvausta, jos tulipalo syttyy laiminlyönnin tähden.''

Kun paikoin Etelä-Pohjanmaalla asetettiin yleisen järjestyksen valvojiksi yövartioita, he pitivät syksyisin silmällä puintiriihiä, joissa tulipalon vaara oli lämmityksen takia suuri. Yövärtioitten oli ilmoitauduttava iltaisin pääoltermannille, jotta voitiin tarkastaa, että asianomainen oli tullut vahtiin.³⁷⁷ Jurvassa yövärtioita kutsuttiin myös riihivartioiksi. Vartiossa oli aina kaksi miestä kerrallaan, jotka yön ajan kiersivät kylää. Vahtivuoro siirtyi järjestyksessä talosta toiseen, kunnes jokaisesta talosta oli oltu vartiossa. Oltermannien oli pantava vartiointi syksyllä alkuun. Jurvassa värtijat kantoivat mukanaan oltermanninsauvaa muistuttavaa keppiä, vahtipomppua. Se vietiin, kun vartiointi aamuyöstä päättyi, seuraavana yönä vartiovuorossa olevan talon portaille. Vahtipomppu, joka tavallaan oli vuorokapula, muistutti näin värtioitehtävästä.³⁷⁸

Oltermanneja valittiin palotarkastustehtäviin myös Pohjois-Pohjanmaalla. Vuosina 1835–1846 hyväksytyjen paloapulasääntöjen mukaan oltermannien oli vuosittain katsastettava tulisijat kuten Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla, mutta lisäksi heidän täytyi olla läsnä käräjillä silloin, kun paloapukorvauksista päätettiin.³⁷⁹ Paloapulasääntöjen mukaisesti Pohjois-Pohjanmaan pitäjissä arvioitiin vahinkoja palopaikalla.³⁸⁰

Vuonna 1856 lokakuun 4. päivänä pidettiin Äijälän talossa Siikajoen pitäjän Luohuan kylässä tarkastus ja arviointi Juha Äijälän tulipalossa 22.4. 1856 kärsimistä vahingoista. Tarkastuksessa oli läsnä kylän oltermanni Antti Kangas ja kylänmiehistä talollinen Mikko Äijälä. He todistivat, että palosyynä suoritettiin talossa viimeksi syksyllä 1855 ja että tulisijat olivat silloin olleet hyvässä kunnossa ja palontorjuntavälineet moitteettomassa järjestyksessä. Paloapua Äijälälle myönnettiin 348 ruplaa 16 kopeekkaa.

³⁷² Kuortaneen kunn.ark., kuntakok.pk. 24.10. 1871.

³⁷³ Ylistaron kunn.ark., kuntakok.pk. 13.8. 1876.

³⁷⁴ Alavuden kaup.ark., kuntakok.pk. 3.10. 1881.

³⁷⁵ Isonäkylän kunn.ark., kuntakok.pk. 13.4. 1896.

³⁷⁶ Lohtajan kunn.ark., kuntakok.pk. 11.11. 1895, palovakuutuslainsäädännön 11. §. Sääntöjen 12. §:ssä mainitut varokeinot tarkoittivat tikapuita ja palokeksejä.

³⁷⁷ Virtanen 1933, s. 83.

³⁷⁸ Kallio 1961, s. 8–9.

³⁷⁹ Ks. aikaisemmin luku 3.2.3.

³⁸⁰ OMA, Siikajoen käräjäpöytäkirja. 15.10. 1856 § 1.

Tulisijojen tarkastus- ja tulipalojen arviointitilaisuuksista on tietoja 1840-, 1850- ja 1860-luvulta siksi monesta pitäjistä, että niiden perusteella voi päätellä palotarkastusoltermannien toimineen säännöllisesti Pohjois-Pohjanmaalla Kainuuta ja pohjoisimpia seutuja lukuun ottamatta. Katselmuksia ja arvioiteja pidettiin Siikajoen lisäksi ainakin Haapavedellä, Reisjärvellä, Piippolassa, Kestilässä, Kärsämäellä, Pyhäjoella, Nivalassa, Oulaisissa, Salossa, Pattijoella, Revonlahdella, Haapajärvellä, Kiimingissä, Ylikiimingissä, Iissä ja Kuusamossa.³⁸¹ Pohjois-Pohjanmaan oltermannien toiminta ei ehkä ollut kuitenkaan niin voimakkaasti lakiin perustuvaa kuin Vaasan läänissä. Reisjärven Kalajoen kylässä tarkasti tulisijoja 1857 vain kaksi lautamiestä,³⁸² ja erässä Haapajärvellä pidetyssä tulipalon arviointitilaisuudessa oli läsnä ainoastaan toinen lautamies.³⁸³ Vuonna 1858 Siikajoen käräjät myönsivät paloapua talollisen leskelle Maria Alapuoskarille Revonlahdelta, vaikka oltermanni käräjillä todisti, että karjakeittiön muuri, josta tuli oli päässyt irti, oli todettu oltermannintarkastuksessa kehnoksi ja puutteelliseksi.³⁸⁴

Oltermannien palotarkastusvelvollisuus oli kyläyhteisön turvallisuuden kannalta keskeistä, sillä jos tuli pääsi irti vähänkin tiheään asutussa kylässä, sen kaikki rakennukset joutuivat vaaraan. Tulipalojen ennaltaehkäisy edellytti yhteisvastuuta, jota oltermannilaitos ja paloapulaitos yhdessä juurruttivat kyläläisiin. Palosyyntit olivatkin suurimmassa osassa Pohjanmaata oltermannien tehtäväpiirissä. Eivätkä tässä toimessa kylänvanhimmat olleet täysin tuntemattomia maakunnan rajojen ulkopuolellakaan, sillä Saarijärvellä ja Karstulassa päätettiin 1843 asettaa oltermannit tulisijojen tarkastajiksi.³⁸⁵

5.3.5. Oltermannit erilaisten maksujen ja keräysten kokoajina

Kun kylässä oli yhteisistä asioista vastaava oltermanni, tarjoutui samalla mahdollisuus käyttää häntä viranomaisten apuna erilaisia saatavia perittäessä. Toisaalta kyläyhteisön sisälläkin oli omaa keräystoimintaa, jonka johtoon kylänvanhin hyvin soveltui. Oltermannille keskittyivät näin kylän keräyspäällikön tehtävät.

Oltermannien keräystehtävä oli eri puolilla Pohjanmaata jo 1700-luvun perua. Lohtajan pitäjänkokous päätti 1761, että kylien oltermannit saivat koota pitäjälle kolme kuparitaalaria taloa kohti maksua, jolla oli tarkoitus sovittaa purjehdusvapauden anomisesta syntynyt velka korkoineen.³⁸⁶ Lapuan pitäjänkokouksessa päätettiin 1786, että oltermanninoikeus sai ulosmitata niskoittelevien verorästit ja ulosmittausta suorittaessaan kylänoikeuden jäsenet nauttivat samaa suojaa kuin virantoimituksessa olevat kruunun virkamiehet. Päätökselle hankittiin vielä kihlakunnanoikeuden vahvistus.³⁸⁷ Pudasjärven pitäjänkokous antoi 1791 rahakirstun avaimen säilytettäväksi kolmelle henkilölle, joista kaksi oli kylien oltermannia. Heidän piti ottaa vastaan kirstuun koottavat rahat, merkitä ne muistiin sekä olla niistä vastuussa.³⁸⁸

³⁸¹ OMA, Pyhäjoen käräjäpk. 27.3. 1862 § 5, Haapajärven käräjäpk. 2.2. 1858 § 2, Haapajärven käräjäpk. 1.9. 1857 § 4, Piippolan käräjäpk. 24.2. 1858 § 2, Piippolan käräjäpk. 16.9. 1857 § 3, Kärsämäen käräjäpk. 5.10. 1858 § 5, Pyhäjoen käräjäpk. 19.10. 1859 § 5, Haapajärven käräjäpk. 1.9. 1857 § 5, Pyhäjoen käräjäpk. 23.10. 1860 § 6, Salon käräjäpk. 20.10. 1856 § 1, Salon käräjäpk. 20.10. 1857 § 4, Siikajoen käräjäpk. 13.10. 1858 § 5, Iin käräjäpk. 9.4. 1862 § 5, Iin käräjäpk. 9.10. 1862 § 6, Iin käräjäpk. 9.10. 1862 § 3 sekä Kuusamon käräjäpk. 2.2. 1858 § 4. Ks. myös Rytkönen 1977, s. 122 ja Ervasti 1978, s. 406.

³⁸² OMA, Haapajärven käräjäpk. 1.9. 1857 § 4.

³⁸³ OMA, Haapajärven käräjäpk. 2.2. 1858 § 2.

³⁸⁴ OMA, Siikajoen käräjäpk. 13.10. 1858 § 5.

³⁸⁵ Kallio 1972, s. 477.

³⁸⁶ Lohtajan ka, pit.kok.pk. 7.9. 1761 sekä Luukko 1957/2, s. 570.

³⁸⁷ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 4.7. 1786 sekä Lehtinen 1963, s. 455.

³⁸⁸ OMA, Pudasjärven ka, pit.kok.pk. 4.7. 1791.

Ehkä säännöllisimmin oltermannit toimivat 1800-luvulla kunnallisten maksujen kerääjinä Lohtajalla. Vuonna 1824 pitäjänkokouksessa sovittiin, että oltermanneilla oli heti oikeus ulosmitata kannettavat varat, mikäli niiden maksussa niskoiteltiin.³⁸⁹ Oltermannien täytyi kerätä pitäjänkassaan kuuluvat rahat erityisten kantoluetteloiden mukaan. Maksujen perimisessä ilmeni jatkuvasti vaikeuksia, sillä 1825 todettiin, etteivät oltermannit säädetyssä ajassa olleet keränneet saatavia tai olivat käyttäneet niitä omiin tarkoituksiinsa. Siksi päätettiin, että oltermannien oli kahden kuukauden kuluessa selvitettävä ”ylöskantonsa” pitäjän kassanhoitajalle, muussa tapauksessa kylänvanhin saisi maksaa pitäjän saatavat kantoluettelon mukaan omista varoistaan.³⁹⁰ Kiristyneistä otteista huolimatta oltermannien keräykset eivät tahtoneet onnistua, sillä 1826 havaittiin jälleen, etteivät useimmat oltermannit kyenneet tekemään selkoa tileistään. Nyt määrättiin, että mikäli oltermannit vielä laiminlöisivät velvollisuuksiaan, oli pitäjänkirjurin kahden todistajan läsnäollessa ulosmitattava oltermanneilta ne rahat, jotka kantoluettelon mukaan puuttuivat kassasta.³⁹¹

Myös Etelä-Pohjanmaan Järviseudulla oltermannit keräsivät pitäjän maksuja. Lappajärven pitäjänkokouksessa, joka käsitteli 1818 pitäjänkirjurin tehtäviä, päätettiin nimenomaan, että hänen oli laskettava ne pitäjän yhteiset rahavarat, joita oltermannit taksoitusten mukaan kantoivat.³⁹² Monissa ruotsalaiskylissä oltermannit keräsivät paloapumaksuja niille, joille pitäjänkokous määräsi tulipalon johdosta vahingonapua.³⁹³ Vähänkyrön kuntakokouksen pöytäkirja vuodelta 1868 osoittaa, että oltermannit olivat perinteisesti keränneet kunnallisia maksuja yhteiseen kassaan. Kuntakokous ehkä halusi vain vanhan käytännön jatkuvan, kun se päätti:³⁹⁴

”Niinkuin enenkin toimittakoon kylän vanhukset eli Oldermannit rahakannot eri laskun mukaan kukin piirissään.”

Jurvan Sarvijoen torpparit, jotka 1876 suostuivat hoitamaan oltermannin tointa, lupasivat muuri- ja kiuassyynien lisäksi kantaa ”kaikki ylöskannot, jotka oltermannin tuloo ylöskantaa”.³⁹⁵

Toisinaan oltermannilaitoksen välityksellä annettiin sosiaalista apua kovaosaisille, jolloin oltermannien keräystehtävät saattoivat liittyä köyhäinhoitoon. Kun Kuortaneella koottiin 1816 viljaa köyhille, sovittiin pitäjänkokouksessa, että oltermannit keräsivät viljan ja säilyttäisivät sen hallussaan, kunnes se kirkkoherran ohjeiden mukaan jaettaisiin hädässä oleville.³⁹⁶ Laihian pitäjänkokouksessa huomattiin 1827, että sarvijokelainen sotavanhuksen leski Maria Torp oli tuen tarpeessa. Kun häntä ei voitu sijoittaa yhteenkään köyhäinruotuun, päätettiin, että oltermannit kokoaisivat viljaa, joka sitten luovutettaisiin avun tarvitsijalle. Menettely oli tarkoitettu tilapäiseksi, sillä lisäksi sovittiin, että niin pian kuin yksikin ruotupaikka vapautuisi, se annettaisiin Maria Torpille.³⁹⁷ Puolta vuotta myöhemmin Laihian pitäjänkokous kehotti seurakuntalaisia lahjoittamaan varoja erään sotamiehen asuinrakennuksen korjauksiin. Tällöinkin oltermannit määrättiin keräyspäälliköiksi.³⁹⁸

³⁸⁹ Lohtajan ka, pit.kok.pk. 10.2. 1824. Ks. myös Junkala-Niemelä 1977, s. 425.

³⁹⁰ Lohtajan ka, pit.kok.pk. 31. 1. 1825.

³⁹¹ Lohtajan ka, pit.kok.pk. 17.4. 1826.

³⁹² Lappajärven ka, pit.kok.pk. 18.4. 1818.

³⁹³ Nikander 1933, s. 270.

³⁹⁴ Vähänkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 8.1. 1868.

³⁹⁵ Jurva-Seuran ark., Sarvijoen kyläkok.pk.26.8. 1876.

³⁹⁶ Alavuden ka, Kuortaneen pit.kok.pk. 1.5. 1816.

³⁹⁷ Laihian ka, pit.kok.pk. 9.12. 1827.

³⁹⁸ Laihian ka, pit.kok.pk. 29.4. 1828.

Ruotsalaista rannikkoseutua vastassa olevien Jurvan, Vähänkyrön ja Laihian oltermannilaitoksille näyttää olleen luonteenomaista, että kylänvanhimmat kokosivat petoeläinten pyytäjille tapporahat. Vuonna 1864 kerättiin koko Jurvan pitäjässä susirahaa sarvijokelaiselle torpparille Mikki Strömille. Sarvijoen kylän oltermanni sai nimismieheltä seuraavanlaisen kirjeen:³⁹⁹

”Oltermanni Sarvijoen kyläs käsketään että kihlakunnan päätöksen iälkeen ylöskanta Mikki Strömmille tulevat susi rahan 8 kopeika iokaiselta hengeltä iolla lehmä on ja tähän tarkasti ylöspanna kaikki rästit iotka sitten tulevat ulosmittauksella otettavaksi rahat ynnä tämän kirian hako omistaia oltermannilta.”

Sarvijokelaiset olivat kuitenkin melko haluttomia maksamaan susirahaansa, sillä Mikki Strömin täytyi samasta asiasta itse kuuluttaa, ja vielä sittenkin osa rahoista jäi rästiin.⁴⁰⁰ Vähänkyrön kuntakokous laati 1866 ohjeet tapporahan maksamisesta. Niiden mukaan nimismiehen kuulutettua petoeläinten pyydystämisestä oli oltermannien koottava pyyntipalkkiot ja maksettava ne viimeistään kuuden kuukauden aikana asianomaiselle suden tai ilveksen kaatajalle.⁴⁰¹ Kun Laihialla oli 1888 tapettu kolme ilvestä, kuntakokous määräsi oltermannit keräämään niiden kaatajille tapporahaa siten, että talolliset maksaisivat ilvestä kohden viisi penniä ja ne tilattomat, joilla oli vähintään yksi lehmä, kaksi penniä.⁴⁰²

Muitakin keräystehtäviä pitäjät tai kunnat määräisivät oltermanneille. Vuonna 1830 keisarillinen majesteetti oli pyytänyt vapaaehtoisia lahjoituksia Aleksanterin (Helsingin) yliopiston kirjastoa varten, jolloin laihialaisten lahjoitukset pitäjänkokous keräytytti oltermanneilla.⁴⁰³ Jurvan kunta päätti 1880 perustaa Aleksanteri II:n hallituksen 25-vuotismuistoksi rahaston, jota varten oltermanneja kehoitettiin kokoamaan jokaiselta ripillä käyneeltä kunnan jäseneltä kymmenen penniä hengeltä.⁴⁰⁴

Lapuan pitäjänapulainen Niilo Kustaa Malmberg vaati kuulutuksessaan 1856, että Nurmon kappelin oltermannit kantaisivat jokaiselta manttaalilta 6 ruplaa ja 28 kopeekkaa Kuortaneen Ruonan sillan kustannuksiin sekä 5 ruplaa ja 65 kopeekkaa Tiistenjoelle menevän tien rakentamiseen.⁴⁰⁵ Peräseinäjoella piti oltermannien koota pappilan rakentajille palkkioita.⁴⁰⁶ Samoin Toholammilla keräytettiin oltermanneilla kappalaisen ja lukkarin puustellien korjausmaksuja ja muitakin seurakunnan yhteisiin tarpeisiin käytettäviä varoja.⁴⁰⁷

Pitäjän- ja kunnanmaksujen lisäksi oltermannit luonnollisesti kokosivat varoja kylän yhteisiin tarpeisiin joko kyläkokouksissa tai tarkastusmatkoilla. Lehmäjoen kyläkokousten pöytäkirjojen joukossa on esim. vuodelta 1872 kuitti kosken perkaukseen kerätyistä varoista. Vuonna 1907 kylän siltaa korjattaessa päätettiin koota kyläkokouksessa rahat niiltä, jotka olivat paikalla, ja loput oltermannin tarkastuskierroksella.⁴⁰⁸ Samalla tavoin meneteltiin sekä Jalasjärven Jokipiissä että Luopajärvellä.⁴⁰⁹ Kun oltermannit kokosivat varoja kylän yhteisiin yrityksiin, ei varsinaisesti voi puhua oltermannien erillisestä

³⁹⁹ Jurva-Seuran ark., nimismies August Gelanderin kirje Sarvijoen oltermannille 30.4. 1864.

⁴⁰⁰ Jurva-Seuran ark., Mikki Strömin kuulutus 4.6. 1864.

⁴⁰¹ Vähänkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 4.3. 1866.

⁴⁰² Laihian kunn.ark., kuntakok.pk. 14.2. 1888.

⁴⁰³ Laihian ka, pit.kok.pk. 7.2. 1830.

⁴⁰⁴ Jurvan kunn.ark., kuntakok.pk. 5.4. 1880.

⁴⁰⁵ Nurmon ka, N.K. Malmbergin kuulutus 14.12. 1856.

⁴⁰⁶ Peräseinäjoen ka, kirkonkok.pk. 19.3. 1866.

⁴⁰⁷ Toholammien ka, kirkonkok.pk. 6.11. 1859, 9.4. 1860 ja 3.2. 1861.

⁴⁰⁸ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 20.4. 1907.

⁴⁰⁹ EPMA, Luopajärven oltermannin käsky 26.10. 1869 sekä Numminen 1958, s. 312.

keräystehtävästä, vaan pikemminkin oli kyse oltermannien hoitamista kylän asioista. Ne toisinaan vaativat rahaa, jonka oltermannit sitten perivät kyläläisiltä.

Oltermannien keräystehtävät olivat monin paikoin vakiintuneita toimintamuotoja, vaikka missään kyläasetuksessa niitä ei kylähallinnolle ollut määrätty. Kun oltermannit hoitivat jo 1700-luvulla pitäjien yhä laajentuvaa maksuliikennettä, on pääteltävissä, että oltermannihallinto tehosti ja täydensi tärkeältä osaltaan suurpitäjien hallintojärjestelmää. Toisaalta voi ajatella, että oltermannilaitoksen joutuminen varsin kiinteäksi pitäjähallinnon osaksi johtui ehkä siitä, ettei kylälaitoksella itsellään ollut ainakaan harvaan asutuilla alueilla riittävää kyläasetusten edellyttämää toimintapohjaa, minkä takia oltermanneille siirtyi yleisiä paikallishallinnon tehtäviä.

5.3.6. Oltermannilaitoksen tilapäistehtävät

Kyläasetuksissa oltermannilaitoksen toimintapiiri ei ollut rajattu kiinteäksi. Siksi kylälaitos saattoi käsitellä miltei kaikkia kylän elämänmenoon vaikuttavia kysymyksiä. Kun kylässä oli järjestynyt hallintokoneisto, paikallishallinnon viranomaisille tarjoutui tilaisuus käyttää kylähallinnon organisaatiota päätösten valmisteluun tai niiden toteuttamiseen. Niissä kylissä, joissa oltermannihallinto toimi tehokkaasti, sillä oli mahdollisuus vaikuttaa myös viranomaisten toimintaan.

Useimmiten oltermannilaitosta tietojen välittäjänä lienee käytetty erilaisissa hätätilanteissa kuten metsäpaloissa, joissa nopeasti tarvittiin miehiä kokoon. Oltermannin kylälle lähettämään sauvaan oli tällöin kiireen merkiksi asetettu höyhen, tai sitten hätäsanoma esitettiin suullisesti tai kirjallisesti.⁴¹⁰ Varsinaisissa kyläasetuksissa ei ole yksityiskohtaisia ohjeita tulipalotilanteista, mutta ehkä käytännön menettelytapoja kuvastaa Ilmajoen vuoden 1886 kyläasetusehdotus. Siinä sanotaan, että hätätapauksissa kuten tulipaloissa tai metsäpaloissa oli korkein käskyvalta oltermannilla yhdessä paloapujohtokunnan kanssa tai sillä, jonka oltermanni tähän tehtävään määräsi, ellei nimismiestä ollut saapuvilla (§ 17).

Joskus viranomaiset tarvitsivat kylää koskevia tietoja, jolloin he käyttivät oltermannilaitosta niiden hankinnassa. Vuonna 1868 Ylistaron oltermannien piti ottaa selkoa juurikasvien ja siementen tarpeesta, kun näiden viljelyä tahdottiin lisätä.⁴¹¹ Kymmenkunta vuotta myöhemmin Ylistaron oltermannien täytyi koota kylistään lääninhallituksen pyytämiä tilastotietoja.⁴¹² Peräseinäjoella kunnallislautakunnan esimies halusi 1877 tietää pitäjän ohransiemenen tarpeen, ja tästä syystä Kihniön kylän oltermanni lähetti kyläkokouskutsun, jossa sanotaan:⁴¹³

”Että Jos tästä tarvitaan Ensi kesänä ohransiemeniä Ja kuinga palijo niitä tarvitaan niin tämän johdosta tulee pirettäväksi Oltermanni kokkus Ensi keskiviikonna johonka käsketään kaikki taloliset ja torpparit, kuulusteltavaksi, jos niitä ollenkaan tarvitaan tässä kylässä.”

Oltermannit keräsivät petoeläinten tapporahoja, mutta joutuivat muutenkin metsästyksen kanssa tekemisiin. Järviseudulla oli oltermannien todistettava, jos joku oli kaatanut pedon,⁴¹⁴ ja kun pitäjissä järjestettiin suuria sudenajoja eli kalteja, oltermanni kutsui

⁴¹⁰ Ranta-Knuutila 1956, s. 68 ja 78–79.

⁴¹¹ Ylistaron kunn.ark., kuntakok.pk. 24.3. 1868.

⁴¹² Ylistaron kunn.ark., kuntakok.pk. 12.8. 1877.

⁴¹³ EPMA, Kihniön kylän oltermannin käsky 12.11. 1877. Ks. myös Vaasa 19.9. 1954.

⁴¹⁴ VA, Keski-Pohjanmaan ylisen KO:n 11:198–199, Pietarsaaren käräjäpk. 25.2. 1814.

miehet niitä varten kokoon.⁴¹⁵ Kun Ilmajoelle 1824 ilmestyi jälleen runsaasti susia, pitäjänkokous päätti maamiesseuran esityksestä rakennuttaa kuhunkin kylään sudenkuopia eli ns. susilatoja, joiden pystyttäminen uskottiin kylänvanhinten huoleksi. Susilatoja ilmestyikin, jos kohta hitaanlaisesti, Ilmajoen kyliin.⁴¹⁶

Palvelusväen palkkaus ja työehdot olivat keskustelujen aiheina Jalasjärven Luopajärven kyläkokouksissa silloin tällöin. Lokakuussa 1868 kylänmiehet totesivat rengin keskipalkan olevan 20 mk ja piian 10 mk,⁴¹⁷ ja vuotta aikaisemmin sovittiin, että parhaalle rengille maksettiin 30 mk ja parhaalle piialle 15 mk. Kyläkokouksen päätös ei kuitenkaan ollut tarkoitettu ehdottoman sitovaksi, sillä pöytäkirjaan oli lisätty:⁴¹⁸

”Jos kuitenkin yksi tai toinen wastoin yhteistä Suostumusta tahtoo katkaista Sen yhteishengen Siteen mitä Kylän miehet keskensä tähän Saakka ovat noudattaneet, olkoon vapaasa tahdosaan ilman muuta edes vastuuta.”

Palvelusväen muuttoa luopajärveläiset säätelivät kyläkokouksessa marraskuun alussa 1865.⁴¹⁹

”Sentähden että Kyläsä on juurtunut Palvelia väen kesken Se laitoin tapa, että pitävät Sitä niinkutsutua päänpito aikaa 2^xi ja 3^{ki} viikkoa, joonka estämiseksi Päätettiin että Se isäntä, joka Sallii toiselle menevän Palvelian, Kalujansa pitää, eli muutoin huoneesansa oleskella ylitte laisa määrätyn ajan wetäköön Sakkoa Kuusi 6 markkaa Suomen rahasa, ellei palkollinen tottele todeksi näytettyä muistusta että lähteä palvelukseensa, wetäköön hän jo mainitun Sakon Kylän asetuksen 46 pykälään mukaan, Sama olkoon lakina heidän vanhempainsa tykönä oleskellessa, joka Sitte kuin asia oli päätetty julistettiin.”

Luopajärveläiset keskustelivat kyläkokouksessa myös makasiinin perustamisesta, vaikka päätöstä ei tehtykään. Toisinaan riideltiin maanmittausasioista. Vuonna 1864 syntyi Luopajärvellä isojen ja pienten talojen isäntien välille kiistaa maanmittarin palkkioiden maksuperusteista. Pienten talojen isännät olisivat halunneet palkkiot maksettaviksi manttaalien mukaan, mutta kylänoikeus ratkaisi riidan isojen talojen isäntien eduksi, kun maksuperusteeksi tuli taloluku.⁴²⁰ Isonkyrön Palon kyläläiset kiistelivät 1906 maanmittari Mathias Nordmanin kanssa, joka oli keskeyttänyt maanmittaustyönsä Palon kylässä. Riita päättyi kyläläisten voittoon, sillä kylänarkistossa on säilynyt maanmittauksen yllähallituksen päätös, jolla Nordman tuomittiin korvauksiin isonjaon järjestelytoimituksen viivyttämisestä ja keskeyttämisestä.⁴²¹

Terveydenhoitokysymyksiin kylähallinto ei yleensä puuttunut, mutta suurten epidemioitten yhteydessä oltermannilaitosta saatettiin käyttää apuna. Niinpä kun kolera-aalto lähestyi 1831 Ilmajoeta, pitäjänkokous kehotti oltermanneja levittämään sanaa uhkaavasta vaarasta, jotta asukkaat voisivat varautua tarpeellisiin suoja toimiin.⁴²² Kun Ilmajoen maamiesseura ryhtyi vuodesta 1815 lähtien taistelemaan kuppatautia vastaan,⁴²³ oli asia muutamaa vuotta myöhemmin esillä Luopajärvellä, jonka kyläkokous tutkisteli sairastuneita seuraavasti:⁴²⁴

⁴¹⁵ Alanen 1949, s. 249–253.

⁴¹⁶ Liakka 1903, s. 107–108 sekä Alanen 1953, s. 311–312.

⁴¹⁷ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 28.10. 1868.

⁴¹⁸ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 31.10. 1867.

⁴¹⁹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 6.11. 1865.

⁴²⁰ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 18. ja 25.6. 1864.

⁴²¹ VMA, Isonkyrön kotiseutuark., Palon kyläkok.pk. 11.2. 1906 sekä maanmittauksen yllähallituksen päätös 29.5. 1906.

⁴²² VMA, Ilmajoen ka, pit.kok.pk. 7.8. 1831.

⁴²³ Liakka 1903, s. 120.

⁴²⁴ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 10.1. 1823.

”1823 s: 10. p: Tammi=Cuus pidettiin oldermanni Kokousta Luopajärven Kyläs. §:1. Kuppa Taudin Kysymykestä antilan Torpas, sotamiehen samuel Wijkerin dytär Marja sano parannensa, 2^{sexi} Johan Hapaniemen Emändä Clara sano olewansa terwes, ja itte on maxanut, 3.^{nexi} dytär Ulrica ej ole Kupan tähden olut Waan rindansa, 4.^{nexi} Pijka Hedvig isakin dydär Köykä sano olevansa terwes. 5.^{nexi} marja Josephindytär Luopajärwen torpas ej ole Kupan tähden ollut wan nyt on terwes.”

Kyläkokouksissa heijastuivat myös aikakauden henkiset virtaukset. Luopajärvellä ne näkyivät kansakouluaatteen esilletulona, sillä kyläkokouksessa keskusteltiin kansakoulun perustamisesta ensi kerran jo vuonna 1865.⁴²⁵

”Kuulusteltiin, mikä mieli olisi Luopajärven Kylän miehillä, josko Kansa Koulua puuhataisiin Jalas järvelle, joka nyky aijan vaatimusten mukaan olisi tarpeeseen, – mietittiin millä tavoin Se keveemmästi Saataisiin – ensin oltiin asiassa aivan eri mieliset, mutta lopuksi päätettiin, että jos Siihen Saataisiin opettajaksi Pappismies joka Pastorimme puolesta Saamailis joka toinen pyhä niin hän Saattais osaa ottaa puolen palkkaamiseen, ja sitte ei mahtaisi kukaan vastaan olla, mutta kuin Luopajärven Kylä on ainoastaan 1/4 osa Seurakunnasta, niin vähimmäistön puoli Kirkon kokouksesa taitais tulla tappijoon, joonka vuoksi asia jätettiin tulevaisuuden nojaan.”

Keskustelulla oli merkitystä luopajärveläisten opinnoille, sillä kyläkokous päätti 1867 aloittaa sunnuntaikoulun kylässä, ja vihdoin 1880-luvun alussa kyläläiset saivat antaa lausuntonsa oman kyläkoulun opettajanviran täyttämistä.⁴²⁶ Lehmäjoen kevätkokouksessa 1874 valittiin:⁴²⁷

”koulu kometia eli johtokunta joiden tulee johtaa koulujärjestystä ja katsoa kuinka koulut tulee sekä koulumestarin että koululasten puolesta täytetyiksi –”

Lehmäjoen kansakoulun alkuvaiheista kertovat kyläkokouksen pöytäkirjat vuodelta 1884.⁴²⁸

”Vuonna 1880 marraskuun 1 päivänä alkoi Kleemolan taloos vapatahtoosa laihijoisa kansa koulun pohia rahastua kokuamaan ja osa kylän asukkaista pani tointa vastaan vaan hetki mietitty suostui kaikki äänestämään joka päättyi sillä tavalla että vastaan sanojain puolellen tuli viisi jäsentä ja myöntäjän eli vaativain puolellen viisitoista jäsentä ja asia oli julistettu tavallisesti ereltäpäin kaikillen kokouskapulan kautta ja tapahtuu tavallises syyskokoukses ja rahaa pantiin sanottuun toimeen oltermannin eli jonkun uskotun miähen lainattavaksi kasuo vastaan siihen asti kuin päätetään rahoja käyttää –”

Kun vielä Isonkyrön Tuuralassa, Jalasjärven Jokipiissä sekä Laihian Keskikylässä kouluasiat olivat päätösten aiheita, ei ehkä ollut kovinkaan harvinaista, että kyläkokouksissa muokattiin maaperää kansanopetuksen hyväksi. Jokipiissä keskusteltiin pyhäkoulunopettajan palkkaamisesta 1884,⁴²⁹ kun taas Tuuralassa 1890 päätettiin luopua kiertokoulusta ja siirtyä kyläkouluun.⁴³⁰ Laihian Keskikylässä talollinen Juha Juhanpoika

⁴²⁵ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 23.6. 1865. Ks. myös Vilkuna Irma 1954, s. 221.

⁴²⁶ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 3.8. 1867 sekä 21.8. 1881.

⁴²⁷ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 9.5. 1874.

⁴²⁸ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 3.5. 1884.

⁴²⁹ Aarne Kantolan kok., Jokipiin oltermannin käsky 11.11. 1884.

⁴³⁰ VMA, Isonkyrön kotiseutuark., Tuuralan kyläkok.pk. 22.6. 1890.

Hakka luovutti 1893 maata kansakoulun tontiksi ja sai tilalle vastineeksi kylän yhteismaata.⁴³¹ Kun Laihian Kylänpään kansakoulun tonttimaan tasoitus olisi tullut kunnalle liian kalliiksi, kutsui kansakoulun johtokunta koulupiiriläisiä oltermannin johdolla tasoitustöyöhön.⁴³²

Köyhien hoitamiseksi pitäjissä oli oma järjestelmänsä. Kuitenkin toisinaan oltermannilaitos käsitteli myös köyhäinhoidon asioita aikaisemmin mainittujen köyhien avustuseräysten lisäksi. Niinpä Lapuan pitäjänkokous päätti 1814, että kyläkuntien oltermannien oli valvottava köyhien asemaa.⁴³³ Samalla tavoin Vähänkyrön kuntakokous vaati 1866, että oltermannien oli piirissään pidettävä tarkkaa huolta, että pitäjällä kulkeneet vaivaiset elätettiin kunkin talon manttaalin suuruuden mukaan.⁴³⁴ Myös Jalasjärven Luopajärvellä kyläkokous joskus puuttui köyhien huoltoon, ja esim. 1864 kaupattiin muuan huutolaistyttö vuodeksi hoitoon.⁴³⁵

Poikkeukselliset olot kuten vuosien 1867–68 nälkävuodet aiheuttivat paikallishallinnon elimille ja myös oltermanneille ylimääräistä vaivaa. Vuonna 1868 Ylistaron kuntakokous joutui päättämään:⁴³⁶

”Että kukin kyläkunnan oltermanni pitää huolta kyläkuntansa köyhäinrumitten hautaamisesta ja ruumisarkuista kyläkunnan yhteisellä kustannuksella, ja tulee oltermannin tarkoin pitää huolta että ensin kuolleen tavarasta otetaan niin paljon kun mahdollisesti voidaan saada, ja loppu kustannus tasataan kyläkunnan päälle, ja on myös oltermannin se oikeus, että vastahakoiselta ylösottaa panttauksen kautta ne kustannukset kuin kunkin osalle nousee köyhäinrumisten hautaamisesta.”

Samana vuonna Luopajärven kyläkokous luetteli apua tarvitseviksi köyhiksi 12 henkeä, joita kyläläiset päättivät yhteisesti elättää vuoron perään.⁴³⁷

Paikoin oltermannit toimivat seurakunnan apuna. Perhon kylänvanhimmat valvoivat pappilan tilusten sekä rakennusten kuntoa ja käyttöä 1810-luvun alussa.⁴³⁸ Kun Jalasjärvelle päätettiin 1826 rakentaa kirkkotarhan aita kivistä, oltermannit ja kirkonisäntä yhdessä huolehtivat siitä, että työ valmistui. Samassa kirkonkokouksessa oltermannit määrättiin arvioimaan se vahinko, joka oli syntynyt kappalaisen puustellin metsien haaskauksesta.⁴³⁹ Vuonna 1849 Jalasjärven kirkonkokous antoi oltermannien hoitoon uuden hautausmaan kunnostuksen.⁴⁴⁰ Peräseinäjoella saatiin 1821 miehiä kokoon oltermannien johdolla kirkonaidan korjaustöihin, ja he myös vastasivat tarpeellisten rakennusaineiden hankkimisesta.⁴⁴¹ Vuonna 1881 Peräseinäjoen oltermannit saivat tehtäväkseen mullan vedättämisen hautausmaalle,⁴⁴² ja samoin oli menetely Jalasjärvellä vuotta aiemmin.⁴⁴³

Tehokkaasti toiminut oltermannilaitos vaikutti kyläläisten asioihin miltei kaikilla elämän aloilla. Näin oltermannilaitoksen tehtävät muodostuivat osittain päällekkäisiksi

⁴³¹ VMA, Laihian kotiseutuark., Keskikylän kyläkok.p.k. 12.12. 1893.

⁴³² VMA, Laihian kotiseutuark., Keskikylän kylänarkistoon kuuluva ote Kylänpään kansakoulun johtokunnan p.k:sta 16.4. 1908.

⁴³³ VMA, Lapuan ka, pit.kok.p.k. 31.10. 1814.

⁴³⁴ Vähänkyrön kunn.ark., kuntakok.p.k. 1.7. 1866.

⁴³⁵ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.p.k. 18.6. 1864.

⁴³⁶ Ylistaron kunn.ark., kuntakok.p.k. 3.1. 1868.

⁴³⁷ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.p.k. 14.1. 1868.

⁴³⁸ Perhon ka, lukukinkeripöytäkirjat, oltermannien kokoukset 16.4. 1811, 20.4. 1813 ja 19.7. 1813.

⁴³⁹ Jalasjärven ka, kirkonkok.p.k. 23.7. 1826 sekä Numminen 1958, s. 312.

⁴⁴⁰ Jalasjärven ka, kirkonkok.p.k. 21.11. 1849 sekä Numminen 1958, s. 312.

⁴⁴¹ Peräseinäjoen ka, kirkonkok.p.k. 2.9. 1821.

⁴⁴² Peräseinäjoen ka, kirkonkok.p.k. 13.11. 1881.

⁴⁴³ Jalasjärven ka, kirkonkok.p.k. 4.1. 1880 sekä Numminen 1958, s. 313.

esim. kuudennusmiesten, katsastusmiesten tai kihlakunnanoikeuden lautamiesten toimien kanssa, mikä ehkä osaltaan todistaa alimman paikallishallinnon selkiintymättömyyttä vielä 1800-luvulla. Toisaalta sellaisten tehtävien kerääntyminen oltermannihallinnolle, joista ei ollut mainittu kyläasetuksissa, voi johtua myös siitä, että oltermannien takana oli kylähallinnon muodossa laajempi kannatuspohja kuin yksittäisillä paikallishallinnon luottamustoimihaltijoilla. Kun kyläkokouksissa olivat mukana säätyläiset, talolliset ja osin tilattomatkin, kylähallinnon järjestysmuoto takasi sen, etteivät päätökset jääneet kovin helposti kuolleeksi kirjaimeksi, jos yhteiseen ratkaisuun oli päästy. Pitäjä- ja kunnallishallinto turvautuivat kylähallintoon sellaisissakin kysymyksissä, jotka eivät kuuluneet sen toimialaan, ehkä juuri siksi, että päätöksillä saattoi olla tavallista paremmat ja myös taloudellisesti edulliset toteutumismahdollisuudet.

5.4. Oltermannihallinto ja suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan pitäjänkuri

5.4.1. Pitäjänkurijärjestelmän alkuvaiheet 1700-luvun jälkipuoliskolla ja 1800-luvun alussa

Vuoden 1742 kyläjärjestysohje painotti kyläkeskisen taloudellisen yhteistoiminnan kehittämistä, jota pitäjän johtavien henkilöiden ja säätyläisten oli määrä ohjata. Etelä-Pohjanmaalla kyläjärjestysohjeen toteuttaminen sai kuitenkin myös sellaisen poikkeuksellisen merkityksen, että kihlakunnankäräjät ryhtyivät paikoin itse soveltamaan kyläasetusten järjestyssääntöjä ja niiltä osin alistivat kylähallinnon omien päämääriensä välikappaleeksi. Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeella oli siten välillistä vaikutusta käräjienkin asemaan, mikä puolestaan vähensi kylähallinnon itsenäistä toimivaltaa. Alkuna kehitykselle olivat ne pitäjänsopimukset, joita Etelä-Pohjanmaalla laadittiin 1770-luvulta lähtien nuorison käyttäytymisen hillitsemiseksi ja joissa – etenkin 1800-luvulla – asetettiin oltermanneille järjestyksenpite tehtäviä.¹ Jotta kyläasetusten ja järjestyssääntöjen kokonaisvaikutus voitaisiin määrittellä, on tarpeellista selvittää, miten käräjät sovelsivat pitäjänkurisäädöksiä ja minkälaisia vaikutuksia niillä oli kyläelämään.

Suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan kihlakunnankäräjät alkoivat käsitellä pitäjänsopimusrikkomuksia jo 1770-luvulla. Tietävästi ensimmäiset tuomiot langetettiin Lapuan talvikäräjillä 1774, jolloin viidelle kauhavalaiselle talollisenpojalle ja kahdelle rengille määrättiin 20 taalarin sakot yöjuoksusta.² Juuri kauhavalaiset saivatkin Suur-Lapuan piirissä karvaimmin kokea pitäjänsopimusten merkityksen, sillä Kauhavan nuorten yöjuoksut ja kuokkavieraisakäynnit olivat miltei vuosittaisia käräjäjuttuja 1770- ja 1780-luvulla.³ Kauhavalaisissa tuntui myös muita selvemmin ”käräjäväsymys”, sillä esim. 1792–93 Lapuan käräjät sakottivat 14 kauhavalaista poissaolosta käräjiltä.⁴ Myös alahärmäläisten yöjuoksut ja korttipelit olivat sakotuksen aiheita 1780-luvulla,⁵ kun sitä vastoin emäpitäjän nuorista tietävästi vain yksi sai pitäjänkurisakon (Matti Talvitien

¹ Ks. aikaisemmin luvut 4.4.2., 4.4.3. ja 5.1.7.

² VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 99, Lapuan käräjäpöytäkirja 7.3. 1774 § 22. Kansatieteilijöiden mukaan yöjalassa käynti tunnettiin lähes koko maassa, mutta juuri Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla ”krossottelu” sai vakiintuneita seremoniallisia muotoja. Heikinmäki 1981 s. 35, 56–62, 65, 116, 415, 642 ja siinä mainittu kirjallisuus.

³ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 99–115, Lapuan käräjien sakkoluettelot 1774–1790.

⁴ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 117:637–638 sekä KOa 118: 438, Lapuan talvikäräjien sakkoluettelot 1792–93.

⁵ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 107:587 ja 1176–77, Lapuan käräjien sakkoluettelot 1782 sekä KOa 108: 484, Lapuan talvikäräjien sakkoluettelo 1783.

kuokkavieraiskäynti Haapakoskella 1775):⁶ Sakkoluetteloiden mukaan, joista tosin vuoden 1777 luettelot puuttuvat, tuomittiin Lapuan käräjillä 1774–1787 ainakin 76 nuorta pitäjänsopimusten nojalla.⁷

Ilmajoella pitäjänsopimusten mukaan sakotettuja oli vähemmän kuin Lapualla, ainoastaan 22 henkeä vuosina 1778–91. Sakotukset keskittyivät kuitenkin Kauhajoen ja Kurikan kappeleihin sekä emäseurakuntaan. Ilmajoella oltiin erityisen tarkkoja nuorison yhdessäolosta, sillä sakotetuista enemmistö oli joko järjestänyt tai osallistunut luvattomiin tansseihin tai muihin sopimattomiin kokoontumisiin.⁸

Kaikkein jyrkimmin pitäjänkuriä sovellettiin pienessä Vähänkyrön pitäjässä, jossa seitsemässä vuodessa (1780–1786) tuomittiin 163 henkeä pitäjänsopimuksen perusteella. Vähässäkyrössä sakotetuista kymmenkunta oli tosin kotoisin Isonkyröstä.⁹ Vähänkyrön talvikäräjät 1781 saivat lähes yksinomaan käsitellä nuorisokuria, sillä tällöin sakko määrättiin 49 henkilölle. Näistä suurin osa eli lähes 40 oli osallistunut Merikaarron kylässä Jaakko Störvin talossa pidettyihin tansseihin. Myös itse isäntä sai sakot, koska hän oli järjestänyt avoimet tanssit, vaikka puolustukseksensä sanoikin, ettei tiennyt niiden olleen säädösten vastaisia.¹⁰

Muualla suomenkielistä Etelä-Pohjanmaata pitäjänkuri oli sakotuksista päätellen lievempää kuin Vähässäkyrössä sekä osassa Lapuaa ja Ilmajokea. Laihialla tosin pitäjänsopimuksen rikkomisesta sai sakkoja lähes kolmekymmentä henkeä, mutta tapauksia oli ainoastaan kolme, sillä yhdestä kuokkavieraiskäynnistä, luvattomasta tanssista ja tarpeettomasta kestiekievarissa oleskelusta saatiin samalla kertaa kiinni paljon nuoria. Laihian käräjät rankaisivatkin pitäjänkurin rikkojia ainoastaan kahdesti, nimittäin talvikäräjillä 1788 ja 1794.¹¹ Isonkyrössä sakotettiin tietävästi yöjuoksusta vain viittä henkilöä.¹² Lapväärtiin kuuluneella Isojoella sai jo 1779 kaksi renkiä yöjuoksusakon ja kolmas 1791.¹³ Karijoen Myrkyn kylän kahta isäntää sakotettiin 1787, koska he olivat luovuttaneet huoneensa nuorison tanssittavaksi.¹⁴ Kaksi alavutelaista talollista ja yksi talollisenpoika saivat sakkoja 1784, koska he olivat vastoin pitäjäläisten sopimusta myyneet viinaa sunnuntaina.¹⁵ Viimeisenä nuorisokäräjäinnit 1700-luvulla ulottuivat Kuortaneelle, jossa 1794–96 tuomittiin kaikkiaan kuusi henkeä kuokkavierana käynnistä ja yksi tanssin järjestämisestä.¹⁶

Sakotukset pitäjänsopimusten rikkomisista olivat yleisimpiä 1780-luvun alkupuolella, mutta alkoivat sen jälkeen asteittain vähentyä. Esim. Vähänkyrön käräjillä ei pitäjänkokouksen vuoden 1779 päätöksen nojalla sakotettu ketään vuosina 1787–1794, ja Lapuan viimeiset kärjäsakot Ruotsin vallan aikana langetettiin nuorten vastaavista rikkomuksista 1793. Tultaessa 1790-luvun puoliväliin käräjien kuripäätökset jäivät enää

⁶ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 100, Lapuan käräjäp. 13.3. 1775 § 113.

⁷ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 99–112, Lapuan käräjien sakkoluettelot 1774–1787.

⁸ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 103–116, Ilmajoen käräjien sakkoluettelot 1778–1791.

⁹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 105–111, Vähänkyrön käräjien sakkoluettelot vuosilta 1780–86.

¹⁰ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 106, Vähänkyrön käräjäp. 2.4. 1781 §:t 22, 45, 55, 57 ja 62.

¹¹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 113:707, Laihian vuoden 1788 talvikäräjien sakkoluettelo sekä KOa 119:508–509, Laihian vuoden 1794 talvikäräjien sakkoluettelo.

¹² VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 108:861–863, Isonkyrön vuoden 1783 syyskäräjien sakkoluettelo sekä KOa 116:1371–72, Isonkyrön vuoden 1791 syyskäräjien sakkoluettelo.

¹³ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 103, Lapväärtin käräjäp. 28.10. 1779 § 41 sekä KOa 116:728–729, Lapväärtin v:n 1791 talvikäräjien sakkoluettelo.

¹⁴ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 112, Lapväärtin käräjäp. 8.11. 1787 § 65.

¹⁵ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 109, Ilmajoen käräjäp. 15.11. 1784 § 89.

¹⁶ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 119:1585–86, Kuortaneen vuoden 1794 syyskäräjien sakkoluettelo, KOa 120:589–590, Kuortaneen vuoden 1795 talvikäräjien sakkoluettelo sekä KOa 121:1326, Kuortaneen vuoden 1796 syyskäräjien sakkoluettelo.

yksittäisiksi hajatapauksiksi, sillä mainittujen Kuortaneen tuomioiden lisäksi ainoastaan Vähänkyrön käräjät rankaisivat vuosikymmenen jälkipuoliskolla pari kertaa pitäjänkuria loukannutta (vuosina 1795 ja 1797). Koko käräjien rankaisujärjestelmä tuntui suorastaan jääneen pois käytöstä 1700- ja 1800-luvun vaihteen jälkeen, sillä pitäjäläisten yhteisiin päätöksiin vedoten Etelä-Pohjanmaan käräjät sakottivat vuosina 1800–1815 suomenkielistä väestöä tiettävästi vain kerran, eikä tällöinkään perinteisellä pitäjänsopimusalueella, vaan Järvisseudulla.¹⁷ Pietarsaaren käräjät tuomitsivat nimittäin 1807 erään Lappajärven Savonkylän talollisen kuuden riksin sakkoon kuokkavieraisakäynnistä.¹⁸

Etelä-Pohjanmaan kihlakunnankäräjät eivät lopettaneet sakottamista järjestyssääntöjen perusteella siksi, että ongelmat olisivat väistyneet – päinvastoin 1790-luvulla henkikirkolliisuus alkoi Etelä-Pohjanmaalla nousta.¹⁹ Pikemminkin menettelytavan muutos saattoi johtua pitäjänsopimusten rikkojien suuresta määrästä, sillä ainakin Lapuan kirkonkokous totesi 1780, että rikosasioita kasautui käräjille niin paljon, ettei niitä enää voitu vaivata kuokkavierasasioilla, jotka nyt siirrettiin kirkkoneuvoston käsiteltäviksi. Häihin ”jalkaväkenä” osallistuneiden asiat sovittiin vastedes vietäviksi käräjille vain siinä tapauksessa, ettei kirkkoneuvoston päätöksistä ollut apua.²⁰ Samalla tavalla lienee menetelty Vähässäkyrössä, sillä muuten on vaikea ymmärtää, miksi pitäjänsopimustuomiot loppuivat yhtäkkisesti miltei kokonaan vuoteen 1786. Tällöin muuatta yöjuoksutapausta ratkaistaessa käräjät eivät enää käsitelleetkään sitä varsinaisena rikosasiaana, vaan tyytyivät ainoastaan vahvistamaan sakon nimismiehen ilmoituksen mukaan.²¹

Käräjäkäsitteletyt nuorten käytösrikkomuksista loppuivat ehkä myös siksi, että kihlakunnanoikeudet tunsivat menettävänsä arvoaltaansa, koska monet syytetyt jättäytyivät pois käräjiltä ja onnistuivat näin lykkäämään tuomioitaan. Mahdollisesti sakkoon havaittiin aiheuttaneen nuorisossa enemmän katkeruutta kuin parantumista, kuten tuomiokapituli oli asian ilmaissut lapualaisille 1746,²² ja sen takia käytöskysmykset palautettiin kirkkoneuvostojen ratkaistaviksi.

Kun suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan 1700-luvun kyläasetukset koskettelivat pääasiassa vain taloudellisia kysymyksiä, ei kylähallinnon osuus pitäjänkurin toteuttamisessa voinut olla kovin keskeinen, varsinkaan kun Ilmajoella ja Suupohjan lounaisosassa oltermannilaitos ei tiettävästi edes toiminut. Lapuan seudun oltermanneilla sen sijaan saattoi olla vaikutusta pitäjänkurin luomisessa, olihan Lapuan oltermannit jo vuoden 1770 pitäjänsopimuksella velvoitettu muiden paikallisten luottamusmiesten kanssa valvomaan nuorten käyttäytymistä.²³ Ylihärmäläisten päätös 1801, joka kielsi luvattoman ajamisen toisen hevosella ja joka määräsi oltermanninoikeuden tuomitsemaan syyllisen kymmenen riksin sakkoon,²⁴ osoittaa, että kylähallinnon toimintaan järjestyksenpidossa jossain määrin luotettiin. Myös ruotsinkielisellä Etelä-Pohjanmaalla oltermanneja käytettiin nuorison valvontaan jo 1700-luvun puolella. Mustasaaren Voitbyn kyläjärjestyksessä kiellettiin tanssinpito ja nuorten kokoontumiset viikonloppuisin 1769, ja jotkut muut kylät

¹⁷ VA, Etelä-Pohjanmaan sekä käräjien sakkoluettelot 1787–1804 Korsholman eteläisen, Korsholman pohjoisen, Keski-Pohjanmaan alisen ja Keski-Pohjanmaan yllisen tuomiokuntien suomenkielistä Etelä-Pohjanmaata koskevien käräjäpöytäkirjojen sakkoluettelot 1805–1815.

¹⁸ VA, Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 3:430–431, Pietarsaaren vuoden 1807 talvikäräjien sakkoluettelo.

¹⁹ Huttunen 1958, s. 167–168.

²⁰ Koskimies Juhon 1908, s. 291–292.

²¹ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 111, Vähänkyrön käräjäpöytäkirja 28.11. 1786 § 49.

²² Koskimies Juhon 1908, s. 290.

²³ Ks. luku 4.4.3. Ks. myös Ylikangas 1973, s. 232.

²⁴ Perälä 1938, s. 46–47.

seurasivat Voitbyn esimerkkiä.²⁵ Samoin ruotsalaisalueella rangaistiin nuoria käräjillä pitäjäsopimuksen nojalla Lapväärtin lisäksi ainakin Mustasaassa.²⁶

Nuorison käyttäytymistä koskeneet pitäjäsopimukset olivat sikäli poikkeuksellisia, että ne käytännössä toivat eteläpohjalaisiin kyliin yleisen lain täydennykseksi oman paikallislainsäädännön, joka oli tarkempaa ja ankarampaa kuin voimassa ollut oikeussäädöstö. Paikallislakien olemassaolo korosti tietenkin itsehallinnollisten elinten merkitystä, sillä pitäjäsopimukset olivat tavallaan jatkona sille uhkasakkoperinteelle, jota Pohjanmaalla toteutettiin 1600-luvulla taloudellisissa asioissa.²⁷ Nyt vain kihlakunnankäräjät ottivat vastuun rangaistusten määräämisestä ja tuomitsivat myös järjestyserikkomuksissa.

Nuorisokurin kiristyminen Etelä-Pohjanmaalla pikkuvihan jälkeen oli osoitus siitä epäluottamuksesta, joka oli syntynyt vanhemman sukupolven ja nuorten välille. Eteläpohjalaisien rahvaan valituksessa vuoden 1771 valtiopäivillä lausuttiin jopa, että vanhempien ja lasten välinen epäsopu oli saanut sellaiset mitat, että ensiksi mainitut olivat yhteenotoista useimmiten selviytyneet vain ”verissä päin ja murskatuin jäsenin”. Vaikka ilmaus lienee osaksi liioiteltu, ei sitä voi jättää kokonaan huomioon ottamatta, sillä epäluottamus heijastui toisinaan perinnönjakoihin asti. Juuri Etelä-Pohjanmaalta tunnetaan sellaisia tapauksia, että isä jaettuun perintönsä lapsille säilytti siitä huolimatta isäntävallan tilallaan. Talot jätettiin lapsille, kun haltijat olivat useinkin vain keski-ikäisiä ja vastaanottajat nuoria sekä kokemattomia, jolloin raskasta syytinkiä voitiin joutua maksamaan vuosikymmeniä.²⁸

5.4.2. Pitäjänkuri byrokratian ajan alussa

Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetus antoi ensimmäisenä oltermanneille mahdollisuuden rikosten tutkimiseen (§ 29), ja myös useimmat muut 1800-luvun alkupuoliskon kyläasetukset tai niitä vastanneet erilliset järjestyssäännöt kiinnittivät suurta huomiota kurikysymyksiin. Käytännössä uusi kehityspiirre korosti 1800-luvun alkupuolella oltermannilaitoksen merkitystä yleisen järjestyksen ylläpitäjänä. Kun ylhäältä päin ohjattu pitäjänkuri ulotettiin hallinnollisena järjestelmänä kylätasolle saakka, yksityiset ihmiset eivät voineet välttyä kurisäädösten vaikutuksilta.

Varsinkin papisto näyttää toimineen innokkaasti järjestyksen palauttamiseksi oltermannien avulla. Kun Lapuan pitäjänkokouksessa tuli 1814 puhetta oltermannien tehtävistä, pitäjän kirkkoherra esitti toivomuksenaan, että kylänvanhimmat kukin alueellaan valvoisivat nuorten tapoja ja avustaisivat seksmanneja järjestyksymyksissä. Kirkkoheran toivomukseen pitäjänmiehet suostuivat.²⁹ Ilmajoen kirkkoherra Erik Johan Frosterus kamppaili erityisesti joulunaaton rauhoittamiseksi. Vuonna 1816 hän kuulutuksellaan pitäjän kaikissa kirkoissa kielsi tapaninajon kokonaan, koska se oli hänen mukaansa usein alkuna rikoksille. Kuulutus päättyi uhkaukseen:³⁰

²⁵ Åkerblom K. V. 1941, s. 63–64 sekä 481–486.

²⁶ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 112:1110, Mustasaaren vuoden 1787 syyskäräjien sakkoluettelo. Ks. myös Ylikangas 1973, s. 397–398.

²⁷ Ks. aikaisemmin luku 2.1.3.

²⁸ Alanen 1950, s. 180–181 ja 188–192. Pitkäaikainen ja raskas syytinki saattoi johtaa jopa veritekoon, kuten kävi Lapuan Tiistenjoen Hiipakassa 1769, jolloin nuori isäntä surmasi syytingille jääneen isänsä.

²⁹ VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 31.10. 1814. Ks. myös Frosteruksen kirjoitus Suomen Talouseuran Underrättelser-sarjassa 1819 (luku 3.1.5.).

³⁰ Kurikan ka, kirkkoherra Frosteruksen kuulutus 24.12. 1816. Ks. myös Uusi Suomi 24.12. 1955, jossa Väinö Tuomaala on julkaissut kuulutuksen.

''On sentähden tämän kautta, minun käskyni kirkon kuudennusmiehille ja kyläin Äldermanneille, että he tarkkaa peräänkatsandota täsä asiasa pitäväät, ja että, jos olis, jotka tätä vastaan rickovat, ne kohta minulle, taicka Kruunun palwelioille ilmoitetan.''

Neljä vuotta myöhemmin sama kirkkoherra antoi ohjeet joulunvietosta.³¹

''Olkon säädyllinen elämä Taloisia ja kyläkunnisa meidän Kristillisyydemme tunnusmerkki. – Ja olkot Jumalan nimeen kaikki turmeluxen tilat meidän seurakunnisamme suljetut – Kirkon kuudennusmiehet ja kyläin Äldermannit tulevat yxiverkaisesti päälle pannuixi, että tarkkaa peräänkatsandota pitää, ettei mitäkän, hyvää ja kristillistä järjestystä vastaan kyläkunnisa tapahtua mahdais, niinkuin myös, että kohta ilmoittaa, jos minun toivoani vastaan löydyis niitä, jotka juopumuxella, ja sopimattomalla käytöksellä sen yhteisen rauhallsuden turmelevat.''

Kun palvelusväki oli usein osallisena epäjärjestykseen, kiinnitettiin renkien ja piikojen kunnollisuuteen huomiota. Yksittäiset esimerkit osoittavat, että Ilmajoen puolessa noudatettiin tarkasti kyläasetusten määräyksiä palvelusväen kylään otosta.³² Ennen henkirjoitusta pidetyssä kyläkokouksessa punnittiin palvelusväen elämäntavat, ennen kuin heille luvattiin laillinen suojelus. Ilmajoen kirkonkylässä keskusteltiin Juha Silta-Lopin kohtalosta 1820 seuraavasti:³³

''Sinä 26 maaliskuus 1820 pidettiin kyläkokous kirkonkyläs, josa edestuli her lutnantti Borgeman ja Matias Keski-Hannuksela kysymyksen kansa kylänmiehiltä jos Matias Keski-Hannuksela saa otta kylähän sen ennen ulos tuomitun Johan Silta-Lopen, jonga maan herra on päästänyt irrallen sillä ehdolla että otta wissin palweluspaikansa koska kylänmiehet ei häntä vastaan sanonet Nijn tulee Tämä Johan Silta Loppi nyt kyläns otetuxi sillä ehdolla että jos hän kulke oillä eli näpistele ja pitä yhdengin Hollipäiwän, nijn tule hän uloswietäväxi ja myös Matias Hannuxelan pitä tarkasti hänen peräns katsoman jos hän on rehellinen palweluxensasa.''

Ei ollut itsestään selvää, että palkolliset tai itselliset hyväksyttiin kylään. Luopajärven kevätkokouksessa 1810 kuudesta kylään pyrkineestä vain kaksi otettiin vastaan, loput saivat muuttaa muualle.³⁴ Vuonna 1813 kirkkoherra Frosterus ilmiantoi erään torpparin, kun hän oli ottanut palvelukseensa ilman kylänmiesten suostumusta henkilön, joka oli ''hutoien alane''. Torppari tuomittiin kuuden riksin sakkoon sekä kaksinkertaiseen uhkasakkoon, jos vastedes rikkoisi asianomaista kyläasetuksen määräystä.³⁵ Lopulta 1820-luvun alussa Ilmajoen kirkonkylän kyläkokous karkotti kylästä huonotapaisina pidettyjä henkilöitä. Näin kävi 1822 murhasta ja ryöstöstä syytetylle Antti Juhanpoika Ollilalle. Hänet ilmoitettiin maaherralle, joka sai toimittaa epäillyn kruunun työlaitokseen.³⁶ Pari vuotta myöhemmin karkotettiin kylästä muuan Maija-Liisa Erkintytär irstaisen ja sopimattoman elämänsä takia.³⁷ Vuonna 1852 Ilmajoen kirkolta karkotettiin kyläkokouksen päätöksellä kuusi henkilöä irstaisuuden, juoppouden tai muun ''pahan elämän'' vuoksi.³⁸ Karsas suhtautuminen irtolaisiin tai pahamaineisiksi luettuihin näkyi myös Jalasjärvellä. Luopajärven kyläkokous kieltäytyi 1864 hyväksymästä kylään

³¹ Vaasa 24. 12. 1955. Väinö Tuomaalan julkaisema kuulutus.

³² Numminen 1958, s. 311–312.

³³ VMA, Ilmajoen ka, Ilmajoen kirkonkylän kyläkok.pk. 26.3. 1820.

³⁴ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 9.4. 1810.

³⁵ VMA, Ilmajoen ka, Ilmajoen kirkonkylän kyläkok.pk. 4.6. 1813.

³⁶ VMA, Ilmajoen ka, Ilmajoen kirkonkylän kyläkok.pk. 18.11. 1822. Ks. myös Ylikangas 1976, s. 237.

³⁷ VMA, Ilmajoen ka, Ilmajoen kirkonkylän kyläkok.pk. 27.3. 1824. Ks. myös Kallio 1964, s. 168.

³⁸ VMA, Ilmajoen ka, Ilmajoen kirkonkylän kyläkok.pk. 1.11. 1852.

puolenkymmentä palkollista ja itsellistä,³⁹ ja kolmea vuotta myöhemmin kuntakokous kehotti oltermanneja tarkasti huolehtimaan, ettei kukaan ottaisi luvatta maalleen ”joutilasta kansaa” muista seurakunnista.⁴⁰

Irtaimen aineksen liikkumista pitäjistä toiseen eivät tietenkään valvoneet yksinomaan ilmajokelaiset oltermannit. Lappajärven oltermanneja vaadittiin huolehtimaan, etteivät köyhät harjoittaneet kerjuuta muissa pitäjissä tai kylissä kuin omissaan.⁴¹ Lapuan pitäjänkokous määräsi 1814 oltermannit tarkkailemaan, ettei ulkopitäjien kerjäläisiä, pahatapaisia tai muita pitäjään kuulumattomia ollut kyläkunnissa.⁴² Kuten Ilmajoella myös Lapualla karkotettiin pitäjistä epäjärjestystä aiheuttaneita. Vuonna 1816 pitäjänkokous lähetti yhdeksän kaikenlaista pahaa elämää viettänyttä Korsholmaan, koska pitäjänasetukset lisääntyneitä turmelusta vastaan olisivat muuten olleet turhia. Vuonna 1818 päätettiin saattaa työhuoneeseen neljä irtolaisuudesta, irstaisuudesta tai varkauksista epäiltyä. Vuonna 1852 Lapuan kirkonkokous riisti nimismiehen ehdotuksesta neljältä vangitulta ”kansalaisvapauden” pitäjän sisällä pahantapaisuuden takia.⁴³ Kaikissa Etelä-Pohjanmaan pitäjissä myös sakotettiin isäntiä käräjillä lähes säännöllisesti luvottomista henkikirjoituksista sekä palvelusväkeä vapaamaanantain pidosta.⁴⁴

Nuorten tanssit olivat erityisen silmälläpidon alaisia kaikkialla Etelä-Pohjanmaalla. Jalasjärven Luopajärven kyläkokoukseen saapui pastori Jacob Cajanus 1821 varta vasten nuhtelemaan kyläläisiä siitä luvottomasta ”hyppykokouksesta”, joka kylässä oli hiljattain pidetty.⁴⁵ Myös Kauhajoella järjestettiin muutamaa vuotta myöhemmin luvottomat tanssit. Tällöin kirkkoherran apulainen Gustaf Andström nosti kirjallisesti syytteen kylänoikeudessa sitä talollista vastaan, joka oli antanut tanssitilat. Kylänoikeus tuomitsi isännän asetuksen 45. pykälän mukaisesti 30 ruplan sekä tansseissa soittajana olleen 15 ruplan sakkoihin.⁴⁶ Samana vuonna tansseista keskusteltiin Ilmajoen pitäjän oltermannien kokouksessa, jolloin papisto erityisesti korosti vuoden 1821 kyläasetuksen 43. pykälän noudattamista. Sen mukaan täytyi olla kirkkoherran tai kappalaisen lupa, ennen kuin tanssitilaisuuksia sai järjestää. Kirjeessään Nurmon kappalaiselle kirkkoherra Frosterus lausui käsityksensä, että lupia voitiin myöntää, jos tanssit järjestettiin kyläasetuksen sääntöjä noudattaen.⁴⁷

Lapualla ja Kyrönmaassa laittomien tanssien pitäjiä alettiin uudelleen 1700-luvun käytännön mukaan haastaa käräjille. Niinpä kun vähäkyröläinen talollinen Antti Finne oli maaliskuussa 1816 järjestänyt talossaan kielletyt tanssit, tuomittiin hänet vuoden 1779 pitäjän sopimuksen rikkomisesta ruplan ja 44 kopeekan sakkoon, joista toinen puoli lankesi syyttäjänä toimineelle nimismiehelle ja toinen puoli kirkonkassaan.⁴⁸ Lapuan käräjillä oli 1825 syytteessä peräti neljä luvottomien tanssien järjestäjää, mutta ketään ei saatu tuomituksi. Syynä oli se, että maaherran vahvistamaa tanssikieltopäätöstä ei ollut syystä tai toisesta kuulutettu kahteen vuoteen pitäjän kirkoissa, minkä takia syytteet raukesivat.⁴⁹ Edellisenä vuonna oli kyllä kahta talollista, joista toinen oli Alahärmästä ja

³⁹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Luopajärven kyläkok.pk. 5.11. 1864.

⁴⁰ Jalasjärven kunn.ark., kuntakok.pk. 31.7. 1867.

⁴¹ Lampola 1937, s. 26.

⁴² VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 31.10. 1814.

⁴³ Koskimies Juho 1908, s. 354–355.

⁴⁴ VA, Korsholman eteläisen ja pohjoisen sekä Keski-Pohjanmaan alisen ja yllisen tuomiokunnan tuomiokirjat, Ilmajoen, Isonkyrön, Laihian, Vähäkyrön, Lapuan, Kuortaneen sekä Lappajärven käräjien sakkoluettelot 1815–1839.

⁴⁶ Eräs kylänoikeuden päätös Kauhajoelta, s. 55–56.

⁴⁷ Nurmon ka, kirkkoherra Frosteruksen kirje kappalaiselle Erik Holmille 22.4. 1824.

⁴⁸ VA, Korsholman pohjoisen KOa 15, Vähäkyrön käräjäpk. 16.4. 1816 § 44.

⁴⁹ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 23–24, Lapuan käräjäpk. 26.2. 1825 § 153 ja § 229 sekä 14.9. 1825 §:t 146 ja 168.

toinen Lapualta, sakotettu 4 ruplan ja 80 kopeekan summalla.⁵⁰ Laihiolla tanssisakot olivat suurempia kuin Lapualla. Niinpä kun talollinen Juha Nikko oli luovuttanut huoneensa luvattomiin tansseihin, sakotettiin häntä vuoden 1818 pitäjäsopimuksen perusteella 10 ruplalla ja tansseissa viulunsoittajana toiminutta seppää Matti Laigrenia 5 ruplalla.⁵¹ Isonkyrön tanssisakko oli 6 ruplaa, joka määrättiin mm. talolliselle Erkki Herttualle Topparlasta, kun hän 1826 oli sallinut talossaan tanssia sunnuntaipäivänä.⁵²

Varsin yleinen sakotuksen aihe käräjillä oli toisen hevosen luvaton käyttö, joita varsinkin Isonkyrön ja Vähäkyrön käräjät saivat tämän tästä käsitellä.⁵³ Hevosella-ajotut olivat yleensä samantapaisia: tavallisesti nuori mies joko yksin tai muutaman toverinsa kanssa otti luvattomasti talollisen hevosen ja ajeli sillä joitakin kilometrejä tai peninkulman pari. Kun kauhavalainen Martti Pauho oli kesällä 1825 ottanut laitumelta talollisen väyn Juha Hemmingin hevosen, tuomittiin Pauho Lapuan vuoden 1814 pitäjäsopimuksen nojalla 10 ruplan sakkoon, josta kantaja Hemminki sai 2/3:n ja pitäjän köyhät 1/3:n.⁵⁴ Muitakin käyttäytymissakkoja käräjillä määrättiin. Vähässäkyrössä ja Laihiolla sakotettiin kortinpeluusta⁵⁵ ja Lappajärvellä pariin otteeseen 1820-luvulla kuokkavieraisakäynneistä häissä. Tosin 1827 sakotetuista viisi oli kotoisin Kauhavalta.⁵⁶

Mutta oltermannit saattoivat joutua myös väkivalloin palauttamaan järjestystä. Näin kävi Lapuan kirkonkylässä 1824, jolloin nuorisoujoukko juopoteltuaan ja riitaannuttuaan keskenään ryhtyi perusteellisesti hävittämään Erkki Antilan taloa. Kesken mellakoinnin talon isäntä onnistui toimittamaan sanan oltermanni Yrjö Hissalle, joka viivyttämättä kokosi apujoukon. Se hyökkäsi oltermannin johdolla ja piiskoin aseistautuneena räyhääjien kimppuun sekä pystyi pitkällisen kahinon jälkeen karkottamaan heidät talosta saaden jopa yhden mellakoijan vangiksi. Oikeudessakin oltermanni esiintyi yhtä päättäväisesti ja uskalsi kertoa myös häneen kohdistuneesta painostuksesta.⁵⁷

Oikeudelle antamassaan lausunnossa Yrjö Hissa kertoi, että hänen luokseen tullut torpparinvävy Jaakko Yrjönpoika Takaluoma oli pyytänyt häntä oltermannina kutsumaan koolle apujoukon ja lopettamaan Antilassa syntyneen tappelun.⁵⁸ Pidettiin siis itsestään selvänä, että oltermannin tehtäviin kuului mainitunlainen järjestystoiminta. Lausunto viittaisi näin siihen, että oltermannit muulloinkin joutuivat vastaaviin tilanteisiin, vaikka niiden seuraukset eivät kenties olleet niin suuria, että kiistoja olisi tarvinnut käräjille asti viedä. Oltermannien järjestyksenpito niissä tapauksissa, joihin ei liittynyt rikosta, jäi siten helposti kirjaamatta asiakirjoihin. Tuskinpa myöskään yhden ainoan tapauksen perusteella Lapuan vuoden 1843 hallitussääntö olisi saanut omaa pykäläänsä kylän isäntien velvollisuudesta antaa apua, jos sitä kylän päällysmies (oltermanni) tai lautamiehet tarvitsivat järjestyksen palauttamiseksi tappelun takia (§ 3).

Eteläpohjalaisia järjestyssääntöjä oli kiristetty 1810-luvulla ja seuraavan vuosikymmenen alussa, ja käytännössä uudet määräykset myös pyrittiin panemaan toimeen. Oltermannien merkitys järjestysasioissa korostui erityisesti Ilmajoella, jossa kylälaitoks-

⁵⁰ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa, Lapuan syyskäräjäpk. 1824 §:t 177–178.

⁵¹ VA, Korsholman pohjoinen KOa 57, Laihian käräjäpk. 30.4. 1839 § 33.

⁵² VA, Korsholman pohjoinen KOa 34, Isonkyrön käräjäpk. 20.11. 1826 § 148.

⁵³ VA, Korsholman pohjoinen KOa 12–57, käräjäpk:n sakkoluettelot 1816–1839.

⁵⁴ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 27, Lapuan syyskäräjäpk. 1828 § 108.

⁵⁵ VA, Korsholman pohjoinen KOa 48, Laihian käräjäpk. 11.11. 1834 § 80 sekä KOa 53, Vähäkyrön käräjäpk. 28.2. 1837 § 21.

⁵⁶ VA, Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 19, Lappajärven käräjäpk. 23.2. 1821 § 48 ja KOa 28: 215–216, Lappajärven vuoden 1827 talvikäräjien sakkoluettelo.

⁵⁷ Ylikangas 1975, s. 117–118 sekä Ylikangas 1976, s. 123 ja 225–227.

⁵⁸ VMA, VHO 43/1826, talollisen Yrjö Hissan todistajalausunto ylim. kihlakunnankäräjillä 7.2. 1825.

la tuntui suorastaan olleen päävastuu pitäjänkurin käytännöllisestä toteuttamisesta. Kyrönmaassa ja Lapualla kyläkokousten pöytäkirjoja ei 1800-luvun alkupuolelta ole juuri säilynyt, mutta yksittäisistä esimerkeistä päätelleen ainakin Lapualla, Isossakyrössä ja Laihialla järjestyksenpito kuului keskeisesti oltermannien tehtäviin. Laihialaiset esim. hyväksyivät Ilmajoen toisen kyläasetuksen vuoden 1825 rovastintarkastuksessa nimenomaan järjestyksen parantamiseksi pitäjässä.⁵⁹ Ylihärman kirkkokokous päätti puolestaan 1823, että kylänvanhimman piti käydä muistuttamassa jokaista, joka ei noudattanut tehtyjä päätöksiä. Sääntöjä rikkoneen oli lisäksi maksettava oltermannille 20 kopeekkaa jokaiselta käyntikerralta.⁶⁰

Vaikka varsinkin kirkkoherra Frosteruksen aikana Ilmajoella kiinnitettiin suurta huomiota pitäjänkuriin, siellä ei kuitenkaan tiettävästi ketään tuomittu käräjillä kyläasetuksen rikkomisesta ennen 1840-lukua, kuten meneteltiin Lapualla, Kyrönmaassa ja pari kertaa Järvisseudulla. Ilmajoella pitäjänkurin käytännöllinen toteuttaminen oli siten jossain määrin lievempää kuin Lapualla ja Kyrönmaassa, joissa pitäjänkuri oli luonteeltaan ehkä muutenkin virkavaltaisempaa kuin Ilmajoella.

5.4.3. Pitäjänkurin kiristymisen kaudesta kurijärjestelmän päättymiseen

Kruunun viranomaiset, papisto ja paikallisten itsehallintoelinten luottamusmiehet olivat autonomian ajan alusta lähtien nähneet kieltämättä paljon vaivaa järjestyssääntöjen laatimiseksi ja väkivallan hillitsemiseksi. Kaikista ponnisteluista huolimatta voitiin Laihian–Jurvan seudulla 1836 todeta, etteivät vahvistetut järjestyssäännöt olleet kyenneet pitämään nuorisoa ”siveellisuuden ja säädyllisyyden” rajoissa.⁶¹ Ehkä tämännapaiset havainnot johtivat osaltaan sekä järjestyssääntöjen kiristämiseen että niiden entistä ankarampaan soveltamiseen suurimmassa osassa suomenkielisiä Etelä-Pohjanmaata. Jo vuosina 1838–39 muutamat isokyröläiset, vähäkyröläiset, laihialaiset, järviseutulaiset sekä kuortanelaisista peräti 21 henkeä saivat käräjillä sakkoja pitäjänsopimusten rikkomisesta,⁶² mutta 1840-luvulla sakottamisesta tuli monin paikoin järjestelmällistä.

Pitäjänkurin tiukentuminen näkyy konkreettisesti lappajärveläisen Erkki Ollin talossa järjestettyjen tanssien oikeuskäsittelystä.⁶³

Nimismies Kustaa Wallin haastoi talollisen Erkki Ollin Lappajärven talvikäräjille 1839, koska hän oli järjestänyt kotonaan ns. rytkytanssit. Puolustukseksi Olli vetosi Lappajärven pitäjänkokouksessa 1829 hyväksytyyn kyläjärjestykseen, jonka mukaan rytkytanssit olivat sallittuja muulloin kuin viikonloppuisin tai juhlapäivinä kylän oltermannin tai kuudennusmiehen valvonnassa. Syytetty väitti, että vuoden 1793 pitäjänsopimuksen määräämä tanssikielto oli joutunut unohduksiin ja ettei hän ollut tarkoittanut rikkoa sääntöjä. Tansseja oli sitä paitsi valvonut kaksi seksmannia, eikä niissä ollut tapahtunut mitään epäjärjestyä, mitkä seikat nimismieskin myönsi. Kun käräjillä syntyi epätietoisuutta, minkä järjestyssäännön mukaan asiaa käsiteltäisiin

⁵⁹ Koskimies Y.S. 1954, s. 161.

⁶⁰ Perälä 1938, s. 51–52.

⁶¹ Koskimies Y.S. 1954, s. 161.

⁶² VA, Korsholman pohjoinen KOa 56–57, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 49 sekä Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 46, Vähänkyrön, Isonkyrön, Laihian, Kuortaneen ja Lappajärven vuosien 1838–39 talvi- ja syyskäräjien sakkoluettelot.

⁶³ VA, Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 46, Lappajärven käräjäpöytäkirja 5.2. 1839 § 10 sekä 3.9. 1839 § 5. Rytkytansseilla tarkoitettiin nuorisolle järjestettyjä riihi-, lato- tms. tansseja. Ks. myös Laukkonen 1966, s. 219.

hankittiin Vaasan hovioikeudelta lausunto. Siitä ilmeni, ettei vuoden 1829 kyläjärjestystä ollut asianmukaisesti vahvistettu, joten kihlakunnan-oikeus määräsi Öllille vuoden 1793 pitäjäsopimuksen nojalla 12,96 ruplan sakon luvattomien tanssien järjestämisestä. Sakon sai korvata 14 vuorokauden vankeudella.

Samoilla Lappajärven käräjillä tuomittiin lisäksi kaksi muuta talollista rytkytanssien järjestämisestä.⁶⁴

Pitäjänkurin kiristämisen seurauksena alettiin 1830- ja 1840-luvun vaihteesta lähtien haastaa entistä useampia pitäjäläisiä varsinkin Kyrönmaassa ja Lapualla käräjille yhteisten päätösten noudattamatta jättämisestä. Taulukkoon on suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan sakkoluetteloista vuosilta 1840–1889 kerätty kymmenvuosittain ja suurpitäjittäin ne tuomitut, jotka käräjillä saivat sakon pitäjäsopimuksen rikkomisesta. Osa järjestyssäännöistä oli kuitenkin sellaisia, että niissä oli paitsi pitäjänkokouksen omia päätöksiä myös toistettuina yleisen lain määräyksiä. Jotta vertailut eri pitäjien järjestyssääntöjen perusteella sakotetuista olisivat yhdenmukaisia, on taulukkoon otettu ainoastaan ne sakotetut, joiden tuomio joko nojautui yksinomaan pitäjänkokouksen päätökseen tai jotka saivat pitäjäsopimuksen nojalla lisärangaistuksen rikottuaan yleistä lakia. Kun viimeksi mainitut tapaukset olivat harvinaisia (yhteensä vain kolmisenkymmentä), on valtaosa taulukon sakotetuista sellaisia, jotka yleisen lain mukaan eivät olisi rikkomuksestaan saaneet käräjillä mitään rangaistusta.⁶⁵

⁶⁴ VA, Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 46, Lappajärven käräjäpk. 3.9. 1839 §:t 50 ja 150.

⁶⁵ Taulukon tiedot perustuvat suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan käräjäpöytäkirjojen sakkoluetteluihin vuosilta 1840–1889. Lapuan osalta on luvussa 5.4.4. otettu huomioon myös ne sakotetut, joiden samaa tuomio perustui sekä ”Lapuan lakiin” että yleiseen lakiin. Väkilukutiedot Suomenmaan virallisesta tilastosta VI 1870, s. VII–VIII (vuoden 1865 väkilukutiedot). Koska näyttää olleen harvinaista, että samaa henkilöä sakotettiin uudestaan pitäjäsääntöjen rikkomisesta, laskelmissa ei ole käytännöllisistä syistä tällaista mahdollisuutta eritellä.

Kihlakunnankäräjien määrämät sakkorangaistukset pitäjänkokousten (kuntakokousten) päätöksiin perustuneiden järjestyssääntöjen nojalla suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla 1840–1889

Sakotettujen määrä suurpitäjittäin

Aika	Ilmajoki	Isokyrö	Järviseuu	Kuortane	Laihia	Lapua	Vähäkyrö	Yhteensä
1840–49	11	56	1	41	105	355	18	587
1850–59	4	35	9	—	77	316	5	446
1860–69	3	30	1	73	3	68	11	189
1870–79	14	8	2	15	145	65	22	271
1880–89	—	1	—	6	44	38	13	102
Yhteensä	32	130	13	135	374	842	69	1595
% kokonais- määrästä	2,0	8,2	0,8	8,5	23,4	52,8	4,3	100,0
Väkiluku 1865	30 349	14 383	18 169	9 223	7 998	22 719	4 409	107 250
Sakotettuja 1000 as. kohti	1,1	9,0	0,7	14,6	46,8	37,1	15,6	14,9

Pitäjänkokousten (kuntakokousten) päätöksiin perustuneiden käräjäsakkojen suhteelliset osuudet suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla 1840–1889

Sakotettujen suhteellinen määrä suurpitäjittäin

Aika	Ilmajoki	Isokyrö	Järviseuu	Kuortane	Laihia	Lapua	Vähäkyrö	Yhteensä
1840–49	34,4	43,1	7,7	30,3	28,1	42,2	26,1	36,8
1850–59	12,5	26,9	69,2	—	20,6	37,5	7,2	28,0
1860–69	9,3	23,1	7,7	54,1	0,8	8,1	16,0	11,8
1870–79	43,8	6,2	15,4	11,1	38,8	7,7	31,9	17,0
1880–89	—	0,7	—	4,5	11,7	4,5	18,8	6,4
Yhteensä	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Taulukosta ilmenee, että järjestyssääntöjen 1595 sakosta annettiin kaksikolmasosaa 1840- ja 1850-luvulla, jolloin pitäjänkuri lienee ollut ankarinta. Sakotukset alkoivat asteittain vähentyä jo 1850-luvun jälkipuoliskolla ja alentuivat Kuortanetta ja Vähäkyröä lukuun ottamatta selvästi 1860-luvulla.⁶⁶ Varsinkin 1860-luvun viimeisinä vuosina ja parina 1870-luvun alkuvuotena eli suurten nälkävuosien aikana ja välittömästi niiden jälkeen rankaiseminen pitäjien järjestyssääntöjen perusteella oli miltei harvinaista. Sakottaminen yleistyi kuitenkin uudestaan 1870-luvulla etenkin Laihialla, jossa otettiin käyttöön vuoden 1868 poliisijärjestys, sekä Vähäkyrössä. Myös Lapualla sakotettujen määrä lisääntyi 1870-luvun puolivälistä alkaen, sillä 1865–74 Lapualla rangaistiin pitäjänkurin rikkomisesta ainoastaan 12 henkeä, mutta 1875–84 sakon tai samasta syystä 88 henkeä. Pitäjänkurisakot päättyivät vähitellen 1890-luvun alkuun mennessä. Tietävästi viimeisenä rangaistiin pitäjänkurisakkojen nojalla viittä töysäläistä, jotka tuomittiin Kuortaneen käräjillä 1890 sakkoihin ”naittajaisten” viettämisestä tanssien.⁶⁷

Yli puolet pitäjänkurisakoista langetettiin Lapuan käräjillä, jotka ”Lapuan lain” pitäjänkokouksen päätöksiin perustuneiden sääntöjen nojalla rankaisivat yksistään

⁶⁶ Kuortaneen korkea sakotusluku 1860-luvulla johtui yksistä 1856 pidetyistä häistä, joihin oli saapunut 47 ”jalkamiestä”.

⁶⁷ VA, Alavus KOa 27, Kuortaneen käräjäpk. 1.4. 1890 §:t 50 ja 90

kymmenvuotiskautena 1844–53 kaikkiaan 527 henkeä. Kun näiden lisäksi sakotettiin samaan aikaan vielä 169 henkeä sellaisilla yleisen lain säädöksillä, jotka oli mainittu myös ”Lapuan laissa”, voi tämän järjestysäännön mukaisesti katsoa lähes 700 pitäjäläisen saaneen rangaistuksen yhtenä ainoana kymmenvuotijaksona.⁶⁸ Juuri 1850-luvun puolivälissä pitäjänkuria toteutettiin kärjäsakkojen mukaan selvästi ankarimmin Suur-Lapualla, vaikka asukaslukuun nähden Laihialla rangaistukset koko ajanjakson huomioon ottaen olivat yleisempiä kuin Lapualla. Laihian rangaistusten pääpaino osui vasta 1870-luvulle.

Lapuan ja Laihian lisäksi käräjät rankaisivat pitäjänsääntöjen rikkomisesta varsin yleisesti myös Vähässäkyrössä, Kuortaneella ja Isossakyrössä. Kuortaneen korkea asukaskohtainen sakotusluku (14,6) ei kuitenkaan ole täysin vertailukelpoinen muihin pitäjiin nähden, koska Kuortaneella sakotettiin kahdessa rikkosmustapauksessa yhteensä 74 henkeä ja muissa ainoastaan 61 henkeä. Ilman Kuortaneella pidettyjä luvattomia tansseja ja Ylijoella 1859 vietettyjä häitä olisi Kuortaneen pitäjänsopimus aiheuttanut asukaskohtaisesti sakkoluvuksi ainoastaan 6,6:n.⁶⁹

Pitäjäkokousten päätöksiin perustuneet kärjäsakot olivat harvinaisia Ilmajoella ja Järviseudulla. Ilmajoella pyrittiin ehkä entisen käytännön mukaan ratkomaan järjestyskysymyksiä kyläkokouksissa, eikä kyläasetusta rikkoneita tuomittu kärjillä kuin poikkeustapauksessa. Ilmajoen kärjillä vuosina 1840–59 kyläasetuksen perusteella sakotetuista oli suurin osa eli 15 pitäjän pohjoisosasta (Ilmajoelta, Seinäjoelta ja Peräseinäjoelta), loput 3 Jalasjärveltä ja Kurikasta. Vuonna 1879 tuomitut 14 henkeä olivat kaikki Seinäjoelta. Järviseudulla, jossa kurikysymykset tulivat ajankohtaisiksi myöhemmin kuin Etelä-Pohjanmaan rintapitäjissä, ei kärjätuomioita toteutettu osaksi ehkä siksi, ettei saatu virallisesti voimaan niitä koskeneita järjestysääntöjä. Ainakin Korttesjärven kirkonkokous yritti 1853 vahvistuttaa maaherralla sellaiset säännöt, joiden nojalla pitäjänkurin rikkojat olisi voitu tuomita kärjillä, mutta maaherra kumosi korttesjärveläisten päätöksen.⁷⁰

Pitäjänkuria rikkoneiden rangaistusten syyt ilmenevät taulukosta.⁷¹

⁶⁸ Ks. lähemmin luku 5.4.4.

⁶⁹ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 53, Kuortaneen kärjäpöytäkirja. 1.9. 1842 §:t 169 ja 171, KOa 80, Kuortaneen kärjäpöytäkirja. 1.2. 1860 § 153 sekä KOa 81, Kuortaneen kärjäpöytäkirja. 19.9. 1860 § 132.

⁷⁰ Laukkonen 1966, s. 222.

⁷¹ VA, Etelä-Pohjanmaan kärjäpöytäkirjojen sakkoluettelot suomenkielisistä pitäjistä 1840–1889. Koska sama henkilö saattoi saada sakon kahdesta tai useammasta rikkomuksesta, on sakotusaiheiden lukumäärä suurempi kuin sakkoja saaneiden henkilöiden määrä.

Pitäjäntokousten (kuntakokousten) päätöksiin perustuneiden järjestyssääntöjen nojalla annettujen sakkojen syyt suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla 1840–1889

Sakkojen määrä suurpitäjittäin

Sakotuksen aihe	Ilmajoki	Isokyrö	Järviseuu	Kuortane	Laihia	Lapua	Vähäkyrö	Yhteensä
1. Yöjuoksu	—	86	—	2	278	437	48	851
2. Luvaton ajo hevosella	6	73	—	—	95	208	54	436
3. Joutilaisuus ja sen hyväksyminen	—	—	—	—	37	38	—	75
4. Sakot häistä	—	1	7	72	35	106	3	224
5. Sakot tansseista	25	—	6	63	7	194	—	295
6. Muut syyt	1	11	—	—	13	10	1	36
Yhteensä	32	171	13	137	465	993	106	1917
% kokonaisu-määrästä	1,7	8,9	0,7	7,1	24,3	51,8	5,5	100,0

Pitäjäntokousten (kuntakokousten) päätöksiin perustuneiden järjestyssääntöjen nojalla annettujen sakkojen syiden suhteelliset osuudet suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla 1840–1889

Sakkojen suhteellinen määrä suurpitäjittäin

Sakotuksen aihe	Ilmajoki	Isokyrö	Järviseuu	Kuortane	Laihia	Lapua	Vähäkyrö	Yhteensä
1. Yöjuoksu	—	50,3	—	1,5	59,8	44,0	45,3	44,4
2. Luvaton ajo hevosella	18,8	42,7	—	—	20,4	21,0	51,0	22,7
3. Joutilaisuus ja sen hyväksyminen	—	—	—	—	8,0	3,8	—	3,9
4. Sakot häistä	—	0,6	53,8	52,5	7,5	10,7	2,8	11,7
5. Sakot tansseista	78,1	—	46,2	46,0	1,5	19,5	—	15,4
6. Muut syyt	3,1	6,4	—	—	2,8	1,0	0,9	1,9
Yhteensä	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pitäjäntokousten päätösten perusteella langetettiin suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla sakkoja 1840–1889 kaikkiaan 1917, joista lähes puolet (44,4 %) yöjuoksusta. Yöjuoksusakkoja sai ainoastaan Lapualla sekä Kyrönmaassa eli Laihiolla, Isossakyrössä ja Vähässäkyrössä. Kuortaneen kaksi yöjuoksusakkoa tuomittiin 1845 ”Lapuan lain” mukaan, koska yöjuoksu oli tapahtunut Lapualla.⁷² Käytännössä yöjuoksun estämisyrittäykset toivat Lapualle ja Kyrönmaahan öisen ulkonaliikkumis-kiellon, sillä sekä järjestyssääntöjen että käräjätuomioiden mukaan kaikkalainen luvaton liikkuminen kotipiirin ulkopuolella iltaisin talvella kello 9:n ja kesällä kello 10:n (Laihiolla kesällä kello 12:n) jälkeen tulkittiin yöjuoksuksi.

⁷² VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 56, Kuortaneen käräjäpk. 3.9. 1845 § 114.

Vähässäkyrössä öinen ulkonaliikkumiskielto ehti olla virallisesti, joskaan ei yhtäjaksoisesti, voimassa toistasataa vuotta, sillä jo 1784 sakotettiin Vähänkyrön käräjillä 13 nuorukaista siksi, että he olivat kokoontuneet Tuorilan kestiekievariin meluamaan yöllä kahden aikaan.⁷³ Vähässäkyrössä yöjuoksusakot olivat kuitenkin poissa käytöstä 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alkupuolella, mutta vuonna 1839 ne otettiin uudelleen käyttöön. Sakottaminen öisestä liikkumisesta ulkona oli kuitenkin pitäjässä ajoittaista, mikä käy ilmi sakotusvuosista. Yöjuoksusta Vähässäkyrössä tuomittiin nimittäin vain vuosina 1839–40, 1850–53, 1862, 1868, 1873–74, 1878–81 sekä 1889.

Laihialla öinen ulkonaliikkumiskielto säädettiin 1818, ja mahdollisesti sitä pyrkivät valvomaan aluksi oltermannit ja muut luottamusmiehet, sillä vasta 1842 Laihian käräjät ottivat vastuun ulkonaliikkumiskiellon rikkojien sakottamisesta. Vuosina 1842–62 Laihian käräjät käsittelivät miltei vuosittain yöjuoksuja, ja esim. 1843 sakon sai 26 henkeä. Yhteensä 1842–62 sakotettiin yöjuoksusta 105 henkeä. Sakotukset kuitenkin loppuivat lähes kymmeneksi vuodeksi, sillä 1863–71 ei yksikään laihialainen saanut sakkoja. Laihian poliisijärjestyksen säätämisen jälkeen sakkoihin palattiin uudelleen, ja 1872–1888 niitä langetettiin 173 henkilölle. Isonkyrön yöjuoksusakot annettiin suhteellisen tasaisesti kahdenkymmenen vuoden aikana 1847–1866. Ylistarossa sakotettiin muutamia yöjuoksusta vielä 1874 sekä 1879–80.

Lapuan käräjät tuomitsivat 1841–1887 yöjuoksusakkoja määrällisesti eniten eli 437, joista lähes 2/3 (277) kymmenvuotiskautena 1844–53. Yöjuoksusakot olivat yleisiä Lapualla vielä 1850-luvun jälkipuoliskolla sekä 1860-luvulla suuriin nälkävuosiin saakka. mutta 1867–78 sakot olivat kokonaan poissa käytöstä. Vuosina 1879–87 sai kuitenkin vielä 33 henkeä sakon yöjuoksusta.

Tuomioita luvattomista hevosajeluista määrättiin kuten yöjuoksuistakin lähinnä vain Lapualla ja Kyrönmaassa, joskin vähäisessä määrin myös Ilmajoella. Melko usein sama henkilö syyllistyi yhdellä kertaa sekä yöjuoksuun että toisen hevosen luvattomaan käyttöön. Sakot näistä rikkomuksista vaihtelivat pitäjittäin. Laihialla toisen hevosen yöllisestä ajelusta joutui maksamaan 25 ruplaa (20 ruplaa hevosella-ajosta ja 5 ruplaa yöjuoksusta), Vähässäkyrössä 16,44 ruplaa (yöjuoksun osuus 1,44 ruplaa), mutta Lapualla ja Iossakyrössä vain 7 ruplaa, josta yöjuoksun osuus oli 2 ruplaa.

Palvelusväen vapaapäivistä rankaisivat kaikki suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan käräjät. Koska vapaapäivasakot perustuivat vuoden 1805 palkollissääntöön ja vuoden 1829 juopumusta ja väkevien juomien nauttimista koskeneeseen asetukseen eivätkä pitäjien järjestyssääntöihin, joutilaisuusrangaistuksia ei ole taulukossa yleensä otettu huomioon. Lapuan ja Laihian osalta on kuitenkin laskettu mukaan ne lisäsakot, jotka sisältyivät näiden pitäjien järjestyssääntöihin. Laihian pitäjänsopimus, joka ulotti vapaapäivärangaistuksen myös talollisväestöön ja torppareihin, määräsi kahta ruplaa suuremman sakon kuin vuoden 1829 asetukset. Lapuan hallitussääntö rankaisi taas jokaista talon omistajaa, joka salli joutilaisuutta. Pitäjänsopimusten nojalla joutilaisuudesta tuomitut sakot olivat alle 4 % kaikista pitäjänkurisakoista. Jos kuitenkin ottaa huomioon myös yleisen lain mukaan annetut rangaistukset, kuten Lapuan osalta on tehty luvussa 5.4.4., joutilaisuussääntöjen merkitys pitäjänkurin kiristäjänä oli varsin suuri.

Häiden, kuuliaisten, ”naittajaisten” sekä tanssien aiheuttamat sakot käsittivät runsaan neljänneksen kaikista pitäjänkurirangaistuksista. Kuortaneella ja Järviseudulla hää- ja tanssisakot olivat ainoa pitäjänkurin toteuttamistapa käräjillä, kun sitä vastoin Kyrönmaan pitäjissä niitä oli muihin sakkoihin verrattuna vähän. Lapualla häät ja tanssit lisäsivät pitäjänkurisakkoja vajaalla kolmenneksellä, ja Ilmajoellakin käräjät saivat sakottaa

⁷³ VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 109, Vähänkyrön käräjäpöytäkirja, 19.4. 1784 § 38.

toistakymmentä kertaa vastoin kyläasetusta järjestetyistä tansseista. Valtaosa hääsakoista koostui osallistumisesta häihin kuokkavieraana, mutta Kuortaneella ja Lapualla rangaistiin myös, jos morsiuspari vastaanotti tanssihäissä rahalahjoja ja tarjosi häävieraille palkkioksi viinaa. Kuortaneella sakotettiin lisäksi sopimattomaan aikaan vietetyistä häistä. Kiellettyinä aikana pidetyistä tansseista rangaistiin sekä tanssitalon isäntää että tansseihin osallistuneita, Ilmajoella ja Laihialla myös pelimanneja.

Taulukossa on muihin pitäjänkurin sakotussyihin luettu Laihialla ja Isossakyrössä vahdinpidon laiminlyömisestä, Lapualla toisen kartanolla metelöimisestä sekä oltermanin tehtävien hoitamatta jättämisestä aiheutuneet sakot. Vähässäkyrössä sakotettiin yhtä renkimiestä kylätiellä meluamisesta, ja Ilmajoella rangaistiin kerran ylimääräisesti kyläasetuksen nojalla muuatta isäntää luvattomasta henkikirjoituksesta.

Sakotettujen sosiaalista asemaa kuvaavassa taulukossa on nuorten osuus eritelty sulkeissa palkollisia lukuun ottamatta.⁷⁴

Suurin osa käräjillä pitäjänkurisäädösten perusteella sakotetuista kuului joko talollisväestöön tai palkollisiin, joita yhteensä oli sakon saaneista lähes 4/5. Vaikka yksityiskohtaisia väkilukutietoja eri väestöryhmien kokonaismääristä ei käsiteltävänä olevista pitäjistä ole käytettävissä, voi taulukosta silti päätellä, että palkollisten osuus pitäjänkurisakoista oli suhteellisesti suurempi kuin muiden ryhmien. Osaksi palkollisten suuret sakkoluvut saattoivat johtua siitä, että rengit ja piit palvellessaan taloissa olivat tarkemman silmälläpidon alaisina kuin itsellis- ja torppariväestö ja joutuivat siten helposti vastuuseen rikkeistään. Ehkä kuitenkin vielä enemmän palkollisten yliedustukseen sakottamisissa vaikutti heidän ikänsä ja aviosäätynsä. Rengit ja piit olivat yleensä nuoria ja naimattomia eli juuri niitä, joita varten pitäjänkurisäädökset oli laadittu.⁷⁵

Taulukosta voi nähdä, että sakotettujen iällä oli enemmän merkitystä kuin heidän yhteiskunnallisella asemallaan. Nuorisoon luettavia sakotettuja oli ilman palkollisia 653 (41 %). Talollisista, torppareista, itsellisistä, syytinkiläisistä sekä käsityöläisistä ja sotilaista laskettuna nuorison suhteellinen osuus kohoaa 67,3 %:iin. Kun otaksuttavasti palkollisista oli nuorta väkeä suhteellisesti suurempi osa kuin muista väestöryhmistä, voi arvioida noin 3/4:n sakotetuista kuuluneen nuorisoon. Eteläpohjalainen pitäjänkuri oli siten ennen muuta nuorison kasvatusjärjestelmä, joka lain ankaruudella pyrki yhdenmukaistamaan käytösnormit sekä kitkemään rangaistuksilla ahtaista rajoista vähänkin poikkeavat, mutta nuorille sinänsä luonnolliset yhdessäolon muodot.⁷⁶ Yhdenmukaisten käytösnormien juurruttaminen ei koskenut vain nuoria, vaan rangaistukset ulotettiin myös niihin vanhempiin, jotka eivät kieltäneet lapsiltaan tai nuorilta säädösten vastaisia käytöstapoja. Melkoinen osa aikuisten saamista pitäjänkurisakoista johtui juuri siitä, että he olivat sallineet nuorten järjestää luvattomia tansseja ja häitä tai hyväksyivät heidän poissaolonsa työstä.

Pääosa pitäjänkurisakoista langetettiin miehille, sillä naispuolisia tuomittuja oli ainoastaan 146 (9,2 %). Vähässäkyrössä, Laihialla ja Järviseudulla ei naisia sakotettu pitäjänkurista lainkaan, ja Isossakyrössä vain 2 naishenkilöä sai sakon vahdinpidon

⁷⁴ VA, Etelä-Pohjanmaan käräjäpöytäkirjojen sakkoluettelot 1840-1889. Nuorisoon on laskettu talollisten, torppareiden, itsellisten, käsityöläisten jne. pojat, tyttäret, miniät ja vävyt sekä käsityöläisistä suutarioppilaat, räätälioppilaat jne. Muutamat lampuodit on laskettu torppareihin.

⁷⁵ Oleellisia eroja eri rikkeiden ja sakotettujen yhteiskunnallisen aseman välillä ei voi havaita. Vaikka talollisen tai torpparin pojalla oli mahdollisuus ajella omilla hevosilla, rangaistiin heitä silti toisen hevosen luvattomasta käytöstä siinä kuin tilattomiakin.

⁷⁶ Virrankoski 1966, s. 258. Virrankoski viittaa mahdollisiin kasvatuksellisiin vaikeuksiin ja kyläyhteisön liian tiukkaan valvontaan. Ylikangas puhuu lasten heitteillejätöstä ja sen kumuloivista seuraamuksista. Ks. Ylikangas 1976, s. 238.

Pitäjänkurisäädösten nojalla sakotettujen sosiaalinen asema suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla 1840–1889

Sakotettujen määrä suurpitäjittäin

Sosiaalinen asema	Ilmajoki	Isokyrö	Järviseuu	Kuortane	Laihia	Lapua	Vähäkyrö	Yhteensä
1. Talolliset (Nuori väki)	11 (3)	32 (25)	8 (4)	80 (57)	147 (123)	338 (246)	29 (28)	645 (486)
2. Torpparit (Nuori väki)	4 (2)	27 (15)	1 (1)	20 (10)	19 (14)	115 (88)	4 (4)	190 (134)
3. Palkolliset	15	61	3	31	167	321	27	625
4. Itselliset ja syytinkiläiset (Nuori väki)	2 (-)	7 (-)	- (-)	- (-)	34 (6)	53 (9)	8 (2)	104 (17)
5. Käsiyöläiset, sotilaat ym. (Nuori väki)	- (-)	3 (2)	1 (-)	4 (1)	7 (4)	15 (3)	1 (1)	31 (16)
Yhteensä (Nuori väki)	32 (5)	130 (42)	13 (5)	135 (68)	374 (147)	842 (351)	69 (35)	1595 (653)

Eri sosiaaliryhmien suhteellinen osuus pitäjänkurisäädösten nojalla sakotetuista suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla 1840–1889

Sosiaaliryhmien suhteellinen määrä suurpitäjittäin

Sosiaalinen asema	Ilmajoki	Isokyrö	Järviseuu	Kuortane	Laihia	Lapua	Vähäkyrö	Yhteensä
1. Talolliset (Nuori väki)	34,4 (9,4)	24,6 (19,2)	61,5 (30,8)	59,2 (42,2)	39,3 (32,9)	40,1 (29,2)	42,0 (40,6)	40,4 (30,5)
2. Torpparit (Nuori väki)	12,5 (6,2)	20,8 (11,5)	7,7 (7,7)	14,8 (7,4)	5,1 (3,7)	13,7 (10,5)	5,8 (5,8)	11,9 (8,4)
3. Palkolliset	46,9	46,9	23,1	23,0	44,6	38,1	39,2	39,2
4. Itselliset ja syytinkiläiset (Nuori väki)	6,2 (-)	5,4 (-)	- (-)	- (-)	9,1 (1,6)	6,3 (1,1)	11,6 (2,9)	6,5 (1,1)
5. Käsiyöläiset, sotilaat ym. (Nuori väki)	- (-)	2,3 (1,5)	7,7 (-)	3,0 (0,7)	1,9 (1,1)	1,8 (0,9)	1,4 (1,4)	2,0 (1,0)
Yhteensä (Nuori väki)	100,0 (15,6)	100,0 (32,2)	100,0 (38,5)	100,0 (50,3)	100,0 (39,3)	100,0 (41,7)	100,0 (50,7)	100,0 (41,0)

järjestämisen laiminlyömisestä. Ilmajoen 5 naispuolista sakotettua olivat kaikki seinäjokelaisia piikoja, jotka 1879 saivat tuomionsa luvattomista tansseista. Määrällisesti eniten annettiin sakkoja naisille Lapualla, jossa naissakotettujen määrä oli 102 (12,1 %). Suhteellisesti eniten kärsivät kuitenkin Kuortaneen työt, sillä heidän määränsä sakotetuista oli 37 (27,4 %). Pääasiassa naiset saivat sakkoja osallistumisesta luvattomiin tansseihin tai sellaisten järjestämisestä sekä kuokkavieraisakäynneistä. Lapualla sakotettiin muutaman kerran naisia myös yöjuoksusta.

Pitäjänkurin kiristymisen byrokratian ajan lopulla vähensi oltermannilaitoksen päätösvaltaa kylien järjestysasioissa, jotka käytännössä siirrettiin nimismiesten ja käräjien ratkaistaviksi. Kun kihlakunnanoikeus ja kruunun virkamiehet ottivat päävastuun nuorten käytösrikkeiden rankaisemisesta ainakin Lapualla, Kyrönmaassa ja Kuortaneella, tuli

oltermanneista ainoastaan rikkomusten ilmiantajia sekä järjestyskysymyksissä virkamiesten avustajia. Rinnan oltermannien kanssa samoja tehtäviä hoitivat kuudennusmiehet, katsastusmiehet sekä kihlakunnankäräjien lautamiehet. Oltermannien vastuu muihin paikallisiin järjestysviranomaisiin nähden oli kuitenkin sikäli suurempi, että kylänvanhimpien velvollisuuksiin kuului yövahtien asettaminen ja heidän valvontansa, minkä lisäksi kyläasetukset ja pitäjänkurisäännöt oli nimenomaan luotu kylähallinnon näkökulmasta käsin. Silti oltermannilaitos oli ainoastaan yksi pitäjänkurijärjestelmän osatekijä, jonka merkitystä ei voi kokonaisuudesta tarkasti eritellä.

5.4.4. ”Lapuan laki” – pitäjänkurin huipentuma

Kyrönmaassa ja Kuortaneella pitäjänkurisäädökset olivat yksittäisinä pitäjänkokousten päätöksiä, mutta Ilmajoella ja Lapualla ne julkaistiin kyläasetuksissa. Lapuan hallitussäännön kokoaminen toteutettiin jo 1837,⁷⁷ mutta koko laajuudessaan ”Lapuan lain” nojalla alettiin rangaista vasta syyskäräjillä 1844 eli sen jälkeen, kun hallitussääntö ja kyläasetus oli saatu painetuksi.

Hallitussäännön sisältö perustui pääasiassa pitäjänkokousten päätöksiin, mutta siinä korostettiin myös muutamia yleisen lain säädöksiä. Ne koskivat palkollisten henkikirjoitusta sekä heidän poissaolopäiviään työstä, joista oli rangaistava vuoden 1805 palkollissäännön ja vuoden 1829 juopumusta koskevan asetuksen mukaan. Käytännössä käräjät menettelivät siten, että ne perustelivat annettua rangaistusta joko yksinomaan mainituilla asetuksilla tai sitten päätöksessä ilmaistiin, että rangaistus oli annettu sekä pitäjän oman järjestyssäännön että yleisen lain mukaan.

Jotta ”Lapuan lain” kokonaisvaikutus tulisi näkyviin, on seuraavaan taulukkoon otettu mukaan sellaisetkin sakotukset, joita perusteltiin niillä yleisillä asetuksilla, joista oli maininta myös hallitussäännössä. Taulukko on laadittu kymmenvuosittain ”Lapuan lain” soveltamisen alusta (1844) lukien.⁷⁸ Koska taulukko on jaksotettu ajallisesti toisten kymmenvuotiskausien mukaan kuin edellisen luvun taulukot, sakotusten lukumäärät poikkeavat hieman myös tästä syystä aikaisemmin esitetystä.

⁷⁷ Lehtinen, Lapuan historia II (käsikirjoitus).

⁷⁸ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 55–89, Alavus KOa 1–31 sekä Uusikaarlepyy KOa 1–28, Lapuan ja Kauhavan, Alahärmän sekä Ylihärmän käräjäpöytäkirjojen sakkoluettelot 1844–1893. Ks. myös Kallio, Helsingin Sanomat 19.9.1978.

**Lapuan hallitussäännön ja kyläasetuksen mukaiset sakotukset Suur-Lapuan käräjillä kymmen-
vuotiskausittain 1844–1893**

Sakotuksen syy	Sakotuksia					Yhteensä
	1844–53	1854–63	1864–73	1874–83	1884–93	
1. Yöjuoksu	277	116	6	18	15	432
2. Luvaton hevosella-ajo	106	54	15	19	8	202
3. Kuokkavieraana olo häissä	94	8	1	—	—	103
4. Luvaton tanssi	88	44	1	55	4	192
5. Joutilaisuus ja sen hyväksyminen	176	44	—	—	5	225
6. Väärä henkikirjoitus tai suojele yms.	51	30	—	4	5	90
7. Muut syyt	7	3	—	—	—	10
Yhteensä	799	299	23	96	37	1254
% yhteissummasta	63,7	23,8	1,8	7,7	3,0	100,0
Sakotettuja yhteensä	696	237	18	87	29	1067
% yhteissummasta	65,2	22,2	1,7	8,2	2,7	100,0

**Lapuan hallitussäännön ja kyläasetuksen mukaisten sakotussyiden prosenttinen jakautuma
1844–93**

Sakotuksen syy	1844–53	1854–63	1864–73	1874–83	1884–93	Yhteensä
1. Yöjuoksu	34,7	38,8	26,1	18,7	40,6	34,5
2. Luvaton hevosella-ajo	13,3	18,1	65,3	19,8	21,6	16,1
3. Kuokkavieraana olo häissä	11,8	2,7	4,3	—	—	8,2
4. Luvaton tanssi	11,0	14,7	4,3	57,3	10,8	15,3
5. Joutilaisuus ja sen hyväksyminen	22,0	14,7	—	—	13,5	17,9
6. Väärä henkikirjoitus tai suojele yms.	6,4	10,0	—	4,2	13,5	7,2
7. Muut syyt	0,8	1,0	—	—	—	0,8
Yhteensä	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaikkiaan voi ”Lapuan lain” vaikutuksesta katsoa 50 vuoden aikana (1844–93) yli tuhannen henkilön saaneen sakkoja käräjillä. Näistä oli 225 eli runsas viidennes (21,1 %) sellaisia, joiden sakkoa oli mahdollista perustella myös yleisen lain määräyksillä. Sakotukset joutilaisuudesta, jolla tarkoitettiin aiheetonta poissaoloa työstä eli useimmiten ns. vapaapäiviä, loppuivat runsaaksi pariksikymmeneksi vuodeksi 1860-luvun puolivälissä, mutta alkoivat uudestaan vähäisessä määrin 1890-luvun alussa. Joutilaisuudesta sakotettiin paitsi palveluskuntaa myös talollisväestöä, torppareita ja itsellisiä. Väärästä henkikirjoituksesta sekä irtolaisten suojelemisesta saivat sen sijaan sakkoa lähinnä vain talolliset ja torpparit, kun taas palkollisia rangaistiin siitä, että he jättivät palvelusvuotensa kesken.

Kuokkavieraskäräjöinnit päättyivät 1860-luvun puolivälissä, mutta sen sijaan luvattomasti järjestettyjen tanssien suhteellinen merkitys kasvoi 1870-luvun puolivälin jälkeen. Rangaistuksia ulkonaliikkumiskiellon rikkomisesta sekä luvattomista hevosilla-ajoista,

jotka yhteensä käsittivät puolet annetuista sakoista, käytettiin säännöllisesti käsiteltävänä olevana aikana vuoteen 1887 saakka paitsi 1860- ja 1870-luvun vaihteessa, jolloin ”Lapuan lain” mukaan ei yleensä käännetty kärkeä kärkeä.

Vaikka ”Lapuan lain” perusteella rangaistiin viitisenkymmentä vuotta, osui rangaistusten pääpaino järjestyssäännön toteuttamisen ensimmäiselle vuosikymmenelle (1844–53), jolloin sakotettiin 2/3 kaikista järjestyssäännön mukaan tuomituista. Vuoden 1850 väkiluvusta laskettuna sakotettujen määrä oli 4,4 %.⁷⁹ On kuitenkin huomattava, että rangaistukset kohdistuivat pääasiassa nuoriin miehiin. Jos oletetaan, että vuosina 1844–53 ”Lapuan lain” nojalla sakon saaneista 3/4 oli nuoria, sekä vähennetään sakotettujen kokonaismäärästä naisten osuus, saadaan nuorten miespuolisten sakotettujen määräksi 464. Luku on 23,7 % vuoden 1850 väkiluvun 15–30-vuotiaista miehistä (35,0 % 15–25-vuotiaista).⁸⁰

Kaikkein ankarimmin Lapuan käräjät toteuttivat pitäjän poliisijärjestystä vuosina 1844–45. Jo syyskäräjille 1844 oli kutsuttu pitkälti toistasataa pitäjäläistä ”Lapuan lain” rikkomisesta, ja vuoden 1845 talvi- ja syyskäräjillä heitä oli yhteensä syytteessä 213, joista sakotettiin 85 henkeä. On nimittäin havaittavissa, että varsinkin järjestyssäännön soveltamisen alkuvaiheessa monet saivat käydä selvittämässä rikkomuksiaan oikeuden edessä kahdesti, sillä pitäjänkuriutuista suuri osa siirrettiin seuraaviin käräjiin. Vapauttavia tuomioita annettiin 1845 ainoastaan 32 eli 15 %:lle syytetyistä. Vuonna 1845 oli naispuolisia pitäjänkuriin rikkojia 19, ja jos lopuista 3/4 oli alle 30-vuotiaita, oli heidän osuutensa syytetyistä 145, mikä oli 8,1 % vuoden 1845 väkiluvun 15–30-vuotiaista miehistä.⁸¹ Yksistään jo 1845 voi keskimäärin lähes joka kahdennentoista (15–25-vuotiaista laskettuna joka yhdeksän) lapualaisen nuoren miehen arvioida olleen syytteessä pitäjän poliisijärjestyksen noudattamatta jättämisestä.

Syytettujen suuret lukumäärät käräjillä eivät luultavasti olisi olleet mahdollisia, ellei pitäjässä olisi ollut erityinen oltermannien, kuudennusmiesten ja kihlakunnon oikeuden lautamiesten muodostama valvontaverkosto. Toisinaan käräjäpöytäkirjoista ilmenee suoraan, että paljastuksen oli tehnyt oltermanni, vaikka syyttäjänä kaikissa tapauksissa toimi nimismies.⁸² Ilmiantajia olivat *Kustaa Vilkonan* mukaan myös heränneet, jotka asettuivat empimättä luterilaisen maailmankatsomuksensa mukaan virkavallan puolelle pelkäämättä kosta.⁸³ Äärimmäistä lain kunnioitusta osoitti ruhalainen talollinen Matti Nisula, joka ilmiantoi 1849 oman poikansa hevosen luvottomasta käyttämisestä yöllä, mistä oikeus rankaisi Jaakko Matinpöykää 7 ruplan sakolla.⁸⁴

Paitsi varsinaisia yövahteja, joita asetettiin ainakin suurimpiin kyliin estämään hevosten ottoja laiturilta,⁸⁵ partioivat myös nimismiehet apulaisineen kyläraitilla.⁸⁶ Yölliset valvontamatkat saattoivat saada jopa väkivaltaisia piirteitä, kuten varanimismies Frans Vilhelm Nygrenin kohdalla kävi 1845.⁸⁷

⁷⁹ VA, mf. VÄ 96, 131, 155, 159 ja 160, Alahärmän, Nummon, Ylihärmän, Kauhavan ja Lapuan väkilukutiedot 1850, jolloin suurpitäjän kokonaissakusluku oli 15976 henkeä.

⁸⁰ Sakotettuja naispuolisia oli 1844–53 yhteensä 78 ja 15–30-vuotiaita miehiä 1850 1956 (15–25-vuotiaita 1324).

⁸¹ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 55–56, Lapuan käräjäpk. 18.9. 1844, 11.2. ja 22.9. 1845. Väkilukutiedot VA mf. VÄ 96, 131, 155 ja 159–160. V. 1845 oli Suur-Lapua väkilukutaulukoiden mukaan 1785 miespuolista 15–30-vuotiaista (1317 15–25-vuotiaista).

⁸² Esim. VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 55, Lapuan käräjäpk. 18.9. 1844 § 143, KOa 55, käräjäpk. 19.2. 1845 § 120 sekä KOa 59, käräjäpk. 11.8. 1848 § 94.

⁸³ *Vilkuna Kustaa* 1950, s. 158–159.

⁸⁴ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 60, Lapuan käräjäpk. 9.2. 1849 § 62.

⁸⁵ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 61, Lapuan käräjäpk. 16.10. 1850 § 178 sekä *Vilkuna Kustaa* 1950, s. 158–159.

⁸⁶ Esim. VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 68, Lapuan käräjäpk. 17.10. 1854 § 399.

⁸⁷ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 56, Lapuan käräjäpk. 23.9. 1845 § 53.

Varanimismies Nygren syytti renki Iisak Juhanpoika Kosolaa siitä, että hän oli luvatta ottanut isäntänsä Elias Kosolan hevosen ja ajanut sillä yöllä. Renki vastasi, ettei hänellä ollut kelloa, mutta että hän oli palannut kotiin jo kello 11 illalla. Hevosella-ajoon hänellä oli isäntänsä lupa. Lisäksi renki ilmoitti, että varanimismies oli syyttä kylätiellä lyönyt häntä useita kertoja tervapampulla (tjärndagg) tai jollakin muulla vastaavalla esineellä. Puolustukseksi Nygren esitti, ettei Kosola ollut totellut häntä, kun ei ollut heti kehotuksesta astunut alas hevosen selästä, jolloin varanimismies myönsi lyöneensä renkiä jollakin esineellä.

Talollinen Elias Kosola ilmoitti, että hän oli antanut rengilleen luvan hevosella-ajoon. Lautamies Antti Pöyhönen puolestaan todisti varanimismiehen renkiin lyömät iskut.

Kihlakunnanoikeus vapautti renki Iisak Juhanpojan toisen hevosen luvattomasta otosta, mutta tuomitsi hänet kylläkin yöjuoksesta 2 ruplan sakkoon, josta toinen puoli lankesi Nygrenille. Varanimismiehen oikeus tuomitsi ainakin kahdesta lyönnistä 4,32 ruplan sakkoon, josta puolet määrättiin Iisak Kosolalle ja toinen puoli kruunulle.

Nimismiesten kyläraittien valvonta ei ollut palkatonta, sillä he saivat tuloja jokaisesta pitäjänkurin rikkojasta, koska puolet sakoista määrättiin syyttäjille. Lapuan käräjien pitäjänkurirangaistukset tuottivat 1845 nimismiehille yhteensä tuloja 144,73 ruplaa ja 1850 127,40 ruplaa. Pääosa vuoden 1845 pitäjänkurisakoista maksettiin nimismies Aleksander Favorinille, jonka osuus nousi 106,80 ruplaan. V. 1850 Favorinin sakkotulot poliisijärjestyksen rikkojilta nousivat 53,60 ruplaan. Eniten kuitenkin sakkorahoja pitäjänkurista sai 1850 nimismies Theodor Lagerstedt, 69,80 ruplaa.⁸⁸ Kaikesta huolimatta lapualaiset nimismiehet saattoivat silti jäädä pitäjänkurisakkojen määrässä laihialaisista virkaveljistään jälkeen, koska Laihialla kurisakot olivat kaksi–kolme kertaa suurempia kuin Lapualla. Vuonna 1844 Laihian nimismiehet ansaitsivat pitäjänkurisakoilla peräti 162,50 ruplaa.⁸⁹

Pitäjänkurisääntöjä pyrittiin Lapualla soveltamaan varsinkin 1840-luvulla täysin kirjaimellisesti, sillä esim. ulkonaliikkumissakkoja jaeltiin käräjillä aivan yksittäisiin yökulkijoihin.⁹⁰ Toisinaan käräjillä oli vastaamassa muutaman nuoren muodostama ryhmä. Kun neljä nuorta naista ja pari nuorukaista oli ollut kulkemassa yötä vasten 10.9. 1846 Nyrhisen talon lähellä Ruhassa ilman laillista syytä, saivat kaikki käräjillä yöjuoksusakon.⁹¹ Vähäisestäkin nuorten yhdessäolosta, jos se sattui päiväsaikaan, voi joutua käräjille, kuten seuraava esimerkki osoittaa.⁹²

Nimismies Aleksander Favorin oli ajaessaan Lapuan kirkonkylässä 28.10. 1844 kello 7:n aikaan illalla kuullut itsellismies Yrjö Poutun tuvasta melua ja tavannut sieltä hänen lisäksi 3 renkiä ja 3 talollisenpoikaa toimettona keittämässä perunoita. Nimismies vaati nyt rangaistusta kaikille asianosaisille, koska he tuohon aikaan olivat poissa hyödyllisestä työstä ja koska usein mainitunlaisissa yhdessäoloissa juopoteltiin ja jopa syöllistettiin karkeisiin rikoksiin. Lisäksi nimismies syytti renkien isäntiä ja talollisenpoikien vanhempia siitä, että nämä olivat sallineet lastensa ja palkollistensa olla joutilaina.

⁸⁸ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 56 ja 61, Lapuan käräjäpöytäkirjojen sakkoluettelot vuosilta 1845 ja 1850.

⁸⁹ VA, Korsholman pohjoinen KOa 63, Laihian sakkoluettelot 1844.

⁹⁰ Esim. VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 57, Lapuan käräjäpöytäkirja 3.2. 1846 § 102, § 103 ja § 168.

⁹¹ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 57, Lapuan käräjäpöytäkirja 18.9. 1846 § 380.

⁹² VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 56, Lapuan käräjäpöytäkirja 11.2. 1845 § 164.

Syytetty Yrjö Pouttu kertoi, että kun hän oli seitsemän aikaan illalla tullut työstä, oli muutamia nuorukaisia tullut hänen luokseen, ja he olivat ryhtyneet keittämään mukana tuomiaan perunoita. Tällöin nimismies oli tullut sisälle ja hajottanut joukon.

Päätöksessään kihlakunnanoikeus vapautti isännät ja vanhemmat, koska ei voitu todistaa, että he olisivat sallineet lastensa ja renkiensä toimettomuuden. Nuoret sen sijaan tuomittiin 3 ruplan sakkoon joutilaisuudesta pitäjän yhteisen sopimuksen ja vuoden 1829 juopumusasetuksen perusteella. Itsellismies Pouttua sakotettiin joutilaisuuden sallimisesta 5 ruplalla. Syytetyistä yhdenkään ei voitu osoittaa olleen juovuksissa.

Mikäli tuomittu ei varattomuutensa takia kyennyt maksamaan sakkojaan, ne voitiin korvata tietynlaisella pakkotyöllä. Kun kaikkiaan 18 nuorta härmäläistä, jotka olivat syyskäräjillä 1844 saaneet 2 ruplan sakon kuokkavieraskäynneistään, osoittautui niin varattomaksi, ettei heiltä voitu sakkoa periä, haastoi nimismies Petter Otto Dahlberg heidät uudestaan oikeuteen. Se tuomitsi härmäläisnuoret korvaamaan omalla työllään nimismies Dahlbergille sekä alkuperäisen sakon että oikeudenkäyntikulut (yhteensä 3,50 ruplaa hengeltä). Kun sakotettujen päiväpalkaksi laskettiin talvisajalta 14 kopeekkaa ja kesäajalta 20 kopeekkaa, joista oli vähennettävä puolet, mikäli sai talosta ruuan,⁹³ saattoi yksi ”jalkavieraissakäynti” aiheuttaa pahimmassa tapauksessa sakon saaneelle parin kuukauden ilmaisen työpalveluksen nimismiehelle.

Erityistä huomiota herättää, että sakotettujen joukossa oli useita sellaisia, jotka myöhemmin ”kunnostautuivat” puukkojunkkareina. Itse Antti Rannanjärven ensimmäinen käräjäsakko tuli syyskäräjillä 1847 ”Lapuan lain” rikkomisesta.⁹⁴

Varanimismies Frans Nygren syytti talollisenpoikia Antti Tuomanpoika Rannanjärveä, Herman Tuomaanpoika Ikola Ylihärmän kappelista, Antti Kleemolaa Alakylästä ja syytinkimiehenpoikaa Samuli Yliviitalaa Hakolan kylästä siksi, että he olivat yöllä 25.5. 1847 olleet liikkeellä Lööpärin talon läheisyydessä. Syytetyt myönsivät nimismiehen syytteen oikeelliseksi ja alistuivat rikkomuksesta aiheutuviin seuraamuksiin.

Kihlakunnanoikeus päätti pitäjälle vahvistetun kyläjärjestyksen mukaan tuomita kaikki syytetyt yöjuoksusta 2 hopearuplan sakkoon.

Antti Rannanjärven lisäksi ainakin kaksi hänen veljeään tuomittiin ”Lapuan lain” perusteella. Vuonna 1849 Tuomas Tuomaanpoika sai sakkoja vapaapäivän vietosta,⁹⁵ ja Juha Tuomaanpoika 1853 luvattomasta hevosella-ajosta. Yhdessä Juha Tuomaanpojan kanssa sakotettiin myös Antin veljenpoikaa Tuomas Erkinpoika Rannanjärveä, joka vuotta aikaisemmin oli saanut tuomion vapaapäivän vietosta.⁹⁶ Antin lankoa Frans Edvard Rannanjärveä rangaistiin 1845 yöjuoksusta ja 1849 vapaapäivän vietosta, jolloin samasta syystä sai rangaistuksen myös talollisenvävy Juha Kustaa Juhanpoika Rannanjärvi.⁹⁷

Kauhavalainen Pukkilan Jaska sai ”Lapuan lain” mukaan kaksi kertaa käräjäsakon, ennen kuin hänelle 1852 määrättiin kuolemantuomio, joka tosin muutettiin elinikäiseksi karkotukseksi Siperiaan.⁹⁸ Vuoden 1850 talvikäräjillä Jaakko Jaakonpoika Pukkilaa

⁹³ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 56, Lapuan käräjäpöytäkirja. 22.9. 1845 §:t 98–107, 115–117 ja 120–122.

⁹⁴ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 58, Lapuan käräjäpöytäkirja. 5.10. 1847 § 188.

⁹⁵ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 60, Lapuan käräjäpöytäkirja. 9.2. 1849 § 259.

⁹⁶ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 64, Lapuan käräjäpöytäkirja. 17.2. 1852 § 232 sekä KOa 66, Lapuan käräjäpöytäkirja. 13.10. 1853 § 155.

⁹⁷ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 56, Lapuan käräjäpöytäkirja. 22.9. 1845 § 42 sekä KOa 60, Lapuan käräjäpöytäkirja. 9.2. 1849 §:t 217 ja 259.

⁹⁸ Viikuna Kustaa 1950, s. 154. Viikuna puhuu Jaakko Kustaanpojasta, mutta käräjäpöytäkirjoissa esiintyy nimi Jaakko Jaakonpoika.

sakotettiin yöjuoksusta 2 ruplaa sekä yleisen lain mukaan meluamisesta tiellä 2,40 ruplaa. Saman vuoden syyskäräjille rikkeitä oli kertynyt jo huomattavasti enemmän. Jaakko sai nyt sakkoja yhteensä 56,92 ruplaa yöjuoksusta, luvottomasta hevosella-ajosta, tanssin luvottomasta järjestämisestä, verihaavoista, mustelmista, puukon paljastamisesta, luvottomasta viinan myynnistä ja nauttimisesta sekä sapatin rikkomisesta.⁹⁹ Puukkojunkkareista ehkä kuuluisin, Antti Isotalo, kasvoi hänkin Alahärmässä ”Lapuan lain” vaikutuspiirissä, mutta muutettuaan jo nuorena Vuoskoskelle, joka silloin kuului Uuteenkaarlepyyhyn,¹⁰⁰ hän välttyi pitäjänkurirangaistukselta.

Tiedot muista kuin ns. suurista puukkojunkkareista ovat siksi puutteellisia, ettei heidän varma identifioimisensa käräjäpöytäkirjoista ole aina mahdollista – renkien sukunimet esim. vaihtelivat palveluspaikkojen mukaan. Pelkkien nimiyhätäisyyksien perusteella rangaistiin ”Lapuan lain” mukaan ainakin seuraavia henkilöitä, joiden nimet kirjallisuudessa on yhdistetty puukkotappeluihin tai ”häjyilyihin” (suluissa rangaistusvuosi): Juha Kankaanpää (1845), Jaakko Hautamäki (1845), Juha Kangas (1845), Juha Huhtala (1847), Juha Lööpäri (1847), Antti Kauppi (1847 ja 1849), Juha Flink (1848), Herman Flink (1849 ja 1851), Juha Uitto (1848 ja 1852), Kustaa Hirvelä (1848, 1852 ja 1856), Juha Kauppi (1849), Matti Kauppi (1849), Iisak Eskola (1851), Kustaa Juuso (1852), Matti Juusola (1852), Juha Pollari (1852), Kustaa Stenroth (1853), Juha Wargelin (1853), Juha Vilppula (1853), Kustaa Luoma (1854), Matti Kleemola (1855), Juha Loukko (1855), Jaakko Luoma (1856), Matti Reisbacka (1857), Juha Perämäki (1857 ja 1858), Juha Rivall (1858) sekä Matti Kivihuhta eli Tönkkä (syytteessä 1858, mutta syyte raukesi, kun hänet oli tapettu).¹⁰¹

”Lapuan lain” soveltaminen herätti luonnollisesti tyytymättömyyttä ja jopa säätyläisten keskuudessa arvostelua, kuten seuraavasta oikeusjutusta ilmenee.¹⁰²

Nimismies Aleksander Favorin syytti kolmea renkiä siitä, että he olivat 28.10. 1844 pitäneet vapaapäivän sekä olleet juovuksissa. Lisäksi nimismies oli haastanut käräjille renkien isäntäväen, pastorin leski Matilda Hildénin, varanimismies Carl Fredrik Lagerstedtin sekä talollisen Kustaa Leskelän siksi, että nämä olivat sallineet renkiensä viettää aikaa joutilaisuudessa.

Leskirouva Hildén, varanimismies Lagerstedt sekä talollinen Leskelä ilmoittivat, että ikimuistoisista ajoista lähtien pitäjässä oli ollut maantapana, että palvelusväki viikkoa ennen muuton aikaa saa ns. vapaaviikon omien asioitensa hoitamiseen. Varanimismies oli lisäksi ollut poissa sanotun päivän kotoa. Myös lautakunta todisti, että palvelusväelle oli ikimuistoisista ajoista saakka suotu vapaaviikko.

Kihlakunnanoikeus päätti vapauttaa Hildénin, Lagerstedtin ja Leskelän syyteistä. Oikeus katsoi tulleen näytetyksi toteen, että yksi rengeistä oli ollut humalassa, minkä takia hänet tuomittiin 3 ruplan sakkoon juoppoudesta. Kahta muuta renkiä ei vapaaviikkokaan pelastanut, sillä he saivat 3 ruplan sakon joutilaisuudesta.

Kiinnijoutumisen pelko kasvatti myös ”käräjäpukareita”, jotka viimeiseen saakka kiistivät rikkeensä selvissäkin tapauksissa.¹⁰³

⁹⁹ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 69–70, Lapuan käräjäpk. 8.2. 1850 § 172 sekä 16.10. 1850 § 466 sekä KOa 64, Lapuan käräjäpk. 17.2. 1852 § 90.

¹⁰⁰ Ylikangas 1974, s. 56 ja 200–201.

¹⁰¹ Puukkojunkkarien nimet on pääasiassa kerätty Yrjö Alasen teoksesta Puukkojunkkarien aika, Samuli Paulaharjun teoksesta Härmän aukeilta sekä Heikki Ylikankaan teoksesta Härmän häjyt ja Kauhavan herra. Luettelo ei ole täydellinen.

¹⁰² VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 56, Lapuan käräjäpk. 11.2. 1845 § 159.

¹⁰³ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 58–59, Lapuan käräjäpk. 5.10. 1847 § 172 sekä 11.2. 1848 § 26.

Varanimismies Frans Nygren syytti talollisenvaimo Liisa Tuomaan tytär Hakolaa siitä, että hän oli sallinut talossaan luvattoman kokouksen 23.3. 1847. Liisa Hakola kiisti jyrkästi tienneensä mitään kokouksesta ja sanoi olleensa niin syvässä unessa, ettei hänellä ollut mitään tietoa henkilöistä, jotka olivat oleskelleet hänen talossaan.

Lautamies Antti Pöyhönen kuitenkin todisti, että kun hän oli varanimismies Nygrenin kanssa astunut Hakolan tupaan, oli siellä ollut joukko nuorukaisia metelöimässä ja pelaamassa korttia. Lisäksi hän oli havainnut Liisa Hakolan olleen jalkeilla, joskin hän oli todistajan astuessa sisään heittäytynyt sänkyynsä ja ollut nukkuvinaan.

Kun myös Antti Hakola todisti Pöyhösen tavoin, oikeus tuomitsi Liisa Hakolan Lapuan poliisijärjestyksen mukaan 5 ruplan sakkoon luvattoman kokouksen sallimisesta.

Korttia pelanneita nuorukaisia sen sijaan ei saatu kiinni. Liisa Hakolan ”syvän unen” salaisuus saattoikin piillä siinä, että hän näin pystyi suojelemaan kortinpelaajat rikossyyteiltä.

Äärimmäisen ahdasmielinen asennoituminen nuorten vapaaseen yhdessäoloon synnytti luonnollisesti virkavaltaa kohtaan vihaa, joka lopulta ilmeni väkivaltaisena vastustamisena. Kun nimismies Anders Hagman oli illalla 12.3. 1853 valvomassa apulaisineen järjestystä Lapuan kirkonkylässä, hyökkäsi renki Heikki Alasaari nimismiehen kyytirättäriin kimppuun ja aiheutti hänelle puukollaan haavan. Renki tuomittiin käräjillä virkamiehen väkivaltaisesta vastustamisesta, verihaavasta, puukon paljastamisesta, meluamisesta yleisellä tiellä sekä yöjuoksusta peräti 124,80 ruplan sakkoon.¹⁰⁴ Syyskäräjillä 1856 nimismies Hagman syytti viittä nuorta miestä siitä, että nämä olivat heitelleet hänen päälleen kiviä, kun hän oli mennyt Matti Talvitien saunaan, jossa syytetyt olivat pelanneet korttia. Hagman ei kuitenkaan pystynyt näyttämään toteen kortinpelua eikä kivien heittelemistä, koska syytetyt kiistivät nämä rikkeet. Yöjuoksusakon kaikki sen sijaan saivat.¹⁰⁵ Lopulta 1860-luvun puolella Hagman yritettiin surmata ampumalla, minkä lisäksi hänen riihensä paloi murhapolton seurauksena. Myös nimismiehet Adolf Hägglund ja Ernst Hjelt joutuivat murhayritysten kohteiksi.¹⁰⁶

”Lapuan lain” kiihkein soveltamismuutos sattui samaan aikaan, kun suurpitäjässä oli meneillään Niilo Kustaa Malmbergin johtama voimakas uskonnollinen herätys. Kun Kalajoella, Uudessakaarlepyyssä, Vöyrillä ja Munsalassa heränneet joutuivat ristiriitaan virkavallan kanssa ja syytteeseen käräjillä,¹⁰⁷ näin ei tietävästi käynyt Lapualla. Päinvastoin heränneet ja virkavalta tuntuivat toimineen yhteistyössä ”Lapuan lain” toteuttamisessa. Tunnettuahan on, että heränneet suhtautuivat varsin suvaitsemattomasti ”maallisiin huvituksiin” ja tansseihin, joita juuri ”Lapuan laki” voimakkaasti rajoitti. Heränneiden asettuminen virkavallan puolelle ja heidän toimintansa pitäjänkuriikkeiden ilmiantajina¹⁰⁸ oli mahdollisesti se tekijä, joka nostatti ”häyjen” vihat heränneitä vastaan. Suruttomien vastatoimilta eivät selviytyneet edes papit. Niinpä kauhavalainen talollisenpoika Iisak Fräntilä otti kesällä 1845 luvatta Niilo Kustaa Malmbergin hevosen laitumelta – oman ilmoituksensa mukaan tietämättään (!) – ja kuljetti sen Kauhavan kappelista Lapuan kirkolle.¹⁰⁹ Vastaavaa sattui myös Isossakyrössä, jossa pari renkimiestä ajeli 1841 kappalaisen Israel Reiniuksen tallista otetulla hevosella.¹¹⁰

¹⁰⁴ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 68, Lapuan käräjäpöytäkirja, 17.10. 1854 § 399.

¹⁰⁵ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 72–73, Lapuan käräjäpöytäkirja, 15.10. 1856 § 137 ja 19.2. 1857 § 100.

¹⁰⁶ Koskimies Juhon 1908, s. 351–352 sekä Ylikangas 1974, s. 45.

¹⁰⁷ Ylikangas 1979, s. 42–187.

¹⁰⁸ Viljuna Kustaa 1950, s. 158–159.

¹⁰⁹ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 56, Lapuan käräjäpöytäkirja, 22.9. 1845 § 278.

¹¹⁰ VA, Korsholman pohjoisen, KOa 60, Isonkyrön käräjäpöytäkirja, 8.10. 1841 § 48.

Ennen pitkää heränneitten ja "häjjen" kesken syntyi suoranaisia yhteenottoja. Näistä varhaisimmat ovat jo 1850-luvulta. Tunnetuimpia on *Jak. Schroderuksen* kuvailema tappelu Nälkäniemen sillalla Kauhavalla kesällä 1850. Heränneitä johti Sven Toppari, kun taas vastapuolella olivat Pukkilan Jaska ja Lukkarin Jussi. Tappelu syntyi siitä, että hevoslaitumen yövartija oli lyöty puolikuolleeksi, jolloin heränneet sadan miehen voimalla asettuivat väijyksiin ja antoivat nuorukaisille kunnollisen selkäsaunan!¹¹ Samaisessa Hirvijoen kylässä sattui toinen välikohtaus syyskuussa 1850. Renki Mikko Forsbergin johtamina olivat nuorukaiset hyökänneet vahtimiesten kimppuun, mutta nämä apua pyydettyään löivät hyökkääjät takaisin. Mikko-renki sai tappelussa kuitenkin niin pahoja vammoja (mm. yhdeksän verihaavaa), että hän joutui turvautumaan lääkärin apuun Uudessakaarlepyyssä. Käräjillä Mikko Forsberg vaati nyt lääkärinkulujaan, yli 16 ruplaa, kolmelta isännältä. Toisin kuitenkin kävi, sillä isännät vapautettiin syytteestä. Mikko sen sijaan sai itse sakkoja 51,20 ruplaa verihaavoista, lyönneistä, tappelusta, juopumuksesta ja yöjuoksusta!¹²

Samuli Paulaharju kuvaa useita heränneitten ja puukkojunkkarien välisiä tappeleita, joita käytiin varsinkin Ylihärman Keskikylässä!¹³ Yhteenotot jatkuivat 1880-luvulle saakka, ja niihin kuului myös Antti Rannanjärven kuolema. Yliluoman heränneet olivat pieksäneet Rannanjärven pojan aika tavalla, ja elokuussa 1882 Antti-isä lähti kostamaan poikansa puolesta, mutta saikin itse kuolettavan puukoniskun!¹⁴ Mahdollisesti samoihin tapahtumiin liittyi Rannanjärven pojan, Antti Antinpoika Rannanjärven syyskäräjillä 1881 saama 60 markan sakko tarpeettomasta ajelemisesta yöaikaan!¹⁵

Heränneet edellyttivät, että pitäjänkurisääntöjä oli tinkimättä noudatettava, ja he olivat, kuten tappelut osoittavat, myös valmiit väkivaltaisin keinoin puolustamaan lain kirjainta. Voisi suorastaan puhua heränneiden tai lapualaisten omasta laintulkinnasta, joka hyväksyi voimakeinojen käyttämisen siinä tapauksessa, että vastapuoli tarkoituksellisesti rikkoi lakia. Välillisesti koviin otteisiin antoi mahdollisuuden myös "Lapuan laki", kun se velvoitti kylän isännät tappelutilanteissa palauttamaan järjestyksen yhteisvoimin. Sattuvasti suurlapualaista lakikäsitystä ilmentää *Paulaharjun Härmästä* keräämä, puukkojunkkarikautta kuvaava sanonta:¹⁶

"Kun laki loppuu, niin korennalla jatkethan".

Lain puolustaminen voimakeinoin näkyi nimismies Adolf Hägglundinkin toimissa, kun hänen johdollaan syyskäräjillä 1867 käytettiin ilmeisen kovakouraisia otteita Antti Isotalon nujertamiseen. Muutenkin Hägglund taistelllessaan puukkojunkkareita vastaan turvautui laillisuuden kannalta kyseenalaisiin menetelmiin!¹⁷ Heränneet eivät myöskään kohdistaneen kurinpidollisia keinoja yksin puukkojunkkareihin, vaan omiinkin lapsiinsa. Herännäislasten kurituksesta ovat esimerkkinä "Kalistajan piiskahäät" 1885, jolloin nurmolaiset körttiläiset haettuaan suuren nuorisojoukon yöjuoksulta piiskasivat sen riimunvarsilla niin perusteellisesti, että ainakin yhden oli turvaututtava lääkärin apuun!¹⁸

Lapuan poliisijärjestys oli keskeinen tuomioistuimen ohjenuora suurpitäjän käräjillä 1840- ja 1850-luvulla, sillä esim. 1845 kaikista sakoista 36,0 %, 1850:kin 30,1 % ja 1860

¹¹¹ Schroderus 1865, s. 26–27 sekä Vilkuna Kustaa 1950, s. 158–159.

¹¹² VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 61–62, Lapuan käräjäpöytäkirja, 16.10. 1850 § 178 ja 14.2. 1851 § 78.

¹¹³ Paulaharju 1947, s. 311–320.

¹¹⁴ Ylikangas 1974, s. 192–196.

¹¹⁵ VA, Uusikaarlepyy KOa 16, Kauhavan, Alahärman ja Ylihärman käräjäpöytäkirja, 11.10. 1881 § 140.

¹¹⁶ Paulaharju 1947, s. 304.

¹¹⁷ Ylikangas 1974, s. 40–44 ja 168–169.

¹¹⁸ Kares 1942, s. 293–294 sekä Takala 1965, s. 98–99.

vielä 10,8 % langetettiin ”Lapuan lain” perusteella.¹¹⁹ Käytännössä oma pitäjänlaki ulkonaliikkumiskieltoineen, työpakkoineen sekä tanssi- ja kokoontumisrajoituksineen vähensi nuorten seurustelu- ja yhdessäolomahdollisuudet miltei olemattomiksi. Omavaltaisuuteen taipuvan virkavallan²⁰ ja uskonnollisen ahdasmielisyyden synnyttämässä poikkeuksellisen ankarassa kuriyhteisössä viettivät lapsuutensa ja varttuivat aikuisiksi myös Isotalon Antti, Rannanjärvi, Pukkilan Jaska ja monet muut kuuluisiksi tulleet puukkosankarit, joiden maine 1850-luvulta lähtien alkoi levitä maanlaajuiseksi. Onkin siksi ajateltavissa, että juuri kurinpidon äärimmäinen noudattaminen oli yhtenä mahdollisena osatekijänä kasvattamassa sitä rajatonta uhmaa ja halveksuntaa, jota nimenomaan 1800-luvun jälkipuoliskon puukkojunkkarit osoittivat silloisen yhteiskuntalaitoksen normeja kohtaan.

”Lapuan laki” oli kuitenkin vain yksi, joskin ankarin pitäjänsäädös lähes sadan vuoden aikana laadittujen pitäjänlakien sarjassa. Siksi pitäjänkurin ja henkirikollisuuden suhdetta on välttämätöntä tarkastella kokonaisuutena 1700-luvun puolivälistä alkaen.

5.4.5. Pitäjänkuri ja henkirikollisuuden taso

Etelä-Pohjanmaan pitäjissä olivat papisto, virkamiehet, hallinnon eri elimet sekä johtavat talonpojat käyneet kamppailua jo 1700-luvun puolivälistä nuorison saattamiseksi kuriin ja järjestykseen. Nuoriso-ongelmaa ei kuitenkaan ratkaistu tasaisesti kuria kiristämällä, vaan siten, että lähes säännöllisin väliajoin esiintyi kausia, jolloin järjestyskysymykset olivat erityisen huomion kohteina. Samalla tavoin kuin järjestyssääntöjen kiristäminen myös kurinpalautus käytännössä tapahtui vaihteittain, jolloin pikkuvihan jälkeinen aika muodosti ensimmäisen, 1770- ja 1780-luvut toisen, 1810-luku ja 1820-luvun alkupuoli kolmannen, 1830-luvun loppu ja 1840-luku neljännen sekä suurten nälkävuosien jälkeinen aika viidennen ja viimeisen jakson. Käytännössä pitäjänkurijärjestelmä jäi pois käytöstä 1880- ja 1890-luvun vaihteessa.

Jo vapaudenajan pakkoasetusten jälkeen Etelä-Pohjanmaalla alkoi tietynlainen nuorison levottomuuskausi, jota pyrittiin hillitsemään kirkkokurin keinoin. Jos verrataan pitäjänkurin toteutuksen ja henkirikollisuuden suhdetta, voidaan havaita, että kurin kiristämisen jälkeen henkirikollisuusluvut yleensä jonkin ajan kuluessa kohosivat. Niinpä pitäjänkurin syntymisen jälkeen surmarikollisuus alkoi nousta 1790-luvulla. Kun kuria autonomian ajan alussa tiukennettiin, henkirikollisuus saavutti huippunsa 1820-luvun puolivälissä. Lyhyen 1830-luvulla tapahtuneen laskukauden jälkeen surmarikollisuus kohosi uudestaan 1840-luvulla entiseen korkeuteensa ja pysyi korkeana 1880-luvun loppuun saakka.¹²¹ Eteläpohjalaisessa yhteiskunnassa kulki näin ajallisesti peräkkäin kaksi toisilleen vastakkaista ilmiötä siten, että yhä kiristyvää kurijärjestelmää seurasi surmarikollisuuden kasvu tai korkea taso.¹²²

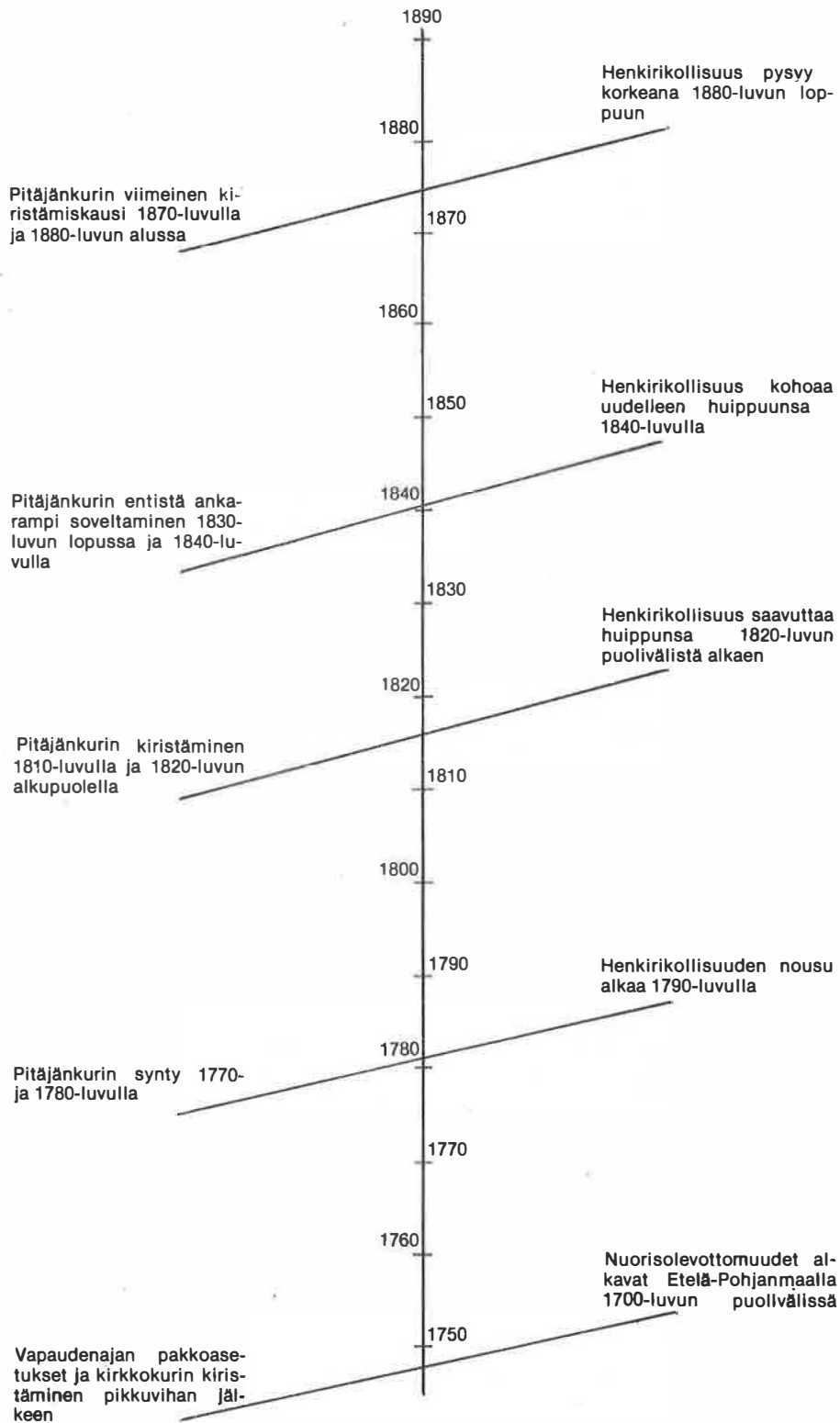
¹¹⁹ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 56, 61 ja 80, Lapuan vuosien 1845, 1850 ja 1860 sakkoluettelot. ”Lapuan lain” mukaan rangaistuksia annettiin 1845 95, 1850 83 ja 1860 13. Sakkojen kokonaisluvut vastaavilta vuosilta olivat 261, 276 ja 120.

¹²⁰ Ks. myös Alanen Yrjö 1931, s. 13, Virrankoski 1965, s. 185–186 sekä Ylikangas 1976, s. 222–229.

¹²¹ Huttunen 1958, s. 130–133.

¹²² Haavio-Mannila 1958, s. 156–158.

KURIN TIUKENTUMINEN JA HENKIRIKOLLISUUDEN KASVU SUOMENKIELISELLÄ ETELÄ-POHJANMAALLA 1700- JA 1800- LUVULLA.

Pitäjänkurisäädösten laadinnan ja soveltamisen johtavia suurpitäjiä oli jo 1700-luvun lopussa Lapua, jossa varsinkin kauhavalaiset ja osittain alahärmäläiset saivat tuntea kurin seuraamukset. Mutta juuri Kauhavalta alkoi suurpitäjän henkirikollisuus, ja pian Kauhavaa seurasi Alahärmä.¹²³ Emäpitäjässä kurisäädöksiä sovellettiin aluksi suhteellisen maltillisesti aina 1810-luvulle saakka, mutta niin oli myös henkirikollisuus emäseurakunnassa vähäisempää kuin Kauhavalla ja Alahärmässä. Emä-Lapuan henkirikollisuus alkoi nousta vasta 1820-luvulla kurisäädösten kiristämisen jälkeen. Myös Nurmossa toteutettiin pitäjänkuria aluksi varovaisesti, ja samoin rikollisuutta esiintyi nurmolaisten keskuudessa vähemmän kuin muissa Suur-Lapuan osissa.¹²⁴ Nurmolaisten suhteellinen osuus tapoista oli kuitenkin suurpitäjän korkein ajanjaksona 1790–1825. Nurmon kohdalla on kuitenkin otettava huomioon kappelin vähäinen asukasluku, sillä yksikin henkirikos kohotti asukaskohtaista suhdelukua erittäin paljon.

Alahärmässä ja Ylihärmässä pitäjänkuria tiukennettiin 1800-luvun alusta lähtien, mutta erityisesti 1820-luvulla. Tällöin Ylihärmässä laadittiin muuta pitäjää yksityiskohtaisemmat järjestyssäännöt.¹²⁵ Ylihärmän surmaluvut jatkoivat kohoamistaan muihin pitäjiin nähden poikkeuksellisesti myös 1830-luvulla, ja ajanjaksona 1823–50 Ylihärmässä oli asukaslukuun nähden selvästi eniten surmarikollisuutta koko Etelä-Pohjanmaalla. Myös Alahärmässä henkirikollisuus nousi uudestaan jo 1830-luvulla.

”Lapuan lain” säätäminen ulotti entistä ankaramman pitäjänkurin Härmän kappelin lisäksi muihin suurpitäjän osiin. Lapualla, Kauhavalla ja Nurmossa, jossa 1840-luvulla jo elettiin alenevaa henkirikollisuuden kautta, surmaluvut ”Lapuan lain” toteuttamisen jälkeen 1850-luvulla lähes kaksinkertaistuvat ja seuraavalla vuosikymmenellä lähes kolminkertaistuivat 1840-luvun tasoon verrattuna.¹²⁶ Koko suurpitäjän henkirikollisuusluvut pysyivät sitten korkeina vuosisadan lopulle saakka.

Suur-Ilmajoki kuului 1700-luvulla niihin pitäjiin, joissa nuorisokysymykseen kiinnitettiin huomiota. Ilmajoen pitäjänkuri oli kuitenkin käytännössä lievempää kuin Kauhavalla, ja lisäksi sakkoja langetettiin vain suurpitäjän länsiosassa eli Kauhajoella, Kurikassa ja emäpitäjässä. Mutta juuri näissä osissa henkirikollisuus oli 1790–1807 korkeinta.

Kirkkoherra Frosteruksen toimet tiukensivat pitäjänkuria Ilmajoella 1810-luvulta lähtien uudestaan. Vuosina 1808–25 henkirikollisuusluvut kohosivat entisestään emäpitäjässä, Peräseinäjoella ja Seinäjoella, mutta alentuivat Kurikassa ja Kauhajoella. Mahdollisesti Frosteruksen kurinpalautus ei ulottunut kovin voimakkaasti pitäjän eteläosiin, koska sellaisesta ei ole juuri tietoja. Päinvastoin Jalasjärven Luopajärven kyläkokousten pöytäkirjoista ilmenee, ettei kylän omia nuoria rangaistu järjestyssääntöjen perusteella. Luopajärvellä kyllä painotettiin, etteivät isännät saaneet ottaa luvatta palvelukseensa irtainta väestöä, mutta sen kylään tulon estäminen loi pikemminkin edellytykset surmarikollisuuden alentumiselle kuin kohoamiselle.

Ilmajoen suurpitäjä välttyi miltei kokonaan 1830- ja 1840-luvun vaihteen pitäjänkurin tiukentamiselta. Käräjillä pitäjänkurin rikkojia rangaistiin vain poikkeustapauksissa, jotka nekin keskittyivät pitäjän pohjoisosiin. Seinäjoella pitäjänkuri tuntui olleen ankarinta, sillä siellä laadittiin 1870-luvun alussa poliisijärjestys, jonka perusteella sakotettiin nuoria myös käräjillä. Suurpitäjän henkirikollisuus Seinäjokea ja Peräseinäjokea lukuun ottamatta oli 1800-luvun puolella keskimääräisesti alemmalla kuin muissa Etelä-Pohjanmaan rintapitäjissä.

¹²³ Vuosien 1790–1825 henkirikollisuusluvut on saatu Ylikankaalta ja sen jälkeiset luvut Huttuselta. Ks. Huttunen 1958, s. 130–168 ja Ylikangas 1976, s. 32–39.

¹²⁴ Salo 1974, s. 460–461.

¹²⁵ Perälä 1938, s. 46–54.

¹²⁶ Lapualla, Kauhavalla ja Nurmossa oli 1840-luvulla yhteensä 13, 1850-luvulla 24 ja 1860-luvulla 38 henkirikosta.

Vähässäkyrössä pitäjänkuriä toteutettiin erittäin ankarasti, joskin lyhytaikaisesti 1780-luvulla, mutta myös 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla vuosisadan alkua lukuun ottamatta kurisäädökset olivat tiukkoina voimassa. Henkirikollisuuden taso oli Vähässäkyrössä suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan korkeimpia 1850-luvulle saakka. Vuosisadan puolivälissä pitäjänkuri lieventyi, kun sakotukset käräjillä miltei tyrehtyivät, mutta kiristyi jälleen 1860- ja 1870-luvulla. Surmarikollisuus noudatti *Lassi Huttusen* lukujen mukaan samaa kaavaa: 1850- ja 1860-luvulla veritekoja tapahtui Vähässäkyrössä erittäin vähän, mutta niiden lukumäärä kohosi uudestaan 1870- ja 1880-luvulla.

Isonkyrön pitäjänkuri oli lievempää 1700-luvulla kuin Vähänkyrön, mutta niin oli myös henkirikollisuuden taso vuosina 1790–1807 alempi. Isossakyrössä pitäjänkuriä kiristettiin tasaisesti erillisillä säädöksillä 1810-luvulla, 1825 ja 1840-luvulla. Myös surmarikollisuus kasvoi tasaisesti 1880-luvulle saakka, ja ajanjaksona 1851–86 Isokyrö ja Ylistaro kuuluivat Suur-Lapuan, Korttesjärven ja Seinäjoen ohella maakunnan synkimpiin henkirikollisuuspitäjiin. Isossakyrössä kuitenkin pitäjänkurirangaistukset vähentyivät huomattavasti jo 1870-luvulla. Seuraavalla vuosikymmenellä Isonkyrön ja Ylistaron surmarikosten yhteismäärä alentui puolella 1870-luvun tasoon verrattuna.

Laihian käräjillä sai 1780- ja 1790-luvun vaihteessa kolmisenkymmentä nuorta sakkoja pitäjänkurin rikkomisesta. Pitäjän henkirikollisuus alkoi nousta jo 1790-luvulla, vaikkakaan kappeliseurakunta Jurva mukaan lukien ei 1790–1807 yltänyt Vähänkyrön tasolle. Vuonna 1818 Laihialle laadittiin erittäin ankarat kurisäännöt, minkä jälkeen sekä Laihian että Jurvan surmarikoslut alkoivat nopeasti nousta niin, että suurpitäjä kuului Etelä-Pohjanmaan pahimpiin puukkojunkkaripitäjiin. 1860-luvulla käräjäsakot pitäjänkuririkkomuksista miltei loppuivat, mutta alkoivat uudestaan voimakkaana 1872 ja jatkuivat vielä 1880-luvulla. Kun kurisäädökset olivat poissa käytöstä, alentui pitäjän henkirikollisuus puoleen entisestään, sillä 1863–72 Laihialla ja Jurvassa *Huttusen* mukaan tehtiin ”ainoastaan” 4 veritekoa, kun niitä edellisenä kymmenvuotisjaksona (1853–62) oli ollut 8. Pitäjänkurin uuden kiristymisen jälkeen surmalutut jälleen kohosivat, sillä kymmenvuotisjaksona 1873–82 henkirikoksia tehtiin suurpitäjässä yhteensä 11, joista 5 Jurvassa. 1880-luvulla Laihian henkirikollisuus ei kuitenkaan enää noussut, mutta sen sijaan Jurvan surmateot kaksinkertaistuivat vielä 1890-luvulla edelliseen vuosikymmenen verrattuna.

Etelä-Pohjanmaan lounaiskolkassa pitäjänkurin rikkomisesta joutui käräjille varsinkin Isojoella, mutta vähäisessä määrin myös Karijoella jo 1700-luvulla emäpitäjän Lapväärtin vaikutuksesta. Isojoen henkirikollisuus oli 1800-luvun alussa varsin suurta, ja myös Karijoella tapahtui yksi surma. Kummankin pitäjän henkirikollisuusluvut alentuivat kuitenkin vuoden 1816 jälkeen niin, että ne olivat Etelä-Pohjanmaan alhaisimpia. Isojoella ja Karijoella ei tiettävästi noudatettu pitäjänkurisäädöksiä 1800-luvulla sen kummemmin kuin Teuvallakaan, jonka surmarikollisuus koko ajan oli Etelä-Pohjanmaan matalimpia.

Kuortaneen–Alavuden seudulla rangaistiin pitäjänkurin rikkomisesta käräjillä vähäisessä määrin 1780- ja 1790-luvulla, mutta ei enää 1800-luvun alkuvuosikymmeninä. Uudestaan kurisäädökset saatettiin voimaan 1830-luvun lopussa, ja käräjäinnit jatkuivat aina 1890-luvun alkuun. Kuortaneen ja Alavuden henkirikollisuus oli ennen 1800-luvun puoliväliä vähäistä, mutta kasvoi suhteessa muihin Etelä-Pohjanmaan pitäjiin vuosisadan loppua kohden. Töysän varsin korkeaan henkirikollisuustasoon 1790–1825 vaikutti lähinnä pieni asukasluku, sillä kyseisenä aikana Töysässä suoritettiin ainoastaan kaksi veritekoa.

Järwiseudulle pitäjänkurisäädökset eivät ehtineet 1700-luvulla, ja pitkään myös henkirikollisuus oli vähäistä. Pietarsaaren järjestyssäntöä alettiin kuitenkin toteuttaa vuodesta 1807, ja ainakin Korteesjärvellä pitäjänkuria kiristettiin 1830-luvulta alkaen. Myös Evijärvellä ja Lappajärvellä ilmiannettiin 1833 useita ”häyjä” maaherralle.¹²⁷ Järwiseudulla pitäjänkurisakot olivat yleisimpiä 1850-luvulla, vaikka ne eivät määrällisesti saavuttaneet Etelä-Pohjanmaan rintapitäjien tasoa. 1800-luvun kuluessa juuri Korteesjärven, mutta myös Evijärven, Lappajärven ja lopulta Alajärvenkin henkirikollisuus kohosi huomattavasti. Vimpelin surmarikollisuus oli vähäistä ennen 1860-lukua, mutta nousi hieman kyläjärjestyksen säätämisen aikoihin, vaikka asetuksen soveltamisesta ei ole tietoja. Lehtimäelle ja Soiniin pitäjänkurisäädökset eivät tiettävästi ulottuneet, mutta myös niiden henkirikollisuus oli alhaista.

Yksityiskohtainen pitäjittäinen tarkastelu osoittaa, että suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla ei – lukuun ottamatta 1820-luvun Kauhajokea ja Kurikkaa, joiden pitäjänkurin käytännöllisestä toteuttamisesta on vain niukasti tietoa – ollut koko aikakautena ainoatakaan pitäjää, jossa kurin tiukentamisen jälkeen henkirikollisuusluvut olisivat selvästi alentuneet. Sitä paitsi kun Ilmajoen eteläosassa pitäjänkuri osoitti vähäisiä voimistumisen merkkejä 1840-luvulla, jolloin käräjillä rangaistiin kolmea kyläasetuksen rikkojaa, myös Kauhajoen, Kurikan ja Jalasjärven surmarikollisuus kasvoi 1850-luvulla.¹²⁸

Käytännöllisesti katsoen kaikkialla suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla pitäjänkurin kiristymistä seurasi jonkin ajan kuluttua henkirikollisuuden nousu, tai jos surmaluvut jo vanhastaan olivat korkeita, ne uuden kurinpalautusaallon sattuessa pysyivät suunnilleen entisellä tasolla. Mikäli pitäjänkuri tilapäisesti lieventyi, kuten tapahtui 1820-luvun lopussa ja 1830-luvun alussa sekä 1800-luvun puolivälin jälkeen Vähässäkyrössä ja Laihialla, henkirikollisuusluvut yleensä alentuivat, joskaan surmalukujen lasku ei aina näy yhtä johdonmukaisesti kuin niiden nousu.¹²⁹ Laihian 1870- ja 1880-luvun voimakas pitäjänkurin tiukentamiskausi muodostaa jonkinlaisen erikoistapauksen. Olisi voinut olettaa, että Laihian emäpitäjän surmaluvut olisivat vielä 1880-luvulla nousseet, mutta ne pysyivätkin suunnilleen edellisen vuosikymmenen tasolla. Alkanut siirtolaisuus, joka Laihialla oli 1880-luvulla Etelä-Pohjanmaan suurimpia,¹³⁰ sekä nuorisoseuraliikkeen viriäminen eliminoivat mahdollisesti osaltaan henkirikollisuutta.

Taulukossa kuvataan pitäjänkurin ankaruuden ja henkirikollisuuden suhdetta kolmena ajanjaksona (1790–1825, 1823–1850 ja 1851–1886). Samoilta kausilta on pitäjänkuri eritelty kolmeen ankaruusasteeseen. Perustasoisen (P) kurin on määritelty olleen niissä pitäjissä ja kappeleissa, joissa ei tiettävästi ollut lainkaan pitäjänkurisäätöjä tai joiden kurisäädöksistä tai niiden soveltamisesta on vain vähäisiä ja tilapäisiksi katsottavia tietoja. Pitäjänkuri on luokiteltu ankaraksi (A), jos kurisäädöksiä oli suhteellisen runsaasti ja niitä sovellettiin käytäntöön. Erittäin ankaraksi (EA) on nimetty ne seurakunnat, joissa käräjät käytännössä määräsivät ulkonaliikkumiskiellon rikkomisesta sakkoja. Muutamissa rajatapauksissa on merkitty kaksi ankaruusastetta (EA–A ja A–P). Vähänkyrön merkintä EA–A 1790–1825 johtuu siitä, että 1700-luvun lopun ulkonaliikkumiskiello oli ilmeisesti varsin lyhytaikainen. Vähänkyrön, Laihian ja Jurvan vastaavat merkinnät 1851–1886 perustuvat siihen, että niiden pitäjänkurissa tapahtui runsaan kymmenen vuoden lievä kausi, jonka jälkeen myös surmaluvut alentuivat. Isojoen A–P aiheutuu siksi, että 1700-luvulla siellä rangaistiin käräjillä pitäjänkurin rikkojia, mutta ei enää 1800-luvulla.

¹²⁷ Lampola 1937, s. 202–203 sekä Laukkonen 1966, s. 219–223.

¹²⁸ Kauhajoella, Kurikassa ja Jalasjärvellä tapahtui 1840-luvulla yhteensä 4 henkirikosta, mutta 1850-luvulla 8. Nykyisessä kriminologiassa ollaan yleisesti sitä mieltä, ettei sanktioiden ankaruus vaikuta henkirikollisuuden lieventävästi. Anttila–Törmä 1970, s. 211.

¹²⁹ Esim. Peräseinäjoella, Seinäjoella ja Laihialla henkirikollisuus ei alentunut 1830-luvulla.

¹³⁰ Toivonen 1963, s. 298–299.

Jalasjärven, Kurikan ja Kauhajoen vastaavat rajatapaukset selittyvät pitäjänkurisovellustusten niukan aineiston perusteella. Henkirikollisuusluvut ovat keskiväkiluvun 100000 asukasta kohti.¹³¹

Pitäjänkuri ja surmarikollisuus suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla 1790–1886

Ajanjakso 1790–1825			Ajanjakso 1823–1850			Ajanjakso 1851–1886		
1. Nurmo	A	18,9	1. Ylihämä	EA	50,0	1. Alahämä	EA	35,0
2. Laihia	A	16,9	2. Peräseinäj.	A	30,0	2. Ylihämä	EA	29,0
3. Alahämä	A	15,6	3. Alahämä	EA	26,0	3. Kauhava	EA	24,0
4. Kauhava	A	12,8	4. Laihia	EA	24,0	4. Nurmo	EA	19,0
5. Vähäkyrö	EA–A	12,2	5. Kauhava	EA	24,0	5. Korttesjärvi	A	19,0
6. Ilmajoki	A	11,2	6. Seinäjoki	A	22,0	6. Ylistaro	EA	17,0
7. Lapua	A	10,2	7. Vähäkyrö	EA	18,0	7. Seinäjoki	EA	16,0
8. Ylistaro	A	10,0	8. Korttesjärvi	A	16,0	8. Lapua	EA	15,0
9. Ylihämä	A	9,9	9. Lapua	EA	15,0	9. Isokyrö	EA	15,0
10. Peräseinäj.	A	9,5	10. Jurva	EA	15,0	10. Peräseinäj.	A	13,0
11. Isojoki	A–P	9,5	11. Ylistaro	EA	14,0	11. Kuortane	A	12,0
12. Kauhajoki	A	8,2	12. Evijärvi	A	13,0	12. Alajärvi	A	12,0
13. Jurva	A	8,2	13. Isokyrö	EA	12,0	13. Lappajärvi	A	11,0
14. Töysä	P	8,0	14. Kuortane	A	9,1	14. Evijärvi	A	11,0
15. Kurikka	A	7,6	15. Ilmajoki	A	8,2	15. Laihia	EA–A	10,0
16. Seinäjoki	A	7,4	16. Nurmo	EA	7,5	16. Vähäkyrö	EA–A	8,2
17. Isokyrö	A	6,7	17. Lappajärvi	A	6,9	17. Ilmajoki	A	8,2
18. Alavus	P	5,3	18. Alavus	A	5,2	18. Töysä	A	6,7
19. Vimpeli	P	5,1	19. Kurikka	A–P	5,0	19. Alavus	A	6,0
20. Karijoki	P	4,8	20. Lehtimäki	P	4,6	20. Vimpeli	A	5,9
21. Soini	P	4,1	21. Teuva	P	4,5	21. Jurva	EA–A	5,1
22. Kuortane	P	3,6	22. Isojoki	P	4,2	22. Jalasjärvi	A–P	4,6
23. Lappajärvi	P	3,3	23. Soini	P	3,3	23. Kauhajoki	A–P	4,3
24. Korttesjärvi	P	3,1	24. Alajärvi	P	3,2	24. Lehtimäki	P	4,0
25. Teuva	P	2,8	25. Karijoki	P	3,2	25. Kurikka	A–P	3,8
26. Evijärvi	P	2,6	26. Töysä	A	2,9	26. Teuva	P	3,6
27. Jalasjärvi	A–P	2,3	27. Jalasjärvi	A–P	2,7	27. Isojoki	P	1,5
28. Alajärvi	P	2,1	28. Kauhajoki	A–P	1,8	28. Soini	P	1,4
29. Lehtimäki	P	0,0	29. Vimpeli	P	0,0	29. Karijoki	P	0,0

¹³¹ Vuosien 1790–1825 henkirikollisuusluvut ovat Ylikankaalta ja vuosien 1823–50 ja 1851–86 luvut Huttuselta. Kahden vuoden päällekkäisyys ei oleellisesti vaikuta henkirikoslukuihin. Asukasluvultaan pieneen Nurmon yksi henkirikos 1825 vaikuttaa kahden ajanjakson (1790–1825 ja 1823–50) lukuihin korottavasti. Jos jätetään mainittu henkirikos huomioon ottamatta 1790–1825, Nurmon suhdeluku alentuu 15,8:aan. Koska Karijoen ja Seinäjoen keskiväkiluvut 1790–1807 Ylikankaalta puuttuvat, on ajanjakson 1790–1825 henkirikollisuuden suhdeluvuksi otettu näiden seurakuntien osalta ajanjakson 1808–25 keskiarvo, joka saattaa muutaman kymmenyksen poiketa koko ajanjakson suhdeluvusta. Käytännöllistä merkitystä poikkeamalla ei ole.

Huttusen lukuihin on sen sijaan tehtävä varaus, niistä Ylikankaan mukaan puuttuu melkoinen osa surmatuista (ks. Ylikangas 1976, s. 30 ja 40–42). Huttusen lukujen vaillinaisuus johtuu mm. siitä, että epäselvissä kuolinsyissä tai syyteprosessin ollessa kesken uhria ei aina merkitty henkirikoksen kohteeksi. Myös pappien kirjanpidon leväperäisyydellä ja lähteiden häviämisenellä saattaa olla vaikutusta. On kuitenkin otaksuttava, ettei lukujen puutteellisuus vaikuta merkittävästi seurakuntien keskinäiseen järjestykseen ainakaan ääritapauksissa. Taulukosta nimittäin näkyy varsin selvästi, että molempina ajanjaksoina (1823–50 ja 1851–86) tunnetut puukkojunkkaripitäjät johtavat varsin selvästi tilastoa. Samoin ne seurakunnat, joiden väkivallasta ei ole paljon muutakaan tietoa, sijoittuvat asteikon alapäähän.

Huttusen lukujen puutteellisuus saattaa tietenkin vaikuttaa myös pitäjänkurin ja surmarikollisuuden keskinäiseen ajoittumiseen. Jos kuitenkin verrataan Ylikankaan ja Huttusen lukuja vuosilta 1790–1825, ei ajoittumisessa voi havaita varsinaisesti eroja. Sitä paitsi pitäjänkurin kiristymisen kolmen varhaisimman vaiheen (ks. kaavakuviot) ja henkirikollisuuden vertailut perustuvat Ylikankaan lukuihin, joten ongelma koskee lähinnä pitäjänkurin kiristymisen ja henkirikollisuuden kasvun vertailua 1830- ja 1840-luvun vaihteen sekä suurten väkivuosien jälkeä. On kuitenkin huomattava, että Huttusen lisäksi myös muista lähteistä saa sen käsityksen, että henkirikollisuusluvut uudelleen kasvoivat nimenomaan 1840-luvulta alkaen. Ks. Viikuna 1950, s. 152. Alanen 1953, s. 636, sekä Lehtinen, Lapuan historia II (käsikirjoitus).

Taulukosta havaitsee heti, että pitäjänkuri kiristyi 1800-luvulla. Kun vuosina 1790–1825 ei varsinaisesti voi puhua yhdestäkään erittäin ankarasta kuripitäjästä, niitä 1823–50 oli jo 10 ja 1851–86 vielä 8, joiden lisäksi 3 oli ajoittain erittäin ankaraa. Vastaavasti myös alhaisen kuritason pitäjien määrä alentui koko ajan. Vuosina 1790–1825 niitä oli 12, 1823–50 enää 7 ja 1851–86 vain 5. Mutta samalla kun pitäjänkurin ankaruus lisääntyi, kasvoivat myös surmarikollisuuden suhdeluvut, minkä lisäksi korkean henkirikollisuuspitäjien määrä nousi. Vuosina 1790–1825 oli Etelä-Pohjanmaan suomenkielisessä osassa ainoastaan 3 sellaista pitäjää tai kappelia, joiden henkirikollisuuden suhdeluku ylitti 15:n, mutta 1823–50 vastaavia seurakuntia oli 10 ja 1851–86 vielä 9.

Tavallaan suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan pitäjien kuri- ja henkirikollisuussuhteet kärjistyivät 1820-luvulta alkaen lähes kaksijakoisiksi. Noin puolet seurakunnista oli sellaisia, joissa henkirikollisuusluvut olivat korkeita ja joissa oli useimmiten erittäin ankara tai joissakin tapauksissa – tavallisesti silloin, kun pitäjänkuri oli vasta hiljattain alettu voimakkaasti soveltaa käytäntöön – pelkkä ankara pitäjänkuri. Toisessa puolessa pitäjiä tai kappeleita henkirikollisuusluvut olivat joko matalia tai keskikorkeita, samalla kun pitäjänkuri oli joko alhaista tai kolmea, lähinnä tilastollisista syistä johtuvaa poikkeusta lukuun ottamatta,¹³² enintään ankaraa.

Jos jätetään huomioon ottamatta asukasluvultaan parin pienen kappelin (Nurmo ja Töysä) vaihtelut, voidaan taulukosta yleispiirteittäin tehdä se johtopäätös, että mitä ankarampaa pitäjänkuri oli, sitä korkeammalle kohosivat suhteelliset henkirikollisuusluvut sekä kääntäen, mitä vähäisempää pitäjänkuri oli, sitä alhaisempia olivat surmaluvut. Yhtenäisellä alueella, joka käsitti Kyrönmaan, Suur-Lapuan ja lopulta Seinäjoen, vallitsi lähinnä 1840-luvulta lähtien viitisenkymmentä vuotta kestänyt öinen ulkonaliikkumiskielto, jota käräjät valvoivat. Lisäksi tähän alueeseen ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta kuuluivat ainakin Mustasaari, Petolahti ja Pirttikylä, joissa kaikissa 1800-luvun puolivälin molemmin puolin toteutettiin öistä ulkonaliikkumiskieltoa ja joissa samoihin aikoihin myös henkirikollisuus oli korkealla tasolla.¹³³ Juuri ulkonaliikkumisrajoituksia lienee pidettävä merkittävänä pitäjänkurin kiristäjänä.

Jossain määrin poikkeuksellisia seurakuntia olivat vuoden 1823 jälkeen Peräseinäjoki, Korteesjärvi ja aluksi myös Seinäjoki, joiden pitäjänkuri on määritelty vain ankaraksi, mutta joiden henkirikollisuuden taso kuului maakunnan korkeimpiin. Peräseinäjoen kohdalla on ajanjaksona 1823–50 osittain kysymys tilastollisesta kasautumasta, mutta se ei kuitenkaan selitä kaikkea. Huomiota sen sijaan herättää, että kaikki mainitut seurakunnat sijaitsivat sellaisten pitäjien naapureina, joissa vallitsi öinen ulkonaliikkumiskielto. Samanlaisiin alueisiin voi laskea myös Uudestakaarleppeystä Antti Isotalon kotikylän Vuoskosken sekä Mustasaaren naapurin Sulvan. Ainakin Korteesjärveltä tiedetään, että naapuripitäjän ”häjyt” tulivat rähinöimään kappelin kirkon tienoolle, joka oli heidän kokoontumispaikkansa. Naapuripitäjäläisistä korteesjärveläisillä oli eniten yhteenottoja alahärmäläisten, mutta jonkin verran myös kauhavalaiusten ja luonnollisesti järviseutulaisten kanssa.¹³⁴

Edellä olevan perusteella on ajateltavissa, että öinen ulkonaliikkumiskielto ajoi oman pitäjän nuoret yöjuoksusakon pelosta naapuripitäjiin, jolloin näidenkin henkirikollisuus nousi. Toisaalta taas Seinäjoki oli Etelä-Pohjanmaalla poikkeuksellinen alue Östermyran

¹³² Poikkeavat pitäjät ovat Nurmo, Vähäkyrö ja Jurva.

¹³³ VA, Korsholman pohjoinen KOa 59–90, Maalahden ja Mustasaaren käräjäpöytäkirjojen sakkoluettelot 1840–60, jotka on osittain käyty läpi. Useiden pistokokeiden perusteella ei Maalahdelta, Närpiöstä, Lapväärtistä, Uudestakaarleppeystä eikä Vöyryltä ilmennyt, että voimassa olisi 1800-luvun puolivälin tienoilla ollut ulkonaliikkumiskielto.

¹³⁴ Laukkonen 1966, 220–221.

ruukkinsa takia. Seinäjoelle kertyi, kuten *Alanen* on huomauttanut, erilaista ainesta sekä asioimaan että ryypymään, samalla kun pitäjän asukaspoija oli kirjavaa, mistä aiheutui kaikenlaisia ristiriitoja. Seinäjoki oli sitä paitsi seurakunnallisessa yhteydessä Nurmooon,¹³⁵ jonka kautta vaikutteet saattoivat levitä. Seinäjoen korkea henkirikollisuus lienee heijastunut Peräseinäjoelle asti.

Pitäjänkurin ja henkirikollisuuden suhdetta kokonaisuutena tarkasteltaessa ei voi olla kiinnittämättä huomiota siihen, että kurin kiristämistä käytännöllisesti katsoen säännönmukaisesti seurasi surmarikollisuuden nousu tai korkea taso ja että kurin ankaruuden mukaan mitattuna pitäjänkuri ja henkirikollisuus korreloivat keskenään lähes aukottomasti. Kun lisäksi pitäjänkurirangaistuksiin tuomittiin aika ajoin merkittävä määrä nuoria ja kun monet puukkosankarit – jopa aivan kuuluisimmat – saivat käräjillä rangaistuksia poikkeuksellisen ankarien kurisääntöjen perusteella, on pääteltävissä, että kurijärjestelmä on ollut yhtenä osatekijänä vaikuttamassa siihen väkivallan ja henkirikollisuuden nousuun, joka alkoi Etelä-Pohjanmaalla jo 1700-luvun jälkipuoliskolla ja jatkui 1880-luvun lopulle saakka.

Joitakin välittömiäkin tietoja on pitäjänkurin vaikutuksesta väkivalta- ja henkirikollisuuteen. Niinpä kun Mustasaaren Vikbyn kyläkokous päätti 1803, että niin pian kuin häiriöitä aiheuttaneet tölbyläiset näyttäytyisivät Vikbyssä, kyläläiset liittyisivät yhteen ja karkottaisivat heidät. Tiedon päätöksestä saatuaan tölbyläiset tulivat välittömästi, ja syntyneessä tappelussa sattui yksi kuolemaan johtanut pahoinpitely. *Ylikangas* on osoittanut, että kyläkokouksen päätös vaikutti pahoinpitelyn törkeysastetta nostavasti.¹³⁶ Vöyrillä 1821 suuri nuorisojoukko ärsytti tahallisesti erästä sellaista talollista, joka oli pontevimmin toiminut kylä- ja pitäjänkokouksissa epäjärjestystä vastaan ja siksi joutunut nuorison vihoihin. Ärsyttäminen johti miestappoon, jolloin yksi renki sai surmansa. Muuan todistaja kuuli nuorten matkalla¹³⁷

”ilmaisevan vihastuksensa siitä, että pitäjässä ei nuorisolle annettu tiloja tansseihin ja huveihin silloin, kun he sellaisia halusivat”.

Myös Ylihärmässä tapahtunut talollisen surma 1821, vaikka se luultavasti kohdistui erehdyksessä väärään henkilöön, oli *Ylikankaan* mukaan yhteydessä talollisten harjoittamaan järjestyksenpitoon. Unohtaa ei myöskään sovi oravaislaisen oltermannin surmaa.¹³⁸

Väkivaltarikollisuudessa henkirikos oli tietyllä tavalla ymmärrettävissä ehkä pitkänkin ”häjyilykauden” lopputulokseksi, sillä harvinaista lienee ollut, että yhteiskunnan normien tieltä poikennut nuori olisi ensi töikseen syyllistynyt murhaan, tappoon tai kuolemaan johtaneeseen pahoinpitelyyn. Pitäjänkuri oli taas mahdollisesti se tekijä, joka ensinnä nostatti tunteet järjestysvaltaa vastaan ja oli osaltaan johtamassa nuoria siihen tappelu- ja mellastelukierteeseen, jonka pääpisteeksi muodostui henkirikos. Siksi on tavallaan luonnollista, ettei vallitseva kurijärjestelmä surmarikoksista käsin tarkasteltuna muodosta kovin selvää ja välitöntä henkirikollisuuden syytä.

Kurin tiukentamisessa Etelä-Pohjanmaa erosi selvästi Keski-Pohjanmaan suomalaispitäjistä, vaikka niidenkin kyläasetukset sisälsivät muutamia järjestyssääntöjä. Niitä ei kuitenkaan näydetä kirjaimellisesti noudatetun, eikä niiden rikkomisesta nuoria tuomittu käräjillä. Päinvastoin Lohtajalla ja Kokkolan pitäjän yläosassa nuorten sallittiin järjestää tansseja jopa omin päin, eikä myöskään yöjuoksua pidetty sellaisena järjestysongelmana kuin maakunnan eteläosassa. Luettiinpa tytölle ja pojalle suorastaan kunniaksi, että hän

¹³⁵ *Alanen* 1970, s. 550 ja 606.

¹³⁶ *Ylikangas* 1976, s. 239–242.

¹³⁷ *Ylikangas* 1976, s. 157–158 ja 209–210.

¹³⁸ *Ylikangas* 1976, s. 158.

oli saanut viettä yönsä mahdollisimman monen toverin seurassa, varsinkin jos nämä olivat arvossapidettyjä. Samoin häistä muodostui mm. Vetelin seudulla suoranaisia hyvien tapojen katsastustilaisuuksia, joissa vallitsi tanssin ja musiikin sävyttämä juhلاميeli. Nuorisoa kohtaan osoitettu merkittävä suvaitsevaisuus, johon jotkut papit tosin sopeutuivat vastahakoisesti, saattoi olla se tekijä, joka osaltaan säilytti yhteiskuntarauhan Keski-Pohjanmaan kylissä.¹³⁹

Koska tässä tutkimuksessa on lähestytty Etelä-Pohjanmaan puukkojunnkariutta ainoastaan yhdestä näkökulmasta, nimittäin järjestyssääntöjen ja niihin oleellisesti liittyneen kurijärjestelmän pohjalta – eikä tutkita henkirikollisuutta kokonaisilmionä – on pitäjänkurin kokonaisvaikutus väkivalta- ja surmarikollisuuden syntyyn jätettävä avoimeksi. Kuitenkin on syytä vielä lähemmin tarkastella, millä tavoin pitäjänkurijärjestelmä liittyi aikakautensa yhteiskunnalliseen taustaan ja miten kurijärjestelmä soveltuu selittämään puukkojunnkariuden eri ilmiöitä.

4.5.6. Henkirikollisuus pitäjänkurin näkökulmasta

Eteläpohjalaista väkivalta- ja surmarikollisuutta on jo pitkään pohdittu sekä kaunokirjallisuudessa että tieteellisessä tutkimuksessa. Tilastollisesti henkirikollisuutta ovat kartoittaneet *Veli Verkko*, *Lassi Huttunen*, *Oiva Turpeinen* ja *Heikki Ylikangas*,¹⁴⁰ joista tässä tutkimuksessa on lähtökohdaksi otettu *Huttusen* ja *Ylikankaan* tilastot, koska ne ovat sekä ajallisesti että alueellisesti yksityiskohtaisimpia.

Puukkojunnkariuden syistä on tutkimuksissa päästy varsin moniin erilaisiin tulkintoihin. *Veli Verkon* mukaan puukkojunnkariuden taustalla oli lähinnä pohjalainen kansanluonne, joka on hänen mielestään äkkipikaista, rehentelevää sekä ylpeyttä ja vapautta rakastavaa.¹⁴¹ *Yrjö Alanen* ja *Pentti Virrankoski* ovat kiinnittäneet huomiota pohjalaisen virkavalan laadulliseen kehnouteen.¹⁴² *Kustaa Vilkuna* on pyrkinyt selvittämään puukkojunnkariutta pohjalaisen rahahäperinteen sekä siihen liittyneen voimakkaan alkoholinkäytön pohjalta.¹⁴³ Myös *Virrankoski* korostaa alkoholinkäytön merkitystä väkivaltarikollisuutta lisäävänä tekijänä.¹⁴⁴ *Elina Haavio-Mannila* näkee puukkojunnkariuden pohjalaisena joukkoilmiönä, jonka hän katsoo osaltaan olevan selitettävissä kyläkurin pohjalta käsin. Hän korostaa myös kylähallinnon viestinnän merkitystä sekä tuo esille vastakkaisasetelmana organisaation ja disorganisaation, sopeutuvuuden ja sopeutumattomuuden vallitsevaan järjestelmään.¹⁴⁵ *Erkki Lehtinen* on länsisuomalaisen Ulvilan pitäjän väkivaltaa tutkiessaan nähnyt sen nimenomaan nuoriso-ongelmana, jolloin pitäjän nuoret ovat lähteneet kapinoimaan perinteellistä patriarkaalista sidonnaisuutta vastaan.¹⁴⁶ Samansuuntainen on *Aulis J. Alasen* havainto, kun hänen mukaansa nuorison levottomuus 1700-luvun puolivälissä oli osaltaan seurausta vapaudenajan pakkoasetuksista.¹⁴⁷

¹³⁹ Vilkuna Kustaa 1955, s. 196–201 ja 217–224, Luukko 1957/2, s. 479–480 ja Virrankoski 1961, s. 631–634.

¹⁴⁰ Verkko 1949, liitteet, Huttunen 1958, s. 130–171 sekä Ylikangas 1976, s. 18–19 ja 31–45.

¹⁴¹ Verkko 1949, s. 99–100.

¹⁴² Alanen Yrjö 1931, s. 13 sekä Virrankoski 1965, s. 185–186.

¹⁴³ Vilkuna Kustaa 1950, s. 153–154.

¹⁴⁴ Virrankoski 1965, s. 184–185 sekä Virrankoski 1966, s. 255–266.

¹⁴⁵ Haavio-Mannila 1958, s. 157–158.

¹⁴⁶ Lehtinen 1967, s. 706–710.

¹⁴⁷ Alanen 1963, s. 134–135.

Puukkojunkkariutta on laajimmin 1970-luvulla selvittänyt *Heikki Ylikangas*. Hänen tutkimuksissaan on päädytty henkikirjollisuuden syiden ymmärtämiseen lähinnä taloudellisista ja sosiaalisista perusteista käsin. Taloudelliselta pohjalta syntyivät *Ylikankaan* mukaan kilpailuarvot ja erilainen yhteiskunnallinen menestys, joiden yhteentörmäyksessä päädyttiin väkivaltaan.¹⁴⁸

Muutamissa painamattomissa laudatur-tutkielmissa on summarikollisuuden perustekijöinä nähty eriasteisia taloudellisia ongelmia, voimakasta väestönkasvua, mutta myös psykologisia ja kansanperinteestä johtuneita syitä.¹⁴⁹ Koska tässä tutkimuksessa henkikirjollisuutta lähestytään ainoastaan kylälaitokseen kohdistuvasta pitäjänkurista käsin, selvitystyössä ei ole siksi edellytyksiä eri tutkimustulosten arviointeihin muuta kuin niiltä osin, jotka sivuavat kylähallinnon ongelmanasettelua.

Pitäjänkurin näkökulmasta Etelä-Pohjanmaan puukkojunkkariutta tarkasteltaessa on lähtökohtana otettava huomioon, että niin kyläasetukset kuin pitäjänkurisäädökset kuvastivat oman aikansa yhteiskunnallisia pyrkimyksiä. Taloudellisessa mielessä kyläasetukset jatkoivat sarkajakoisen yhteiskunnan yhteisviljely- ja yhteistoimintaperiaatteita. Kun isojako toimitettiin hitaasti ja puutteellisesti, järjestyssäännöille jäi jossain määrin jalansijaa niissä maakunnan rintakylissä, joissa tilusten seka-asema oli kirjavin. Oltermannihallinto olisi ehkä jäänyt riutuvaksi, ellei kylähallintojärjestelmän tehtäviä olisi laajennettu. Jo varhaisessa vaiheessa oltermannilaitoksen piiriin liitettiin paloturvallisuustoimet, ja lopulta papisto, joka jo 1700-luvun puolivälissä oli saanut taistella kirkkokurin keinoin nuorison yhä lisääntyntä levottomuutta ja maallistumista vastaan, käytti tilaisuutta hyväkseen ja ryhtyi oltermannien ja muiden paikallisten luottamusmiesten välityksellä vahvistamaan maallisen ja kirkollisen järjestysvallan perinteitä. Papiston toiminnassa näkyi näin vanhaluterilainen ortodoksismi ja jo keskiajalta peräisin ollut kolmisäätyoppi, joka hallitsi kirkollista ajattelua vielä 1800-luvulla. Sen mukaan esivallan lisäksi oli kahta lajia alamaisia: kaikesta vallasta osattomat sekä ne, jotka joko perustuslain, sopimuksen, pitkän käytännön tai jumalallisen toimeksiannon perusteella olivat vallasta osallisia ja hoitivat sitä. Piispa Isak Rothoviuksen ajoista lähtien kirkkokuri niveltä yhä saumattomammin yhteiskunnan yleisen järjestyksen ylläpitämiseen, samalla kun pitäjä- ja kyläyhteisön välitön etu vaati, että jokaisen yhteiskunnan jäsenen oli mukauduttava kristillisen seurakunnan elämäntapaan. Avioliittokin nähtiin Jumalan säätämänä luonnollisena yhteytenä, ja sen solmimisen välttämättömänä ehtona oli vanhempien antama hyväksyminen.¹⁵⁰

Kyläasetuksiin ja pitäjänkurisäädöksiin liittyi perinteistä yhteiskunnallista sidonnaisuutta, vaikka niihin yhdistyi myös vapaudenajan sääty-yhteiskunnan periaatteita. Pohjanmaalla puhdasoppinen ajattelutapa saattoi lisäksi esiintyä korostuneemmin kuin muualla Suomessa, koska varsinaisista säätyläisistä merkittävä osa oli papistoa ja muita säätyläisiä oli vähän. Sitä paitsi kurisäädökset pönkittivät myös talollisten isäntävaltaa lapsiinsa ja palkollisiin nähden. Toisaalta järjestyksenpidossa Pohjanmaa oli kokenut muutoksen 1733, sillä siitä lähtien sotamiehet asuivat omassa maakunnassa. Yleisesti heitä pidettiin hankalina naapureina, jotka jatkuvasti aiheuttivat häiriöitä.¹⁵¹ Voisi ajatella, että sotaväkeä olisi ennen ruotujakolaitoksen toteuttamista käytetty kurinpitokeinona, koska Pohjanmaan rykmentti oli ennen vuotta 1733 yleensä sijoitettu kaukaisille seuduille. Kun tällaiseen menettelyyn ei enää ollut mahdollisuuksia, oli tultava toimeen omin neuvoin, jolloin ensin päädyttiin tiukkaan kirkkokuriin ja sen jälkeen pitäjänkuriin.

¹⁴⁸ Ylikangas 1973, s. 303–310 sekä 1976, s. 265–293.

¹⁴⁹ Saarikoski 1951, s. 17–29 ja 46–66, Yli-Olli 1972, s. 57–71 sekä Sinikara 1977, s. 227–230.

¹⁵⁰ Juva 1955, s. 209–210 ja Kuoppala 1963, s. 33–38.

¹⁵¹ Alanen 1948, s. 498, Lehtinen 1963, s. 470–471 sekä Ylikangas 1976, s. 159–167.

Kyläasetuksilla ja pitäjänkurisäädöksillä hallinnollisessa vastuussa olevat pyrkivät osaltaan säilyttämään yhteiskunnan maallista ja kirkollista järjestystä noudattavana yhteisenä mahdollisimman pitkään ja vielä senkin jälkeen, kun edellytykset entistä avarammalle henkiselle ja taloudelliselle liikkumavapaudelle oli luotu. Kiinteän kylälaitoksen säännöt soveltuivat hyvin myös autonomian ajan alkupuolen byrokratian kauteen, joka helposti näki kaikessa yhteiskunnallisessa muutosprosessissa vaarallisia piirteitä. Ehkä siksi myös läänin ylin johto oli valmis esittämään pitäjänkokouksille yhä voimakkaampien otteiden käyttämistä väkivaltaa vastaan.¹⁵² Pitäjänkurin toteuttaminen loi näin käytännössä eteläpohjalaisiin kyliin konservatiivista ajattelutapaa, mikä selvästi näkyi esim. Vähänkyrön kyläasetusta uudistettaessa 1870-luvun lopussa.¹⁵³

Pitäjänkurijärjestelmään heijastuivat aikaa myöten myös taloudellisen kehityksen piirteet, sillä säädöksissä oli määräyksiä, joilla pyrittiin estämään aiheettomia vapaapäiviä, juoppoutta ja joutilaisuutta. Uusien peltojen ja niittyjen raivaaminen sekä kasken- ja kydönpolto vaativat korkeaa työmoraalia, mikä mahdollisesti johti työn merkityksen korostamiseen. Ankarimmat kurisäädökset syntyivätkin Kyrönmaassa ja Suur-Lapualla, joissa jo 1700-luvun jälkipuoliskolla kiinnitettiin suurta huomiota maanviljelykseen ja uudisraivaukseen. Näin oli Kyrönmaassa meneteltävänä siksi, että tervanpoltoa oli rajoitettava metsien vähyyden vuoksi, ja Lapualla siksi, että taloluvun lisäys oli runsasta.¹⁵⁴ Kun kyläasetusten taloudellisilla määräyksillä säännösteltiin talollisten välisiä nautintasuhteita, niin pitäjänkurisäädökset ohjasivat osaltaan talojen työvoiman käyttöä. Tiukimmaksi pitäjänkuri kehittyi suurin piirtein niissä pitäjissä, jotka 1830-luvulla olivat myyntiviljan aluetta ja joissa viinaa käytettiin runsaasti.¹⁵⁵ *Ylikangas* on osoittanut, että myös puukkojunkkarius kasvoi ja kukoisti siellä, missä vilja. Hänen mukaansa taloudellinen kilpailu sai aikaan sen, että kaikkalainen poikkeavuuden sieto vähentyi jyrkästi.¹⁵⁶

Kuitenkin jo 1700-luvulla alkoi esiintyä tapahtumia ja voimia, jotka olivat omiaan murentamaan vallinnutta ortodoksista ja staattista säätyperinnettä. Iso- ja pikkuviha osoittivat, ettei esivalta kyennyt suojelemaan alamaisiaan riittävästi. Uskonnollisessa mielessä varhaisempi herännäisyys korosti yksilöllistä hengellistä elämää ja jakoi seurakunnan suruttomiin ja heränneisiin. Valistus vieroitti säätyläisiä puhdasoppisuuden ajan kirkollisista tavoista. Myöhempi herännäisyys 1800-luvun puolella mursi kansan ja säätyläisten raja-aitoja ja loi yhteyksiä yli maakunnan rajojen. Vihdoin suomalaiskansallinen liike ja orastava vapaamielisyys johtivat omalta osaltaan ristiriitaan perinteisten käsitysten kanssa. Nälkävuodet ajoivat ihmisiä joukkovaelluksille pitäjästä toiseen.¹⁵⁷

Ehkä perinteistä sääty-yhteiskuntaa järkyttäneet voimat vaikuttivat osaltaan pitäjänkuriin. On nimittäin havaittavissa, että kurijärjestelmän tiukentuminen sijoittui yleensä yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen murrosvaiheeseen. Ilmajoen ja Lapuan papisto kiivaili kirkkokurin puolesta heti pikkuvihan jälkeen, jolloin taloudellisia vaikeuksia lisäsi suuri karjarutto. Vapaudenajan ja kustavilaisen ajan taitteessa syntyivät ensimmäiset pitäjänkurisäädökset. Siihen aikaan isojakotoimitukset alkoivat olla Etelä-Pohjanmaan rintapitäjissä loppuillaan, ja sekä väestö että talojen ja torppien luku lisääntyivät nopeasti. Ankarimman kurijärjestelmän pitäjät kuuluivatkin Emä-Lapuaa lukuun ottamatta

¹⁵² Ks. aikaisemmin luvut 3.1.7. ja 4.4.3.

¹⁵³ Ks. aikaisemmin luku 3.3.2.

¹⁵⁴ Kaila 1931, s. 101–102 sekä Lehtinen 1963, s. 326.

¹⁵⁵ Soininen 1974, s. 362 sekä Ylikangas 1976, s. 276–277.

¹⁵⁶ Ylikangas 1976, s. 276 ja 287.

¹⁵⁷ Juva 1955, s. 173–199 sekä Kuoppala 1963, s. 35–37.

Etelä-Pohjanmaan tiheimmin asuttuihin seutuihin, joiden kyliin ilmeisesti jo 1700-luvulla syntyi liikväestöä.¹⁵⁸ Samaan aikaan Etelä-Pohjanmaalle – mm. Vähäänkyröön, Isoonkyröön ja Kurikkaan – ulottui Anna Rogellin uskonnollinen herätystyö.¹⁵⁹ Myös Lapualla esiintyi 1700-luvun puolivälissä hurmoksellista uskonnollisuutta.¹⁶⁰ Pitäjänkuriä kiristettiin uudelleen huomattavasti Suomen sodan hävitysten jälkeisissä poikkeuksellisissa oloissa. Seuraava kurin tiukentamiskausi 1830-luvun lopulla ja 1840-luvun alussa sattui aikaan, jolloin tervanpoltto jo oli väistymässä Etelä-Pohjanmaan tervapitäjissäänkin pääelinkeinojen rinnalta ja jolloin ns. myöhempi herännäisyys alkoi vallata alaa. Voisi otaksua, että yleisen järjestyksen korostamisella pyrittiin vaistomaisesti saattamaan yhteiskunta ennen murroskautta valliineseen tilaan ja tarpeen tullen rankaisemaan niitä, jotka vähänkin horjuttivat yhteiskuntarauhan perustuksia. Järjestynyt kylälaitos antoi käytännön aseet vallinneen järjestelmän ennalleenpalauttamispyrkimyksille.

Vaikka yleiseen järjestykseen tähtäävät kurisäädökset lisäsivät patriarkaalista sidonnaisuutta, myös kyläasetusten taloudellisten määräysten vaikutus saattoi olla samansuuntainen. Niinpä kun kyläasetuksia kehoitettiin ottamaan käyttöön isonjaon kynnyksellä eli aikana, jolloin jo näkyi ensimmäisiä merkkejä pyrkimyksistä vapautua yhteisviljelyksistä – Kurikassa mm. ensin osa pelloista oli jo ennen isoajakoa yksityisiä¹⁶¹ – voitiin kylänaapurien keskinäistä riippuvuutta lisänneet säännöt nähdä pikemmin taloudellista yritteliäisyyttä hidastavana kuin sitä uudistavana tekijänä. Kyläasetusten soveltaminen aiheuttikin runsaasti käräjäjuttuja Etelä-Pohjanmaalla juuri 1750-luvulla, ja Kurikassa koko järjestelmä jäi pois käytöstä puoleksi vuosisadaksi. Toisaalta on kuitenkin otettava huomioon, että kyläasetusten taloudelliset säädökset olivat sen verran väljiä, että niitä voitiin soveltaa myös yksityisviljelyksiin. Tällöin oltermannilaitos saattoi kehittyä monipuolista kyläläisten yhteistoimintaa johtavaksi laitokseksi, kuten monissa Suur-Ilmajoen ja Kyrönmaan kylissä 1800-luvulla tapahtui.

Kun sekä henkinen että aineellinen kehitys – erityisesti 1600-luvulla alkanut tervakauppa, mutta myös salpietarinkeitto, sahateollisuus, laivanrakennus ja lopulta potaskan valmistus, jotka lisäsivät vaurautta¹⁶² – loi edellytyksiä entistä yksilöllisemmälle toiminnallisuudelle, tuntuisi luonnolliselta ajatella, että sääty-yhteiskunnan aivan yksilön tasolle saakka ulottama käyttäytymisnormisto oli liian kahlitseva 1700-luvun jälkipuoliskon ja 1800-luvun oloihin. Tässä tilanteessa paikallislakeihin sidottua yhteiskunnallista riippuvuutta vastaan saattoi syntyä jopa väkivaltaisia muotoja saanutta vastustusta erityisesti nuorisossa, joka selvimmin nahoissaan tunsu patriarkaalisen holhouksen paineen. Nuorison lisääntyneeseen levottomuuteen paikalliset pitäjäyhteisöt vastasivat kuitenkin vain ankaroitamalla entisestään järjestyssääntöjä, jolloin ristiriita järjestystä ylläpitävien voimien ja nuorten välillä kärjistyi. Eteläpohjalainen yhteiskunta oli näin joutunut toisaalta kuri-, toisaalta väkivaltakeiteeseen: mitä tiukemmiksi järjestyssäännöt laadittiin, sitä suuremmaksi kasvoi henkirikollisuus.

Ulvilasta tehty havainto, että järjestysongelmien todellinen merkitys liittyi nuorison kapinointiin patriarkaalista sidonnaisuutta vastaan, tuntuisi sopivan myös Etelä-Pohjanmaalle. Sääty-yhteiskunnan tarjoamat mahdollisuudet eivät *Lehtisen* mukaan enää

¹⁵⁸ Ks. aikaisemmin 1.1.4. sekä Alanen 1948, s. 336–337 (väestötiheys 1805). Lapuan emäseurakunta oli 1805 vielä varsin harvaan asuttu, vaikka väestö siellä oli kasvanut nopeasti 1700-luvun lopulla. Toisaalta pitäjänkurin toteuttaminen Emä-Lapualla ennen 1810-lukua oli vähäistä. Lähinnä Kauhavan ja Alahärmän kappelien vaikutuksesta pitäjänkuri kiristyi emäseurakunnassakin.

¹⁵⁹ Ylikangas 1979, s. 20.

¹⁶⁰ Koskimies Juho 1908, s. 280–281 sekä Lehtinen 1963, s. 566.

¹⁶¹ Rinta-Tassi 1980, s. 304–308.

¹⁶² Kaila 1931, s. 85–104, 173–184 sekä Alanen 1949, s. 183–194, 368–379, 386–389, 393–394 ja 398–399 sekä Ylikangas 1976, s. 269–273.

riittäneet väestön lisääntyntä ja nuorison kontaktien tihtentyessä. Kirkko ei kyennyt tarjoamaan nuorille mitään sellaista, missä he olisivat voineet purkaa elämänhaluaan. Siksi nuoriso hakeutui tyydyttämään tarpeitaan sellaisissa yhdessäolon muodoissa, joita kirkko tai sen kanssa yhteistoiminnassa olleet piirit eivät hyväksyneet. Nämä puolestaan saivat tukea vanhoillisuudelleen niistä ilmeisistä epäkohdista, joita nuorison liikehtiminen toi mukanaan.¹⁶³

Pitäjänskurin kohteiksi joutuivat yhtä hyvin talollisten kuin tilattomien lapset. Mikäli useita henkilöitä saatiin samalla kertaa kiinni kurin rikkomisesta, heidän joukossaan oli useimmiten eri yhteiskuntaryhmistä lähteneitä nuoria. Yhtenäisesti nuoriin kohdistunut pitäjänkuri selittää ehkä osaltaan myös, miksi puukkojunkkareitten joukossa oli runsaasti talollisväestöön kuuluneita, vaikka monet kurisäädökset – esim. palkollisten muuttoa tai joutilaisuutta koskeneet määräykset – olivat talonpoikaisväestön taloudellisen edun mukaisia. Yksilön kannalta tarkasteltuna vaikuttaisi perustellulta *Elina Haavio-Mannilan* selitys, että puukkojunkkarius on osittain ymmärrettävissä kylälaitokseen kohdistuneen kurinpitäjärjestelmän pohjalta käsin. Pitäjänkurin lisäämä sosiaalinen sidonnaisuus aikaansai voimakkaan yhdenmukaistamisen paineen, johon kaikki kyläyhteisön jäsenet eivät voineet sopeutua. Sopeutumattomuus tuli näkyviin yksilöllisyyden esiinmurtautumisenä yhteisön sidonnaisuudesta, jolloin yhteisöön sopeutumattomat jäsenet pyrkivät särkemään voimassa olleet normit ja esittelemään yksilöllisyyttään. Ankaran pitäjänkurin puristuksessa normien särkeminen tapahtui väkivaltaisain muodoin, jolloin vanhojen normien tilalle tulivat uudet normit. Näin kurijärjestelmän pohjalta pääsivät sekä organisaatio että disorganisaatio leviämään, ja molemmat saivat järjestyneitä muotoja.¹⁶⁴

Sääty-yhteiskunnan karsas suhtautuminen säätyjen ulkopuolella oleviin vaikutti ehkä osaltaan siihen, että tilattomista etenkin palvelusväki joutui tiukan kontrollin alaiseksi. Palkolliset olivat talojen vakinaista työvoimaa, joten heihin kohdistuivat pitäjänkurin säädökset suoranaisesti. Siten myös pitäjänkurin perusteella on ymmärrettävissä, että henkirikosten uhrien yhteiskunnallinen asema oli keskimäärin korkeampi kuin syytettyjen ja että henkirikollisuutta esiintyi runsaimmin juuri sosiaaliasteikon alapäässä. Syytettyjen joukossa palkolliset olivat määrällisesti 1789–1825 lähes yhtä suuri ryhmä kuin talollisten lapset, vaikka viimeksi mainittuja oli huomattavasti enemmän kuin palkollisia.¹⁶⁵

Mutta erityisen hyvin vanhemman väen nuorisoon kohdistama kurijärjestelmä soveltuu selittämään sitä poikkeuksellisenä pidettyä ikäeroa, mikä uhrien ja syytettyjen välillä oli. *Ylikankaan* mukaan puukkojunkkarien uhrien ikä oli ajanjaksona 1789–1825 suhteellisen korkea, kun taas syytetyt olivat heitä paljon nuorempia. Ainakin 1789–1825 henkirikollisuus oli varsin suuressa määrin nuorisorikollisuutta, sillä syytettyjen keski-ikä oli 27 vuotta, uhrien 35 vuotta. Sitä paitsi syytettyjen keski-ikä ei ajan mukana kohonnut, minkä käytännössä täytyi merkitä sitä, että vanhemmat ikäluokat luopuivat laittomuuksista, samalla kun uudet aikuistuvat ikäluokat omaksuivat näiden elämänsenteet.¹⁶⁶ Pitäjänkurin voi siten olettaa aiheuttaneen nuorissa henkilöissä sellaista aggressiivisuutta,

¹⁶³ Lehtinen 1967, s. 709–710. Ks. myös Virrankoski 1966, s. 257 sekä Ylikangas 1973, s. 249.

¹⁶⁴ Haavio-Mannila 1958, s. 157–158 sekä Virrankoski 1965, s. 189–190.

¹⁶⁵ Ylikangas 1976, s. 139–141 ja 157 sekä taulukot 21 ja 24. Ylikankaan mukaan ajanjaksona 1789–1825 renkimiehet kääntyivät yhä päättävämmiin ylempii säätyryhmiin vastaan ja nämä vastasivat samalla mitalla. Mutta talollisiin kohdistunut aggressio ei kasvanut vain renkien, vaan myös talollisten poikain ja torppareitten piirissä. Ylikangas 1976, s. 154.

¹⁶⁶ Ylikangas 1976, s. 131–134. Ylikankaan mukaan henkirikosten osapuolista oli talollisten mediaani-ikä 1789–1825 keskimääräistä vanhempi, talollisten lasten ja palkollisten keskimääräistä nuorempi. Ylikangas 1976, s. 144.

että se osaltaan johti henkirikoksjin. Iän karttuessa kurisäädökset eivät ehkä enää samassa määrin rajoittaneet yksilön käyttäytymistä, joten aggressiivisuuskin vähentyi.

Liian pitkälle viedyn yhteiskunnallisen sidonnaisuuden merkitys henkirikollisuutta lisäävänä tekijänä avaisi kenties yhden erikseen tutkittavan selitysmahdollisuuden niille suurille henkirikollisuuseroille, jotka olivat maan eri puolilla autonomian ajan alkupuolella (1816–1865). Suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla, jossa pitäjänkuri oli tiettävästi ankarinta, oli suhteellisesti korkein henkirikollisuustaso (suhdeluku yli 70). Ruotsinkielisellä Pohjanmaalla, jossa pitäjänkuriä myös toteutettiin kiinteästi, mutta jossa kylälaitos oli ehkä jossain määrin riippumattomampi pitäjähallinnon pakkomääräyksistä kuin suomenkielisellä puolella, oli henkirikollisuus hieman alhaisempaa (suhdeluku 60–69,9, paikoin yli 70). Uudellamaalla, Hämeessä, Varsinais-Suomessa ja Satakunnassa, joista järjestäytynyt kylälaitos puuttui, mutta joissa kyläasutus silti loi ihmisten välisiä sidonnaisuuksia, oli henkirikollisuus jo huomattavan alhaista (suhdeluku yleensä 20–39,9, paikoin 40–49,9). Pienintä henkirikollisuus oli Itä- ja Pohjois-Suomen haja-asutusalueilla (suhdeluku alle 20), joissa väestön keskinäisen riippuvuuden voi otaksua olleen vähäisintä ja joissa sakkautuminen oli ilmeisesti vaikeinta.¹⁶⁷

Sosiaalisen sidonnaisuuden ja henkirikollisuuden suhteita tarkasteltaessa on tietenkin otettava huomioon, että yhteiskunnallisia paineita kasvattivat pitäjänkuriin lisäksi monet yleisen lain määräykset, jotka varsinaisesti eivät kuulu tämän tutkimusaiheen piiriin. Tietyllä tavalla rinnasteisia pitäjänkuriin kanssa olivat esim. yleisen lain määräykset sapatista, siveellisyydestä, juopumuksesta, salapoltoista ja salakapakoinnista, kiroilusta sekä tie- ja kotirauhan rikkomisesta. Kaikkia näitäkin lainsäädännön välineitä Etelä-Pohjanmaan käräjät näyttävät käyttäneen runsaanlaisesti. Esim. Lapuan käräjillä 1845 langetetuista sakoista annettiin aikaisemmin mainittujen kyläjäjestysrangaistusten (36,0 %) lisäksi sakkoja viinan käytöstä (juopumus, salapolto ja -myynti) 18,8 %, muista käytösrikkomuksista (kiroilu, sapatin sekä koti- ja tierauhan rikkominen) 9,6 % sekä siveellisyysrikkomuksista 2,3 %. Väkivaltasakkojen osuus oli ainoastaan 11,9 %. Loput 21,4 % koostuivat käräjäoikeuden aiheuttamista sakoista, lähinnä poissaoloista käräjiltä tai haasteen laiminlyömisestä.¹⁶⁸

Pitäjänkuriin taustaa vasten on tavallaan ymmärrettävissä myös *Kustaa Vilkun* teoria rahahäiden vaikutuksesta surmarikollisuuteen. Kun pitäjänkuriä säädökset rajoittivat voimakkaasti kansanomaisten perinteiden mukaisia häitä ja kun niihin kielloista huolimatta saapui usein valmiiksi humalaista ”jalkaväkeä”, oli näin luotu otollinen tilanne puukkojunkkareitten esiinhoukuttelemiseksi.¹⁶⁹ Juuri häiden vietossa, mutta myös muissa sellaisissa väenkokouksissa, joihin oli saapunut paljon kansaa, saattoi kulminoitua se kapinointi, jota patriarkaalista esivaltaa kohtaan tunnettiin. Näin jouduttiin *Paulaharjun* kuvaamaan tilanteeseen, että häät olivat huonoiset, jos ei tehty edes yhtä ruumista.¹⁷⁰

Pitäjänkuriä säädösten käyttöönoton jälkeen henkirikollisuusluvut kiistämättä kohosivat esim. Lapualla 1840-luvun tasosta parissakymmenessä vuodessa lähes kolminkertaisiksi. Mutta samasta pitäjämästä alkoi 1800-luvun puolivälin jälkeen kantautua myös toisenlaisia

¹⁶⁷ Ylikangas 1976, s. 18–19. Ylikankaan kartta perustuu Oiva Turpeisen laskelmiin. Tekstissä mainitut suhdeluvut tarkoittavat murhattujen aikuisten määrää keskiväkiluvun 1 000 000 asukasta kohden Suomen maaseudulla, ja ne on laskettu rovastikunnittain.

¹⁶⁸ VA, Keski-Pohjanmaan alinen KOa 56, Lapuan talvi- ja syyskäräjien sakkoluettelot 1845. Eri sakkoryhmien kokonaismäärät olivat: 94 sakkoa ”Lapuan lakia” vastaan, 49 sakkoa viinan käytöstä, 25 sakkoa muista käytösrikkomuksista, 6 sakkoa siveellisyydestä, 31 sakkoa väkivallasta sekä 56 sakkoa muista rikkomuksista. Sakotuksia yhteensä 261.

¹⁶⁹ Vilkuna Kustaa 1950, s. 153–154.

¹⁷⁰ Paulaharju 1947, s. 306.

tietoja. Jo 1854 Lapualta kirjoitettiin, että jumalattomat ja raa'at tavat olivat alkaneet vähän "lannistua ja kukistua" kristillisen elämänasenteen syventymisen ansiosta.¹⁷¹ *Schroderus* kirjoitti 1860-luvun puolivälissä:¹⁷²

"Herännäisyyden vaikutusta tapain parantamisen suhteen ei käymillään tavalla kieltäminen. Ei ainoastaan heränneitten kesken, vaan myöskin heidän ympärillensä katoa ylellisyys, juopumus ja muut pahat tawat; ahkeruus ja jumalanpelko tulevat siaan; mutta sitä vastaan raiwoavat pahat taipumukset, häviöstänsä ärtyneinä, heidän ympärillään kiiwaimmin kuin ennen. Esimerkki tähän sekä hyvässä että pahassa on sama Lapua; josta jo usein olemme maininneet."

Myös käräjäpöytäkirjoista voi selvästi havaita sakotusten vähentyneen 1850-luvun puolivälistä alkaen. Kun 1850 Lapuan käräjillä langetettiin 276 sakkoa eri aiheista, oli niiden määrä kymmentä vuotta myöhemmin enää 120. Pitäjänkurisakkojen määrä alentui yli kaksinkertaisesti ajanjaksona 1854–63 edelliseen kymmenvuotiskauteen verrattuna.

Ei ole mitään syytä epäillä, ettei Niilo Kustaa Malmbergin ja muiden heränneitten sananjulistajien käännytystyö, joka johti jopa monen puukkojunkkarin elämänasenteen muuttumiseen, olisi ollut tuloksellista.¹⁷³ Mikä nostatti kuitenkin korkeat henkirikollisuusluvut ja synnytti suurpitäjän kuuluisimmat puukkojunkkarit vielä sen jälkeen, kun herätystyö jo oli edennyt varsin pitkälle? Vastausta voi osaksi etsiä pitäjänkurista. Maallisen ja kirkollisen esivallan äärimmäisissä tapauksissa jopa väkivaltaisain keinoin toteuttama ankara kurijärjestelmä jakoi kenties seurakuntalaisia kahteen, jyrkästi vastakkaiseen ryhmään: toisaalta yhä suurentuvaan joukkoon niitä, jotka elämässään pyrkivät tottelemaan lain ja evankeliumin sääntöjä, sekä toisaalta asteittain vähentyvään, mutta sitäkin yltiöpäisempään joukkoon niitä, joita mikään laki ei pidellyt ja joille mitkään yhteiskunnan normit eivät olleet noudattamisen arvoisia.

Tavallaan seurakuntalaisten kahtiajakautuminen näkyy edellä *Schroderukseltakin* lainatusta katkelmasta, kun hän asetti heränneitten ahkeruutta ja jumalanpelkoa vastaan pahat voimat, jotka häviöstänsä ärtyneinä raivosivat kiivaammin kuin ennen. Ehkä pitäjänkurin osaltaan luoma yhteiskunnallinen vastakkaisuus selittäisi paremmin kuin epämääräinen kansanluonne niitä pohjalaisina pidettyjä ominaisuuksia, joita esim. *O.K. Kilpi* on 1900-luvun alkupuolella eritellyt. Hänen mukaansa pohjalaisissa on mm. voimaihmisyyttä ja vastakohtaisuuksiin taipuvuutta, ja he ovat temperamentista väkeä, viimeisen askeleen ottajia ja usein ennätyskansaa niin hyvässä kuin pahassa. Ominaisuuksien vastakohtaisuus *Kilven* mukaan näkyy sekä pitkälle menevässä elämänhalun ja sen ilmaisumuotojen kieltämisessä kuten pietismissä että toisaalta elämänhalun ja sen ilmaisumuotojen myöntämisessä kuten puukkojunkkariudessa. Pohjalaisten keskuudesta ovat *Kilven* mukaan nousseet monet kulttuurihistoriamme voimakkaimmat persoonallisuudet, mutta myös rikoshistoriamme tunnetuimmat nimet. Poliittisesti *Kilpi* näkee pohjalaisissa konservatismia, mutta myös syntyperäistä oppositiohalukkuutta, lahkolaisuutta sekä vallitsevan suunnan vastavaikuttajia.¹⁷⁴

Kun pitäjänkurisäädösten käytöstä poistamisen jälkeen puukkojunkkareitten voima vähitellen talttui, sai entistä rauhallisempiin uomiin asettunut uskonnollinen herännäisyys ennen pitkää vahvan jalansijan varsinkin Lapuanjokilaaksossa, mutta myös laajemmalti Etelä-Pohjanmaalla. Heränneitä voi siten pitää erityisesti 1860-luvulta lähtien yhtenä

¹⁷¹ Lehtinen, *Lapuan historia II* (käsikirjoitus).

¹⁷² *Schroderus* 1865, s. 95.

¹⁷³ Paulaharju 1947, s. 337–350 sekä Kares 1953, esim. s. 212–224.

¹⁷⁴ *Kilpi* 1917, s. 152–153.

puukkojunkkareitten mahtia murtavana voimana, kuten *Santeri Alkio* on romaaneissaan korostanut.¹⁷⁵ On kuitenkin muistettava lisätä, että heränneitten aktiivinen toiminta pitäjänkurisäädösten toteuttamiseksi 1840- ja 1850-luvulla yhdessä byrokratian ajan kopeuteen ja omavaltaisuuteen tottuneen virkavallan sekä vanhaluterilaisten kirkollisten piirien kanssa oli kenties osaltaan – vaikka pitäjänkurisäädöksiä ei voikaan pitää körttiläisten keksintönä – nostattamassa henkirikollisuutta 1800-luvun puolivälin jälkeisiin huippulukemiin.

Pitäjänkurisäädökset kärjistikivät yhteiskunnallista vastakohtaisuutta Etelä-Pohjanmaalla pitkin 1800-lukua. Lähinnä nuorison, mutta myös palvelusväen liikehtiminen osoittaa selvästi, että teollisuuden läpimurron yhteyteen asetettu patriarkaalisten käsitysten hajoaminen ei tapahtunut valmistelematta.¹⁷⁶ Suomen eteläosiin verrattuna kehitys Etelä-Pohjanmaalla vaikuttaa kuitenkin sikäli poikkeavalta, että uskonnollisista liikkeistä herännäisyys oli tavallaan välittävä voima: hengellisen elämän alueella se oli uudistava tekijä, mutta yhteiskunnallisesti se tuki patriarkaalista arvomaailmaa. *Ylikankaan* mukaan herännäisyys saikin maaseudulla vahvimman kannatuksen toisaalta talollisten, toisaalta säätyläisten alimman kerroksen piiristä.¹⁷⁷ Kun siirtolaisuus purki taloudellisia epäkohtia ja kun uudet henkiset virtaukset kuten kansallinen ja uskonnollinen herätys, kansakoululaitos ja muu sivistystoiminta sekä nuorisoseuraliike antoivat väestölle uutta toimintapohjaa, ne ehkä osaltaan riittivät Etelä-Pohjanmaalla estämään sen yhteiskunnallisen käymistilan, joka Suomen eteläisissä ja läntisissä maakunnissa syntyi laajemmalti vasta 1900-luvun alussa.

5.4.7. Pitäjänkuri myöhäisilmiönä

Eteläpohjalaisia pitäjänkurisäädöksiä, joita toteutettiin yli sadan vuoden ajan 1770-luvulta 1880-luvun lopulle saakka, valvoivat käräjät ja virkavalta, mutta myös kirkollinen esivalta ja heränneet äärimmäisen tarkasti. Kun kurisäädöksiä rikkoneita rangaistiin aika ajoin varsin säälimättömästi, syntyi lainkäytön ja todellisuuden välille ristiriita. Se ehkä osaltaan johti siihen yhteiskunnalliseen käymistilaan, joka Etelä-Pohjanmaalla tunnetaan puukkojunkkariutena. Toisaalta vaikka kurisäädökset soveltuivat heränneitten päämäärään, silti on ajateltavissa sellaista tulkintaa, että myös herännäisyys ammensi käyttövoimaansa vallitsevasta yhteiskunnallisesta tilanteesta.¹⁷⁸

Lakeihin ja rangaistuksiin perustunut nuorison kasvatusjärjestelmä, joka ei henkirikollisuuden kannalta katsottuna saavuttanut myönteisiä tuloksia, tekee ehkä osaltaan ymmärrettäväksi, miksi Etelä-Pohjanmaalla jo varhain kiinnitettiin huomiota nuorison jalostaviin harrastuksiin. Kauhavalle ja Laihialle syntyivät Suomen ensimmäiset nuorisoseurat 1880-luvun alussa, ja maakunnallinen Etelä-Pohjanmaan nuorisoseura perustettiin 1882. Muistitietona, joskaan ei täysin luotettavana, on säilynyt Matti Sippolan kertomus, miten hän kerran Kauhavan Alapäässä pysäytti siltatansseihin rientäneen nuorisoyhdistyksen tarpeellisuudesta. Paikallisia nuorisoseuroja alettiin perustaa Etelä-

¹⁷⁵ Santeri Alkion romaanit *Puukkojunkkarit* ja *Murtavia voimia*.

¹⁷⁶ Lehtinen 1963, s. 710.

¹⁷⁷ Ylikangas 1979, s. 271.

¹⁷⁸ Ylikangas 1973, s. 308.

Pohjanmaan pitäjiin erityisesti 1890-luvulla, ja vuonna 1905 Etelä-Pohjanmaa oli Viipurin läänin jälkeen maamme johtavia nuorisoseuraliikkeen tyyssijoja.¹⁷⁹

Nuorisoseurat ryhtyivät alusta lähtien vastustamaan nuorten yöjuoksua, ja muutamaiin seuroihin – ensimmäiseksi Kauhavalle ja Laihialle – perustettiin siveellisyyssosastoja. Todettiinpa Kauhavalla, etteivät yöjuoksuasiassa mitkään pakkokeinot voi saada parannusta aikaan.¹⁸⁰ Nuorisoseuraliikkeessä muodosti ongelman myös tanssi, jonka rajoittaminen oli ollut ajankohtaista Etelä-Pohjanmaalla jo toista sataa vuotta ennen nuorisoseurojen perustamista. Kirkolliset piirit vastustivat tanssia, mutta sitä ei saatu poistetuksi edes kuntien pakkomääräyksillä. Santeri Alkion mielipide oli, että pappien ja nuorisoseurojen oli yhdessä taisteltava nuorison paheellisuutta vastaan ja ohjattava nuorten rientoja siveelliseen suuntaan.¹⁸¹ Käytännön ratkaisuksi nuorisoseurojen piirissä muodostui vähitellen se, että tanssi rajoitettusti sallittiin. Silta- ja riihitansseihin sen sijaan suhtauduttiin kielteisesti.¹⁸²

Sekä *Anna-Leena Toivonen* että *Reino Kero* asettavat kotimaan ahtaan ilmapiirin tekijäksi, joka yksityistapauksissa on vaikuttanut myös siirtolaisuuteen.¹⁸³ On ajateltavissa, että pohjalainen kurijärjestelmä, jota toteutettiin vielä siirtolaisuuden alkuvaiheessa, oli osaltaan lisäämässä kyläyhteisöön yhteiskunnallista painetta.¹⁸⁴ Siirtolaisuuden pääsyöt olivat kuitenkin taloudellisissa oloissa. Vähässäkyrössä kylähallintojärjestelmä joutui suoranaisestikin tekemisiin siirtolaisuuden kanssa. Pitäjän nimismies vaati vielä 1900-luvun alussa, että ennen passin saamista oltermannin oli todistettava, että siirtolaiseksi aikova oli kylän puolesta esteetön lähtemään ulkomaille.¹⁸⁵

Ankariin paikallislakeihin sidotulla kasvatusjärjestelmällä sekä toisaalta puukkojunkkarikauden arvomaailmalla on voinut olla vaikutusta 1900-luvulla eteläpohjalaisten poliittis-yhteiskunnalliseen käyttäytymiseen, joskin sen selvittäminen edellyttäisi omaa tutkimusta.¹⁸⁶ Ainakin lapuanliikkeen johto oli tarkasti perillä käytöstä jo poisjääneen Lapuan hallitussäännön ja kyläasetuksen sisällöstä sekä oltermannilaitoksen toiminnasta. Luovuttivathan Vihtori Kosolalle hänen kannattajansa oltermanninsauvankin, samalla kun

¹⁷⁹ Numminen 1961, s. 123–124 ja 289–291.

¹⁸⁰ Numminen 1961, s. 490–492.

¹⁸¹ Alanen 1976, s. 197–199.

¹⁸² Numminen 1961, s. 494–500.

¹⁸³ Toivonen 1963, s. 151 sekä Kero 1974, s. 65.

¹⁸⁴ Toivosen mukaan (s. 298–299) suurimmat suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan keski-siirtolaisuusluvut 1000 asukasta kohden – hänen tutkimuksensa ei koske Järviseutua – olivat ajanjaksona 1881–1890 Iossäkyrössä (12,1), Ylistarossa (10,6), Ylihärmässä (9,2), Laihialla (8,9), Kauhavalla (8,1), Alahärmässä (8,0), Kuortaneella (7,2), Lapualla (7,1), Vähässäkyrössä (6,9) sekä Alavudella (5,0). Mainituissa pitäjissä oli myös pitäjänkuri ollut ankarinta tai sitä toteutettiin vielä 1880-luvulla. Kero ei esitä siirtolaisuuslukuja kymmenvuotiskausittain, mutta hänen karttapiirroksistaan (Kero 1974, s. 18–19) näkyy, että Kyrönmaan siirtolaisuus oli 1870- ja 1880-luvulla muuta suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan siirtolaisuutta korkeampi. Ylikankaan mukaan siirtolaisuus sai 1800-luvun lopulla laajimmat mittasuhteet niissä Etelä-Pohjanmaan osissa, joita rikollisuus oli sitä ennen ankarimmin koetellut. Ks. Ylikangas 1976, s. 283.

¹⁸⁵ Kertonut Oskari Tuominen (s. 6.9. 1896) Vähäkyrön Säurenpiästä. Kertoja muisti oltermannina toimineen isänsä kirjoittaneen siirtolastodistuksia sekä niiden sananmuodonkin: Pyynnöstä todistan, että ao. henkilö aikoo matkustaa ulkomaille ja on siihen kylän puolesta esteetön.

¹⁸⁶ Ks. myös Ylikangas 1974, s. 215. Jääkäri-liikkeen oikeudellinen perusta muistuttaa 1800-luvun puolivälissä toteutettua "Lapuan lain" tulkintaa, joka mahdollisti väkivaltalaisten toimien käyttämisen, jos vastapuoli tarkoituksellisesti rikkoi lakia (luku 5.4.4.). Lauerman mukaan poliittinen aktivismin perustui osittain ikivanhaan ja lain edelleen hyväksymään näkemykseen hätävarjelu oikeutuksesta, käsituksesta, että yksityisellä kansalaisella ja niin myös perimmältään kansalla on lupa tarttua omankäden oikeuteen silloin, kun julkiset viranomaiset eivät halua huolehtia laillisista oikeuksista tai eivät kykene niiden turvaamiseen. Ks. Lauerma 1966, s. 25.

hänestä tehtiin kunniaoltermanni.¹⁸⁷ Sitä paitsi lapuanliikkeen kannattajat ja heidän mukanaan myös osa heränneitä toteuttivat omana aikanaan ”Lapuan lakia”, jota liike käytti iskulauseena, periaatteessa samanlaisin voimakeinoihin perustuvien menetelmin, kuin oli toimittu 1800-luvun puolivälissä. Jälleen oli käytössä puukkojunkkarikauteen liittynyt vanha oikeusohje: kun laki loppuu, niin korennolla jatketaan.¹⁸⁸

Pohjalaiset ja karjalaiset kyläasetukset tulivat huomion kohteiksi myös 1930-luvun puolivälissä. Tällöin rikollisuutta ja huliganismia vastaan perustettu kansalaisjärjestö Kansalaisvastuu r.y. suositteli julkisesti, että yleisen järjestyksen parantamiseksi otettaisiin käyttöön pohjalainen kyläkuriijärjestelmä. Järjestön Vastuu-lehti julkaisi oman numeronsa pohjalaisten ja karjalaisten kyläjärjestysten vaiheista. Kuntia varten laadittiin kyläkuriorganisaatioita, joiden johtoon oli määrä asettaa kyläkuri miehistö. Erityisesti vedottiin kunnallisvaltuustoihin ja viranomaisiin, joista monet tukivat kyläkuri toimintaa.¹⁸⁹ Silti esiintyi epäileviäkin mielipiteitä. Helsingin Sanomat piti pääkirjoituksessaan kyläkurin käyttöönottoa arkaluonteisena kurinpitomuotona.¹⁹⁰ Kansalaisvastuu-järjestön toiminta osoittaa, että pohjalaisilla ja karjalaisilla järjestyssäännöillä oli esikuvallista merkitystä vielä 1930-luvulla.

5.5. Suomenkielisen Pohjanmaan oltermannilaitoksen paikallispiirteet

5.5.1. Oltermannilaitoksen toiminnan luonne suomenkielisen Pohjanmaan eri osissa

Pohjanmaan oltermannihallinto perustui samaan lähtökohtaan eli vuoden 1742 kyläjärjestysohjeeseen, mutta siitä huolimatta kylähallinnon toiminta eri puolilla maakuntaa sai aika tavalla eri merkityksen. Oltermannilaitoksen toimintamuotoja on näin ollen tarkasteltava myös Pohjanmaan sisäisenä ilmiönä. Kylähallinnon toiminnan tarkka mittaaminen ei kaikilta osin ole mahdollista, mutta yleispiirteisiin arvioihin voi päästä, jos seurataan, missä määrin ja millä tavoin vuoden 1742 kyläjärjestysohjetta toteutettiin Pohjanmaan eri osissa. Heti alkuun voi havaita, että suurimmat erot kulkivat suuripitäjittäin.

¹⁸⁷ Kosola 1935, s. 256–257. Oltermanninsauvan luovutuspuheessa K.R. Kares vetosi Lapuan kyläasetuksen 21. §:ään, joka koskee rajamerkkien pitämistä oikeana ja niiden rakentamista kivistä. Kares lisäsi: ”Ottaos vastaan tämä sauva, mutta älä pane siihen kukonsulkaa, kapulan kiireen merkkiä, ennen kuin on tosi hätä. Kun se sulka nähdään, silloin isänmaallinen kansa tietää todella olevan kovan ja tulisen kiireen.” Höyhenen asettaminen oltermanninsauvaan tai kylänkapulaan oli vanhastaan kiireellisyden merkki. Ks. Ranta-Knuutila 1956, s. 78–79.

¹⁸⁸ Vilkuna Kustaa 1950, s. 174 sekä Korhonen 1979, s. 19. Muilutuksistaan kuuluisaksi tulleen Jussi Muilun periaatteena sanotaan olleen ohje: kun laki loppuu, niin airaksella jatketaan. Ks. myös Salo 1966, s. 33, jossa tekijä tuo esille ”Lapuan lain” ankaruuden.

¹⁸⁹ VMA, Matti Auran kokoelmat. Vastuu n:o 2–3 1935. Korkeimman oikeuden hallitusneuvos Matti Auran kokoelmat liittyvät todennäköisesti Kansalaisvastuu r.y:n toimintaan, ja siksi kokoelma sisältää Vähänkyrön Merikaarron, Ilmajoen vuoden 1805, Kuortaneen vuoden 1810, Lapuan vuoden 1843 ja Vähänkyrön vuoden 1878 kyläjärjestykset ja muitakin pitäjien ja kuntien laatimia sääntöjä. Hallitusneuvos Aura on lahjoittanut VMA:lle myös Ilmari Jalaksen jalasjärveläisiä ja kurikkalaisia kyläkokousten pöytäkirjoja sisältävän kokoelman.

¹⁹⁰ Helsingin Sanomat 21. 12. 1934.

Kyrönmaa, johon kuuluivat Isokyrö, Vähäkyrö, Laihia sekä kappeliseurakunnat Ylistaro ja Jurva, oli muuhun suomenkieliseen Pohjanmaahan verrattuna sikäli erikoisasemassa, että alue sijaitsi lähimpänä läänin pääkaupunkia Vaasaa ja lisäksi ruotsalaisalueen tuntumassa. Kyrönmaan suurimmissa kylissä tilusten seka-asema oli myös kirjavin – isojakokin aloitettiin Laihialta. Kun kylähallintojärjestelmä juurrutettiin varsin merkittäville osin hallinnollisiin toimin ja kun Kyrönmaassa edellytykset oltermannilaitoksen toiminnalle olivat isonjaon jälkeen ehkä parhaimmat, kylähallinto sai alusta lähtien keskeisen jalansijan.

Kyrönmaan oltermannilaitoksesta muodostui monipuolinen instituutio. Kylälaitos huolehti yhteismaiden ja -omaisuuden käytöstä samoin kuin ojien, aitojen, veräjien, teiden ja siltojen rakentamisesta ja kunnossapidosta. Kyrönmaassa, jossa metsien vähentymistä oli havaittavissa jo 1700-luvun puolivälissä,¹⁹¹ säännösteltiin ja valvottiin myös metsänkäyttöä. Paloturvallisuus oli tärkeää tiheästi asutulla seudulla, ja siksi siihen kiinnitettiin alusta lähtien huomiota. Kun kylälaitos sai näin kokonaisvaltaisen otteen kylän elämästä, tarvittiin myös kylänarkistoja. Niinpä Kyrönmaan kaikista muista pitäjistä paitsi syrjäisestä Jurvasta on löydetty kylänarkkuja. Harvaan asutun Jurvan oltermannilaitos ei ehkä toiminut aivan yhtä kiinteästi kuin Kyrönmaan keskusseutujen kylähallinto. Kyrönmaahan ulottui jo 1700-luvulta lähtien myös se nuorisoon kohdistunut kurinpalautusaalto, joka yleensä koski lähes koko Etelä-Pohjanmaata. Kyrönmaan pitäjät kuuluivat tiukan kurin alueeseen, jossa erityisesti pyrittiin estämään nuorten öiset liikkumiset ja hevosella-ajelut, mutta ei 1800-luvun puolella niinkään rangaistu enää luvattomasta osallistumisesta tansseihin tai häihin.

Vaikka Kyrönmaassakin nimismiehet ja pitäjänkokoukset pyrkivät vaikuttamaan oltermannilaitoksen käyttöön ottoon, silti kylähallinto vielä 1700-luvulla oli enemmän kyläkohtaista. Kyrönmaassa olivat todennäköisesti, kuten Merikaarron esimerkki osoittaa,¹⁹² käytössä vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen suomennokset, joita oli täydennetty sakkomääräyksillä. Vasta 1800-luvun puolella pitäjänkokoukset ja kuntakokoukset Ilmajoen esimerkin mukaan ryhtyivät toden teolla säätelemään kylähallinnon toimintaa, viimeksi Vähässäkyrössä. Varsinkin Isossakyrössä ja Laihialla oltermannilaitos oli lopulta täysin sidoksissa pitäjän, kunnan ja käräjien toimintaan. Niiden otteen herpaannuttua oltermannilaitos jatkoi perinteitään kuitenkin omin voimin, mikä todistaa, että Kyrönmaassa oli edellytyksiä järjestyneelle kylähallinnolle vielä 1900-luvulla.

Lapuanjokilaaksossa oltermannilaitos lähti hitaammin alkuun kuin Kyrönmaassa, sillä ensimmäiset tiedot oltermanneista ovat vasta vuodelta 1769. Kun Lapualla toimi säännöllinen aidantarkastusjärjestelmä, uusia yhteistoimintamuotoja ei ehkä nähty riittävän tarpeellisina, varsinkaan kun tilusten seka-asema koko pitäjän huomioon ottaen ei ollut niin paha kuin Kyrönmaassa. Toisaalta osaan Lapuaa, lähinnä Alajoen niityille ja pitkin Lapuanjokivartta alaspäin, kiinteä kyläkeskinen yhteistoiminta soveltui, ja luultavasti juuri siksi kyläjärjestykset hyväksyttiin 1760- ja 1770-luvun vaihteessa suurpitäjän keskusseuduilla. Koko pitäjän alueelle oltermannilaitos levisi kuitenkin vasta 1800-luvun puolella.

Lapuan kylähallintolaitoksessa oli alusta lähtien havaittavissa kaksi erityispiirrettä, joista kummastakaan vuoden 1742 kyläjärjestys ei antanut selvää ohjetta. Toinen piirteistä oli kirkollisen esivallan ja pitäjälaitoksen merkittävä panos oltermannihallinnon toiminnassa ja toinen järjestyksenpidon painottaminen, mikä lisäsi käräjien vaikutusta kylähallintoon. Lapuan seudun oltermannilaitoksella oli näin autoritäärinen luonne

¹⁹¹ Kaila 1931, s. 101–102.

¹⁹² Luku 2.1.4.

pitkäaikaisemmin kuin Kyrönmaassa, vaikka sielläkin kehitys 1800-luvulla johti samantapaisiin tuloksiin. Oireellista onkin, ettei Lapuan seudulta ole löydetty kylänarkistoja tai -arkkuja ja oltermannit valittiin ainakin 1840-luvulta lähtien säännöllisesti pitäjänkokouksessa, kinkereillä tai kuntakokouksissa. Kylähallintojärjestelmä ei siten saavuttanut yhtä vakiintuneita muotoja kuin Kyrönmaassa. Oltermanni oli mahdollisesti enemmän tarkoitettu edustamaan esivaltaa kuin kylän itsehallinnollista johtajaa, kuten Lapuan vuoden 1843 kyläjärjestyksen oltermanneista käyttämä suomenos, kylän päällysmies, antaa aiheen olettaa. Juuri Lapualla oltermanneja myös rangaistiin käräjillä tehtävien laiminlyömisestä, vaikka menettely olikin harvinaista.

Korostuneista kurinpitotehtävistä huolimatta Suur-Lapuan oltermannien toimintapiiri oli silti laaja-alainen. Kylän paloturvallisuus sekä yhteiset aita-, oja- ja tiekysymykset kuuluivat oltermannien vastuualueeseen myös Lapualla, vaikka niiden päättämisen yksityiskohdista on säilynyt vain vähän tietoa. Taloudelliset kysymykset olivat luonteeltaan kuitenkin sellaisia, että niiden hoito edellytti yhteistoimintaa, joten näiltä osin oltermannilaitos lienee toiminut itsehallinnollisin muodoin. Suur-Lapuan alueella olivat käytännössä myös oltermanninsauvat, vaikka toisinaan oltermannit kuuluttivat määräyksiään kirkossakin.

Suur-Ilmajoelle kyläjärjestykset juurtuivat vielä hitaammin kuin Lapualle. Ellei oteta huomioon Kurikan kokeilua 1700-luvun puolivälissä, oltermannilaitos sai vakiintuneen aseman vasta 1800-luvun alussa. Ilmajoen oltermannilaitoksen takana oli säätyläisten muodostama maamiessseura, mikä luultavasti aiheutti sen, että taloudellinen yhteistoiminta oli keskeisellä sijalla kylälaitoksen piirissä. Kirkkoherra Frosterus pyrki kyllä yhdistämään myös kirkollisen järjestysvallan perinteet kylälaitokseen, mutta ilmeisesti hänen tavoitteillaan ei ollut pysyvää tulosta, koska Ilmajoki jäi suurelta osin 1840-luvulla kiristyneen kurinpalautusaallon ulkopuolelle. Seinäjoella tosin kurikysymykset olivat varsin voimakkaasti esillä 1800-luvun jälkipuoliskolla, mutta siellä ne liittyivät enemmän kunnallishallinnon kuin kylälaitoksen yhteyteen.

Varsinkin Ilmajoen eteläosassa – Jalasjärvellä ja Kurikassa – oltermannilaitos saavutti kansanvaltaisen itsehallintojärjestelmän luonteen. Oltermannihallinto johti tehokkaasti kyläläisten keskinäistä yhteistoimintaa, johon sisältyivät moninaiset kylän yhteispyrinnöt jopa kansakoulun suunnittelusta alkaen. Kylälaitoksen kiinteyttä osoittaa, että kylän arkistoja on säilynyt Jalasjärveltä, Kurikasta, Seinäjoelta ja Ilmajoelta.

Lapuan ja Ilmajoen takamailla perustetussa Kuortaneen pitäjässä kyläjärjestykset otettiin käyttöön 1810-luvun alussa. Hajanaisista tiedoista päätellen myös Kuortaneen ja Alavuden kylähallinto hoiti aita- ja tie- sekä paloturvallisuuskysymyksiä, vaikka oltermannilaitoksen toiminta ei ehkä muodostunut niin kiinteäksi kuin Ilmajoella. Oltermanninsauvat kiersivät kuitenkin kyliä sekä Kuortaneella, Alavudella että Töysässä, mutta kylien arkistoja ei ole säilynyt. Järjestysongelmista olivat 1830-luvun lopulta alkaen keskeisesti esillä tanssien ja häiden valvonta. Järjestyksenpito lienee Kuortaneella ollut enemmän irrallaan oltermannilaitoksesta kuin Lapualla, sillä 1830-luvun järjestyssään-
nöissä ei oltermanneja erikseen mainittu. Vuoden 1810 kyläasetuksen mukaan oltermannien tuli kuitenkin valvoa kylänsä järjestystä ja pyrkiä estämään rikokset.

Järvisseudun kylähallintojärjestelmä palautui emäpitäjän Pietarsaaren vaikutuksesta jo 1700-luvun puoliväliin, mutta todellista merkitystä oltermannilaitos näyttää saaneen vasta vuosisadan lopussa, jolloin laadittiin pitäjän paloapusaännöt. Alajärven itäisimmistä kylistä sekä Soinista ja Lehtimäeltä ei oltermannilaitoksesta kuitenkaan ole tietoja, vaikka paloavun saamiseksi kylänvanhimpia on voitu tilapäisesti valita. Lehtimäelle tosin laadittiin 1887 kyläasetus, mutta sillä ei liene ollut käytännöllistä merkitystä.

Järvisseudulla oltermanien keskeisin tehtävä oli huolehtiminen kylän paloturvallisuudesta, mutta ainakin Korttesjärvellä ja Evijärvellä tie- ja aita-asiat kuuluivat kylänvanhinten tehtäviin. Osittain myös järjestyksenpidossa käytettiin apuna kylänvanhimpia. Järvisseudulta on tavattu myös oltermanninsauvoja, mutta kylien arkistoja ei ole säilynyt. Itsenäisesti laadittuja ja virallisesti vahvistettuja kyläjärjestyksiä ei myöskään ollut voimassa, vaikka pyrkimyksiä niiden aikaansaamiseksi esiintyi. Aluksi käytössä lienevät olleet vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen suomennokset, joita täydennettiin paloapusuunnoinnilla sekä pitäjän- ja kuntakokousten päätöksillä.

Suupohjan lounaisosassa oltermannihallinto ei vakiintunut, eikä Teuvalta kylänvanhimmista ole mitään tietoa. Isojoelta on kuitenkin tavattu yksi oltermanninsauva.

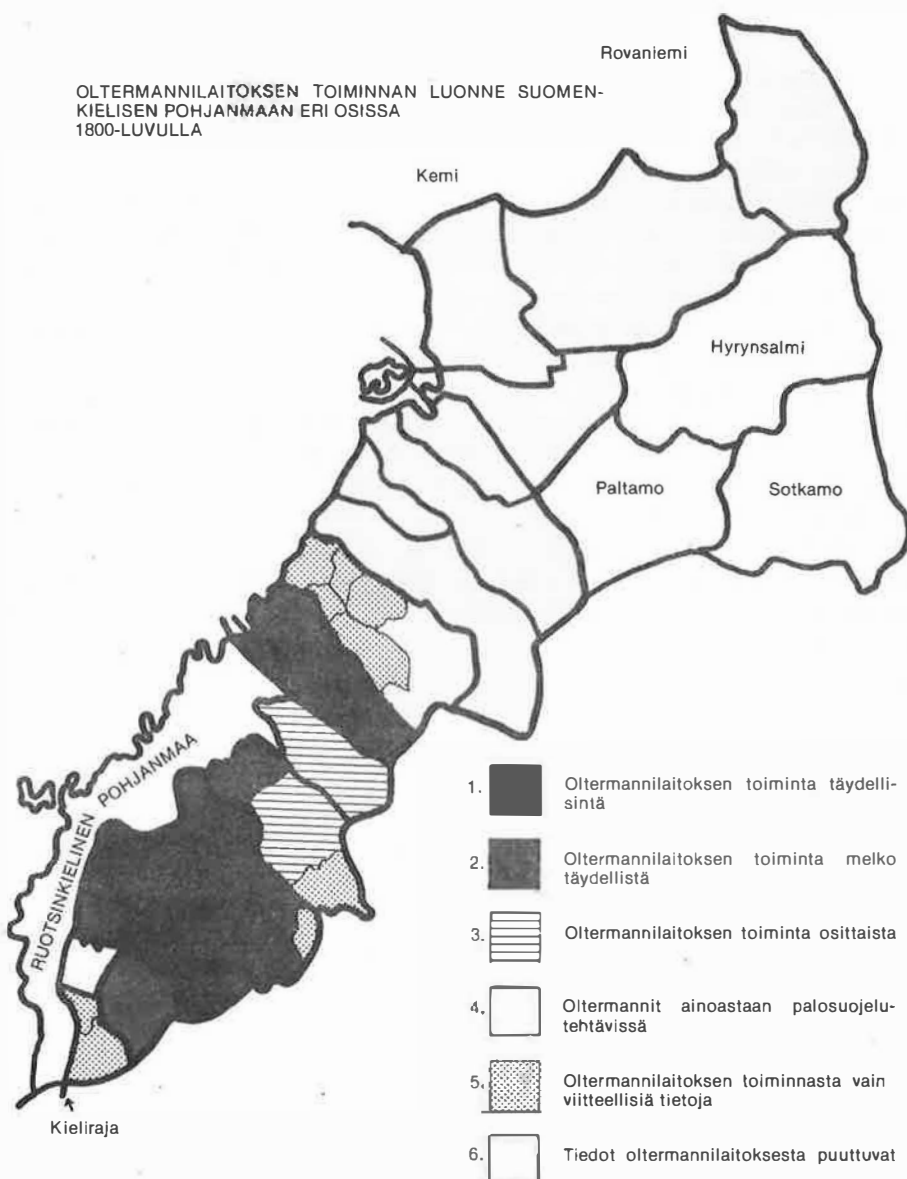
Keskipohjalaisessa Lohtajan suurpitäjässä oli oltermanneja 1700-luvun puolivälistä alkaen ja Kälviällä vuosisadan lopulla. Lohtajan ja Kälviän kylähallintojärjestelmät saivat entistä suuremman merkityksen, kun kummassakin pitäjässä otettiin käyttöön 1816 painetut kyläasetukset. Ne edellyttivät monipuolista kyläkeskistä yhteistoimintaa, mikä näyttää toteutuneen myös käytännössä. Lohtajan ja Kälviän oltermannilaitos saavutti instituutiona suunnilleen saman tason kuin Kuortaneen tai Lapuan kylähallintojärjestelmät, vaikka oltermanninsauvat olivat harvinaisia. Molempien pitäjien kyläasetukset käsitelivät myös järjestyskysymyksiä, mutta kärjäsakkoja ei niiden perusteella tiettävästi annettu.

Kokkolan pitäjän yläosan oltermannilaitoksen toimintaa voisi luonnehtia osittaiseksi. Alueen kappeleissa oltermannilaitos oli sikäli vakiintunutta, että kylänvanhimmat valittiin 1810-luvulta lähtien tehtäviinsä säännöllisesti, mutta omat itsenäiset kyläjärjestykset puuttuivat. Kokkolan pitäjän yläosan kylähallinto perustui käräjillä vahvistettuun paloapusuunnitukseen, ja Kälviän ja Lohtajan tapaan oltermanninsauvat olivat harvinaisia: niitä on löydetty kaksi. Vain poikkeuksellisesti Kokkolan pitäjän suomenkielisessä osassa oltermannit toimivat palosuojelutehtävien ulkopuolella kuten Perhossa pappilan tilusten tarkastajina.

Pohjois-Pohjanmaalle oltermannilaitosta pyrittiin juurruttamaan jo 1700-luvun puolivälissä, mutta kylähallinto ei ilmeisesti saavuttanut kovin merkittävää asemaa ja tyrehtyi 1800-luvun alkuaan mennessä Kuusamon seutua lukuun ottamatta. 1800-luvun alussa laadittiin kylähallinnon pohjaksi ehdotus lääninkyläasetukseksi, mutta tulokset tälläkin kertaa jäivät vähäisiksi. Jossain määrin pysyvämpää merkitystä oli maaherra R. V. Lagerborgin toimenpiteillä paloapusuunnitosten käyttöön ottamiseksi. Ne vakiinnuttivat suurimpaan osaan Pohjois-Pohjanmaata oltermannit 1830-luvulta pariksi tai kolmeksi vuosikymmeneksi. Palotarkastusoltermanneja ei kuitenkaan valittu Kainuuseen, Hailuotoon, Kemiin ja siitä pohjoiseen oleviin pitäjiin sekä Kalajoen pitäjän alaosaan, johon tosin 1817 oli nimetty kylänvouteja. Pohjoispohjalaiset oltermannit olivat lähinnä palotarkastajia tai tulipalojen arviointimiehiä, joten varsinaisesta kylähallintojärjestelmästä ei voi puhua. Pohjois-Pohjanmaalla ei ollut käytössä myöskään oltermanninsauvoja tai kylänkapuloita, eikä paloapusuunnitoksiin liittynyt kylähallintoon oleellisesti kuulunutta saktusjärjestelmää.

Kokonaisuudessaan suomenkielisen Pohjanmaan oltermannilaitoksen toiminta oli varsin monimuotoista, varsinkin kun ottaa huomioon, että pitäjän eri osissa kylähallinto saattoi saada jossain määrin erilaisia piirteitä. Jos karkeasti pyrkisi jaottelemaan kylähallintojärjestelmän toiminnan, niin täydellisimpänä sitä voisi pitää Kyrönmaan ja Suur-Ilmajoen keskuseuduilla. Näillä alueilla kyläkokous- ja kylänoikeusjärjestelmä sai vakiintuneet muodot ja oltermannilaitos monipuolisine tehtävineen ja hallintovälineineen noudatti tarkasti kyläasetusten määräyksiä. Jurvasta, Kauhajoelta ja Peräseinäjoelta on

kuitenkin säilynyt siksi vähän arkistoinesta, että niiden kylähallintoa on ehkä pidettävä vain melko täydellisenä. Tähän ryhmään lienee samasta syystä laskettava Suur-Lapuan, Kuortaneen ja Alavuden, Lohtajan ja Kälviän sekä Järviseudulta Korttesjärven ja Evijärven kylähallintolaitokset, joiden tehtävät olivat suhteellisen laaja-alaisia ja joissa useimmissa oli voimassa painettu kyläasetus. Lappajärven, Vimpelin, Alajärven sekä Kokkolan pitäjän yläosan osittaisesta kylähallinnosta on syytä erottaa Pohjois-Pohjanmaa omaksi ryhmäkseen, koska siellä kylälaitokselta puuttui järjestelmän luonne. Karttaan on lisäksi merkitty ne alueet, joiden oltermannilaitoksesta on vain viitteellisiä tietoja tai ne puuttuvat kokonaan.

Ruotsin- ja suomenkielisen Etelä- ja Keski-Pohjanmaan oltermannilaitokset toimivat pääpiirteissään samanlaisin periaattein, mutta erojakin on havaittavissa. Ruotsalaispitäjissä oltermannilaitos vakiinnutti asemansa – lyhyttä taantumakautta lukuun ottamatta – käytännöllisesti katsoen koko maakunnassa jo 1700-luvulla. Suomenkielisen Etelä- ja Keski-Pohjanmaan sisäosissa (Ilmajoki, Kuortane, Kokkolan pitäjän yläosa) oltermannilaitos sitä vastoin pääsi varsinaisesti alkuun vasta 1800-luvulla, maakunnan äärialueilla ei kunnolla koskaan. Oltermannilaitoksen vakiintuneisuutta ruotsalaispitäjissä kuvaa myös kylänarkkujen ja -arkistojen suhteellisen suuri määrä suomenkielisiin pitäjiin verrattuna.¹⁹³ Vaikka kylänarkistot ruotsalaiskylissäkin ovat iältään monesti varsin nuoria, silti Uudenkaarlepyyn Soklotin kyläkokouspöytäkirjat alkavat vuodesta 1751.¹⁹⁴

Ruotsinkielisten kylien oltermannilaitos oli myös enemmän kylä- kuin pitäjakeskeistä. Niinpä ruotsalaisalueella ei lainkaan laadittu omia pitäjänkyläasetuksia, ellei oteta huomioon, että Kokkolan pitäjän ruotsinkielinen osa hyväksyi ”Lohtajan säännöt” kylähallintonsa pohjaksi. Ruotsinkielisten kylien järjestyssääntöjä ei myöskään yleensä painettu – poikkeuksen muodostaa Kokkolan lisäksi ainoastaan Lapväärtin ja Skaftungin kylien yhteinen kyläjärjestys. Ruotsinkielisten kylien oltermannilaitos perustui näin pääasiassa mallikyläjärjestykseen, josta maaherra de Carnall julkaisi vielä uuden painoksen 1816.¹⁹⁵ Monin paikoin mallikyläjärjestykseen tehtiin kuitenkin lisäpykäläiä, tai laadittiin sen pohjalta kylälle kokonaan oma kyläjärjestys kuten Maalahden Yttermalaxin kylässä 1817.¹⁹⁶ Oltermannilaitoksen kyläkeskeisyydestä huolimatta pitäjän- ja kuntakokoukset jakelivat silti tehtäviä oltermanneille myös ruotsinkielisellä Pohjanmaalla, ja suurelta osin sielläkin toteutettiin pitäjänkuria 1700- ja 1800-luvulla¹⁹⁷ kuten suomenkielisellä puolella. Niin ankaraa pitäjänkuria kuin Lapualla 1840-luvulla ei ruotsalaispitäjissä mahdollisesti kuitenkaan ollut.¹⁹⁸

Suomen- ja ruotsinkielisen Pohjanmaan kylähallintolaitosten erot johtuivat luultavasti siitä, että ruotsalaispitäjissä oli tiheän asutuksen vuoksi kylähallinnolle suotuisat lähtöedellytykset. Oltermannilaitoksen suomenkieliselle Pohjanmaalle kotiuttivat Kyrönmaata kenties lukuun ottamatta sittenkin pääasiassa viranomaiset ja pitäjänkokoukset, joiden jatkuvassa valvonnassa kylähallinto toimi ja joiden vaikutusvalta näkyi sekä kyläasetuksissa että pitäjänkurisäädöksissä. Mahdollisesti juuri tämä tilanne johti maallisen ja kirkollisen esivallan käyttämään järjestynyttä kylälaitosta myös omien tarkoituseriensä hyväksi.

5.5.2. Pohjanmaan ja Ruotsin kylähallintojärjestelmien tärkeimmät erot ja yhtäläisyydet

Pohjanmaan oltermannilaitos muodostaa äärialueen kylähallintolaitoksen levinneisyydessä. Siksi on aiheellista lyhyesti tarkastella sen asemaa Ruotsin kylähallintojärjestelmään nähden. Vaikka Etelä-Ruotsissa järjestynyt kylälaitos toimi tehokkaasti jo 1600-luvulla, silti Ruotsin ja Suomen oltermannilaitoksilla voi katsoa olleen saman lähtökohdan eli vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen, koska se laadittiin käytännön

¹⁹³ Ahlbäck 1979, s. 199–200.

¹⁹⁴ Ahlbäck 1971, s. 40.

¹⁹⁵ Ahlbäck 1979, s. 195.

¹⁹⁶ Huldén 1932, s. 12–57, Ahlbäck 1968, s. 102–107 sekä Ahlbäck 1979, s. 196–199.

¹⁹⁷ Ks. myös Ahlbäck 1979, s. 199.

¹⁹⁸ VA, Ruotsinkielisen Pohjanmaan tuomiokirjojen sakkoluettelot 1780–1860 (pistokokein läpikäytyinä).

sovellutusten pohjalta eteläruotsalaisten mallien mukaan. Järjestelmällistä vertailua vaikeuttavat silti paikalliset erot, sillä kylän hallintojärjestelmä sai eri seuduilla aina jossain määrin omat erityispiirteensä.

Kylähallinnon yhteinen lähtökohta aiheutti sen, ettei Etelä- ja Keski-Pohjanmaan oltermannihallinto yleisiltä periaatteiltaan oleellisesti poikennut Ruotsin kylien vastaavasta järjestelmästä. Kylien hallintojärjestelmä oli pääpiirteissään Ruotsissa samantapainen kuin Pohjanmaan eteläosissa, ja oltermannilaitoksen tehtävät suuntautuivat suunnilleen samoille aloille. Laiduntaminen, yhteismaiden käytöstä tehdyt sopimukset, aitojen, ojien, teiden ja siltojen rakentaminen ja kunnossapito kuuluivat oltermannien tehtäväkenttään yleisesti myös Ruotsissa.¹⁹⁹

Säätyläisten ja pitäjänkokousten vaikutus kyläjärjestysten käyttöön ottamiseksi ei ollut harvinaista Ruotsissa, ja Länsipohjassa paikallinen talousseura teki aloitteita kylälaitoksen kehittämiseksi kuten Etelä-Pohjanmaalla Ilmajoen maamiesseura.²⁰⁰ Ruotsissa laadittiin kyllä useita koko läänille tarkoitettuja kyläjärjestyksiä, mutta samanlaisia merkkejä on myös Pohjanmaalta. Ilmajoen vuoden 1805 kyläjärjestystä voi laajan levinneisyytensä takia verrata Ruotsin lääninkyläasetuksiin. Oulun ja Kajaanin lääninkyläasetusehdotusta lienee pidettävä alkuna koko lääniin tarkoitettusta järjestyssäännöstä.

Toisaalta kylälaitosten toiminnassa on havaittavissa myös eroja, joista osan voi selittää paikallisiksi erikoispiirteiksi. Niinpä monilla Etelä- ja Pohjois-Ruotsinkin seuduilla oli tapana, että oltermanni vaihtui joka vuosi vapun aikaan, kun taas oltermannien toimikausi Etelä-Pohjanmaalla oli yleisesti kolme vuotta ja vaihto esim. Ilmajoella tapahtui syyskokouksessa. Kuitenkin myös Etelä-Pohjanmaalla noudatettiin paikoin vuorojärjestystä, samoin Länsipohjassa oltermanneja myös valittiin jo 1700-luvun puolivälissä. Myöskään Skoonessa ei aina pidetty kiinni tavasta, että uusi oltermanni astui virkaansa vappuna. Niinpä eräässä skoonelaisessa kylässä oltermannin toimi alkoi käytännössä huhti- ja elokuun välisenä aikana. Norrbottenista on tietoja, että sama henkilö saattoi olla oltermannina vuosia, jopa vuosikymmeniä.²⁰¹

Kyläkokousten koollekutsumisessa esiintyi tiettyjä eroja. Etelä-Ruotsissa kyläkokoukset voitiin kutsua koolle kylätorvella tai -rummulla kuten Tanskassa, vaikka myös oltermanninsauva on ollut käytössä.²⁰² Kun Etelä-Pohjanmaalla kyläkokoukset tavallisimmin kutsuttiin koolle oltermanninsauvalla, se ei ehkä johtunut kylähallinnon yksipuolisuudesta, vaan pikemminkin käytännön syistä, sillä Etelä-Pohjanmaan oltermanninlääneissä talot sijaitsivat kaukana toisistaan. Myöskään Norlannissa ei kylätorvea liene yleisesti käytetty, ja siellä kyläkokoukset voitiin kutsua koolle myös kuuluttamalla kirkossa²⁰³ kuten paikoin Pohjanmaalla. Norlannissa kyläkokous ja kylänoikeus olivat toistensa synonyymeja kuten aluksi Etelä-Pohjanmaalla, jossa kylänoikeudesta kuitenkin paikoin (selvimmin Ilmajoella) kehittyi oma instituutiossa. Kylänoikeus Etelä-Pohjanmaalla toimi 1800-luvulla tuomioistuimen tapaan, kun sen sijaan Norlannissa kyläkokous oli tuomioistuimenä. Norlannissa toisinaan valittujen kylähallitusten tehtäväpiiri ei ollut oikeudellinen.²⁰⁴

Oltermannilaitoksen tehtävien painottamisessa Pohjanmaan ja Ylä-Norlannin kyläjärjestyksillä oli sikäli eroa, että Norlannissa kylälaitos korosti maanviljelykseen,

¹⁹⁹ Nilsson 1938, s. 269–274 sekä Isaksson 1967, s. 360–380.

²⁰⁰ Isaksson 1967, s. 104–105 ja 201–207.

²⁰¹ Nilsson 1938, s. 276, Isaksson 1960, s. 68 sekä Isaksson 1967, s. 286.

²⁰² Johnsson 1932, s. 16 sekä Feilberg 1952, s. 151.

²⁰³ Isaksson 1967, s. 235–240.

²⁰⁴ Isaksson 1967, s. 241–242, 252 ja 302.

karjanhoitoon sekä metsänkäyttöön liittyvien tehtävien hoitoa,²⁰⁵ kun sen sijaan kylien paloturvallisuus, joka Pohjanmaalla oli keskeistä, ei saanut niin laajaa merkitystä. Vaikka norlantilaisissa kyläjärjestyksissä säilyi mallikyläjärjestyksen paloturvallisuuspykälä, se puuttui esim. Piteån vuoden 1751 kyläjärjestyksestä. Silti oltermannien tehtäviin kuuluivat palotarkastukset Norlannissakin, mutta mallikyläjärjestyksen paloturvallisuusohje ilmeisesti riitti, koska uusia tarkennettuja säädöksiä ei – päinvastoin kuin Pohjanmaalla – liitetty kyläjärjestyksiin. Palotarkastajat olivat kuitenkin Norlannissa velvolliset särkeämään puutteelliset muurit, ja suurimpiin kyliin asetettiin öisiä palovahteja.²⁰⁶

Pohjois-Ruotsin oltermannilaitoksella oli yhteistyötä kirkon kanssa, ja saatettiinpa kyläkokouksissa päättää pappilan rakentamisesta tai kirkon korjaamisesta.²⁰⁷ Myös siveellisen elämän valvonta kuului kyläkokousten tehtäviin, ja paikoin annettiin määräyksiä nuorison tansseista ja korttipelistä. Velvoittipa kyläjärjestys joskus kylien asukkaita järjestämään yhteisiä kylärukouksia niille, jotka eivät voineet osallistua jumalanpalvelukseen kirkossa.²⁰⁸ Sellaista yleisen järjestyksen korostamista kuin Etelä-Pohjanmaalla ei Ruotsin kylissä ilmeisesti kuitenkaan esiintynyt. Nuorten käyttäytymisen valvonta oli Norlannissa kyläkohtaista, eivätkä virkavalta tai käräjät tiittävästi puuttuneet kyläläisten elämäntapoihin sillä tavoin kuin Pohjanlahden toisella puolella.

Kylähallintojärjestelmä sai Pohjanmaahan verrattuna Ruotsissa kiinteämmän luonteen. Etelä-Ruotsissa talonpojat pitivät kyläkokouksiaan ”käräjäkivien” ääriellä, ja Länsi-Skoonessa oli joskus pystytetty kivi joka talolle kuten vanhoille käräjäpaikoille.²⁰⁹ Norlannissa oli kyläntupia, joihin kylämiehet kokoontuivat, vaikka kyläkokoukset tavallisesti pidettiin oltermannin luona.²¹⁰ Kyläläisten yhteishenki Pohjois-Ruotsissa liittyi läheisesti oltermannilaitoksen piiriin. Kun Suomessa vaikeuksiin joutunutta naapuria autettiin mm. vapaaehtoisilla talkoilla,²¹¹ niin Ruotsissa kyläläinen, joka oli menettänyt kotinsa, sai mahdollisuuden asua kyläntuvassa, ja toisinaan myös köyhäinhoitoruodun johtaja oli sama henkilö kuin oltermanni.²¹² Tosin myös Etelä-Pohjanmaalla oltermannit joutuivat joskus huolehtimaan pitäjän köyhistä, mutta yleensä tämä oltermannien tehtävä lienee ollut tilapäinen. Sitä paitsi muutamissa Kyrönmaan kylissä oli kyläntupia, vaikka ne koko Pohjanmaan huomioon ottaen olivat harvinaisia.

Etelä-Pohjanmaan oltermannilaitoksen piiristä puuttuivat kyläjuhlat, jotka luultavasti olivat tanskalaista perua.²¹³ Niitä vietettiin erityisesti Skoonessa, mutta myös muualla Ruotsissa Norlantia myöten vakiintunein juhlamenoin. Juhlat järjestettiin tavallisesti toukokuussa, jolloin oltermanni vaihtui. Niihin saapui koko kylän väki piikoja ja renkejä myöten. Juhlissa laulettiin ja tanssittiin, ja usein ne päättyivät yleisiin juominkeihin. Kyläjuhlia voi olla myös muina aikoina kuten Martin päivänä, ja yleensä oltermanni esitti niissä keskeistä osaa.²¹⁴ Myös Suomessa liittyi maatalouden piiriin erilaisia työjuhlia,²¹⁵ mutta ne olivat tavallisesti oltermannilaitoksen ulkopuolella.

²⁰⁵ Isaksson 1967, s. 337–382.

²⁰⁶ Isaksson 1967, s. 150–151 sekä 335–336.

²⁰⁷ Isaksson 1956, s. 112–113.

²⁰⁸ Isaksson 1967, s. 229 ja 257–258.

²⁰⁹ Johnsson 1932, s. 16.

²¹⁰ Isaksson 1960, s. 71 sekä Isaksson 1967, s. 240–243.

²¹¹ Vilkuna Kustaa 1946, s. 173–177.

²¹² Isaksson 1960, s. 73 ja Isaksson 1967, s. 330–333.

²¹³ Feilberg 1952, s. 170–181.

²¹⁴ Nördlind 1925, s. 146–147 ja Johnsson 1932, s. 18–22.

²¹⁵ Vilkuna Kustaa 1946, s. 9–94.

Kun kylähallintojärjestelmä kuului Ruotsissa kokonaisvaltaisena osana kylän elämään, siellä kylänarkut ja -arkistot olivat suhteellisen yleisiä. Arkistojen vanhimmat asiakirjat ovat Etelä-Ruotsissa jo 1600-luvulta ja Norlannissa 1700-luvulta.²¹⁶ Niinkin pohjoisesta kuin Norrbottenin läänistä on säilynyt useista kylistä kyläkokousten pöytäkirjoja ja muuta kylänarkkuihin kuulunutta arkistoinesta.²¹⁷ Suurimmat pohjalaiset kylänarkut eivät ulkonäisesti kovin paljon poikkea vastaavista skoonelaisista arkuista,²¹⁸ mutta toisaalta Etelä-Pohjanmaalla oli myös vaatimattomia asiakirjalaatikoita kylänarkistojen säilytyspaikkana. Ylä-Norlannissa arkistojen tarve oli suurempi kuin Pohjanmaalla, koska kylissä oli yleisemmin yhteistä omaisuutta – kylätupien lisäksi mm. tontteja, sahoja, myllyjä, pajoja ja köyhäintupia. Yhteisen omaisuuden hoitaminen edellytti kyläkassojen perustamista, ja niistä on tietoja Länsipohjasta jo 1700-luvulta.²¹⁹ Toisaalta kaikissa Ruotsin kylissä oltermannilaitos ei saavuttanut niin keskeistä asemaa kuin Ylä-Norlannin rannikkoseudulla. Etelä- ja Keski-Norlannin kylillä ei ollut samaan kiinteyttä kuin pohjoisempana, ja esim. Ängermanlandissa kyläkokousten pöytäkirjat olivat harvinaisia.²²⁰

Verrattaessa Ruotsin ja Pohjanmaan kylien kylähallintojärjestelmiä voi havaita, että ruotsinkielisen Pohjanmaan keskusseutujen ja Kyrönjokivaren pitäjien oltermannilaitokset eivät kovin paljon jääneet jälkeen Ylä-Norlannin rannikkoseudun kylälaitoksesta. Muualla suomenkielisellä Pohjanmaalla oltermannilaitos ei sen sijaan saavuttanut sitä kiinteyttä ja monipuolisuutta, mikä Ruotsin kylälaitokselle yleensä oli ominaista. Pohjanmaa muodosti siten tavallaan siirtymäalueen kylähallinnon levinneisyydessä. Tiheimmin asutuilla seuduilla edellytykset kylälaitoksen luontaiselle toiminnalle olivat olemassa, mutta mitä harvemmaksi asutus kävi, sitä kalpeammaksi muuttui oltermannilaitoksen asema. Pääasiassa hallinnollisin toimenpitein kylälaitosta silti toteutettiin lähes koko Pohjanmaalla, mikä avasi mahdollisuudet uusien tehtävien kuten paloturvallisuuden ja järjestyksenpidon korostamiselle. Ne omalla tavallaan taas lisäsivät oltermannilaitoksen toimintamahdollisuuksia, kun ulkoiset edellytykset eivät ehkä yksinään olisi riittäneet.

²¹⁶ Nilsson 1938, s. 269–270 sekä Isaksson 1967, s. 249–251.

²¹⁷ Nordberg 1936, s. 97–116 sekä Isaksson 1967, s. 111–115.

²¹⁸ Nilsson 1938, s. 275.

²¹⁹ Isaksson 1967, s. 266–268 ja 380–382.

²²⁰ Isaksson 1967, s. 13.

6. OLTERMANNILAITOKSEN PÄÄTTYMINEN SUOMENKIELISELLÄ POHJANMAALLA

6.1. Oltermannilaitoksen toiminnan loppukausi

6.1.1. Palotarkastusoltermanneista kunnallisiin palotarkastajiin

Yhtä hidasta kuin oltermannilaitoksen syntyvaihe oli myös kylähallinnon päätyminen, sillä järjestelmä Pohjanmaalla ikään kuin rapistui eri osiltaan eri aikoina 1800-luvun jälkipuoliskolla. Alueellisesti tarkasteltaessa oltermannit jäivät ensinnä nimittämättä Pohjois-Pohjanmaalla ja lopuksi Etelä-Pohjanmaalla, joskin Isossakyrössä ja Vähässäkyrössä oltermanneja on ollut 1800-luvulle asti. Järjestelmä loppui siten ensiksi niillä seuduin, joilla se oli puutteellisimmin toiminut, mutta säilyi pisimpään kylähallinnon varhaisilla keskusseuduilla.

Pohjois-Pohjanmaalla oltermanneja oli vielä 1850-luvun alussa yleisesti, mutta vuosikymmenen lopussa ja 1860-luvulla oltermanni-nimitys näyttää tulleen yhä harvinaisemmaksi. Kun Pohjois-Pohjanmaan oltermannit valittiin kinkereillä, joiden pöytäkirjat 1850- ja 1860-luvulta ovat erittäin vaillinaisia, oltermannien valitsematta jättämistä ei voi eri pitäjistä yksityiskohtaisesti selvittää. Erilaisten lähdetietojen mukaan esiintyi oltermanneja alla luetelluissa pitäjissä viimeisen kerran seuraavasti:

Kuusamo	1851 ^{1a}	Temmes	1860 ¹⁰
Oulun pitäjä	1855 ¹	Oulainen	1860 ¹¹
Nivala	1857 ²	Haapavesi	1862 ¹²
Pattijoki	1857 ³	Kiiminki	1862 ¹³
Reisjärvi	1857 ⁴	Ylikiiminki	1862 ¹⁴
Haapajärvi	1858 ⁵	Pyhäjoki	1863 ¹⁵
Piippola	1858 ⁶	Siikajoki	1869 ¹⁶
Revonlahti	1858 ⁷	Ii	1869 ¹⁷
Kärsämäki	1858 ⁸	Salo	1872 ¹⁸
Kempele	1859 ⁹		

^{1a} Ervasti 1978, s. 406.

¹ OMA, Oulun pitäjän ka, kinkeripk. 13.4. 1855.

² OMA, Haapajärven käräjäpk. 3.2. 1857 § 4.

³ OMA, Salon käräjäpk. 20.10. 1857 § 4.

⁴ OMA, Haapajärven käräjäpk. 1.9. 1857 § 4.

⁵ OMA, Haapajärven käräjäpk. 2.2. 1858 § 2.

⁶ OMA, Piippolan käräjäpk. 24.2. 1858 § 2.

⁷ OMA, Siikajoen käräjäpk. 13.10. 1858 § 5.

⁸ OMA, Kärsämäen käräjäpk. 5.10. 1858 § 5.

⁹ OMA, Kempeleen ka, kinkeripk. 1859.

¹⁰ OMA, Temmeksen ka, kinkeripk. 1860.

¹¹ OMA, Pyhäjoen käräjäpk. 23.10. 1860 § 6.

¹² OMA, Pyhäjoen käräjäpk. 27.3. 1862 § 5.

¹³ OMA, Iin käräjäpk. 9.4. 1862 § 5.

¹⁴ OMA, Iin käräjäpk. 9.10. 1862 § 1.

¹⁵ OMA, Pyhäjoen käräjäpk. 3.11. 1863 § 6.

¹⁶ OMA, Siikajoen käräjäpk. 28.9. 1869 § 6.

¹⁷ OMA, Iin ka, luettelo palotarkastusmiehistä 1868-69.

¹⁸ OMA, Salon käräjäpk. 26.11. 1872 § 1.

Oltermannien nimittämättä jättäminen johtui ilmeisesti siitä, että heidän tehtävänsä olivat niin rajoitetut, ettei heitä pidetty välttämättöminä. Niinpä käräjillä paloapua maksettiin jo 1850-luvulla siitä huolimatta, vaikka oltermanni tai lautamiehet eivät olleet arvioimassa tulipalovahinkoa.¹⁹ Annettiinpa Revonlahdella erälle talollisen leskelle toukokuussa 1858 tuhoutuneesta päarakennuksesta ja ulkorakennuksista paloapua, vaikka kylän oltermanni oikeudessa nimenomaan todisti, että karjakeittiön muuri, josta tuli oli päässyt irti, oli ollut keho ja puutteellinen.²⁰

Vaikka palotarkastusjärjestelmä ei Pohjois-Pohjanmaalla muuttunut, oltermanni-nimitys saattoi silti väistyä syrjään. Esimerkiksi Temmeksen kinkereillä valittiin palotarkastusta suorittamaan oltermanni 1860, mutta vuotta myöhemmin samaan tehtävään palosyynimestari, joka kinkereillä nimitettiin viimeisen kerran 1868.²¹ Iissä puhuttiin jo 1859 palotarkastusmiehistä (brandsyneman), vaikka oltermanni oli tunnettu vielä kymmenen vuotta myöhemmin.²² Kuusamonks ei oltermanni-nimitys palotarkastajana edes vakiintunut, sillä häntä kutsuttiin yksinkertaisesti vain tarkastusmieheksi (syningsman).²³

Kun Pohjois-Pohjanmaalla kuntakokoukset aloittivat 1860-luvun lopulla toimintansa, ei niiden päätöksissä ollut enää sijaa oltermanneille. Heidän tilalleen tulivat kunnalliset palotarkastajat, joiden tehtävät eivät aluksi oleellisesti poikenneet oltermannien työstä. Nimitykset silti vaihtelivat. Rantsilassa puhuttiin 1872 tulipalon tarkastajista²⁴ ja Kalajoella samana vuonna paloruotumestareista.²⁵ Saloisissa, jossa oltermanneja on tietyvästi ollut viimeksi, valittiin 1876 palosyynimiehet – mainitaanpa pöytäkirjassa erikseen, ettei kunnassa ollut sillä hetkellä erityisiä tulisijain tarkastajia.²⁶ Siikajoen ja Limingan vanhimmat kuntakokouksen pöytäkirjat eivät ole säilyneet, mutta ainakin 1881 Siikajoen kuntakokous nimitti tulisijain tarkastajat ja palosyynimiehet.²⁷ Limingassa toimi kolme vuotta myöhemmin kunnallinen palovakuutusyhtiö omine tarkastajineen.²⁸

Keski-Pohjanmaalla Kokkolan yläosan oltermannilaitos perustui pääosiltaan paloapuasääntöihin, sillä omat kyläasetukset näiltä seuduista puuttuivat. Vetelissä, johon kuului myös Halsua, sekä Kaustisella ja Perhossa oltermannit valittiin kinkereillä – Perhossa vuoteen 1859, Kaustisella vuoteen 1873 ja Vetelissä vuoteen 1883.²⁹ Perhossa pitäjähallinnon loppukautena oltermannien valintajärjestelmä tosin muuttui. Vuoden 1859 jälkeen Perhon kylien oltermanneina toimivat kinkeritalojen isännät, minkä periaatteen myös kuntakokous 1877 vahvisti. Kuntakokouksen päätöksessä sanotaan erikseen, että ennenkin oli ollut tapana, että kinkeritalojen isännät olivat olleet vuotensa paloruotumestareina, ja siksi tätä järjestelmää päätettiin edelleen toteuttaa. Oltermanni-nimitystä paloruotumestarista ei enää kuntakokouksessa käytetty.³⁰

¹⁹ OMA, Saloisten kihlakunnan kruununvoudin arkisto C IVa:1, paloavustuksia koskevia päätöksiä esim. vuodelta 1857 koskien mm. Piipolan, Alavieskan, Sievin, Kalajoen, Haapajärven ja Salon pitäjissä tai kappeleissa sattuneita tulipalovahinkoja.

²⁰ OMA, Siikajoen käräjäpk. 13.10. 1858 § 5.

²¹ OMA, Temmeksen ka, kinkeripk. 1860–68.

²² OMA, Iin käräjäpk. 5.3. 1859 § 4.

²³ OMA, Kuusamon käräjäpk. 2.2. 1858 § 3.

²⁴ OMA, Saloisten kruununvoudin arkisto C IVa:4, Rantsilan kunnan paloapuhjesääntö.

²⁵ Kalajoen kunn.ark., kuntakok.pk. 8.5. 1872. Koska Pohjois-Pohjanmaalla oltermannijärjestelmä perustui oikeastaan vain nimitykseen, ei kunnallisia palotarkastajia enää voitane pitää oltermanneina.

²⁶ Saloisten kunn.ark., kuntakok.pk. 8.5. 1872.

²⁷ Siikajoen kunn.ark., kuntakok.pk. 13.5. 1881.

²⁸ Limingan kunn.ark., kuntakok.pk. 5.4. 1884.

²⁹ Vetelin ka, kinkeripk:t 1812–1883 (pk:t vuosilta 1884–1933 puuttuvat), Kaustisen ka, kinkeripk:t 1812–1873 (pk:t vuosilta 1874–1891 puuttuvat) sekä Perhon ka, kinkeripk. 1813–1859. Ks. myös Numminen 1955, s. 81–82 sekä Virrankoski 1961, 469–470.

³⁰ Perhon kunn.ark., kuntakokouksen pk. 8.9. 1877.

Vetelissä, Kaustisella ja Halsualla oltermannien valinta siirtyi kunnallishallinnon uudistuksen yhteydessä kinkereiltä kuntakokoukselle, vaikka heidät edelleen asetettiin kinkerikunnittain. Oltermannin nimitys jäi kuitenkin vähitellen pois käytöstä. Vetelin kuntakokous ei enää lainkaan maininnut oltermanneja, ja Halsualla nimitys esiintyi vain vuosina 1876–1883, jonka jälkeen alettiin valita palosyynimiehiä tai paloarviomiehiä. Kaustisella oltermannit säilyivät pisimpään eli vuoteen 1897, mutta oltermanneja nimitettiin myös paloseuran tarkastajiksi.³¹ Näin Kokkolan yläosan pitäjissä oltermannien tehtävät siirtyivät kunnallisille palotarkastusviranomaisille, joita kansan keskuudessa silti saatettiin edelleen nimittää kylänvanhimmiksi. Vielä 1950-luvun puolivälissä toisin paikoin Veteliä nuohoojia kutsuttiin oltermanneiksi.³²

Etelä-Pohjanmaan Järviseudun paloapuasääntö vuodelta 1821 edellytti oltermannien tehtäväksi palotarkastukset, mutta sitä vastoin paloasetus ei määritellyt, millä tavoin oltermannit ja lautamiehet valittiin. Valintamahdollisuuksina saattoivat tulla kysymyksen kinkerit, kyläkokoukset tai vuorottainen kiertojärjestys. Jossain määrin Korttesjärven ja Evijärven oltermannit saivat kuntakokousten päätöksillä muitakin kuin palotarkastustehtäviä. Korttesjärvellä annettiin 1868 oltermanneille oikeus korjauttaa omistajan laskuun aidat, jos ne olivat määräysten vastaisia.³³ Evijärvellä oltermannit tarkastivat vielä keväällä 1896, että jokaisen aitaosuudet olivat kunnossa.³⁴

Jo 1800-luvun puolivälissä lähtien Järviseudulla alkoi näkyä merkkejä, etteivät kyläläiset enää itse valinneet oltermanneja. Vimpelin kappelikokous nimitti heidät vuosina 1847–1865³⁵ ja kuntakokous vuodesta 1868 alkaen. Vimpelissä on havaittavissa sama kehitys kuin Kokkolan yläosassa: kuntakokous käytti oltermanneista palosyynimiehen tai tulisijain synnimiehen nimeä, sillä vain kerran (1878) kuntakokouksen pöytäkirjassa puhutaan oltermanneista eli tulisijain tarkastajista.³⁶

Korttesjärven kuntakokous nimitti oltermannit tehtäviinsä 1874–1883, minkä jälkeen heitä sanottiin tulisijain tarkastajiksi.³⁷ Evijärvellä tilanne oli samantapainen: vuosina 1870–1890 valittiin oltermanneja, mutta vuodesta 1892 lähtien tulisijojen tarkastajia.³⁸ Lappajärvellä oltermannien valinnoista ei ole tietoja, mutta kun kuntakokous vuodesta 1885 valitsi tulisijain tarkastajia,³⁹ menettely ei periaatteessa poikennut Vimpelin, Evijärven tai Korttesjärven järjestelmästä. Oltermanni-nimityksen väistymisestä huolimatta väestön keskuudessa silti todennäköisesti kutsuttiin tulisijojen tarkastajia edelleen oltermanneiksi, ja esim. Korttesjärvellä oltermannilaitoksen toiminta päättyi vasta ensimmäisen maailmansodan aikoihin.⁴⁰

Järviseudun itäosien pitäjissä Alajärvellä, Soinissa ja Lehtimäellä olisi vuoden 1821 paloapuasäännön mukaan täytynyt myös olla oltermanneja, mutta tiedot heistä Alajärven Kurejoen kylää lukuun ottamatta puuttuvat.⁴¹ Silti 1800-luvun lopulla kaikissa näissäkin

³¹ Vetelin kunn.ark., kuntakokouksen pk. v:sta 1888, Halsuan kunn.ark., kuntakok.pk. 1876–1888 (erityisesti pk:t 14.2. ja 20.3. 1876, 20.5. 1883, 29.12. 1883 ja 16.1. 1886) sekä Kaustisen kunn.ark., kuntakok.pk. 1892–1897 (erityisesti 27.2. 1892, 20.3. 1893 ja 27.2. 1897).

³² Numminen 1955, s. 83. Täsmällistä ajankohtaa, milloin oltermannilaitos varsinaisesti päättyi, ei voi nimetä, koska järjestelmä sulautui asteittain kunnalliseen palotarkastukseen.

³³ Laukkonen 1966, s. 137.

³⁴ Evijärven kunn.ark., kuntakok.pk. 11.5. 1896.

³⁵ Vimpelin ka, kappelikok.pk. 1847–1865 (erityisesti 20.6. 1847 ja 11.5. 1862).

³⁶ Vimpelin kunn.ark., kuntakok.pk. vuodesta 1868 (erityisesti pk:t 26.4. 1868, 11.5. 1878 ja 4.4. 1880).

³⁷ Korttesjärven kunn.ark., kuntakok.pk. vuodesta 1874 (erityisesti pk:t 19.12. 1874, 1.10. 1883 ja 6.10. 1884).

³⁸ Evijärven kunn.ark., kuntakok.pk. v:sta 1870 (erityisesti 21.3. 1870, 29.3. 1890 ja 29.2. 1892).

³⁹ Lappajärven kunn.ark., kuntakok.pk. 13.4. 1885. Aineisto kerätty 1962. Sittemmin on Lappajärven kunnanarkisto tuhoutunut tulipalossa.

⁴⁰ Laukkonen 1966, s. 138.

⁴¹ Ranta-Knuutila 1966, s. 133–134.

kunnissa kuntakokoukset valitsivat tulisijojen tarkastajia, Alajärvellä vuodesta 1886 lähtien, Soinissa jo vuotta aikaisemmin ja Lehtimäellä 1890-luvulla. Alajärvellä tulisijain tarkastajat valittiin kinkerikunnittain eli samoin kuin Korttesjärven oltermannit.⁴²

Etelä-Pohjanmaan harvaan asutun Suupohjan lounaisosassa ei oltermannilaitos ollut 1800-luvullakaan saavuttanut merkittävää sijaa kyläyhteisön piirissä. Silti Teuvalla ja Isojoella kuntakokoukset valitsivat tulisijain tarkastajia kuten Järviseudulla. Teuvalla kuntakokous jo alkuvaiheessaan kiinnitti erityistä huomiota tulisijojen tarkastukseen. Niinpä paloapusaännön mukaisesti valittiin esim. 1869 paloruotumestareita, joiden tehtävät olivat samantapaisia kuin oltermannien. Teuvan paloruotumestarit saivat mm. hajottaa tulisijat tai kieltää niiden käytön, jos tulipalonvaara oli ilmeinen.⁴³

Niillä seuduin suomenkielistä Pohjanmaata, joissa oltermannilaitoksen toiminnan perustana ei ollut kyläjärjestystä, oltermannien tehtävät pääasiassa liittyivät tulisijojen tarkastukseen tai yleensä palosuojeluun. Oltermannien toiminnan päättyminen ei siten Järviseutua paikoin lukuun ottamatta merkinnyt kylän elämässä suurta muutosta, sillä oltermannien tilalle tulivat vain kunnalliset palotarkastusviranomaiset. Pohjois-Pohjanmaalla muutos tapahtui jo pitäjähallinnon loppuvaiheessa, Keski-Pohjanmaalla 1800-luvun lopussa ja Järviseudulla 1900-luvun alussa.

6.1.2. Oltermannilaitoksen viimeiset vaiheet Etelä- ja Keski-Pohjanmaan keskuseuduilla

Suurimmassa osassa suomenkielistä Etelä-Pohjanmaata sekä Keski-Pohjanmaalla Kälviän ja Lohtajan pitäjissä oltermannilaitoksen toiminta perustui kyläasetuksiin, jotka varsin monipuolisesti säätelivät kylän elämää ja kylähallinnon toimintaperiaatteita. Missään pitäjässä kyläasetuksia ei virallisesti kumottu, mutta siitä huolimatta oltermannihallinto vähitellen menetti merkitystään. Oltermannilaitoksen päättymisvaihe kylähallinnon ydinalueilla oli pitkällisen kehitysprosessin seurausta ja kesti paikoin vuosikymmeniä, kunnes järjestelmältä loppuivat toimintaedellytykset.

Ensimmäiset merkit oltermannilaitoksen toiminnan laantumisesta on havaittavissa jo 1860-luvun lopusta ja seuraavan vuosikymmenen alusta. Näyttäisi siltä, että ensiksi alkoi horjua kylähallinnon oikeudellinen asema, sillä sakotukset laiminlyönneistä kävivät 1800-luvun loppua kohden yhä harvinaisemmiksi. Esimerkiksi oltermannilaitoksen valta-alueella Isossakyrössä jättivät vuosina 1869–1896 ainoastaan kolmen kylän oltermannit ja hekin vain kerran kuntakokoukselle kylänoikeuden määräämiä sakkoja – vastaavia sakotustapauksia oli 1860-luvun puolivälissä vielä useita vuosittain.⁴⁴ Ylistarossa tilanne oli samantapainen: vuosina 1871–1908 eli lähes 40 vuoden aikana kunnan oltermanneilla ei ollut luovutettavana kuin viisi kertaa kylänoikeuden perimiä sakkoja.⁴⁵ Myös Jalasjärven Jokipiissä ja Luopajärvellä kylänoikeudet sakottivat vuosisadan lopulla yhä harvemmin, vaikka kyläkokouksia edelleen pidettiin ja

⁴² Alajärven kunn.ark., kuntakok.p.k. v:sta 1886 (erityisesti p.k. 12.3. 1886), Soinin kunn.ark., kuntakok.p.k. v:sta 1885 (erityisesti p.k. 25.7. 1885) ja Lehtimäen kunn.ark. kuntakok.p.k. v:sta 1887 (erityisesti p.k. 28.3. 1896).

⁴³ Teuvan kunn.ark., kuntakok.p.k. v:sta 1869 (erityisesti p.k. 18.9. 1869) sekä Isojoen kunn.ark., kuntakok.p.k. v:sta 1878.

⁴⁴ Isonkyrön kunn.ark., pit.kok.p.k. 1861–68, kuntakok.p.k. 1869–1896.

⁴⁵ Ylistaron kunn.ark., kuntakok.p.k. 1872–1908.

kylänkapula kiersi kylää entiseen tapaan.⁴⁶ Samoin 1880-luvulla vähentyivät pitäjänkuri-sakot, ja ne loppuivat kokonaan 1890-luvun alussa.⁴⁷

Oltermannilaitoksen ulkonainen järjestysmuoto osoitti 1800-luvun viimeisillä vuosikymmenillä vähittäisen rapistumisen merkkejä. Oltermannien valinnan siirtyminen kuntakokouksille Alavudella ja Kurikassa oli sinänsä kyläasetusten vastaista, sillä niiden mukaan kyläkokousten olisi täytynyt nimittää oltermannit ja lautamiehet.⁴⁸ Vähänkyrön vuoden 1878 kyläasetus lopetti puolestaan perinteisen oltermanni- ja kaksimiehisen lautamiesjärjestelmän, kun se asetti kylän johtoon hoitokunnan, johon oli määrä kuulua neljä jäsentä (§ 1). Kyläasetusten kuuluttaminen vuosittain kirkossa jäi Lapualla vähitellen pois käytöstä. Niinpä Nurmon kirkossa luetussa Lapuan kyläasetuksessa on viimeinen kuulutusmerkintä vuodelta 1882.⁴⁹ Samoihin aikoihin Lapuan kuntakokous oli todennut kyläasetuksen vanhentuneeksi.⁵⁰

Oltermannien nimitykset alkoivat niin ikään horjua. Jalasjärven Jokipiissä oltermannien rinnakkaisnimityksinä käytettiin vuosisadan vaihteessa paloruotumestarin tai syynimiehen nimeä.⁵¹ Kurikassa kutsuttiin oltermanneja 1890-luvulla tulisijain tarkastajiksi⁵² ja Alavudella tulisijain ja terveydenhoidon tarkastajiksi.⁵³ Oltermannien omakin toiminta oli toisinaan välinpitämätöntä. Isonkyrön kuntakokous joutui 1896 uhkaamaan laillisella edesvastuulla niitä oltermanneja, jotka eivät noudattaneet määräyksiä tulisijojen tarkastamisesta.⁵⁴ Ylistarossa samana vuonna kuntakokous sakotti muuatta oltermannia, kun hän oli laiminlyönyt määrättyjen ”ulosottojen” perimisen.⁵⁵ Uusia oltermanninsauvojakaaan ei enää 1900-luvulla ole kovin monta valmistettu.

Toimintansa alkuvaiheessa kuntakokoukset määräsivät oltermanneille tehtäviä, samalla kun ne valvoivat kylähallinnon toimintaa. Kuitenkin 1890-luvulta lähtien kuntakokousten pöytäkirjoissa on entistä harvemmin oltermannilaitokseen liittyviä asioita, ja 1900-luvun alussa maininnat kylähallinnosta Ylistaroa lukuun ottamatta loppuvat kokonaan. Oltermannilaitoksen päättymistä enteili myös kyläkokousten pöytäkirjojen muuttuminen. Niinpä Seinäjoen, Jalasjärven Jokipiin, Hirvijärven ja Luopajarven pöytäkirjat käyvät 1900-luvun ensimmäisinä vuosina sisällöltään lyhyiksi ja ylimalkaisiksi sekä käsittelevät lähinnä vain palosyönejä tai vähäisiä tie- ja aita-asioita. Pöytäkirjoissa ei myöskään enää vedota uhkasakoihin, jos joku ei noudattanut yhteistä päätöstä.⁵⁶ Mahdollisesti oltermannilaitoksen toiminnan päättymisvaiheessa ei kaikista kokouksista edes kirjoitettu pöytäkirjaa niissäkään kylissä, joissa sitä oli totuttu pitämään. Ainakin Ilmajoen kirkonkylän kyläkokouksen pöytäkirjat päättyvät vuoteen 1875 ja Kurikan kirkonkylän vuoteen 1881.⁵⁷

⁴⁶ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Jalasjärven Luopajarven kyläkok.pk:t sekä Aarne Kantolan kok., Jalasjärven Jokipiin kyläkok.pk:t. Ks. myös Numminen 1958, s. 314.

⁴⁷ Ks. aikaisemmin luku 5.4.3.

⁴⁸ Alavuden kaup.ark., kuntakok.pk. 1873–1908, Kurikan kaup.ark., kuntakok.pk. 1877–1898 sekä Laukkonen 1966, s. 138.

⁴⁹ V. J. Talvitien kok., Lapuan kyläasetus 1843 Nurmon kirkon kuulutusmerkintöineen.

⁵⁰ Lapuan kaup.ark., kuntakok.pk. 10.9. 1883.

⁵¹ Aarne Kantolan kok., Jokipiin kyläkok.pk. 15.11. 1896 ja 14.3. 1903.

⁵² Kurikan kaup.ark., kuntakok.pk. 26.9. 1892, 14.5. 1893, 16.9. 1895 ja 12.9. 1898.

⁵³ Alavuden kaup.ark., kuntakok.pk. 22.1. 1894–22.10. 1908.

⁵⁴ Isonkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 13.4. 1896.

⁵⁵ Ylistaron kunn.ark., kuntakok.pk. 27.4. 1896.

⁵⁶ EPMA, Seinäjoen kyläkok.pk. 1900–1914, Aarne Kantolan kok., Jokipiin kyläkok.pk. 1900–1908, VMA, Ilmari Jalaksen kok., Hirvijärven kyläkok.pk. 1899–1906 sekä Luopajarven kyläkok.pk. 1900–1910.

⁵⁷ VMA, Ilmajoen ka. kirkonkylän kyläkok.pk. vuoteen 1875 sekä Ilmari Jalaksen kok., Kurikan kirkonkylän kyläkok.pk. vuoteen 1881.

Lohtajan ja Kälviän suurpitäjissä kutsuttiin kyläkokoukset tavallisesti koolle kuuluttamalla niistä kirkoissa. Vielä vuodelta 1881 on Lohtajalla säilynyt oltermannien kuulutuksia, mutta sen jälkeen ne loppuvat. Oltermannilaitos Lohtajalla näyttääkin päättyneen jo 1800-luvun loppupuolella tai vuosisadan vaihteessa.⁵⁸ Viimeiset oltermanneja koskeneet tiedot ovat 1880- ja 1890-luvulta. Lestijärvellä valittiin oltermannit 1883,⁵⁹ ja Lohtajan kuntakokous määräsi 1895, että kussakin kinkerikunnassa piti kylänvanhinten (oltermannien) apulaisineen tarkastaa vanhan tavan mukaan takat ja tulisijat.⁶⁰ Palotarkastukset olivat siten Lohtajalla kuten yleisesti Keski-Pohjanmaalla kylänvanhinlaitoksen viimeisiä tehtäviä.

Kälviällä oltermannilaitos tuntui päättyneen samoihin aikoihin kuin Lohtajalla. Vielä vuoden 1865 paloapuseräntöön mukaan oltermannit ja lautamiehet määrättiin kinkerikunnittain pitämään kyläasetuksen mukaiset palotarkastukset,⁶¹ ja 1876 painettiin uudestaan pitäjän vanha kyläjärjestys, koska sen aitasääntöjä haluttiin noudattaa edelleen.⁶² Kuitenkin jo 1880-luvun lopussa aidat saatettiin jakaa ilman oltermannien myötävaikutusta, kuten eräästä kirkon kuulutuksesta vuodelta 1888 ilmenee.⁶³ Kun Kälviällä vuonna 1898 hyväksyttiin uusi paloapuseräntö, siinä ei enää ollut sijaa oltermanneille, sillä palotarkastukset määrättiin palosyynimiehille toimitettaviksi "ilman palkata".⁶⁴ Näin Kälviällä oltermannien palotarkastustehtävä oli siirtynyt kunnallisille luottamustoimihaltijoille.

Useimmissa Etelä-Pohjanmaan pitäjissä oltermannilaitoksen toiminta päättyi vuosisadan vaihteen tienoilla ja viimeistään ensimmäiseen maailmansotaan mennessä. Lapuan kyläasetusalueella valittiin Kauhavan oltermannit viimeisen kerran 1896⁶⁵ ja Alahärmän 1897.⁶⁶ Lapuan kohdalta valintoja ei voi kinkeripöytäkirjojen häviämisen takia tarkalleen selvittää, mutta vuoden 1886 jälkeen kuntakokouksen pöytäkirja ei enää mainitse oltermanneja.⁶⁷ Kyläkokouksen nimellä on sen sijaan voitu pitää kokouksia erilaisista syistä myöhemminkin ilman oltermanneja.⁶⁸

Ilmajoen kuntakokous viittaa oltermanneihin viimeisen kerran 1892, ja Kurikan kuntakokous lopetti kylänvanhinten valitsemisen vuoden 1895 jälkeen.⁶⁹ Seinäjoella oli oltermanni 1903, mutta sen jälkeen kyläkokouksen pöytäkirjat puhuvat vain tien tarkastusmiehistä, joita kuten oltermanneja ja lautamiehiä oli kolme. Nimityksestä huolimatta tien tarkastusmiehiä voitaneen vielä pitää oltermanneina. Heidät kyläkokous valitsi viimeisen kerran 1911. Tosin tarkastusmiesten valinta oli esillä kyläkokouksessa myös 1914, mutta vaali jätettiin toimittamatta.⁷⁰

Samoihin aikoihin kun oltermanni kylän johtajana menetti merkityksensä, myös oltermannilaitoksen yhteyteen kuuluneet kyläkokoukset loppuivat. Jalasjärven Hirvijär-

⁵⁸ Lohtajan ka, oltermanni Juha Toskalan kuulutukset 4.6. ja 9.7. 1881. Luukko 1938, s. 29. Luukko mainitsee 1938 oltermannilaitoksen hävinneen Lohtajalta noin 60 vuotta aikaisemmin.

⁵⁹ Toholammin kunn.ark., ote Lestijärven kuntakok.p.k:sta 18.12. 1883.

⁶⁰ Lohtajan kunn.ark., kuntakok.pk. 11.11. 1895.

⁶¹ Kälviän ka II Ck: I, Kälviän paloapuseräntö 12.1. 1865.

⁶² Kälviän ka, kuntakok.pk. 17.1. 1870.

⁶³ Kälviän ka, Antti Tuomelan kirkon kuulutus 17.11. 1888.

⁶⁴ Kälviän kunn.ark., kuntakok.pk. 24.1. 1898.

⁶⁵ Kauhavan kunn.ark., kuntakok.pk. 21.12. 1896.

⁶⁶ Alahärmän kunn.ark., kuntakok.pk. 27.9. 1897.

⁶⁷ Lapuan kaup.ark., kuntakok.pk. 21.6. 1886.

⁶⁸ Tiistenjoen nuorisoseuran ark., johtokunnan kok.pk. 31.1. 1927. Johtokunnan kokouksessa päätettiin kutsua koolle kyläkokoukseen, koska nimismies oli sulkenut seuran ovet. Apul.prof. Erkki Lehtisen ystävällisesti osoittama lähde.

⁶⁹ Ilmajoen kunn.ark., kuntakok.pk. 25.1. 1892 ja Kurikan kaup.ark., kuntakok.pk. 16.9. 1895.

⁷⁰ EPMA, Seinäjoen oltermannin käsky 23.3. 1903, Seinäjoen kyläkok.pk. 1903–1914 (erityisesti pk:t 9.6. 1911 ja 8.6. 1914).

ven kyläkokouksen pöytäkirjat päättyvät vuoteen 1906.⁷¹ Viimeinen oltermannin johtama kyläkokous lienee Jalasjärven Jokipiissä ollut 1908,⁷² ja nuorin Luopajärven pöytäkirja on vuodelta 1910. Kuvaavaa on, että kokous pidettiin nuorisoseuran talolla, mutta oli kutsuttu koolle oltermanninsauvalla.⁷³ Seinäjoen tiettävästi viimeinen kyläkokous pidettiin 1914, mutta pöytäkirjasta ei ilmene, miten kyläkokous oli kutsuttu koolle.⁷⁴ Myöhään on oltermanninsauva kuitenkin Seinäjoen kylää kiertänyt, sillä ainakin vuonna 1903 sen antamalla merkillä isännät tiesivät saapua kokoukseen.⁷⁵

Alavuden kuntakokous valitsi oltermannit 1890 ja terveydenhoidon ja tulisijain tarkastajat vuoteen 1908. Tämän jälkeen palotarkastustehtäviä hoitivat Alavudella piirimiehet.⁷⁶ Kuortaneen kuntakokouksen pöytäkirja mainitsee oltermannit viimeksi 1874,⁷⁷ mutta näin varhain Kuortaneen kylähallinto ei päättynyt, sillä Mäyryn kylän oltermanninsauvassa on vuosiluku 1888.⁷⁸ Ylistarossa oltermannit ilmoittautuivat kuntakokouksessa ainakin 1908, jolloin oltermannilaitos *Ranta-Knuutilan* mukaan myös useimmissa kylissä päättyi. Oltermanninsauva saattoi silti kiertää kylää myöhemminkin, sillä Metsälän oltermanninläännissä sitä kuljetettiin 1914 kunnallisen palotarkastuksen edellä, vaikka kylässä ei enää ollut oltermannia. Torkkolassa oltermannilaitos toimi pisimpään yhteisen kylätien takia. Kun se siirrettiin 1926 kunnalle, myös oltermannilaitoksen toiminta kylässä loppui.⁷⁹

Kauimmin oltermannilaitos on säilynyt suomenkielisen Etelä-Pohjanmaan kylistä maakunnan historiallisessa keskuksessa eli Laihian, Isonkyrön ja Vähänkyrön alueella, jossa kylähallinto päättyi hitaasti ja eri kylissä hieman eri aikaan. Laihian Miettylässä pidettiin pöytäkirjojen mukaan viimeinen kyläkokous 1918.⁸⁰ Samoin Laihiasta eronneessa Jurvassa oltermannilaitos yleisesti lopetti toimintansa vuoden 1910 paikkeilla, joskin Harjun kylän oltermanninsauva oli tilapäisesti käytössä 1930-luvulla.⁸¹ Laihian Isossakylässä ja Jakkulassa kirjoitettiin kyläkokouksen pöytäkirjoja vielä 1930-luvun alkuvuosina – Jakkulassa valittiin kylänvanhinkin 1932.⁸²

Samoin kuin Laihian myös Isonkyrön useimpien kylien kylähallinnon voi tosiasiallisesti katsoa päättyneen 1930-luvun loppuun mennessä. Kylkkälän-Ritaalan oltermanninläännissä sovittiin jo 1910, että oltermannin ja lautamiesten virat kulkisivat vuorojärjestyksessä, ja viimeinen kyläkokouksen pöytäkirja on vuodelta 1920.⁸³ Lehmäjoen oltermanni valittiin 1922 määräämättömäksi ajaksi, ja kyläkokouksia jo tällöin pidettiin nuorisoseuran talossa.⁸⁴ Kylänmaiden vuokrauksen jälkeen Lehmäjoen oltermannilaitos tuntui toimineen lähinnä muodollisesti, joskin kylässä oli oltermanni vielä 1955.⁸⁵ Isonkyrön

⁷¹ VMA, Ilmari Jalaksen kok., Jalasjärven Hirvijärven kyläkok.pk. 25.3. 1906.

⁷² Aarne Kantolan kok., Jokipiin kyläkok.pk. 1908 sekä Numminen 1958, s. 314.

⁷³ EPMA, Luopajärven kyläkok.pk. 31.10.1910.

⁷⁴ EPMA, Seinäjoen kyläkok.pk. 8.6. 1914.

⁷⁵ EPMA, Seinäjoen oltermannin käsky 23.3. 1903.

⁷⁶ Alavuden kaup.ark., kuntakok.pk. 13.10. 1870–22.10. 1908 sekä Jojonen 1963, s. 453.

⁷⁷ Kuortaneen kunn.ark., kuntakok.pk. 3.8. 1874.

⁷⁸ Säilytyspaikka: Kuortaneen kotiseutumuseon kokoelmat.

⁷⁹ Ylistaron kunn.ark., kuntakok.pk. 18.5. 1908 (pöytäkirjat vuosilta 1909–1921 ovat hävinneet) sekä *Ranta-Knuutila* 1954, s. 23, 27, 36, 39, 49 ja 53.

⁸⁰ VMA, Laihian kotiseutuark., Miettylän kyläkok.pk. 25.8. 1918.

⁸¹ Kallio 1961, s. 10.

⁸² VMA, Laihian kotiseutuark., Laihian Isonkyrön kyläkok.pk. 1893–1932, Jakkulan kyläkok.pk. 1906–33 (erityisesti 29.4. 1932).

⁸³ Isonkyrön museon kok., Kylkkälän-Ritaalan kyläkok.pk. 1.5. 1910 ja 9.5. 1920.

⁸⁴ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 3.11. 1922.

⁸⁵ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 29.1. 1939, pöytäkirja kylänmaiden vuokrahuutokaupasta 17.10. 1940 sekä *Uusi Suomi* 4.10. 1955. Ks. myös Tuomaala 1948, s. 106–107.

Tuuralassa kyläkokouksen pöytäkirjat päättyvät vuoteen 1933, vaikka kyläkokouksia on yhteismaiden takia pidetty myöhemminkin. Oltermannia ei kylässä kuitenkaan ole ollut pitkään aikaan, eikä kokouksia ole kutsuttu koolle oltermanninsauvalla.⁸⁶

Oltermannilaitoksen piirteitä on 1980-luvulle asti säilynyt yhdessä Isonkyrön ja muutamassa Vähänkyrön kylässä. Isonkyrön Napuella on edelleen oltermanni ja samoin Vähänkyrön Hiiripellossa, Hyyriässä, Tapoillassa, Haaraajoella, Kalsilassa ja Kuutttilassa kylänmies (oltermanni).⁸⁷ Näissä kylissä myös kylänarkku arkistoituneen säilytetään oltermannin luona. Oltermanninsauva tai kylänkapula on vielä 1970-luvulla kiertänyt Napuen, Tapoilan ja Kuutttilan kyliä.⁸⁸ Kuitenkaan oltermannilaitos ei kummassakaan pitäjässä ole enää toiminut siinä laajuudessa ja merkityksessä kuin 1800-luvulla. Kyläkokouksia pidetään yleensä vain kerran vuodessa tai vieläkin harvemmin. Kylähallinnon toiminnan jatkumiseen ovat vaikuttaneet vanhan perinteen lisäksi paikalliset pikkukysymykset. Vähänkyrön kylillä on nykyisinkin yhteisiä maita tai muuta omaisuutta, kun taas Napuen isännät ovat kokoontuneet kylätien takia. Kyläasetuksia ei luonnollisesti enää ole noudatettu, ja muutenkin kylähallinto sotien jälkeen on toiminut yhdistysperiaatteiden tavoin, joihin tosin on liittynyt muutamia vanhan oltermannilaitoksen piirteitä. Näin kylähallintojärjestelmä myös Vähässä- ja Isossakyrössä on tyypistynyt yksityisteiden tai yhteisen omaisuuden hoitokunnaksi.⁸⁹

Oltermannilaitos muodostui suomenkielisen Etelä- ja Keski-Pohjanmaan kylissä pitkäaikaiseksi ja on siinä suhteessa verrattavissa Ruotsin kylähallintoon, jota on jatkunut paikoin 1900-luvulle saakka.⁹⁰ Samanlainen on tilanne myös Pohjanmaan ruotsalaispitäjissä, ja esim. Lapväärtissä esiintyi vielä 1909 kyläasetuksen uudistamispyrkimyksiä.⁹¹ Kun maanmittarit 1930-luvun alussa saapuivat toimittamaan uusjakoa Vöyriin, he huomasivat oltermanninsauvan edelleen kiertävän kylää.⁹² Oltermannihallinto loppui vähitellen ja ikään kuin itsestään, vaikka järjestelmän viimeiset vaiheet kestivät puolisen sataa vuotta – paikoin enemmänkin. Oltermannilaitoksen pitkä päättymisvaihe osoittaa omalla tavallaan, että kylähallinto oli Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla vakiinnuttanut asemansa niin, että vain syväälle käyneet ja useat muutokset perinteisessä kyläyhteiskunnassa pystyivät vähitellen parin miespolven kuluessa jäytämään järjestelmän toimintaedellytykset.

6.2. Oltermannilaitoksen päättymiseen vaikuttaneet tekijät

Kylähallinnon syntymisen aikoihin vallitsi tilusten seka-asema, eikä isojakokaan – sillä tavoin kuin se Pohjanmaalla toteutettiin – välittömästi paljoo muuttanut maanviljelyksen

⁸⁶ VMA, Isonkyrön kotiseutuark., Tuuralan kyläkok.pk. 28.5. 1933 sekä Valde Tuuran kok., Tuuralan kylänarkistoon liittyvät asiakirjat.

⁸⁷ Napuen kylän oltermannina oli 1979 Osmo Nieminen. Vuonna 1980 olivat Vähässäkyrössä kylänmiehinä Hiiripellossa Osmo Virta, Hyyriässä Mauri Munkki, Tapoillassa Veikko Lehtonen, Haaraajoella Juhani Ollila, Kalsilassa Jussi Nuuja ja Kuutttilassa Vilho Autiorinne. Vähänkyrön muissa kylissä kylähallinto on päättynyt jonkin verran aikaisemmin. Esim. Merikaarron kylän tilit päättyvät vuoteen 1954.

⁸⁸ Haaraajoella kyläkokous kutsutaan koolle vihon avulla, Vihkoon jokainen kokouskutsun saatuaan merkitsee nimensä. Kylän kierrettyään vihko palautuu kylänmiehelle. Näin varmistuu, että jokainen on saanut kokouskutsun. Muissa kylissä kokoukset kutsutaan paalu- tai seinäilmoituksilla tai paikallislehden välityksellä.

⁸⁹ Juhani Ollilan kok., Haarajoen kyläkok.pk:t, Jussi Nuujan kok., Kalsilan kyläkok.pk:t, Vilho Autiorinteent kok., Kuutttilan kyläkok.pk:t sekä Osmo Niemisen kok., Napuen kyläkok.pk:t.

⁹⁰ Erixon 1938/2, s. 220–221 ja Erixon–Ljung 1954, s. 114.

⁹¹ Åkerblom K. V., 1952, s. 42–43.

⁹² Numminen 1950, s. 14 sekä Numminen 1951, s. 123.

luonnetta. Kun paikallinen pitäjähallinto ei 1700- ja 1800-luvun suurpitäjissä kyennyt kaikilta osin täyttämään eri kyläkuntien tarpeita, tarvittiin kyläyhteisöissä naapurien keskeistä yhteistoimintaa. Oltermannilaitoksen piiriin keskittynyt toiminta korvasi osaltaan ne puutteet, joita tuon ajan pitäjäyhteisön taloudellisissa ja hallinnollisissa suhteissa oli. Mutta mitä pidemmälle 1800-luku kului, sitä selvemmin kävi ilmi, että ne tekijät, jotka olivat luoneet pohjaa oltermannilaitoksen syntymiselle ja kehittäneet kyläläisten yhteistoimintamuotoja, alkoivat menettää merkitystään.

Isonjaon jälkeen jäi moniin kyliin vainiopakko, joka viimeistään 1800-luvun puolivälin jälkeen alkoi purkautua, sillä useissa pitäjissä isoajakoa täydennettiin jo 1800-luvulla. Isonjaon täydennyksiin ryhdyttiin Ilmajoella, Jalasjärvellä ja Peräseinäjoella 1870-luvulla, Alahärmässä ja Lapualla 1880-luvulla sekä Kurikassa, Kauhajoella, Jurvassa ja Vähässäkyrössä vuosisadan viimeisellä kymmenluvulla.⁹³ Paikoin kylänmiehet itsekin pyrkivät lievittämään vainiopakkoa. Niinpä Ilmajoen kirkonkylän kyläkokouksessa puhuttiin jo 1816 raja-aidoista,⁹⁴ ja Lehmäjoellakin, jossa yhteiset vainioaitaukset säilyivät pitkään, oli taloilla 1880-luvulla mahdollisuus oman aitauksen rakentamiseen.⁹⁵

Vainiopakon asteittainen poistuminen vähensi oltermannilaitoksen merkitystä aitauksy-symyksissä. Kuitenkin vielä ratkaisevammaksi muodostui vuonna 1864 annettu keisarillinen aita-asetus, joka varsin yksityiskohtaisesti säätelä naapurien keskeistä aitauksvelvollisuutta sekä kotieläinten tiluksille aiheuttamia vahinkoja.⁹⁶ Kun valtakunnallisen aita-asetuksen sisältö oli tarkempi kuin kyläasetusten, jouduttiin pulmallisen tilanteen eteen. Ainakin Jalasjärvellä, Kälviällä ja Kuortaneella ongelma ratkaistiin siten, että yhteisesti päätettiin noudattaa vanhan kyläasetuksen määräyksiä.⁹⁷ Kuortaneen kuntakokouksen pöytäkirja kuvaa tapahtuman värikkäästi:⁹⁸

”Niin nousi kaikki Buadinkedon Heikkikin seisaalleen ja pyysivät seurata vanhaa asetusta, ja totella äldermannin käskyä, niin päätti kuntakokous että vanhaa asetusta vielä seurataan ja päämiehinä olkoot oltermannit, niin kauan kuin kansa oppii tuntemaan äsken luetun uuden asetuksen.”

Aita-asetus teki ajan mittaa tarpeettomiksi kyläasetusten aitauksasäädökset. Tämän huomasi myös Kuortaneen kuntakokous, joka aiemmasta juhlallisesta päätöksestään huolimatta jo 1870 hyväksyi kuntaan aita-asetuksen mukaisen aitauksasäädännön. Se vahvistettiin kihlakunnankäräjillä ja painettiin 1871. Uusissa säännöissä ei oltermanneille enää annettu tehtäviä, mm. naapurit saivat itse jakaa aitansa.⁹⁹ Kuitenkin kuntakokous myöhemmin päätti, että oltermannien oli vanhan tavan mukaan edelleen valvottava aitauksasäädännön noudattamista.¹⁰⁰ Myös Evijärven kuntakokous velvoitti 1896 oltermannit tarkastamaan aidat keväisin ja puutteellisilta kohdin myös kesäisin, jolloin oli meneteltävä keisarillisen aita-asetuksen säännösten mukaan.¹⁰¹ Vähässäkyrössä hyväksyttiin lähes kolmekymmentä vuotta aikaisemmin aita-asetus sellaisenaan, mutta sen valvonta jätettiin kylänvanhimmille.¹⁰² Oltermanneista oli näin tullut pelkkiä aitojen tarkastusmiehiä, joten kylähallinnon toimivalta oli aitojen rakentamisessa supistunut.

⁹³ MHA, Luettelo Vaasan läänissä toimitetuista isojaoista ja isojonjärjestelyistä.

⁹⁴ VMA, Ilmajoen ka, kirkonkylän kyläkok.pk. 12.9. 1816.

⁹⁵ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 1.11. 1880.

⁹⁶ Suomen Suuriruhtinasmaan Asetus-kokous 19.12. 1864.

⁹⁷ Jalasjärven kunn.ark., kuntakok.pk. 4.11. 1867. Kälviän kunn.ark., kuntakok.pk. 17.1. 1870 ja Kuortaneen kunn.ark., kuntakok.pk. 20.6. 1866.

⁹⁸ Kuortaneen kunn.ark., kuntakok.pk. 20.6. 1866.

⁹⁹ Kuortaneen kunn.ark., kuntakok.pk. 21.3. 1870, 7.8. 1870 ja 24.2. 1871 sekä vuoden 1871 aitauksasäädäntö.

¹⁰⁰ Kuortaneen kunn.ark., kuntakok.pk. 24.2. 1871.

¹⁰¹ Evijärven kunn.ark., kuntakok.pk. 11.5. 1896.

¹⁰² Vähänkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 8.1. 1868.

Mutta maataloutta elinkeinona uudistettiin etenkin 1800-luvun jälkipuoliskolla entistä laajemmin. Jo 1840-luvulla alettiin kartoittaa epäkohtia. Vuosisadan puolivälin jälkeen valistuneet maanviljelijät kannattivat yhä enemmän uudistuspyrintöjä. Metsien arvon kohotessa elintaso nousi, ja suurten nälkävuosien jälkeen 1870-luvulla näkyi merkkejä maatalouden rakenteen muutoksesta, sillä omavarainen maatalous oli peruuttamattomasti siirtymässä karja- ja metsätalousvaltaiseksi vaihdantataloudeksi. Kuitenkin 1870-luku oli vielä siirtymäaikaa, jossa vanha maatalousjärjestelmä oli selvästi etualalla.¹⁰³ Uuden ajan vaatimuksia paremmin vastaavat viljelys- ja kotieläinhoitomethodit pyrkivät vastustamattomasti esille, vaikka ne kohtasivat vuosisataisen tavan ja piintyneiden ennakkoluulojen muurin.¹⁰⁴

Vihdoin 1880-luvun jälkipuoliskolla maatalouden uusi suuntaus purkautui murroskaudeksi, jolloin karja- ja meijerialous kohosi viljatuotannon sijasta maatalouden päätuotantomuodoksi.¹⁰⁵ Kehitys johti yksilöllisen yritteliäisyyden ja vapaan toiminnanhalun asteelle, jolloin yhteistalous vähentyneenäkin samoin kuin riippuvuus naapureista alkoi tuntua haitalta.¹⁰⁶ Maatalouden muutokset muodostivat osaltaan taustan kyläasetusten merkityksen vähentymiselle ja oltermannihallinnon toiminnan heikkenemiselle.

Oltermannilaitos oli saavuttanut hallinnollista merkitystä myös siksi, että alin paikallishallinto oli 1800-luvun alkupuoliskolla perusteellisen uudistamisen tarpeessa. Vuoden 1865 kunnallishallintoasetus vähensi merkittävästi oltermannilaitoksen toimintapohjaa, kun kunta ja seurakunta joutuivat erilleen. Tosin kuntakokous otti yleensä vastuulleen oltermannilaitoksen valvonnan, mutta samalla kylähallinto menetti osan käyttövoimaansa, kun kylänvanhinten alistussuhde ei enää ollut selvä. Pitäjänkokouskaudella oltermannit olivat huolehtineet paikoin myös joistakin seurakunnallisista tehtävistä kuten hautausmaiden aitojen kunnostamisesta.¹⁰⁷ Lisäksi papisto, joka oli merkittävästi vaikuttanut kyläasetusten laatimiseen, jäi suurelta osin syrjään kylähallinnon toiminnan ohjaamisesta ja kehittämisestä.

Kunnallishallintoasetus tehosti ja erikoisti maalaiskuntien hallintoa, samalla kun yleinen ajattelutapa muuttui kyläkeskisestä enemmän kuntakeskeiseksi. Kuntakokoukset alkoivat perustaa ojituslautakuntia, tielautakuntia ja paloapuyhdistyksiä, jotka osittain korvasivat kylähallinnon tehtäväkentän. Kunnallisten lautakuntien merkitys aikaa myöten vain kasvoi. Tosin lautakuntien ohjesäännöissä oltermanneille annettiin toisinaan tehtäviä, mutta kovin usein ei näin menetelty, ja sitä paitsi oltermannit tuskin olisivat kyenneet riittävästi huolehtimaan eri lautakuntien toimialoista. Kun lopulta tärkeimmät kylätiet joutuivat kunnan tai valtion haltuun, oltermannien velvollisuudet vähentyivät näiltäkin osin.

Kunnallisten lautakuntien merkityksen kasvu oltermannilaitoksen kustannuksella näkyi esim. Lapualla, jossa kuntakokous 1880 päätti, että ojituslautakunnalla oli valta teettää ojat velvollisuutensa laiminlyöneen kustannuksella – ojien teettäminen ennen ojituslautakuntaa oli ollut oltermannien valtaoikeus. Tosin kuntakokouksen päätöksessä oli lisäksi, että oltermanni tai lautamiehet saivat periä uppiniskaiselta sekä työntekijöiden että toimitus- ja syynimiesten palkat.¹⁰⁸ Samanlaisen päätöksen teki Kurikan kuntakokous kolmea vuotta myöhemmin.¹⁰⁹ Ojituslautakuntien tehtävät joutuivat näin vastatusten

¹⁰³ Liakka 1936, s. 50–67, Simonen 1949, s. 52 sekä Soininen 1975, s. 410–415.

¹⁰⁴ Simonen 1949, s. 52.

¹⁰⁵ Simonen 1949, s. 97–106.

¹⁰⁶ Aaltonen 1936, s. 83.

¹⁰⁷ Peräseinäjoen ka, kirkkokok.pk. 2.9. 1821 sekä Jalasjärven ka, kirkkokok.pk. 23.7. 1826.

¹⁰⁸ Lapuan kaup.ark., kuntakok.pk. 11.10. 1880.

¹⁰⁹ Kurikan kaup.ark., kuntakok.pk. 26.11. 1883.

kyläasetusten kanssa. Ilmajoen kuntakokous koetti – tosin tuloksetta – selventää kylähallinnon ja ojituslautakunnan välistä tehtävänjakoa. Kun kuntakokouksessa oli 1884 käsiteltävänä ojituslautakunnan säännöt, päätettiin ehdotukseen tehdä sellaisia muutoksia, etteivät säännöt olisi olleet ristiriidassa kyläasetuksen kanssa. Uusia sääntöjä varten asetettiin komitea, joka saikin aikaan sekä uuden kyläasetus- että ojituslautakunnan sääntöluonnoksen, mutta ne jäivät hyväksymättä kuntakokouksessa.¹¹⁰

Kunnallisille ojituslautakunnille siirtyivät paikoin myös tiekysymykset. Esim. Jalasjärven Luopajärven kyläkokous päätti 1910 kutsua ojituslautakunnan jakamaan Luopajärven kylätietä.¹¹¹ Kun Seinäjoella Heikkilästä Katilaan johtanut tie päätettiin jakaa uudestaan vuonna 1914, kyläkokous jätti tehtävän ojituslautakunnalle.¹¹² Seinäjoella oltermanninkokouksia kutsuttiin myös paloruotukokouksiksi, mikä nimitys ennen pitkää vakiintui, joten oltermannilaitos ja kunnan paloapujärjestelmä sulautuivat yhteen.¹¹³

Joskus kunta ja kylähallinto saattoivat joutua avoimeen kiistaan keskenään. Niinpä Isonkyrön Lehmäjoella, jossa oltermannilaitoksen toiminta 1900-luvun alussa oli voimakasta, syntyi kuntakokouksen ja kyläkokouksen välille riita Palonkylän tien korjauskustannuksista sekä erään sillan rakentamisesta.¹¹⁴ Lehmäjokelaiset ajoivat asiaansa tarmokkaasti, sillä kylän tileistä ilmenee, että yli kolmannes varoista käytettiin riidasta aiheutuneisiin kustannuksiin.¹¹⁵ Mutta kunta peri kiistassa voiton, vaikka kyläläiset valittivat senaattiin saakka.¹¹⁶

Myös seurakunnan hallinto tehostui. Vuoden 1869 kirkkolaki mahdollisti seurakunnan jakamisen piireihin, joissa kirkkoneuvoston jäsenet – kukin alueellaan – valvoivat siveellisyyttä.¹¹⁷ Ainakin Kurikassa tätä kirkkolain kohtaa noudatettiin, sillä 1870 jokaiseen kinkerikuntaan valittiin seurakunnan vanhimmat.¹¹⁸ Kun vuonna 1925 annetulla asetuksella kirkollisten kylänvanhinten valinta tuli pakolliseksi,¹¹⁹ merkitsi tämä viimeistään oltermannien seurakunnallisten velvollisuuksien päättymistä. Kirkollisten kylänvanhimpien tehtävät, vaikka heitä paikoin Pohjanmaalla on kutsuttu myös oltermanneiksi, muistuttavat pikemminkin 1800-luvun puolivälin jälkeen hävinneiden seksmannien työtä.

Kokonaisuutena kunnan ja osaksi seurakunnankin suhde kylähallintoon muodostui kaksinaiseksi. Toisaalta niiden toiminta jatkuvasti vähensi oltermannilaitoksen tehtäviä, toisaalta ne käyttivät oltermanneja hyväkseen määräämällä heidät suorittamaan erilaisia katselmuksia tai tarkastuksia. Monin paikoin ne olivatkin viimeisiä oltermannilaitoksen toimintamuotoja. Mutta kun kunnan hallintojärjestelmä alkuvaiheiden jälkeen vakiintui, oltermannit joutuivat vähitellen syrjään tai sulautuivat kunnallisiin luottamus-toimenhaltijoihin.

Oltermannilaitoksen toimintaa ohjanneet kyläasetukset oli laadittu pitäjähallinnon aikana, ja ne olivat 1800-luvun jälkipuoliskon uusissa oloissa uudistamisen tarpeessa. Kuntakokoukset pyrkivät paikoin saattamaan järjestyssäännöt ajan tasalle, joten jo

¹¹⁰ Ilmajoen kunn.ark., kuntakok.pk. 21.6. 1884 ja 25.1. 1892 sekä EPMA, Seinäjoen kylänarkisto, konseptiluonnos kylänoikeuston ja ojituslautakunnan säännöistä.

¹¹¹ EPMA, Luopajärven kyläkok.pk. 31.1. 1910.

¹¹² EPMA, Seinäjoen kyläkok.pk. 8.6. 1914.

¹¹³ Alanen 1970, s. 534.

¹¹⁴ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 14.5. 1904 sekä Isonkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 28.10. 1904.

¹¹⁵ EPMA, Lehmäjoen kylän tilit 1892–1908, kyläkok.pk. 17.7. 1908 ja 9.6. 1911.

¹¹⁶ EPMA, Lehmäjoen kyläkok.pk. 14.5. 1904 sekä Isonkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 28.10. 1904.

¹¹⁷ Kirkkolaki 1869, § 337.

¹¹⁸ Kurikan ka, kirkonkok.pk. 21.7. 1870.

¹¹⁹ Kirkonlakikirja 1950, § 347. Kirkollisen kylänvanhimman ruotsinkielinen nimitys on lakikirjassa församlingsäldste. Kyrkolag 1950, § 347.

aikalaiset huomasivat, etteivät yhteisaitausten ja pitäjähallinnon aikaiset säädökset enää soveltuneet rakenteellisesti muuttuneeseen kyläyhteisöön. Uudistuspyrkimykset jäivät kuitenkin yleensä toteutumatta. Vain vaivoin lääninhallitus vahvisti 1880 Vähänkyrön kyläasetuksen, mutta siitä piti poistaa useita vuoden 1742 kyläjärjestysohjeeseen perustuneita määräyksiä, jotka olivat joutuneet ristiriitaan muun lainsäädännön kanssa tai olivat ajan oloihin sopimattomia.¹²⁰ Kyläasetuksia ei voitukaan enää 1800-luvun lopulla kirjaimellisesti noudattaa, joten järjestelmän laillinen pohja heikentyi. Oltermannilaitos saattoi nyt toimia vain vanhan perinteen varassa.

Rinnan kunnalliselämän vilkastumisen myötä avartui maaseudulla erilaisten henkisten virtausten vaikutuksesta yleinen näköpiiri, jolloin katseet kiinnitettiin kyläyhteisöstä yhä enemmän kunnallisiin ja valtiollisiin tapahtumiin.¹²¹ Sanomalehdistö teki oltermanninsauvan tarpeettomaksi, ja kirjallisuus, kansakoulut, nuorisoseuraliike sekä uskonnolliset herätysliikkeet merkitsivät maaseudun elämässä henkistä murrosta, johon ahdas kyläkeskisyys ei enää sopinut.¹²²

Oltermannilaitos edellytti myös väestön pysymistä paikallaan, ja siksi liikkumismahdollisuuksien lisääntyminen ja sitä seurannut muuttoliike ja siirtolaisuus heikensivät kiinteätä kyläkeskistä yhteistyötä. Niinpä kun Ylistaron Kaukolan oltermannin oli määrä 1898 jättää kylän sakkorahat kuntakokoukselle, kävi ilmi, että hän oli muuttanut paikkakunnalta. Kuntakokous joutui sakottamaan kylän lautamiehiä, koska hekään eivät olleet huolehtineet tilien esittämisestä.¹²³

Vuosisadan vaihteen tienoilla ryhdyttiin Etelä-Pohjanmaalla toimittamaan uusjakoa, mikä merkitsi tiheiden kyläryhmien hajottamista.¹²⁴ Uusjako valmistui useimmissa Isonkyrön, Ylistaron, Laihian ja Jurvan kylissä sekä osassa Kurikkaa ja parissa Vähänkyrön kylässä 1898–1916¹²⁵ eli samoihin aikoihin, kuin oltermannilaitoksen voi katsoa menettäneen merkityksensä. Uusjako sekä hieman aikaisemmin toteutetut isonjaon täydentämiset poistivat yhden niistä harvoista edellytyksistä, jota kylähallinnolla vuosisadan alun oloissa oli. Uusjaon jälkeen oltermannilaitos saattoi enää toimia vähäisten paikallisten pikkukysymysten sekä perinteen pohjalta. Isonjaon järjestely oli tavallaan päättämässä sitä kehitystä, joka oli alkanut jo 1800-luvun puolivälin jälkeen ja jonka tuloksena oli kylähallintojärjestelmän asteittainen hajoaminen.

¹²⁰ Ks. luvut 3.3.1.–3.3.3.

¹²¹ Aaltonen 1936, s. 83.

¹²² Haavio-Mannila 1958, s. 152–153.

¹²³ Ylistaron kunn. ark., kuntakok. pk. 28.5. 1898.

¹²⁴ Aaltonen 1936, s. 84.

¹²⁵ MHA, Luettelo Vaasan läänissä toimitetuista isojaosta ja isojaonjärjestelyistä. Luettelo päättyy vuoteen 1918. Ks. myös Nohrström 1933, s. 120–121.

7. OLTERMANNIHALLINNON MERKITYS

Eteläpohjalainen jokivarsiin keskittynyt asutus, jonka kyröläiset 1600-luvulla ilmaisivat lauseella: ”Kaikki asuvat jokivarressa, kylä kylän vieressä, pelto pellossa kiinni”, kasvatti asukkaisiin jo varhain yhteishenkeä ja yhteistoiminnan muotoja. Niin erätalouden aikana kuin myöhemminkin työskenneltiin joukossa ja muodostettiin pyyntikuntia. Tervanpolttoa varten perustettiin yhtiöitä, ja laivanrakennus tapahtui osuuskunnittain. Kaukoniittyjen heinätekoon liittyi keskiajalta vakiintuneita yhteistyömuotoja, ja vainiopakon aikana kehittyi talkoohenki ja keskinäinen auttamistahto. Viljelystyöt vaativat kyläkuria ja järjestäytyntä kanssakäymistä.¹²⁶

Kyläjärjestykset kiinteyttivät ja vakiinnuttivat yhteistyön muodot sekä loivat kyliin pysyvän hallintojärjestelmän. Oltermanneista ja kylän lautamiehistä tuli vastuullisia yhteistyön johtajia, joille kuului sekä hallinnollisia että juridisia valtaoikeuksia. Kyläkokousinstituutiosta muodostettiin yhteisten töiden ja hankkeiden ylin päättävä elin, jossa saattoivat erilaiset käsitykset tulla esiin. Jos ne saatiin sovitetuiksi, kyläkokous yhtenäisti ajattelua, ja jos taas syntyi kiistoja, niitä voitiin ratkoa, ellei muuten niin oikeusteitse. Oltermanninsauvat ja kylänkapulat olivat kylänhallinnon ulkoisia tunnusmerkkejä ja 1700- ja 1800-luvun viestintävälineitä, kyläkokoukset näiden vuosisatojen informaatiolähteitä. Kyläasetuksiin perustunut järjestäytynyt kanssakäyminen kasvatti ehkä myös sellaista ajattelutapaa, että yhteisön jäsenet olivat riippuvaisia toistensa mielipiteistä, jolloin jokainen teki helposti samaa mitä muutkin.¹²⁷

Oltermannihallinnon toiminta kesti Etelä-Pohjanmaalla enimmillään kolmattasataa vuotta ja Pohjois-Pohjanmaallakin vuosikymmeniä. Kun kyläasetusten oltermannilaitokselle määräämät tehtävät olivat suurelta osin taloudellisia, kiinteä kyläkeskinen yhteistoiminta ei voinut olla vaikuttamatta kyläläisten taloudellisiin harrastuksiin. Keskinäiset sopimukset yhteisistä hankkeista kohottivat todennäköisesti työn arvostusta ja yritteliäisyyttä, ja tarkka huolenpito aidoista, ojista ja teistä tehosti maanviljelyksen ja karjanhoidon harjoittamista. Voi myös olettaa, että oltermannilaitos osaltaan mahdollisti sitä uudisraivausta, jota Pohjanmaalla harrastettiin voimakkaasti 1700- ja 1800-luvulla.¹²⁸ Yksityiskohtaiset maatalouteen ja paloturvallisuuteen liittyneet säädökset loivat edellytyksiä koko kylää käsittävän yhteisvastuun kehittymiselle ja valmistelivat sillä tavoin maaperää myös 1900-luvun osuustoiminnalle. Kylähallinnon luomassa yhteishengen ilmapiirissä ja työelämässä ei ehkä kovin helposti päässyt syntymään jyrkkiä eroja eri yhteiskuntaryhmien välille,¹²⁹ vaikka toisaalta kyläasetukset, jotka pääsääntöisesti lähtivät talollisväestön näkökulmasta, lisäsivät talollisten ja tilattomien etujen vastakkaisuutta.

Kunnallishallinnon syntyvaiheessa pohjalaisiin kyläasetuksiin ja kylähallintoon kiinnitettiin valtakunnallista huomiota, ja niitä pidettiin hyvän kunnallishengen ilmauksina. Yhteistyön kylähallinnon piirissä nähtiin kasvattavan väestöä käyttämään sitä hallintoko-

¹²⁶ Luukko 1945, s. 24, 75, 174–175, 189–192, Luukko 1950/1, s. 119–127 ja 322–327 sekä Toivonen 1963, s. 159–161.

¹²⁷ Numminen 1961, s. 43 sekä Toivonen 1963, s. 161.

¹²⁸ Jutikkala 1958, s. 354–355.

¹²⁹ Toivonen 1963, s. 161.

neistoa, jonka kunnallishallintoasetus Suomeen loi 1860-luvun puolivälissä. Järjestynyt kylälaitos ehkä osaltaan kouluttiin johtajia ja siten lisäsi sitä yhteiskunnallista aktiivisuutta, joka maalaiskyläyhteisössä heräsi 1800-luvun jälkipuoliskolla ja joka kylän piiristä laajentui myös valtiolliseksi toiminnaksi.

Painettu kyläjärjestys oli kylän asukkaille tavallaan lakikirja, joka ohjasi kylän toimintaa, mutta joka myös määräsi rikkomuksista ja laiminlyönneistä rangaistukset. Kyläasetusten soveltaminen opetti rahvalle lain tuntemusta, samalla kun järjestelmä painotti lain kunnioittamisen ja lainmukaisen käyttäytymisen merkitystä. Mutta asialla oli ehkä toinenkin puoli: lakiin perustunut yhteistoiminta saattoi ajan oloon myös jäykistää kyläyhteiskunnan toimintoja ja hidastaa tai estää uusien virtausten esiintuloa. Kun vapaudenajalta peräisin ollutta kyläjärjestysohjetta uudistettiin todellisuudessa varsin vähän ja kun mallikyläjärjestyksen pohjalta syntyneisiin kyläasetuksiin vielä liittyi ankaria kurisäädöksiä, ne ehkä osaltaan loivat kyläyhteisöihin konservatiivista leimaa.

Yksilön kannalta kyläasetuksiin sisältyi tiettyä ristiriitaisuutta. Asetuksia soveltamalla kyläläiset saattoivat keskenään luoda maatalouden yhteistoimintajärjestelmän, joka perustui yhteisvastuuseen ja jossa oli mahdollisuus toteuttaa hyvinkin kansanvaltaista itsehallintoa omine sopimuksineen ja keskinäisine päätöksineen. Toisaalta kuitenkin kylälaitokseen liittyi yksilön toimintaa rajoittava tekijä: jokaisen oli sakon uhalla alistuttava päätöksiin ja osallistuttava esim. yhteisiin töihin, halusipa hän tai ei. Yhteiseen hankkeeseen pakottaminen saattoi vähentää kykyä ymmärtää niitä, jotka ajattelivat poikkeavasti.

Yhdenmukaisiin normeihin pakottamista oli havaittavissa myös niissä käräjien tai pitäjänkokousten hyväksymissä kurisäädöksissä, joita kyläläisten oli toteltava ja joiden noudattamista kylähallinnon piti valvoa. Kurisäädökset supistivat merkittävästi yksityistä toimintavapautta ja lisäsivät yhteiskunnallista sidonnaisuutta. Kun kurijärjestelmää toteutettiin paikoin äärimmäisen ankarasti, se ehkä synnytti nuorisossa uhmaa järjestysvaltaa vastaan ja näin osaltaan vaikutti siihen väkivalta-aaltoon, mikä Etelä-Pohjanmaata ravisteli 1790-luvulta lähtien lähes sadan vuoden ajan. Pitäjänkuri saattoi myös pitkäaikaisena kasvatusjärjestelmänä ohjata käyttäytymistä ja yhteiskunnallista ajattelutapaa yleisestikin.

Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen tarkoituksena oli lisätä kylän hallinnollista ja oikeudellista merkitystä. Kylän sisäisissä lähinnä taloudellisissa asioissa oltermannihallinto vahvisti kyläyhteisöjen itsehallinnollista asemaa ja kehitti kyläkeskistä ajattelutapaa. Kun suomenkielisellä Pohjanmaalla pitäjänkokoukset ryhtyivät kyläkokousten sijasta laatimaan kyläjärjestyksiä ja muutenkin ohjaamaan kylähallinnon toimintaa, järjestelmä lisäsi käytännössä myös pitäjähallinnon ja siinä keskeisesti toimineiden pappien, muiden säätyläisten ja johtavien talonpoikien hallinnollista valtaa. Sääteessään kyläasetuksia ja järjestyssäntöjä pitäjänkokoukset loivat käytännössä pohjalaiskyläin oman paikallislainsäädännön, jonka nojalla kylänoikeudet saattoivat ratkoa riitakysymyksiä ja langettaa sakkotuomioita.

Mutta Etelä-Pohjanmaalla mentiin pidemmällekin, kun kihlakunnanoikeudet alkoivat rangaista asukkaita suoraan paikallisten oikeussäädösten perusteella. Näin järjestelmä voimisti myös käräjien oikeudellista asemaa ja painotti nimismiesten ja viranomaisten tärkeyttä. Kylän yhteistoimintajärjestelmään sekoittui virkavaltaisuutta, joka puolestaan rajoitti asukkaiden hallinnollista päätäntävaltaa ja saattoi kylähallinnon erityisesti yleisissä järjestyskysymyksissä käräjien ja pitäjänkokousten tiukkaan kontrolliin. Kylähallinnon sidonnaisuudessa oli kuitenkin paikallisesti varsin suuria eroja. Selvimmin pitäjähallinnon ja käräjien kylään kohdistama valvonta korostui Suur-Lapualla, kun taas Ilmajoen

suurpitäjässä (varsinkin sen eteläosassa) ja Keski-Pohjanmaalla oltermannihallinnolla oli Lapuaan verrattuna itsenäisempi ja tietyllä tavalla kansanvaltaisempi luonne. Myös Kyrönmaassa pitäjä ja käärijät valvoivat tarkasti kylälaitosta, mutta siellä lähinnä maanomistusolojen kirjavuus synnytti lisäksi monipuolisen kyläkeskisen yhteistoiminnan. Samoin Järviseudulla ja Kuortaneella itsehallinnolliset ja virkavaltaiset piirteet kulkivat rinnan, mutta esiintyivät huomattavasti heikompina kuin Kyrönmaassa.

Pohjanmaan oltermannilaitos oli monimuotoinen järjestelmä, joka varsinkin Etelä- ja Keski-Pohjanmaalla kuului tärkeänä osana kylän arkeen ja ohjasi merkittävästi kylän yhteisiä pyrintöjä. Järjestelmänä oltermannihallinto vaikutti kaikkien kyläläisten toimintoihin ja muovasi siten omalta osaltaan pohjalaisuuden yleiskuvaa.

LYHENTEET

AD	= anomusdiaari
ark.	= arkisto
EPMA	= Etelä-Pohjanmaan maakuntaliiton arkisto
HYK	= Helsingin yliopiston kirjasto
JoMA	= Joensuun maakunta-arkisto
ka	= kirkonarkisto
kaup.ark.	= kaupunginarkisto
KD	= kirjediaari
kirkonkok.	= kirkonkokous
KM	= Kansallismuseo
KM:KE	= Kansallismuseon kansatieteen kokoelmat
kok.	= kokoelma(t)
kunn.ark.	= kunnanarkisto
kuntakok.	= kuntakokous
kyläkok.	= kyläkokous
mf.	= mikrofilmi
MHA	= maanmittaushallituksen arkisto
MMA	= Mikkelin maakunta-arkisto
OMA	= Oulun maakunta-arkisto
OMK	= Oulun maanmittauskonttori
pit.kok.	= pitäjänkokous
pk.	= pöytäkirja
PM	= Pohjanmaan museo
RVA	= Ruotsin valtionarkisto
s.a.	= ilman painovuotta
sen.	= senaatti, senaatin
s.l.	= ilman painopaikkaa
TMA	= Turun maakunta-arkisto
VA	= Suomen Valtionarkisto
VHO	= Vaasan hovioikeus
VMA	= Vaasan maakunta-arkisto
VMK	= Vaasan maanmittauskonttori

LÄHTEET

1. Arkistolähteet

1.1. Valtionarkistot

SUOMEN VALTIONARKISTO (VA)

Renovoidut tuomiokirjat

- Alavuden tk., käräjäpöytäkirjat 1864–1893.
- Etelä-Pohjanmaan tk., käräjäpöytäkirjat 1705 ja 1742–1804.
- Ilmajoen tk., käräjäpöytäkirjat 1864–1889.
- Keski-Pohjanmaan tk., käräjäpöytäkirjat 1777–1804.
- Keski-Pohjanmaan alinen tk., käräjäpöytäkirjat 1805–1863.
- Keski-Pohjanmaan ylinen tk., käräjäpöytäkirjat 1805–1863.
- Korsholman tk., käräjäpöytäkirjat 1864–1889.
- Korsholman eteläinen tk., käräjäpöytäkirjat 1805–1863.
- Korsholman pohjoinen tk., käräjäpöytäkirjat 1805–1863.
- Oulun eteläisen voutikunnan ja Korsholman pohjoisen kihlakunnan tk., käräjäpöytäkirjat 1763–1777.
- Oulun pohjoisen voutikunnan ja Kajaanin läänin tk., käräjäpöytäkirjat 1763–1776.
- Pohjanmaan tk., käräjäpöytäkirjat 1645, 1647 ja 1653.
- Pohjanmaan pohjoinen tk., käräjäpöytäkirjat 1777–1799.
- Pohjois-Pohjanmaan tk., käräjäpöytäkirjat 1742–1762.
- Uudenkaarlepyyn tk., käräjäpöytäkirjat 1864–1893.

Senaatin arkisto

- Senaatin kansliatoimituskunnan KD 1817, 1818 ja 1822.
- Senaatin kansliatoimituskunnan kirjekonseptit 1817.
- Senaatin talousosaston KD 1817, 1818 ja 1822.
- Senaatin talousosaston pöytäkirja 1823.

Topografica

- Pohjanmaa 4: Virkkusen kokoelma, Maantarkastuksen pk. 1750.

Uudenmaan ja Hämeen lääninhallituksen arkisto

- Lääninkanslian kirjekonseptit 1818.

Väkilukutaulukot

- mf. VÄ 96, 131, 155, 159, 160 (Alahärmän, Nurmon, Ylihärmän, Kauhavan ja Lapuan kirkonarkistojen väkilukutaulukot).

RUOTSIN VALTIONARKISTO (RVA)

- Landshöfdingarnas skrivelser till Kongliga Majestät. Österbottens län 1749–1775. FR 65–68.

1.2. Maakunta-arkistot

JOENSUUN MAAKUNTA-ARKISTO (JoMA)

Kuopion lääninhallituksen arkisto:

- Lääninkanslian kirjediaarit 1817.
- Lääninkanslian kirjekonseptit 1817.

Ilomantsin kihlakunnan kruununvoudin arkisto:

- Kruununvoudin vuosikertomus vuodelta 1816.

MIKKELIN MAAKUNTA-ARKISTO (MMA)

Kymenkartanon lääninhallituksen arkisto:

- Lääninkanslian kirjjekonseptit 1817.

OULUN MAAKUNTA-ARKISTO (OMA)¹

Oulun läänin lääninhallituksen arkisto

Lääninkanslia:

- Kirjediaarit 1817 ja 1818.
- Kirjekonseptit 1817 ja 1818.

Lääninkonttori:

- Kirjekonseptit 1838
- Kuvernöörin päätökset 1820, 1832, 1835–1837, 1838, 1840, 1843, 1844, 1845.

Tuomiokuntien arkistot

Kemin tuomiokunta:

- Iin käräjäpöytäkirjat 1843, 1859, 1862.
- Kuusamon käräjäpöytäkirjat 1843, 1846 ja 1858.
- Pudasjärven käräjäpöytäkirjat 1843.

Oulun tuomiokunta:

- Limingan käräjäpöytäkirjat 1837, 1838.
- Muhoksen käräjäpöytäkirjat 1836.
- Oulun ja Hailuodon käräjäpöytäkirjat 1838.

Saloisten tuomiokunta:

- Haapajärven käräjäpöytäkirjat 1857, 1858.
- Kalajoen käräjäpöytäkirjat 1840.
- Käsämäen käräjäpöytäkirjat 1858.
- Piippolan käräjäpöytäkirjat 1852.
- Pyhäjoen käräjäpöytäkirjat 1839, 1858, 1860, 1862, 1863.
- Salon käräjäpöytäkirjat 1840, 1856–1858, 1872.
- Siikajoen käräjäpöytäkirjat 1835, 1856–1858, 1869.

Kruununvoutien arkistot

Kajaanin kihlakunnan kruununvoudin arkisto:

- Kirjekonseptit 1817. Paloavustuksia koskevat päätökset.

Kemin kihlakunnan kruununvoudin arkisto:

- Kirjekonseptit 1817.
- Saapuneet kirjeet 1793, 1817.
- Paloavustuksia koskevat päätökset.

Lapin kihlakunnan kruununvoudin arkisto:

- Paloavustuksia koskevat päätökset.

Oulun kihlakunnan kruununvoudin arkisto:

- Saapuneet kirjeet 1817.

Saloisten kihlakunnan kruununvoudin arkisto:

- Saapuneet kirjeet 1794, 1817.
- Paloavustuksia koskevat päätökset.
- Rantsilan kunnan paloapuhjesääntö 1872.

Tornion kihlakunnan kruununvoudin arkisto:

- Kirjekonseptit 1817.
- Paloavustuksia koskevat päätökset

¹ OMA:ssa tallennettuna olevat kirkonarkistot on lueteltu kirkonarkistojen yhteydessä.

TURUN MAAKUNTA-ARKISTO (TMA)

Turun ja Porin lääninhallituksen arkisto:

- Lääninkanslian kirjekonseptit 1822.

Kruununvoutien arkistot

Ahvenanmaan kihlakunnan kruununvoudin arkisto:

- Kirjekonseptit 1817.

Mynämäen kihlakunnan kruununvoudin arkisto:

- Kirjekonseptit 1817.

Vehmaan kihlakunnan kruununvoudin arkisto:

- Kirjekonseptit 1817.

VAASAN MAAKUNTA-ARKISTO (VMA)²

Vaasan hovioikeuden arkisto:

- VHO 43/1826.

Vaasan lääninhallituksen arkisto:

- Lääninkanslian KD 1869 ja AD 1880.
- Kuvernöörin päätökset 1869, 1879, 1880.

Konseptituomiokirjat:

- Etelä-Pohjanmaan tk., Vöyrin käräjäpk. 1723, Pietarsaaren käräjäpk. 1752.
- Keski-Pohjanmaan alinen tk., Lapuan käräjäpk. 1843.
- Keski-Pohjanmaan ylinen tk., Kokkolan ja Kälviän käräjäpk. 1805, 1806 ja 1810.
- Korsholman pohjoinen tk., Vähänkyrön käräjäpk. 1814.

Kotiseutuarkistot³

- Eteläpohjalaisen osakunnan kotiseutuarkisto.
- Isonkyrön kotiseutuarkisto.
- Laihian kotiseutuarkisto.

Yksityiskokoelmat³

- Matti Auran kokoelmat.
- Ilmari Jalaksen kokoelmat.

1.3. Maanmittausarkistot**MAANMITTAUSHALLITUKSEN ARKISTO (MHA)**

- Luettelo Vaasan läänissä toimitetuista ja isonjaonjärjestelyistä.

OULUN MAANMITTAUSKONTTORIN ARKISTO (OMK)

- Iin, Kalajoen, Limingan ja Pudasjärven isonjaon kartat ja asiakirjat.

² VMA:ssa tallennettuna olevat kirkonarkistot on lueteltu kirkonarkistojen yhteydessä.

³ Kotiseutuarkistot ja Ilmari Jalaksen kokoelmat on käsitelty tarkemmin liitteessä 2.

VAASAN MAANMITTAUSKONTTORIN ARKISTO (VMK)

- Kurikka 2¹³, Charte beskrifningar öfwer Curicka Capell gäld uti Ilmola Socken upprättad af underskrifwen comissions Landmätare år 1762 (Jakob Hoof).
- Laihia 1¹¹, Beskrifningar öfwer Laihela Socken (Otto Efraim Runeberg).
- Ilmajoen, Isonkyrön, Laihian, Lapuan, Lohtajan, Teuvan ja Vähänkyrön isonjaon kartat ja asiakirjat.

1.4. Kirkonarkistot (ka)⁴

- Alajärven kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1837.
- Alahärmän kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1742.
- Alavieskan kirkonarkisto. Lukukinkeripöytäkirjat 1799–1898. OMA.
- Alavuden kirkonarkisto. Alavuden kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1809 sekä Kuortaneen pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1809.
- Evijärven kirkonarkisto. Kirkon- ja pitäjänkokouksen pöytäkirjat jäljennöksineen v:sta 1822.
- Halsuan kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1853.
- Himangan kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1797.
- Iin kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1854 sekä luettelo palotarkastusmiehistä 1868–69. OMA.
- Ilmajoen kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1742. Ilmajoen kirkonkylän kyläkokouksen ja kylänoikeuden pöytäkirjat 1812–1875.
- Piispantarkastuksen pöytäkirja 1759. VMA.
- Isojoen kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1824. VMA.
- Isonkyrön kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1750. Piispantarkastuksen pöytäkirjat 1759, 1815. Vuosittain kirkossa luettavat uhkasakkokirjat. VMA.
- Jalasjärven kirkonarkisto. Kirkon kuulutukset vuodesta 1806. VMA.
- Kaarlelan kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat 1830.
- Kalajoen kirkonarkisto. Lukukinkeripöytäkirjat 1800–1880. OMA.
- Karijoen kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1811.
- Kauhajoen kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1804.
- Kauhavan kirkonarkisto. Kirkonkokouksen ja kirkkoneuvoston pk. 1750–1852. Lukukinkeripk. 1857–1869. VMA.
- Kaustisen kirkonarkisto. Kinkeripöytäkirjat 1812–1874.
- Kempeleen kirkonarkisto. Lukukinkeripöytäkirjat v:sta 1856. OMA.
- Kortesjärven kirkonarkisto. Kortesjärven kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1842.

⁴ Mikäli kirkonarkiston asiakirjoja säilytetään Oulun tai Vaasan maakunta-arkistossa, on siitä maininta asiakirjojen lopussa.

- Kurikan kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1808. Kirkon kuulutukset 1816–1824.
- Kälviän kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1739. Kuntakokouksen pöytäkirjat 1867–1887. Paloapusaännöt 1850 ja 1865. Kirkon kuulutukset 1888.
- Laihian kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1813.
- Lappajärven kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1818. Evijärven kirkonkok.pk. 1822.
- Lapuan kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1740. Kirkon tilikirjat 1800-luvulta. Piispantarkastuksen pöytäkirja 1746. Kirkon kuulutukset. Kinkerivuoroluettelot 1854–1855. VMA.
- Lapväärtin kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1798.
- Lehtimäen kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1833.
- Limingan kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1806. OMA.
- Lohtajan kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1739. Kirkon kuulutukset 1800-luvulta.
- Nurmon kirkonarkisto. Kirkon kuulutukset.
- Oulun pitäjän kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1817. Lukukinkeripöytäkirjat 1853–1855. OMA.
- Perhon kirkonarkisto. Kinkeripöytäkirjat 1812–1859.
- Peräseinäjoen kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1808.
- Pudasjärven kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1791. OMA.
- Pyhäjoen kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1751. Kirkon kuulutukset v:sta 1740. OMA.
- Siikajoen kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1767. Lukukinkeripöytäkirjat v:sta 1845. OMA.
- Soinin kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1830.
- Temmeksen kirkonarkisto. Lukukinkeripöytäkirjat v:sta 1848. OMA.
- Teuvan kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1804.
- Toholammin kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1859.
- Töysän kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1834.
- Vetelin kirkonarkisto. Lukukinkeripöytäkirjat 1812–1883.
- Vimpelin kirkonarkisto. Kirkonkokouksen pöytäkirjat v:sta 1805.
- Vähänkyrön kirkonarkisto. Pitäjänkokouksen pöytäkirjat v:sta 1755. Vanhimmat Vähänkyrön kylänoikeuden pöytäkirjat. VMA.

Ylistaron kirkonarkisto. Oltermanninoikeuden pöytäkirjat (epätäydellisiä). VMA.

Ylivieskan kirkonarkisto. Lukukinkeripöytäkirjat v:sta 1800. OMA.

1.5. Kunnallisarkistot (kunn.ark.) ja kaupunginarkistot (kaup.ark.)

Kuntakokousten pöytäkirjat seuraavien kuntien ja kaupunkien arkistoista:

Alahärmä	Kaustinen	Saloinen
Alajärvi	Kortesjärvi	Seinäjoki
Alavus	Kuortane	Siikajoki
Evijärvi	Kurikka	Soini
Halsua	Kälviä	Teuva
Ilmajoki	Laihia	Toholampi
Isojoki	Lappajärvi	Töysä
Isokyrö	Lapua	Veteli
Jalasjärvi	Lapväärti	Vimpeli
Kalajoki	Lehtimäki	Vähäkyrö
Karijoki	Liminka	Ylihärmä
Kauhajoki	Lohtaja	Ylistaro
Kauhava	Perho	

1.6. Kotiseutuarkistot

Etelä-Pohjanmaan maakuntaliiton arkisto (EPMA). Seinäjoki.⁵

Isonkyrön museon kokoelmat.⁵

Jurva-Seuran arkisto.⁵

Kurikka-Seuran arkisto.⁵

Tiistenjoen nuorisoseuran arkisto. Pöytäkirjat 1927.

Vähäkyrön museon kokoelmat.⁵

1.7. Yksityiskokoelmat

Jussi Sippolan kokoelmat Lapuan Haapakoskella. Haapakosken oltermanninkäskey s.a.

V.J. Talvitien kokoelmat Nurmon kirkonkylässä. Hallitus Sääntö ja Kylän Asetus, Lapuan Pitäjässä, laitetut vuonna 1843. Asetuksen lopussa pappien kuulutusmerkinnät.

Yksityisten hallussa olevat kylänarkistot on lueteltu liitteessä 2.

2. Esinelähteet

Oltermanninsauvat, kylänkapulat ja kylänarkut on lueteltu liitteissä 3–4.

3. Painetut alkuperäislähteet ja virallisjulkaisut

Ala-Satakunnan tuomiokirja 1550–1552. Suomen vanhimmat tuomiokirjat II. Toim. John E. Roos. Helsinki 1964.

Bondeståndets riksdagsprotokoll 1740–1741. På riksgäldskontorets uppdrag utgifna av Sten Landahl.

⁵ Arkistojen asiakirjat ilmenevät lähemmin liitteestä 2.

- Bya-Ordning för Lächtea Socken. Vasa 1818. HYK.
- Cederberg, A.R., Suomen maaherrojen valtiopäiväkertomukset 1755–1756. Suomen historian lähteitä VII. Helsinki 1950.
- Finlands Allmänna Författningar 1817–1820.
- Författningssamling I. Samling af de Storfurstendömet Finland gällande och intill år 1855 utkomne Författningar I. (1538–1799). Helsingfors 1855.
- Förnyad Bya-Ordning uti Lappfjärds- och Skaftung Byar i Lappfjärds Socken. Vasa 1816. HYK.
- Hallitus Sääntö ja Kylän Asetus Lapuan Pitäjäsä, laitettu vuonna 1843. Vaasa 1844. HYK.
- Kejsarliga Finska Hushållningssällskapets underdåniga utlåtande angående åtgärder till befrämjande af Finska landtbruket och dess binäringar med därtill hörande bilagor. Helsingfors 1857.
- Kirkkolaki Suomen Suuriruhtinasmaan ewangelisluterilaiselle kirkolle. Annettu 6 p:nä Joulukuuta 1869.
- Kirkonlakikirja. Helsinki 1950.
- Kongliga Svenska Författningar 1800–1802 ja 1803–1805.
- Kylä Järjestys Ylösrakettu Ja yhteiseksi jälkeen elämiseksi suostuttu Kelwiön Pitäjäsä Sinä 5:nä päivänä Heinä Kuusa Wuonna 1816. Vaasa 1817. Nikolainkaupunki 1876. HYK.
- Kylän-Asetus. S.a., s.l. HYK.
- Kyrkolag för den evangelisk-lutherska kyrkan i Finland. Helsingfors 1950.
- Laihian Pitäjän Poliisi-asetus. Wahvistettu kuwemöörin wirastossa 18. p. syysk. 1869. Nikolainkaupunki 1881.
- Lohtajan Pitäjään Wasan Maanherran Länisä yhteinen Suostumus ja Päätös; Kuinga Maan wiljeleminen ja Christillinen elämä Kylisä ja Taloisä parahiten woimasa pidetään ja edesautetan, Neuwotettu ja päätetty yhteisesä Pitäjään kokouhesa s. 23. p. Syys Kuusa 1816. Vaasa 1818. HYK.
- Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén. Rätthistoriskt bibliotek VI. Lund 1962.
- Modée, R.G., Utdrag utur Pulique Handlingar III (1740–1747), VI (1754–1758). Stockholm 1749, 1761.
- Ruotsin Waldakunnan Laki. Hywäxi luettu ja wasta otettu Herrainpäiwillä Wuonna 1734. Turku 1822.
- Storfurstendömet Finlands Författnings-Samling för 1883.
- Suomenmaan tilastollinen vuosikirja. Helsinki 1884.
- Suomenmaan virallinen tilasto VI. Väkilukutilastoa I. Helsinki 1870.
- Suomen Suuriruhtinasmaan Asetuskokous 1864.
- Uudistettu Kylän Asetus Ilmajoen Pitäjäsä. Vaasa 1805, 1821 ja 1846. HYK.
- Uudistettu Kylän-Asetus Ison-Kyrön Pitäjäsä. Vaasa 1834 ja Nikolainkaupunki 1893. HYK.
- Uudistettu Kylän Asetus Kuortanen Pitäjäsä. Vaasa 1810. HYK.
- Wähänkyrön pitäjään Kyläjärjestys-Säännöt. Hywäksytyt Kuntakokouksessa Helmi-kuun 23 päivänä 1878 ja Maaliskuun 30 päivänä 1880. Nikolainkaupunki 1880. HYK.

4. Lähdekirjallisuus

- Aaltonen 1931, Aaltonen, Esko, Ypäjän Levä, vanha ryhmäkylä. Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistyksen vuosikirja VII. Forssa.
- Aaltonen 1934/1, Aaltonen, Esko, Paikallinen itsehallinto ennen kunnallislaitoksen syntyä. Suomen kulttuurihistoria II. Jyväskylä.
- Aaltonen 1934/2, Aaltonen, Esko, Urjalan Salmen kyläjärjestys v:lta 1761. Lounais-Hämeen kotiseutu- ja museoyhdistyksen vuosikirja X. Forssa.
- Aaltonen 1936, Aaltonen, Esko, Kyläyhteiskunta isostajaosta alkaen. Suomen kulttuurihistoria IV. Jyväskylä.
- Aaltonen 1939, Aaltonen, Esko, Pitäjän toimihenkilöt. Historian aitta IX. Jyväskylä.
- Aaltonen 1944, Aaltonen, Esko, Länsi-Suomen yhteismyllyt. Kansatieteellinen arkisto VI. Forssa.
- Ahlbäck 1945, Ahlbäck, Ragna. Kulturgeografiska kartor över svenskfinland. Folklivsstudier I. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland CCC. Helsingfors.
- Ahlbäck 1955, Ahlbäck Ragna, Kökar. Näringslivet och dess organisation i en utskärssocken. Bårgo.
- Ahlbäck 1967, Ahlbäck, Ragna, De österbottniska byordningarna och deras bakgrund. Västerbotten 1967. Umeå.
- Ahlbäck 1968, Ahlbäck, Ragna, En österbottnisk byordning. Österbotten 1968. Vasa.
- Ahlbäck 1971, Ahlbäck, Ragna, Socklots byråts protokoll 1751–1761. Folklivsstudier VIII. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland n:o 444. Helsingfors.
- Ahlbäck 1979, Ahlbäck, Ragna, Byråd och sockenstämma. Svenska Österbottens historia II. Vasa.
- Ahvenainen 1970, Ahvenainen, Jorma, Rovaniemen historia II. 1632–1960. Rovaniemi.
- Ala-Kulju 1963, Ala-Kulju, Reino, Seinäjoen kirja. Kuvaus Seinäjoen vaiheista. Seinäjoki.
- Ala-Könni 1980, Ala-Könni, Erkki, Kaustinen. Kuvateos. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen julkaisuja 7. Vammala.
- Alanen 1945, Alanen, Aulis J., Maakuntaperinteitä. Kytösavut I. Vaasa.
- Alanen 1946, Alanen Aulis J., Isonkyrön kyläasetus ja sen esivaiheita. Kytösavut II. Vaasa.
- Alanen 1948, Alanen, Aulis J., Etelä-Pohjanmaan historia IV,1. Isostaviehasta Suomen sotaan 1700–1809. Vaasa.
- Alanen 1949, Alanen, Aulis J., Etelä-Pohjanmaan historia IV,2. Etelä-Pohjanmaan talouselämä 1700–1809. Vaasa.
- Alanen 1950, Alanen, Aulis J., Syytinkilaitoksesta Etelä-Pohjanmaalla erityisesti Lapuan oloja silmälläpitäen. Kyrönmaa VII, Helsinki.
- Alanen 1953, Alanen, Aulis J., Ilmajoki vuoden 1809 jälkeen. Vaasa.
- Alanen 1963, Alanen, Aulis J., Suomen historia vapaudenajalla. Suomen historia IX. Porvoo.
- Alanen 1964, Alanen, Aulis J., Hannes Gebhard. Helsinki.
- Alanen 1967, Alanen, Aulis J., Paloapulaitoksemme piirteitä. Näkökulmia menneisyyteen. Eino Jutikkalan juhla-kirja. Porvoo.
- Alanen 1970, Alanen, Aulis J., Seinäjoen historia I. Seinäjoki.
- Alanen 1976, Alanen, Aulis J., Santeri Alkio. Porvoo.
- Alanen 1931, Alanen, Yrjö, Puukkojunkkarien aika. Helsinki.
- Anttila 1967, Anttila, Veikko, Järvenlaskuyhtiöt Suomessa. Kansatieteellinen tutkimus. Kansatieteellinen arkisto 19. Forssa.
- Anttila 1970, Anttila, Veikko, Kyläjärjestyksistä Viipurin läänissä. Turun historiallinen arkisto XXII. Turku.
- Anttila-Törmudd 1970, Anttila, Inkeri-Törmudd, Patrik, Kriminologia. Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja B:154. Helsinki.

- Back 1976, Back Lars, Karleby sockens historia II. Ekenäs.
- Back 1980, Back, Lars, Kaarlelan historia II. Tammisaari.
- Bjerger-Sörngaard 1904–1906, Bjerger, Poul-Sörngaard, Thuge, J., Danske vider og vedtægter eller gamle landsbylove og byskråer I. Kjøbenhavn.
- Blomstedt 1960, Blomstedt, Yrjö, Hallinto ja oikeuslaitos. Osallistuminen valtiopäiviin. Hämeen historia II:2. Hämeenlinna.
- Blomstedt 1978, Blomstedt, Yrjö, Kyläkassasta osuuspankkiin. Osuuspankkihistoriaa 75 vuoden ajalta 1902–1977. Helsinki.
- Bäckman 1852, Bäckman, K.A., Om Landmanna-Sällskapet i Ilmola. Utdraget ur dess förhandlingar. Suomi, Tidskrift i fosterländska ämnen 1852.
- Danielson-Kalmari 1925, Danielson-Kalmari, J.R., Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nnella ja 19:nnella vuosisadalla IV. Porvoo.
- Danielson-Kalmari 1927, Danielson-Kalmari, J.R., Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nnella ja 19:nnella vuosisadalla V. Porvoo.
- Danielson-Kalmari 1928, Danielson-Kalmari, J.R., Suomen valtio- ja yhteiskuntaelämää 18:nnella ja 19:nnella vuosisadalla VI. Porvoo.
- Enequist 1935, Enequist, Gerd, Något om byordningsprojektet 1742. Svensk historisk tidskrift 1935 Stockholm.
- Erixon 1938/1, Erixon, Sigurd, Hur Sverige och Finland mötas. Ett etnologiskt-kulturgeografiskt bidrag. Rig. 1938.
- Erixon 1938/2, Erixon, Sigurd, Svenskt folkliv. Stockholm.
- Erixon 1954, Erixon, Sigurd, Mörrums kyrkobys byordning av år 1695. Folkliv 1953–1954. Stockholm.
- Erixon-Ljung 1954, Erixon Sigurd-Ljung, Sven, Svenska byordningar. Folkliv 1953–1954. Stockholm.
- Erixon-Ljung 1955, Erixon Sigurd-Ljung, Sven, Sveriges byordningar. Vol. II:1, Byordningar från Skåne, V. Göinge härad. Stockholm.
- Ervasti 1978, Ervasti, Seppo, Kuusamon historia I. Kuusamo.
- Eräs kylänoikeuden päätös Kauhajoelta 1913. Kotiseutu n:o 3.
- Feilberg 1952, Feilberg, H.F., Dansk bondeliv. København.
- Forsblom 1917, Forsblom, Valter, Sydösterbottiska plog- och budkavlar. Folkloristiska och etnografiska studier II. Skrifter utgifna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CXXXV. Helsingfors.
- Frosterus 1819, Frosterus, Erik, Johan, Försök till besvarande af Kejsarl. Finska Hushållnings Sällskapet Prisfråga rörande Brännvins Bränningen på Finska Nationens Industrie och seder, m.m. Underrättelser från Kejsarliga Finska Hushållningssällskapet 9. Åbo.
- Gebhard 1914, Gebhard, Hannes, Suomen osuustoiminta pääpiirteissään. Helsinki.
- Gebhard 1938, Gebhard, Hannes, Suomen osuustoiminnan oppikirja. Helsinki.
- Gylling 1909, Gylling, Edvard, Suomen torpparilaitoksen kehityksen pääpiirteet Ruotsin vallan aikana. Helsinki.
- Haavio-Mannila 1958, Haavio-Mannila, Elina, Kylätappelut. Sosiologinen tutkimus kylätappeluinstituutiosta. Helsinki.
- Hakosalo 1914, Hakosalo, Heikki, Järjestyssäännöistä Kyrössä 1800-luvun alussa. ”Vaasa” 19.2.1914.
- Halila 1939, Halila, Aimo, Iitin historia. Helsinki.
- Halila 1954, Halila, Aimo, Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia V. Oulu.
- Halila 1954, Halila, Aimo, Salon pitäjän hallintovaliokunta v. 1764. Kappale maaseudun paikallisen itsehallinnon historiaa. Historiallinen aikakauskirja.
- Hanelles 1956, Hanelles, Sal., Yritys Ilmajoen pitäjän kertomukseen. Esitetty Kunink. Suomen Talous-Seuralle (1801). Ilmajoki.
- Hautala 1956, Hautala, Kustaa, Suomen tervakauppa 1856–1913. Sen viimeinen kukoistus ja häviö sekä niihin vaikuttaneet syyt. Historiallisia tutkimuksia XLV. Helsinki 1956.

- Heikinmäki 1981, Heikinmäki, Maija-Liisa, Suomalaiset häätävät. Talonpoikaiset avioliiton solmintaperinteet. Keuruu.
- Heinjoki 1955, Kertomuksia ja kuvauksia Heinjoen pitäjistä. Helsinki.
- Hirsjärvi 1944, Hirsjärvi A., Länsi ja itä kalenterisauvoissamme. Muinaista vanhaa Itä-Karjalaa. Korrehtuurivedos. Toim. Suomen muinaismuistoyhdistys. S. 1.
- Hirn 1931, Hirn, Hans, Gustaf Fredrik Stjernvall 1767–1815. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXXII. Helsingfors.
- Huldén 1932, Huldén, Alfred, Några österbottniska byordningar. Jakobstad.
- Huttunen 1958, Huttunen, Lassi, Etelä-Pohjanmaan henkirikollisuudesta vv. 1749–1900. Historiallinen arkisto 56. Helsinki.
- Ingers 1948, Ingers, E., Bonden i svensk historia II. Stockholm.
- Isaksson 1960, Isaksson, Olov, Ett västerbottniskt byarkiv. Rtg 43. 1960:3. Stockholm.
- Isaksson 1962, Isaksson, Olov, Några byordningar från 1600-talets Västerbotten. Folkliv 1962)1963. Stockholm.
- Isaksson 1967, Isaksson, Olov, Bystämman och bystadga. Organisationsformer i övre Norrlands kustbyar. Uppsala.
- Isaksson 1956, Isaksson Olov och Britt, Byakistor i Norrbottens kustland. Några reflektioner av en påbörjad inventering. Norrbottens läns hembygdsförenings årsbok 1956. Luleå.
- Jaakkima 1955, Muistoja ja kuvia Laatokan rantamilta. Lappeenranta.
- Johnson 1932, Johnson, Pehr, Svenskt bondeliv genom tiderna. Eksjö.
- Jokipii 1953, Jokipii, Mauno, Porin kreivikunta. Historiallinen arkisto 54. Helsinki.
- Jokipii 1960, Jokipii, Mauno, Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat II. Historiallisia tutkimuksia 48:2. Helsinki.
- Jokipii, 1974, Jokipii, Mauno, Satakunnan historia IV. Satakunnan talouselämä uuden ajan alusta isoonvihaan. Pori.
- Junkala–Niemelä 1977, Junkala, Leevi–Niemelä, Maria, Suur-Lohtajan historia II. Vuodet 1809–1917. Keski-Pohjanmaan historiasarja 4. Kokkola.
- Jutikkala 1933, Jutikkala Eino, Pälkäneen ja Kangasalan kyliä viime vuosisadalla. Kotiseutu.
- Jutikkala 1934/1, Jutikkala, Eino, Sääksmäen pitäjän historia, Jyväskylä.
- Jutikkala 1934/2, Jutikkala, Eino, Väestö ja asutus 1500-luvulta 1800-luvun puoliväliin. Suomen kulttuurihistoria II. Jyväskylä.
- Jutikkala 1938, Jutikkala, Eino, Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen synty ja osuus kylälaitoksen kehityksessä. Historiallinen arkisto XLIV. Helsinki.
- Jutikkala 1939, Jutikkala, Eino, Kyläkeskisen yhteistoiminnan historiaa. Historian aitta IX. Jyväskylä.
- Jutikkala 1949, Jutikkala, Eino, Varallisuussuhteet Suomessa Ruotsin-ajan päättyessä. Historiallinen aikakauskirja 1949. Helsinki.
- Jutikkala 1958, Jutikkala, Eino, Suomen talonpojan historia, 2. uud. ja lis.p. Helsinki.
- Jutikkala 1959, Jutikkala, Eino, Suomen historian kartasto. Suomen tiedettä n:o 2. Porvoo.
- Juva 1946, Juva, Einar W., Suomen kielen translaattoreita Ruotsin vallan viimeisenä vuosisatana. Historiallinen aikakauskirja 1946. Helsinki.
- Juva 1955, Juva, Mikko, Varsinais-Suomen seurakuntaelämää puhtasoppisuuden hallitsemina vuosisatoina (1600–1808). Turku.
- Kaasalainen 1906, Kaasalainen, Antti, Kylämuodosta ja vainiojärjestyksestä Lounais-Suomessa 16- ja 17-sataluvulla. Helsinki.
- Kaila 1931, Kaila, E.E., Pohjanmaa ja meri 1600- ja 1700-luvuilla. Historiallisia tutkimuksia 14. Helsinki.
- Kallio 1961, Kallio, Reino, Katsaus Jurvan kylien oltermannilaitokseen. Museoviraston kansatieteellisen osaston arkisto. Painamaton.
- Kallio 1964, Kallio, Reino, Oltermannilaitos suomenkielisellä Etelä-Pohjanmaalla. Laudatur-työ. Jyväskylän yliopiston historian laitos.
- Kallio 1972, Kallio, Reino, Vanhan Saarijärven historia. Jyväskylä.

- Kallio 1978, Kallio, Reino, Oltermannilaitoksen levinneisyys ja kyläasetukset suomenkielisellä Pohjanmaalla. Lisensiaattityö. Jyväskylän yliopiston historian laitos.
- Kallio 1978, Kallio, Reino, Mikä oli Lapuan Laki? Helsingin Sanomat 19.9.1978.
- Kallio 1913, Kallio, Topi, Palvelijapolitiikasta Suomessa 18. vuosisadalla. Helsinki.
- Kares 1932, Kares, Olavi, Heränneen kansan vaellus II. Suomen herännäisyyden elämää ja vaiheita noin vuodesta 1880 vuoteen 1930. Porvoo-Helsinki.
- Kares 1953, Kares, Olavi, Palava kynttilä. Niilo Kustaa Malmbergin elämä. Porvoo.
- Kaukiainen 1970/1, Kaukiainen, Yrjö, Suomen talonpoikaispurjehdus 1800-luvun alkupuoliskolla (1810-1853). Historiallisia tutkimuksia LXXIX. Helsinki.
- Kaukiainen 1970/2, Kaukiainen, Yrjö, Virolahden historia I. Lappeenranta.
- Kaukovalta 1931, Kaukovalta, K.V., Hämeen läänin historia II. Hämeenlinna.
- Kaukovalta 1940, Kaukovalta, K.V., Suomen maalaiskuntien kunnallisen itsehallinnon historia. Maalaiskuntien liiton julkaisuja 1. Helsinki.
- Kero 1974, Kero, Reino, Migration from to North America in the years between the United States Civil War and the First War. Turun yliopiston julkaisuja. Sarja B 130. Turku.
- Kilpi 1917, Kilpi, O.K., Suomen siirtolaisuus ja 19. vuosisadan kansantalous. Taloustieteellisiä tutkimuksia XXII. Helsinki.
- Klemetti 1932, Klemetti, Heikki, Kuortaneen vaiheita sanoin ja kuvin. Porvoo.
- Kojonen 1963, Kojonen, Eero, Alavuden historia I. Jyväskylä.
- Kopisto-Paloposki 1967, Kopisto, Aarne-Paloposki, Toivo, Viipurin pitäjän historia I. Joensuu.
- Korhonen 1979, Korhonen, Jorma, Lapua huokailee hallitusta. Helsingin Sanomat 13.5.1979.
- Koskimies 1908, Koskimies, Juho, Lapuan pitäjään historia. Oulu.
- Koskimies 1954, Koskimies, Y.S., Jurvan seurakunnan historia. Forssa.
- Kosola 1935, Kosola, Wihtori, Viimeistä piirtoa myöten. Muistelmia elämän varrelta. Lapua.
- Koukkula 1967, Koukkula, Tuomo, Vanhan Ruoveden historia II:1. Vammala.
- Kuoppala 1963, Kuoppala, Jussi, Suomen papisto ja työväenkyseymys 1863-1899. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 65. Helsinki.
- Kuusanmäki 1934, Kuusanmäki, Lauri, Talonpoikaistalo. Suomen kulttuurihistoria II. Jyväskylä.
- Kuusanmäki 1966, Kuusanmäki, Lauri, Pitäjän itsehallinto. Hämeen historia III:1. Hämeenlinna.
- Kuusi 1914, Kuusi, Sakari, Isonjaon alkuvaiheet Pohjanmaalla. Helsinki.
- Kuusi 1933, Kuusi, Sakari, Isojako Suomessa 1757-1809. Porvoo.
- Lagus 1895, Lagus, Wilhelm, Åbo Akademis studentmatrikel II (1740-1827). Helsingfors.
- Lahdensuo 1950, Lahdensuo, Jalo, Lapuan ensimmäinen kyläasetus. Kyrönmaa VII. Vaasa.
- Lampa 1910-1912, Lampa, Sven, Byordningar från Uppland. Upplands Fornminnesförenings tidskrift VI. Uppsala.
- Lampola 1937, Lampola, Viljo, Lappajärven seurakunta 1637-1937. Helsinki.
- Latikka 1961, Latikka, Olavi, Poliittisen ja taloudellisen järjestötoiminnan laajeneminen Lapuan seudulla suurlakon jälkeisinä vuosina. Laudatur-työ. Tekijän hallussa Lahdessa.
- Lauerma 1966, Lauerma, Matti, Kuninkaallisen Preussin jääkäripataljoona 27. Porvoo.
- Laukkonen 1966, Laukkonen, Ilmari, Korttesjärven historia. Seinäjoki.
- Laurikkala 1961, Laurikkala, Saini, Elämää Varsinais-Suomessa 1600- ja 1700-luvulla. Varsinais-Suomen historia VII: 5-6. Turku.

- Lehtinen 1963, Lehtinen, Erkki, Lapuan historia I. Esihistoriallisesta ajasta Suomen sotaan. Vaasa.
- Lehtinen, Erkki, Lapuan historia II. Käsikirjoitus tekijän hallussa Jyväskylässä.
- Lehtinen 1967, Lehtinen Erkki, Suur-Ulvilan historia I. Keskiajalta 1860-luvulle. Pori.
- Leimu 1971, Leimu, Tuula, Hauhon Hyömäen kyläyhteisö 1900-luvulla. Turun yliopiston tutkimusryhmän julkaisuja 7. Turku.
- Liakka 1903, Liakka, N., Ilmajoen maamiesseura 1803–1903. Helsinki.
- Liakka 1934, Liakka, N., Ilmajoen pitäjä. Vaasa.
- Liakka 1936, Liakka, N., Maatalous. Suomen kulttuurihistoria IV. Jyväskylä.
- Lindegvist 1919, Lindegvist, K.O., Isonvihan aika Suomessa. Porvoo.
- Ljung 1952, Ljung, Sven, Kring tillkomsten av 1742 års byordningprojekt. Gottfried Calsson 18.12.1952. Lund.
- Luukko 1938, Luukko, Armas, Lohtajan vanhoista kansanomaisista yhteiskuntamuodoista. Kyrönmaa IV. Helsinki.
- Luukko 1945, Luukko, Armas, Etelä-Pohjanmaan historia III. Nuijasodasta isoonvihaan. Vaasa.
- Luukko 1950/1, Luukko, Armas, Etelä-Pohjanmaan historia II. Keski-aika ja 1500-luku. Vaasa.
- Luukko 1950/2, Luukko, Armas, Lapuan Alajoen viljelyshistoriaa. Kyrönmaa VII. Helsinki.
- Luukko 1957/1, Luukko, Armas, Elinkeinot. Hämeen historia II, 1. Hämeenlinna.
- Luukko 1957/2, Luukko, Armas, Suur-Lohtajan historia I. Kokkola.
- Luukko 1975, Luukko, Armas, Laihian historia II. Vaasa.
- Matinoli 1958/1, Matinoli, Eero, Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeen suomennoksista ja suomentajista. Kotiseutu n:o 7/1958.
- Matinoli 1958/2, Matinoli, Eero, Vuoden 1742 kyläjärjestysohjeesta ja sen merkityksestä. Turun historiallinen arkisto XIV. Turku.
- Matinoli 1967, Matinoli, Eero, Pyhäjoen kyläasetus aikansa ilmiönä. Studia Historica I. Oulun historiaseuran julkaisuja I. Oulu.
- Matinoli 1969, Matinoli, Eero, Suur-Pyhäjoen historia uuden ajan murroksesta 1860-luvulle. Kokkola.
- Meyer 1949, Meyer Poul, Danske bylag. København.
- Nikander 1910, Nikander, Gabriel, Om byråden i Österbotten. Hembygden 11–12/1910.
- Nikander 1919, Nikander, Gabriel, Österbottens byordningar. Wasabladet 20.11.1919.
- Nikander 1933, Nikander, Gabriel, Häradsbrandstöd i Österbotten. Historiska och litteraturhistoriska studier 9. Svenska Litteratursällskapet i Finland CCXIX. Helsingfors.
- Nikander 1959, Nikander, Gabriel, By och bonde i svenskösterbotten. Folklivsstudier V. Bårgo.
- Nilsson 1938, Nilsson, Albert, Ur ett skånskt byarkiv. Svenska kulturbilder. Ny följd VI. Stockholm.
- Nohrström 1933, Nohrström, Walter, Suomen maanmittauksen historia II. Porvoo.
- Nordberg 1936, Nordberg, Albert, Ur Björnbys byakista. Norrbottens läns hembygdsförenings årsbok 1936. Luleå.
- Nordlind 1925, Nordlind, Tobias, Svenska allmogens liv i folksed, folkstro och folkdiktning. Stockholm.
- Nordlund 1928, Nordlund, K.I., Blad ur Närpes historia I. Vasa.
- Nordlund 1931, Nordlund, K.I., Blad ur Närpes historia II. Vasa.
- Numminen 1950, Numminen, Jaakko, Oltermanneista. Eteläpohjalaisten Joulu 1950.
- Numminen 1951, Numminen, Jaakko, Etelä-Pohjanmaan oltermanneista. Kotiseutu 1951.
- Numminen 1955, Numminen, Jaakko, Kansanomaisista yhteiskuntamuodoista. Kyrönmaa IX. Helsinki.

- Numminen 1958, Numminen, Jaakko, Jalasjärven Jokipiin kylän oltermannihallinto 1800-luvulla. Kyrönmaa X. Helsinki.
- Numminen 1961, Numminen, Jaakko, Suomen nuorisoseuraliikkeen historia I. Vuodet 1881–1905. Keuruu.
- Pass 1964, Pass, A., Purmo-boken II. Jakobstad.
- Paulaharju 1947, Paulaharju, Samuli, Härmän aukeilta. Porvoo.
- Person 1960, Person, Bengt-Arne, Tillkomsten av byordningar i Skåne under senare hälften av 1700-talet. Folkliv 1960–61. Stockholm.
- Perälä 1938, Perälä, Väinö, Ylihärman seurakunta 1787–1938. Turku.
- Puramo 1958/1, Puramo, Eino, Kurkijoen seudun historia isostavihasta kunnallishallinnon uusimiseen. Kurkijoen kihlakunnan historia III. Pieksämäki.
- Puramo 1958/2, Puramo, Eino, Käkisalmen kaupungin ja maalaiskunnan historia II 1721–1870. Käkisalmen historia. Lahti.
- Rancken 1935, Rancken, A.W., Den nya sigillen för häraderna och kronolänsmansdistrikter i Finland. Finskt museum XLI. Helsingfors.
- Ranta 1978, Ranta, Raimo, Pohjanmaan maaseudun käsityöläiset vuosina 1721–1809 I. Käsityöläiseksi pääsy ja käsityöläisten lukumäärä. Historiallisia tutkimuksia 108. Helsinki.
- Ranta-Knuutila 1954, Ranta-Knuutila, Antti, Vanhan ylistarolaisen kyläyhteisön elämästä. Museoviraston kansatieteellisen osaston arkisto. Painamaton.
- Ranta-Knuutila 1956, Ranta-Knuutila, Antti, Oltermannilaitos Isonkyrön ja Ylistaron pitäjissä. Tutkielma kyläjärjestyksen soveltamisesta ja vaikutuksesta etelä-pohjalaiseen kyläyhteiskuntaan. Laudatur-työ. Helsingin yliopiston historian laitos.
- Ranta-Knuutila 1966, Ranta-Knuutila, Antti. Yhteistoiminnasta maatalouden alalla entisajan Alajärvellä. Kyrönmaa XIII. Helsinki.
- Rauhala 1922, Rauhala, K.W., Maalaiskuntien kunnalliselämän uudistus v. 1865. Historiallinen aikakauskirja 1922.
- Renvall 1949, Renvall, Pentti, Suomalainen 1500-luvun ihminen oikeuskatsomustensa valossa. Turun yliopiston julkaisuja B XXXIII. Turku.
- Rinne 1930, Rinne, Eino, Kosken kylä. Kotiseutu 1930.
- Rinta-Tassi 1980, Rinta-Tassi, Osmo, Kurikan historia I. Eräkaudesta Suomen sotaan. Vaasa.
- Rosén 1966, Rosén, Jerker, Från Sveriges stormaktstid. Lund.
- Rosenberg 1976, Rosenberg, Antti, Väestöolot 1721–1870. Hämeen historia III:2. Hämeenlinna.
- Rosenholm 1965, Rosenholm, Gunnar, Solf sockens historia II. Vasa.
- Rytkönen 1978, Rytkönen, Raili, Suur-lin historia 1700–1870. Kajaani.
- Saarikoski 1956, Saarikoski, Aiti, Puukkojunkkarikautta valaisevia tekijöitä Etelä-Pohjanmaalla noin vuosina 1850–1875. Laudatur-työ. Helsingin yliopiston historian laitos.
- Salo 1966, Salo, Arvo, Lapualaisoppera. Helsinki.
- Salo 1974, Salo, Jussi, Elämän varjoja. Nurmon rikostilastoa 1800-luvulta. Nurmon kirja. Toimittanut Vuokko Kivisaari. Tampereen yliopiston kansanperinteen laitoksen julkaisu 2. Seinäjoki.
- Salomies 1962, Salomies, Ilmari, Suomen kirkon historia III. Helsinki.
- Schroderus 1865, Schroderus, Jak., Pohjanmaa. Kuvaelmia Suomen maakunnista VI. Turku.
- Seppä 1952, Seppä, Väinö, Säkkijärvi kautta aikojen. Helsinki.
- Simonen 1949, Simonen, Seppo, Lypsykarjatalousvaltainen tuotantojärjestelmä Suomessa. Helsinki.
- Simonen 1936, Simonen, Vihtori, ”--- pitää joka kylähän yxi äldermanni elickä kylän duomari asetettaman”. Seura n:o 11/1936.

- Sinikara 1977, Sinikara, Matti, Paikallisten itsehallinnollisten elinten toiminta järjestys-häiriöitä ja rikollisuutta vastaan Etelä-Pohjanmaalla satavuotiskautena 1730–1830. Laudatur-työ. Helsingin yliopiston historian laitos.
- Sirelius 1921, Sirelius, U.T., Suomen kansanomaista kulttuuria II. Helsinki.
- Smeds 1935, Smeds, Helmer, Malaxbygden, bebyggelse och hushållning i södra delen av Österbottens svenskbygd. Helsingfors.
- Soikkanen 1966, Soikkanen, Hannu, Kunnallinen itsehallinto, kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itschallinnon historia. Helsinki.
- Soininen 1974, Soininen, Arvo M., Vanha maataloutemme. Maatalous ja maatalousväes-tö Suomessa perinnäisen maatalouden loppukaudella 1720-luvulta 1870-luvulle. Historiallisia tutkimuksia 96. Helsinki.
- Soininen 1935, Soininen, Gunnar, Taudit ja taistelu niitä vastaan. Suomen kulttuurihisto-ria II. Helsinki.
- Stenbäck 1817, Stenbäck, Carl Fredr., Utdrag af Memorial till Kejsarl. Finska Hushållnings-Sällskapet. Underrättelser från Kejsarliga Finska Hushållnings-sällskapet 7. Åbo.
- Suolahti 1912, Suolahti, Gunnar, Suomen pappilat 1700-luvulla. Porvoo.
- Suomen kansan vanhat runot 1933, Suomen kansan vanhat runot XI. Etelä-Pohjanmaan runot. Julkaisut J. Lukkarinen. Helsinki.
- Sweins 1961, Sweins, Werner, Öja kommuns historia och hembygdsbok. Gamlakarleby.
- Takala 1965, Takala, Iikka, Nurmon seurakunnan vaihteita. Seinäjoki.
- Tegengren 1943, Tegengren, Helmer, Kronoby sockens historia. Åbo.
- Toivonen 1963, Toivonen, Anna-Leena, Etelä-Pohjanmaan valtamerentakainen siirtolai-suus 1867–1930. Historiallisia tutkimuksia 66. Helsinki.
- Tuomaala 1948, Tuomaala, Väinö, Lehmäjoen oltermanni. Kotiseutu 1948.
- Tuulasvaara 1960, Tuulasvaara, Jaakko, Suur-Kalajoen historia II. Isostavihasta pitäjän jakoon. Keski-Pohjanmaan historiasarja 2. Kokkola.
- Ursin 1957, Ursin, Martti, Kuudennusmieslaitoksen alkukehitys Suomessa. Historiallinen arkisto 1957.
- Vahtola 1977, Vahtola, Jouko, Liminkalaisten historiaa. Liminka 1477–1977. Toimitta-nut Seija Korte. Oulu.
- Wallén 1932, Wallén, Holger, Språkgränsen och minoriteterna i Finlands svenskbygder omkr. 1600–1865. Åbo.
- Valonen 1951, Valonen, Niilo, Rukoustorvi. Satakuntaa ja satakuntalaisia II. Pori.
- Verkko 1949, Verkko, Veli, Lähimmäisen ja oma henki. Suomalaisen lakimiesyhdistyk-sen julkaisuja B:33. Jyväskylä.
- Vilkuna 1961, Vilkuna, Askko, Karjan kesäsuojista ja laiduntamisesta Pohjanmaalla. Kansatieteellinen arkisto 15:1. Helsinki.
- Vilkuna 1954, Vilkuna, Irma, Kansakouluaatteen toteuttaminen suomalaisella Etelä-Pohjanmaalla. Kytösavut VI. Vaasa.
- Vilkuna 1931, Vilkuna, Kustaa, Suomenkielisiä asiakirjoja Vähästäkyröstä 1700-luvun jälkipuoliskolta. Virittäjä.
- Vilkuna 1946, Vilkuna, Kustaa, Työ ja ilonpito. Helsinki.
- Vilkuna 1950, Vilkuna, Kustaa, Herännäisyys sosiaalisena ilmiönä. Kyrönmaa VII. Helsinki.
- Vilkuna 1955, Vilkuna, Kustaa, Naimisiin. Kyrönmaa IX. Vaasa.
- Vilkuna 1956, Vilkuna, Kustaa, Kallan kalastajayhdyskunta. Suur-Kalajoen historia I. Keski-Pohjanmaan historiasarja I. Kokkola.
- Vilkuna 1974, Vilkuna, Kustaa, Lohi. Kemijoen ja sen lähialueen lohenkalastuksen historia. Keuruu.
- Vilppula 1940, Vilppula, Hilikka, ”Ioca ei totele, pitää sako sama”. Vaasa n:o 346/1940.
- Wirilander 1974, Wirilander, Kaarlo, Herrasväkeä. Suomen säätyläistö 1721–1870. Historiallisia tutkimuksia 93. Helsinki.

- Virrankoski 1955, Virrankoski, Pentti, Oulun läänin länsiosan maatalous Ruotsin-ajan lopulla. Historiallinen arkisto 55. Helsinki.
- Virrankoski 1956, Virrankoski, Pentti, Suur-Kalajoen historia I. Esihistoriallisesta ajasta isoonvihaan. Keski-Pohjanmaan historiasarja I. Kokkola.
- Virrankoski 1961, Virrankoski, Pentti, Kokkolan pitäjän yläosan historia. Keski-Pohjanmaan historiasarja V. Kokkola.
- Virrankoski 1963, Virrankoski, Pentti, Myyntiä varten harjoitettu kotiteollisuus Suomessa autonomian ajan alkupuolella (1809 – noin 1865). Historiallisia tutkimuksia 64. Lahti.
- Virrankoski 1964, Virrankoski, Pentti, Pohjanmaan salpietari autonomian ajalla. Turun historiallinen arkisto 17. Turku.
- Virrankoski 1965, Virrankoski, Pentti, Härmän häjyt ja Kauhavan komiat. Kotiseutu 1965.
- Virrankoski 1966, Virrankoski, Pentti, Etelä-Pohjanmaan puukkojunnkariuden esiintymisen syyt. Alkoholipolitiikka 5/1966.
- Virrankoski 1973, Virrankoski, Pentti, Pohjois-Pohjanmaan ja Lapin historia III. Oulu.
- Virrankoski 1975, Virrankoski, Pentti, Suomen taloushistoria kaskikaudesta atomiaikaan. Keuruu.
- Virtanen 1933, Virtanen, E.A., Kuvauksia Kyrönjokivarren kyläyhteiskunnista. Kyrönmaa III. Helsinki.
- Virtanen 1934, Virtanen, E.A., Kyläyhteiskunta ennen isoajakoa. Suomen kulttuurihistoria III. Jyväskylä.
- Virtanen 1938, Virtanen, E.A., Varsinais-Suomen yhteiskunnallista kansankulttuuria. Varsinais-Suomen historia II, 2. Porvoo.
- Vuorela 1949, Vuorela, Toivo, Etelä-Pohjanmaan kansanrakennukset. Kyrönmaa VI. Helsinki.
- Ylikangas 1973, Ylikangas, Heikki, Väki-valta-aallon synty. Puukkojunnkariuden alku Etelä-Pohjanmaalla. Helsinki.
- Ylikangas 1974, Ylikangas, Heikki, Härmän häjyt ja Kauhavan herra. Kuvaus puukkojunnkkareitten ja virkavallan yhteisnötosta 1860-luvun lopulla. Keuruu.
- Ylikangas 1975, Ylikangas, Heikki, Miten puukko puukkojunnkarin käteen. Historiallinen aikakauskirja 1975.
- Ylikangas 1976, Ylikangas, Heikki, Puukkojunnkkareitten esiinmarssi. Väki-valtarikollisuus Etelä-Pohjanmaalla 1790–1825. Keuruu.
- Ylikangas 1979, Ylikangas, Heikki, Körttiläiset tuomiolla. Massaoikeudenkäynnit heränneitä vastaan Etelä-Pohjanmaalla 1830- ja 1840-lukujen taitteessa. Keuruu.
- Ylikangas 1981, Ylikangas, Heikki, Eteläpohjalaisen kansanliikkeitten selitysmahdollisuuksista. Kansanliikkeitten Pohjanmaa. Oikeushistoriallisia julkaisuja 2/1981. Helsinki.
- Yli-Olli 1972, Yli-Olli, Erkki, Puukkojunnkkari eteläpohjalaisena ilmiönä. Alku- ja laajentumisvaiheet noin v. 1820–1865. Pro gradu-tutkielma. Jyväskylän yliopiston historian laitos.
- Åkerblom 1962/1, Åkerblom, Bror, Kvevlax historia. Vasa.
- Åkerblom 1962/2, Åkerblom, Bror, Vörå sockens historia I. Vasa.
- Åkerblom 1963, Åkerblom, Bror, Vörå sockens historia II. Vasa.
- Åkerblom 1968, Åkerblom, Bror, Maxmo sockens historia. Vasa.
- Åkerblom 1971/1, Åkerblom, Bror, Oravais sockens historia. Vasa.
- Åkerblom 1971/2, Åkerblom, Bror, Pedersöre historia III. 1865–1965. Jakobstad.
- Åkerblom 1972, Åkerblom, Bror, Munsala sockens historia. Vasa.
- Åkerblom 1973, Åkerblom, Bror, Vassor bys historia II. Vasa.
- Åkerblom 1937, Åkerblom, Bror K., Vörå sockens historia I. Åbo.
- Åkerblom 1938, Åkerblom, K. V., Lappfjärds historia I. Vasa.

- Åkerblom 1941, Åkerblom, K.V., Korsholms historia I. Vasa.
 Åkerblom 1943, Åkerblom, K.V., Vassor bys historia. Vasa.
 Åkerblom 1947, Åkerblom, K.V., Övermarks historia. Vasa.
 Åkerblom 1950, Åkerblom, K.V., Pedersöre storsöckens historia intill 1865 I-II.
 Jakobstad.
 Åkerblom 1952, Åkerblom, K.V., Lappfjärds historia II. Vasa.
 Åkerblom 1954, Åkerblom, K.V., Pörtom historia. Vasa.
 Åkerblom 1956, Åkerblom, K.V., Korsholms historia II. Vasa.
 Åkerblom 1958, Åkerblom, K.V., Replot historia. Vasa.
 Österbladh 1949, Österbladh, Kaarlo, Henkinen elämä 1700-1809. Etelä-Pohjanmaan historia IV:2.Vaasa.
 Den österbottniska byn 1943. En samling minnesbilder. Utgivna av hembygdsföreningen svenska österbottningar i Helsingfors. Helsingfors.

5. SANOMALEHDET

Helsingfors Dagblad	vk. 1870
Helsingin Sanomat	vk. 1978
Hufvudstadsbladet	vk. 1883
Hämeen Sanomat	vk. 1883
Ilkka	vk. 1957
Suometar	vk. 1860
Uusi Suometar	vk. 1883
Uusi Suomi	vk. 1955
Vaasa	vk. 1914
	1940
	1954
	1955
Wasabladet	vk. 1919
Wasa Tidning	vk. 1881
Åbo Allmänna Tidning	vk. 1814
Åbo Tidning	vk. 1807
Åbo Tidningar	vk. 1857
	1883
Åbo Underrättelser	vk. 1877
	1883

LIITE 1

LUETTELO SUOMENKIELISEN POHJANMAAN KYLÄASETUKSISTA JA NIIDEN LÄHTEISTÄ

I Vaasan läänin kyläasetukset

A. 1700-luvun kyläasetukset (1769–1771)

- Lapuan kyläasetus 1769. VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 95, Lapuan käräjäpk. 19.2.1770 § 61. Ks. myös Lahdensuo 1950, 57–59.
- Härmän kyläasetus 1770. Alahärmän kirkonarkisto, kirkonk.pk. 6.4.1770. Ks. myös VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 99, Lapuan käräjäpk. 7.3.1774 § 78.
- Kauhavan kyläasetus 1771. Kyläasetusta ei ole säilynyt. Maininta kyläasetuksesta VA, Etelä-Pohjanmaa KOa 99, Lapuan käräjäpk. 7.3.1774 § 79.

B. Pitäjänkokouskauden kyläasetukset 1800-luvulta (1805–1843)
(kyläasetuksen alkuperäinen nimi suluissa)

- Ilmajoen kyläasetus 1805 (Uudistettu Kylän Asetus Ilmajoen Pitäjäsä). Helsingin yliopiston kirjasto (pienpainatteita 1800-luvulta).
- Kuortaneen kyläasetus 1810 (Uudistettu Kylän Asetus Kuortanen Pitäjäsä). Alavuden ka, Kuortaneen pit.kok.pk. 29.4.1810. Painettuna Helsingin yliopiston kirjastossa (pienpainatteita 1800-luvulta). Kyläasetus on sisällöltään samanlainen kuin Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetus.
- Lohtajan kyläasetus 1816 (Lohtajan Pitäjään Wasan Maanherran Länisä yhteinen Suostumus ja Päätös; Kuinga Maan wiljeleminen ja Christillinen elämä Kylisä ja Taloisä parahiten voimasa pidetän ja edesautetan. Neuwotettu ja päätetty yhteisesä Pitäjän Kokouksesä s. 23 p. Syys Kuusa 1816). Lohtajan ka, pit.kok.pk. 23.9.1816. Painettuna Helsingin yliopiston kirjastossa (pienpainatteita 1800-luvulta), jossa myös ruotsinkielinen laitos (Bya-Ordning för Lächteå socken).
- Ilmajoen kyläasetus 1821. (Uudistettu Kylän Asetus Ilmajoen Pitäjäsä). Helsingin yliopiston kirjasto (pienpainatteita 1800-luvulta). Painos myös vuodelta 1846.
- Lappajärven kyläasetus 1829. VA, Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 46, Lappajärven käräjäpk. 5.2.1839 § 10. Kyläasetus hyväksytty pitäjänkokouksessa 23.11.1829. Kyläasetus ei ole säilynyt.
- Isonkyrön kyläasetus 1832 (Uudistettu Kylän-Asetus Ison-Kyrön Pitäjäsä). VMA, Isonkyrön ka, pit.kok.pk. 8.10.1832. Painettuna Helsingin yliopiston kirjastossa (pienpainatteita 1800-luvulta). Painos myös vuodelta 1893.
- Lapuan kyläasetus 1843 (Hallitus Sääntö ja Kylän Asetus, Lapuan Pitäjäsä, laitettu vuonna 1843). Kyläasetus painettu 1844. VMA, Lapuan ka, pit.kok.pk. 17.5.1842 ja 2.9.1843. Painettuna Helsingin yliopiston kirjastossa (pienpainatteita 1800-luvulta).

C. Kuntakokouskauden kyläasetukset (1866–1887)

- Vimpelin kyläasetus 1866. Vimpelin ka, kirkonkok. pk. 2.1.1866.
- Laihian kyläasetus 1868 (Laihian Pitäjän Poliisi-asetus). Laihian kunn.ark., kuntakok.pk. 5.10.1868. Painettuna VMA, Laihian kotiseutuarkisto, Miettylän kyläarkisto. Kyläasetus painettu Vaasassa 1881.
- Seinäjoen kyläasetus 1871. Seinäjoen kaupunginarkisto. Kuntakok.pk. 21.8.1871. Ks. myös Ala-Kulju s. 99–101.
- Vähänkyrön kyläasetus 1878 (Vähänkyrön pitäjään Kyläjärjestys-Säännöt). Vähänkyrön kunn.ark., kuntakok.pk. 23.2.1878 ja 30.3.1880 sekä VMA, Vaasan lääninhallituksen arkisto AD 12/1880. Painettuna Helsingin yliopiston kirjastossa (pienpainatteita 1800-luvulta).

- Kauhajoen kyläasetus 1884. Kauhajoen kunn.ark., kuntakok.pk. 11.8.1884. Ks. Kallio 1964, s. 262.
- Ilmajoen kyläasetus 1886. EPMA, Seinäjoen Heikkilän kyläarkisto. Ks. Kallio 1964, s. 263–266.
- Lehtimäen kyläasetus 1887. Lehtimäen kunn.ark., kuntakok.pk. 24.8. ja 12.12.1887.

D. Oltermannilaitoksen perustana olevat paloapuseräykset (1797–1822)

- Pietarsaaren pitäjän paloapuseräys 1797. VA, Keski-Pohjanmaa KOa 25:502–503, Pietarsaaren käräjäpk. 27.3.1798 § 3.
- Lappajärven paloapuseräys 1821. Evijärven ka, jäljennös Lappajärven pit.kok.pk:sta 17.2.1821.
- Kokkolan pitäjän paloapuseräys 1822. VA, Keski-Pohjanmaan ylinen KOa 20:234–239, Kokkolan käräjäpk. 10.4.1822.

II Oulun läänin kyläasetukset

A. 1700-luvun kyläasetus (1751)

- Pyhäjoen kyläasetus 1751. OMA, Pyhäjoen ka, pit.kok.pk. 21.8.1751. Ks. myös Matinolli 1967, s. 148–154.

B. Vuosien 1817–1818 kyläasetusehdotukset

- Iin ja Keljon pitäjien kyläasetus 1817. Kyläasetusehdotus ei ole säilynyt. Maininta ehdotuksesta OMA, Oulun kruununvoudin arkisto E I:4, kruununvouti Liljeqvistin kirje maaherralle 2.8.1817.
- Oulun pitäjän kyläasetus 1817. OMA, Oulun ka, pit.kok.pk. 13.6.1817.
- Pyhäjoen pitäjän alaosan kyläasetus 1817. OMA, Salon kihlakunnan kruununvoudin arkisto B I:72, nimismies Frosteruksen kirje kruununvoudille 30.6.1817.
- Salon kihlakunnan kyläasetus 1817. OMA, Oulun lääninkanslia KD 53/248 1817.
- Tornion kihlakunnan kyläasetus 1817. OMA, Tornion kruununvoudin arkisto E I:1, kruununvoudin kirje maaherralle 31.7.1817.
- Oulun ja Kajaanin läänin lääninkyläasetus 1818. OMA, Oulun lääninkanslia Da 16:581.

C. Oltermannilaitoksen perustana olevat paloapuseräykset (1835–1846)

- Siikajoen paloapuseräys 1835. OMA, Siikajoen käräjäpk. 23.9.1835 § 30.
- Muhoksen paloapuseräys 1836. OMA, Muhoksen käräjäpk. 22.10.1836 § 13.
- Limingan paloapuseräys 1838. OMA, Limingan käräjäpk. 28.3.1838 § 13.
- Oulun pitäjän paloapuseräys 1838. OMA, Oulun ja Hailuodon käräjäpk. 5.9.1838 § 8.
- Pyhäjoen paloapuseräys 1839. OMA, Pyhäjoen käräjäpk. 15.3.1839 § 11.
- Salon paloapuseräys 1840. OMA, Salon käräjäpk. 17.4.1840 § 14.
- Kalajoen paloapuseräys 1840. OMA, Kalajoen käräjäpk. 14.2.1840 § 21.
- Iin paloapuseräys 1843. OMA, Iin käräjäpk. 4.4.1843 § 2.
- Pudasjärven paloapuseräys 1843. OMA, Pudasjärven käräjäpk. 21.2.1843 § 2.
- Kuusamon paloapuseräys 1846. Kuusamon käräjäpk. 16.1.1846 § 4.

LIITE 2

LUETTELO SÄILYNEISTÄ KYLÄNARKISTOISTA

Ilmajoki

- Ilmajoen kirkonkylän kyläkokouksen pöytäkirjat 1812–1875. Ilmajoen kirkonarkisto. VMA.

Isokyrö

- Kylkkälän-Ritaalan kyläkokouksen pöytäkirjat 1890–1920. Isonkyrön museon kokoelmat.
- Lehmäjoen ”Kylän yhteinen kirja”, joka sisältää Lehmäjoen kyläkokouksen ja kylänoikeuden pöytäkirjat 1852–1950. Lehmäjoen kylän tilit 1892–1908. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliiton arkisto. Seinäjoki.
- Napuen kylänarkisto. Sisältönä mm. Ilmajoen vuoden 1805 kyläasetus sekä aitojen jako- ja mittausasiakirjoja. Eteläpohjalaisen osakunnan kotiseutuarkisto. VMA. Lisäksi Osmo Niemisen hallussa Napuella kylänarkkuun kuuluvia asiapapereita, mm. Isonkyrön kyläasetus 1832, kihlakunnanoikeuden päätöksiä, aitagakoasiakirjoja, uusjaon jakoasiakirjoja, kylää koskevia karttoja 1830-luvulta lähtien sekä kyläkokouksen ja tiehoitokunnan pöytäkirjoja vuodesta 1915.
- Palhojaisten ja Yryselän kylien arkisto. Sisältönä mm. vero- ja jauhomyllyn vuokrasopimus, nimismies Matti Liljequistin kirje Palhojaisten, Yryselän ja Tuuralan kylien oltermanneille. EPO:n kotiseutuarkisto. VMA.
- Palon kyläarkisto. Sisältönä mm. kyläkokousten pöytäkirjat 1875–1906, isonjaon ja sen järjestelyn asiakirjoja, kihlakunnan- ja laamanninoikeuksien pöytäkirjoja, eläkesopimuksia, velkakirjoja sekä Ilmajoen 1805 ja Isonkyrön 1832 kyläasetukset. Isonkyrön kotiseutuarkisto. VMA.
- Tuuralan kylänarkisto. Sisältönä mm. isonjaon asiakirjoja ja karttoja, aitagakoasiakirjoja, kihlakunnanoikeuden pöytäkirjoja, kyläkokouksen pöytäkirjoja 1864–1933 sekä oltermannien ja lautamiesten luettelo 1853–1927. EPO:n kotiseutuarkisto. VMA. Lisäksi Valde Tuuran hallussa Tuuralassa kyläkokousten pöytäkirjoja 1890–1933, karttoja ja kylänarkussa olevaa kirjallisuutta.

Jalasjärvi

- Hirvijärven kyläkokouksen pöytäkirjoja 1854–1906. Ilmari Jalaksen kokoelmat. VMA.
- Jalasjärven kyläkokouksen pöytäkirjoja 1834–1850. Ilmari Jalaksen kokoelmat. VMA.
- Jokipiin kylänarkisto. Sisältönä mm. kyläkokouksen ja kylänoikeuden pöytäkirjoja 1845–1908, kyläkokouskutsuja sekä kihlakunnanoikeuden pöytäkirjoja. Aarne Kantolan kokoelmat Jalasjärven Jokipiissä.
- Luopajärven kyläkokouksen ja kylänoikeuden pöytäkirjoja sekä kyläkokouskutsuja 1806–1905. Ilmari Jalaksen kokoelmat. VMA. Lisäksi Luopajärven kyläkokouksen pöytäkirjoja, kyläkokouskutsuja ja aitagakoasiakirjoja 1810–1910 Etelä-Pohjanmaan maakuntaliiton arkistossa Seinäjoella.

Jurva

- Niemenkylän kyläkokousten pöytäkirjoja 1799, 1816–24. Jurva-Seuran arkisto. Jurva.
- Sarvijoen kyläkokousten pöytäkirjoja 1864 ja 1876. Jurva-Seuran arkisto. Jurva.

Kurikka

- Kirkonkylän kyläkokouksen pöytäkirjoja 1848–1881. Ilmari Jalaksen kokoelmat. VMA.

- Miedon kyläkokouksen pöytäkirjoja 1860-luvulta. Kurikka-Seuran arkisto. Kurikan museo.
- Tuiskulan kyläkokouksen pöytäkirja 1876. Ilmari Jalaksen kokoelmat. VMA.

Laihia

- Isonkyrön kyläkokouksen pöytäkirjoja 1893–1932. Laihian kotiseutuarkisto. VMA.
- Jakkulan kylänarkisto. Sisältönä mm. katselmuspöytäkirjoja, aitojen asiakirjoja, Laihian vuoden 1868 kyläasetus sekä kyläkokouksen pöytäkirjoja 1906–1933. Laihian kotiseutuarkisto. VMA.
- Keski kylän kylänarkisto. Sisältönä mm. kyläkokousten pöytäkirjoja 1893–1912, katselmuspöytäkirjoja, aitojen jakokirjoja sekä Laihian vuoden 1868 kyläjärjestys. Laihian kotiseutuarkisto. VMA.
- Miettylän kylänarkisto. Sisältönä mm. kyläkokouksen pöytäkirjoja 1891–1918, aitojen ja teiden jakokirjoja, kantoluettelaita, uusjaon asiapapereita, hollivuoroluettelo, kihlakunnanoikeuden pöytäkirjoja sekä Laihian vuoden 1868 kyläasetus. Laihian kotiseutuarkisto. VMA.
- Perälän kylänarkisto. Sisältönä mm. kyläkokouksen pöytäkirjoja 1844–1851 sekä 1900-luvulta, kihlakunnanoikeuden ja hovioikeuden pöytäkirjoja, aitojen, teiden ja oijen jakokirjoja, vuokrasopimuksia 1869–1927 sekä tilikirja 1915–41. VMA.

Seinäjoeki

- Seinäjoen kyläkokouksen pöytäkirjoja 1806–1914, aita- ja tiejakoasiakirjoja sekä Ilmajoen vuoden 1886 kyläasetusehdotus. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliiton arkisto. Seinäjoki.

Vähäkyrö:

- Haarajoen kylänarkisto. Sisältönä mm. kyläkokouksen pöytäkirjoja 1912–80, isonjaon aikaisia karttoja, tilikirja, metsänarviokirja, isonjaon järjestelyasiakirjoja. Juhani Ollilan kokoelmat Vähäkyrön Haarajoella.
- Hiiripellon kylänarkisto. Sisältönä mm. Hiiripellon kyläkokouksen pöytäkirjoja 1930-luvulta lähtien, uusjaon asiakirjoja ja karttoja, tieasiakirjoja, luetteloita kylän maista. Osmo Virran kokoelmat. Hiiripelto.
- Hyyriän kylänarkisto. Sisältönä mm. kyläkokouksen pöytäkirjoja vuodesta 1922, kihlakunnanoikeuden pöytäkirjoja ja vuokrasopimuksia sekä teiden hoitoon liittyviä asiakirjoja. Vähäkyrön osuuspankin kokoelmat.
- Järvenkylän kylänarkisto. Sisältönä mm. kihlakunnanoikeuden pöytäkirjoja, asiakirjoja Rummukkajärven ja Kotkannevan kuivatushankkeista, aitajakoasiakirjoja sekä Vähäkyrön vuoden 1868 kyläjärjestys. VMA.
- Kalsilan kylänarkisto. Sisältönä mm. aita- ja tiejakoasiakirjoja, vuokrasopimuksia, karttoja sekä kyläkokouksen pöytäkirjoja 1900-luvulta. Jussi Nuujan kokoelmat. Kalsila.
- Krekilän kylänarkisto. Kyläkokouksen pöytäkirjoja 1901–54 sekä tilikirja. Alpo Laitisen kokoelmat. Krekilä.
- Kuuttilan kylänarkisto. Sisältönä mm. kyläkokouksen pöytäkirjoja 1881–1973, kihlakunnanoikeuden ja hovioikeuden pöytäkirjoja sekä kylän tilinpitoon liittyviä asiakirjoja. Vilho Autiorinteen kokoelmat. Kuuttila.
- Merikaarron kylänarkisto. Sisältönä mm. kyläkokouksen pöytäkirjoja 1816, 1882–1938, kylän tilikirjoja 1900-luvulta vuoteen 1954, aita- ja tiejakoasiakirjoja 1800-luvulta. Merikaarron kirjasto. Lisäksi Matti Auran kokoelmissa VMA:ssa Merikaarron vuoden 1742 painetun kyläjärjestysohjeen mukainen kyläjärjestys (sidottuna puukansiin).
- Ojaniemen kylänarkisto. Sisältönä mm. kyläkokouksen pöytäkirjoja vuodesta 1909, jakoasiakirjoja sekä tiehoitokunnan asiakirjoja. Toivo Tapijon kokoelmat. Ojaniemi.

- Perkiön kylänarkisto. Kihlakunnankäräjien pöytäkirjoja, muutamia kyläkokouksen pöytäkirjoja 1890-luvulta ja 1900-luvun alusta. Vähänkyrön museon kokoelmat.
- Saarenpään kylänarkisto. Sisältönä mm. kihlakunnan- ja laamanninoikeuksien pöytäkirjoja, kauppakirjoja, katselmuspöytäkirjoja, jakokirjoja. EPO:n kotiseutuarkisto. VMA.
- Selkämäen kylänarkisto. Kyläkokouksen pöytäkirjoja 1880-luvulta ja 1900-luvun alusta, kihlakunnanoikeuden pöytäkirjoja, lainhuudatuksia, jakoasiapapereita. Toivo Niemen kokoelmat. Selkäniäki.
- Tapoilan kylänarkisto. Sisältönä mm. kyläkokouksen pöytäkirjoja vuodesta 1895, aitaajosopimuksia, uusjaon asiakirjoja. Veikko Lehtosen kokoelmat. Tapoila.
- Torkkolan kylänarkisto. Sisältönä mm. kihlakunnanoikeuden pöytäkirjoja, aitaussopimuksia. EPO:n kotiseutuarkisto. VMA.

Ylistaro

- Heikkolan kylänarkisto. Ylistaro-Seuran kokoelmat. Yksi Heikkolan kyläkokouksen pk. Isonkyrön pitäjänkokousten pöytäkirjoissa 1816. Isonkyrön ka. VMA.
- Oltermanninoikeuden sakotusluetteleita 1800-luvun alusta (epätäydellisesti säilyneitä). Ylistaron ka. VMA.

LUETTELO SÄILYNEISTÄ KYLÄNARKUISTA

LIITE 3

Suluissa on mainittu kylänarkuista ilmenevä vuosiluku, mikäli se on mainittu. Koska yksityisten hallussa olevat kylänarkut voidaan siirtää esim. museoihin, on sulkuihin merkitty vuosi, jolloin arkku oli asianomaisen hallussa. Luettelossa mainitut yksityishenkilöt asuvat niissä kylissä, joista arkutkin ovat.

Isokyrö (5)

- Kyllkälän kylänarkku (1891). Isonkyrön museo.
- Laurolan kylänarkku (1845). Isonkyrön museo.
- Lehmäjoen kylänarkku (1847). Helsingin yliopiston maatalousmuseo. Viikki.
- Napuen kylänarkku (1858). Osmo Niemisen hallussa (1979).
- Tuuralan kylänarkku (1845). Valde Tuuran hallussa (1963).

Jalasjärvi (1)

- Jokipiin kylänarkku (1845). Aarne Kantolan hallussa (1962).

Kurikka (4)

- Koiviston kylänarkku. Kurikan museo.
- Kurikankylän kylänarkku. Kurikan museo.
- Luovan kylänarkku. Kurikan museo.
- Miedon kylänarkku. Kurikan museo.

Seinäjäki (2)

- Heikkilän kylänarkku. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliiton hallussa (1963).
- Joupin kylänarkku. Seinäjoen museo.

Vähäkyrö (12)

- Haarojoen kylänarkku. Juhani Ollilan hallussa (1980).
- Hiiripellon kylänarkku. Osmo Virran hallussa (1980).
- Hyyriän kylänarkku. Vähänkyrön osuuspankin hallussa (1979).
- Järvenkylän kylänarkku. Vaasan maakunta-arkisto.
- Kasilan kylänarkku (1875). Jussi Nuujan hallussa (1980).
- Kuuttilan kylänarkku. Vilho Autiorinteen hallussa (1980).
- Merikaarron kylänarkku (1816). Merikaarron kirjasto.
- Ojaniemen kylänarkku (1910). Toivo Tapion hallussa (1980).

- Perkiön kylänarkku (1830). Vähänkyrön museo.
- Saarenpään kylänarkku (1833). Eino Jukkaran hallussa (1980).
- Selkämäen kylänarkku. Toivo Niemen hallussa (1980).
- Tapoilan kylänarkku. Veikko Lehtosen hallussa (1980).

Ylistaro (1)

- Heikkolan kylänarkku (1799). Ylistaron museo.

LIITE 4**LUETTELO SUOMENKIELISEN POHJANMAAN OLTERMANNINSAUVOIS-
TA JA KYLÄNKAPULOISTA**

Kuntakohtainen luettelo sisältää ne oltermanninsauvat ja kylänkapulat, jotka ovat olleet tutkimuksen käytössä. On mahdollista, että luettelo on puutteellinen. Mikäli sauvassa tai kapulassa on vuosiluku, se on merkitty sulkuihin. Sauvan tai kapulan alkuperäiskylä on merkitty siinä tapauksessa, että se on tiedossa. Niiden sauvojen kohdalle, joiden säilytyspaikasta ei ole varmuutta, on merkitty lähde, mistä tieto on saatu. Koska yksityisten hallussa olevat sauvat on voitu siirtää esim. museoihin, on suluissa mainittu vuosi, jolloin sauva tai kapula oli asianomaisen hallussa. Kunnan nimen jälkeen on sulkuihin merkitty kunnasta löydettyjen sauvojen yhteismäärä.

Alahärmä (1)

- 1 oltermanninsauva. Pohjanmaan museo (PM 8217). Vaasa.

Alajärvi (2)

- Kurejoen 2 oltermanninsauvaa. Väinöntalo. Evijärvi.

Alavus (9)

- Hourusen kinkeripiirin oltermanninsauva. Kansallismuseo (KM:KE 2112:8). Helsinki.
- Kirkonkylän 2 oltermanninsauvaa. Satakunnan museo (SatM 8793 ja 8794). Pori.
- Sapsalammin oltermanninsauva. Satakunnan museo (SatM 8792). Pori.
- Sepposen kinkeripiirin oltermanninsauva. Kansallismuseo (KM:KE 2112:7). Helsinki.
- Sydänmaan kylän oltermanninsauva. Sotavanhuksen museo. Alavus.
- Taipaleen kylän oltermanninsauva. Sotavanhuksen museo. Alavus.
- 1 oltermanninsauva. Hämeen museo (HM 1191:11). Tampere.
- 1 alunperin kimpimitta, jota käytetty kylänkapulana. Museoviraston kansatieteen kuva-arkisto 3006:1.

Evijärvi (5)

- Haapajärven kylän oltermanninsauva (1855). Väinöntalo, Evijärvi.
- Haapajärven kylän oltermanninsauva. Pohjanmaan museo (PM 510). Vaasa.
- Jokelan kylän oltermanninsauva. Kansallismuseo (KM:KE F 1536). Helsinki.
- Lahden kylän oltermanninsauva. Väinöntalo. Evijärvi.
- Särkijärven kylän oltermanninsauva (1822). Väinöntalo. Evijärvi.

Halsua (1)

- Halsuan kinkerikunnan oltermanninsauva (1827). Vetelin museo.

Ilmajoki (5)

- Mikkolan, Pirilän ja Röyskölän kylien oltermanninkapula (1891). Ilmajoen museo (2085).
- 2 oltermanninkapulaa. Ilmajoen museo (n:o 182 ja 274).
- 1 oltermanninkapula. Satakunnan museo (SatM 10422). Pori.
- 1 kylänkapula. Pohjanmaan museo (PM 49-5). Vaasa.

Isojoki (1)

- Kärjen kylän oltermanninsauva. Isojoen museo.

Isonkyrö (19)

- Ikolan kylän oltermanninsauva. Isonkyrön museo.
- Kylkkälän kylän oltermanninsauva. Isonkyrön museo.

- Laurolan kylän oltermanninsauva (1903). Isonkyrön museo.
- Lehmäjoen 2 oltermanninsauvaa. Maatalousmuseo. Viikki.
- Napuen kylän oltermanninsauva (1878). Osmo Niemisen hallussa (1979).
- Napuen kylän oltermanninsauva (1901). Etelä-Pohjanmaan museo (n:o 2854). Seinäjoki.
- Orismalan kylän oltermanninsauva (1861). Kansallismuseo (KM:KE 7303: 87). Helsinki.
- Tuuralan kylän oltermanninsauva. Isonkyrön museo.
- Ulvilan ja Laurolan kylien oltermanninsauva (1852). Kansallismuseo (KM:KE 7589:1). Helsinki.
- Valtaalan kylän oltermanninsauva (1900). Isonkyrön museo.
- Valtaalan kylän oltermanninsauva (1901). Isonkyrön museo.
- Yryselän ja Palhojaisten kylien oltermanninsauva (1800 ja 1889). Isonkyrön museo.
- Yryselän ja Palhojaisten kylien oltermanninsauva (1892). Virtanen 1933, s. 54.
- 5 oltermanninsauvaa Isonkyrön museossa. Näistä kahdessa vuosiluvut 1864 ja 1899.

Jalasjärvi (8)

- Jokipiin kylänkapula. Aarne Kantolan hallussa (1962).
- Keskikylän 2 kylänkapulaa, joista toisessa vuosiluku 1892. Jalasjärven museo.
- Koskuen kylän kylänkapula. Hämeen museo (HM 1359:41). Tampere.
- 3 kylänkapulaa Jalasjärven museossa. Niistä yhdessä vuosiluku 1891.
- 1 kylänkapula Jalasjärveltä. Museoviraston kansatieteen kuva-arkisto 2724:108.

Jurva (4)

- Kaijan, Jyryn ja Harjun kylien oltermanninsauva (1877). Jurvan museo.
- Metsäkylän oltermanninsauva. Laihian museo.
- Sarvijoan oltermanninsauva. Jurvan museo.
- Tupen ja Kentan kylien oltermanninsauva (1888). Jurvan museo.

Kannus (1)

- Välikannuksen alakinkerin oltermanninsauva (1845). Kannuksen museo.

Kauhajoki (7)

- Harjan kinkerikunnan oltermanninkapula (1894). Kauhajoen museo.
- Hyyrän kylän oltermanninkapula. Kauhajoen museo.
- Ikkälänjärven kylän oltermanninkapula (1901). Kauhajoen museo.
- Muurahaisen kylän oltermanninkapula. Kauhajoen museo.
- Pukkilan kylän oltermanninkapula (1810). Kauhajoen museo.
- Päntäneen kylän oltermanninkapula. Kauhajoen museo.
- Äijön kylän oltermanninkapula (1852). Kauhajoen museo.

Kauhava (1)

- Hirvijoan kylän oltermanninsauva. Kansallismuseo (KM:KE 3806:25). Helsinki.

Kaustinen (1)

- 1 oltermanninsauva. Ks. Ala-Könni 1980, s. 157

Kortesjärvi (3)

- Yliskylän 2 oltermanninsauvaa (1803 ja 1846). Kansallismuseo (KM:KE 2917:11 ja F 1538). Helsinki.
- oltermanninsauva (1803). Lahden kaupunginmuseo.

Kuortane (8)

- Mäyryn oltermanninsauva (1888). Kuortaneen museo.
- Mäyryn oltermanninsauva (prof. Heikki Klemetille lahjoitettu sauva). Klemetti-museo. Kuortane.
- 5 oltermanninsauvaa Kuortaneen museossa (vanhimmassa vuosiluku 1810).
- 1 oltermanninsauva. Pohjanmaan museo (PM 3961). Vaasa.

Kurikka (4)

- Koiviston kylänkapula. Kurikan museo.
- Kurikankylän kylänkapula. Kurikan museo.
- Luovan kylänkapula. Kurikan museo.
- Miedon kylänkapula. Kurikan museo.

Laihia (10)

- Isonkylän oltermanninsauva (1882, 1923, 1924). Laihian museo.
- Jakkulan oltermanninsauva eli kylänkeppi (1805, 1845). Laihian museo.
- Jakkulan oltermanninsauva eli kylänkeppi. Laihian museo.
- Keskikylän ryhmysauva (1850). Laihian museo.
- Keskikylän oltermanninsauva eli -keppi. Laihian museo.
- Kumarlan oltermanninsauva (1843, 1867, 1868, 1869, 1870, 1872, 1879 ja 1891). Laihian museo.
- Miettylän oltermanninkeppi (1803). Laihian museo.
- Miettylän kierukkasauva (1902, 1926). Laihian museo.
- Tuurin kylänkeppi (1907). Laihian museo.
- 1 kylänkeppi. Laihian museo.

Lappajärvi (4)

- Itäkylän oltermanninsauva (1840). Kansallismuseo (KM:KE 7380:75). Helsinki.
- Kirkonkylän oltermanninsauva. Väinöntalo. Evijärvi.
- Kärnäsaaren oltermanninsauva. Kansallismuseo (KM:KE 7566). Helsinki.
- Savonkylän Ylipään oltermanninsauva. Väinöntalo. Evijärvi.

Lapua (6)

- Haapakosken oltermanninsauva (1815). Lapuan museo.
- Haapakosken oltermanninsauva (1862). Lapuan museo.
- Hellanmaan oltermanninsauva (1843). Lapuan museo.
- Hellanmaan oltermanninsauva (1847). Kansallismuseo (KM:KE F 1539). Helsinki.
- Tiistenjoen oltermanninsauva (1848). Tiistenjoen museo.
- 1 oltermanninsauva. Lapuan museo.

Nurmo (2)

- Hemmingin kylän oltermanninkapulan pääosa (1848, 1872). Kansallismuseo (KM:KE 2340:20). Helsinki.
- 1 kylänkapula. Hämeen museo (HM 1186:56). Tampere.

Seinäjäki (2)

- Heikkilän kylänkapula. Etelä-Pohjanmaan maakuntaliitto. Seinäjoki.
- Joupin kylänkapula. Seinäjoen museo.

Töysä (1)

- 1 oltermanninsauva Töysän museossa.

Vähäkyrö (16)

- Hiiripellon kylänkapula (1845). Kansallismuseo (KM:KE 7303:88). Helsinki.
- Hiiripellon kylänkapula (1881). Osmo Virran hallussa (1980).
- Hyyriän kylänkapula. Vähänkyrön osuuspankin kokoelmassa (1979).
- Krekilän kylänkapula. Alpo Laitisen hallussa (1980).
- Kuuttilan 2 kylänkapulaa. Vilho Autiorinteen hallussa (1980).
- Merikaarron kylänkapula (1724). Kansallismuseo (KM:KE 7902:1). Helsinki.
- Merikaarron kylänkapula (1810). Kansallismuseo (KM:KE 7902:2). Helsinki.
- Merikaarron ilmoituspare. Vähänkyrön museo.
- Ojaniemen kylänkapula. Säilytyspaikasta ei tietoa. Valokuva Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa (1971:130). Helsinki.
- Perkiön kylänkapula (1899). Säilytyspaikasta ei tietoa. Valokuva Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa (1971:130). Helsinki.
- Saarenpään kylänkapula. Valde Tuomisen hallussa (1980).

- Saarensivun kylänkapula. Säilytyspaikasta ei tietoa. Valokuva Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa (1971:130). Helsinki.
- Savilahden kylänkapula. Säilytyspaikasta ei tietoa. Valokuva Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa (1971:130). Helsinki.
- Savilahden kylänkapula. Säilytyspaikasta ei tietoa. Valokuva Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa (1971:130). Helsinki.
- Tapoilan kylänkapula. Veikko Lehtosen hallussa (1980).
- Tervajoen kylänkapula. Säilytyspaikasta ei tietoa. Valokuva Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa (1971:130). Helsinki.

Ylihärmä (4)

- Kankaankylän oltermanninsauva. Matti Kankaan hallussa Lohtajalla (1973).
- Kirkonkylän oltermanninsauva (1829). Kansallismuseo (KM:KE F 1537). Helsinki.
- 2 oltermanninsauvaa. Pohjanmaan museo (PM 679 ja numeroimaton). Vaasa.

Ylistaro (9)

- Heikkolan oltermanninsauva (1779). Kansallismuseo (KM:KE 2408:116). Helsinki.
- Kaukolan oltermanninsauva (1711 ?, 1773, 1895). Ylistaron museo (?). Valokuva Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa (3322:774). Helsinki.
- Kaukolan keskisen oltermanninlänänin 2 kyläkeppiä. Ylistaron museo (?). Valok. E. Ala-Könni (1954). Antti Ranta-Knuuttila, Oltermannilaitos Isonkyrön ja Ylistaron pitäjissä. Laudatur-työ 1956. Helsingin yliopiston historian laitoksen.
- Kitinojan (?) oltermanninsauva. Pohjanmaan museo (PM 8183). Vaasa.
- Torkkolan oltermanninsauva (1775). Kansallismuseo (KM:KE 2319:963). Helsinki.
- Topparlan oltermanninsauva (1799). Ylistaron museo (?). Valokuva Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa (2992:195). Helsinki.
- Topparlan keskisen oltermanninlänänin sauva. Ylistaron museo (?). Valokuva Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa (2992:195). Helsinki.
- Untamalan oltermanninsauva (1830). Ylistaron museo (?). Valokuva Museoviraston kansatieteen kuva-arkistossa (2992:195). Helsinki.
- 1 oltermanninsauva (1822). Ylistaron museo.

HENKILÖHAKEMISTO

Henkilöhakemisto koskee ainoastaan varsinaisia tekstisivuja. Hakemistossa ei ole lueteltu niitä henkilöitä, joita on käytetty lähteenä, koska ne ilmenevät lähdeluettelosta.

- Aejmelaeus, Johan Reinhold 79, 108
 Aejmelaeus, Nils 108
 Aittoniemi, Jaakko 206
 Ala-Kivistö, Iisak 206
 Ala-Kivistö, Tuomas 206
 Alakokko, Juha 214
 Ala-Puoskari, Maria 218
 Alasaari, Heikki 188, 246
 Alaventelä, Matti 207
 Alcenius, Carl Fredrik 73
 Alcenius, Daniel 76
 Alcenius, J.R. 80, 108
 Aleksanteri II 220
 Alkio, Santeri 263–264
 Aminoff, Gustaf 88
 von Ammond, Edvard 103–104
 Andström, Gustaf 230
 Antila, Erkki 231
 Antila, Juha 214
 Antti Kustaanpoika 175
 Armfelt, August 102
 Armfelt, Gustaf Mauritz 86
 Autio, Juha 188
 Bergbom, Gustaf 91, 93
 Björkroth, Jakob 90
 Borgeman, luutnantti 229
 Cajanus, Jakob 230
 de Carnall, Carl 16–17, 69, 71, 73, 74, 89, 149, 156, 270
 Carpelan, Johan Fredrik 60, 93
 Carvóne, Simon 108
 Cederström, Bror 59, 60, 62
 Chydenius, Anders 160
 Collin, Bengt 170
 Creutz, Gustaf 46, 49
 Cronstedt, C.O. 80, 158
- Dahlberg, Petter Otto 244
- Ehrenmalm, Lars Johan 31
 Ehrenstolpe, C.H. 16, 89–90, 93
 Elfving, Carl Gustaf 73
 Elfving, Daniel 92
 Ervästi, Iisak 60
 Esala, Samuel 186
 Eskeli, Matti 186
 Eskola, Iisak 245
 von Essen, Reinhold 38, 145
- Favorin, Aleksander 188, 243, 245
 Finne, Antti 230
 Flink, Juha 245, 247
 Flink, Herman 245
 Forsberg, Mikko 247
 Frosterus, Erik Johan 68, 76–78, 86, 108, 110, 157, 159, 206, 228–232, 250, 267
 Frosterus, Jakob 91
- Fräntilä, Iisak 246
 Frölich, Karl 38
- Granlund, Juha 202
 Grottelin, Israel 74
 Gyllenbögel, K.N. 100
 Gyllengrip, Gabriel 26, 33, 42
- Haapajärvi, Hannu 57
 Haapala, Jaakko 171
 Haapala, Valentin Jaakonp. 171
 Haapaniemi, Josef 215
 Haapaniemi, Juha 215
 Haapaniemi, Klaara 223
 Haapaniemi, Ulrika 223
 von Haartman Karl 102
 von Haartman, Lars Gabriel 88
 Hagman, Anders 246
 Hakka, Juha Juhannp. 223–224
 Hakkola, Juha 210
 Hakola, Antti 246
 Hakola, Liisa 246
 Hallongren, Carl Magnus 84
 Haltinen, Matti 54
 Hanelles, Salomon 67, 76, 148, 157, 205
 Hangasmaa, Jaakko 188
 Hannu, Tanskan kuningas 22
 Hannuksela, Iisak 167
 Hannuksela, Samuel 167
 Hattu, Juho 199
 Hattu, Herman 199
 Hautala, Tuomas 210
 Hautamäki, Jaakko 245
 Hedberg, E.V. 91
 Heickell, Jakob 92
 Heikkilä, Juha 56, 172
 Heiska, Juha 179
 Hellbacka, Juha 203
 Hemming, Juha 231
 Herttua, Erkki 231
 Hildén, Matilda 245
 Hirvelä, Kustaa 245
 Hissa, Gabriel 212
 Hissa, Yrjö 231
 Hjelt, Ernst 246
 Hjärne, Gustaf 87–88
 Hobin, Gustaf 108
 Holmström, Nils Petter 74
 Holstius, Israel 55
 Hoof, Jakob 53
 Huhtala, Juha 245
 Humalainen, Kustaa 187
 Hägglund, Adolf 246, 247
 Härtilä, Jaakko 203
 Härtilä, Juha 172
- Ikola, Herman 244

- Isosomppi, Niilo 57
 Isotalo, Antti 245, 247–248, 254
 Jaakko Juhonp., sotilas 178
 Jaakko Yrjönp. 206
 John, Niklas 31
 Junttila, Jeremias 202
 Juuso, Kustaa 245
 Juusola, Matti 245
 Jylhä, Elias 84

 Kangas, Antti 217
 Kangas, Juha 245
 Kankaanpää, Juha 245
 Karhu, Juha 156
 Kattilainen, Juha 51
 Kauppi, Antti 245
 Kauppi, Juha 245
 Kauppi, Matti 245
 Keski-Hannula, Matti 179
 Keski-Hannuksela, Matias 229
 Keskiyrä, Juha 167
 Kettula, Jaakko 215
 Kivihuhta, Matti 245
 Kleemola, Antti 244
 Kleemola, Juha 181
 Kleemola, Matti 245
 Klemetti, Heikki 171
 Koivukoski, Juha 85
 Koms, Matti 189
 Konster, Jaakko Juhonp. 53–54
 Korkeaniemi, Juha Tuomaanp. 84
 Kosola, Elias 243
 Kosola, Isak Juhonp. 243
 Kosola, Matti 180
 Kosola, Vihtori 264
 Krabbe, Carl Fredrik 156
 Kristoffer, Ruotsin kuningas 23
 Kruutari, Pekka Laurinp. 54, 172
 Kunnari, Matti 156
 Kuono, Matti 186
 Kustaa III, Ruotsin kuningas 25, 27
 Kustaa Vaasa, Ruotsin kuningas 42
 Köpingson, Fredrik 59, 84
 Köykkä, Hedvig Isakint. 223
 Köykkä, Samuel 214
 Köykkä, T. 173
 Köykkä, Tuomas 214

 Lagerborg, R. V. 16, 94, 268
 Lagerstedt, Carl Fredrik 245
 Lagerstedt, Fredrik 171
 Lagerstedt, Theodor 243
 Lagus, Gabriel 202
 Lagus, N. 67
 Laigren, Matti 231
 Langenskiöld, Anders Gustaf 88
 Laurila, Matti 51
 Laurosela, Mikki 167
 Leidenius, Viktor 213
 Leikas, M. 199

 Leskelä, Kustaa 245
 Letto, Juha 207
 Letto, Salomon 207
 Liimakka, Matti 51
 Liljeqvist, Erik Wilhelm 91
 Liljeqvist, Mathias 187
 Lillström, Juha 170–171
 Lintula, Isakki 202
 Lintula, Tuomas 211
 Liteini, koulumestari 211
 Lithovius, Isak 56–57, 108, 154
 Liukko, Juha 178–179
 Liukko, Mikki 199
 Londicer, Carl 70
 Loukko, Juha 245
 Lukkarila, Jeremias 174
 Luoma, Isak 171
 Luoma, Jaakko 245
 Luoma, Kustaa 245
 Luomanperä, Juha 180
 Luopajarvi, Elias 173, 210
 Luopajarvi, Marja Josefint. 223
 Luopajarvi, Mikko 180, 189, 204, 215
 Luopajarvi, Tobias 215
 Luopajarvi, Tuomas 167
 Luopajarvi, Tuomas Tobianp. 171
 Lööpäri, Juha 245

 Maija-Liisa Erkint. 229
 Malmberg, Niilo Kustaa 220, 246, 262
 Marko, Matti 187
 Matti Heikinp., ent.tal. 203
 Mathesius, Johan 47, 55, 108
 Mathesius, Petter Niklas 55
 Matlien, Anders 53
 Mattila, Matti 180
 Maunu Eerkinp., Ruotsin kuningas 23
 Meinander, Adolph 143
 Mieto, Matti 53
 Mikkola, Matti 185
 Murhunen, Juha 54
 Mäki-Kivistö, Samuel 206
 Mäki-Rajala, Joonas 206
 Mäntykoski, Tuomas 189

 Niemi, Salomon 211
 Nikko, Juha 231
 Nisula, Jaakko Matinp. 242
 Nisula, Matti 242
 Nordberg, Carl Erik 92
 Nordberg, Mathias 222
 Norrbacka, Matti 212
 Nuottimäki, Elias 208
 Nuottimäki, Juha 208
 Nuottimäki, Kustaa 208
 Ny-Frändi, Juha 174
 Nygren, Frans Vilhelm 242, 243, 246
 Nätkinmäki, Salomon 215

 Oja-Kurikka, Samuel 170
 Ojanperä, Jaakko 54

- Oker-Blom, Chr. 104
 Olli, Erkki 232, 233
 Ollila, Antti Juhap. 229
 Pakkala, Juha 185
 Pauho, Matti 231
 Pelttari, Joonas 204
 Pentinmäki, Gabriel 214
 Pentinmäki, Salomon 215
 Penttilä, Gabriel 188
 Penttilä, Kustaa 188
 Perälä, Gabriel 171, 211
 Perälä, Gabriel Juhap. 167
 Perälä, Iisakki Jaakonp. 211
 Perälä, Jaakko 210
 Perämäki, Juha 245
 Piper, Gustaf Abraham 16, 17, 39, 42, 46–48, 51, 52, 54, 55, 59, 63, 65, 107, 125
 Planting, Elias 92
 Planting, Fredrik 60, 92
 Pollari, Juha 245
 Pouttu, Yrjö 244
 Pukkila, Jaakko Jaakonp. 244, 247–248
 Poudinketo, Heikki 282
 Putkahdus, Nikodemus 170
 Pynttari, Simo 53
 Pähtilä, Tuomas 60
 Pöyhönen, Antti 243, 246
 Rannanjärvi, Antti Antinp. 244, 247
 Rannanjärvi, Antti Tuomaanp. 244, 247–248
 Rannanjärvi, Edvard 244
 Rannanjärvi, Juha Kustaa Juhap. 244
 Rannanjärvi, Juha Tuomaanp. 244
 Rannanjärvi, Tuomas Erkinp. 244
 Rannanjärvi, Tuomas Tuomaanp. 244
 Rantala, Matti 207
 Rappe, Kristoffer 32
 Rein, Juho 145
 Reinius, Israel 246
 Reisbacka, Matti 245
 Retuutti, Jaakko 206
 Retuutti, Joonas 206
 Riddar, Antti 186
 Riekki, Antti 60
 Rinta-Kivistö, Matti 206
 Rinta-Kleemola, Juha 179
 Rinta-Kurikka, Iisak 167, 170
 Rinta-Rajala, Iisak 206
 Rivall, Juha 245
 Rogell, Anna 259
 Rothovius, Isak 29, 257
 Roukus, Henrik 172–173
 von Roxendorff, Carl Gustav 24
 Runeberg, Otto Efraim 53, 201
 Sandberg, Juha 209
 Sarvela, Herman 170
 Seppelin, Antti 208
 Sippola, Matti 263
 Silta-Loppi, Juha 229
 Soini, Mikko 185
 Spangar, Pekka 53
 Steinheil, Fabian 87
 Stenbäck, Carl Fredrik 70, 108
 Stenroth, Kustaa 245
 Stierwall, Gustaf Fredrik 86–87
 Stierwald, C. Fr. 36
 Stillman, Carl 47, 52, 59
 Ström, Mikki 220
 Störv, Jaakko 226
 Sundström, Vilhelm 90
 Takala, Tiina 188
 Takala, Tuomas 188
 Takaluoma, Jaakko Yrjönp. 231
 Talvitie, Jaakko 188
 Talvitie, Juha 212
 Talvitie, Matti 325, 246
 Tapper, Maria 188
 Tassi, Niilo 53
 Tikkala, Isak 210
 Tillman, Henrik 203
 Toppari, Sven 247
 Toppelius, Gabriel 69, 148
 Torp, Maria 219
 Tukeva, Antti 171, 180
 Tukeva, Elias 214
 Turja, Juha 185
 Törnudd, Anders 74
 Törnudd, Anders Gustaf 74
 Uitto, Juha 245
 Ulvila, Heikki 172
 Unkuri, Olavi Olavinp. 180
 Waali, Tuomas Tuomaanp. 178, 179
 Wacklin, Samuel 31
 Vainionpää, Kustaa 208
 Valkama, Gabriel 215
 Valkama, Heikki 215
 Valkama, Kleopnas 215
 Valkama, Matti 215
 Valkama, Samuel 215
 Wallin, Kustaa 232
 Vanberg, Magnus 69, 148, 149
 Warg, Mikko 75, 85
 Wargelin, Juha 245
 Wasastierna, G. 209
 Westerberg, Henrik 171
 Westerberg, Tuomas 171, 214
 Viikeri, Marja Samuelint. 223
 Vilppula, Juha 245
 Vuolte, Matti 212
 Vähä-Pukkinen, Juha 170–171
 Yliannala, Salomon 172
 Ylijokipii, Jaakko 211
 Yliviitala, Samuli 244
 Yläventelä, Matti 207
 Zimmerman, Petter 90–91
 Äijälä, Mikko 217

PAIKANNIMIHAKEMISTO

Luettelosta on jätetty pois Pohjanmaa ja sen pääosat (Etelä-, Keski- ja Pohjois-Pohjanmaa), koska ne esiintyvät miltei joka sivulla.

- Ahonia 85
 Ahvenanmaa 21, 41, 88
 Akaa 63
 Alahärmä 57, 70, 72, 80, 81, 164, 168, 193, 194, 230, 245, 250, 253, 254, 279, 282
 Alajoki 36, 56, 63, 202, 203, 266
 Alajärvi 14, 52, 53, 71, 82–84, 168, 189, 191, 193, 253, 267, 269, 276, 277
 Alakannus 201
 Ala-Kauppi 214
 Ala-Kokkola 176, 214
 Alanurmo 56, 80, 172
 Alapää (Kauhava) 263
 Alapää (Lapua) 56
 Alaranta 76
 Alaveteli 50, 75
 Alavieska 91, 95
 Alaviirre 201
 Alaviitala 57
 Alavus 37, 58, 60, 69, 70, 72, 159, 162–165, 167–169, 190, 191, 193, 194, 213, 217, 226, 251, 253, 267, 269, 278, 280
 Amerikka 21
 Antila 206, 231
 Antrea 105
 Anttila 215
 Autio 170
 Björköby 191
 Blekinge 22, 24, 27
 Bohusläni 23
 Etelä-Häme 78
 Etelä-Karjala 105
 Etelä-Ruotsi 23–25, 122, 270–272
 Etelä-Suomi 12, 19, 20, 27, 30–32, 38, 40, 63–66, 104
 Evijärvi 83, 165, 167, 169, 190–191, 193–194, 252–253, 268–269, 276, 282
 Frontila 185
 Gotlanti 23, 27
 Gästrikland 27, 31, 92
 Haapajärvi 95, 218, 274
 Haapakoski 40, 174, 190, 226
 Haapavesi 55, 218, 274
 Haapoja 185
 Haarakoski 39, 198, 281
 Haarakangas 207
 Hangasneva 209
 Hailuoto 20, 52, 60, 61, 94, 268
 Hakola 244
 Hallanti 23
 Halsua 63, 84–85, 163, 165, 168, 193, 275–276
 Hanhikoski 208
 Harja 163
 Harjunkylä 191, 280
 Harjunpää 29
 Hauho 29, 31, 33
 Heikkilä (Alahärmä) 81
 Heikkilä (Seinäjoki) 100, 192, 196, 197, 200, 284
 Heikkola 58, 175, 179, 196, 198, 217
 Heinjoki 34, 105–106
 Hellbacka 207
 Hellanmaa 190, 207
 Helsinki 200
 Hevonkoski 163
 Hiiripelto 196, 198, 199, 202, 204, 281
 Himanka 75
 Hirvijoki 247
 Hirvijärvi 198, 207, 213, 278–280
 Huitula 33
 Humpi 34
 Hunnako 213
 Hyrynsalmi 96
 Hyyriä 185, 202, 281
 Hyömäki 33
 Hälsingland 27, 31, 92
 Häme 18, 19, 30, 33–35, 38, 40, 62–65, 78, 107, 261
 Hämeen lääni 103
 Härmä 37, 55, 57, 108–109, 111–115, 117, 119–121, 125, 129–130, 132, 134–136, 139, 141, 144, 145, 162, 167, 180, 185, 247
 Höytelö 207
 Ii 20, 34, 39, 52, 61, 78, 91, 94, 95, 96, 169, 218, 274, 275
 Iijoki 39
 Iitti 107
 Ikola 163
 Ilmajoki (myös Suur-Ilmajoki ja Emä-Ilmajoki) 14, 17, 18, 20, 33, 37, 39, 43, 45, 46, 58, 60, 61, 62, 65, 66–72, 76–78, 86–87, 97, 100–102, 107–132, 134, 136–137, 139–145, 148–149, 151–155, 157–159, 161–165, 167, 170, 176–179, 181, 182, 187, 189, 191–194, 196, 200, 203, 204, 206, 208–210, 214, 216, 221, 222, 226, 228–232, 234–236, 239, 240, 250, 253, 258, 266–268, 270, 271, 278, 282, 284, 287–288
 Ilomantsi 104–105
 Ilomäki 210
 Impilahti 105
 Isohella 207
 Isojoki 72, 81–82, 191, 193, 226, 251–253, 268, 277

- Isokylä (Laihia) 191, 203, 280
 Isokylä (Lapua) 40, 212
 Isokyrö 14, 17, 20, 34, 38, 40, 45, 51, 58, 61, 69,
 72, 78–80, 101, 108, 111–115, 117, 119–122, 125,
 127, 129–130, 132, 134, 137, 139–141, 143–146,
 151, 155, 156, 158, 159, 162–167, 169, 177, 180,
 181, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 193, 195, 196,
 198, 202, 203, 209, 217, 222, 223, 226, 231–232,
 234–239, 246, 251, 253, 259, 266, 277, 278,
 280–281, 284, 285
 Itä-Götanmaa 23, 24, 27
 Itä-Karjala 30
 Itäkylä 190
 Itämeren-maakunnat 23
 Itä-Suomi 12, 19, 20, 27, 104, 261
 Jaakkima 34, 35, 105–106
 Jakkula 203, 280
 Jalasjärvi (kappeli, kunta) 14, 68, 72, 77, 167, 171,
 173–177, 181, 187, 189, 193, 194, 196, 198, 200,
 204, 205, 207, 212, 222, 223, 224, 230, 235, 252,
 253, 267, 277–280, 281, 284
 Jalasjärvi (kylä) 206, 208, 250
 Janakkala 31, 33
 Jokela 190
 Jokioinen 34
 Jokipii 14, 174–177, 181, 187, 196, 199, 200, 204,
 206, 220, 223, 277–280
 Jouppila 198
 Judinsalo 34
 Junttila 74, 202
 Jurva 58, 71, 72, 77, 108, 156, 164, 166, 169, 170,
 177, 181, 191, 193, 201, 210, 217, 219, 220, 232,
 251, 252, 253, 266, 268, 280, 282, 285
 Jussila 171
 Jyrynkylä 191
 Jäkälä 96
 Jämtlanti 23, 27
 Järvenkylä 198
 Järvisoutu 37, 50, 53, 58, 62, 81–85, 101, 155,
 158, 159, 161, 162, 163, 165, 166, 167, 177, 182,
 187, 191, 196, 213, 221, 232, 234–239, 252, 267,
 268, 269, 276–277, 288
 Kahilankoski 205
 Kajjankylä 191
 Kainasto 170
 Kainuu 17, 20, 96, 218, 268
 Kajaanin kihlakunta 20, 90, 92
 Kalajoki (myös Suur-Kalajoki) 20, 36, 37, 39, 44,
 52, 54, 60, 61, 90, 91, 94, 95, 246, 268, 275
 Kalajoki (kylä) 218
 Kalajokilaakso 39, 59
 Kalistaja 247
 Kalla 44
 Kalliomäki 199, 203
 Kalmarin lääni 27, 86
 Kalsila 196, 198, 281
 Karlskrona 20
 Kannus 63, 75, 193
 Karhu 40
 Karijoki 72, 81–82, 226, 251
 Karjala 35, 104–106
 Karjalan alinen kihlakunta 89
 Karjalan ylinen kihlakunta 89
 Karstula 86, 218
 Katila 210, 284
 Kattilamäki 189
 Kauhajoki 68, 72, 77, 100, 111, 113–115,
 117–119, 124, 128, 131, 133, 152–153, 159, 160,
 163, 167, 193, 194, 226, 230, 250, 252, 253, 268,
 282
 Kauhava 21, 36, 55, 57, 71, 72, 80, 155, 164, 167,
 170, 193, 194, 225, 231, 244, 246, 247, 250, 253,
 263–264, 279
 Kaukola 162, 190, 285
 Kaunismäki 180
 Kaustinen 63, 75, 84, 85, 163, 165, 168, 193,
 275–276
 Keljo 91
 Kemi 48, 52, 61, 96, 268
 Kemijoki 17, 21, 143
 Kemijärvi 96
 Kemin kihlakunta 90, 92
 Kempele 95, 165, 274
 Kentan kylä 164, 191
 Kerimäki 89
 Keski-Eurooppa 22
 Keski-Fräntilä 174
 Keski-Hannuksela 214
 Keskikylä (Jalasjärvi) 181
 Keskikylä (Laihia) 191, 196, 208, 211, 215, 223
 Keskikylä (Ylihärmä) 247
 Keski-Ruotsi 27, 33
 Kestilä 91, 218
 Kihniö 221
 Kiiminki 218, 274
 Kilttilä 209
 Kitinoja 191
 Kivisilta 105
 Klamppula 209
 Knäkars 178
 Koillis-Pohjanmaa 18
 Koivisto 198
 Koivulahti 46, 49, 50
 Kokkola (kylä) 185
 Kokkola (pitäjä) 17, 20, 37, 45, 49, 50, 52, 60, 61,
 75, 81, 84–85, 146, 147, 160, 165, 168, 169, 176,
 216, 225, 255, 268, 269, 270, 275–276
 Korsholma 230
 Korsnäs 49
 Korttesjärvi 83, 158, 159, 163, 165, 167, 169, 170,
 174, 193, 194, 208, 235, 251–254, 268–269, 276
 Koski H. 34
 Koskiniemi 210
 Kosola 185
 Kovjoki 49
 Krekilä 203
 Kristianstadin lääni 27
 Kristiinankaupungin mlk. 82
 Kronobergin lääni 27

- Kruunupyy 18, 20, 49
 Kumarla 190, 199
 Kuopion lääni 89, 90
 Kuortane 58, 60, 61, 69, 70, 72, 108, 155, 158, 159, 162, 163, 165, 167, 169, 177, 182, 184, 187, 191, 193, 194, 196, 208, 212, 216, 219, 220, 226, 227, 232, 234–240, 251, 253, 267, 269, 270, 280, 282, 288
 Kurejoki 53, 82–83, 189, 191, 276
 Kurikan kylä 37, 181, 195, 198
 Kurikka 37, 52, 53, 58, 62, 68, 72, 77, 156, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 177, 193, 196, 198, 200, 208, 210, 211, 226, 235, 250, 252, 253, 259, 267, 278, 279, 282–285
 Kurkijoki 34
 Kuusamo 60–62, 86, 92, 94–97, 218, 268, 274, 275
 Kuuttila 14, 177, 186, 200, 203, 204, 281
 Kylväälä-Ritaaia 163, 196, 198, 199, 202, 204, 280
 Kylänpää 224
 Kymenkartanon lääni 88
 Kyrö 202
 Kyrönjoki 39, 65, 162, 208
 Kyrönjokiseutu 40
 Kyrönjokisuus 36, 43
 Kyrönjokivarsi 36, 39, 58, 200, 273
 Kyrönmaa 12, 18, 36, 38–40, 58, 62, 158, 159, 161–163, 177, 182, 193, 194, 196, 200, 204, 205, 230, 232, 236, 237, 239, 240, 254, 258, 259, 266, 270, 288
 Käkisalmi 34, 105
 Kälviä 18, 20, 52, 59, 61, 62, 73, 74, 76, 84, 101, 108, 111–115, 117, 119, 119–122, 127–132, 134–137, 139–143, 145, 151, 160, 163, 165, 166, 167, 169, 170, 176, 177, 181, 182, 184, 202, 204, 205, 208, 216, 268, 269, 279, 282
 Kärsämäki 55, 90–91, 93, 95, 96, 218, 274
 Käyppälä 48
 Kökar 41
 Lahti (kinkeripiiri) 171
 Lahdenkylä 76, 176
 Laihia 17, 18, 36, 39, 40, 48, 52, 53, 58, 61, 62, 71, 72, 77, 97–100, 111, 113–115, 117–119, 123, 128, 131–133, 152, 153, 155, 157, 158, 159, 162, 167, 174–175, 177, 187, 190, 191, 193, 196, 199, 201, 203, 208, 211, 215, 219, 220, 223, 224, 226, 231, 234–239, 251, 252, 253, 263, 264, 266, 280, 285
 Laihianjokilaakso, Laihianjokivarsi 39
 Lammi 31, 33
 Lappajärvi 81–85, 146, 147, 190, 191, 193, 219, 227, 230, 231, 232, 233, 252, 253, 269, 276
 Lapin kihlakunta 96
 Lappi 26
 Lapua (myös Suur-Lapua ja Emä-Lapua) 14, 17, 18, 36, 38, 39, 40, 43–46, 54–58, 60–63, 69, 71, 72, 78, 80–81, 97, 98, 100, 102, 107–122, 125, 127–130, 132, 134–137, 139, 141, 143–146, 148–159, 160–169, 171, 172, 174, 176, 177, 182, 184, 185, 187, 188, 190, 191, 193, 194, 195, 202, 205, 207, 208, 212, 218, 220, 224, 225–228, 230–248, 250, 251, 253, 254, 258, 259, 261, 262, 264, 265–268, 270, 278, 279, 282–283, 287–288
 Lapuanjoki 65
 Lapuanjokilaakso, Lapuanjokivarsi 58, 71, 196, 262, 266
 Lapväärti 17, 18, 49, 50, 61, 71, 72, 81–82, 146, 155, 159, 226, 228, 251, 270, 281
 Latomäki 210
 Laurola 69, 163, 191, 195, 196, 198, 200
 Lehmäjoki 14, 36, 40, 176, 177, 179–196, 198, 202, 204, 210, 211, 220, 223, 280, 282, 284
 Lehtimäki 84, 101, 111, 113–115, 117–119, 124, 128, 131, 140–142, 152, 153, 191, 252, 253, 267, 276–277
 Leipioja 209
 Leskelä 80
 Lestijokilaakso, Lestijokivarsi 59, 65
 Lestijärvi 75, 165, 279
 Levä 34, 63
 Leväjoki 210
 Liminka 37, 39, 43, 44, 48, 52, 61, 94–96, 165, 275
 Lintulanmaa 180, 211
 Liuhtari 40, 56
 Lohtaja 14, 16, 17, 20, 37, 39, 48, 52, 59, 60, 61, 62, 74–76, 90, 108, 111–115, 117, 119–121, 127, 129–132, 134, 136–137, 139, 141, 150, 151, 163, 165–167, 169, 174, 175, 177, 182, 184, 186, 201, 202, 203, 205, 217–219, 255, 268, 269, 270, 279
 Lohtajanjoki 39
 Loppi 33, 78
 Lounais-Häme 29
 Luhanka 34
 Lumijoki 21, 95
 Luohua 217
 Luopa 195, 198
 Luopajärvi 14, 68, 167, 171, 173, 174, 177, 180, 189, 196, 200, 204, 205, 206, 210, 211, 214, 215, 220, 222, 223, 224, 229, 230, 250, 277–280, 284
 Luulaja 26
 Länsi-Götanmaa 23
 Länsipohja 23, 26, 33, 41, 42, 153, 271, 272
 Länsi-Skoone 272
 Länsi-Suomi 27, 28, 29, 32, 38, 40, 64, 65, 66
 Löyhinginluoma 207
 Lööpäri 244
 Maalahti 40, 48–50, 270
 Malmöhusin lääni 27
 Marinkainen 137, 212
 Marttila 32, 33
 Medelpad 27
 Merijärvi 39
 Merikaarto 14, 46, 177, 178, 191, 196–198, 204, 226, 266
 Metsälä 280
 Mieto 53, 198, 211
 Miettylä 36, 174–175, 190, 191, 196, 280
 Monä 49
 Muhos 94

- Mulla 166
 Munsala 246
 Muolaa 105
 Mustasaari 18, 49, 50, 191, 227, 228, 254, 255
 Mynämäki 88
 Myrkkö 226
 Mälär 27
 Mäntyselkä 189
 Mäyry 191, 280
- Naarasluoma 57
 Napue 196, 199, 281
 Nenäjärvi 174, 207
 Niemenkylä 58, 71, 201, 210
 Nikolainkaupunki. Ks. Vaasa
 Nikula 210
 Nivala 95, 218, 274
 Norja 21
 Norlanti 26, 31, 41, 122, 271–273
 Norrbotten 23, 26, 27, 153, 271, 273
 Normäs 30
 Nousiainen 28
 Nurmo (myös Ylinurmo) 57, 71, 72, 80, 107, 164, 192–194, 230, 247, 250, 253–255, 278
 Nuujala 209
 Nyrhinen 243
 Nälkäniemi 247
 Närpiö 17, 30, 49, 50
- Ojaniemi 39, 185, 196, 198
 Ollila 214
 Oravainen 172, 255
 Oravakumpu 208
 Orisberg 51
 Orismala 40, 51, 200
 Orismalajoki 40
 Outainen 55, 95, 218, 274
 Oulun pitäjä 17, 19, 20, 52, 54, 60, 61, 73, 91, 94, 95, 96, 111–113, 115, 117–120, 129–130, 133, 138, 140, 143, 144, 152, 165, 213, 274
 Oulunjoki 18
 Oulun kihlakunta 90–91
 Oulun lääni. Oulun ja Kajaanin lääni 16, 18–20, 62, 86, 89–97, 108, 110–122, 126, 127, 129–132, 135, 137, 140–141, 143–144, 146–150, 152, 160, 271
- Paajanen 180, 205
 Paavola 94
 Paidanneva 206
 Pahoja 163, 190
 Palo(nkylä) 222
 Palola 74
 Paloluoma 211
 Paltamo 52, 61, 96
 Paskaperä 207
 Paskoonneva 181
 Pattijoki 218, 274
 Perho 84–85, 163, 165, 168, 224, 268, 275–276
- Perhonjokilaakso 59, 85
 Perkiö 196, 198, 211
 Perälä (kylä) 174, 177, 196, 199
 Perälä (talo) 214
 Peräpohjola 20
 Peräsaari 211
 Peräseinäjoki 68, 72, 77, 194, 211, 216, 220, 224, 235, 250, 253, 254, 255, 268, 282
 Petolahti 254
 Pietarsaari 17, 20, 42, 49, 50, 61, 82–85, 155, 158, 162, 227, 252
 Piippola 91, 94, 95, 218, 274
 Pirttikylä 49, 254
 Pitkämäki 189, 211
 Piteå 272
 Pohjanlahti 41, 42
 Pohjanmaan ja Kajaanin lääni 39, 47, 52
 Pohjanmaan ruotsalaisalue 12, 13, 14, 16, 29, 30, 40, 43, 49–51, 55, 64, 65, 103, 104, 121, 166, 170, 172, 177, 227, 261
 Pohjois-Ruotsi 27, 33, 153, 271
 Pohjois-Suomi 19, 261
 Porin kreivikunta 30
 Poroluoto 204
 Pouttu 207, 212
 Pudasjärvi 20, 39, 52, 60, 61, 92, 94, 218
 Pulkki 91, 94
 Pyhäjoki 14, 39, 45, 52, 55, 57, 60, 61, 91, 94, 95, 108–120, 124–125, 127, 129–130, 132–137, 139, 141–144, 150, 152, 153, 218, 274
 Pyhäjärvi OI. 55
 Pyhäjärvi VI. 105
 Pyhämaa 88
 Pälkäne 34
- Raippaluoto 50
 Rantsila 94, 275
 Rautio 91
 Reisjärvi 95, 218, 274
 Rekiö 49
 Rengonkoski 210
 Revonlahti 94, 218, 274–275
 Rovaniemi 96
 Ruha 207, 242
 Ruona 220
 Ruotsi 13, 14, 17, 20, 21, 22–27, 30, 32, 33, 40, 41, 42, 64, 86, 162, 270–273, 281
 Ruotsinkielinen Pohjanmaa, Ks. Pohjanmaan ruotsalaisalue.
 Räisälä 105
 Rämäkkä 212
- Saarenpää 196, 198
 Saarensivu 185
 Saarijärvi 86, 218
 Sakkola 105
 Saksa 22
 Salmi 33, 34, 35, 63

- Salo(inen), kihlakunta 55, 60, 90–91, 93, 110–122, 126, 127, 129–132, 138, 140–141, 143, 144, 146, 148, 149, 152, 160
 Salo(inen), pitäjä 20, 48, 52, 60, 61, 91, 93, 94, 95, 127, 218, 274, 275
 Sammattineva 210
 Sarvijoki 166, 170, 191, 219, 220
 Satakunta 19, 29, 30, 32, 34, 35, 64, 65, 261
 Sauso 185
 Savilahti 52
 Savon alinen kihlakunta 89
 Savonkylä 191, 227
 Seinäjoki 68, 72, 77, 97–98, 100, 110–111, 113–119, 123–124, 128, 131–133, 152, 153, 159, 164, 177, 187, 192–194, 196–198, 200, 201, 205, 208, 210, 216, 235, 250, 251, 253–255, 267, 278, 279, 280
 Selkämäki 45, 54, 100, 168, 198
 Sievi 91
 Siikajoki (myös Suur-Siikajoki) 20, 48, 52, 60, 61, 90, 91, 93–95, 165, 167, 169, 217, 218, 274, 275
 Siipyy 82
 Siperia 244
 Skaftung 50, 71, 72, 81, 270
 Skaraborgin lääni 86
 Skoone 22–24, 27, 31, 47, 122, 153, 209, 271–273
 Smoolanti 23
 Snootila 199
 Soini 84, 168, 191, 252, 253, 267
 Soklot 13, 14, 49, 270
 Sorvalinsaari 105
 Sorvisto 170
 Sotkamo 48, 52, 61, 96
 Sulva 254
 Suupohja 37, 39, 58, 60, 81, 85, 159, 227, 268, 277
 Svartila 199
 Sydänmaa 190
 Säkijärvi 34, 105–106
 Säkylä 33
 Särkijärvi 191
 Sääksmäki 33, 35, 104
 Sääminki 89

 Taalainmaa 23
 Tainuskylä 108
 Taipaleenkylä 191
 Taivassalo 88
 Talkkunatie 210
 Talvitie 212
 Tanska 13, 22, 23, 271–272
 Tapoila 185, 199, 281
 Teerijärvi 50
 Tempes 39, 95, 96, 165, 274–275
 Tervakoski 85
 Tervola 96
 Teuva 39, 61, 82, 251, 253, 268, 277
 Teuvajoki 39
 Tiistenjoki 174, 190, 195, 220, 228, 279
 Toholampi 74, 75, 216, 220
 Tolby 255

 Topparla 162
 Torkkola 191, 280
 Tornio 33
 Tornionkielilaakso 26, 30, 33, 42, 96, 138, 148
 Tornion kihlakunta 90, 92, 111–113, 115–117, 119, 138, 140–141, 143–144, 146, 148, 150, 152
 Torstila 53
 Träne 23
 Tuiskula 210
 Tukholma 20, 31, 46, 55
 Tulisalo 209
 Tuorila 237
 Tupenkylä 164, 191
 Turku 31, 110, 148
 Turunmaa 40
 Turun ja Porin lääni 19, 31–33, 46, 88
 Tuulos 29
 Tuurala 196, 198, 200, 203, 209, 223, 281
 Tuuri 191
 Tyrnävä 95, 165
 Töysä 69, 70, 191, 251, 253, 254, 267

 Ullava 59, 73
 Ullavanjärvi 136, 202
 Ulvila (kylä) 69, 163, 200
 Ulvila (pitäjä) 29, 33, 256, 259
 Untamala 191
 Uplanti 23, 27
 Upsalan lääni 27
 Urjala 32–35, 63
 Uudenmaan ja Hämeen lääni 19, 31, 46, 87–88, 90
 Uusikaarlepyy 13, 14, 42, 49, 52, 61, 64, 81, 103, 245–247, 254, 270
 Uusikaupunki 23
 Uusikirkko 88
 Uusimaa 261

 Vaasa (myös Nikolankaupunki) 17, 42, 67, 73, 74, 77, 79, 80, 98
 Vaasan lääni 16, 18, 19, 34, 78, 81, 85–87, 89–90, 96, 101, 107, 147, 156, 190, 209, 218
 Vakka-Suomi 40
 Valkjärvi 105
 Vanha Suomi 34, 104
 Varsinais-Suomi 19, 28, 30, 64, 261
 Vassor 50
 Vedenoja 186
 Vehkamaa 96
 Vehmaa 88
 Veksala 49, 103
 Veteli 14, 84–85, 163, 165, 168, 256, 275–276
 Venäjä 20, 104
 Viipurin lääni 35, 87, 90, 104–106
 Viipurin pitäjä ja mlk. 34, 35, 105
 Vikby 255
 Vimpeli 84, 110–111, 113–119, 123–124, 128, 131, 133, 152–153, 158, 165, 167, 169, 191, 194, 252, 253, 269, 276–277
 Virolahti 34, 105
 Virrat 85–86

Voitby 227–228

Vuoskoski 51, 52, 81, 245, 254

Vähäkyrö 14, 17, 18, 20, 21, 36, 38, 39, 43, 45, 46, 52, 53, 54, 58, 61, 62, 98–100, 111, 113–115, 117, 119, 122–124, 126, 128, 131, 133, 140, 142, 145, 155, 157, 158, 159, 162, 166, 168, 169, 170, 172, 176, 178, 181, 185–188, 190, 191, 193, 196–198, 200, 202–204, 211, 219, 220, 224, 226, 227, 231–232, 234–239, 251–253, 258, 259, 264, 266, 278, 280–282, 285

Välikannus 75

Värmlanti 23, 27

Vöyri 17, 18, 42–44, 49, 212, 246, 281

Ylihärmä 57, 71, 72, 80, 156, 164, 168, 170, 171, 191, 193, 194, 227, 232, 244, 247, 250, 253, 255

Ylijoki 235

Ylikannus 201

Ylikiiminki 218, 274

Ylimarkku 49

Ylinurmo. Ks. Nurmo

Ylistaro 14, 58, 69, 72, 79, 162, 164, 169, 170, 175, 179, 180, 183, 184, 185, 190, 191, 193, 196, 216, 217, 221, 251, 253, 266, 277, 278, 280, 285

Ylitornio 26

Ylivieska 91, 95

Ylä-Norlanti 13, 31, 271–273

Ypäjä 34, 63

Yryselä 163

Yttermalax 50, 270

Angermanland 27, 92, 273

Ähtävä 73

Äijälä 217

Östermyra 254

SUMMARY

Reino Kallio, The administrative role of village elders in the Finnish-speaking villages of Ostrobothnia. A study of the implementation of the 1742 directive concerning village ordinances.

This thesis deals with the system of local administration previously applied to the Finnish-speaking villages of Ostrobothnia from the mid 18th century to the beginning of the 20th century. The system evolved as a means for attending to the general affairs of individual villages, concerning itself with such issues as joint farming procedures, the maintenance of fences, ditches and roads etc.

Each village had its own leader called a village elder who was normally assisted on public issues by two jurors. As well, all three were active members of the village judiciary. When issues vital to the village needed to be settled, a meeting of all the villagers was held. Such a meeting served as the most powerful means of settling such issues and was presided over by the village elder who carried with him his symbol of office, that being either the village elder's sceptre or the village stick.

The entire system of village administration was based upon a special decree or ordinance established by a meeting of the parish, the result of directives issued by the State in 1742 concerning village ordinances. A strong tradition of co-operation among villages, particularly in the southern and western parts of the country, had long since combined with State and Church administration to strengthen the feeling of unity among people in rural communities and in doing so had laid the foundations for various forms of organized village administration.

The intention behind the establishment of these village ordinances was that they be applied to densely built communities whose inhabitants collectively cultivated closed fields and grasslands. The ordinances therefore could only be adopted in their original form by villages in southern and western Finland; the sparsely populated parishes of northern and eastern Finland made it all but impossible to implement any form of workable village administration.

In southern Finland, the implementation of village ordinances was slow in occurring and was frequently delayed by problems of language, i.e. there were few copies of the proposals available written in Finnish. The district governors also played their part in slowing down the process. It is possible that their reluctant attitude towards the implementation was decisive for after the 1750's there was a general directive issued to all district governors requiring them to pay more attention to the re-parceling of land, a procedure eventually aimed at abolishing common enclosures. Indeed, in the district of Turku and Pori and in the district of Uusimaa and Häme only a few parishes had workable village ordinances in operation. Under the guidance of the district officials, at least fourteen village ordinances were instituted in the district of Viipuri between 1871 and 1896. This district, which had become a part of the Russian Empire during the first half of the 18th century, was aware of the term village elder although under the rule of the Russians it was seldom applied.

In the west, Ostrobothnia became the most important domain with regard to the system of village administration; there was more importance attached to the system in the Southern and Central parts of Ostrobothnia than in the north. In southern Ostrobothnia the fields of different farms were mixed. The situation in the central and northern regions was not quite as bad although pastures were often in common enclosures.

Village ordinances received a better reception and were more easily adapted in the parishes of Southern and Central Ostrobothnia due largely to the close contact between the Swedish-speaking population of the area and the inhabitants of the land across the Gulf of Bothnia in Sweden. This area in Sweden, known as Västerbotten, was under the control of

Gabriel Gyllengrip and certain similarities can be seen between his activities as district governor and the activities of the district governor of Ostrobothnia Gustaf Piper, who held office from 1746 to 1761. Like his counter-part in Sweden, Gustaf Piper was most anxious to establish village ordinances in his district, his keenness perhaps being derived from the fact that he had owned a farm in that part of Skåne where village ordinances were particularly common.

In connection with the inspection of farms in 1750, the people of Ostrobothnia were asked how strictly the ordinances were being adhered to. One problem was most certainly the lack of written schedules in Finnish which prevented widespread distribution of the ordinances. Gustaf Piper sought to overcome this problem by having more copies made available and by arranging with the rural police chiefs for their distribution. The activities of the governor and other officials were decisive in the effect they had upon the common people. There is even evidence of resistance to the establishment of village ordinances.

The system of village ordinances became settled in the Swedish-speaking parishes of Ostrobothnia by the end of the 18th century. In Isokyrö, Vähäkyrö, Laihia and Lohtaja the system had been adopted in the 1750's, in Lapua around 1770 and in Kälviä and the Finnish-speaking villages of Pietarsaari only in the closing stages of the 18th century. (See map on page 61.) Some evidence can be found to show that the system of village ordinances had been adopted by the parishes of Northern Ostrobothnia by the end of the 18th century; however, this system was no longer used at the beginning of the 19th century except in the parish of Kuusamo. The model directives issued by the State in 1742 concerning village ordinances were adopted by the majority of parishes without change. Only Pyhäjoki (1751), Lapua (1769), Härmä (1770) and Kauhava (1771) had their own separate village ordinances.

The system for the re-parceling of farming land was inadequately carried out in Ostrobothnia with the result that the different statutes included in village ordinances received plenty of use. The system which was supposed to do away with common fields and enclosed pastures was simply ineffective and the practice of keeping common land remained in many areas of Ostrobothnia. In an effort to develop local self-government in Southern and Central Ostrobothnia, the gentry and especially the clergy, stood firmly behind their governor, Gustaf Piper, whose work they continued. Through their village elders, parish magistrates attempted to make improvements within their districts in such areas as the protection of houses against fire and the disciplining of adolescents, whose disturbing activities had become more prevalent around the 1750's.

The parish of Ilmajoki enjoyed no such village administration during the 18th century with the exception of the villages in the area of Kurikka. The parish gentry of Ilmajoki founded the Farmers' Association in order to raise the standard of farming. This association passed a village ordinance which was duly ratified by a convention of parish folk in 1805.

This village ordinance soon began to have its influence felt in the district of Vaasa and was adopted by the parishes of Kuortane, Isokyrö, Lapua and Jurva. Such was the importance of this ordinance that it reached even the parishes of Laihia and Lapväärti (see map on page 72). In Ilmajoki, the people amended their village ordinances in 1821. Both sets of ordinances were put into print for distribution.

The Ilmajoki ordinance brought about rapid progress in the desire for village self-government. Even the district government of Vaasa began urging its parishes to revise their village ordinances. The trend towards ratification and distribution of written village ordinances gained popularity. The parishes of Kälviä (1816), Lohtaja (1816), Isokyrö (1832) and Lapua (1843) followed the example of Ilmajoki in having their village ordinances presented and certified in such a manner. In Pietarsaari, a parish convention formulated regulations concerning fire-protection. These regulations, passed in 1797, obliged elders to carry out regular fire-control inspections. Similar regulations became affixed to the specified fire-control agreements of the parish of Lappajärvi (1821) and in the Finnish-speaking regions of Kokkola (1822). Due to new village ordinances and

regulations regarding fire-control, the activities of village elders covered almost the entire area of southern and central Ostrobothnia. There is scant evidence to suggest that this influence spread to the fringes of these districts although it is possible that there may have been temporary village elders from time to time in these sparsely populated areas.

In 1817, the Finnish Senate urged district governors to submit proposals concerning both building and village ordinances covering their districts. As a result of a memorandum issued by the Finnish Senate, the Oulu district government drew up its own model village ordinances in 1818 which covered the entire district. In addition to the memorandum, four proposals were preserved; one covering the parish of Oulu, one covering the lower part of the parish of Pyhäjoki and one each for the areas of Salo and Tornio. In a reversal of policy in 1822, the Finnish Senate discarded the law concerning village ordinances so that the Oulu district proposal held little importance. Following the ratification of the district governor's fire-control agreements, numerous parishes in Northern Ostrobothnia elected elders from the 1830's onwards. In accordance with these agreements, the task of fireplace inspection and assessment of losses due to fire fell upon the elders although otherwise there were few other duties for the elders to perform in Northern Ostrobothnia. They were, in effect, little more than assistance to the local State officials.

As late as the latter half of the 19th century, some new village ordinances were established in certain parishes of Southern Ostrobothnia. These included Vimpeli (1866), Laihia (1868), Seinäjoki (1871), Vähäkyrö (1878), Kauhajoki (1884), Ilmajoki (1886) and Lehtimäki (1887). Of these parishes, only Vähäkyrö adopted what could be considered a renewal of traditional village self-government principles, the others were merely proposals or else dealt with general village discipline.

The model ordinance of 1742 had its greatest influence felt in Southern and Central Ostrobothnia before 1850. In these areas, between 57 % and 94 % of original ordinance clauses were included in new proposals. In the district of Oulu and the parishes of Salo and Vähäkyrö, approximately half of the original clauses from 1742 model ordinance were included in their newly-established village ordinances. The remaining clauses came from earlier proposals or else were drawn up independently.

The village elders, together with the jurors, were elected for a period of from one to three years by village meetings, catechetical meetings, or after 1865 generally by meetings of townspeople only.

From the records of village meetings which still exist, it is shown that the system was most effective in Ilmajoki, Isokyrö, Vähäkyrö and Laihia during the 19th century. These records indicate that the jurisdictional character of village meetings was particularly prominent and that as a result village judiciaries were able to assert their authority adequately in settling disputes between villagers and fining them if their actions were a violation of village ordinances. This system of utilizing the power of village judiciaries was used in Lapua during the 18th century and in Kälviä during the 19th century. The system offered those found guilty the right of appeal to the assize court although records show that few appeals were ever actually made.

In contrast to the 1742 model ordinance, village elders in Ostrobothnia came under the strict control of parish conventions which presented ordinances to villages. This was one feature of the newly-established village ordinance system. In Isokyrö, the village elders and their assistants were committed to taking part in parish conventions every year and, after 1865, in meetings of the townspeople. One of their duties was to present a report on all fines collected by them. The result was that the village elders carried out the decisions of the conventions and so parish administration became more effective. In connection with municipal administration reform, village ordinances began to be regarded as being instrumental in establishing a "good atmosphere" in the parish and so were generally well accepted.

The village elder's sceptre, long a symbol of his authority, was also a means of delivering messages. The village stick, however, was used solely as a means for delivering messages. In Southern Ostrobothnia, the use of both the village elder's sceptre

and village stick was commonplace whereas in Central Ostrobothnia they were rare and in Northern Ostrobothnia non-existent. Those which still remain date back mostly to the 19th century, the earliest dating from the 18th century while the most recent comes from the beginning of the 20th century. (See list on page 312.)

Village lockers, which were used for storing village archives and housing funds, date from the 19th century and were used only by those parishes which lay along the river Kyrönjoki. Village archives have been preserved only in those parishes which used lockers. In all, only twenty-five remain today. (See list on page 311.)

One of the most important tasks carried out by village governments was the supervision of common fields and pastures. The importance of this task diminished during the 19th century as common fields and pastures were gradually abolished. As a contrast, this task retained its importance in those parishes which lay along the river Kyrönjoki where common fields remained in use even as late as the 1880's. Some villages acquired common property such as houses. Indeed, in Vähäkyrö two such houses remain as common property even today. The task of maintaining ditches, roads, bridges, gates etc. was divided amongst the villagers, the village elders' duty being to make sure that the work was carried out by those responsible.

Regulations concerning fire-control were more specifically detailed in those village ordinances established in the first half of the 19th century than in the original 1742 model ordinance. The village ordinances carried detailed directives concerning fire-control and the placing of houses and sheds. Most of these regulations were based on decisions handed down by parish meetings. In later years, fire inspection became the village elders' chief task and in many parishes it was the last official task of the elders before the system of village ordinances was abolished. In Southern and Central Ostrobothnia, parishes set up fire insurance companies and in some cases hired village elders to carry out inspections on their behalf.

There were certain duties which befell village elders that never appeared in village ordinances. In many cases they collected payments such as municipal taxes and bounty paid for the slaying of wild animals. They also served notices and arranged wolf-hunting groups. The welfare of the poor sometimes became their responsibility even though a special system had been set up to deal with this problem. In some cases it was the village elders' responsibility to see that graves were maintained in good order.

Village meetings served as a medium for discussing and deciding on most matters pertaining to the village including youthful behaviour. Regulations were based on directives passed on by courts of law or by parish meetings. They imposed restrictions on such things as dances, wedding feasts, the excessive use of alcohol, card-playing, noisy disturbances and the right to move about freely outdoors at night.

Restrictions on the use of horse and cart by young people was implemented in the 19th century and finally young people were forbidden to be outdoors at night. This latter restriction on young people was imposed in Laihia in 1818 and in Lapua, Vähäkyrö and Isokyrö in the 1840's. As well, all other regulations regarding general discipline were strictly observed although in the parish of Ilmajoki no new disciplinary rules were taken into use after the 1820's except in the Seinäjoki area.

Strict rules regarding servants and vagrants also applied. Those who allowed vagrants or drifters to stay in their homes could be fined in Ilmajoki while in Lapua people who allowed other people's servants or children onto their property could expect to be punished.

As early as the 1770's, courts of justice had begun fining people who disobeyed ordinances. In the Lapua area it was the duty of the village elders to observe village ordinances and to see that the law was adhered to. The disciplinary power of village elders became more defined in Finnish-speaking Ostrobothnia at the beginning of the 19th century when ordinance rules concerning general discipline were renewed. Thereafter, elders were obliged to supply their police chiefs with the names of people who had broken village ordinances. From the 1840's onwards, young people who had been found guilty of

breaking village ordinances were regularly fined by courts of justice. Thus, in Southern Ostrobothnia there was implemented a special code concerning people's behaviour which had been passed by parish meetings, and people were punished for violating this code. As a consequence of this special code concerning discipline, courts of law held the responsibility for handing out punishment instead of village courts which was the case previously. This code was a part of the village ordinance system or else was a separate proposal.

The period from 1840 till 1889 saw strict observance of these disciplinary rules in Lapua, Laihia, Isokyrö and Vähäkyrö. (See table on page 236.) The most number of penalties were imposed on people who wandered around outdoors at night (1.). In addition, fines were imposed on people for the unnecessary use of a horse and cart (2.) as well as for being idle (3.), arranging wedding celebrations on certain forbidden days (4.), organizing dances (5.) and for some other less important violations of the behaviour code (6.).

In most cases it is thought that adolescents, more specifically young men, constituted about three quarters of those people fined for the above offences. In the case of older people, fines were normally imposed only on those people who allowed young people to dance on their premises or who allowed their children or servants to be absent from their duties without reason.

Lapua was particularly severe on law-breakers during the mid 1800's. In this parish, one in every twelve men between the ages of fifteen and thirty was accused of violating village ordinances in 1845. In one case, a Lapua court of justice even punished two village elders whom they judged guilty of neglecting their duty. These two elders had failed to inform the proper authorities about offences of which they were aware. Trustees of the church as well as pietists also acted as informers and it was not unheard of for either group to become involved in fights with young people. As well, police chiefs kept an eye on the activities of the villagers and often managed to catch the offenders in the act.

There is clear evidence that the severity of the behaviour-code and the resulting disciplinary action gave rise to an increase in the number of homicides and other disturbances committed by young people in the latter half of the 18th century. Whenever the rules regarding discipline became more strict, so then the rate of homicides increased correspondingly. It was highest in those areas where discipline was strictest. (See page 253.) Quite a number of those convicted of serious crimes had been punished by courts of law for breaking village ordinances in their youth. Perhaps this was one reason why Southern Ostrobothnia, where the strictest rules applied, had an exceptionally high rate of homicides.

The harsh disciplinary measures so far described were a direct reflection on the orthodox tradition within the Finnish Church and the resulting lawlessness can be interpreted to a certain extent as being a revolt against patriarchal establishment. It is possible, too, that economic reasons could have been in part responsible for the formation of the strict disciplinary system in question. This may be due the exceptionally high birthrate in Southern Ostrobothnia during the 18th century. A high birthrate meant that there was a need to prepare and cultivate more fields for food, a procedure which required strict discipline.

As described already, village elders played a key role in maintaining discipline. As courts of justice continued to fine people for violating village ordinances, so the 1742 model ordinance helped to increase the importance of parish conventions and courts of justice, at least temporarily. As the village ordinance system was a type of educative system lasting for a considerable period of time, it is possible that it may have influenced the general behaviour of people in many ways.

If we look closely at the activities of village elders we see that their influence encompassed a large part of the southern areas of Finnish-speaking Ostrobothnia in the 19th century (Kyrönmaa and Ilmajoki) where village self-government was on an equal plain with developments which had taken place in the coastal area of Norrland. (See map

on page 269, 1.) Self-government appears also to have been relatively complete in the greater part of Southern Ostrobothnia and in certain parts of Central Ostrobothnia (2.). In other areas, however, the system appears to have been only partially completed (3.). In Northern Ostrobothnia the system of choosing village elders never became an institution (4.), they appear to have had few duties outside fire-protection. In some areas there exists only partial information (5.) and in some areas there is no information about the system at all (6.).

The system by which village elders were elected was generally abandoned in northern Ostrobothnia during the 1850's and 60's. In Central Ostrobothnia the system remained until the close of the 19th century while in Southern Ostrobothnia it survived until the beginning of the 1900's. Isokyrö, Vähäkyrö and Laihia maintained the system into the 1930's before abandoning it. One village in Isokyrö and a few in Vähäkyrö, however, retained the system in a modernized form right up until the beginning of the 1980's.